E. LOVINESCU

O P E R E

V

Ediție îngrijită de
MĂRIA SIMIONESCU
gi ALEXANDRU GEORGE
Note de ALEXANDRU GEORGE

S C R I I T O R I   R O M Â N I

E D I T U R A   M I N E R V A

București, 1987

PAGINI DE CRITICĂ. STUDII ŞI CRONICI

RAMIRO ORTIZ :
„PER LA FORTUNA DEL TEATRO ALFIERIANO IN RXJMANIA"

Torino, Ermanno Loescher, 1911

D. Ramiro Ortiz, conferențiar de limba şi literatura italiană la Universitatea din Bucureşti, e numai de doi ani în România. Cu toate aceste, d-sa şi-a însuşit atît de bine limba noastră, încît e în măsură de a înțelege textele vechi. Nu era un lucru banal de a vedea un străin, după cîteva săptămîni de şedere printre noi, şi înainte de a fi citit poate un ziar românesc de acum, de a-1 vedea, zic, descifrînd slovele chirilice ale *Albinei româneşti*, sau ale *Curierului de ambe-sexe !* Aceasta dovedea în d. Ortiz un filolog şi un cercetător literar şi mai dovedea un spirit serios şi ştiințific.

înzestrat cu aceste însuşiri, d. Ortiz a putut astfel după doi ani să ne dea două mici monografii, interesante nu numai pentru cetitorii cunoscutului *Giornale ştorico della letteratura italiana,* ci şi pentru noi, aceştia, ce ne ocupăm mai de mult cu cercetările de literatură națională.

Sunt deci bucuros de a putea atrage atenția tuturor asupra monografiei privitoare la soarta teatrului lui Alfieii în țările noastre. Ea e scrisă într-un spirit cu desăvîrşîre ştiințific, cu metodă şi fără abateri de prisos, ce ar fi fost de aşteptat de la Un om căruia totul ar fi trebuit să i se pară *nou.*

Iată care sunt încheierile la care a ajuns d. Ortiz în lucrarea sa : argumentarea d-sale îmi pare destul de întemeiată, şi cred şi eu că piesa *Oreste,* jucată în greceşte,

acasă la domnița Ralu Caragea (probabil în 1817, după Ollănescu), e de Alfieri, şi nu de Voltaire. Mai tîrziu, prin 1819—20, pe scena de la „Cişmeaua roşie", ştim sigur că s-a jucat piesa lui Alfieri, şi nu a lui Voltaire ; e deci de presupus că şi întîiaşi dată tot Alfieri fu autorul reprezentat.

La „Gşmeaua roşie" s-a mai jucat în greceşte în 1820 şi *Fillipo,* tot a lui Alfieri.

De abia în 1836 s-au reprezentat în Bucureşti *în româneşte* alte două tragedii ale lui Alfieri : *Virginia* si *Saul.*

Traducerea lui *Saul* e opera lui Aristia; se ştie ce senzație a făcut pe acea vreme. D. Ortiz studiază cu de-amânuntul tot ce s-a scris în jurul traducere! lui Aristia : articolele lui Eliade, din *Curierul românesc,* scrisorile lui Negruzzi, din *Albina,* într-un cuvînt, toată literatura, relativ bogată, cristalizată în jurul acestei traduceri, trece prin cercetarea d-lui Ortiz. *Saul* avea să se joace de altminteri şi la Iaşi cu mare succes.

Aceasta în ce priveşte piesele reprezentate ale lui Alfieri. Iată şi rezultatele în privința traducerilor publicate din tragediile scriitorului italian :

Eliade, în *Chemarea* lui din *Curierul românesc* (25 mai 1846), anunțînd apariția „Bibliotecei universale", făgădui şi traduceri din Alfieri, fără însă a se fi ținut de cuvînt...

Singurele traduceri publicate sunt: *Saul* şi *Virginia* de C. Aristia, în 1836, şi *FUipo* şi *Oreste* de Simion Marcovici, în 1847, cari nu par însă a fi avut cinstea rampei.

D. Ortiz se ocupă apoi cu traducerile greceşti din Alfieri, făcute în țările noastre, mult mai vechi decît cele româneşti, şi asupra cărora nu mai stărui.

Totodată cu această lucrare, d. Ortiz mai tipăreşte un extras din *„Studi letterari e lingvistici" dedicate a Pio Rajna,* cuprinzînd o cercetare intitulată *Un' imitazione rumena dai Gessner e dai Vigny* (Firenze, 1911), în care discută încă o dată şi *definitiv* chestiunea poeziei *Potopul* a lui Costache Negruzzi.

D. Bogdan-Duică, într-un articol din *Convorbiri* (XXXV, p. 171), arătase că *Potopul* lui Negruzzi e mai mult decît o imitație, ci aproape chiar o traducere a unei poezii a lui Gessner, intitulată : Etn *Gemälde aus der Siindflut,* D. N. I. Apostolescu, în *Uinfluence des rojnantiques [frangaisj sur la poesie roumaine* (p. 159) susține însă că Negruzzi nu cunoştea pe Gessner şi că poezia a *Potopul* e o imitație după poemul Le *deluge* al lui Alfred de Vigny, care la rindul lui poate să se fi inspirat după Gessner.

D. Ramiro Ortiz, reiuînd părerea d-lui Bogdan-Duică, o dovedeşte biruitor, prin proba punerii pe două coloane, poezia lui Negruzzi e deci o imitație şi o traducere a poemului lui Gessner, şi nu a lui Vigny ; de altminteri, aceasta e încheierea la care am ajuns şi eu în volumul meu încă inedit asupra lui Negruzzi.

Aceste două cercetări, făcute în cel mai strîns Spirit ştiințific, ne dovedesc câştigul ce putem aştepta din cercetările viitoare ale d-lui Ortiz. D-sa are un cfmp vast de studiu aproape inedit: *influența italiană asupra literaturii şi limbeî* noastre.

Pe pagina întâia a uneia din broşuri pe care mi-o trimite, d. Ortiz adaugă că o priveşte ca *„una teslimonianza ăi vivissimo affetio verso la dolce.terra rumena e U suo populo"...* Suntem fericiți că filo-românismut, ieşind din perioada lui romantică, se vădeşte astăzi, prin lucrări serioase, o mărturie mai sigură decît atîtea vorbe frumoase.

Interlaken, august 1911

CU UN VEAC ÎNDĂRĂT...

De cîte ori îmi port paşii sub frumosul peristil al Teatrului Naţional, ce pare un leu culcat pe labe, de cîte ori intru în sala lui scînteietoare de luminile policandrelor, de scăpărările ochilor şi ale pietrelor preţioase, de cîte ori văd mulţimea privitorilor răpită de fiorul tragic, nu pot să nu mă gîndesc şi la trecut, la începuturile sfioase ale acestui teatru ce se ridică astăzi atît de măreţ. Şi totuşi începuturile lui nu sunt atît de îndepărtate. Nici un veac nu s-a aşternut peste dînsele. Oamenii de azi le-au uitat; oamenii de mîine nici nu le vor mai cunoaşte poate. Mergem înainte, cu privirea îndreptată spre drumurile noi pe care trebuie să le desfacem prin volnicia

braţului nostru.

Abia cîte un contemplativ îşi mai roteşte ochii îndărăt, pentru a îmbrăţişa dintr-o dată cărările străbătute cu atîta trudă, popasurile lungi pe care le-am făcut din silnicia împrejurărilor, spinii pe care am trebuit să-i smulgem de sub pasul îngreuiat; abia cîte un rar iubitor al trecutului opreşte din zbor clipa fugară spre a o întreba de unde vine, spre a-i afla rostul adînc, spre a o înţelege şi cinsti mai mult, ştiind din ce osteneală s-a zămislit, din ce lungă şi stăruitoare silinţă s-a închegat, aşa zîmbitoare ca un copil, uşoară ca un fulg, sprintenă ca o zburătoare, cum pare tuturor.

Sunt dintre aceşti contemplativi.

Nu pot înţelege ceea ce e înainte de a şti ce a fost. Nu pot trece pe sub labele de leu ale peristilului Teatrului Raţional fără să mă gîndesc că acest leu, înainte de a se culca stăpinitor pe cea mai frumoasă piaţă din Bucureşti, stătea mărunt şi sfios între scîndurile unei şandramale de la „Cişmeaua roşie", care, după multe prefaceri, abia avea o lungime de 18 stînjenî pe lăţime de 9. Cînd intru în sala atît de strălucitoare şi de împodobită, nu mă pot împiedica de a mă gîndi la sofaua de catifea roşie pe care stătea vodă şi la cele 14 rînduri de bănci de lemn îmbrăcate cu postav roşu. Cînd privesc la policandru, îmi aduc aminte de sfeşnicele de tinichea cu luminări de seu, ce-şi picurau lacrimile pe duşumeaua nelustruită, îmi amintesc şi de cei doi ţigani ce, printre acte, tăiau mucul luminărilor.

Pe podul Mogoşoaiei zgomot... Se aud lovituri de bice, de arapnice; sosesc caleştile, din care se pogoară jupîniţele învelite în blănuri scumpe. Sala se umple. Dar ce înfrigurare cuprinde deodată mulţimea ? Se ridică selam-ceaşul, vestind sosirea lui vodă. Sar ţiganii nu-ş maidecît de înlocuiesc luminările de seu cu luminări de ceară. Iar lumea toată se ridică în picioare la intrarea lui vodă Caragea, care vine să-şi vadă fata, pe domniţa Ralu, prefăcută în muză tragică.

Actorii joacă însă în greceşte.

N-avea să treacă însă mult şi, în acelaşi an, în 1819, se dădea cea dintîi reprezentaţie românească. *Hecuba,* in traducerea lui Nănescu, avu cinstea de a face să răsune pentru întîiaşi dată limba patriei pe scenă, prin glasul lui Ion Eliade Rădulescu, ce ţinea rolul bătrînei bocitoare şi, in răstimpuri, făcea şi pe sufierul.

înainte, un actor rosti un prolog al poetului Ion Văcărescu. EI închipuia pe Saturn, zeul timpului, cu „ceasornicul de nisip şi secera, în poziţie de sosire vestitoare", şi grăia astfel către public :

V-am dat teatru, vi-1 păziţi
Ca un lăcaş de muze,
Cu el curînd veţi fi vestiţi,
Prin veşti departe duse.

In el năravuri îndreptaţi
Daţi ascuţiri Ia minte ;
Podoabe limbii voastre daţi
Cu româneşti cuvinte t

Din fund se cobora Astrea (zeiţa Dreptăţii) „cu cornul îmbelşugării în mînă, din care se revarsă toate fericirile asupra binevoitorilor patrioţi români**.

N-a trecut nici un veac de atunci...

Unde mai e şandramaua de scînduri, cu băncile de lemn şi cu greul miros al luminărilor de seu ? Unde sunt sfioşii copii din şcoala Măgureanului, cei dintîi actori români ? Şi unde eşti tu, o, Marghiolită Bogdănească, tu, care ai fost cea dintîi femeie ce ai rostit româneşte pe scena unui teatru ? V-aţi dus cu toţii ca nişte umbre, îmbarcate în luntrea eternului yîslaş, Charon...

Astăzi avem însă leul culcat pe labe de pe Calea Victoriei, ce-şi aprinde lampadarele ochilor de foc pe fiecare scară, ca de sărbătoare; astăzi avem artişti mari ce dau un farmec nebănuit unei limbi pe care o mie de ani n-au rostit-o decît guri ţărăneşti pentru umilele nevoi ale trebuinţelor zilnice. Astăzi avem pe Nottara şi pe Soreanu în locul sfiosului şcolar de la Măgureanu, şi atîtea artiste în locul Marghiolitei Bogdănească... Şi astăzi se mai zic proloage, dar scrisul naiv odinioară sub pana lui Ion Văcărescu prinde aripi sub degetele d-lor Anghel, St. Iosif şi Victor Eftimiu.

..iln multe direcţii ale activităţii noastre nu se poate tăgădui progresul real. Suntem» de altminteri, latini. Ştim deci să ne judecăm cu asprime şi cu nedreptate... Dar au cred că ar putea cineva să ne tăgăduiască uriaşii paşi făcuţi în teatru, într-un timp atît de scurt, atunci cînd trecînd pe sub labele dominatoare ale leului şi-ar avea în minte umilele începuturi de acum un veac, mucurile de luminare, pe Ion Eliade Rădulescu jucînd pe Hecuba, băieţi de şcoală făcînd pe actorii şi pe Ion Văcărescu scriind prologuri...

SUFLERUL...

Se joacă *Fedra.*

Pe scenă stă regina legendară în tronu-i acoperit de purpură. E galbenă. Se frămîntâ. Pieptul îi zvîcneşte în tresăriri grăbite, plîngerea i se revarsă apoi din gîtîej ca un şuvoi scăpat de sub scocul morii. Cuvintele năvălesc unele după altele, aprige, pornite. Glasul, cînd se înalţă ca un val, cînd se potoleşte, zdrobindu-se în lame ce prevestesc o mînie viitoare.

îşi jeleşte soarta nedreaptă ; îşi pune mîinile pe sîn, voind să-şi aline fiorul strecurat cu sila în inimă. Focul o mistuie. Para ii trece prin vine ; îi dogoreşte obrajii; îi furnică prin trup.

Infrînta de patimă, ea cheamă, cu un glas în care cîntă muzica tuturor îngerilor, pe tînărul prinţ Hipolit, ce rămîne rece la orice ademenire.

Se gîndeşte apoi o clipă. Hipolit e fiul bărbatului ei, rătăcit pe mare. Flacăra iubirii ce o încinge nu e deci fără prihană; zeii şi oamenii o privesc ca pe o nelegiuire. Grozăvia incestului i se trezeşte în minte. Geme acum nenorocita regină, ca şi cum ar fi înjunghiat-o cineva.

De la ruga umilă trece la răzvrătire.

întinde braţele spre cer, blestemînd pe olimpieni, care ca şi vîntul bat para iubirii spre unii, ferind-o de
în glas i se încheagă la un loc glasurile tuturor deznădăjduitelor dragostei, ce s-au mistuit de un foc

neîmpârtăşit, ale tuturor amantelor tragice, ale tuturor femeilor părăsite, al Ariadnei lăsată pe insula Naxos, al poetesei Sappho din Lesbos, al Berenicei luînd cărările mării, al Didonei înşelate...

Stă publicul țintuit ca un singur om.

Mii de ochi privesc sfişierea reginei dispreţuite, mii de urechi îi ascultă plîngerea duioasă ca şi vaierul vîntului de toamnă. Ţi se pare totuşi că e numai un singur ochi uriaş de ciclop, o singură ureche în pîlnia căreia se aruncă cuvîntul de foc şi de gheaţă al Fedrei.

Sunt mii de inimi, dar numai una singură bate ; sunt mii de piepturi, dar numai unul singur se umflă şi se adînceşte în deznădejde; sunt mii de gîtlejuri, dar numai unul singur se înăbuşe, cerind mai mult aer.

In tot teatrul nu se văd decît două fiinţe : nenorocita regină şi spectatorul. Altceva nu există. Stăm cu toţii atîrnaţi de versul ce cade din gura Fedrei, ca un rod dintr-un ram. O vorbă ne ridică şi alta ne afundă.

Şi cu toate astea, între spectator şi regină mai e cineva la mijloc, pe care îl uităm.

Mai e suflerul...

*

Cine eşti ţu, fiinţă pitită în cuşca luminoasă ? Cine eşti tu, melc cu casa în spinare ? Pentru ce te tirăşti pe brînci ca un troglodit în peştera ce te fură privirii noastre ?

Nimeni nu ştie de unde vii şi unde te duci, nimeni nu ştie de eşti tînăr sau bâtrîn, blond sau brun, frumos sau urît. Nimeni nu te-a văzut.

Eşti tu ceva aieve, sau numai o stafie ? Arunci o umbră pe pamînt, sau eşti omul ce şi-a pierdut umbra ?

Pe afişele colorate nu te zăresc ; în reclamele luminoase nu scuipi încă literele de foc ale numelui tău.

Tu eşti cel ce n-are nume.

Pentru tine lumina zilei nu străluceşte. Dacă ai veni la soare, te-ai topi ca un fulg de zăpadă. Liliac de noapte, nu te iveşti decît cînd se lasă negurile înserării. Te strecori pe străzile întunecoase. Mergi sau pluteşti ? Nu

tiu Tu nu trăieşti cu adevărat decît la răsărirea zorilor rampei- Cînd cortina se ridică, începi să respiri. Dar ca nimeni să nu te vadă, ţi-ai luat şi cuşca în spate„ ce ţi-a fost şi leagăn, şi-ţi va fi desigur şi mormînt.

Stăm cu toţii, sub farmecul tragedianei. Plîngerea ei ne înduioşează; versul ei ne înalţă şi ne scoboarăea ritmul unui val de mare, :"- . . .

Versul insă i l-ai suflat tu; fiorul ce-i frămîntă sînul a pornit de pe buzele tale şoptitoare. Opreşte-te o clipă, ai vraja ce ne fereca de fiecare cuvînt al Fedrei se risipeşte. Privirea ii rătăceşte; glasul îi tremură nesigur ; firele ce ne ţineau legaţi de fiinţa ei se desfac deodată, lăsîndu-ne dinainte realitatea : o artistă ce trăieşte numai viaţa scenei. Cînd suflerul o părăseşte, îi cad şi broboadele realităţii...

între atîţia actori cunoscuţi şi slăviţi de toată lumea ; intre atîtea ambiţii dezlănţuite ; între atîtea nume zgomotoase ca o fanfară de război; în mijlocul acestei furii de umbre strălucitoare, de regine tragice, de eroi fatali, de cuceritori de inimi şi de ţări; în mijlocul acestui rai de lumini, de scăpărări electrice, de rochii bogate, de sînuri goale, de tinereţe încrezută şi de bătrîneţe neîngăduitoare, îmi place să te evoc pe tine, modest locuitor al peşterilor, Trogloditul pe care nimeni nu-1 vede şi nu-1 aplaudă !...

Şi cu toate astea, ochii Fedrei îndurerate te învăluie mişcător, implorîndu-ţi versul ce urmează ; cu toate astea, şi eroi, şi fraţi, şi cuceritori, şi nebunul prinţ Hamlet ca şi Lady Macbeth stau umiliţi dinaintea peşterii tale şi se tem de mînia ta.

Fără tine, Cyrano nu şi-ar suspina dragostea la balconul Roxanei, nici mîinile lut Othello nu s-ar înfige în pieliţa subţire a gitului Desdemonei. Fără tine, pumnalul asasinului ar cădea jos şi curtezana nu s-ar mai da plăcerii. Fără tine, Romeo şt-ar pierde farmecul poeziei şi Eedra ar geme, dar n-ar cuvînta !

Pe tine deci te cînt, fiinţă fără nume, fără vîrstă şi ară sex, general ce duci lupta fără să te arăţi pe cîmpul «e bătaie, o, simbol al modestiei!

Tuturor de pe soenă le dai tu viață; dar aplauzele şl laurii îi culeg numai ei.

Şi, pe cînd florile cad pentru akii, tu, ca un om ce şi-a îndeplinit datoria, te Urăşti din peştera ta fermecată, nevăzut şi neştiut de nimeni, fără invidie şl fără deşertăciune, strecurîndu-te spre îndepărtatele ulițe cc adăpostesc maiestatea ta anonimă.

DUILIU ZAMFIRESCU

1

De mult doream să mă opresc asupra activității de romancier a d-lui Duiliu Zamfirescu.

Romanele veneau însă unul după altul, mlănțumdu-se într-un larg tablou; îndărătul lor se întrezărea o minte ce şi-a pus un țel mai cuprinzător. în lumea grăbiților, se vedea astfel un om cu pas măsurat; în pajiştea sclipitoare de scînteierile licuricilor, se zărea o lumină mai puternică ; jerbie cu jerbie se adună spre a se topi într-o largă fîşie.

Şirul romanelor Comăneştenilor nu era însă sfîrşit- Aşteptam pînă la urmă, pentru a-1 îmbrățişa dintr-o ochire. Dar mai aşteptam şi din altă pricină. Opera d-lui Zamfirescu, clădită pe încetul, dar pătrunsă de o unitate de concepție, merita o cercetare mai pe îndelete, pornită nu numai din sufletul tremurător la orice adiere de frumusețe, ci şi din mintea ce cumpăneşte şi se străduieşte să-i găsească locul cuvenit în mişcarea noastră literară. Viața se grăbeşte totuşi cu nevoile ei, abătîndu-ne luarea-aminte spre alte lucruri mai mărunte. Operele ce se clădesc pe încetul, deşi se ridică sub ochii noştri, scapă adesea privirii; ele intră astfel în istoria literară înainte de a fi fost trecute sub cernerea criticei.

Cu d. Zamfireseu s-a mai întîmplat însă şi altceva. Soarta d-sale literară a fost din cele mai nedrepte. Se

cuvine deci s-o amintim, în puține cuvinte, pentru a putea înțelege unele fapte.

D. Duiliu Zamfirescu a început să scrie acum vreo douăzeci de ani ; ca timp, d-sa e deci din generația următoare lui Eminescu, generație din care fac parte Caragiale, Delavrancea, Vlahuță şi Coşbuc. A fost un tovarăş al lor, şi, deşi nu le sta îndărăt prin talent, aceşti scriitori au izbutit a fi populari, pe cînd d. Duiliu Zamfirescu a rămas încă deoparte. Publicul mare n-a venit spre dînsul, dar nici d-sa n-a făcut nimic spre a se apropia de mulțime. Şi aceasta din mai multe pricini.

Mai întîi, d. Duiliu Zamfirescu nu şi-a dat măsura talentului dintr-o dată. A avut începuturi nesigure. Se vedea un suflet de artist şovăitor, fără o originalitate bine hotărîtă încă. Nimic nu cucereşte însă mai repede decît orginalitatea, chiar dacă nu e sprijinită pe o bogăție sufletească mai mare şi pe un talent mai cultivat. Ceea ce izbeşte mai întîi e o simțire originală, un *accent* personal, pe care ți se pare a nu-1 fi auzit nicăieri. Uneori accentul rămine numai un accent; dar e de ajuns ; a prins.

D. Duiliu Zamfirescu a început însă să scrie sub înrîurirea altora şi, înainte de a-şi fi limpezit personalitatea, a fost întîmpinat de vrăjmăşia d-lui C. Dobrogeami-Gherea.

Criticul simțise în D. Zamfirescu un temperament cu totul deosebit de al său; simțise un duşman mai artist decît scriitorii ce-1 înconjurau. Era firesc deci să se încerce a-1 înlătura cînd se putea încă. In spiritele multora un văl de nesiguranță se ridică astfel peste cele dintîi lucrări, de altfel nefericite, ale romancierului.

D. Duiliu Zamfirescu a stăruit însă mai departe.

Operă s-a adaos lingă operă, dar înăbuşit, fără un răsunet prea mare în cercurile largi cititoare. Şi atunci a venit mişcarea de la *Sămănătorul,* ce a trecut peste scriitor, fără cruțare, ca peste alți cîțiva : ca peste d. I. Al. Brătescu-Voineşti sau -D. Anghel.

D. Duiliu Zamfirescu, un *artist* mai ales decît atîtea bunevoinți ce se străduiau, un scriitor mai închegat, mai cult, un făuritor mai discret al limbei, un muncitor literar mai stăruitor, mai iubitor de tot ce e românesc,

Duiliu Zamfirescu, care e desigur cel mai de seamă romancier al nostru, a fost astfel înlăturat.

Cu aceeaşi vrăjmăşie a fost întîmpinat şi de către poporanist! poetul *Vieței la țară,* deoarece literatura lui e mai cuprinzătoare. Nu e numai icoana unei singure păture sociale, ci icoana întregului neam românesc.

E drept că d. Zamfirescu a zugrăvit şi pe țărani cu căldură şi simpatie ; dar a zugrăvit şi alți oameni. în mijlocul demagogiei socialiste sau naționaliste, d. Zamfirescu a stăruit a crede că mai e o pătură conducătoare, cinstită, cultă, împodobită cu oareşicari însuşiri sufleteşti ; a descoperit chiar că mai sunt boieri, nu ciocoi sau fanarioți, ci români cu dragoste de pămîntul strămoşesc şi cu omenie față de țăran şi care au avut un însemnat rost în desfăşurarea istorică a neamului nostru : în revoluția de la 1848, ca şi la Unire, în alegerea lui vcdâ Carol, ca şi în războiul de la 1877...

Boieri cumsecade ? Conducători cinstiți şi patrioți ?

E o îndrăzneală.

De aici vrajba.

A venit totuşi timpul să se risipească această atmosferă neprielnică adunată în jurul d-lui Zamfirescu.

Opera d-sale e sănătoasă şi senină prin concepție e pătrunsă de iubire de neam şi de țară; nu samănă învrăjbire între păturile noastre sociale ; are aceeaşi caldă simpatie pentru tot ce e bun, jos sau sus ; n-a cruțat nimic, dar nici n-a împovărat nimic, dintr-o doctrină politică; e, într-un cuvînt, clasica.

Ardealul să nu se lase înşelat. De vrea să ne cunoască în părțile noastre sănătoase, să se îndrepte spre opera d-lui Zamfirescu ; de vrea să se vadă într-o icoană luminoasă şi înălțătoare, să se îndrepte iarăşi spre opera aceluiaşi scriitor care într-un roman a cîntat vigoarea şi curățenia rasei ardelene.

Literatura vremurilor din urmă îşi supraviețuieşte ; "u mai putem îngădui materialismul acesta josnic, literatura aceasta vulgară, mărginită în lumea pornirilor şi nevoilor trupeşti. Să ne întoarcem la opera d-lui Duiliu Zamfirescu, mult mai curată, mai idealistă şi mai intelectuală.

Iată de ce voi cerceta aci nu întreaga operă a d-luî Zamfirescu, ci numai patru din romanele Comăneşte^ nilor.

Cel dintîi e *Viaţa la ţară*. Prin concepţia senină, prin inspiraţia idealistă, prin arta sobră şi cumpătată, prin nota lui idilică şi fermecătoare, el poate fi privit ca o adevărată lucrare clasică.

Romanul întreg e o preamărire îmbălsămită a vieţei cîmpeneşti. Poporaniştii noştri ar putea fi mulţumiţi. Nu sunt totuşi, deoarece scenele de beţie, orgiile, căderile sub masă, popa care necinsteşte cele sfinte în aburirea băuturii nu ţin nici cel mai neînsemnat loc în epopeea bucolică a d-lui Zamfirescu. Nici un ţăran nu-şi bate nevasta pînă la sînge; nici o fată bisericească nu pîngăreşte casele creştineşti; nici un logofăt de moşie nu schingiuieşte pe săteni.

Şi apoi se zice mereu că aceşti scriitori „poporanist!" cîntă şi slăvesc ţărănimea ! Au slăvit-o desigur, uneori, în arătarea durerilor ei, pe care d. Sadoveanu le-a numit atît de frumos „dureri înăbuşite", prin punerea problemei agrare cu o vădită dragoste pentru cei mici, ce merge pînă la propovăduirea războiului social, ca în unele poezii ale d-lui Goga; au arătat-o mai ales prin ura prin care au zugrăvit păturile conducătoare. Dar numai cîteodată. In genere însă, ori de cîte ori lipseşte elementul activ al propagandei, literatura lor cade în ceea ce-i face temeiul şi-i dă înfăţişarea : în materialism şi în pesimism. In om vede bestia aţintită numai la îndestularea poftelor simţurilor. îndărătul lor nu e nici un joc sufletesc. Suflet, de altfel, nici nu există.

Numai trup.

D. Duiliu Zamfirescu n-a văzut la ţară, după cum am spus, nici *Crîşmalui Moş Precu,* dar nici apriga problemă socială.

A văzut însă un boier bătrîn, pe Dinu Murguleţ, bun, milos pînă la risipă, cu multă neorînduire, ca atîţi boieri, dar şi cu dragoste de ţăran şi cu o mare iubire de moşie,

de pămîntul negru, în care se închega pentru dînsul icoana nemişcată a patriei.

Şi alături, la Com uneşti, a văzut iarăşi o curte boierească de tinere odrasle ale unei mari familii. Nu ştiu cu ce a scris d. Zamfirescu cînd a zugrăvit acest interior atît de parfumat, de primăvăratec şi de însorit.

Printre capetele bucălate ale copiilor, se ridică icoana surorei mai mari, a Saşei, a neuitatei Saşa. Nu cunosc în întreaga literatură românească un suflet mai nobil, mai armonios în toate înmlădierile dinafară şi dinăuntru, o întrupare mai aleasă şi mai divină a însuşirilor femenine. Deloc vaporoasă, deloc sentimentală, întru nimic romantică, ea e întruparea realităţii şi a simţului practic al vieţii, nedezlegat însă de tot ce-i face poezia şi nobleţă. Tînără încă, ea e mama surorilor şi fraţilor mai mici ; e harnică, unind bunătatea cu energia ; îşi îngrijeşte moşia cu dragoste ; dar în mijlocul acestor îndeletniciri zilnice, nu şi-a pierdut farmecul femeiesc, nicr acea dulce nevoie de a iubi, de a se jertfi pentru alţii.

Saşa e închegarea visului pe care price suflet cinstit îl urmăreşte în această lume de zădărnicii. Frumuseţea ei severă, toată armonia aceasta desăvîrşită dintre inimă, minte şi trup ne urmăresc multă vreme după citirea romanului, ea o ademenire de fericire.

...Şi a mai văzut d. Zamfirescu la ţară pe un tînăr, pe Matei Damian, ce şi-a petrecut tinereţea Ia studii, în streinătate. Cînd i-a murit mama, ei s-a întors la moşie. Şi dragostea pămîntului i-a răsărit în suflet pe încetul. S-a statornicit la ţară să pună orînduială în treburile părăginite ale casei. Dar ceea ce trebuia să se întîmple s-a intîmplat... Intre Matei şi Saşa începu o dulce legătură de sentimente. Scriitorul ne-o zugrăveşte cu întreaga poezie nobilă şi sfioasă a sufletelor alese, ce se cercetează, tăcînd, pe îndelete, se apropie spre a se topi pentru veşnicie ! Tot farmecul căsătoriei — aşa de rar la *fbi* — îşi risipeşte aroma din aceste pagini simple, caste, dulci şi idealiste.

Şi a mai văzut d. Zamfirescu şi pe ţărani, simboli^indu-i in neuitatul baciu Micu» acest suflet pribeag, poter plin de credinţă către stăpîn, în ochii căruia isi re-

varsă cerul de sus toată podoaba stelelor sclipitoare, toată poezia nemărginitului albastru.

Şi a mai văzut d. Zamfirescu şi lupta aprigă în jurul pămîntului hrănitor, zugrăvindu-ne chiar o răscoală a ţăranilor, dar nu împotriva cuconului Dinu, a proprietarului de drept, ci împotriva arendaşului lacom, a acelui Tănase Scatiu, care avea să ajungă apoi simbolul neomeniei unei întregi clase ce trăieşte din stoarcerea muncitorului. Toată simpatia scriitorului merge, fireşte, către ţărănime.

Şi acum mă întreb :

Cînd o operă literară vădeşte o dragoste atît de puternică pentru viaţa de ţară, pentru pămîntul milostiv, cînd ne zugrăveşte atîtea suflete cinstite, nobile, idealiste, cum poate să nu fie privită ca o operă, nu numai frumoasă, ci şi sănătoasă şi înălţătoare ?

Cînd un scriitor arată atîta iubire pentru ţăran, ceea ce nu-1 împiedică de a găsi şi printre stăpînitori oameni cumsecade, boieri ce văd în pâmînt un fel de foc al Vestei, pe care se silesc să-1 păstreze neatins, cu sfinţenie, cum poate fi privit ca un duşman al ţărănimii, aşa cum e azi, dintr-o stăruitoare rea-voinţă ? Pentru că nu samănă ura de clasă ? Pentru că dă proprietarului ce e al proprietarului şi ţăranului ce e al ţăranului ? Ori poate pentru că nu s-a afundat în imoralitatea satelor, ca alţi scriitori ? că n-a văzut totul prin aburirea rachiului ? că n-a cîntat bătaia şi adulteriul, ci ne-a dat, numai suflete curate şi legături îngăduite de legile morale ?

Şi cînd o operă risipeşte atîta mireasmă cîmpenească, atîta poezie simplă, atîta dor de viaţă, atîta dragoste pentru tot ce e frumos şi înălţător şi cînd mai ales e scrisă cu o artă atît de discretă, cu un simţ atît da fin al măsurii şi al limbii — cum poate ea să nu fie privita_ ca o operă clasică şi naţională ?

*

lntr-o epocă în care toată hula scriitorilor se îndreaptă către boierii proprietari, d. Duiliu Zamfirescu a; zugrăvit, aşadar, cu simpatie o clasă socială în care sunt multe elemente sănătoase, înzestrate cu toate însuşirile sufleteşti ce se cuvin unei pături suprapuse; d-sa a descoperit că, chiar după amurgul domniilor fanariote, a rămas o boierime curat românească, nu cu latifundii, desig«r» dar stăpînitoare de pămînt, boierime cu sentimente naţionale, iubitoare de ţarină, omenoasă... Şi cred că a avut dreptate. Ca«i, dacă suntem astăzi ceea ce suntem o datorim acestei boierimi mijlocii pe care o vedem amestecată în toate faptele mari ale neamului nostru. Boieri au fost urzitorii constituţiei din 1822 ; boieri au fost părtaşii conjuraţiei lui Leonte Radu ; boieri au fost revoluţionarii din 1848, ca şi plăsmuitorii Unirii ; boieri au fost fraţii Goleşti, sau un M. Kogălniceanu, un Vasile Alecsandri, un C. Negri, un Alecu Russo... Pentru ce n-ar mai fi rămas nici un urmaş din rasa celor ce au dezrobit pe ţigani, înainte de a se fi orînduit dezrobirea lor legală, din acei ce întemeiau şcoli lancasteriane pe la sate, ca Dinicu Golescu, din acei ce s-au jertfit pentru ţara, cu o nobilă dezinteresare, ca neuitatul Costache Negri, sau din acei ce au luptat pentru împroprietărirea ţăranilor, ca omul actului de la 2 mai ?

D. Duiliu Zamfirescu s-a făcut poetul urmaşilor acestei boierimi, cele mai adese mijlocii, cu dragoste de neam, de pămînt, de ţărani, care, dacă n-a mai avut prilejul faptelor mari (afară de războiul de la 1877), a păstrat cu cinste însuşirile rasei, sentimentele de omenie-şi tot ce leagă la un loc un lung şir de generaţii într-un, mănunchi uşor de recunoscut.

Era deci firesc ca toţi cei ce ne zugrăvesc boierimea noastră ca putredă, ca nemiloasă faţă de pămînt şi de iobag, ca străbătută de viţiile cosmopolitismului, era firesc, zic, ca toţi aceşti apostoli ai ţărănimii să nu se împace cu literatura d-lui Duiliu Zamfirescu, ce ne-a zugrăvit în linii atît de senine, de colorate şi de calde întregul neam de ispravă al Comăneştenilor, sau ne-â-închegat atît de limpede figura simpatică a bătrînulu^ Dinu Murguleţ şi a tînărului boier Matei Damian, de curînd întors din străinătate, fără a fi pierdut acolo scînteia sfîntă a iubirii de pămînt.

lată pentru ce demagogia e împotriva poetului ce a scris *Viaţa la ţară.*

Dar aceasta nu înseamnă că tot ce se petrece în satele noastre e drept şi curat; că munca plugarului nu e stoarsă adesea mai pe nimic; că starea ţăranului nu e îndeobşte vrednică de plîns.

Printre asupritorii pămîntului şi ai ţărănimii se află, desigur, şi boieri, dar nu ei-sunt cei mai numeroşi ; nu ei încheagă simbolul stoarcere! nemiloase. în *Viaţa la ţară* poetul a idealizat deopotrivă şi pe boier şi pe ţăran; între ei însă s-a aşternut repede un mijlocitor : *arendaşii!,* în al doilea roman din seria Comăneştenilor, în *Tănase Scatiu,* d. Duiliu Zamfirescu ne zugrăveşte pe acest nou venit, în care vedem pe adevăratul duşman al ţărănimii, pe vechilul înstărit îndeajuns pentru a lua mai întîi în arendă moşia fostului său stăpîn, pentru a o «toarce apoi prin toate mijloacele neîngădnite, fără milă faţă de ţăran şi de pămîntul sleit de puteri, mînat numai de dorinţa de a se îmbogăţi cît mai repede, prin urgie şl crimă. Şi odată îmbogăţit, îşi cumpără moşia de veci, se aruncă în politica de provincie, ducînd pretutindeni cu sine aceeaşi silnicie, aceeaşi vulgaritate sufletească şi aceeaşi lipsă de idealitate.

Romanul *Tănase Scatiu* nu are, desigur, nici poezia, nici farmecul idilic, nici seninătatea, nici bogăţia şi rotunjimea *Vieţii la ţară.* Are însă altceva. Prin mijloace J de data asta mai realiste, povestitorul ne-a întregit, pe deplin, un tip ce există, ajuns acum mare proprietar, deputat şi om cu „influenţă". într-însul se simbolizează o întreagă clasă de „parveniţi", ce, folosindu-se de slăbiciunile boierimii noastre, de risipa ei, a înlocuit-o în stăpînirea pămîntului şi în parte chiar în înrîurirea politică.

Această încercare a d-lui Duiliu Zamfirescu nu e de altminteri nouă. Ea a mai fost făcută şi de Nicolae Filimon în romanul său *Ciocoii vechi şi noi,* în care tocmai ni se zugrăveşte substituirea unei clase alteia, înflorirea unei noi pături sociale cu însuşiri de voinţă, de viclenie şi poate chiar de activitate, dar fără o fărîrnă de idealism şi de cultură sufletească, pe ruinele unei alte pături sociale superioare, dar pe care o rod atîtea rele. Tănase Scatiu nu e decît un Dinu Păturică adaptat noilor ţ nevoi de trai.

Nu-mi stă în gînd de-a povesti amănunţit întîmplările desfăşurate in acest roman. Nu voi urmări deci pe Xănase Scatiu în umilele lui începuturi, în chipul cum ştie să stoarcă rodul pămîntului şi munca plugarului, în împrejurările în care ajunge să se însoare cu Tincuţa, fata lui Dinu Murguleţ din Ciulniţei, în repedea creştere a stării, a bogăţiei şi suprafeţei lui; nu-1 voi urmări nici în atîtea lucruri mărunte, care, deşi pot părea neînsemnate, îi pun într-o lumină crudă firea lui năprasnică, aprigă la cîştig, trivială, ce culcă în pămînt pe Tincuţa, vîră spaima în toţi şi-i deschide largi porţile biruinţei.

Voi aminti totuşi de scena de la urmă, în care văd un *simbol.*

într-o stare de plîns, bătrînul Murguleţ îşi duce viaţa de azi pe mîne, la ginere-său. E bolnav; nu se poate mişca. Dar în sufletul lui clocoteşte mînia împotriva lui Tănase şi dorinţa de a se întoarce la Ciulniţeii lui de odinioară, pe care îi ţine acum cu sila Scatiu. Prin dibăcie, el reuşeşte să fugă. Patru cai sprinteni îl duc la moşie. Ţăranii îl primesc cu bucurie, ca pe adevăratul lor stăpîn. Tănase află însă r vine ca o vijelie Ia ţară şi-1 umflă pe bătrîn să-1 aducă din nou la oraş. Ţăranii, prinzînd de veste că li se fură hoţeşte „boierul", se împotrivesc. Scatiu trage cu puşca; se naşte o învălmăşeală, în care Tănase e ucis şi zdrobit în picioare.

Astfel se încheie acest roman sănătos, cu sfărîmarea simbolică a ciocoiului, a arendaşului, a parvenitului fără milă şi cu apoteoza blîndului boier olog, iubit de ţărani, ce se înstăpîneşte din nou pe pămîntul avut dinainte.

Am amintit partea ce se cuvine boierimii — şi mai ales boierimii mijlocii — în toate faptele mari ale neamului nostru.

O dată cu închegarea ţării noastre, s-a încheiat însă şi epoca eroică de frămîntări, atît de rodnică în oameni de seamă. Rostul boierimii s-ar părea cu mult micşorat. Şi a fost în adevăr. De aici vine desigur şi nesocotinţa]n care e ţinută întreaga boierime de azi şi duşmănia ce se arată de unii doctrinari. România contemporană a mai văzut totuşi un mare act, al doilea în însemnătate

după Unire: războiul de la 1877, ce a adus cu sine neatîrnarea țării.

Dacă boierii pe care i-a zugrăvit d. Duiliu Zamfirescu n-au putut fi părtaşii Revoluției sau ai Unirii, ei au fost martorii războiului de la 1877.

Era deci firesc ca poetul Comăneştenilor să ne arate şi partea ce au avut-o ei în săvîrşirea marelui act național ; era deci firesc ca după *Viața la țară* şi *Tănase Scatiu* sa scrie şi *In război*,.

In aceste pagini mi-am propus *S* fac cît mar puțină critică literară în înțelesul strimt al cuvîntului. Nu voi povesti, prin urmare, cuprinsul fiecărei opere cu de-amănuntul : nu voi intra în observații de mărunțiş. Gîndul meu e de a cerceta rolul social şi național al opării d-lui Duiliu Zamfirescu, de a pune în lumină concepția romancierului asupra societății noastre şi rolul *cc-l* recunoaşte fiecăreia dintre clase, dar, mai ales, de a dovedi că acest scriitor nu e un hulitor al țărănimii, precum nu e nici un hulitor al Ardealului.

Fără a intra în amănunte, voi aminti totuşi că pentru d. Duiliu Zamfirescu, ca şi pentru întreaga şcoală naturalistă a lui Stendhal sau Tolstoi, războiul nu e nici Grivița, nici Rahova, nici Plevna, ci o recunoaştere cu barca pe Dunăre în timpul nopții, pregătirile de luptă, cutare scenă de chef dintr-un han, cu un ofițer rus, năvălirile hrăpărețe ale cerchezilor, clipele de ambulanțe, într-un cuvînt, toate scenele mărunte ce intră într-un cadru hotărît şi îngust şi prin îngrămădirea cărora se poate naşte impresia războiului. Astfel răsare, de pildă, în opera lui Tolstoi, din toate acele încăierări, incendii, poduri rupte şi corpuri acoperite de zăpadă... Cînd ai închis romanul, ți se iveşte dinainte întreaga campanie a lui Napoleon în Rusia. De altminteri, Leon Tolstoi e cel mai mare poet epic al omenirii, de la Homer încoace... Geniul lui creator se risipeşte într-o lume nesfîrşită de *imponderabilia,* ce nu-şi găsesc dreapta lor prețuire decît în impresia întregului.

Puterea de creație a d-lui Zamfirescu e, fireşte, nemărginit mai restrinsă ; scenele zugrăvite de d-sa sunt prea singuratice, prea răsfirate pentru a întregi lă un loc icoana războiului de la 1877.

Dar romanul d-lui Zamfirescu nu e intitulat *Războiul,* ci *In război,* adică ne povesteşte întîmplările eroilor săi în războiul de neatîrnare. Privit astfel, în această îngrădire, el scapă . întîmpinărilor de mai sus, dîndu-ne numai ceea ce vrea să ne dea.

Şi anume d. Zamfirescu voieşte să ne arate partea de activitate desfăşurată de boierime în timpul războiului şi să ne învedereze că sentimentul național al acestei boierimi părhmtene nu s-a risipit cu desăvîrşire din vremile eroice.

Iată pentru ce, la cea dintîi încercare, boierul Milescu, ca şi Mihai Comăneşteanu, simt că au o datorie sfîntă către țară. Nu-şi află locul în Bucureşti, şi, deşi ar fi putut sta la adăpost, zboară la Dunăre pentru a intra mai repede în luptă.

Chipul cum sunt zugrăviți aceşti doi boieri pămînteni, conştienți de îndatoririle lor, e din cele mai senine şi mai obiective. Povestitorul nu cade în laudă fără măsură, nici în prejudecăți de castă. Sunt doi oameni cu slăbiciuni, desigur, uşurateci uneori, dar care înțeleg să-şi păstreze toate virtuțile rasei lor, de vor să se bucure şi de bunurile hărăzite de naştere.

Ei se aruncă deci în luptă, nu ca eroii epici, ci ca doi ostaşi vrednici. Calda simpatie a povestitorului îi urmăreşte. Şi cînd mor, simți că au murit fără părere de răii, ca nişte oameni ce-şi dau seama că deasupra ființei noastre pieritoare pluteşte ființa nepieritoare a Patriei.

Intr-un cuvînt, dacă romanul d-lui DuiHu Zamfirescu nu are vigoarea epică-ce ar fi fost de dorit, e o pagină duioasă, nobilă şi sănătoasă a unui bun român.

D. Duiliu Zamfirescu mai trece şi ca un duşman al Ardealului, Un neadevăr[1].

Nu demult d-sa a scris un roman, *Îndreptări,* în care îşi arată concepţia senină şi înaltă ce are despre românii din Ardeal. E tiine deci să cercetăm şi acest roman sub lumina Ardealului, lăsîndu-i la o parte valoarea literară mai mică.

Locotenentul Alexandru Comăneşteanu, fiul neuitatei Saşa şi nepotul eroului mort la Plevna, e amantul Anei Villara, nevasta generalului. Pentru a-1 ţine pe lîngă dînsa, Ana se hotărăşte să-1 însoare cu Porţia . Lupu,. fiica părintelui Moise Lupu, din Hureşti. Ea fusese crescută - la azilul din Bucureşti, fiind ocrotită de Ana în amintirea mamei ei, o fostă prietenă de şcoală.

Chipul acesta de a orîndui lucrurile, ce se poate întîmpla, de altminteri, adese în realitatea vieţii, aruncă-o mare pată asupra întregului roman.

E de mirat ca Porţia să fi primit o astfel de *vînzare;* e de mirat ca Alexandru Comăneşteanu să fi împins, supunerea pînă aici... Căsătoria a doi oameni din lumi deosebite, prin nimic legaţi între ei, nu se putea face decît în urma unui mare zbucium sufletesc, peste eare scriitorul trece. îi era, desigur, greu să-1 lămurească şi să-1 îndreptăţească. Cei doi soţi, după cum am spus, sunt din lumi felurite. Comăneşteanu e vrednic de neamul lui, e frumos la chip şi la minte, risipind în jurul lui un farmec biruitor; el are sufletul nobil al Saşei şt dragoste de ţară; dar pe lîngă aceste însuşiri, are şi scăderile oraşelor mari : e uşuratec cu femeile şi sceptic sub raportul moral. Porţia e ardeleancă adevărată, dacoromână pînă în adîncul sufletului, fată a acestui minunat şi bărbătesc Moise Lupu, ce e plin de amintirile vieţii de la Roma, plin de încredere în virtuţile rasei noastre, pe care el cel dintîi le vădeşte în toate actele vieţii lui. îmi place acest Moise Lupu nu numai prin

[1] pe la izbwcnkea războiului, s-a dovedit totuşi că d. Zamfirescu ţine mai. mult la... Dardanele decît la Ardeal... De altminteri, In tot acest studiu am avut în vedere numai opera, şi ni* omul.

vrednicia lui sufletească, ci şi prin felul cum ne priveşte şi ne judecă pe noi aceştia din România liberă. în deosebire de atîţi ardeleni, el nu găseşte totul putred fn ţara noastră.

Ardelenii ar trebui să citească paginile d-lui Zamfirescu în care părintele Moise Lupu zugrăveşte cii atîta căldură progresele săvîrşite la noi într-un timp atît de scurt Să le citească; să le mediteze şi să le ia ca pildă, căci numai astfel vor fi mai aproape de adevăr şi vor da şi măsura unei cuviinţe, de nevoie pentru bunele legături între fraţi.

Cei doi tineri, însurîndu-se, se duc în călătorie de nuntă la Roma, unde Porţia îşi regăseşte toate idealurile ei de fată crescută în casa lui Moise Lupu, plină de amintirea străvechiului oraş. In fiecare piatră ei văd o urmă a gloriei străbune.

în ceea ce priveşte legătura lor sufletească, Porţia şi-a dat seama de la început că bărbatul său iubeşte pe Ana. Ea stă retrasă în sine ; pentru dînsa Comăneşteanu nu e decît un tovarăş de drum, pe care îl numeşte „domnule". Situaţia e dintre cele mai delicate. D. Zamfirescu nu intră deloc în mecanismul psihic al Porţiei : el ne-o zugrăveşte ca pe un suflet eroic, hotărit a cere de la viaţă numai ce-i poate da, mulţumit în curăţenia lui şi ademenit de un ideal mai înalt... îşi înţelege starea dureroasă, dar nu i se împotriveşte ; păşeşte hotărîtă cu fruntea în sus.

Cu încetul însă apropierea între cei doi soţi se face, după cum era şi firesc. Paginile aceste sunt scrise cu o mînă discretă, oricît de delicată e situaţia pe care o ascund.

La întoarcerea în ţară, cei doi tineri se opresc în Ardeal. Porţia vrea să-i arate lui Alexandru toate frumuseţile lui, dar şi toate durerile de care sufere.

S-au oprit la Sibiu ; s-au dus să vadă pe mitropolit, şi venerabilul bătrîn le-a spus vorbe înălţătoare. S-au dus apoi la Sălişte.

întreaga parte din urmă a romanului d-lui Zamfirescu e închinată zugrăvirii împrejurărilor ardelene : a

locului, a oamenilor, a obiceiurilor. In ele se vădeşte o caldă simpatie pentru toate cele văzute, o dragoste sinceră pentru această rasă viguroasă, ținută la adăpostul atîtor rele :

„Pe locurile aceste despădurate, scrie d. Zamfirescu, se întindeau altădată codrii întunecați ai băştinaşilor, gorunii, paltinii şi stejarii, din umbra cărora ieşeau triburile vînjoase ale costobocilor, ale carpilor şi teuriştilor, mergînd să moară, sub ochii taraboştilor lor, pentru apărarea pămîntului Daciei ; pe locurile acestea se izbiseră ei de frontul de granit al legiunei romane, asurzind văzduhul de urlete, de zîngănitul lancei, de rînchezatul cailor; pe aci buciumase cornul din Sarmisegetuza, deşteptînd ecourile Streiului, văile Oltului, umplînd cu fiori de ură inimile dacilor şi roşind de sînge apele.

Au trecut anii şi veacurile, s-au stîrpit stejarii, au amuțit cornurile. Dar, din plămada sîngelui strămoşilor, a crescut o rasă nouă, tăcută şi răbdătoare, al cărui suflet se înalță sus, în restrişte, şi se pregăteşte pentru victorie. Salve ție, viață puternică de pe malurile Tibrului, ce-ai răsărit în huma neagră a Carpaților, şi ție, pămînt credincios al Daciei, ce-ai păstrat virtuțile avite, salve !"

Apoi tinerii se duseră la Poiana ; traseră de-a dreptul la biserică.

înăuntru, 700 de poporani : bărbații în față, femeile în fund, iar fetele sus, în balconul corului :

«De cînd era el, Comăneşteanu nu văzuse ceva mai măreț. Ciobanii aceştia, adunați la un loc, păreau senatul roman de pe vremea lui Appius Claudius Caecus, gata a respinge propunerile lui Cineas. Voinici, curați, cu brațele rezemate în bîtă, cu pletele albe, stau oamenii drepți, ascultînd sfînta leturghîe. De la cojoacele înflorite, ce le atîrnau pe umeri, pînă la opinca puternică, ce se înălța la vîrf ca un vas plutitor, totul era nou, alb ca zăpada. De subt mîneca răsfrîntă a cămăşii, ieşeau brațe vînjoase^ rotindu-se prin aer cu o mişcare largă şi făcînd J semnul crucii. Se îndoiau trupurile puternice înaintea

preoților, care slujeau cu glas mare, iar gîndurile se ridicau către Domnul, într-un singur dor, dorul renaşterii în patria comună. Parcă, în adevăr, pe fețele acelea bărbăteşti sta zugrăvită aşteptarea senină a uşurării de jugul străinului, sperarea hotărîtă într-o vreme bună, cînd ciobanii de pe Tibru se vor redeştepta pe văile Carpaților în nepoții lor, în adevărații şi singurii lor nepoți pe pămînt.

Comăneşteanu, mişcat de notele corului şi de propriile lui gînduri, îşi simți pieptul umflîndu-i-se de emoțiune. Dînsul cu nevastă-sa şi d. notar stau în stranele de sus, lîngă cîntăreții bisericii. El se întoarse către Mia, întrebînd-o din ochi ce era steagul românesc ce atîrna lîngă o icoană. Mia răspunse încet :

— Acolo nu-l poate atinge nimeni.

în adevăr, în mijlocul unui pårete alb, deasupra unei icoane de aur, sta înfiptă o bîrnă enormă, de care atîrna, ca o pînză de catarg, tricolorul românesc. Ce lucru ciudat !... Drapelul țării i se păru pentru prima oară frumos şi emoționant, simbolizînd oarecum patria nevăzută.

Lumina cădea pieziş prin ferestre : fumul de tămîie se înălța în valuri către bolta templului ! glasurile corului răsunau pline de armonie, repetînd rugăciunea românului : «Doamne, fie-ți milă, ajută-ne şi ne mîntuieşte».

Era cu adevărat un strigăt al sufletului ce pornea din toate piepturile : «Ajută-ne, Doamne !»• în gîndurile tuturor sta imaginea ideală a unei patrii comune, ce-i ținea drepți, himinîndu-le viața chinuită, ca o stea purtătoare de vesti bune."

Cred de prisos de a cita mai departe. Rîndurile de sus ne arată cu cîtă căldură sunt zugrăvite toate aceste privelişti ardelene ; cu ce simpatie şi căldură învăluieşte scriitorul pe frații noştri de dincolo ; de ce nobil patriotism e însuflețit.

Poetul care a scris romanul *îndreptări na* poate fi duşmanul Ardealului; iar cartea în care sunt atîtea pagini entuziaste, înălţătoare şi pline de nădejde pentru noi, e o carte sănătoasă, ca şl toate celelalte ale acestui senin romancier

[1] Acest articol a fost scris pentru ziarul *Românul* din Ardeal, în care d. Zamfirescu era atacat ca duşman al Ardealului. In urma intervenţiei nobile şi senine a d-lui N. Iorga, articolul nu s-a publicat însă. Eu am părăsit redacţia Romdmilui. M-am ales, în schimb, cu recunoştinţa d-lui Zamfirescu.

PUBLICIND O CARTE NOUA.

„Scenete şi fantezii"

Astăzi îmi apare o carte nouă.

A cîtea ?

Nu ştiu. Nu vreau să le număr. Că am scris şi alte cărţi nu are nici o însemnătate, nici pentru mine, nici pentru alţii. Un scriitor, cînd îşi dă la lumină un volum, trebuie să-1 privească ca şi cum ar fi cel *dintîi.* Despre public, nici vorbă. El n-are nevoie de sfatul nimănui...

O piesă e bună sau rea. Niciodată însă ea nu e opera unui scriitor bun sau rău.

Trecutul se şterge dinaintea cortinei ce se ridică; merite necunoscute nu stăruiesc dinaintea mulţimii doritoare de lucruri noi, de senzaţii neîncercate. Aplaudă sau fluieră, pentru că-i place piesa sau nu-i. place, şi nu pentru că i-a datorat cîndva autorului o clipă de emoţie estetică. Emoţia *a fost,* şi tot ce a fost e ca şi cum n-ar fi fost. S-a irosit pe vecie : o şuviţă subţirică de fum, risipită în golul bolţii albastre...

Publicînd această carte nouă, pot zice deci că public *cea dintîi carte a mea...* Nu ies din adevăr nici pentru cititorul indiferent, ce taie foile repede, dar nici chiar pentru mine însumi. Căci nimic nu-i mai ciudat decît psihologia unui scriitor !

Nu vorbesc de mine sau de cei ca mine, modeşti arcaşi ai unui ideal răzvrătit. Vorbesc de cei mari, căci şî aceştia sunt ca şi cei mici. Aceeaşi flacără îi încinge ; la unii mai învăluitoare, la alţii mai potolită... Cu toţii

suntem sub aceeaşi aprigă îmboldire, nu atît de *a fi,* ci de *a deveni*...

Tindem, fireşte, la realizare. O operă e, în adevăr, o realizare, către care s-au încordat toate puterile noastre ; e, oarecum, icoana văzută a sufletului nostru. Şi, după cum egoismul unora cere prelungirea lor în copii, tot aşa egoismul artistului cere înveşnicirea fiinţei lui în* opere de artă...

Dar nu numai atît...

La artist se mai adaugă şi simţul aproape tragic al nestatorniciei lucrurilor, al scurgerii universale, al *devenirei.* Realizarea e pentru o clipă. Vine însă apoi un şirag nesfîrşit de clipe, cu care trebuie să ne măsurăm, dacă nu voim să fim înghiţiţi, striviţi în această uriaşă treierătoare a timpului şi aruncaţi apoi ca nevrednice rămăşiţe.

Mulţumirea unui succes — sau numai a unei realizări — e deci pentru o clipă. Clipa următoare nu ne aduce linişte sau lauri cîştigaţi cinstit. Dimpotrivă, ea poartă în cutele ei zbuciumul realizării viitoare, apriga tragedie a omului ce se luptă pentru existenţă... Căci pentru un scriitor a scrie este a exista... Cînd îi cade pana din mîini, el îşi citeşte înfrîngerea în privirea ironică a prietenilor, în ochii nepăsători ai trecătorilor, şi se pătrunde de simţul ruinei lui în fiecare ceas de singurătate, adîncindu-se în sine ca într-o peşteră...

Popas nu cunoaşte ; odihnă nici atît. Arta e lungă şi viaţa scurtă. Ca vrăjitoarele din basme aleargă ceasurile în ropotul cailor, cu părul despletit şi umflat de vînt. Şi noi să stăm oare pe loc ? Să privim pe alţii cum le înfrînează, cum le potolesc în pintenii de argint ? Cu neputinţă. Tot dorul de a fi, de a deveni strigă în noi ; ridicola nevoie a unei eternităţi închipuite ne înăbuşe. Ne trebuie aer. Ne trebuie biciuirea îngheţată a vîntului. Ne trebuie devenirea. A sta pe loc e o viaţă moartă, pe care n-o putem îndura-

şi atunci scriem, sub înţepătura necesităţii de a fi, nu numai acum, ci mereu, *in saecula saecularum*...

Iată pentru ce, dînd la lumină o carte nouă, toate celelalte din trecut se şterg, ca şi cum n-ar mai fi fost.

Toate puterile mele sufleteşti se încordează pentru cartea cea nouă.

Pînă cînd ?

pînă mîine, poate...

Atunci *Scenetele şi fanteziile* mi se vor fi şters dinainte cum se şterge o licărire de lumină pe cer.

Si ce e bun în suflet va căuta o nouă reahzare, ia această luptă pe viaţă şi pe moarte cu timpul.

Sfîrşind acest articol, încep chiar sa ma gîndesc la altceva...

DOMNUL „A".„

într-un număr de curînd al *Noii reviste române* s-au tipărit următoarele rînduri cu privire la volumul meu *Scenete şi fantezii,* despre care cititorii acestui ziar au mai auzit:

„D. Lovinescu nu e un scriitor de literatură. D-sa are — ce e drept — uneori stil, dar numai atît. încolo, tot ce scrie e măsurat, calculat cu inteligenţa rece a omului care cunoaşte foarte multă literatură şi care şi-a dat — poate — seama de tehnica artiştilor pe care îi cunoaşte. Lipsit însă de o cultură organică, asimilată, şi mai ales lipsit de spontaneitatea aşa de necesară adevăratului scriitor, d. Lovinescu nu reuşeşte să ne dea decît localizarea — îndeminatecă uneori — a unor impresii fundamentale din literaturile străine. Şi astfel, cititorii vor găsi în acest elegant volum un fel de Capus, un fel de Lavedan sau un fel de Maeterlinck... românesc. Nicăieri nu se va vedea însă personalitatea autorului însuşi, care se schimbă, se fărîmiţează, dispare îndărătul profilurilor extraordinare pe care are nenorocul să le evoce ; în zadar va căuta cineva să găsească şi înăuntrul cărţii chipul de pe copertă. El nu este. Altfel, deosebitele bucăţi din carte nu se prezintă rău. Deşi uneori pedante, iar alteori vulgare *(Moartea lui Iov),* ele reuşesc să intereseze prin atmosfera de înaltă cultură pe care o închid, atunci cînd această cultură nu apare prea mult ca voit adăugită temei generale. Aşa că, dacă d. Lovinescu nu a putut să dea mai mult, nu a dat nici prea puţin. Cititorii vor vedea aici încercarea unui om care a vrut să înlocuiască prin spiritul critic spontaneitatea, inspiraţia artistică, şi se vor convinge că aceasta nu se poate.

Pentru toate cele de pînă aici însă, volumul face un franc si douăzeci şi cinci de bani. — A."

Iscălit „A" !

Cine e acest „A" ?

— Arun-al-Raşid ?
— Alcibiad ?
— Alexandru Machedon ?
— Anibal ?

Cine e acest „A", căruia îi par „lipsit de o cultură organică, asimilată", deşi găseşte că volumul meu „reuşeşte să intereseze prin atmosfera de înaltă cultură pe care o închide" ?

Cine e acest „A", care binevoieşte să-mi recunoască... uneori stil ?

Cine e acest „A", ce crede că am voit să localizez pe... Maeterlinck ?

Cine e acest „A", ce-şi caută odihna minţii în prejudecăţi naive, ca, de pildă, aceea că un critic nu poate face literatură, şi apoi înşiră toate banalităţile ce s-au spus şi se vor mai spune în această privinţă ?

Ei bine, acest „A" nu e nici :

— Arun-al-Raşid,
— nici Alcibiade,
— nici Alexandru Machedon,
— nici Anibal.

E „A", cum poate fi şi „B« şi „C — cum poate fi toate literele alfabetului. N-are nume. De-ar iscăli, ar rămîne tot anonim. De aceea i se pare mai nimerit să se pitească sub o iniţială. „A" ! Cine să fie „A" ? Vreun distins cugetător, un om cu o cultură organică, bine asimilată, vreun scriitor care nu are numai „uneori" stil, ci întotdeauna, vreun bărbat ilustru, obosit de celebritatea lui, vreun filantrop ce se vede nevoit să-şi ascundă dreapta cruzime sub pavăza unei iniţiale ?!

Cititorule, nimic din toate astea. „A" nu e nici cineva, nici măcar ceva. Şi tocmai fiindcă nu-i, îşi alină durerea împroşcind pe alţii, şi ca să-şi dea mai multă

greutate semnează : A, B, C... O inițială presupune îndărăt pe cineva, pe cînd dacă ar semna aşa cum 1-a botezat taică-său, ai vedea dintr-o dată că sub nume nu se ascunde nimic. Cel mult două picioare care merg, un pîntec care mistuie şi o minte leneşă —• dar nici cultură „organică şi bine asimilată", nici stil... „uneori", nici spontaneitate, nici intuiție artistică.

Acest „A" are însă un cîntec mai mare. Merită să-1 zugrăvim deci şi mai bine.

El e o rană întotdeauna deschisă a literaturii noastre...

El e adesea un om pe care l-ai nemulțumit cu ceva : nu i-ai dat mina, sau altceva, sau, şi mai ales, căruia nu i-ai dat cîndva considerația ce i se părea că i se cuvine ; uneori e un student pe care l-ai necăjit la vreun examen, odinioară. Dacă nu te cunoaşte, e vreun biet trepăduş neterminat, o epavă zadarnică a liceului sau a universității, un folicular megaloman ce-şi îngroaşe glasul, doar o face puțin zgomot, o năpîrcă ce-şi picură veninul, doar şi-ar însemna numele cu ceva, fie cu venin...

Căci iată marea lui durere: n-are nume!...

Toată viața lui va fi silit să iscălească sub o inițială adevărată sau imaginară, în nădejdea că numai astfel scrisul ar putea cîştiga vreo însemnătate. Nesfîrşită durere de a nu fi nimic, niciodată ! Nevermore, nevermore ! Sinistru răsunet, ca în poemul lui Edgar Poe. Se resemnează omul cu greu la neființa lui. Dar e o necesitate ineluctabilă. Trebuie să-şi plece grumazul la jug, cu atît mai mult cu cît se pot descoperi şi în anonimat mici compensații, mici delicii. Intre altele, plăcerea de a fi grav, sever, aspru peste măsură, cu cîte o rară scăpărare de indulgență insultătoare.

Deci, dacă, în loc de a semna A, şi-ar pune numele întreg, de pildă Anostescu, ai putea să-1 apuci de guler, strigindu-i : Cine eşti, domnule, de mă striveşti aşa sub severitatea d-tale ? Care îți sunt dovezile „de cultură organică, bine asimilată" ? Ârată-mi o pagină bună — nu vorbesc de o carte —• în josul căreia stă numele d-tale, ca să-ți pot îngădui aroganța asta, neîndreptățită altfel ?

Nu. El e cuminte. Iscăleşte numai cu litera „A". Cititorul se poate gîndi atunci :

— La Arun-Al-Raşid,
— la Alcibiade,
— la Alexandru Machedon, .
— la Anibal,

sau cel puțin la răposatul bard Vasile Alecsandri. Şi din toată nerozia asta scrisă, poate că ar rămîne o îndoială în mintea bietului cititor grăbit... Pe asta o vînează de altminteri anonimul.

CURENTELE CA FRUNZELE...

In invitarea ziarului *Rampa* de a răspunde la o anchetă literară, văd mai mult o invitaţie de a scrie un articol.

Deşi nu cred in folosul practic al acestor anchete, răspund cu plăcere, deoarece sunt obişnuit să scriu articole pentru *Rampa*. Nu o voi face totuşi ţinîndu-mă strîns de întrebările puse. îmi par prea grele pentru un critic impresionist; cer păreri prea hotărîte şi definitive. Am fericit întotdeauna pe oamenii de principii sigure. Un principiu le ţine loc de toate ; şi de bucuria soarelui primăvăratec, şi de fiorul artei, şi de înţelegerea podoabelor firii, şi de femeie, poate. Principiul îi învăluie, îi încălzeşte, se preface în codru de pîine sau în picătură de vin, în bradul patului sau în zţmbetul iubitei ideale... După cum Hector era pentru Andromaca şi soţ, şi tată, şi fiu, tot aşa unora o doctrină, adesea foarte simplistă, le slujeşte la toate.

Fericiţi oameni I

Voi lăsa deci fantazia să alerge slobod — aşa că Ia urmă să iasă un articol, dacă nu un răspuns la cele şapte întrebări care mă înfioară prin gravitatea lor.

încep prin a vă spune că nu cred în valoarea de sine stătătoare a curentelor literare. Literatura e una singură : literatura bună. Ea poate îmbrăca, fireşte, deosebite forme. Aceste forme exagerate se numesc de obicei curente. Mai mult sau mai puţin, ele existau însă de mult, în stare latentă. De pildă, poporanismul... De cînd s-a obîrşit literatura există scrieri ieşite din libera fantezie a poporului, scrieri ce se inspiră din popor, scrieri făcute anume pe înţelesul poporului şi chiar scrieri ce ascund în ele tendinţa de a preamări poporul.

Lucruri vechi şi obşteşti.

Ele erau în stare latentă în literatura generală şi nu participau în această literatură decît pe măsura talentului scriitorilor.

Numai pe urmă au venit doctrinarii, luînd *un fel* de literatură drept *toată* literatura, exagerîndu-i mai întîi însemnătatea şi ajungînd apoi chiar pînă la înlocuirea talentului literar printr-o formulă.

Simbolismul a existat întotdeauna. îl putem găsi şi în poeţii greci, după cum îl găsim atît de măreţ îh *Faust* al lui Goethe. El e un element necesar al oricărei poezii, e ceva din nelămurit, din fantastic, din infinit, din neînţeles sau subînţeles, prins în ritmul insinuant al versului, în haina lui străvezie, care descoperă mai mult decît acoperă, şi care ştie şi spune, dar ştie şi tăcea pentru a spune şi mai mult.

în urmă de tot acest simbolism risipit în literatura întreagă, acest simbolism necesar oricărei poezii înaripate a fost turnat într-o teorie, a fost exaltat în părţile lui mai şubrede, a fost exagerat, devenind astăzi o şcoală, un *curent*. Curentele îmi par, deci, aproape prin definiţie, o exagerare a unei *părţi* în dauna *totului*, turnarea într-o formulă anumită a unei singure note din formula adevărată. Aceasta nu înseamnă că le tăgăduiesc dreptul la existenţă şi chiar uneori rostul lor.

Prin exagerare, ele pot pune în lumină unele lucruri uitate sau nepreţuite îndeajuns ; ele pot reuşi astfel să îndepărteze cu ceva acest orizont fugar al frumosului ce ne scapă... Din greşelile atîtor oameni, din avînturile lor îndrăzneţe, din înfrîngerea lor generoasă pot ieşi învăţături de folos. Curentele dispar, da* pe urma lor rămîne de obicei un mic cîştig ce se adaugă la comoara omenirii...

Iată pentru ce nu pot răspunde la întrebarea dv. cu privire la izbînda prealabilă a vreunui din curentele de astăzi...

Toate curentele sunt supuse pieirei, deoarece nu sunt decît nişte *excrescenţe.* Ca şi unele tumori folositoare curăţirii sîngelui, ele se vor resoarbe mai tîrziu.

Simbolism, poporanism, ţărănism — toate se vor scutura ca şi frunzele pădurii spre a îngraşă pămîntul pentru rodirea viitoare.

După cum din romantism n-a rămas *şcoala,* ci anumite opere, îndărătul cărora era un mare talent personal, tot aşa din simbolism sau din poporanism nu vor rămîne decît operele ce nu trăiesc prin formulă (care e aproape indiferentă), ci prin talent.

Ca scoale, ele sunt unilaterale, şi pricinuiesc multe zădărnicii tipografice, adăpostind erezii şi rătăciri.

Iată deei răspunsul la una din întrebările puse.

Cu alt prilej, mă voi încerca să răspund şi altele. In loc de un articol, veţi avea cel puţin două.

II

LATINITATE

Mai răspund încă la una din întrebările din ancheta ziarului *Rampa:* care sunt, sau trebuie să fie legăturile noastre literare cu Franţa şi dacă înnoirile de acolo se cuvine să aibă un mai mare răsunet la noi ?

într-o pădure sunt şi stejari falnici şi mlădiţe sfioase, ce abia îşi încearcă puterile, sunt şi covoare de muşchi şi firicele de flori sălbatice, sunt şi pîraie şi stînci, sunt şi desişuri încîlcite şi ochiuri de lumină — toate la lin loc fac însă pădurea, cu farmecul ei, cu foşnetul de frunze şi de pîraie, cu osteneala urcuşului şi odihna poienilor, cu ciripitul păsărilor, cu taina umbrarelor, pădurea vie şi mişcătoare, ce trăieşte prin firicelele de iarbă, ca şi prin stejarii bătrîni, ce cuvântează prin atîtea glasuri subţiri sau puternice, prin şoapta mlădiţei sau prin freamătul zgomotos al copacilor falnici, istorisind aceeaşi poveste sonoră şi seculară.

Aşa şi literatura.

E o pădure cu pietrişuri şi cu pajişti, cu o viaţă înmulţită, unduioasă, ce se arată sub atîtea înfăţişări, mai puternice sau mai plăpînde, mai frumoase sau mai puţin frumoase, rămînînd însă aceeaşi: un tot viu şi proteic, una în fiinţa ei, dar mai multe prin feluritele ei vădiri, ce îşi au rostul lor, mai mărunt sau mai mare, dar un rost sigur.

Ce ar fi o pădure fără mlădiţe sau fără mătasea.verde a muşchiului ? Ce ar fi o literatură fără unele schiţe

fugare, fără unele tremurări de note simple şi melopeice ? Ce ar fi pădurea fără cărările şerpuitoare ce se întîlnesc, se înnoadă şi se desfac, unele pentru a înnemeri la un liman, iar altele a se înfunda într-o încîlcitură de copaci, ştergîndu-şi urma ? Ce ar fi o literatură fără atîtea încercări în toate părţile, încercări ce deschid cîteodată privelişti largi, iar alte dați se adîncesc în înfundături fără privelişti, fără ieşire ?

Aceste încercări sunt deci fireşti; ele îşi au rostul lor, pregătind brazda în care se aruncă sămînța literaturii viitoare : ele sunt mlădițe ce pot fi doborîte de furtună, dar pot creşte şi ca nişte copaci trufaşi : pădurea de mîine, literatura de mîine.

în pădurea literaturii noastre e cu deosebire un colţ poetic, o răcoroasă poiană, înconjurată de copaci tineri şi sonori, tăiată încoace şi încolo de izvoare limpezi şi aşternută cu un bogat covor de iarbă verde. E un loc de odihnă; un colţ pe care l-am putea numi un colţ latin, prin farmecul lui potolit, prin liniştea sufletească ce răspîndeşte în juru-i, prin măsura liniilor, prin înfrînarea totului, prin armonia aleasă a întregului.

Un fel rafinat şi gingaş de a înțelege arta şi talentul, de a putea tălmăci acest ideal de artă în forma cea mai potrivită, leagă pe aceşti scriitori în aceeaşi şcoală şi dau operelor lor o întipărire asemănătoare... Această literatură trăieşte poate din sentimente mijlocii, dar fine şi alese cu îngrijire, netrecînd niciodată în lumea măreției sau a josniciei, dintr-o fantezie ce se joacă, ce îmbină cu o sprintenă gingăşie alcătuiri noi, ispititoare.

Pe lîngă simțire mai e şi artă.

Aceşti scriitori sunt artişti desăvîrşiți, înțelegînd sclipirile cuvintelor, fără a le căuta sonoritatea în afară de orice înțeles. Ei ştiu alege amănuntele înseninătoare, ferindUHse de îngrămădirea lor, ei ştiu să se mărginească în îngrădirea puterii lor, adoptînd astfel forma fondului şi, mai presus de toate, au o măsură şi o sobrietate în simțire şi expresia ei cu adevărat latine.

însuşirea culturii latine şi mai ales a culturii franceze a fost şi' o mare fericire pentru literatura noastră. Lăsînd la o parte unele imitații fără însemnătate — şi ca imitație, şi din pricina modelelor imitate — prin cunoaşterea îndelungată a acestei literaturi atît de fine şi de cumpătate, am ajuns să avem astăzi în mijlocul nostru un colț răcoros, poetic, în care charitele străvechi se adăpostesc adese şi în care e bine să venim şi noi mai des : într-un cuvînt, un „colț latin".

Trebuie să-1 ştim prețui !

AN NOU SINGURATIC

După multă colindare, e cel dintîi an pe care îl petrec aici, în datina strămoşească.

Stau singur la geam. Negurile nopţii se lasă încet. Ninge tot mai des. Cîte o suflare de vînt se repede minată, zburătăceşte fulgii sfioşi la orice atingere, îi alungă năvalnic, îi întoarce apoi în loc, răsucindu-i, şi după ce i-a frămîntat îi risipeşte într-o pulbere fină.

Mă uit afară cu duioşie.

In fiecare fulg îmi pare o viaţă venită — nimeni nu ştie de unde — căzută din înalt, albă şi fără prihană. O adiere o întilneşte în cale, o opreşte învîrtind-o ; o zdrobeşte aruncînd-o la pămînt ca pe ceva netrebnic. Jos, zloată pe jumătate îngheţată. Cade bietul fulg înfiorat de ce-1 aşteaptă. îşi strînge hermina blanei ca să n-o întineze.

E în zadar. O altă pală de vînt îl loveşte din spate, culcîndu-1 în noroi. Priveşte spre cerul nepătruns de unde a venit, cu cea din urmă căutătură, cerînd ajutor. Alţi fulgi se aştern însă peste dinsul, împinşi de aceeaşi suflare năprasnică şi necruţătoare.

A murit acum, îngropînd în cutele lui pîngărite de noroi visul alb al unui văzduh din care s-a pogorît pe o rază de lumină, fără s-o fi cerut. Căci deasupra lui, ca şi deasupra noastră, pîndeşte aceeaşi fatalitate nepătrunsă, acelaşi destin neiertător faţă de orice năzuinţă şi spre fericire şi spre ideal...

Biet fulg strivit, în acest singuratec ajun de an nou, privirea îmi rămîne ţintuită spre tine şi soarta ta mă învăluie de melancolie.

De unde vii ? Din ce seninătăţi ţi-ai pornit zborul pe care nu l-ai dorit ? Te văd în palatul de cleştar şi de gheaţă, firicel bătut în coloanele de zăpadă, printre care se strecoară icoana fugară a domniţei lui Alb-Impărat... Ţe văd aninat de barba bătrînului voievod ce rîurează pînă la brîu în lungi fuioare de gheaţă... Te văd zugrăvind pe geamurile palatului serpentine de cristale ce sclipesc la atingerea unei raze îndepărtate de soare...

Acolo îţi petreceai viaţa tihnită, în alba împărăţie a Domnului-de-Zăpadă, în care nici o altă coloare nu tulbură armonia simfoniei neprihănite... împăcat în tine, îţi trăiai visul tău polar, departe de micimile tulburi ale lumii...

Dar deodată o soartă nemiloasă se abătu asupră-ţi... Palatul de cleştar şi de gheaţă se scutură şi fulgii de zăpadă începură a se nărui.

în loc să te înalţi, fulg uşor, te-ai pogorît în golul văzduhului ce se cască dinainte-ţi... Cîte zile şi cîte nopţi ai călătorit nici tu nu mai ştii! Te-ai prăbuşit, pierzîndu-ţî simţirea. Ai mers, ai mers prin oceanul fără cărări, învîrtindu-te şi fărîmiţîndu-te... Clipele ţi-au părut zile şi zilele ani...

Şi-ai ajuns, în sfîrşit, în lumea noastră... Nădăjduiai într-un liman de odihnă, dar nădejdea ţi-a fost scurtă... Un zmeu venit din miazănoapte te-a înşfăcat, te-a zdrobit şi, după ce te-a pîngărit, te-a aruncat în zloata murdară, unde ţi se îneacă cel din urmă vis, alb fulg, pribeag al unei lumi mai curate, sol al văzduhului nepătruns...

Suflete, de ce te zbaţi ? de ce te frămînţi aşa cînd vezi fulgul cum piere, singuratec, el care împărăţise odinioară în palatul de gheaţă ? De ce te-nduioşezi şi-i plîngi soarta ? Plîngîndu-i-o, nu ţi-o plîngi oare şi pe-a ta ?

Şi tu eşti un biet fulg pornit dintr-o lume mai bună, scăldat în luminile astrale, legănat în armonia sferelor

cereşti, ascunzînd în cutele tale o scînteie din dumnezeire, prefăcută in năzuință spre bine, frumos şi ideal...

Te-ai prăbuşit din înălțime şi ai ajuns aici.!. în urechi îți răsună însă armonia cerească şi în suflet mai bate încă ritmul divinității căzute o dată cu tine...

Şi ai vrea să le dai viață. Ai vrea să le prinzi şi să le torni în forme nepieritoare... Dar o zbucnire de vînt te ia, te aruncă, te risipeşte în mici fărime, izbindu-te, în viroaga pururi deschisă a realităților, a micimilor, a nemerniciilor vieții...

Din zloată, tu aştepți lovitura din urmă, sau mîna zî~nei ce-ți va da pacea vieței, liniştea creației şi bucuria de a trăi în plina revărsare a însuşirilor tale...

An nou, ce-mi aduci: moartea sau viața ?

III

ÎNNOIRI

Am arătat că nu sunt împotriva înnoirilor şi înrîuririlor streine. Dar cuvintele sunt prea cuprinzătoare şi înşelătoare. N-am rostit pînă acum nimic fără să simt nevoia de a mă lămuri din nou, tăind rostirea în fațete, ca pe un diamant, pentru a putea răsfrînge toate nuanțele de gîndire, toate apele acestea mişcătoare de impresii, pe care de atîtea ori m-am încercat să le prind, să le statornicesc. Am lăsat pentru alții dogmele şi m-am luat după năluci, după arătări străvezii, pe care numai arare le-am atins şi niciodată nu le-am putut strînge în brațe...

înrîuririle sunt binefăcătoare. O spun fără sfială. Am amintit de altminterea că, prin afinități de rasă şi de cultură, calea pe care ne vin aceste înrîuriri e larg deschisă de mai înainte. Suntem latini; dezvoltarea noastră culturală se face şi trebuie să se facă în cadrul rasei noastre. Prin atingeri stăruitoare, de pildă cu literatura franceză sau italiană, nu putem decît să ne găsim pe noi cultivînd şi subțiind nişte însuşiri ce se aflau mai dinainte în noi. Nu e vorba deci să împrumutăm ceva de la alții. împrumuturile acestea n-ar avea vreo însemnătate deosebită. Nemistuite, ele ar rămîne deoparte. Ceea ce e însă cu adevărat însemnat e rodirea, fertilizarea propriei noastre individualități prin înrîuriri culturale ce pornesc din îndelungata dezvoltare şi înflorire a unor in-

dividualități apropiate, peste care s-au aşternut vremuri de civilizație...

Aceste lucruri fiind bine înțelese şi lămurite, izvorăsc atunci din ele unele rezerve în privința aşa-ziselor *înnoiri.*

E desigur vrednică de cinstire năzuința omului spre noutate ; e poate chiar cea mai nobilă însuşire a lui, ce-i face originalitatea şi-i îndreptățeşte oarecum dreptul la viață. Ne închinăm dinaintea ei.

Dar sunt înnoiri şi înnoiri. Sunt înnoiri ce răspund unei nevoi, sunt înnoiri ce încheagă o treaptă mai departe în mersul evolutiv al spiritului omenesc, după cum sunt şi înnoiri silite, căutate, ieşite din dorința zadarnică de a fi sau părea altfel decît e toată lumea, înnoiri îndărătul cărora nu e o evoluție înceată : adevărate flori ce n-au cunoscut niciodată pămîntul negru.

Nu văd îndreptățirea unor astfel de înnoiri. Ele pot fi privite, fireşte, ca nişte încercări simpatice uneori, prin scînteierea talentului, dar nu pot închega literatura unui neam. Avem nevoie de altceva.

Oricare ar fi dorința noastră de a ne rafina literatura, de a o face mai bogată în nuanțe, în idei şi în senzații, nu putem hărăzi decît puțin interes unor salturi mortale de versificație, unor frînturi de limbă, precum şi introducerei unor motive de inspirație bolnăvicioase, ce ajung adevărate obsesiuni. Sunt, de pildă, poeți ce au obsesiunea numărului trei sau şapte. După cum Trissotin punea istoria romana în madrigale, alți poeți pun geografia — cu deosebire Orientul — în romanțe.

Primesc cu neîncredere asemenea înnoiri. Cea dintîi adiere a timpului le va spulbera. Ele n-au rădăcini în țarina noastră şi n-o au poate nici în sufletul poeților săi, ce le aruncă în circulația vieții. Noutăți la noi, ele sunt de mult vechituri în Franța ! Pripite şi adesea nesincere, ele mai trezesc şi bănuiala şi sfiala legitimă a publicului față de adevăratele înnoiri.

*

Aceste păreri ar cîştiga desigur prin exemplificare. Nu e locul s-o fac în ziarul Rampa. în treacăt am facut-o aiurea, şi nu mă voi feri nici altă dată de a o face. In asta îmi stă datoria.

INTELECTUALIZAREA LITERATURII

La întrebarea dv. dacă literatura noastră n-ar cîştiga de s-ar revărsa în ea o mai mare bogăţie de idei, de ar culege oarecum şi roadele ştiinţei, am răspuns mai demult. Printr-un şir de articole publicate astă-vară în *Românul* din Arad, printr-un articol mai mare din *Convorbiri literare* şi printr-o conferinţă ţinută la Universitatea din Iaşi, am propovăduit, după puteri, intelectualizarea literaturei.

Literatura ţărănistă e un gen, dar nu e singurul.

Această credinţă nu ştirbeşte deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferinţele lor, interesul sub raportul economic şi politic pentru ceea ce ne-am obişnuit să numim *talpa ţării...*

Dar literatura unui neam nu trebuie sa se mărginească aici. Ea trebuie să mai răsfrîngă şi alte bătăi de inimă, alte gîndiri mai înalte, alte griji, alte năzuinţe, alte speculaţii intelectuale şi sufleteşti, alte nuanţe ale subtilităţii de simţire. Fără a cădea in rafinare, în ceea ce unii se grăbesc a numi decadenfă, pentru a scăpa de urmările remuşcării, literatura unei ţări civilizate nu se poate ţărmuri pentru totdeauna în poveştile mucegăite ale lui moş Gheorghe sau ale cuconului Andrieş ; literatura întreagă numai în păţaniile mătuşei Rada, din zugrăvirea scenelor de circiumă, sau a dragostei Domnicăi cu popa satului, din aventurile logofeţilor de moşie...

Cum, în ţara asta nu sunt decît popi beţivi, funcţionăraşi stricaţi, vornici haini, rîndaşi pribegi, ce se îndrăgesc de stăpîna casei, cobzari amoroşi, boieri ruginiţi, pleava mahalalelor de oraşe şi viaţa necăjită, îndreptată cu toată încordarea spre un bun material, spre o bucată de pîine mai albă, cum e viaţa satelor noastre, ca şi a tuturor satelor din lume ?

Cum, pe lingă aceste revărsări ale vieţii fizice, nu se mai află nimic altceva în ţara noastră ? Nu se află şl palide frunţi aplecate la lumina lămpii pe foi îngălbenite- de vreme ? Nu mai sunt cercetători ai tainelor firii, sau ai trecutului istoric, ochi pironiţi pe firul de iarbă ce creşte, degete ce lunecă pe clapele naturii divine, inimi ce bat pentru idealurile albe ale poeţilor ?

Cum, gama noastră sufletească se ţărmureşte la cele; cîteva sentimente primordiale luate în vădirea lor vio-, lentă : dragostea pornită din instinctul posesiunei, goana după un trai mai bun, pe lîngă care se adaugă şi viciile; elementare : beţia, cruzimea şi alte cîteva ?

Cum, numai moş Gheorghe, baba Rada, conu Andrieş^ haiducii, hoţii de cai, argaţii, beţivii, logofeţii de moşie >

Nu mai sunt oare şi minţi gînditoare, cugete curate^ suflete in care se îmbină atîtea jocuri tainice de senti-. mente, atîtea năzuinţe dezinteresate ? In ţara noastră: n-au pătruns oare şi largile şuvoaie ale cugetării apu-. sene ? în ţara noastră sufletele nu s-au subţiat încă pen^_ tru a fi deschise la toate adierile înnoirilor, la toate pro-, gresele culturii, la toate ademenirile idealului ?

Cred că da şi mai cred că mă fac tălmaciul unei bune. părţi a publicului cult al neamului nostru cînd zic : destul cu această literatură, sau mai departe numai cut această zăbovire; în adîncurile primitive ale sufletului omenesc nu sunt numai văgăuni, ci mai sunt şi culmi, mai e şi un soare colo, sus, ce se sileşte să risipească^ negurile ignoranţei.

Ţin să mai înlătur aici o singură obiecţie ce mi s-ar- putea face.

— Lăsaţi pe scriitori să scrie ceea ce pot scrie- Nu-i^ siliţi la subiecte străine de firea lor.

Creangă şi-a urzit minunatele *Amintiri* şi poveşti» şi n-ar fi putut compune *Scrisoarea pierdută.* Caragiale n-ar fi putut cînta *Crîşma lui Moş Precu.*

— Fiecare îşi ia subiectele din lumea pe care o cunoaşte, din lumea în care a trăit. Cearta pe subiecte e o ceartă zadarnică. Necesar e numai talentul, care preface în artă orice atinge, după cum regele Midas prefăcea totul în aur.

— Fireşte. Nu mai e nici o îndoială în privința aceasta. Fiecare cu ale lui... Duiliu Zamfirescu cu *Lydda,* M. Sadoveanu cu *Floarea ofilită* şi I. Dragoslav cu *Hanul la trei ulcele...*

încercînd să scrie altceva, ar rătăci poate pe căi necunoscute ; rămînă deci în făgaşul tras de o întreagă ereditate sufletească. Şi, de altminteri, in orice direcție se pot face lucruri reuşite ; se poate face, într-un cuvînt, *artă.*

Dar dacă criticul nu are menirea de a sili sau îndemna pe scriitor să facă altceva decît ceea ce-i în putința lui, el are datoria la urmă, cînd judecă o literatură în totalitatea ei, de a hotărî o scară de valori. Arta are vădiri felurite şi măsuri deosebite. Una e de a ne evoca viața lăuntrică a unui primitiv şi alta de a ne zugrăvi sufletul unui om cult, în toate zbuciumările lui sentimentale şi intelectuale !

E deci de datoria criticului să stabilească echilibrul valorilor şi, cum şi la noi e un început de literatură mai fină şi mai intelectuală, e de asemenea de datoria lui de a o pune în lumină şi de a strămuta axa interesului publicului cititor spre această literatură, ce ni se pare a fi o icoană mai fericită a vremilor nouă şi a propăşirii culturale la care am ajuns şi noi.

Şi aceasta mă încerc să fac.

GINDACI...

Intr-un articol intitulat *Domnul ..A",* ridicasem în treacăt chestia anonimilor în literatura. Cînd am scris articolul ştiam, de altminteri, că sub inițiala A nu se ascunde nici Arun-al-Raşid, nici Abdul-Hamid, ci un student oarecare. îl trec posterității: Ionescu. Văzîndu-şi numele tipărit, îi va da poate Cel-de-sus mai multă modestie şi cuviință. Dar toate aceste lucruri ar fi prea mărunte, privite nu numai din Sirius, ci chiar de pe pămînt, dacă s-ar mărgini la o chestie de persoane. Domnul A sau Domnul B — ce însemnătate au ? Sunt bune sau rele *Scenetele şi fanteziile* — cui ce-i face ? Cel mult mie ! Dar şi eu sunt acum atît de departe de ele şi gîndurile şi-au laut zborul spre țeluri atît de felurite, încît ar fi o adevărată pierdere de vreme de m-aş Întoarce la ceea ce a fost numai o scăpare a unei clipe desprinsă şi statornicită prin prăbuşirea aceasta nesfîrşită a timpului veşnic călător.

Clipele trec însă cu zădărnicia lor zgomotoasă. Ce părea însemnat se risipeşte la întjia adiere a clipei din urmă. Oamenii ce păşesc totdeauna întîi, împinşi de deşărtăciune, sunt aruncați la o parte de secera nemiloasă, îndărătul lor se ridică ceea ce trebuie să rămînă, se ridică ideile abstracte, se ridică chestiunile de un interes mai obştesc, care pot fi discutate şi azi şi mîine şi multă vreme încă. Tot astfel, de pildă, îndărătul *Domnului* jyA" se ridică chestiunea anonimilor, care merită o cercetare mai de aproape.

Anonimii sunt una din rănile literaturii noastre, cu deosebire în ce priveşte critica.

Un scriitor dă la lumină o carte. Bună sau rea, el şi-a pus intr-însa tot sufletul şi tot talentul. Oricum, e o nobilă sforțare pe care o face în legănarea iluziilor tinereții şi mai totdeauna e şi o jertfă. Pe frontispiciul cărţii şi-a pus numele, înțelegînd să-şi ia răspunderea faptelor sale.

In schimb, ce-1 aşteaptă ?

E spaimîntător ce-1 aşteaptă pe bietul scriitor român ! E un calvar ce nu şi-a găsit istoricul, deşi o merită cu prisosință.

Din cele patru părți ale văzduhului se ridică coaliția anonimilor, a ihfuzorilor literari, a gîzelor supărăcioase... D. Pomponiu Bălţănoi, fără să iscălească de altminteri, îţi arată dispreţul său in albele coloane ale *Vieței noi,* ce apare în catacombele oraşului Bucureşti ; domnul „A" te ia subţire, deşi cu oarecare indulgență, în *Noua temsta română;* iar vreun elev de liceu te trimite ad patres în *Neamul* d-lui Iorga. Nu mai vorbesc de bîzîiturile din alte foi mai mărunte; nu mai pomenesc de insinuările injurioase de prin ziare, unde, după tradiție chiar, nu e nici un control în materie literară. '

Şi sub toate aceste critice, în josul tuturor acestor" notițe răuvoitoare, nici un nume, nici o iscălitură...

Dar se va zice : ce are a face numele ! Lucrurile sunt cum sunt; ele trebuiesc discutate. Că vin de la un anonim sau de la înțeleptul Arun-al-Raşid nu are nici o însemnătate. Nu iscălitura le dă vreo greutate, ci adevărul, sinceritatea şi obiectivitatea cuprinsului...

Nu e aşa ! Amară înşelare de sine ! Critica nu-i o ştiinţă sigură, ca matematicile, de pildă, în care o teo-' remă nouă nu are nevoie de iscălitura cuiva pentru aŞ fi adevărată. Critica e o artă a cărei întreagă valoare[\ vine de la cel ce o fâce^ In mîinile unui om de talent şi' de caracter ea e o' muză, în mîinile unui nemernic, o pros-' tituată.

Şi dacă ar fi măcar o încercare de critică raţionată,; cu argumente şi dovezi, siluite chiar, ar fi încă ceva ! Ci-*; titorul din împletitura aceasta de mărturii şi-ar putea' face singur o părere cinstită. Dar nu ! Critica documentară a fost înlocuită prin critica sentenţioasă ; lama rece a ghilotinei, în urma unei judecăţi bine cîntărite, a fost înlocuită cu pumnalul împlîntat în spate... Anonimii, cu fata acoperită, se aruncă asupra ta la colțul uliței. In cele trei rînduri îți aruncă dispreţul lor în ochi. Cine, mă rog ? Oameni mascaţi...

Apoi nu ! E o mare necinste. Cît timp critica se mărgineşte la o sentinţă, eu, cititorul, trebuie să ştiu cine o iscăleşte, pentru a-i putea da valoarea ce-o merită. Vine ea de la un om de un bun-simţ recunoscut ? Vine ea de la un om cinstit, imparțial, leal ? Numai semnătura poate să-mi dea garanţia morală de care am nevoie. Şi tocmai fiindcă aceşti domni n-ar avea nici o garanţie morală iscălind, se folosesc de calea piezişă a anonimatului, lăsîndu-te să bănuieşti că în spatele lor ar fi oameni cu răspundere : Domnul „A**, pe d. Rădulescu-Motru; d. Pomponiu Bălţănoi, pe d. O. Densusianu, iar liceanul corigent la două obiecte, pe d. N. Iorga.,. >•

în astfel de împrejurări îi e dat artei şi literaturei române să propăşească.

Triste vremi!...

Critica tinde să dispară. în locul oamenilor de autoritate şi de răspundere, se ridica aceste gîngănii, aceasta vermină odioasă, care se lățeşte ca o pînză între artişti si neamul românesc.

ELOGIUL UREI...

Bătrînul meu prieten Glykyon, citindu-mi articolul *Gindaci...*, clătină din cap cu neîncredere şi începu '.

— Te ridici împotriva „gîndacilor* pe nedrept. Menirea lor, dacă nu e nobilă, e totuşi folositoare şi rodnică. Merită să fie priviți cu mâi multă îngăduință. Sunt oameni cărora nu le poți da mîna, nu-i poți primi în casă, dar nu le poți tăgădui un rost anumit pe lumea asta... E singurul lor cuvînt de a fi.

Aşa şi gîndacii literari.

Ai băgat de seamă că în urma unei fapte omeneşti, oricît de frumoasă şi înălțătoare ar fi, înfloreşte mai întîi tăcerea ochilor ce se cercetează unii pe alții pentru a citi gîndul tainic din suflet. Se ridică apoi cîteva laude, cîteva vorbe de încurajare acoperite repede de talazul spumegos al hulei, al criticei violente, al insultelor gîndacilor ce împînzesc văzduhul cu bîzîitul lor...

Te-ai întrebat vreodată de ce atît de puțină laudă şi atît de multă ocară ?

E oare aşa făcută firea omenească ca să nu admire nimic? Ar fi de deznădăjduit!

Un scriitor dă la lumină o carte onorabilă... Aşteaptă să vezi ce se va scrie de ea... Cîteva laude binevoitoare ici şi colo, scăpate dintr-un condei profesional şi deci pripit. în schimb, domnul „A" îl va măsura cu gravitate în paginile indulgente ale unei reviste. Băltănoiul *Vieții noi* îşi va scapără verva sarcastică cu care 1-a dăruit

Cel-de-sus, într-un cuvînt, gîndacii tuturor periodicelor vor începea a bîzîi întîi subțire, apoi prelung, de nu vei mai auzi nimic...

Dacă ar fi să judecăm literatura noastră după răsunetul pe care-1 face, am sta din cale afară de rău. Nu *e* o operă care să fi stîrnit numai aprobare; nu e o operă care să fi trezit mai *mult* aprobare. Critica judicioasă şi senină se ține uneori la o parte, ori îşi spune cuvîntul rar sau numai o dată, pe cînd gîndacii bîzîie aici şi dincolo, cînd la un ziar, cînd la o revistă, deoarece ei sunt *anonimi* şi se pot multiplica...

Crezi tu însă că in țara noastră nu se mai aflâ cititori cinstiți, buni cititori, bucuroşi să guste frumosul oricît de modest ar fi el ?

Crezi tu că în țara noastră nu sunt bunevoinți risipite, suflete entuziaste, oameni cuminți, inimi calde ?

Crezi tu că fiecare scriitor nu are prietenii lui în înțelesul larg al cuvîntului, admiratorii lui, cititorii ce-i aşteaptă cuvîntul cu nerăbdare şi se încălzesc la văpaia lui ?

Desigur că da...

Cum se face atunci că numai hula îşi aruncă spuma în publicistica noastră, pe cînd vorba bună amuțeşte pe buzele prietene ?

Cum se face că e atîta ocară şi atît de puțină laudă ?

Care e dezlegarea acestei taine ? Te-ai gîndit vreodată la acest lucru ?

Nu.

Ascultă atunci.

Sunt bătrîn şi-ți pot închega întreaga mea înțelepciune în două cuvinte : iubirea, cîtă vreme nu e patimă, e un sentiment pasiv, numai ura e activă. Iubirea e stearpă, pe cînd ura e rodnică.

Toate bunele-voinți risipite, toate admirațiile trezite în cele patru colțuri ale țărei, toată simpatia deşteptată în suflete sincere sunt zădărnicii. Sunt sentimente ce trăiesc, fireşte, dar n-au în ele nici un principiu activ ; se susțin în ele fără a se putea, revărsa în afară.

Ne place cineva, şi-l lăsăm să piară de foame, încununîndu-l cu „expresia" admiraţiei noastre. Nu mă vei sili să-ţi amintesc pe Eminescu...

Admiraţia e un sentiment platonic, care niciodată nu s-a tălmăcit în fapte sigure : în bucăţică de pîine, în adăpostul vieţei nesigure.

Un scriitor trezeşte simpatia în jur. Dar la cine oarr simpatia se preface într-un gest hotărît ? Cine — nu vorbesc de profesionişti — ia condeiul să-şi apere poetul aruncat în tină ? Cine îşi ridică glasul sâ biciuiască o> | nedreptate ?

Nimeni.

Admiraţia, iubirea nu sunt decît o indiferenţă simpatică, dar stearpă, ce nu aduce nici un bine nimănui, ci, poate, mai rău. Ele sunt un fel de egoism şi oricum nu aruncă în circulaţie nici un ferment de progres...

Dar, în schimb, ura !...

Salut ţie, principiu de viaţă, salut, zeiţă, pe care poeţii te-au zugrăvit galbenă, cu părul despletit şî cu unghiile ascuţite, salut, *Ură!*

Tu eşti simbolul vieţii active. Tu nu eşti prietenia cu ochii galeşi şi melancolici, cu mişcările încete şi nepăsătoare... Tu te reverşi în afară ca un talaz năprasnic, învăleşti, rumpi şi cotropeşti totul...

Ai o mie de ochi, o mie de picioare şi o mie de mîini. Nimic nu-ţi scapă nevăzut, eşti pretutindeni, şi degetele mînii îţi aleargă neostenite pentru îndeplinirea înaltei tale chemări care e : *răzbunarea...*

Din gestul mîinii tale iese însă *viaţa.*

Puţin îmi pasă că nu urmăreşti decît un scop mărunt şi josnic ; puţin îmi pasă că pe fruntea-ţi lividă îţi citesc egoismul şi răutatea — eu te judec după roade. Şi roadele tale sunt minunate, căci tu singură eşti creatoare.

Tu sădeşti în piept ambiţii uriaşe, în slujba cărora pui energii nebănuite, ce ar fi rămas altminteri aţipite ; voind să dărîmi, tu eşti silită să construieşti. După cum războiul e un principiu al vieţii, după ce e al morţii, aşa şi ura clădeşte mai trainic şi mai puternic pe rumi.

Dar ea nu trezeşte energii numai în piepturile în care plimbă limbile de foc, ci cheamă la viaţă puteri nebănuite in sufletele acelora pe care îi urmăreşte cu patima ei duşmănoasă. Un lemn stă pe foc; e negru şî stins O lovitură de cleşte, şi din lemn ţîşnesc deodată scîntei şi o pară de foc veselă l Nu te-ai fi aşteptat... *Aşa...* Dar Glykyon tăcu, zîmbind.

' — Vorbeşte, Glykyon.

___Asa şi tu, de pildă, prietene. Ai scris pînă acum vreo douăzeci de volume. Mărturiseşte că n-ai fi scris nici pe jumătate dacă n-ai fi întîlnit în cale ura rodnică a d-lui N. Iorga.

— Ai dreptate, Glykyon.

— Atunci lasă în pace toţi gîndacii literaturii române. Lasă-i să-şi îndeplinească menirea lor de aţîţători de energii...

PERFIDIA

Taine avea dreptate. Ne naştem cu o însuşire stăpânitoare, din care izvorăsc toate celelalte ca aţe de ape.

în sufletul unuia sunt sădite avîntul către înălţimi, dezlegarea de cele lumeşti — de unde iese o întreagă atitudine faţă de viaţă, o coloratură deosebită a tuturor faptelor mărunte în care se zdrumcină energia omenească, în sufletul altuia e sădită, dimpotrivă, nevoia de a se scufunda în tina vieţii, de a o simţi aproape, de a se învălui în ea.

în unul stăpîneşte entuziasmul, în altul bănuiala şi criticismul; în unul, mărinimia de a vedea totul mai bun decît e, în altul, nevoia de a scoborî totul. Unul e lacom, voind să strîngă în braţe mai mult decît poate cuprinde, altul e risipitor cu sine, cu ale lui, împrăştiind cu nepăsare în jur florile sufletului...

în artă unul e liric... altul epigramatic ; unul e subtil şi delicat, altul viguros şi brutal; unul e contemplativ, altul activ şi războinic; unul e sincer şi deschis, altul e ascuns şi pieziş ; unul vede, altul aude ; unul are fantazie, altul imaginaţie...

Din atîtea puteri sufleteşti se ridică una în dauna celorlalte, înfrînîndu-le, stăpînindu-le. Ea îndrumează mintea ce gîndeşte şi mîna ce făptuieşte ; ea se resfrînge în cea mai măruntă revărsare a personalităţii noastre, tot aşa după cum albastrul de sus se resfrînge în orice strop de apă în lunecarea lui în nemărginit.

Din literatura oricărui scriitor răsare această însuşire stăpînitoare : la D. Anghel, fantazia; la M. Sadoveanu, imaginaţia; la I. Brătescu-Voineşti, delicateţa; la Victor Eftimiu, ingeniozitatea şi invenţia.

Fie-mi iertat să pun lîngă aceşti scriitori şi pe d. Ilarie Chendi.

D. Chendi întrupează în literatura noastră *perfidia.*

D. Chendi e creatorul a ceea ce s-a numit *chendism.*

Chendismul e reaua-credinţă împărţită cu dibăcie, în cuvinte ce spun altceva decît ceea ce par a spune, în insinuări ce nu-s în legătură cu obiectul în discuţie ; chendismul e tendinţa de mişcare abia înfrînată, de vulgarizare printr-o familiaritate pe care nimic nu i-o îndreptăţeşte ; chendismul e o lunecare meşteşugită peste texte, răstălmăcirea lor la nevoie spre a le da un înţeles cu totul deosebit de cel drept, ajungînd uneori pînă la o adevărată impostură.

Chendismul e spiritul de intrigă şi de ceartă ; chendismul nu e lovitura dată cu tărie, în faţă, ci un şir întreg de împunsături mărunte, în notiţe piezişe, cele mai adesea neiscălite, în hîrţuieli zadarnice, ce par altora o mare pierdere de vreme.

Chendismul e polemica pentru polemică. Lipsit de alt temei mai trainic de existenţă, el se risipeşte într-o frămîntare de gesturi şi de parade, legănîndu-se cu iluzia vieţii. Se mişcă, deci e.

Chendismul mai e apoi şi lipsa unei axe morale, lipsa unei convingeri, nu pentru că are două, ci pentru că n-are nici una, introducerea personalităţii în literatură, cu toate nimicurile ei, cu vorbe aruncate fără socoteală, cu tot ce scoboară pe om în loc de a-l înălţa.

Fără cîrmă, chendismul oglindeşte trepiditatea vieţii : laudă astăzi pe unul, pentru a-l ponegri mîine, calcă în picioare prietenia ofilită pentru o clipă, lovind în cele mai ascunse sentimente şi necinstind cuvinte ce sunt sfinte oricui.

Chendismul e renegarea lucrurilor adorate şi revenirea apoi la dînsele, cu zîmbetul pe buze. Nimic nu-l

opreşte. Îndărăt nu-1 priveşte cu amenințare o conştiință răzbunătoare...

Chendismul e o rătăcire printre lucruri, pe care le răstoarnă în treacăt, din dorința de a frînge o armonie ce-1 supără.

Şi mai ales chendismul e perfidia pentru perfidie, ce-şi poate da astfel senzația unei măiestrii, a unei arte...

Înzestrat astfel, d. Chendi nu putea să facă decît ziaristică, împrejurările împiedicindu-1 de la activitatea politică, d-sa s-a îndreptat însă spre literatură. S-a încercat chiar şi în critică, cu oarecare vioiciune şi bunsimț. N-a izbutit însă, deoarece îi lipsea fundamentul moral, conştiința profesională — şi alte lucruri peste care trec din sfiiciune.

Iată pentru ce de mult d. Chendi a ajuns un critic, pensionar, cel puțin pentru noi, aceştia de aici. în jur* i s-a ridicat pe încetul un zid de neîncredere —• de legitimă suspiciune.

Dar mai e Ardealul.

Bietul Ardeal! Pe dinsul îl disciplinează încă d. Chendi, îl „informează" despre literatura lege [sic !], iar de cele mai multe ori o cerne prin sita d-sale obişnuită : prin *perfidie...*

în această însuşire, d. Chendi îşi spune cuvîntul d-sale în *Tribuna* şi despre activitatea mea critică din urmă.

M~aş fi mirat dacă ar fi aprobat-o. E slobod s-o vadă cum va voi. Nici o supărare din partea asta. Dar d. Chendi s-a născut perfid şi o colorează de n-o rnai recunosc.

Să dau cîteva pilde :

Odinioară am scris un mic articol intitulat Pasărea *al* bastră\ în care povesteam istoria unui fiu de împărat ce-şi pierde rostul unei vieți întregi de dragul unei năluci, a unei pasări albastre, pe care o caută fără odihnă.

E critica unei stări sufleteşti atît de răspîndite prin oameni făcîndu-i să alerge după himere, e critica unei întregi literaturi ce rătăceşte în lumea artificialului în loc

[1] *Critice,* voi. II. [în ediția de față, voi. IV, p. 276].

de a căuta frumosul ce stă colea, aproape de mîna întinsă, e critica criticei ce nu se mulțumeşte cu ceea ce ne dă o operă de artă, ci îi cere *altceva,* şi mai e şi un apolog al bunului-simț, al înțelepciunei resemnate şi cuviincioase — apolog pe care l-am făcut, acoperit, în mai tot ce am scris pînă acum...

Ei bine, d. Chendi se face că crede că eu urmăresc pe nenorocitul prinț Cătălin ce umblă după pasărea albastră. D-sa spune cititorilor săi din Ardeal că eu îl idealizez şi că, prin urmare, în literatură nu sunt decît un căutător de imposibilități albastre. Cu mărinimie, d. Chendi mă aruncă apoi în brațele d-lui Macedonsti.

A răstălmăci astfel evidența e cel puțin o mare perfidie.

D. Chendi, ca un om ce nu s-a contrazis niciodată, voieşte apoi să mă pună în contradicție cu mine însumi.

Naționalist şi apărător al literaturii ca „o expresie națională", după cum o dovedeşte cu un citat al meu de acum şapte ani, azi n-aş fi decît un cîntăreț al unei literaturi de imitație. Şi mă divulgă Ardealului!

D, Chendi putea să citeze însă cele din urmă articole ale mele din *Convorbiri,* în care privesc literatura tot ca „o expresie națională", fără a fi totuşi împotriva înriuririlor culturale din afară, ce nu ne adaugă nimic, ci numai sporesc puterile noastre sufleteşti în cadrele trase de însuşirile noastre etnice. Şi cultura latină îmi pare mai în măsură de a îndeplini această sarcină folositoare.

Dar e cu putință ca d. Chendi să nu prea stea bine cu cultura latină.

Ei, atunci !..,

Iată pentru ce, cînd d. Chendi îmi spunea : Odinioară erai cu *noi* — îmi întorc capul să văd dacă nu vorbeşte cu cineva care mi-ar fi la spate.

Sunt lucruri ce mă fac să cred că n-am fost niciodată cu d. Chendi.

HAM! HAM!

— Ham ! Ham !

Mă întorsei să văd de unde venea acest zgomot. Mă; aşteptam la un cine. Nu : era un om. Un om, vă spunj cu două picioare, ce păşea în urma mea, săltăreț, făcindl un pas înainte şi doi îndărăt. Un tînăr, în clipa ingrată a! pubertății — atunci cînd nu e nici bărbat, nici copil.

— Tinere, îi zisei, mă înşeală auzul, ori e adevărat?: Din gîtlejul tău a ieşit acest sunet ce nu aduce întru ni-- mic cu graiul omenesc ?

— Ham ! ham !

— Vrăjitoarea Circe din îndepărtata insulă Aea pre-, făcuse odinioară prin descîntecele ei pe tovarăşii lui Ulise* în nişte dobitoace cu pielea trandafirie. Ce vrăjitoare şij mai cumplită şi-a aruncat farmecele asupra ta ?

— Ham ! ham !

— Nu vorbeşti ? Vorbeşte, o, chip de om, în care dumnezeirea a sădit darul lui cel mai scump : graiul... Priveşte în jurul tău. Priveşte la ființa ce trece : cît de tristă-, şi fără de viață pare ! Dar s-a oprit, întîlnindu-se în calej cu o altă ființă. Vorbeşte acum, şi în ochi se aprind două lumini ce-i însuflețesc deodată chipul. îi aleargă cugetarea pe obraz, cum aleargă văpaia unei flăcări în noaptea unei bolți, înveselind-o cu încetul, înveselind-o, dîndu-i viață... Şi vorba cade tot mai repede şi mai caldă. Ascult-o şi îmbată-te de dulceața ei. Cîntă privighetoarea, îi e fermecător- cîntecul, dar numai urechile se leagănă în

trilurile ei; mintea nu. Cu cît mai adîne, mai felurit, mai încîntător e glasul omenesc ce-şi lasă să cadă mărgăritarele cuvintelor, pline de înțeles, pline de gîndire. în ele e un suflet ce se frămîntă, un suflet ce geme îhălțîndu-se spre întrebările albastre, un suflet ce iubeşte, urăşte şi nădăjduieşte, un suflet ce se lasă cucerit de toată poezia firei, un suflet ce-şi caută un vestmînt veşnic pentru toate adierile lui... Sufletul tău n-are oare nevoie de acest vesmint ?

— Ham ! ham !

— Nu voieşti să vorbeşti ? Ce fel de om eşti, cînd din tine nu Iese scînteia purtătoare de tot ce e omenesc, cînd din tine nu iese solia unei bucurii, a unei dureri, a uneinăzumți, sunetul plin de înțeles, încărcat de podoabe, mare pe care plutesc corăbii purtătoare de avuții, rază de soare, aur topit, boabă de rouă ce închide în ea nemărginirea albăstrimelor, lacrimă de femeie, fulg de zăpadă căzut din nesfîrşit ?

— Ham ! ham !

— Şi eşti încă tînăr ! Tristă bătrînețe îți pregăteşti atunci cînd negurile te vor învălui, cînd izvoarele vii ale vieții se vor împuțina sau vor secătui, cînd orice avînt va cădea, cînd înghețul se va aşterne peste simțire.

— Ham ! ham !

— Pentru ce nu vorbeşti ? De ce laşi să cadă din buzele tale omeneşti — care ar trebui să ştie săruta, adora, preamări tot ce e frumos şi mare, tot ce e generos şi înălțător — de ce laşi să cadă acest : ham ! ce înjoseşte pe om aruncîndu-1 în lumea necuvîntătoarelor, în lumea dobitoacelor, pe care le potoleşti numai cu o fărîmă de pine ?

— Ham ! ham !

— Ori poate vrai o fărîmă de pîne ? Dar sunt atîtea chipuri de a o cîştiga cinstit! Cere-o frumos, sau dobîndeşte-o prin muncă vrednică. Nimeni nu piere decît din ticăloşia lui. Eşti tînăr ; abia bați la poarta vieții. Nu intra în ea printr-o josnicie, pe care o vei purta mai tîrziu în ‹Pate ca pe o povară cu neputință de înlăturat. Sunt pete ce nu se mai şterg. Nu vei avea bătrînețe destul de lungi ‹a să ispăşeşti apoi o nemernicie a tinereții.

— Ham ! ham 1

• — Tinere, tinere, o, frate al meu, o, frate al nostru al tuturor, o, simbol al generației ce se ridică, o, urmaş al trudei noastre, opreşte-te din calea prăpastiei pe care ai apucat! înalță-ți în suflet demnitatea omenească; n-o lăsa să se stingă : fereşte-o de viitoare. Căci aşa cum., eşti, eşti totuşi cel ce vei fi, cel ce ne vei urma. Tu vei duce în inima ta flacăra neamului nostru. N-o arunca în nori, ci gîndeşte-te şi la răspunderea pe care o ai față de generația ce o întrupezi. Şi o generație întreagă nu poate hămăi, nu poate luneca în infamie, în bîrîiala, în calomnie, în laşitate anonimă, fără a fi săvîrşit o mare crimă față de neam. Tinere, trezeşte-te!

Nici un răspuns. Mi se păru totuşi că o lacrimă de căință îi căzu din ochiul stins. O lacrimă, un semn bun !

Plecai, înviorat,

Dar din depărtare, în urma mea, auzii din nou

— Ham ! ham !

BLUFF!

De cîteva luni suntem terorizați de d. Emil Isac, un foarte tînăr publicist din Cluj.

Ziarele şi unele reviste îi vestesc gloria apropiată, cu o străduință neobosită.

D. Emil Isac e şeful decadenților din Ardeal.

D. Emil Işac e un Oscar Wilde.

D. Emil Isac a făcut o piesă într-un act, despre care maestrul Caragiale a zis cutare şi cutare lucru.

D. Emil Isac a prezentat piesa sa Teatrului Național.

Piesa d-lui Isac se va juca peste trei luni, peste două, peste o săptămînă, poimîine, mîne, astă-seară.

Autorul e mulțumit de piesa sa.

Lumea vorbeşte mult bine de *Maica cea tînără...*

D. Emil Isac a sosit în Bucureşti.

D. Emil Isac a vizitat pe viitorii săi interpreți, dîndu-le indicații pentru jocul lor.

D. Emil Isac a mai vizitat şi foarte multe redacții de ziare.

Piesa *Maica cea tînără* va fi un succes european. Cinci mari capitale o vor vedea la focul rampei :

— Budapesta

— Viena

— Milano

— Berlinul

— şi Parisul, mă rog !

Anatole France îl pofteşte pe d. Emil Isac să se stabilească la Paris ; d'Annunzio solicită această cinste pentru *maica Roma cea bătrînă.* D. Emil Isac, nedumerit ca şi Hercul între virtute şi viţiu, se hotăreşte să rămînă la Cluj, unde îl statorniceşte un apostol literar.

D. Emil Isac, nemulţumit de ţara românească, de public, de interpreţi, de Teatrul Naţional, în care se joacă doar nişte slabe piese de Batel (citeşte Bataille), îşi va retrage drama după întîia reprezentaţie, mulţumindu-se cu consfinţirea străinătăţii.

Toate aceste lucruri le citim şi le auzim de luni de zile, aruncîndu-ne o senzaţională lumină asupra actelor şi gestelor d-lui Emil Isac, de care pînă mai ieri nu cunoşteam decît cele vreo trei pagini şi jumătate de proză chinuită, publicate în cîteva reviste din. Bucureşti, şi „portretele" d-sale literare zugrăvite cu piciorul de unii gîndaci pe geamul murdar al literaturii noastre.

Ei bine, „dramoleta neoromantică" *Maica cea tînârM* a acestui tînăr Nerone a văzut lumina rampei. j

îmi închipui că mă pricep ceva în literatură. Am vârîzut mult teatru ; am citit şi mai mult. Sunt cunoscut ca un om cinstit. N-am pus niciodată critica în slujba sentimentelor mele. Cît am putut, am stropit multe lucruri cU apă de trandafiri. Şi apoi, nici nu cunosc pe d. Emil Isac — atît cît poate fi necunoscut un bărbat aşa de zgomotos.' Cer deci să fiu crezut ca un om sincer, care ar fi tăcut! dacă n-ar fi văzut că nu în zadar d. Emil Isac a vizitat! redacţiile ziarelor noastre.

Cititori, daţi gologanul îndărăt! Sunteţi înşelaţi.

D. Emil Isac nu e „un talent remarcabil ce nu şi-a dat încă măsura", nu e „artist subtil", un poet ce caută o formulă nouă de artă.

îmi pare râu că trebuie să mă pun de-a curmezişulj unui tînăr care ar putea cu timpul să-şi facă un drum* cinstit în literatură, dar cred că, în această conspiraţie tăcerei şi a bunei voinţi captate, trebuie să se audă şi ui glas de sinceritate.

Dramoleta neoromantică a d-lul Emil Isac nu e decît o omletă, în care ouăle sunt Maeterlinck şi cu deosebire *Salomea* a lui Oscar Wilde...

Nimic original la acest căutător stăruitor de originalitate... Trei sferturi de ceas autorul ne-a chinuit cu :

— Turturica mea, turturica mea, şi-mi zicea, turturica mea !

— Gura lui, ah, gura lui, roşie ca floarea de mac, dinţii]ui albi, ochii lui câprii !...

— Buzele lui, ah, buzele lui !...

— Braţele, ah, braţele lui

— Sărutarea lui, ah, sărutarea lui \

Toată garderoba din *Salomea* lui Oscar Wilde a trecut peticită pe dinaintea ochilor noştri, într-o dramoleta ce n-avea nici meritul parodiei. Autorul se lua cu desperare în serios.

O tînără maică, afHnd că iubitul ei se însoară, pleacă să-1 ucidă la nuntă. Un fapt divers, un fapt real, un fapt brutal, ce putea fi înnodat într-o acţiune rapidă şi zguduitoare.

Avem, în schimb, un fel de poem, petrecut sub luna din *Salomea* lui Wilde, un amestec ciudat de vorbărie zadarnică, de gîngăviri repetate şi bolnăvicioase, se dau amănunte a căror realitate e împinsă pînă la trivialitate.

în toată dramoleta nu e un singur rînd cuminte, o singură vorbă sinceră şi dramatică, un singur indiciu de înţelegere psihologică şi dramatică. Nişte biete femei ce vorbesc singure în întorsături de stil întoarse mai întîi de la un altul!

Un debut nenorocit, se va zice, ca multe altele. Aveţi răbdare, critici, ai răbdare, public !

Avem. Ştim ce e un debut, şi nu-i cerem mai mult decît poate da. Ştim ce se poate scrie la douăzeci de ani. Nu ne grăbim cu judecata şi, deşi nu-mi aduc aminte să fi văzut ceva mai rău, nu m-aş fi zorit cu un articol pe care nu l-am aruncat nici asupra rătăcirilor unor oameni cu ceva mai multă greutate decît d. Emil Isac.

Dar în acest tînăr văd un simbol, pe care ţin să-1 salut de la ivirea lui.

.: în d. Emil Isâc salut bluf ful american care, îri sfîrşit, s-a hotărit să vină şi la noi; văd campania de presă încălzită cu dibăcie, văd conspiraţia gîndacilor şi a rataţilor, văd scări de redacţie urcate, văd fraternitatea literară rău înţeleasă; văd reclamă americană ca pentru un săpun sau nişte -ptfule, văd naivitatea încrezuta, văd gesturi, văd „trucul" străinătăţei ce vrea să ne dispute o glorie naţională, văd calculul unora şi nepriceperea multora — văd, în sfîrşit, un amestec de atîtea lucruri dintre care răsare această roşie floare a bluffului.

Critica românească poate acum să dispară. Nu mai are nici o menire. Blufful i-a luat locul. înaintea lui mă închin cu ' respect, zdrobindu-mi pana ce nu mai poate lupta cu o întreagă maşină de scris.

CU PRILEJUL UNEI FOTOGRAFII

Nu demult un redactor surprinse pe poeţii Cinclnat Pavelescu, Victor Eftimiu şi pe. criticul E. Lovinescu, pe la ora unu noaptea, în atelierele de la Foto-Lux.

Se fotografiaseră !

Cincinat era melancolic : de o săptamînă se fotografia în fiecare seară.

— Fraţilor, suspină el, am intrat în anul morţii.

— Sau al însurătorii, îl întrerupse Victor Eftimiu.

— Ceea ce-i totuna !

Cîntăreţul *Cocoşului negru* se uita cu dragoste la fotografie. Cu imaginaţia o vedea peste cincizeci de ani. în cîte antologii nu va figura ca un document preţios al timpului ?

„Conu" Evghenie — căci aşa-i zic intimii criticului E. Lovinescu, după unele tabieturi moldoveneşti — zîmbi cii scepticism, deoarece are cuvinte să privească mai filozofic zădărnicia slavei pămînteşti.

Pe cînd cei trei scriitori stăteau de vorbă, redactorul nostru le confiscă mai îritîi fotografia şi apoi îi sili să improvizeze ceva pe dosul ei.

Cel dintîi deschise focul Cincinat, ca mai obişnuit cu improvizaţiile. Repede aşternu următorul catren:

între Cincinat şi Victor
Se gîndeşte Eugeniu *i* • •
, — Ei, talente, ,
Dar eu... geniu I . '

Ca multe din catrenele lui Cincinat, putea fi şi un madrigal şi o epigramă.

Criticul o luă, fireşte, ca o epigramă. Şovăi o clipă, nedeprins cu acest gen literar, dar cum onoarea îi era în joc, zvîrli într-o sforțare eroică următoarele patru versuri — cele dintîi pe care le-a publicat acest atît de fecund scriitor :

în adevăr, sunt Eugeniu,
Odată însă avui geniu :[1]
In clipa cînd am decretat
Că Cincinat e... *talentat* '.

Criticul făcea aluzie la articolele pe care le-a scris odinioară despre poet; era totuşi vădit nemulțumit.

Obişnuit cu articole lungi, nu se putea hotărî să se concentreze în patru versuri. Căutînd în vastele-i buzunare, descoperi două foi de hîrtie albă, asupra cărora se aruncă cu o sălbatecă licărire în privire. In mai puțin de un sfert de ceas, cele două foi imaculate fuseseră dezvirginate. Reproducem pentru cititorii noştri improvizația criticului :

Intre doi poeți

Odinioară Isus stătea între doi tîlhari... •
Astăzi un critic stă între doi poeți. *

De o parte, Cincinat Pavelescu, cel mai tînăr, sufleteşte, dintre poeții clipei de față, naiv şi subtil, duios şi muşcător totdeodată, trubadurul pururi înamorat nu de o femeie, ci de iubire, a cărei flacără bate azi aici şi mîine dincolo, poetul melancoliei anilor ce se duc, luînd în poala lor atîtea putinți, fără a lua şi dorințele[2], poetul

[1] Zețarul e rugat sâ nu culeagă epigrama astfel i

In adevăr, sunt Eugenia
Dar cred c-am fost lipsit de geniu
în clipa cînd am decretat.
Că Cincinat... e talentat î

[3] Nu vă compromiteți, domnilor, față de cititoarele d-voastră t (n. r.)

elegantelor, bardul atît de fermecător, adevărat copil ascuns sub chip de faun de buduar...

Şi de altă parte, Victor Eftimiu, cea mai de seamă personalitate literară din generația noastră, care prin *Jnşir'te, mărgărite* a schimbat inelul de logodnă cu gloria şi prin Cocoşul *negru* va sărbători nunta, nu numai spre bucuria cîtorva, ci a mulțimilor ademenite de acest Orfeu, ce a dat glas de sirenă basmelor şi a chemat la viață zînele şi Feții-Frumoşi ai copilăriei noastre de mult adumbrite...

între aceste două raze de lumină, o dungă de întuneric : un *critic.*

Critica e privită de mulți ca umbra pe care o aruncă literatura... De o parte, limba de foc ce tremură la adierile vîntului, şi de alta, umbra ce se frămîntă pe pămînt, urmîndu-i mişcările, prinzîndu-i formele zbuciumate, fără a-i putea lua însă şi licărirea de viață şi de lumină. Rămâne pururi întunecată. Critica e ca şi cărbunele față de coloare : statorniceşte liniile, dar lasă să-i scape suflul ce-i încălzeşte, transfigurează şi încheagă viața...

Poate.

Dar nu cu această credință am pornit atunci cînd am scris cel dintîi rînd de critică.

Pentru mine, un critic care nu e şi puțin poet nu e critic.

Dacă în sufletul lui nu foşneşte pădurea, nu murmură pîraiele, nu se frămîntă atîtea sentimente tainice şi duioase, nu se resfrînge cu o adîncă cucernicie toate podoabele acestei firi — cum oare ar putea să le lămurească altora ? Povestea e veche : si mis me fiere...

Iată pentru ce mă simt bine între Cincinat Pavelescu şi Victor Eftimiu, de la a căror comuniune sufletească cer sporirea înțelegerii mele poetice.

Criticul îşi pledase cauza...

Dar Victor Eftimiu îl pîndea. Nu-i putea îngădui o încălcare de teren. Dintr-o aruncătură de creion aşternu

aceste două strofe, în care probabil se fac şi aluzii de ordin mai intim, ce nu privesc pe cititori :

Cu soarele veniră trei muze, de la Iaşi.
Amicul Lovinescu, uitîndu-şi primii „paşi",
De dragul lor porneşte pe-a versului cărare...
O, muzelor ieşane, primejdia e mare...
Cum? Versuri — Lovinescu ? Ast gînd ne face laşi —
Oricît ne-ați fi de scumpe, plecați, vă rog, la Iaşi I

Criticul ar mai fi voit să răspundă, dar negustorul îi pofti pe toți afară ca să închidă prăvălia.

Noi ne-am ales însă cu aceste improvizări, pe care le împărtăşim şi cititorilor noştri.

DE VORBA CU D. E. LOVINESCU

Ce spune excelentul nostru critic de atacurile ce i se dau

întîlnind zilele acestea pe d. Lovinescu, criticul cunoscut şi prețiosul nostru colaborator, fui curios să ştiu ce efect au avut asupra d-sale răspunsurile violente, în proză şi în versuri, aduse de o duzină de ziare şi reviste la viguroasele d-sale articole de polemică.

— Cum te simți în urma acestei ploi de săgeți, la care poate nici nu te aşteptai ?

— Cum vezi, bine, răspunse zîmbind criticul. Am lovit drept. Era firesc să mă aştept la protestări şi acum m-am obişnuit într-atît, încît mi se pare foarte normal să fiu zilnic asaltat. O revistă provincială mă atacă într-un singur număr prin patru semnături în articole deosebite.

— Au început, aşadar, să semneze anonimii, pe care i-ai înfierat cu atîta virulență.

— Atît de aş fi câştigat, şi încă e de ajuns. Au cel puțin sinceritatea de a iscăli. Cu o naivitate încîntătoare se grăbesc să semneze pagini impertinente cu nume ilustre : Pomponiu Băltănoiul, Spălatei, Tomescu, Cecropide !... La asta voiam să-î aduc.

— Eu, drept să-ți spun, mă bucur că te ataca atîția. Spre bucuria *Rampei,* mă aştept la noi articole de polemică viguroasă.

— Aici te înşeli. Misiunea mea e terminată. Cît timp aceşti insultători triviali erau anonimi, li se puteau bănui o însemnătate oarecare. Te aflai dinaintea necunos-

cutului, care poate ascunde multe taine. Eu, de altminteri, ştiam cine sunt aceşti domni — dar publicul nu-i cunoştea. Voiam să-i silesc să-şi dea numele. Am izbutit. Astăzi toată lumea ştie că ei sunt Băltănoiul sau Mausoleu Cecropide ! Mi-au devenit cu desăvîrşire indiferenţi. Să fie sănătoşi şi să scrie ce-or pofti ! Mi-aş tăia mai bine mina dreaptă decît să scriu un rînd de polemică împotriva lor. Le dau libertatea şi impunitatea cea mai desăvîrşită, căci cred că nu-ţi închipui că am să pui zăgaz demenţei ce izbucneşte, de pildă, în foiletonul ziarului Ordinea. Sunt cu totul străin de aceste lucruri.

— între atîtea injurii, veni şi o vorbă bună de la d. Orna-Galaţi. Ce zici ?

— D. Orna-Galaţi a fost amabil, şi mă miră cu atît mai mult cu cît cine te aprobă tace de obicei, numai cel ce te dezaprobă sau te urăşte se grăbeşte să te lovească. De altminteri, mica divergenţă pe care a ridicat-o d. Orna-Galaţi e numai aparentă. Fiecare poate să scrie ce voieşte, dar să semneze. Publicul e dator să ştie cine iscăleşte sentinţa...

— Sper să ne mai dai ceva la *Rampa.*

— Foarte bucuros. Printre clipele unei existenţe destul de agitate şi de împlinite, cred, şi e o adevărată plăcere să pot spune cititorilor d-voastră un cuvînt sincer în, chestiile literare curente.

Ne-am despărţit de d. Lovinescu cu impresia că în tolba d-sale mai are multe săgeţi, care de abia aşteaptă să fie puse în arcul *Rampei.*

IN JURUL PIESEI „ZILE VESELE DUPA RĂZBOI"

O scrisoare a d-lui E. Lovinescu

Ridicîndu-se în coloanele ziarului nostru o întreagă polemică In jurul piesei *Zile vesele după război,* întreţinută de d-nii G. Galaction, M. Sadoveanu şi Rinaldo, ne-am îndreptat către cunoscutul nostru critic d. E. Lovinescu, care, aflîndu-se în acest răstimp la Iaşi, era în măsură să vadă şi să aprecieze piesa. Şi, în adevăr, nu ne-am înşelat, deoarece d. E. Lovinescu a binevoit să ne răspundă următoarele ;

Iaşi, 6 februarie 911

Stimate domnule redactor,

Am văzut piesa *Zile vesele după* război şi am citit tot ce s-a scris asupra ei. La atîta pierdere de vreme a altora adaug şi pierderea vremei mele. Căci trebuie s-o spun hotărît şi neted : piesa nu merită nici un fel de luare-aminte. E lipsită aproape cu desăvîrşire de orice valoare literară. Aceasta îi e scăderea cea mai mare ; faptul că a fost prelucrată vine abia pe urmă.

Trebuie să mărturisesc că cele trei acte se pot totuşi asculta pînă la sfîrşit, cu o fluturare de zîmbet, e drept, dar fără nici un fel de indignare. Nu e nimic în ele care să te supere, părîndu-ţi un fel de siluire. Dimpotrivă, plutim pînă la urmă într-o atmosferă amabilă şi atît de candidă, încît te simţi întinerit cu cel puţin douăzeci de ani. Dreptatea mă face să recunosc, de asemenea, că în matineu, cînd am văzut-o, piesa s-a bucurat de o primire

simpatică : fragede brațe trandafirii se agitau din loje pentru a aplauda cu căldură.

E şi acesta un merit, în schimbul altora. Dar atît. Pretenția că piesa ne-ar fi dat şi tipuri naționale, ca politicianul sau filologul, nu se poate primi. Un politician ă cărui ființă morală se încheagă la vorbele înzecit repetate : „Ca om politic şi serios ce sunt" nu mai e nici o caricatură, ci abia o schiță făcută de un elev cu cărbunele pe zidul din dosul şcoalei. Tot astfel şi filologul izvorăşte din aceeaşi candoare psihologică. Ar fi o glumă să stăruim mai mult.

în ceea ce priveşte învinuirea de plagiat, nu am nici o cădere să mă rostesc, deoarece nu cunosc piesa lui Labiche. Dar e Labiche şi Labiche ! îmi pare rău că autorul n-a fost mai fericit în căutarea modelului său, alegînd un model mai reuşit şi neprelucrîndu-1 cu... tipuri naționale !

Cine e autorul — nu ştiu şi nici nu țin să ştiu. Socot însă inacceptabilă teoria că fundamentul plagiatului stă într-un interes material sau moral. Călugărul de Ia m-rea Neamț, rămînînd anonim, nu putea deci plagia. Mare greşală ! Prelucrare sau plagiat, rămîn ceea ce sunt şi fără vreun interes. Şi, de altminteri, cine mă poate face să cred că, dacă piesa ar fi avut succes sau nu i s-ar fi dat de urmă, n-ar fi ieşit şi cuvioşia-sa la lumină, smulgîndu-şi masca anonimatului ? Nimeni.

Iată pentru ce direcția trebuie să adauge pe afiş şi cuvîntul de „prelucrare".

Primiți, vă rog, expresia sentimentelor mele devotate»

ŞTREANGUL!

Nu voi uita niciodată întrunirile literare pe care le țineam astă-iarnă la poeta E. F. şi mai ales nu voi uita seara cînd St. O. Iosif ne citi cele din urmă *cîntece* ale sale.

îl văd şi acum sfios, feciorelnic, după ce fiecare isprăvise de vorbit, după ce zgomotul şi veselia încetaseră, îl văd şi acum pe St. O. Iosif petreeîndu-şi mîna spre buzunarul hainei ca spre o tainiță. Cîteva foi îngălbenite şi nişte degete ce tremurau. Apoi un glas domol, încet, tot mai încet şi mai stins, o şoaptă, o plîngere armonioasă cu ceva cucernic în ea, cu ceva învăluitor. Tăcurăm deodată, pătrunşi de această muzică cerească, de această durere intimă ce cădea dinaintea noastră în limpezi picuri de lacrimă. Cu toți cunoşteam adîncimea durerii, la toți ne păruse rău, dar acum o binecuvântam. Căci lovind cu toiagul făcuse să izbucnească în sufletul poetului noi izvoare de inspirație, noi armonii nebănuite pînă atunci. Durerea la Iosif fusese ca fierul plugului ce sfîşie sînul Pămîntului, dar îl şi rodeşte ; din brazda răscolită răsărise acest buchet de viorele îmbălsămitoare, prevestirea unei primăveri sufleteşti apropiate.

Şi eram acolo poeți şi critici, meşteşugari ai versului şi oameni trecuți prin multe literaturi, ce ar fi putut rămîne reci. Pe toți ne cuprinse însă adevăratul fior al artei, în ochii poetei E. F. zării lacrimi de durere şi de duioşie, iar în suflet mi se trezi ceva nespus de dulce, de

înălțător, şi deodată mă învălui bucuria de a vedea pînâj la ce desăvîrşire poate ajunge limba noastră, ce nuanțe dej simțire poate învestmînta, ca într-o gază străvezie, în cu-f vinte simple, necăutate. De la *Luceafărul* lui EminescuJ nu cred ca limba românească să fi găsit o astfel de armonie...

Şi *cîntecele* au ieşit apoi în *Viața românească.*

La un timp după aceea, deschizînd întîmplător _ foaie de toleranță din Bucureşti, căzui peste următoarei* rînduri :

— „D. St. O. Iosif tipăreşte nişte cîntece care amintesc] *onorabil* pe... cutare *poet*". Iscălit ?

Şi mă veți întreba : cine era.

— „A", „B" sau „C" — nu mai țin minte. Oricum,] unul din tinerii gîndaci ai literaturii noastre,

Şi am stat atunci pe gînduri, întrebîndu-mă :

— Juvenes, quae demencia vos cepit ? Ce nebunie v-â cuprins ? E adevărat, sau numai o înşelătoare arătare ?! Voiți poate să ne înminunați cu seceta închipuită prematură a sufletului vostru, luîndu-vă atitudini reci] şi nepăsătoare față de marele taine ale firii ce-şi deş^-l tern în zadar podoabele dinaintea ochilor noştri obosiți T| Dacă da, păziți-vă urechile de mîinile părinteşti ce s-a*,| putea întinde să vă zguduie din această ințelenire fățâ*-g rită.

Dar dacă nu, atunci să ne acoperim capul cu cern şi să ridicăm brațele către Dumnezeu tare, cuvîntînd ț|

— Cu ce-am greşit, o, Dumnezeule tare, de ne-ai pe* depsit în odrasla noastră ? Pentru ce ai străfulgerat-o îrl] suflet după cum străfulgeri un pom în măduvă, uscîndu-1 ? Ți-ai trecut numai mîna deasupra ei şi i-ai secați toate izvoarele de entuziasm, de generozitate, de avînt ş1f de admirație.

Un tînăr sterp ? Dar e priveliştea cea mai întristătoarei ce se poate vedea ! Un tînăr trebuie să fie o livadă îi care cîntă privighetorile în pomii făgăduitori de roadăuj îmbelşugată. Stau cireşii înfloriți şi merii îşi scutură pe-J talele rumene ; printre ramurile lor trec şăgalnic adie-, rile vîntului, împrăştiind aroma florilor, mireasma pă-r mîntului jilav, plin de sevă, umflat de germenii încolțiți. Ce poezie de primăvară, însoțită de voie-bună, de iarbă abia ivită pe care licăreşte un strop de rouă, de izvoare ce țîşnesc gîlgîitoare, de viața ce răsare de pretutindeni, biruitoare !

Şi în locul acestei grădini a Hesperidelor, un tînăr îmbătrînit, o privelişte de toamnă, cu glasul spart al vîntului rece ce şuieră, cu mireasma frunzelor putrede, cu jalea firii despuiate de orice podoabă ?...

O, decît un astfel de tînăr-bătrîn, mai bine nimic !

Iată pentru ce aş lua bucuros de mînă pe acest tînăr sterp şi, legat la ochi, l-aş duce în mijlocul unei păduri dese, lăsîndu-1 la tulpina unui stejar secular.

Oricît de amorțite i-ar fi puterile lui vii, adîncindu-se în sine, sunt sigur că ar începe să se deştepte glasurile tainice ale unei conştiințe încărcate. Şi aceste glasuri dinăuntru ar prinde tărie ca şi cum ar fi dinafară...

întocmai ca prințului Nenoroc din *Cocoşul negru* al lui Victor Eftimiu, toate se vor pune să-i vorbească în jur.

Stejarul va începe să-şi tremure frunzele[1] în gînd cuvintele :

— Ştreangul!

Bufnele, bătind din aripi, ii vor striga :

— Ştreangul !

Liliecii îi vor țipa :

— Ştreangul!

Veverițele vor scrîşni, mîncînd o alună :

— Ştreangul !

Pădurea va începe să foşnească şi din fiecare adiere a frunzelor va ieşi îndemnul durerii :

— Ştreangul ! Ştreangul !

Firea întreagă nu va ridica decît un singur glas, înmiit, din fiecare firicel de iarbă :

— Ştreangul! Ştreangul!

[1] Omisiune în text (n. ed.).

Şi atunci, poate, tînărul, ameţit de atîtea ademei poruncitoare, îşi va smulge vălul de pe ochi, va căta sprtH stejar şi, alegînd creanga ceamai puternică, îi va încre^j dința ei greutatea trupului său nefolositor, pe care îl vţjj flutura apoi, ca o ironie, adierea vîntului de seară../

UN CEREBRAL.

După *Itiainte* şi după *Bestia,* d. G, Diamandy îşi urmează traiectoria dramatică prin *Dolorosa* fără nici o abatere din drum...

D. Diamandy nu e încă un om de teatru, adecă un observator al lumei înconjurătoare, nu în latura ei pitorească sau estetică, ci în latura ei morală, în raporturile ei diferite dintre indivizi deosebiţi prin cultură, prin viaţă, prin creştere, prin satisfacţie socială, sau prin fatalităţi organice. D. G. Diamandy nu ştie încă vedea şi cu atît mai puţin crea ceva ce nu a putut vedea. Şi acestea sunt cele două însuşiri de căpetenie ale omului de teatru : să prindă notele esenţiale ale unui individ din lumea largă şi apoi să le încheie sub chipul viu al unui erou. ce trăieşte astfel pe scenă în loc de a sta liniştit în fotoliul molatec din sală,

în schimb, d. G. Diamandy e un foarte interesant cerebral. Să mă lămuresc.

D. Diamandy e un ideolog, adecă nu numai un on> citit, ca atîţia alţii, ci şi un mînuitor pasionat de idei. Dacă pentru d-sa oamenii nu trăiesc încă, ideile trăiesc,, se mişcă, se zbuciumă, au o realitate mai puternică decît realităţile de cari ne lovim în fiecare clipă. E un idealist, în înţelesul filozofic al cuvîntului, ce ar tăgădui pumnalul răzbunător înfipt în plinul pieptului, pentru a nu recunoaşte decît „i^eea" răzbunare! pe care o îndeplineşte...

Această dragoste pentru idei, 'pentru teorii, l-au dus. odinioară pc d. G. Diamandy spre cercetări de antropo-

logie, spre speculații de filozofie socială, mai în urmă, şi spre teatru, acum de curînd. Din ea izvorăşte şi interesul; pieselor d-sale, interes ce nu poate ieşi, cel puțin deo-i camdată, dintr-o viziune scenică, ce-i lipseşte aproape \ în întregime.

Iată ce face slăbiciunea şi tăria teatrului d-lui G. Di-ii amandy.

Mai întîi, te duce într-o lume ireală. Vin pe scenăl oameni pe care nu i-ai zărit niciodată la noi, amintin-| du-ți, cel mult, figuri văzute aiurea — în Franța —• sat mai ales se zbucnesc din paginile unor cărți citite odi-nioară. Aşa se întîmplă, de pildă, şi cu piesa *Dolarosa* o lume de aiurea îmbrăcată în costumele patriei, obi-| ceiuri de aiurea, atît de specifice atelierelor de la Parisj Te miri că oamenii aceştia vorbesc româneşte, deoarece! nimic, dar nimic, nu e românesc în cele trei acte alşj piesei. Ai pe dată impresia nemijlocită a artificialităț ții. Te întrebi dacă nu asculți o traducere după un dra-j maturg francez. Căci, după cum am spus, d. G. Dişh mandy nu vede, nu e un observator, nu e un Caragiali — o, nu !

Şi cu toate acestea, în *Dolorosa,* ca şi în *Bestia,* ei ceva ce trăieşte : e o teorie, o problemă, o ciocnire stă-r| ruitoare de postulate.

Omul ce stă pe scenă se zbuciumă şi vorbeşte car mult, e o umbră, „e ceea ce nu e". Ascultătorul bagă pede de seamă că e numai o arătare înşelătoare, o fai tomă de paie înălțată ca să apere holdele.

Dar după cum fantoma de paie simbolizează toti ideea de proprietate şi de pedeapsă, tot aşa şi eroii d-li Diamandy acoper sub largile lor haine o teorie, primii un fel de viață ce reuşeşte să ne intereseze.

în loc să se ciocnească oamenii, în pasiunile lor dea lănțuite şi în aprigile lor nevoi, se ciocnesc astfel te riile scăpate dintr-o cutie fermecată : ies pe scenă, închină dinaintea lumei cu plecăciune, țin „speachuri* împrăştie un rotocol de fum, pînă ce scapă din altă cutt o altă teorie mai războinică. Cele două teorii se masoar-l din creştet pînă în tălpi, apoi îşi izbesc capetele una alta. La urmă, fireşte că una din ele pleacă scîncind îl culise cu capul spart. Cealaltă rămîne pe scenă învingi

toare. îşi pune mîinile în şolduri, şi piesa se isprăveşte astfel cu o biruință pe scenă, dacă nu şi în sală.

*

Destul cu răutatea. Nu cu acest gmd am început.

Dimpotrivă, voiam să spun că, deşi lipsit de viziune artistică şi de multe cunoştințe tehnice, d. Diamandy ec* personalitate în mica noastră literatură dramatică. D-sa e un om ce gindeşte, citeşte, se lasă străbătut de litera-tura Apusului, în ceea ce are ea rodnic.

D. Diamandy e frământat de probleme felurite, so-ciale sau estetice, față de care ştie să ia o atitutine. Ca şi în politică, rămîne şi în teatru un ideolog militant şi un cerebral activ, pentru care ideile trăiesc viața veşniciei.

E mult. E foarte mult.

Ştiința teatrului va veni desigur mai tîrziu.

Am ascultat *Bestia* şi anul trecut şi anul acesta. Am admirat-o acum, nu atît prin ce are (deşi actul al treilea e destul de puternic), ci prin ceea ce autorul a jertfit, îă-sînd la o parte.

Un autor ce se jertfeşte pe sine — şi încă în chip» priceput — are un merit mai mare decît un autor ce ar fi innemerit dintr-o dată o piesă bună.

ȚAȚA ROMÂNEASCA

In paginile revistei ieşane *Viața românească* citii cu*; mirare următoarele rînduri :

„E. Lovinescu, *Scenete şi fantezii.* Edit. revistei *Flte căra.*

Dăunăzi, în tren, un senator burtos, cu moşii mult şi evlavia omului activ pentru hîrtia tipărită, mă în-] trebă cu pătrundere :

— Cunoşti d-ta pe băiatul lui Lovinescu de la Folti* ceni ?... Domnule, aşa băiat tînăr şi iată-1 ajuns profesorj la universitate şi a scris pînă acum, el singur mi-o spu-| nea, 17 volume !

17 volume ? !... Unde ? Cînd ? Cum ? mă întrebai *e* uluită. 17 volume ?

Îmi aduceam aminte că am citit recenzii... scrise d« autorul însuşi... paşi pe nisip... a suflat vîntul şi i-a stei O, Glykyon ! Apopoi ! opopoi, nu se ademeneşte publici ca ciocîrliile cu oglinda şi ca pe bietul senator cu..,| numărul colilor tipărite !

Izabela Sadoveanu.*!

închisei revista şi mă dusei să văd pe bătrînul se^j nator „burtos".

— Bine, boierule, îi zisei, stai cu doamnele de vor! în tren !

— Dar ce vei fi voind să fac ?

— Te priveşte. Ai putea însă să nu mă amesteci în convorbirile d-tale.

— Dar ce s-a întâmplat ?

Ii întinsei numărul din *Viața românească.* Bătrînul „burtos" citi rîndurile de mai sus, apoi clipi :

— Ai dreptate. Mi-aduc aminte. Am stat cîndva de vorbă cu d-na Izabela Sadoveanu despre d-ta.

— Se vede că o cunoşti bine.

— Fireşte. D-ta nu ?

— Eu aşa şi aşa.

— Se poate ? O scriitoare atît de valoroasă !

— Izabela Sadoveanu e fata...

— ...bătrînului Sadoveanu...

— Ba nu. E fata bătrînului Andrei. E o Sadoveancă numai prin alianță. Dar ce te făcea să crezi că e născută Sadoveanu ?

— Tenacitatea cu care de ani de zile apără în presă gloria numelui Sadoveanu.

— Te înşeli. D-na Sadoveanu e numai nevasta fratelui d-lui M. Sadoveanu. Ştii, maiorul...

— Care maior ?

— Maiorul de intendență.

— Nu ştiu nimic.

— Bine, domnule, cu ce te ocupi d-ta ? Şi ai pretenția să faci critică literară !

— Aşa m-am născut eu cu pretenții.

— Fă bine deci de te documentează înainte de a te apuca de scris. D-na Izabela Sadoveanu e un vlăstar al familiei Andrei din Roman...

— Ce spui : din Roman ? N-am auzit,

— Se poate ! Andrei e o familie înrudită cu familia Morțun.

— Care Morțun...

— Vasile Morțun şi toți Morțunii din nordul Moldovei...

— Şi ce face d-na Izabela Sadoveanu ?

— Cum ce face ? Scrie. înainte de războiul de la 1877 a scris o nuvelă *Ei, şi ce-i o fată ?,* acum de după războ i face critică. în *Viața românească* publică articole asupra scriitorilor străini care au avut norocul să fie studiați înainte de vreo revistă franceză.

— N-am băgat de seamă.
— Şi pe urmă d-na Sadoveanu mai e si profesoarăj
— De ce ?
— De filozofie.
— Unde?
— Era întîi la Focşani. Dar să vezi... Cînd veni Vasile Morţun la putere...
— Opreşte-te, boierule, opreşte-te, că mă striveşti sub| mulţimea informaţiilor d-tale !
îl privii o clipă, apoi cu admiraţie :
— Bine, boierule, îi zisei, înarmat cu o documentaţie^ atât de formidabilă cum eşti, de ce nu te pui să faci cri-, tică ştiinţifică ?
— Ce e critica ştiinţifică ?
— Iată, ai putea, de pildă, să scrii un articol despi d-na Izabela Sadoveanu ; îi ştii locul de naştere, îi cut noştri spiţa familiei, toate .rudele, toate peripeţiile vieţii,; mergi cu cunoştinţa chiar pînă acolo că ai aflat că aceastfc d-nă a şi scris ceva... Ei bine, compune repede un articol...»
— Şi eine-1 va publica ?
— Dar, boierule, te mai întrebi ? *Viaţa românească.}*
Bătrînul se gîndi o clipă, apoi zîmbi ironic :
→ Prea bine, îl voi scrie; dar revista să-şi schimbej atunci numele. în *Ţara românească.*
— Te pui şi d-ta pentru un biet nume ! Titlurile sui înşelătoare. De ţii insă, îi voi împărtăşi dorinţa d-tale.]
Ceea ce şi fac cu tot respectul cuvenit unei reviste atît de demne şi de nepărtinitoare.

LA MORMINTUL UNUI PRIETEN

Cel mai nepreţuit prieten al tinereţii mele, nuvelistul T. Cercel, a murit[1]. Aflu de abia astăzi, deşi a murit de un an...

îi pierdusem urma. Scrisorile mele rămîneau pururi fără răspuns. Prietenii nu mai ştiau nimic de el. Rude nu avea. Doar o bătrînă mamă, ce i-a închis ochii necăjiţi, dacă nu va fi murit ea întîi.

Se ştersese de mult din viaţa mea. Dar acum cînd ştiu că sufletul lui chinuit s-a înălţat dintre noi, pentru totdeauna, acum cînd am pierdut orice nădejde de a-1 mai vedea aici, în această lume, în care atîţia ani am petrecut împreună, frăţeşte, acum, în acest duios amurg de sfîrşit de iarnă, icoana blîndă a prietenului meu se încheagă dintre negurile nopţii ce mă împresoară, prinde fiinţă şi-şi pune mîinile reci peste fruntea mea fierbinte...

Şi stăm de vorbă.

Trec anii tinereţii pe dinaintea ochilor ca ceva aieve; anii singurateci ai celei dintîi veniri la Bucureşti, anii vîrstei neînţelese, ai năzuinţelor, ai iubirii sfioase şi călcate în picioare, ai atîtor dureri mici ce ni se păreau totuşi un ritm din marea durere universală.

Mă văd rătăcind cu tine, prieten iubit, prin împrejurimile capitalei, fugind de oameni, urîndu-i poate, mergînd tăcuţi unul lîngă altul şi ascultînd bătaia inimilor

[1] A tipărit cîteva schiţe realiste admirabile în *Sămănătorul.*

noastre nebune, care singure se înțelegeau şi îşi mărturi* seau dorințele ascunse şi încolțirile unor suferințe timpurii, ce de la douăzeci de ani aruncaseră o brumă grea peste ogorul sufletelor noastre.

Ne iubeam. Şi acum, în această clipă, am siguranța că: tu ai fost singurul om ce m-a iubit vreodată, primind în sînul tău prielnic revărsarea unor mărturisiri duioase, care le-ai luat cu tine în mormînt, tu, singurul ce le-aț auzit şi le-ai alinat nu atît prin cuvîntul tău rar, ci prin dragostea şi încrederea din care scoteam puteri noi dfş| răbdare şi de resemnare.

Şi apoi veniră anii tragici, anii fatalității.

Te văd şi acum, prieten iubit, cu ochii rătăciți, privind în gol, dintr-un colț al odăiei mele, frămîntat de ac demon al eredității ce avea să te doboare. Te aud bătîndu-mi la geam în puterea nopții, intrînd cu o suflare vînt, cătînd un adăpost împotriva duşmanilor închipui căzînd zdrobit pe patul meu, în negurile ce-ți învăluia mintea, o singură lumină mai deosebeai. Şi aceea er *eu.* Te încredeai în mine. Din toate părțile ți se părea că răsar duşmani nevăzuți de care fugeai. Numai eu rămăsesem, stînd împietrit de durere neputincioasă dina intea acestei nenorociri de neînlăturat, dinaintea ncbunieî livide, ce se apropia zi de zi, nemijlocit, şi trebuia să cuprindă în brațele ei neiertătoare. Şi te-a cuprins. Te-a sărutat. Ai nebunit îți aud şi acum rîsul silnic, îți văd acum ochii sîngeroşi. Din bun şi blînd, erai rău. Dar mine nu mă uitaseşi...

Te-am dus într-o casă de sănătate.

De acolo, în curînd primeam veşti bune. îmi scriai lu cruri cuminți, pline de finețe literara, de descripții pito reşti. Omul şi scriitorul renăşteau în tine.

Ai ieşit.

Erai tăcut şi mai sfios ca odinioară. Te strecura! lîngă ziduri ca o umbră. Te credeai ținta tuturor. Nici n mai ridicai ochii în lături. Purtai o cruce în spate. leş numai seara, de frica privirilor cercetătoare.

Apoi viața ne-a despărțit ani şi ani de zile, eu ducîndu-mă în depărtările luminoase, iar tu întorcîndu- zdrobit, să-ți sfîrşeşti naufragiul vieții, în satul de und plecaseşi, lîngă bătrîna mamă nenorocită...

Şi acum aflu că ai murit, că suferințele tale s-au sfîrşit, că firea s-a răzbunat împotriva unor greşeli pe care au tu le-ai săvîrşit. Aşa stă scris : greşelile părinților asupra copiilor ! Ai băut întreg paharul. Ai murit cu mintea rătăcită. Scriptura s-a împlinit!

Dar dacă paharul vieței tale a fost amar, te bucuri astăzi de sănătatea eternității. îndoielile ce ne frămîntau nu-ți mai rod sufletul; realitățile vieței nu-ți mai pun cununa de spini; imperfecțiile firei noastre, ce ne-au adumbrit atît tinereța, nu-ți vor mai ofili fruntea.

Tu ai murit.

Eu am rămas.

Şi în acest amurg de iarnă tîrzie, în care îmi simt inima sfîşiată de atîtea întrebări dureroase, pe care nu ți le voi mai putea spune niciodată, o, frate al sufletului meu, nu ştiu dacă trebuie să te plîng sau să te fericesc.

Tu ai intrat în nepăsarea veşnică, .iar eu am rămas acelaşi, ca la douăzeci de ani, nesigur, şovăitor, nefericit, închis în temnița inimii mele, bănuitor şi neîncrezător, lovit de bicele fatalităților sufleteşti. Eu un val zbuciumat şi tu o rază de lumină, doi ochi nepăsători, senini şi eterni, *In* care nu văd nici iubirea cu care mă învăluiai odinioară.

Te chem, te implor, te ameninț.

Nimic.

Mă înduioşez zadarnic.

Şi-mi şterg lacrima ce mi se prelinge pe geană. S-o şterg repede şi să n-o întreb :

— Pe cine plîngi, lacrima necruțătoare ?

Constanța

O PAGINA A LUI T. CERCEL

Nuvelistul T. Cercel a publicat pe vremuri vreo câteva -| schițe în *Sămănătorul,* care n-au scăpat cunoscători lor J Fărîme neînsemnate, ele vădeau totuşi scînteierea vieței' şi înțelegerea artei.

Dar în afară de aceste schițe mărunte, scriitorul, îi perioada de frămîntare încă, obişnuia să arunce în pripă'l multe încercări şi începuturi. Intre hîrtiile mele trebuie! să am undeva (unde ? poate la Paris) o traducere în ver-jjj suri rimate a cîntecului I din *Odiseea* şi *Iliada,* a *Batra^ comyomachiei,* un şir de scrisori fermecătoare, din car câteva de la casa de nebuni, pline de observații subtile, Când le voi găsi, le voi da poate la lumină.

Deocamdată îmi iau libertatea să public un fragment| de scrisoare pe care l-aş putea intitula *Pețitorul fără voie.%* Fragmentul e plin de fînețǎ literară.

„...Plănuind să fac o cură de struguri, doream să mă| duc pînă la baltă, unde sunt mai ieftini. Prilejul se ivi pe^ neaşteptate. Un român, ce-mi vine cumătru, după un naş| vitreg, trimise o femeie, sub cea mai adîncă taină, să măi îmbie la «o primblare» pe la baltă, ca să văd pe o nepoată.j dacă mi-o plăcea să ne fie de bine, da numa să nu fac^ carecumva să nu mă duc doar s-o văz.

— Şi haida, frate, îmi zisei eu cu gîndul să cumpăr^ struguri.

— Păi, că o să te încurci cu vorba, ori o să amăgeşti oamenii. Şi dacă !

Poştalionul cu doi cai buni ne duse duminecă dimineață prin crînguri şi păduri, dealuri şi văi pînă la satul cu pricina, pe Argeş.

Pe pragul unei case țărăneşti, ne întîmpină o femeie cu zîmbet dulce, poftindu-ne într-o încăpere curățică, gătită cu inuri şi torturi. Un chipeş bătrîn ajută la primire, căci — ce ursită ! — domnişoara şi domnul erau la port cu grîu. Bunicul ne spuse lucruri noi şi vechi eu o vorbă măsurată : c-aşa sade bine.

Cu strugurii n-avui noroc. Fiind două sărbători, una după alta, n-am putut găsi pe cineva să «intre-n vie».

Tantum religio potuit suadere malorum !

Cînd soarele scăpată, sosi şi Dorothea mea cu tatăl ei. în mijlocul unui grup de surioare şi frățiori, mi-a strîns mina, poftindu-mă în salonaşul cu horbote şi bibelouri ieftine, şi în curînd se făcu, aici, la lumina lămpei aprinse de nişte mîini subțiri, un cerc în care tatăl aduse vorba de grîu, de bani, de rude, de revoluția din Machedonia, de unde se afla rumân, pe cînd domnişoara ne dădea cafeaua. Bat-o vina, era bine făcută, bruna cu ochi vioi, cu fața s-o tai într-un fir de păr, şi totuşi o ființă vădit frămîntată de o mie de griji zilnice, avînd atîți dolofanei de crescut — frații se cresc unii pe alți în asemenea familii — uşurică pe lîngă toate astea, o mîndreță de fată !

Eu care nici n-aveam de gînd să mă-nsor de Doamne-ajută, avînd lucruri mai arzătoare de dezlegat, m-am lăsat greu, am rugat pe cumătru să plecăm şi m-am suit în leagănul poştalionului.

Muma cea bună şi duioasă se necăji şi mă pomenii cu ăl cumătru că-mi spune că se aşteaptă în casă un răspuns «hotărît». C-acuşi, vezi Doamne, mă plăcuse jupînița, fetii trebuia să-i placă ce-i place mumei. Ea mă cercetase cu răbdare îndelungul zilei, deoarece tot trecutul cel deobşte cunoscut îi ajunsese pînă la urechi.

(T. Cercel fusese nebun. N. r.)

îi plăcusem totuşi. Şi de ar fi să cred pe cumătru, mama ar fi zis : -Parcă Dumnezeu te-a adus cu băiatul ăsta-v.

Avui atunci una din acele clipe ce sapă o brazdă lu-rj minoasă în viața noastră. Mi-a trebuit o silnicie ca să m "* smulg de pe lunecuşul unde intrasem. Răspunsei în d< peri, dar eram şi necăjit.

Pe cînd răspunsul meu se răstălmăcea îndelung untru, casa aceea cu toată populația de pe prispă, lumina amurgului, mi se păru că se preface într-o dil nie ce amenință să mă tragă la sinul ei, un fel de canț roaică ce ar fi voit să mă înşface în punga ei :

— Vino, eşti băiatul nostru, să-ți dăm fata !

Ah, acel amurg !

Avui totuşi tăria să plec.

Lumina lină a cornului lunei ne desluşea calea. Nenaj Ion mă blogorodi, mă dongăni, mă încîntă şi mă descîni tot drumul ca o cumătră : că e fată bună, ş-aşa, că pe colo.

Iar cînd ajungeam pe la poverne, cinstea cîte un cioc de țuică sau de basamac.

Am sosit cu bine.

Nu s-a rupt nici un pod cu noi, deşi mama visase no< tea trecută aşa ceva..."

Şi totuşi, Cercel s-a însurat.

Canguroaîca 1-a ademenit în punga ei. Nu ştiu inj nimic de căsnicia prietenului meu ; cărările vieței ne dț părțesc. Scrisoarea în care mi-a povestit nunta *li* mi-aduc aminte că era într-adevăr epică...

IN URMA UNEI CRITICI

De la d. E. Lovinescu primim scrisoarea de mai jos :

Domnule redactor,

Lipsind mai multă vreme din Bucureşti, acum putui citi scrisoarea d-nei Izabela Sadoveanu din *Rampa.* Nerăspunzîndu-i la timp, e singura necuviință ce-mi recunosc.

D-na Izabela Sadoveanu scrie cu o convingere pe care n-o pot împărtăşi : „Nu cred să fie nimeni care, oricîtă bunăvoință ar avea, să poată găsi în vorbele puse de mine în gura senatorului citat o aluzie, un mahalagism, o indiscreție relativ la viața şi persoana autorului".

D-na Izabela Sadoveanu se înşeală.

Cînd în recenzia unei cărți vorbeşte de autor că e „băiatul lui cutare din Folticeni" şi că se lăuda fată de un senator burtos că „a scris 17 volume" înseamnă nu numai a inventa cu rea-credință, ci şi a întrebuința în critică un limbaj suburban, care poartă numele pe care i l-am dat şi pe care nu-1 regret, oricît ar fi supărat pe d-na Sadoveanu.

Mă bucur că d-na Sadoveanu e în principiu împotriva acestui fel de critică. Rămîne acum să fie şi de fapt. Atunci lecția mea îi va fi slujit la ceva şi literatura română, şi cu deosebire *Viața românească,* vor fi cîştigat în urbanitatea de care au atîta nevoie.

E aproape de prisos să mai spun că genul de critică din articolul meu nu-mi aparține. Pentru aceasta stă măr-

turie toată activitatea mea de pînă acum. E genul întrebuințat uneori de d-na Sadoveanu, dintr-un zel familial lăudabil poate, dar condamnabil sub raportul obiectivității și al bunei-cuviințe.

Voind să mă lovească, i-am întors spada. S-a rănit în propria d-sale armă. Cu atît mai bine. Va simți astfel cît de gingașă e mînuirea ridicolului. Și Israel a pierit prin sine. Ispășească deci pe unde a păcătuit.

Altceva nu mai am nimic de adăogat. Nădăjduiesc însă că d-na Sadoveanu va înțelege de acum înainte altfel rostul criticei.

Critica nu e un *five o'clock*.

Primiți, d-le redactor, expresia considerației mele.

E. Lovinescu

COPACUL

Un copac se înalță la marginea unui drum prăfuit.

Un copac ca oricare altul, cu rădăcina bine înfiptă în pămînt, cu rotocolul ramurilor frumos rotunjit. Stăpînea singuratic peste cîmpia întinsă, deasupra căreia se jucau apele luminei de vară. Părea învăluit de liniștea ce se cernea din tăria albastră și nemișcată. Dormea poate visînd la timpul îndepărtat al celei dintîi înmuguriri, sau la spuma dantelată a celei dintîi înfloriri.

Apropiindu-te însă vedeai că nu era singur cum părea, în jurul lui și pe dînsul viața foșnea.

La tulpină, un mușuroi de furnici se încresta printr-o ridicătură din care roia un popor întreg de ființe mărunte, grăbite și harnice. Furnicile se îndreptau spre copac, pășind cu piciorușele lor subțiri, în căutarea unei fărîme de hrană, și se ridicau pînă în vîrf, frămîntînd scoarța cu înverșunare.

— Ce nesimțitor și acest copac ! își ziceau ele zorind.

Și treceau mai departe, ca un dușman ce calcă o țară fără apărare.

Pe trunchi, neamul gîzelor stăpînea slobod; gîngănii mici cu ochii bulbucați, viermuleți tîrîndu-și inelele colorate ale trupului lor, păianjeni ce-și întindeau netulburați stativele pînzei lor între ramuri, așteptând musculițele neprevăzătoare, insecte cu aripioare lucii, un norod cuceritor și hrăpăreț de vietăți ce năvăleau cu zgomotul biruitorilor. Foiau, foșneau și bîzîiau.

— Veniți aici, păreau a-şi zice. Veniți aici pe stîrvul
duşmanului învins ; veniți să încingem hora învingătorilor,
bătînd din picioare şi din elitrele noastre sonore. Cu noi
e viața, cu noi e nemurirea ! Loviți puternic şi fără cru- |
țâre. Muşcați din trupul însîngerat al acestui răpus. Gre-
ierii isteți ne cîntă din iarbă peanul războinic : potriviți J
pasul după glasul lor !

Şi hora începea : o horă nebună, un adevărat Sabbat
de Walpurgisnacht, cu scînteieri de scuturi multicolore, ;|
cu ciocniri, cu sărituri...

Iar copacul tăcea, părînd adormit.

Pe ramuri se prelingeau omizile greoaie. Dintr-o frunză
îşi făceau o împărăție. Se statorniceau pe dînsa şi o săru-
tau sugîndu-i seva hrănitoare. Stăteau astfel lungi clipe î
de înviorare şi cînd plecau sătule rămînea în urmă pus-1
tiul. Frunza istovită se ofilea, rostogolindu-se în praful %
drumului. De pe ram, omida privea biruitoare :

— Eu sunt viața, îşi zicea. Eu sunt viața ce sfarmă ,|
totul în cale-i, pentru a se îndestula pe sine. Eu sunt vic-iî
toria ce nu cunoaşte mila pentru învinşi. Trec înainte; |
peste cadavre, spre țelul năzuinței mele.

Iar copacul tăcea, părînd mereu adormit.

Pasările se frămîntau pe crengi. Ciocănitorile loveau '\
în trunchi, brăzdînd răni grele în scoarța strivită. Vră-* |
biile ciuguleau din roade, ciripind voioase de prada lor'
uşoară.

Şi în mijlocul acestei navale de vietăți, în mijlocuV|
zgomotelor de biruință ce se ridicau din toate părțile, de
pe fiecare ramură, de pe fiecare frunză, copacul stăruia^
a tăcea, părînd mereu adormit...

îngerul înserării se lăsă acum din înălțime, aruncîn-1
du-şi vălurile peste lumea ațipită. Pacea se înstăpînea!
peste toate ; somnul îşi trecea degetele subțiri pe la ochil;|
gîngăniilor, închizîndu-i. încetul cu încetul adormiră sij
furnici, şi omizi, şi păianjeni, şi paseri...

O adiere se încreți însă din miazănoapte, aducind usj
dulce fior în frunzele copacului. Ramurile începură a se|
mişca, şoptind. Şi de unde copacul păruse înțepenit, se|
deşteptă acum deodată ca dintr-un somn adînc. O muzicâ |
dulce părea că se desprinde din toată ființa lui :

— Dormiți în pace, grăia el, dormiți, norod de vietăți ! Dormiți, voi harnice furnici, ce-mi petreceți prin trup o undă de plăcere cu piciorușele voastre subțiri ; dormiți, omizi prietenoase, ce-mi istoviți biata mea frunză, dormiți, păianjeni vicleni ; dormiți, gîngănii mici şi mari, cu picioare nenumărate, cu ochi tăiați în fațete, cu pieptul acoperit de paveze strălucitoare, cu elitrele colorate : dormiți, păsări hrăpărețe, ciocânitori războinice... Domnul cu voi ; odihniți-vă în sînul lui. Dormiți somnul biruitorului pe trupul biruitului... ce vă dă adăpost şi vă ocroteşte de vînturile nopții... Dormiți pentru a vă deştepta în zori, pregătite de luptă împotriva mea. Şi să nu vă temeți : veți cînta *peanul* războinic fără tulburare, căci :

— cu un rod mai puțin, copacul tot copac rămîne ;
— cu o frunză mai puțin, copacul tot copac rămîne ;
— cu un rod mai mult, copacul tot copac rămîne ;
— cu o scorbură mai mult, copacul tot copac rămîne.

Şi orice veți face voi, popor mărunt de gîndaci şi de pasări, eu voi rămîne copacul în care zvîcneşte seva vieții, seva ce vă hrăneşte pe voi, paraziții. Eu vă voi întinde trupul şi frunzele mele ca sa trăiți voi din ele ; eu voi roti umbrarul ramurilor mele pentru odihna călătorului ostenit; voi rodi spre bucuria păsărilor şi a copiilor ce trec pe uliță...

Şi oricît ați fi de multe, la primăvară voi înflori din nou şi la toamnă mă voi încărca de roade. Dormiți în pace !

Tot astfel unii scriitori acoperiți de hula obştească a gîndacilor şi a păsărilor de pradă ar putea spune :

— Huliți, loviți cît vă place, dar să ştiți că din noi

STILIȚII...

Icoana mucenicului Simeon Stilpnicul îmi răsare deodată în minte. I-aud şi acum povestea vieții frămîn tate de idealul religiei creştine.

După ani petrecuți în tăcerea cuvîntătoare a mănăsti-^ rilor, i se păru că tot nu izbutise să se ridice cu gîndu la înălțimile albastre ale dumnezeirei.

în grădinile mănăstirii erau flori mirositoare, era fîntîni şopotitoare, erau atîtea ispite ce-l ademeneau c chemări tainice. Cînd se culca, zărea printre gratii! chiliei sîni trandafirii de fată... Miresme îmbătătoare îl:j învăluiau deodată în somn. Vedenii cu părul despletit se: rostogoleau în îmbrățişări ațîțătoare. Patul de cedru i sej părea prea moale. încotro se întorcea, ispita sub chip femeiei îi purta dinainte torța plăcerii. Se chinuia, zdro bindu-şi zadarnic oasele de lemnul tare. Furnicari î: treceau prin vine.

Şi atunci, Simeon fugi din mănăstire, fugi de ade menirile degetelor străvezii şi de sărutările vedeniil îmbălsămite.

îşi luă toiagul, ducîndu-se în pustiul galben. î: depărtare, găsi o coloană, rămăşiță a unui templu al 1 Zeus. Stătea singură, stăpînind depărtările mişcătoa — mărturie a unor zei peste care crucea aruncase amur-; gul morții. Un gînd îl străbătu deodată.

Cu puteri nebănuite, se ridică în vîrful coloanei. îşfi făcu sălaşul acolo. Abia putu să încapă. De s-ar fi întins? puțin, de s-ar fi lăsat în voia unei ispite, s-ar fi rostogolit din înălțime. Trebuia deci să stea liniştit, să nu se mişte.

Nimic nu-l mai trăgea în păcat. în toate părțile, numai nisipul galben. Arare trecea o caravană pe drumurile îndepărtate ale Siriei. Simeon nici n-o vedea. Privirea lui se ridica spre cer, țintind mersul tainic al stelelor, sau ridicarea biruitoare a soarelui...

Era fericit.

Vedeniile cu părul despletit nu-l mai chinuiau. Miresmele nu-l mai îmbătau. Un singur gînd avea, şi acela era Dumnezeu...

încetul cu încetul, începu să i se şteargă totul din privire. Nu mai vedea nici deşertul, nici şacalii ce rodeau în trunchiul marmorei, nici coloana, nu se mai vedea nici chiar pe sine. Nu mai ştia de trăieşte. Ființa lui trupească începu să se topească în Dumnezeu. Şi, cînd se topi cu totul, Simeon lunecă de pe coloană ca un pumn de cenuşe, după ce trăise acolo treizeci de ani, în fericirea cunoaşterei supreme.

După Simeon, veni lungul şirag al *stilițiîor* — al stîlpnicilor, cum îi numeşte limba bătrînă a bisericei... încălziți de flacăra lăuntrică a unei credințe stăpînitoare, ei se ridicau pe coloane, rupînd orice atingere cu lumea plină de răutăți şi călăuzîndu-şi gîndul spre adevărul veşnic...

Cu timpul însă credința se scutură ca o floare întîrziată. Mucenicii nu se mai urcară pe vîrful coloanelor păgîne, adăpostindu-se în belşugul mănăstirilor împodobite cu operele de artă ale Renaşterii...

Fusul vremilor se răsuci. Grijile omenirii se îndreptară aiurea. Stîlpnicii nu se irosiră totuşi cu totul. Mai rămaseră şi pînă astăzi.

Dar pe aceşti stiliți nu-i alungă de lume un ideal mai înalt, nevoia unei meditații senine, chemarea neînfrînată către un fel de viață superior. Nu. îi alungă *neputința.*

încolo, oameni ca toți oamenii, ce ar fi putut trăi şi munci, cum trăiesc şi pier frunzele, fără să le întrebe cineva de unde vin şi unde se duc. Cei mai mulți s-au

silit mai întîi la o *viață zilnică* şi, îndrumîndu-se spre artă, au încercat să făptuiască ca toată lumea. Şi n-au izbutit. N-au reuşit să însemne ceva. Trebuia talent.

Şi de aici exodul ; de aici evadarea din bunul-simț ; vilegiatura neastîmpărată în vîrful unei coloane. Au rupt legăturile cu tot ce e bun şi frumos, în înțelesul obştesc.

De aici „insularii" literaturii noastre ; de aici „singularizarea" ridicată la înălțimea unei teorii de viață. Oamenii sa trăiască în apă şi peştii pe uscat. Aceasta le este înțelepciunea din urmă.

S-au urcat pe coloană. Bine. Un gust ca oricare altul, nevătămător. Rămînă acolo, în aşteptarea pasărilor albastre şi a lucrurilor rare. Privească cerul şi adîncească-se în idealul artei lor — ca odinioară cucernicul 1 Simeon sau bunul Pafnutie al lui Anatole France. Ridice \ contemplația senină Ia un principiu de viață.

Dar stiiiții noştri, după ce n-au putut umbla pe două j picioare, s-au urcat pe o colană in mijlocul bîlciului,. aruncînd de acolo vorbe grele, vorbe lipsite de umbrAJ bunei-cuviințí peste mulțimea paşnică.

Nimic nu poate fi însă mai ciudat decît să vezi un | om spînzurat într-un vîrf de par (citiți de voiți far), care j găseşte du cale să rîdă de drumețul ce se foloseşte dej cele două picioare pe care i le-a dat bunul Dumnezeu; |

Şi aceasta e priveliştea pe care o avem astăzi.

RĂSCOALA ROBILOR

Mă duce gîndul la răscoala sclavilor din străvechea Italie. Cîțiva gladiatori, scăpînd din obezi, puseseră mîna pe cuțite, pe coase, pe fierul plugului, orice le ieşise înainte. Toți nemulțumiții îi întîmpinară cu bunăvoință : toți cei pe care îi urmărea ispăşirea unei nelegiuiri, toate scursorile unei societăți stricate, toți doritori de lucruri nouă peste ruinele lumii vechi, pleava crimei şi a viciului — se grăbiră să se orînduiască sub flamura lui Spartaeus. Dintr-o mînă de oameni, se făcu o armată : dintr-o răzvrătire de robi, se făcu un război, ce aprinse întreaga Italie...

începutul unei astfel de răscoale avem şi noi de cîteva luni de zile în literatura noastră... S-au ridicat *robii.*

Prin robi înțeleg pe toți cei ce, fiind lipsiți de cultură sufletească, nu pot fi de sine stătători fără o adevărată primejdie, pe toți nevropații, pentru că abia au început sau pentru că nu sunt în stare să se mai isprăvească vreodată, pe toți neputincioşii, pe copiii inconştienți în mînile altora, ca şi pe bărbații maturi înăspriți de durerea unei vieți învinse, pe toți sclavii urei şi ai patimilor multe...

Aceşti robi, ce stăteau pînă astăzi încovoiați deasupra brazdei vieții lor fără soare, au scăpat din obezile ce-i țineau pe loc. Şi, scăpînd, s-au revărsat, cerînd libertate !

O flacără potolită se ridică mai întîi din coşul unei redacţii uitate de nedreptatea contemporanilor. O scîn-^ teie se desfăcu aprinzînd casa vecină. Vintul o aruncai mai departe... Focul se lăţi peste tot.

Astăzi nu e publicaţie literară cît de măruntă în care-să nu fie un sclav cu buzele groase, cu fruntea îngustă»' şi cu părul creţ, un trac, un libian sau un negru *ca.j* belciugul în nas, care să nu lovească unde poate cu *o* custură sau cu o limbă de cuţit furată din curtea stăpî-j nului.

— Şi ce vor aceşti robi ?

— Puţin !

Vor domnia robilor ! Vor încetarea tiraniei talentului,] a culturei, a inteligenţei şi înlocuirii ei prin tirania] brutelor râu-crescute, a rataţilor, a ignoranţilor preten-f ţioşi, a nevrîstnicilor obraznici. Libertatea lor şi încătu* sarea stăpînilor; sfărîmarea ordinei fireşti.

Atît vor ; în jurul acestui cuvînt s-au unit tristei^' rămăşiţe extraliterare, multiplicindu-se cu o repeziciur în adevăr minunată, pentru a duce campania de dezrt bire cea mai violentă din cîte am văzut vreodată într- literatură care nu străluceşte, de altminteri, prii urbanitate.

Toţi cei ce înseamnă ceva în scrisul ţării româneştCJ se văd acoperiţi de luni de zile de necuviinţe, de spumat neputincioasă, de hulă gălăgioasă, pe care nu le poate| acoperi nici zgomotul lanţului rămas încă pe fluiei piciorului plin de rănile sclavieî.

Şi acum mă întreb :

— Sunt oare numai robii vinovaţi ?

Nu. Cei mai mulţi dintre dînşii n-au rupt singuri obe^ zile. Au fost liberaţi şi înteţiţi la răzvrătire de st pînii lor.

Mai vinovaţi sunt cu deosebire d-nii N. Iorga O. Densusianu, care, închipuindu-şi că trag brazda unt curent nou şi nefiind urmaţi de nici un om de talei — talentele nu pot trăi în umbra cuiva — au chemat viaţa literară toate bunăvoinţele.

Cel dintîi a *dezrobit* pe elevii de liceu, pe cîţiva shi-ţ denţi, pe funcţionarii comerciali — fundatori de viste ! — pe oamenii de serviciu din tipografia *Neamului* românesc; iar cel de al doilea, pe toţi tinerii care, dîn-du-şi seama de la întîia încercare că nu pot avea talent, au luat-o de timpuriu pe căile ciudatului.

în loc de a ne pregăti generaţii noi de istorici şi de filologi, cum era de aşteptat, d-nii N. Iorga şi O. Densu-sianu ne-au aruncat în circulaţie impertinenţi publi-cişti naţionalişti, cu stilul noduros, şi neputincioşi efebi simbolişti, care s-au arătat în timpul din urmă că pot fi şi mai rău-crescuţi decît cei dintîi.

Taberele au stat multă vreme faţă în faţă pînă ce s-au încăierat, sub asmuţirile celor doi conducători. Astăzi lupta s-a încins în toate revistele. Sclavii au rupt obezile şi, vâzîndu-se scăpaţi de butuc, au pus mîna pe furci, lovind pe care întîlneau în drum. Pretutindeni răspîndesc cuvîntul sfînt al dezrobirei; pretutindeni aruncă torţa aprinsă a răzvrătirii şi a necuviinţei. în loc să învîrtâ la rîşniţă sau la piatra morii, ca odinioară, ei scot reviste efemere — pentru trei numere —- se ridică în apărători de curente închipuite, în moralişti, în răzbu-nătorii nedreptăţilor sociale (căci e o nedreptate a fi fără talent).

Simţul nostru estetic, simţul de cinste, de bună-cuvi-inţă şi de rînduială sufere desigur la vederea acestor bande de robi slobozi. Dar trebuie să mărturisim că primejdia nu e totuşi mare. Printre ei nu e nici un Spartacus.

Adică, nu e nici un om de talent.

ST. O. IOSIF

închid cartea de cîntece a lui St. O. Iosif şi mă..] bucur.

Mă bucur văzînd ce frumuseţi pot izvorî dintr-c-J simţire adevărată, simplă, dar adîncă. O iubire ca toate/; iubirile de pe acest bulgăr îngheţat ce se rostogoleşte în*| gol. O iubire împletită din dorinţe, din amintirea duioasă a celei dintîi sărutări, a celor dintîi flori de măr căzute în pletele iubitei, a primblărilor tăcute sub lumina prie- 1 tenoasă a lunei. Şi apoi o iubire pe care totul ar trebui ;| s-o risipească, dar nu reuşeşte ; cu cît e pusă la mat | multe încercări, cu atît se înteţeşte mai mult. Ai voi s-oVf înăbuşi şi nu poţi. Simţi cum te învăluie în para ei dogo- f ritoare, cum se înstăpîneşte peste toată fiinţa ta.

Şi această iubire dureroasă, pe care cu toţii am înccr-cat-o într-o anume clipă a vieţii noastre sentimentale, | a găsit în St. O. Iosif un vestmînt de o simplicitate uimi- | toare. Cu o fermecătoare naivitate poetul îşi desfăşoară caierul senzaţiilor, zicînd parcă : luaţi-le, bucuraţi-vă de -| ele ! Ai crede, un copac ce-şi scutură roadele.

O poezie a lui St. O. Iosif nu pune mai multă tncor- |j dare spre a se dezveli decît un rod spre a se desprinde de pe ram. Cade de la sine, fără nici o osteneală. Cade ^ însă pentru că ajunsese la cea din urmă treaptă de % creştere, nemaiavînd nevoie de seva hrănitoare a copa-cului. Şi acum se duce singură în lume să-şi îndepli- *\ nească taina unui destin nepătruns.

Cîntecele lui Iosif ne mai sunt şi o dovadă că frumu-seţea nu e departe, ci aproape. întinde mina şi ia-o ! E în tine ; e în sufletul tău.

Nu-i nevoie să faci ocolul pămîntului, să urci poteci necălcate de picior omenesc, să străbaţi nisipurile pus-tiului ; nu-i nevoie să cauţi îmbinări ciudate de senti-mente. Pune-ţi mina, poete, pe inimă şi cearcă-i bătaia. De vei găsi o frămîntare caldă şi tainică, opreşte-o din zbor. Toarn-o în cuvinte, şi va fi poezie adevărată. Sim-ţirea ta ne va cuceri şi cu atît mai mult cu cît o vom fi avut-o şi noi o dată în viaţa noastră.

Părăseşte deci castelele cu coloane, cetăţile albe sau din zori, părăseşte „amantele ce mint" şi toate nimi-curile sonore; lasă gestul larg ce nu poate ascunde golul simţirii, lasă cuvintele chinuite şi adînceşte-te în tine ; loveşte cu toiagul şi vor ţîşni izvoarele vii ale poeziei adevărate, care nu se poate lipsi de sinceritatea unei inimi ce vibrează la toate adierile.

...Mă bucur, şi totuşi cartea lui Iosif e o carte de durere. Din fiecare vers se risipeşte o jală deasă. De la Eminescu încoace iubirea sfîşiată n-a îmbrăcat o haină mai armonioasă.

Şi nu-mi pare rău. Mă bucur. Binecuvintez durerea poetului, cum o binecuvintează şi el.

Iubirea — din plăcere ? Nu. E totdeauna în ea ceva supărător : aducerea-amînte a unui fior prea trupesc.

Durerea e spiritualizarea iubirei ; e purificarea ei într-un foc mistuitor, în care se topesc toate rămăşiţele materiale, tot ce e senzaţie, lăsînd numai flacăra curată a unui sentiment desconcretizat. Plăcerea iubirei o simt toate vieţuitoarele, durerea ei, numai omul, şi, dintre oameni, cu deosebire acei ce au o inimă mai nobilă.

A suferi nu e o ruşine, nu e o slăbiciune. Dimpo-trivă, e semnul aleşilor, e semnul poeţilor. Durerea s-a cristalizat în versuri nepieritoare, şi nu plăcerea ; lacri-mile s-au prefăcut în mărgăritare, şi nu rîsul. Părerile de rău, chinul unui suflet sfîşiat, dorinţele neîmplinite trăiesc de veci sub forma artei, şi nu mulţumirea omului îndestulat.

Cine a suferit ştie, de altminteri, ce largi orizonturi se deschid în clipa suferinţii. înţelege viaţa altfel; îi vede adîncurile. Şi printre ruinele inimii, un gînd duios îl străbate, găsind în sine ceva curat ce trăieşte pentru alţii.

Gîndul acesta e mare ; el te ridică în ochii tăi ; te face să te simţi mai bun, scoţîndu-te din nemernicia fiinţei tale egoiste. Şi bucuria asta e numai *a ta*, şi mi; a celor ce te fac să suferi. Ei nu' o vor gusta niciodată'!

Slavă deci celor ce sufăr : viaţa viitoare e a lor, viaţa; artei veşnice !

Dar nici „călăii" trandafirii nu trebuie să fie uitaţi. Să nu le aruncăm nici un cuvînt de hulă. îşi îndeplinesc j menirea lor. Aşa le-a fost scris : să-şî împlînte mîna îiv piept şi s-o învîrtă în rana însîngerată. Stăruiască deci pînă la urmă. Căci ce e o durere mai mult sau maţ; puţin ? Ce e o viaţă fără noroc în năvala atîtor vieţi ce! se desprind din necunoscut, îndreptîndu-se spre acelaşt" necunoscut ? Ce e naufragiul unuia pe lîngă călătoria fără griji a tuturor ?

Nimic.

Mai mult, durerea ce zdrobeşte pe om măreşte pe^ *artist,* îi dă conştiinţă de sine, îl înnobilează, îl ridicai deasupra mulţimei doritoare de plăcere. Din mijlocul! scrîşnirilor se înalţă un glas suav, vocea tristă a unui' înger îndoliat, în care plînge irosirea unei vieţi, risipirea^ unor iluzii scumpe, răvăşirea unui suflet.

Ascultaţi-1: e tot ce rămîne de pe urma unei lumfl de zădărnicii. închinaţi-vă : trece Maiestatea-sa Sufe-jj rinţa !

Prin mai l-am văzut pentru cea din urmă dată pe>i St. O. Iosif. Era în biroul unei bănci... Poetul ceruse! desigur un ajutor de la un prieten, fost versificator pe' vremuri şi acum om de finanţe. Cine nu 1-a văzut pe-j Iosif cerînd nu ştie ce-i umilinţa de a cere. Toată fiinţa.! lui suferea ; ochii îi cătau alături, glasul îi tremura. losifţj nu cerea cu vorba, ci cu întreaga expresie a trupului săujj încordat. Nu puteai să nu te înduioşezi, ruşinat de?' ruşinea şi umilit de umilinţa lui. Cit cerea şi pentru ce

cerea nu pot şti, de vreme ce Iosif, în timpul din urmă, nu mai vorbea, ci şoptea. Trebuia să-i ghiceşti cuvintele după mişcarea buzelor.

Eu n-am auzit decît pe directorul de bancă, un bărbat bine hrănit, rostind cu mişcări largi şî protectoare de om cu automobil la scară :

— Dragă Iosif, vezi tu, nu se poate acum. Nu sunt fonduri...

Zărind însă tragedia ce se zugrăvea pe chipul duiosului poet, bărbatul bine hrănit se lumină ca de o nădejde :

— Mai e totuşi o speranţă. Finanţele ţării merg, ce e dreptul, rău, creditul s-a tăiat pretutindeni, dar totul se poate îndrepta în urma conferinţei de la Petersburg. Mai mult decît atît, ştiu dintr-un izvor foarte autorizat că Delcasse a trecut de partea noastră. [...]. Vino atunci şi-

Bietul Iosif n-a mai aşteptat [...]. A murit înainte, într-o crîncenă sărăcie.

Cititorule de acum şi cercetătorule de mîine, vezi în această modestă întâmplare un simbol al vremei noastre, un semn al împrejurărilor în care trăieşte literatura română din acest început de veac. îi lăsăm pe scriitori să moară şi-i încununăm apoi cu flori. După ce au închis ochii, le facem chiar şi cinstea unei bucăţi de marmură. Financiarul bine hrănit e în fruntea listei de subscripţie.

Obolul ce nu fusese aruncat în casca lui Belizariu întinsă carităţii prieteneşti e aruncat acum în coloanele unui ziar pentru zădărnicia unei statui. Bietul poet! în sumbra linişte a celor doi metri de pămînt — singurul avut ce i-a fost dat să aibă vreodată — sunt sigur că nu visează imaculatele splendori ale unui bloc de marmură...

Nu ştiu dacă amintirea lumei de aici ne urmăreşte şi dincolo... Dar dacă da, Iosif va cere, ca şi Temistocle, putinţa de a uita. Firea a sădit în noi amintirea. Nu putem uita nimic din ce am voi... Şi cîte n-ar voi să uite bietul poet în mormîntul rece !

El ar voi mai întîi să se şteargă din minte lunga tragedie a vieţii lui vagabonde, fără căpătîî, fără odihnă, bătută de toate vînturile. Iosif a fost un pribeag. Venit

dintr-o lume mai simplă şi mai bună, a rătăcit în mijlocul răutăţii noastre. Banchetul vieţii nu era pregătit pentru dînsul.

Bucatele s-au făcut nevăzute înainte de a le fi atins. Pocalul i s-a zdrobit în mînă, lăsîndu-1 însetat şi f înfometat...

Dinaintea nimănui n-am simţit fiorul tragic ca dina-> 1 intea acestui om, pe care l-am iubit atît cît ne putem ;| iubi unii pe alţii. Ce poveste tristă povesteau ochii lui mari, visători, înecaţi în suferinţe, ce farmec sfîşîetor ieşea din toată fiinţa lui sfioasă care cerea parcă tuturor iertare că aruncă o umbră pe pămîntul altora ! Căci pămîntul nu era al lui. Nu venise pregătit pentru a-1 putea cuceri. N-avea nici îndrăzneala, nici simţul reali— taţilor, nici voinţa stăruitoare de a ajunge ceva. Avea,| numai talent. S-a trezit cîntînd. Şi a cîntat toată viaţa, fără să ştie pentru ce, fiindcă nu se pricepea să facă J altceva. De cîte ori nu-mi spunea : Ah, de-aş putea face -§ şi altceva ! Nu putea. Trebuia să cînte. A urcat astfel calvarul fatalităţii organice... Căci în ţara aceasta e o- nenorocire de a cînta. Bietul Iosif a băut paharul vieţifi fără să se plîngă. Niciodată nu l-am auzit murmurincf| împotriva cuiva. Trebuie să fi simţit totuşi amarul^ soartei lui.

Umilinţa de a cere de la oameni bine hrăniţi trebuie! să-1 fi durut. Se resemnase însă, deoarece avea în chipul. J cel mai înalt virtutea creştinească a resemnării. Nu^ simţea trufia talentului său. Mîndria, la care ar fi avufr) dreptul, i-o tociseră de mult şi nevoile vieţii, dar şi lipsaj de răsplătire morală pe care o întîmpină scriitorii noştri:'J

Cui ce-i pasă că un poet se trudeşte să cetluiască în 3 versuri o armonie neîncercată încă? Cui ce-i pasă de o,| viaţă închinată unei năluci de artă şi de frumuseţe ?

...Să se îndeletnicească cu altceva ! Şi atît.

Că a murit bietul Iosif a fost o mare binefacere pen-*| tru dinsul, dar o pierdere pentru noi. Cîţiva ani să maii fi trăit, si Shakespeare ar fi găsit un tălmăcitor ideal în limba română. Cele cîteva piese rămase sunt adevărate minuni... , • - • *

O nemiloasă Parcă a rupt firul vieţu poetului înainte de vreme pentru noi, deşi prea tîrziu pentru dînsul. [...].

Pe poetul venit din plaiurile Ardealului, dupa ce nu l-am putut cîştiga sufleteşte niciodată şi nu i-am dat nici putinţa să trăiască, l-am anexat în sfîrşit pentru totdeauna într-un colţişor de pămînt al capitalei noastre.

VOX RECLAMANTIS...

Vox reclamantis...

Adică nu glasul celui ce strigă în pustiu, ci a celui ce strigă în mulţime; nu a celui ce predică ceva, ci a celui ce nu caută decît să atragă luarea-aminte a lumei asupra lui.

într-un cuvînt : glasul reclamagiului.
Reclamagiul sunt eu.

Au spus-o o iarnă întreagă toţi robii literaturei române, au spus-o cîţiva liberţi şi chiar şi unii oameni slobozi. Printre aceştia, a spus-o şi onor. d. Dragomirescu, care nu putea fi — fireşte — decît cel din urmă.

Şi apoi vine vara... Pleacă lumea în depărtările răcoroase. Certurile se potolesc ; literatura intră în viaţa amorţită.

Am tăcut pînă acum : din nepăsare, din curiozitatea ştiinţifică de a cerceta cu ochii mei cum se înfăptuieşte o legendă şi poate şi din bucuria perfidă de a vedea că liniştea ta revarsă atîta nelinişte în lumea infinitezimală...

Azi, însă, cînd dosarul s-a închis — cel puţin deocamdată — să se asculte şi glasul reclamagiului, chiar dacă ar fi de prisos. Nu te poţi împotrivi legendelor. O primesc pe a mea cu seninătate. Ţin însă ca la sfîrşitul dosarului să figureze şi aceste cîteva rînduri ale mele.
Toate învinuirile vin de la ziarul *Rampa,* în care :
a) am publicat un articol despre un volum al meu;
b) mi s-a reprodus fotografia de cîteva ori.
Atît.

în adevăr, am scris un articol sub titlul : *Cu prilejul unui volum*[1] şi l-am iscălit. Cine cunoaşte obiceiurile din Apus nu va fi deloc mirat. La Paris cei mai mulţi dramaturgi îşi lămuresc printr-un articol de ziar, înainte de premieră, intenţia în care şi-au scris opera. La Berlin, în cunoscuta revistă *Zukunft* a lui Harden, scriitorii cei mai de seamă ai Germaniei îşi rezumă în cîteva rînduri opera, în clipa apariţiei.

Eu nici atît nu mi-am îngăduit. Nici nu am pomenit de volumul meu, necum să-1 apreciez. M-am încercat numai să schiţez psihologia unui scriitor cu prilejul unei cărţi nouă. Oricine poate citi articolul. Va vedea că nu vorbesc nimic de *Scenete şi fantezii...*

Şi totuşi, am citit de zeci de ori învinuirea că-mî scriu singur articole. Pînă şi cel mai modest bărbat de litere român, d. N. Iorga, a scris-o sub propria-i semnătură. Legenda s-a făcut. Sunt omul-reclamă, auto-criticul ce se laudă singur, fără prevederea de a pune pe altul să iscălească. Să trăiască !

Şi acum povestea cu fotografiile...
Am scris cîteva zeci de articole la acest ziar, în eare mi s-a pus de două ori fotografia — alături cu a tuturor artiştilor, a tuturor cîntăreţilor, scriitorilor, coriştilor, sufleurilor, alături cu a d-lui M. Dragomirescu sau O. Densusianu.

Fotografiile mele au sărit însă în ochii tuturor, pînă şi în ochii imaculatului d. N. Iorga, care şi-a fabricat mărci poştale, pentru propaganda naţionalistă, cu maiestuosul d-sale chip, şi împarte mii de cărţi ilustrate din editura „Neamului" cu fotografia d-sale însoţită de această modestă însemnare : „N. Iorga, mare istoric". Era firesc deci ca d. Iorga să se ridice împotriva reclamei...

Şi acum, infuzorii literari ce protestau cu atîta înverşunare împotriva „fotografiilor" mele încep şi ei să-şî arate chipurile nepieptănate, prin toate foiţele şi revistele în care pot răzbate la lumina zilei...

[1] Titlul exact: *Pe un volum al meu* (n. cd).

Ce băieţi simpatici ! Cu ce căldură apărau astă-iamă modestia strivită în picioare ! Cu ce imaginaţie fierbinte văzuseră in cele două fotografii ale mele : şapte, | cincisprezece, douăzeci, magazine întregi de clişee ! —ţ • deşi fiecare ascundea în buzunarul haine o fotografie] mototolită pe care abia puteau aştepta s-o furişeze într-un ziar...

Iată în ce chip am ajuns reclamagiu, literat oficia? pentru care statul român se ruinează :

eu care n-am apărut niciodată în public, eu care n-am luat parte la nici o şezătoare literară,

eu care n-am fost la Palat,

eu care nu particip nici la şedinţele Societăţii scriitorilor,

eu care n-am fost nici măcar directorul unei reviste-apărută într-un număr, trei sau zece...

eu care n-am luat nici un ban de la stat.

Şi acum ce pot zice, decît:

— înşiră-te, mărgărite ! încheagă-te, legendă !

Mai am cîteva vorbe pentru onor. d. Dragomirescu.

Pe d. Dragomirescu îl cunosc prea bine pentru a nu fi indulgent cu unele asperităţi de limbă, care, venite de la un altul, ar fi jignitoare.

.Şi dau totuşi o lămurire pentru d-sa şi pentru alţii.., J

Am colaborat cîţiva ani la *Convorbiri critice,* cu o.J regularitate eroica, cu o singură condiţie : ce scriu eu. nu-1 priveşte pe d-sa şi ce scrie d-sa nu mă priveşte pej mine. N-am avut niciodată două idei comune. O ştia,"\ de altminteri, prea bine. Iată de ce, deşi sub învelişul aceleiaşi reviste, eram totuşi la două poluri opuse. Pentru ce atunci, în loc să-mi fie recunoscător de o îndelungată colaborare dezinteresată, îmi aruncă vorbe grele, fiindcă n-am mai colaborat în cele cîteva din urmă numere ? Mai multă obiectivitate nu i-ar strica.

îl mai rog să creadă că, după părerea mea, a colabora la o revistă nu înseamnă a fi solidar cu direcţia acelei reviste. Ce solidaritate aveam, de pildă, cu Viafo *românească ?*

Scriu ce am de scris. De atît răspund şi nu oblig pe nimeni să ia răspunderea celor ce scriu eu.

Cît despre „lipsurile morale" şi despre afacerile pe care le-as fi făcut de cînd scriu din întîmplare la *Convorbiri literare,* ar putea să-i fie ruşine. E om matur, insinuările acestea pot fi bune la Acţiunea patriotica, unde d-sa dezvoltă atîta activitate, dar nu în literatură... Să lase acolo procedeele urîte ale politicei.

CUTIA CU SCRISORI

Din partea colaboratorului nostru dl. E. Lovinescu, primim! următoarele rînduri:

Stimate d-le director,

Pe afişele de inaugurare a „Cinematografului clasic"; mă văd trecut cu un cuvînt de deschidere.

A fost o singură vorbă, retrasă curînd. Cu toati simpatia cu care privesc întreprinderea talentatului artisl N. Grigorescu, cred că importanţa cinematografului *m* mai e de dovedit printr-un cuvînt de introducere. Iati de ce nu pot participa la festivitate decît ca simpli spectator.

Primeşte expresia simpatiei mele.

E. Lovinest

Bucureşti, 31 mai 1912

PENTRU ILARIE CHENDI

Cuvîntare rostită de d. E. Lovinescu la şezătoarea literară de la 26 octombrie

Numele dureros [al] sărbătoritului de astă-seară vă e cunoscut desigur tuturor ; personalitatea lui literară,, poate numai unora din d-voastră. Căci întreaga activitate a lui Ilarie Chendi a fost şi e închinată criticei. Dacă am cinsti pe un poet, aceste cuvinte de introducere ar fi de prisos. Poeţii cîntă în sufletele noastre. Ei nu-şi trăiesc numai viaţa lor, ci trăiesc şi în noi, în avînturile noastre, în durerile şi bucuriile, în ritmul fiinţei noastre care se zbuciumă spre ideal şi spre nemurire, uitînd ţărîna ce-i atîrna pe aripi. Suntem cu toţii copacul la care vin paserile Domnului să se adăpostească. De le primim cu roade şi cu flori, privighitorile cîntă pe ramuri ; cîntă goana zorilor de opal, biruinţa luminii împurpurate, bucuria de a trăi, binecuvîntarea muncii,, poezia năzuinţei şi a încordărei spre mai bine. Viersul îndulceşte amarul vieţii; pe aripa uşoară, dar sonoră a cuvîntului, el se pogoară în adîncul sufletelor ca pe o scară de mătase, aducînd o bucurie neaşteptată. Cînd eşti mîhnit, se preface în mîngîiere de femeie ; cînd ţi-i foame, se plămădeşte ca trupul Domnului în azima albă şi aburită ; cînd ţi-i sete, iţi picură pe buze roua întremării. Cu un viers înăbuşi o durere, acoperi zbuciumul unui talaz de mare sau zbuciumul şi mai puternic al unei inimi ce iubeşte ; cu un vers astupi o gură care cere pîine sau dragoste, cu un vers opreşti un braţ înarmat sau, ca şi anticul Orfeu, îmblînzeşti o fiară... Feri-

citi sunt poeții ! Ei trăiesc în tainițile conştiinței noastrej în urechile şi pe buzele noastre. Ca şi divinul Puck, ei^ ne ingînă cînd ațipim, alergînd pe genele ostenite, nejj sufla peste ochi ca să visăm, ne gîdilă cu picioarele lorj mărunte ca să ne trezim, ne fac să fluierăm la munca| grea, ne umplu de voie-bună, pînă ce urcăm sus pef dealul pleşuv al vieții...

Soarta unui critic e mai puțin ademenitoare. «
Cuvîntul lui nu e şoptit de buze trandafirii, nu sel ascunde sub plicuri parfumate şi nu se îmbină cu negu-f rile amurgului, cu taina boschetelor, cu îndrăzneala scă-i rilor de mătase, cu farmecul îunei pline şi poezia boltef| înstelate ce-si picură beteala peste perechile îndrăgostiților.

Criticul nu cunoaşte această fericire. El vorbeşt minții, şi nu inimii; el luminează, dar nu încălzeşte ; îndreaptă spre rațiune, şi nu spre simțire. Pe critic înțeleg mulți, dar îl iubesc puțini. Şi totuşi, de atîtt ori pe nedrept ! Adevărata meserie a criticei nu e de micşora plăcerea, ci de a o mări, de a o înnobila, de a fo intelectualiza, dîndu-i un temei mai puternic şi mi adînc...

Inchjpuiți-vă un fermecător colț de natură acoperii de umbrele nopții. Deodată bezna întunericului se frînge La început bănuieşti numai o sforțare, apoi palele sț dau la o parte străpunse ca de o suliță ascuțită de argint! care, după ce a scormonit încetul cu încetul, cu o munci stăruitoare, îşi arată vîrful luminos. Pare înmărmurit! o clipă, apoi se prăbuşeşte în văzduh ca un fulger arginS țiu. Se luminează înălțimile, se tîrăsc norii ca un fir d^ sidef, şi raza se pogoară tot mai grăbită. Iat-o acum p pămînt, alergînd în jurul lacului liniştit, limpezinda-adîncul, poposind în potirul de zăpada al unui nufăl lunecînd de-a lungul gîtului încovoiat al unei lebed adormite. Făcînd ocolul lacului, sare pe mal, se anini în firele de iarbă, se încurcă printre dînsele, dar scai biruitoare, pentru a se cățăra de grumazul unui mîndi^ stînjinel, gîdilîndu-1 pe sub musteață... stînjinelul ațip3[se trezeşte ; petalele înflăcărate se strîng într-o sărutare^j dar raza a scăpat. Acum e departe. A zărit o lacrimă d» rouă, în jurul căreia se învîrteşte. Focurile ascunse îi adîncime se trezesc deodată pîlpîind. E serbare mare : ard făclii nenumărate.

Dintr-o picătură de rouă, raza a făcut un diamant scmteietor, cu ape de lumină, cu candele ce se sting şi se aprind. Apoi aleargă mai departe, înflăcărind ierburile de scînteieri înmiite, aleargă semănînd viața pe copaci şi zîmbetul pc flori, aleargă, aleargă de-a lungul caselor.

Dibace, ea se strecoară prin îndoitura unei perdele, într-o clipă a pătruns în camera întunecată. Se cuibăreşte puțin în fotoliul străvechi, apoi îşi începe goana nemfrînată, aprinzînd focuri nenumărate în oglinzile de cristal, amestecîndu-se prin pulberea părului încrețit al femeilor din vechile portrete, trecîndu-le un fior sub fîşiitul mătăsei grele şi un suris pe buzele subțiri, aurind cadrele, înflorind glastrele, şerpuind printre horbote şi luminînd slovele aruncate pe hârtiile împrăştiate.

Critica poate fi multe lucruri, dar mai presus de toate e această rază, ce sfredeleşte întunericul, purtînd bucuria lumei pretutindeni, oprindu-se cu dragoste acolo unde trebuieşte, arătind înfățişările felurite ale lucrurilor ca ale cristalelor, aprinzînd focuri ce împrăştie un nimb de poezie. Critica e raza de inteligență ce străbate opera unui poet, luminîndu-i adîncurile, mărindu-i frumusețile sub căldura admirației pricepătoare, ce se npreşte stăruitor asupra podoabelor, pentru a le scoate mai mult la iveală.

Şi opera prietenului nostru Chendi nu arare a fost raza de lumină a criticului scoborîtă în templul oblonit al scriitorilor.

Iată pentru ce, cînd norul se aşterne între noi şi lumină, scriitorii au găsit nimerit de a sărbători pe Ilarie Chendi, sărbătorind în el biruința apropiată a razei ce se luptă azi amarnic cu întunericul.

ALEXANDRU MACEDONSKI

După legendă, o cunoscută epigramă a d-lui Macedonski împotriva lui Eminescu nebun i-a înstrăinat orice simpatie, slujindu-i de giulgiu literar.

A crede aşa este a reduce o împletire mai mare de pricini la una singură mai reprezentativă. De fapt, noi toţi cei ce am trecut prin şcoala bunului-simţ am crescut în cea mai deplină nerecunoaştere a acestui poet. Publicitatea îndoielnică făcută în jurul persoanei sale, cabotinismul literar, viaţa publică fără unitate şi vertebrare, pe care o ducea cu nepăsare, efebii ce-1 înconjurau, lipsi de măsură şi de disciplină sufletească, ciudăţeniile orto-î grafice, gongorismul stilistic în care căzuse făcuse pen-1 tru noi dintr-un poet, oricum talentat, un personagiu dej operetă... Cînd ne-am deschis la viaţa literară şi *ami* început să judecăm prin noi înşine, aşa l-am cunoscut :{ cu atitudini plastice, cu efebi geniali, cu o amărăciune! în suflet ce-1 făcea nedrept cu tot ce e talent în această! ţară, cu o atmosferă nesuferită de laudă de sine, df smirnă îndoielnică, cu casca lui Belizariu întinsă cu o» mînă pentru a culege obolul public şi cu fulgerele luîş Juvenal în cealaltă mînă, îndreptată împotriva nerecu-i noştinţei neamului şi a nepriceperii contemporanilor,! Veşnic, nemulţumirea unui om neînţeles. Povestea e, dej altminteri, veche.

D. Al. Macedonski a fost negreşit un om de talent...? La începuturile *Literatorului* se ridicase ca şef de şcoală1

şi oarecum chiar ca un rival al lui Eminescu ; gloria lor se cumpănea... Pentru scurtă vreme... Soarele lui Eminescu se avînta tot mai sus, pe cînd d. Macedonski se oprea pe înălţimile mijlocii ce-i erau fireşti... In suflet însă avea un demon ce nu-i îngăduia să se îngrădească la atît. Dorea mai mult. Şi fiindcă în brazda luminoasă a lui Eminescu nu mai putea străluci, poetul se trase deoparte, încercînd pe alte căi mai singuratece... De aici porneşte desigur fatalitatea soartei d-lui Macedonski. Istoricul literar va trebui să ţină seamă de această clipă hotărîtoare. Eminescu reprezenta tradiţia naţională, conservatorismul istoric, dragostea pentru poezia, limba, legendele populare, şi totodată cultura germană, pe Schopenhauer, în filozofie, pe Heine şi pe Lenau, în poezie ; era deci firesc ca idealul d-lui Macedonski să fie potrivnic : modernismul exagerat, exotismul, cultura franceză în ce are ea mai putred, preţiozitatea de formă, frînturile de limbă goale de înţeles, nerecunoaşterea pentru tot ce e etnic şi, mai ales, o lipsă desăvîrşită de măsură.

Aici stă pieirea lui Macedonski : nu în epigrama împotriva lui Eminescu, ci în dorinţa de a cumpăni pe Eminescu, reprezentînd contrariul.

Calvarul poetului dăinuieşte de peste douăzeci de ani.

Un astfel de ideal de artă nu putea fi pe gustul şi pe înţelesul mulţimei.

D. Macedonski îşi înstrăina dintr-o dată masele populare. Dar, ceea ce e mai trist, nu putea fi nici pe gustul oamenilor cumpătaţi, cu judecată serioasă, cu adevărat culţi, ce înţeleg să se mlădie formelor noi de civilizaţie, păstrîndu-şi tradiţia şi individualitatea etnică. Mulţimea şi elita intelectuală îl părăsiră.

De atunci d. Macedonski e o tristă rămăşiţă ce se zbate pe marea dezlănţuită spre a ajunge la mal... A făcut tot ce i-a stat în putinţa pentru a atrage atenţia publicului. In jur nu i-a mai rămas decît o gardă de fideli, un cheag de „efebi" şi de esteţi, cari au crezut că pot înlocui preţuirea mulţimei şi oamenilor de gust prin tam-tam-ul infernal al negrilor şi prin muzica zgomotoasă a coribanţilor... S-au înşelat. Prăpastia s-a săpat

tot mai adînc. Nimeni nu mai urmărea ce scrie d. Macedonski. Ar fi putut arunca poeme de lavă, şi tot n-ar fi luminat şi încălzit pe nimeni. E-o mare şi meritată răzbunare. Nu-ţi poţi bate joc nepedepsit de bunul-simţ. Şi cînd ridicolul a acoperit pe cineva sub apele lui tulburi, scăparea e grea.

După ani lungi de tăcere ispăşitoare, de uitare şi de exil voluntar, d. A. Macedonski reapare nevindecat, tn jur, acelaşi zumzet de efebi extaziaţi dinaintea Maestru-* lui, acelaşi zgomot de notiţe, de ecouri în cari ni se vesteşte că „ţara a cîştigat, în sfîrşit, pe Macedonski după ce încercase Franţa să ni-1 fure", aceeaşi mireasmă de smirnă îndoielnică... Curînd, curînd, publicul înduioşat" o clipă de nenorocirile poetului va cădea în vechea nepăsare faţă de acest cabotinism nelecuit, care nu are nici farmecul unui ridicol nou.

înainte de a ajunge în această stare ce e de prevăzut, d. Macedonski a dat un volum de poezii. Să ne grăbim să-1 citim, cît îl putem citi cu indiferenţă şi înainte ca atitudinea poetului să ne strice efectul poeziilor d-sale. Pentru aceasta trebuie să ne sforţăm a uita cele cîteva articole publicate de d. Macedonski, goale de înţeles^ nesigure ca formă şi lipsite de umbra umbrei bunu-^ lui-simţ.

Dacă n-am cunoaşte nimic din activitatea trecută a d-lui Macedonski, nu i-am înţelege reputaţia ce nu răspunde deloc cuprinsului acestui volum... Pentru ce a fost privit ca şef al şcoalei simboliste ? ca poet „damnat" ? ca vînzător de cuvinte seci ? ca Zeus nefelegeritul — adunător de nori aristofanici, de sonorităţi zadarnice ? Pentru ce i s-a aruncat atîta hulă din partea contemporanilor ? Pentru ce un sfert de veac a fost acoperit cu nepăsarea despreţuitoare a lumei cititoare ? Pentru ce, pe de altă parte, a fost ridicat pe scuturile cîtorva esteţi entuziaşti ce au văzut în d-sa un şef de şcoală, un novator, un pontif al simbolismului neînţeles ? Volumul *Flori sacre* nu ne dă dezlegarea tainei.

în el nu găsim nimic nou, nimic care să treacă peste obişnuit şi în rău şi în bine, nici o urmă din simbolismul. poeţilor dezorbitaţi, a îngrămădirilor de nouri sonori. Dimpotrivă, versuri limpezi, multe frumoase, unele foarte frumoase, cele mai multe fără căldură, de o plasticitate însă mai totdeauna căutată.

într-un cuvînt, toate însuşirile unei poezii parnasiene, al cărei ideal stă în frumuseţea formei, a conturului, în bogăţia rimei şi în strălucirea icoanelor. Hotărît, d. Macedonski e un parnasian, şi nu un simbolist... Pentru ce atunci a trebuit să urce atîţia ani calvarul înnoitorilor, cînd şcoala parnasiană şi-a dat de mult măsura în poeţi mari şi e privită ca o şcoală veche, împotriva căreia nimeni nu se mai ridică ? De ce răstignirea, buretele plin de oţet şi suliţa centurionului pentru un poet ce cîntă un *Avatar* sau *Vasul,* pe urma lui Jose-Maria de Heredia ?...

Uitată mi-este groapa sub flori <şi sub *parfume,* (sic)
Dar tot mi-aduc aminte... — fu Cretus al meu nume,
Şi-n for purtam tunică (?) cu ciucuri eiineşti.

...te gîndeşti îndată la cunoscutele *Trofee,* cu mai puţină eufonie.

Citind *Levki* şi 7mn *la Satan* te gîndeşti la un Leconte de Lisle, cu mai puţină filozofie, avînt şi mitologie. *Psalmii* moderni amintesc pe Verlaine. *Mărgele de Olt* sunt un tribut întîrziat şi stîngaci poeziei şi ritmului popular... Pretutindeni ne cuceresc aducerile-aminte... Unde e deci noutatea „detestabilă[14], pe care atîţia au înfierat-o şi cîţiva au proslăvit-o ca ceva fără seamăn ? Dimpotrivă, nu întîlneştî decît un vers fără multă taină, cam laborios închegat, dar sonor ; nu întîlneştî decît un poet ce a citit multe şi nu uită, ce ştie spune frumos, dar nu are în adevăr o personalitate impunătoare.

Cînd scriu despre un poet sunt obişnuit să-i caut toate strunele lirei sale, să văd ce anume îl inspiră şi, de se poate, să ajung pînă la însuşirea lui de căpitenie... Am încercat şi cu d. Macedonski, şi nu mi-a fost CU putinţă.

Ce cîntă acest poet cu deosebire ?

Dragostea ? — niciodată... Neantul vieței ? — nujj Iubirea de viață ? — nu. Moartea ? — nu. Liniştea Fericirea ? Natura ? Trecutul ? Viitorul ? Oraşul tentacular sau cîmpia bucolică ? — nu, nu. Atunci ce ?

Nimic anumit şi stăruitor nu te cucereşte. Poate;, cîțiva vagi „efebi", melancolia poetului ce şi-a pierduți tinerețea pentru zădărnicia unei arte neînțelese. Atîti' încolo :

...fu Cretus al meu nume,
Şi-n for purtam tunică cu ciucuri elineşti...

Adică o poezie plastică, evocatoare, dar fără suflet fără viață, fără căldură, o poezie sculpturală, dar fărj zbucium, fără personalitate.

Sonoră şi armonioasă de multe ori, să nu se creat însă că şi impecabilă. D. Macedonski e încă departe de^ maeştrii săi. Nu arare găseşti în versurile sale nesigu-; ranță de limbă, expresii ce nu spun nimic şi mai ales un amestec de eleganță şi vulgaritate ce izbeşte.

Cîteva pilde :

Vorbi în al meu sînge al patimilor grai.
Eram atletul plastic întors abia din castre,
Ş-am pus, sub piept zdrobind-o, cînd lung o sărutai.
Jăratecul de buze pe *florile din astre.*

...*Florile din astre* nu înseamnă nimic.

O ! singur zeu, *fiindcă rău* — iar răul singur este forță...

...*Fiindcă rău* e o construcție franțuzească de neînga-j duit.

Şi cuprindă ambrozie sau poşircă de vin acru.

...*Ambrosie şi poşircă* e ca şi cum ai spune Napoleon Tănase.

...Dar ascundă sau Tenedos, sau otravă şi *puroi,*
Cfaio roşu, sau miresme — meargă tot in voia soartei —
Cînd e vasul de-aur virgin... moralistul e greoi,
Şi în *fond* se bea tot viața chiar cînd bei balsamul morței.

...*Puroi* e vulgar ; *în fond* e gazetărie.

pretutindeni e^ntuneric, neagră moarte pretutindeni,
Sub uitare, ca-ntr-o vatră, zace al *traiului transport;*

„.Al traiului transport!

Străvezie palpitare de noblețe sufletească...

...Cînd întrebuințezi cuvîntul *palpitare* trebuie să pui *diafană.* La haine negre se pun şi ghete de lac.

Şi-ți aduc un corp In. zdrențe şi un. *suflet ultragiat (!!*>

Tar pe vechiul zid pe care liliacu-atîrnă *grape.*

Şi că giulgiurile morței sunt *drapări* de-nvingători.

în tot volumul, o singură poezie se ridică peste celelalte şi prin unitatea ideii, şi prin bogăția formei : Noaptea *de decembrie.* în sărăcia şi înghețul odăiei, poetul zăreşte deodată o flacără sub vatră, ce-i aduce inspirarea. I-apare ca în vis emirul Bagdadului. înconjurat de toată bogăția şi feeria orientală; el e neliniştit: voieşte să vadă Mecca. Cu o caravană de cămile şi de robi, porneşte spre cetatea visată. Merge de-a dreptul, prin pustiu, zile şi ani îndelungați. Nu mai ajunge. Pier cămilele, pier caii, pier şeizii. Rămîne singur emirul, dar iată şi Mecca !.,. Minune însă : zidurile cetății încep să fugă şi ele ca o nălucă.

Spre albele ziduri aleargă — aleargă,
Şi albele ziduri lucesc — strălucesc.
Dar Mecca începe şi dînsa să meargă.
Cu păsuri ce-n fundul de zări o răpesc —
Şi albele ziduri lucesc —• strălucesc !...

Poetul simbolizează pe visătorul, pe artistul îndrăgit de un ideal pe care îl urmăreşte fără a-1 ajunge vreodată. Simbolul nu e nou, dar e susținut cu vigoare, cu o risipă de icoane poetice şi o bogăție de decor oriental ce trece de hotarele simplicității clasice. Oricum, e o poezie nobilă, frumoasă, deşi cam prea ostentativă.

Pe lîngă emirul ce merge în pustie, d. A. Macedonski" a zugrăvit un alt drumeț, „pocit", care, tîrîndu-se pe drumuri cotite, ajunge în cetatea visată :

...Şi vede pe-o iazmă ce-i trece sub poartă..
Pe cînd şovăieşte cămila ce-1 poartă...
Şi-n Mecca străbate drumețul pocit.
Plecat şchiop şi searbăd pe drumul cotit,
Pe cînd şovăieşte cămila ce-1 poartă-

Mi se spune că în acest „drumeț pocit"' poetul a zugrăvit pe Eminescu, după cum se zugrăvise singur în* emir. Nu ştiu dacă e adevărat. Dar dacă ar fi aşa, e o greşală. Nici un scriitor n-a mers mai drept ca Eminescu; nici un scriitor nu s-a luptat mai cinstit cu ideea, cu forma, cu limba decît Eminescu ; după cum nici un scrii-' tor n-a mers mai pieziş decît d. Macedonski.

E drept că, după ce a rătăcit pe atîtea căi cotite ani îndelungați, ne vine acum cu un volum de versuri ce nu aduce nimic nou, decît doar o muncă cinstită, pe urm* altora, cu frumuseți de amănunt şi cu pretenții cumpătate.-Citindu-le, uiți şi lauda şi vrăşmăşia cu care a fost troienit pînă acum d. Macedonski şi că, oricum, e un poet care nu merită : • iv
• j#

Ni cet exces d'honneur, ni cette indignite...

CENTENARUL LUI GR. ALEXANDRESCU
1812—1912

E de mult simțită nevoia unor biografii amănunțite ale scriitorilor noştri, nu pentru a aduce la lumină micile scăderi prin care oamenii mari se apropie de noi, cei mici, sau din zadarnica plăcere de a ne crede deopotrivă cu dînşii, ci din datoria de a-i cunoaşte în desăvîrşita împrăştiere a străduinței lor, în lucruri mari, ca şi in lucruri mici, din închegarea cărora se întrupează viața lor — *una.*

După cum curcubeul e acelaşi în fiecare strop al unei aruncări de ape, tot aşa înfățişarea sufletească a unui om e aceeaşi, oglindită în fiecare amănunt al vieței lui zilnice ; după cum nemărginirea tăriei albastre se răsfrînge într-o lacrimă de rouă, tot aşa unitatea sufletului nostru se poate bănui într-un gest, în mîna pe care o ridicăm, în înmlădierea glasului sfios, în orice ritm al ființei noastre ce se răspîndeşte în afară ca şuvoiul scăpat de sub scocul morii, doritor de mişcare, de zbucium, sub calda sărutare a soarelui de primăvară.

Trebuie deci să cunoaştem această viață, s-o urmărim, s-o prindem în cele mai fugare revărsări ale ei, pentru a înnemeri părticica de adevăr veşnic pe care o ascund într-însele, pentru a descoperi încă un fir din această pulbere fină din al cărei joc armonios se urzeşte viața.

Şi se cuvine s-o facem cu atît mai mult, cu cît, dacă n-o vom face acum, va fi apoi, poate, prea tîrziu.

Anii trec, şi cei din urmă părtaşi sau martori ai renaşterii noastre culturale şi politice se sting unul cîte unul, ducînd cu dînşii atîtea lucruri preţioase, atîtea comori de ştiri asupra vremilor în care au trăit şi asupra oamenilor mari cu care au făptuit, pe care i-au văzut trăgînd brazda activităţii lor, cu care au stat de vorbă în întreţineri familiare pe aleea de platani a gradinei lui Epicur. în urechea lor răsună încă glasul elocinte şi impetuos al lui Kogălniceanu, sau anecdota spiritualului Grigore Alexandrescu ; în pupila ochiului lor stă culcată încă icoana liniştită a atîtor oameni de seamă, făptuitori în împrejurările grele ale închegării neamului nostru ! Şi aceşti bătrîni tac ; în amurgul vieţii nu găsesc îndemnul de a scrie povestea tinereţii lor eroice, ce ni se va părea nouă, celor tineri, un basm pierdut în legende ca în lumina craiului nou. în vremile acele — de altminteri ca şi astăzi — cărţile de amintiri se iveau foarte rar. E o mare pagubă. Istoria nu înscrie în paginile ei decît firul roşu al evenimentelor — dar în jur, cîte lucruri mărunte, cîte amănunte pitoreşti, preţioase, păstrînd, adese fără să pară, în cutele lor atît înţeles, ce nu aşteaptă decît un ochi ca să-1 vadă şi să-1 priceapă !

O rază de soare se furişează pe geam şi în camera întunecoasă o lume neînchipuită răsare deodată.

Ce înseamnă această pulbere de aur ? Ce înseamnă aceste fiinţe neaşteptate ce freamătă într-o horă de Walpurgisnacht ?

E o viaţă pe care nici n-o bănuiam...

Tot aşa o carte de amintiri — de memorii — e o rază de soare strecurată în noaptea trecutului spre a lumina o lume nebănuită şi care totuşi *este* şi merită să fie cunoscută ; căci fără această pulbere de aur, fără această atmosferă fină ce scaldă lucrurile, realitatea nu e în toată plinătatea, în toată rotunjimea formelor.

Pentru a întregi însă icoanele trecutului nostru, nouă nu ne mai rămîn decît hîrtiile cu scrisul lor încurcat, puţinele notiţe de prin ziarele timpului, rarele ştiri prizărite cine ştie unde, pe care trebuie să le căutăm cu multă trudă şi nu întotdeauna cu izbîndă.

în loc deci de a putea închega o icoană, colorată, plină de viaţa atîtor amănunte, trebuie să ne mulţumim cu un desen tras in linii sumare, ce nu prind decît împrejmuirea rece a lucrurilor; în locul unei picturi, trebuie să ne mulţumim cu o schiţă cam ştearsă, în care nu tresare plinul învălmăşit al vieţii.

Peste tot ce n-a fost faptă istorică sau înnegrire de hîrtie, uitarea începe a se aşterne tot mai deasă ; contemporanii dispar fără să-şi facă datoria ; scrisul de pe foile bătrîne ale timpului e prea necuprinzător pentru a întregi o viaţă în felurimea vădirilor ei.

Iată acum cîteva notiţe biografice asupra poetului Grigore Alexandrescu, al cărui centenar îl serbăm[1].

Ca şi Eliade, ca şi Cîrlova, ca şi Văcăreştii, Grigore Alexandrescu s-a născut la Tîrgovişte. Ca dată a naşterii se admite anul 1812. Asupra întregei lui copilării, petrecută în acest bătrîn oraş, asupra împrejurărilor de viaţă a celor dintîi ani ai tinereţii lui nu ştim nimic. Prin 1827, rămase orfan ; în 1830, îl găsim la Bucureşti, în beciul de sub scara Mitropoliei, la unchiul său, părintele Ieremia. în 1831, se întîlni cu Ion Ghica, „la clasa de limba franceză a dascălului Vaillant, într-o odăiţă în Sfîntul Sava". Iată-1 pe tînărul Alexandrescu „înfăşurat într-un surtuc cafeniu, oacheş, foarte oacheş, părul negru, sprîncene groase îmbinate, ochii căprui seînteietori ; musteaţa îi mijea pe buze", iată-1 recitind epistola lui Boileau către Moliere. Din ziua întîlnirei lor, Ion Ghica şi Grigore Alexandrescu se împrietenîră — prietenie care avea să dăinuiască pururi senină şi neştirbită peste cincizeci de ani, neistovindu-se decît o dată cu moartea lor. Pildă rară de statornicie în sentimentele cele mai alese — a doi bărbaţi cari aveau să ajungă două glorii ale neamului nostru !

Curînd după aceea Alexandrescu intră în casa lui Take Ghica, tatăl lui Ion de pe podul Caliţii. Aici cunoscu pe Iancu Văcărescu, autorul *Primăverii amorului,* care-i prevesti că va fi un poet mare. Tot aici cunoscu şi pe Eliade, ce-1 luă la el, în mahalaua Dudescului, avînd mai tîrziu să-1 duşmănească atît de cumplit. Eliade îi şi tipări

[1] Pentru mai multe amănunte, a se cerceta volumul meu : Grigore *Alexandrescu, viaţa şl opera lui,* Ed. Mirierva.

cel dintîi volum de poezii traduse şi originale : *Eliezer.şi Neftali,* apărut în 1832. De la Eliade, Alexandrescu intră în casa primitoare a lui Ion Cîmpineanu. După cum vedem, poetul nostru e unul din cele dintîi exemplare ale *bohemei* literare, trăind veşnic la masa cuiva.

Prin 1836, el intră în armată ca „junker", alipit la Djurstvă. Şeful lor, nefiind mulţumit de caligrafia poetului, îl trimise la Focşani pentru a cerceta paşapoartele călătorilor. Aici i se uri lesne, aşa că în 1837 îşi dădu demisia din armată, venind, din nou la Bucureşti spre a stărui în activitatea lui literară.

în urma puternicei sale poezii *Anul 1840,* Alexandescu gustă şi din plăcerile închisorei de la Gorgani.

Sub noul regim al lui Gheorghe Bibescu, poetul intră oarecum în intimitatea curţei şi apoi în cariera administrativă. După 1848, el începu a se amesteca din ce în ce mai mult în politică ; pe măsură ce adevărata lui inspiraţie lirică se sleia, el se amesteca în vălmăşagul luptelor politice, în care căuta un îndemn pentru a face versuri de aprigă satiră. în 1859, însemnătatea lui socială era atît de mare, încît i se propuse să fie ministru, ceea ce de altminteri nu primi.

La 1860, Alexandrescu fu trimis în comisia interimară de la Focşani, unde şi fu lovit de cruda boală ce avea să-i întunece mintea vreme de douăzeci şi cinci de ani. în 1864, i se votă de către Adunare o recompensă naţională.

Anii trecură apoi, unii după alţii, fără a ne aduce ceva nou; un văl greu acoperi mintea poetului, fără putinţa de tămăduire. La 25 noiembrie 1885, Alexandresc se stinse, uitat aproape de toţi, fiind întovărăşit la groapă numai de prea puţini prieteni. Dar dacă cei din jurul lui, împiedicaţi de alte nevoi ale clipei de faţă, nu i-au adus prinosul cuvenit marelor lui merite, posteritatea i-a pregătit o răzbunare strălucită : din lumea atîtor măriri trecătoare, figura poetului se încheagă tot mai vie, trăind în conştiinţa cărturarilor cari, oricît de puţini ar fi, fac pătura cea mai aleasă a unui neam.

Fără a fi popular — afară doar prin unele fabule — Grigore Alexandrescu a înfruntat rugina timpului şi împreună cu Eminescu se desprinde pentru generaţiile ce vin ca cel mai luminos talent literar al patriei noastre.

Ne rămîne acum să preţuim pe Grigore Alexandrescu în ceea ce priveşte valoarea lui literară.

Ion Ghica, în cunoscuta lui *Scrisoare,* afirmă că *Meditaţiile* poetului se ridică pînă la înălţimea lui Lamartine, *Satirile* lui au „împunsături" ca cele ale lui Boiieau, *Fabulele* ar putea fi semnate de La Fontaine.

„El a fost un suflet mare şi nobil, adaugă Ghica, o inimă curată şi generoasă, vesel, glumeţ ; îi plăcea societatea aleasă şi dacă cîteodată căuta singurătatea era mai mult ca o alinare la amărăciunile vieţii, de aceea şi scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său".

Aprecierea aceasta a lui Ion Ghica nu trece prea cu mult măsura cuvenită.

Mai întîi, în privinţa firii poetului.

Deşi cele dintîi versuri ale lui Alexandrescu răsună de o durere sfîşietoare şi o statornică chemare a morţii, firea poetului era veselă, deschisă, bucuroasă de a se arunca în ritmul voios al vieţii. Melancolia din poeziile scrise în preajma anului 1832 era sinceră. Nenorociri timpurii izbiseră pe poetul abia copil; părinţii îi muriseră, lăsîndu-1 singur pe lume şi fără ajutor ; ceva mai tîrziu, viaţa nesigură petrecută în Bucureşti, cu atîtea umilinţe, întrista pe poet, făcîndu-1 să-şi ridice glasul împotriva soartei. Pe lîngă aceasta, se mai adaugă şi înrîurîrea poeţilor romantici ai timpului, ca Lamartine şi Byron.

Mai apoi, cînd nevoile începură a se risipi şi cînd caracterul lui nu mai era înăbuşit de atîtea împotriviri şi nemulţumiri din afară, găsim un Alexandrescu isteţ, muşcător, observator, plin de humor, poetul epistolelor, al fabulelor şi al satirelor.

Ca poet liric, găsim la Alexandrescu o pornire firească spre o cugetare mai înaltă, mai abstractă, spre *meditaţie*; şi dacă uneori versurile lui sunt înecate şi greoaie, o lovitură de aripă ne vesteşte urcarea apropiată. Poetul se avîntă într-un zbor falnic pentru a pluti în

văzduhul liniştit : de acolo, pămîntul nostru i se pare o jalnică vale de plîngeri, departe, departe, în care ne frămîntăm în zadarnice şi neputincioase zvîrcoliri.

Dar mai toate poeziile lirice ale lui Alexandrescu poartă întipărirea celor două personalităţi ale poetului. Avem, mai întîi, un Alexandrescu plin de avînt, plin de nădejde, un iluzionist, ce nu se încrede în ziua de azi pentru a preamări pe cea de mîne, bogată în ferіciri şi în prefaceri, un cîntăreţ inspirat al anului 1840, poet al nădejdei înaripate şi totdeauna înşelate — şi alături, un Alexandrescu înzestrat cu un bănuitor spirit critic, ce-i împiedică zborul, un Alexandrescu cu plumb în aripă, cercetător, cumpănit, dezamăgit uneori înainte de a fi avut vreme să fie înşelat în speranţele lui. Cele mai bune dintre poeziile sale poartă urma acestei întorsături de spirit. Poetul vesteşte, preamăreşte, evocă şi pe urmă se opreşte deodată. Farmecul e rupt. Plumbul din aripă atîrna şi vulturul cade din înălţimea albastră a, nădejdiilor pe pajiştea verde a bănuielilor... In afară de asta, Alexandrescu mai e un intelectual, un cugetător pornit nu numai spre gînduri înalte, ci spre cercetare amănunţită, care răceşte uneori inspiraţia. De aici vine că poetul a reuşit în meditaţie şi înalta poezie patriotică, fără să fi putut izbuti, de pildă, în poezia erotică.

Spiritul lui, îndreptat spre mare, spre măreţ, nu se simte la locul lui în cadrul restrîns al unor sentimente mijlocii.

Intelectualismul poetului, unit şi cu darul firesc de observaţie, l-au făcut să rămînă neîntrecut în *fabule* şi *epistole*.

Talentul lui de cercetare, pornit spre idei, spre pilduiri, sprijinit de o deosebită putere de observaţie şi de un ales simţ moral, au făcut din el un fabulist şi un satiric de un însemnat înţeles social.

Morala lui se înalţă pînă la cel mai desăvîrşit altruism. Alexandrescu fu astfel un apărător al dreptăţii, un aprig duşman al celor mari, al asupritorilor, al stăpînitorilor, un poet social şi politic, ce se împotrivi guvernului, Rusiei, obscurantismului, luptînd pentru patrie, pentru dreptate şi uneori chiar pentru umanitate, biciuind iprocrizia, prefăcutul liberalism, prostia îngîmfată, samavolnicia celor puternici. Forma chiar a acestor poezii îmbracă mai bine ideile, le urmăreşte cu versificaţia ei liberă în toate cotiturile, dă viaţă animalelor, leului, ca şi iepurelui, e mai mlădioasă, mai firească, mai vioaie.

Acesta fu Grigore Alexandrescu : figură măreaţă a literaturei noastre şi, după Eminescu, una din cele mai trainice. Dacă în aripa inspiraţiei nu ar fi purtat şi plumbul criticei, ar fi fost un poet liric şi mai mare, dar atunci n-ar fi ajuns fabulistul şi satiricul care e ; iar dacă nobila lui cugetare, simţirea lui zguduitoare, puternicul lui dar de observaţie ar fi fost ajutate şi de un simţ mai fin al formei, de o înţelegere mai adîncă a ritmului, a muzicalităţei versului, de o plasticitate mai desăvîrşită, atunci, ca şi Eminescu, ar fi putut pune stăpînire pe sufletul neamului şi n-ar trăi numai în conştiinţa cîtorva, ci în conştiinţa tuturor românilor...

CARAG1ALE

Moartea lui Caragiale fu un apus de soare, grăbit, $ neaşteptat. Nu un apus de soare în largul mării, o stingere înceată în sălaşul umed al apei, o scăpărare prelungă spre orizontul îndepărtat, în jocuri de lumină, în mijlocul norilor însîngerați şi al valurilor purpurii, ci un apus nebănuit, tragic în pripirea lui, în dosul unui şirag de munți întunecoşt. în clipa cînd se stinse, el părea pregătit la o lumină nouă... Serbări zgomotoase îl întâmpinase pe pragul celor 60 de ani. O piesă inedită era | aşteptată cu nerăbdare... Semne de viață veneau de pre- 'A tutindeni. In jurul maestrului întinerit se ridicau mai ,| mult ca oricînd mireasma smirnei şi a laudelor necumpănite.

Şî deodată, vestea morții — a morții fulgerătoare. Fuț un doliu național. •

Caragiale era privit ca cel mai mare scriitor în viață, ca singurul ce putea sta alături de Eminescu. Pe calea mai lesnicioasă a scenei, el pătrunsese în toate straturile neamului nostru : sus şi jos, la noi, ca şi peste munți.

Popularitatea i se văzu, de altfel, în clipa morții. Fa 1 un strigăt de îndurerare în întreaga suflare românească, I Scriitorii mari si mici îşi plecară fruntea deasupra trupu- % lui neînsuflețit; oamenii politici îl premăriră ; criticii îl J însoțiră cu laude în pacea sfîntă a panteonului nostru, J Unul din ei îl binecuvîntă chiar ca o mare figură euro- | peana, Sntr-o epocă în care gustul literar e amenințat

să fie stricat prin scrierile... lui Anatole France şi d'Annunzio. Nici un cuvînt de pogorîre ; nici o îndoială; numai recunoaştere deplină, încredere în veşnicia teatrului său.

N-a venit timpul cuvîntului din urmă asupra lui Caragiale. Oricît de mare ar fi fost, el n-a trecut încă în istoria literară. Trăieşte în noi; scrisul lui are un răsunet în simțirea noastră. Nu-1 judecăm numai cu mintea rece, ci şi cu pasiunile, cu amintirile, cu tot ce ne leagă de eroii lui şi de cele dintîi impresii pe care le-am avut odinioară.

Suntem totuşi dinaintea unei activități încheiate. Moartea i-a curmat firul. Un pătrar de veac s-a aşternut peste cele mai de seamă opere ale scriitorului. L-am putea deci judeca şi mai cumpănit.

Mă voi incerca. în prinosul admirației tuturor, un glas mai acoperit e puțin. Nu schimbă nimic. Poate fi totuşi folositor. Sau dacă nu, e încă o scăpărare a unei conştiințí ce încearcă să-şi vadă limpede în țesătura ei.

Nu sunt posteritatea lui Caragiale. Ea îşi va avea cuvîntul mai tîrziu. Sunt însă din generația următoare, care, cu tot ce se scrie, cu toate laudele necumpătate, e plină de nedumeriri față de dramaturgul nostru, pe care aş voi să le tălmăcesc cu pietatea ce se cuvine unui om de talent netăgăduit... Cunosc îndeajuns istoria noastră literară pentru a nu pierde din vedere criteriul istoric ; pentru a privi pe scriitor în timp şi opera în evoluție. Sunt pătruns de cinstirea trecutului şî nu umblu după noutăți neizvorîte din nevoile vremei şi din desfăşurarea firească a lucrurilor... înțelegînd opera lui Caragiale, nu pot totuşi ocoli anumite întrebări şi îndoieli.

Le voi însemna aici nu pentru a-1 pogorî, ci pentru a-1 pătrunde şi mai adînc. Nu voi spune, fireşte, tot ce se poate spune. S-a scris, de altfel, atît de mult de Caragiale ! Voi merge la întîmplare, fără a intra în amănunte. Voi stărui însă asupra scăderilor, nu pentru că ar fi mai mari, ci pentru că au fost mai puțin puse în lumină. Despre merite n-ar fi prea multe de adăogat la tot ce s-a scris pînă acum... Voi merge mai pe jos, pe cărări mai puțin bătute. Uneori voi păşi poate prea grăbit; în schimb, voi poposi altă dată mai mult.

Caragiale e privit ca adevăratul întemeietor al teatrului de satiră socială... Poate cel mai de seamă. Nu însă şi cel dintîi prin originalitatea satirei. Meritul acesta e al,lui Alecsandri. Teatrul lui Caragiale nu-i decît urmarea firească a teatrului bardului de la Mirceşti, atît de uitat azi — şi pe drept cuvînt.

în întîia fază a activității sale dramatice, şi înainte de a fi ajuns la teatrul în versuri, Alecsandri fusese şi un observator satiric, zugrăvind moravurile timpului într-o anumită tendență. Satira lui Alecsandri nu are ascuțişul şi nici realizarea artistică a satirii lui Caragiale, dar lunecă, în schimb, peste mai multe scăderi sociale. Şi unul şi altul au trăit în nişte epoce de prefacere.

în preajma lucrurilor mari, răsar însă figuri ciudate, nici din trecut, nici din prezent. Era firesc deci ca amîndoi să încerce zugrăvirea acestor vremi pline de contraste, pline de oameni în care se luptă două vîrste şi două culturi ; oameni nelimpeziți încă sufleteşte, neîmlădiați împrejurărilor noi, uneori trecînd dincolo şi alteori rămînînd dincoace de spiritul timpului. Alecsandri, mai uşor, mai întors spre vodevil, dar mai felurit şi mai bogat; Caragiale, mai adînc, mai tăios, deşi mai îngrădit la un număr restrîns de deformări sufleteşti, izvorîte din neadaptarea la unele tipare noi sociale şi culturale.

Bogăția lui Alecsandri vine din bogăția epocei în care a trăit. Prefacerile dintre 1848—1870 au fost mult mâi mari decît cele pricinuite de introducerea regimului constituțional.

Pretutindeni vechea clădire a culturii fanariote trosnea ; tinerii, întorşi de la Paris, aducînd un aer proaspăt, o adiere revoluționară, înviorau totul, nu fără a trezi şi iluzii, neîntemeiate şi exagerate.

Venind şi el de la Paris, Alecsandri nu putea fi bănuit ca om al regimului vechi. Spiritul lui de observație îi îngădui totuşi să vadă că printre „înnoitori" erau şi din cei stăpîniți numai de spiritul de critică negativă, fără simțul realității şi fără îndemnul de mai bine.

Comedia *Iorgu de la Sadagura* cuprinde tocmai critica exagerărilor partidului din care făcea parte însuşi Alecsandri. După ce prin atîtea piese, ca, de pildă, prin *Iaşii în carnaval,* luptase împotriva vechiului regim al ^ruginiților" şi al „simandicoşilor", poetul atacă şi slăbiciunile „revoluționarilor". în această privință teatrul lui Alecsandri se deosebeşte de teatrul lui Caragiale, fiind şi un teatru de luptă. Satira lui Caragiale e negativă : o satiră pentru satiră. Teatrul lui Alecsandri e însă şi *meliorist.* Poetul fusese unul dintre făuritorii anului 1848 şi ai Unirii. Cîteva din piesele lui sunt scrise anume în vederea unor idei scumpe. *Cineî-Cinel,* de pildă, nu e decît apologul Unirii.

Un astfel de teatru e, desigur, primejdios. Alecsandri n-a ocolit primejdia : scopul întrece realizarea lui artistică, însemnătatea lui morală şi socială e mare ; arta e însă mediocră. Odinioară, cu o înrîurire hotărîtoare ; astăzi, ieşit din actualitate. Arme de luptă generoase ; modele literare slabe...

Alecsandri nu era însă numai un *meliorist.* Ca şi Caragiale, putea fi şi un observator negativ. Am văzut-o în *Iorgu de la Sadagura.* O vedem şi în alte piese...

Omul care la 1848 iscălise la Cernăuți, împreună cu Negri şi Cuza, actul prin care se legau să dea pămînt țăranilor fu nevoit ca în *Rusalii* şi în *Zgîrcitul risipitor* să se ridice împotriva celor ce speculau ideile înaintate. Răzvrătescu din *Rusalii* nu-i departe de eroii lui Caragiale :

„Oameni buni, striga el țăranilor, ați fost lipsiți de toate, şi de libertate, şi de egalitate, şi de fraternitate, şi de legalitate şi de inviolabilitate... şi de... şi de drepturi cetățeneşti, şi de drepturi comunale, şi de drepturi municipale, şi de drepturi civile, şi de drepturi politice, si de sufragiul universal. Dar, în fine, a unsprezecea oră a sunat pentru voi ! Cel proletar va scăpa de proletariat! Cel mic se va face mare, şi viceversa, cel mare se va face mic ! Cel slab va fi putințe şi cel putințe neputințe !"

Acțiunea se petrece în 1860. Suntem deci departe de iluziile anului 1848. Exagerarea se iveşte. în dosul actului de la Cernăuți, se arată subprefectul liberal Răzvrătescu, care, douăzeci de ani după aceea, avea să se

numească Rică Venturianb, „colaborator la ziarul *Vocea patriotului naționale,* publicist şi studinte în drept" şi, ceva mai tîrziu, o dată cu experiența vieții de provincie, Nae Cațavencu, preşedintele societății „Aurora economică română", al cărei scop era ca „România să fie bine şi tot românul să prospere".

Această *nouă atitudine critică* a lui Alecsandri apare *k* mai ales după 1860, cînd, ieşind din faza de luptător„ scrutează cu agerime primejdiile situației în folosul că-') reia lucrase. Tînărul venit de la Paris, plin de „libertate„'/] egalitate şi fraternitate", era acum mai prevăzător față' } de puterea magică a unor cuvinte.

In această privință, eroul unui cînticel e tipic ca *şi\l* unul din eroii lui Caragiale :

„Vreu respectul Convențiunei, striga el, cu condițiuneŞj de a fi schimbată în totul...", adică tot ce voia şi Farfu-⁷ ride la revizuirea Constituției.

„Vreu, mai glăsuieşte acelaşi erou, libertatea absolută !... Să nu mai atîrne servitorii de stăpîni, copiii de. părinți, soldații de şefi... Vreu egalitatea perfectă !... să nu mai fie săraci şi bogați, mici şi mari, slabi şi graşi, proşti şî cu cap, oameni şi vite... Vreu să imitez în țaramea toate fazele revoluțiunii franceze, căci numai prin. *| tulburare o națiune se civilizează..." ^

Şi aceste dorințe le striga o dată cu Mihai Viteazu^tf şi Ştefan cel Mare, după cum le va striga şi Rică Ven-% ? turiano...

Ales deputat, el îşi va îndeplini „acest mandat sacru/J ca cetățean liber şi liberal, apărînd cu energie şi cu logică?-! libertatea, egalitatea, dreptatea, fraternitatea, inviolabili litatea, inamovibilitatea, autonomia, Convențiunea, drept-if turile naționale, garda națională, partidul național şi ce—| lelalte". Programul lui Clevetici nu e departe de pro-; gramul lui Nae Cațavencu. *

Acest Clevetici mai apare şi în *Zgîrcitul risipitor* cu aceeaşi frazeologie. Lîngă el mai e şi Tribunescu : •

„Şi ce este un conservator ?... Un om care... conser- |j vează !... Un om care voieşte să conserve privilegiul de a nu fi supus la nici una din îndatoririle cetățeneşti. Insă eu !... Au doară sărmana noastră Românie să zacă

mult timp încă sub o rugină atît de... inconstituțională ! Nu ! Căci eu voi susținea, voi apăra totdeauna : *(rapide)* dreptatea, libertatea, egalitatea, fraternitatea, inviolabilitatea... Drepturile naționale, autonomia, independența, gloria națională, garda națională, sufragiul universal..."

Pînă şi *garda națională* şi *sufragiul* lui Caragiale !

„Cerul politic e amenințător ; să priveghem cu atențiune după altarul patriei, să avem ochii deschişi spre frontiere, să ne ferim mai cu seamă a depărta de la cîrma statului pe unii oameni capabili... Timpurile sunt grele, politica Europei, aşa ş-aşa."

Țara lui Caragiale, în care te naşti bursier, trăieşti funcționar şi mori pensionar, începuse prin a fi țara lui Alecsandri. *Paraponisitul* poetului cere slujbă cu toată încrederea că i se cuvine, fiindcă „am fost, zice el, unul din corifenții liberalismosului şi m-am îndulcit în profundul sufletului... de serbarea regimentului constituționale, dați-mi voie să iau permisiunea a-mi recomanda meritele pe altarul patriei spre a fi integrat în vreun serviciu public, unde... să am şi eu slava glorioasă a mă îngiuga la carul Statului cu deplină amoare patrioticească şi iubire de patrie..."

In chipul acesta trebuie să fi cerut slujbă şi Conu Leonida de neuitată amintire. Iar la moartea lui, Coana Efimița trebuie să fi cerut pensia ca şi Kera Nastasia, din *Mania pensiilor :* „şi tocmai pentru aceea am venit să te rog ca să-ți faci o pomană şi cu mine să mă pui în pensie, ca pe cei mulți... că helbet !... poate să ai şi d-ta vrodată nevoie să te descînte bunica de deochi sau să-ți cat în cărți de vro slujbuliță, că m-ai amețit, cînd te dedeseră afară pentru nişte bani ce lipseau"...

Am făcut această apropiere nu pentru a tăgădui ascuțimea satirei lui Caragiale, ci pentru a arăta că atitudinea lui nu e nouă, izvorînd pe de-a ntregul din Alecsandri.

Satira lui Caragiale e prelungirea satirei lui Alecsandri, mult mai tăioasă şi mai artistic exprimată, dar nu mai felurită. în teatrul uitat al poetului găsim întregul şirag al eroilor lui Caragiale, politicianul ambițios, vînzătorul de vorbe goale, redactorele *Gogoasei patriotice,* vînătorul de slujbe, exploatatorul credulității publice...

Şi unul şi altul biciuiesc demagogia. Caragiale, mai ascuțit şi deodată, pe cînd Alecsandri, mai uşor şi mai tîrziu, după ce fusese la începutul activității liii uri sprijin politic şi literar al ideilor înaintate.

După cele spuse în treacăt aici şi după cele ce s-au spus în atîtea studii critice, e de prisos de a stărui prea mult asupra înțelesului comediilor lui Caragiale : O | *noapte furtunoasă, Cona Leonida, O scrisoare pierdută.* I Ele sunt rodul unei minți critice, ațintite asupra unei J epoce de trecere de la vechea stare de lucruri, de la for- f mele orientale ale bunului plac, ale nepăsării, la noul* regim constituțional ce statornicea nişte cadre cu mulți mai presus de realitatea noastră sufletească. Sinteza aces- J tui contrast a dat-o dramaturgul cu deosebire în Seri'- f *soarea pierdută,* în care avem, pe de o parte, aparențele! unei slobode cercetări a voinței naționale, iar pe de alta, !j administrația arbitrară a lui Tipătescu, servilismul oriental al lui Pristanda, demagogia lui Cațavencu, parodia unei întruniri contradictorii în care se discută „principii" şi, la urmă, „unanimitatea" guvernamentală ieşită din urna tăinuitoare a voinței țării...

Tot din această atitudine critică izvorăsc şi celelalte două comedii, care, dacă nu lovesc în însăşi ficțiunea | „curat constituțională", ne prind totuşi figuri tipice dini marginea unei epocc de trecere... în care cuvintele îşi a « | puterea lor magică asupra sufletelor nepregătite. LiberT-| tatea, egalitatea şi fraternitatea poartă în cutele lor tdt| farmecul unui paradis apropiat... Republica se prefacel în capul lui Leonida într-o țară ideală : „fiştecare cetă-1 țean ia cîte o leafă bună pe lună, toți într-o egalitate",! „nimeni nu-şi mai plăteşte datoriile", nimeni „nu mal| are dreptul să-şi plătească birul".

Democrația e în mintea lui Jupîn Dumitrache, Nae| Ipingescu şi chiar Rică Venturiano un fel de talisman.^ Rică, teoreticianul democrației, combate „cu energie pen-J tru sufragiul universal, singura cale a veritabelului pro?-J greş", iar cei doi negustori „combat şi ei reacțiunea fiind-1 că mănîncă sudoarea poporului suveran".

Pretutindeni, un ciob de oglindă, strîmb şi murdar, în care se aruncă o rază de lumină curată ; pretutindeni, nişte minți întunecate, în care se resfrînge în chipul cel mai fantastic cu putință un popor întreg de idei noi...

Iată opera lui Caragiale. în comediile lui, el a statornicit pentru totdeauna cioburile ce deformează ideile timpului... Scoborînd cîteva trepte mai jos, un scriitor ar putea cerceta cum se oglindesc frumusețile lumii din afară în mintea unei maimuțe. La ce cugetă, de pildă, un cimpanzeu dinaintea unui apus de soare ? care e părerea unei gorile scăpate din cuşcă despre estetiea oraşului ? Sunt atîtea puncte de vedere nouă ce s-ar deschide cercetării, dacă am putea pătrunde în conştiința animalelor ! Noi vedem lumea cu ochiul nostru : cum o va fi văzînd-o însă o muscă prin miile de fațete ale ochiului său ? întrebarea lui Anatole France e nedezlegată încă.

Pînă atunci, unii scriitori ne zugrăvesc felul în care se oglindesc în mințile primitive unele idei mai înalte. Caragiale e dintre aceştia.

Nu se poate tăgădui că scriitorul a reuşit pe deplin în opera lui. I se pot face întîmpinări asupra acestui ideal de artă. Odată înțeles şi primit, criticul trebuie însă să se închine dinaintea înfăptuire! lui artistice.

Caragiale a avut darul suveran de a crea oameni. Dacă nu i-am fi întîlnit vreodată, ni se pare a-i recunoaşte totuşi în nenumăratele tipare ale societății noastre... Iorgu de la Sadagura, Clevetici, Tribunescu şi ceilalți eroi ai lui Alecsandri, deşi prinşi după natură, sunt uitați de mult, neridieîndu-se la valoarea simbolică a unor „tipuri". Cațavencu, Pristanda, Conu Leonida, Brînzovenescu trăiesc însă, închizînd în ei note sufleteşti răzlețe, dar avînd şi o flacără de viață ce nu se poate tăgădui. Caragiale e singurul nostru dramaturg care a dat eroilor săi actele stării civile. Tot teatrul de dinainte şi după dînsul — afară de *Manasse* — e un teatru de iluzii scenice, de ficțiuni dramatice mai bine sau mai rău îmbinate. Nimeni nu a creat viață, nimeni nu a aruncat în circulație eroi reprezentativi. Caragiale a înmulțit populația țării noastre cu un şir întreg de cetățeni, reprezentînd mentalitatea unei pături într-o anumită epocă.

Pentru a da viață sufletească unor astfel de „tipuri", Caragiale a trebuit să-i facă să vorbească în limba lor. A izbutit şi aici. Nu e scriitor care să fi potrivit mai bine forma fondului, plăsmuind pe de-a-ntregul o limbă specială, inestetică şi trivială, dar plină de realitate trăită, o limbă necunoscută în chip literar pînă la dînsul.

Caragiale i-a dat deodată încetățenire... Singur Eminescu îi poate sta alături în această privință. După cum acesta a adus o limbă nouă, o armonie neîncercată, un şir întreg de icoane şi de figuri ce au intrat în întrebuințarea rostirii poetice, tot aşa şi Caragiale a adus cu dînsul o limbă a lui, prinsă după natură, monstruoasă, dar plină de sevă, vie, o culegere de expresii ce au rămas legendare, de glume de care ne împiedicăm la fiecare clipă. Oricît am voi să ne ferim, „caragializăm" fără voie, tot aşa după cum în versurile poeților noştri moderni găsim cuvinte şi armonii cu întipărirea suverană a lui Eminescu.

Un dramaturg care a izbutit să dea viață unor tipuri, simbolice, care a izbutit să creeze pe de-a-ntregul o limbă; şi un fel de a se rosti — oricît de respingătoare ar fiele — e un om de o deosebită intuiție artistică, semnul de căpetenie al unui mare talent.

Aceste în privința talentului dramatic al lui Curagiale.

Un artist se prețuieşte însă nu numai după puterea lui de expresie, ci şi după înălțimea idealului în slujba căruia şi-a pus talentul. Darul de observație, intuiția creatoare nu ajung pentru a da măsura desăvîrşită a unui scriitor. Mai trebuie să ştim încotro i se îndreaptă observația, în ce lume de sentimente şi de idei pătrunde, ce anume înfățişări ale vieții ştie prinde şi apoi însufleți.

Căci viața are felurite fețe : mai mici şi mai mari, mai bogate şi mai sărace. Un artist poate să ne dea pe unele sau pe altele ; meritul lui stă nu numai în măsura înfăptuirei, ci şi în valoarea relativă a înfățişărilor pe care le zugrăveşte. Sunt suflete şi suflete. Sunt suflete

în care viața se zbate, âducînd cu ea toate problemele timpului, toate ciocnirile de idei şi sentimente, zbuciumul tuturor nedumeririlor şi întrebărilor dureroase ; sunt suflete în care lumea se oglindeşte de-a dreptul şi de-antregul, cu toate nuanțele ei, în care se statornicesc raporturi noi, în care peste viața afectivă se aşterne o bogată înflorire de idei... Dar mai sunt şi suflete, adevărate cioburi de oglindă aburite, în care totul se pătează, se frînge. Luminile se sting, nuanțele se şterg, frumusețea lumei se îngroapă sub învelişul unei cețe nelămurite; ideile cad fără răsunet, ca în adincul unei fîntîni părăsite, sentimentele nu trăiesc o viață înmulțită, ci stau mugind ca nişte fiare înfometate după zăbrelele unei cuşti... Pentru un scriitor nu e totuna de ne zugrăveşte un om sau o gorilă, cum ar fi pentru un pictor. Şi lumea lui Caragiale nu e departe de lumea gorilelor...

Lumea comediilor lui Caragiale e lumea unor primitivi, ce cred că au scăpat de primitivitate şi de viață vegetativă pentru a trăi din viața oamenilor cugetători.

De aci vine şi simplicitatea lor. Dacă ar gindi, ar avea două idei ce s-ar ciocni poate. Aşa, au numai una. Mai toți eroii lui Caragiale se pot rezuma într-o singură formulă, cele mai adese bine aleasă, care se repetă mereu cu o stăruință ce ți-o impune. La urmă, o vezi mişcîndu-se pe scenă, ca un adevărat simbol al unei ființe... Sub ea însă nu e nimic, nici un fel de viață, nici un fel de zbucium sufletesc, nici un fel de înflorire de sentimente.

Ce e, de pildă, Ipingescu ?

E omul care spune :

— Rezon !

Atît. Nimic mai mult. Oricît l-ai scutura, nu va iest o fărîmă de idee din el. La toate răspunde: rezon! Aprobă totdeauna; e omul care îți taie cuvîntul, mîrîind : mie îmi spui !

Formula prinde. Slabă şi subțire ca o virtute teologală, ea trăieşte totuşi. Te cucereşte. In Ipingescu-Rezon mijeşte un număr oarecare de indivizi, care, dacă se numesc oameni, e pentru că limba nu e încă destul de încăpătoare spre a tălmăci fiecare noțiune printr-un cuvînt.

Jupîn Dumitrache ține la onoarea lui de familist; toată ființa lui se încheagă la umbra acestei formule : nu vrea să fie înşelat, tocmai fiindcă e înşelat cu seninătate chiar sub acoperişul casei iui.

Dumnezeu a creat vorba şi a sădit cugetarea în mintea omului pentru ca Pristanda să poată spune :

— Curat aşa, coane Fănică...,
deoarece toată viața lui sufletească s-a sfîrşit cu aceste cuvinte. Nu discută ; merge orbeşte cum i s-a poruncit. E un simbol al subordonatului, al umilitului. Execută. Dacă am cerceta tot rolul lui Pristanda, nu vom găsi o vorbă mai mult care să ne ajute la cunoaşterea lui. O psihologie primitivă ținută sub o formulă unică, ce cade ca o fatalitate, acesta e Ghiță Pristanda. Trăieşte totuşi. Te cucereşte chiar prin unitatea lui, deşi nu e decît o paiață automatică, articulînd un singur cuvînt.

Formula lui Trahanache e : „aveți puțintică răbdare". Omul cu toată naivitatea lui, cu moderația vîrstei şi a situației, cu liniştea şi înțelepciunea lui sumară e în această formulă lapidară... Nu se iuțeşte, e „parlamentar" şi în toiul unei discuții electorale se stăpîneşte, poruncind : „onorabile, dă pe stimabilul afară". în Trahanache se întrupează toată seninătatea omului încrezător, pe care nu i-o biruie nici evidența. El stăruie să aibă „puțintică răbdare".

Lui Farfuride îi e frică de trădare. E bănuitor, ciuleşte urechea ; în pîlnia ei îi vin zvonuri ciudate ; nu vrea să fie înşelat. Pe patul de moarte ii va fi încă frică de trădare...

Cetățeanul turmentat e omul care nu ştie cu cine votează... Agamiță Dandanache e : „eu, familia mea de la patuzsopt, tocmai acuma să rămîn fără coledzi...".

Pretutindeni procedeul simplificării psihologice. Nu avem oameni în care se ciocnesc atîtea lucruri, atîtea contraste, în care viața înfloreşte atît de înmulțit, ci nişte păpuşi îmbrăcînd o singură formulă energică. în orice prilej rostesc cuvintele magice : „aveți puțintică răbdare",, „eu cu cine votez ?", „curat aşa, cucoane Fănică", „rezon", „eu, familia mea de la patuzsopt..." Atît... Poți învîrti manivela şi nu va ieşi nimic mai mult ; automatul atît ştie rosti. înăuntru nu are nici creieri, nici nervi, nici inimă, ci răsătură de lemn...

Formulele sunt totuşi puternice, lovite ca adevărate medalii. Prin simplitatea lor energică, prin repetarea lor neobosită se întipăresc adînc în mintea ascultătorului... De aici, în parte, şi succesul eroilor la Caragiale.

Dacă aceşti eroi ar fi oameni adevărați ne-ar cuceri cu mult mai greu, Nereprezentînd decît o singură stare sufletească, o reprezintă cu energie ; te țintuieşte prin limpezimea ei. Formula ajunge astfel un fel de simbol. Iată pentru ce întîlnim la fiecare colț de uliță pe eroii lui Caragiale, pe Trahanache cerînd puțintică răbdare sau pe Ipingescu mîrîind mereu „rezon"... Subt o formulă unică şi bine aleasă e mult mai uşor să cetluieşti o răspîndită categorie de indivizi.

Teatrul lui Caragiale nu e teatrul omului lipsit cu desăvîrşire de cultură, al omului lăsat numai în voia instinctelor ; nu e nici teatrul sufletelor simple şi umile în care înfloresc totuşi atîtea sentimente frumoase, atîta poezie. Din ogoarele înțelenite ale țării noastre a ieşit totuşi o literatură plină de frumusețe şi de poezie naivă. Eroii lui Caragiale plutesc între două lumi, între două clase ale căror cusururi le au fără a le avea şi însuşirile. Sunt lipsite şi de poezia sufletelor simple şi de intelectualitatea oamenilor civilizați.

în comediile lui Caragiale foşneşte o lume întreagă de bărbieri, de „Mițe ploieştence", de „catindați", de „Bibici", de Vete, de Pristanda şi de Rică Venturiano, o lume de la periferiile oraşelor mici, un şirag de irozi de mahala, în mintea cărora totul se perverteşte şi se deformează. Vorbesc o limbă specială, o caricatură de limbă falsificată. Sufletul lor e o picătură de noroi, în care cea mai curată rază de soare se potmoleşte fără a o fi putut străbate. Omeneşte, toate aceste rămăşițe ale societății sunt puțin interesante. Nimeni n-a descoperit pînă acum poezia trivialului.

Ei sunt şi imorali.

Imoral e Tipătescu în viața publică şi privată ; imorali Zoe, Veta, Dandanache, Chiriac ; imoral Cațavencu, „plastograful", imorali şi interlopi toți eroii din D-ale *carnavalului ;* cînd nu sunt cu totul imorali, sunt imbecili ca Tra-

hanache sau Jupîn Dumitrache, Unul singur e cinstit şi acela e un vițios şi bețiv : Cetățeanul turmentat, un adevărat simbol !

Teatrul lui Caragiale e un izvor întinat cu apa tulbure şi miloasă în care joacă atîtea necurățenii. Comediile de moravuri sunt în genere aşa : trăiesc din nimicurile, din scăderile şi cusururile unei societăți, pe care le zugrăvesc pentru a le biciui ori pentru a deştepta veselia. Sunt totuşi unele deosebiri.

Iată, de pildă, o comedie care în multe privinți seamănă cu piesele lui Caragiale : *Duşmanul poporului* al lui Ibsen. Găsim şi aici tipuri de ale scriitorului nostru, găsim pe Tipătescu sub figura primarului, găsim toată laşitatea şi necinstea omenească sub chipul blajin al tipografului oportunist sau al directorului de ziar, găsim coaliția proştilor, a mulțimei nerecunoscătoare, a şireților, a necinstiților, ca şi în piesele lui Caragiale, găsim chiar un „cetățean turmentat", care la întrunirea doctorului Stockmann e singurul de partea adevărului şi a cinstei... Dar din această lume imorală, din mijlocul acestei gloate lacome şi înguste la minte, se ridică un om cinstit, doctorul Stockmann, care îşi jertfeşte ptinea lui şi a familiei pentru adevăr, ridicîndu-se deasupra tuturor micimilor pămînteşti. Omenirea e răzbunată. Un singur om ca Stockmann răscumpără lunga teorie a invalizilor morali... în tot teatrul lui Caragiale nu găsim însă nici măcar amintirea îndepărtată a doctorului Stockmann ; nu găsim nu un erou, ci un om cinstit, din pornirea firii lui, un om normal. Pricina e vădită. Ibsen avea un ideal moral ; teatrul lui e un teatru de luptă, e satira unei lumi pe ruinele căreia el ar fi voit să ridice o lume nouă în plina revărsare a individualității fiecăruia... Caragiale era lipsit de acest ideal; teatrul lui e o satiră pentru satiră ; e un cheag de imbecili, de ramoliți şi imorali, de automați ce nu ştiu rosti decît o formulă. Oricît de spiritual ar fi în forma lui scînteietoare, e întristător. Ieşi din el ca dintr-un spital de infirmități morale şi intelectuale... în crivatele în care stau înşirați bolnavii, nu găseşti un singur om căruia să-i poți întinde mîna fără să te simți pătat. Numai Cetățeanul turmentat. Dar acestuia nu i-ai face plăcere, deoarece „l-ai zgudui". E veşnic beat...

Pe cînd mocirla vieții zilnice slujeşte, aşadar, lui Ibsen şi altora ca fond din care se desprinde şi mai bine superioritatea morală a unui erou, a unui Stockmann sau a unui Bernick, la Caragiale ea se răsfață fără altă țintă decît de a se răsfăța. Nici o adiere răcoroasă nu trece pe deasupra ca să risipească miasmele : nici un fel de milă n-o îndulceşte ; nici o bunătate n-o îmblînzeşte... Dimpotrivă, stă nemişcată şi amenințătoare ca ochiul verde al unui rîmnic necurățit şi părăsit de grădinar... Caragiale n-a fost un grădinar de suflete, ci un adunător de obiecte, un colecționar pentru muzeul Dupuytren. A. răscolit rănile pentru plăcerea de a le răscoli...

Caragiale n-a fost lipsit numai de idealism şi de generozitate, dar şi de poezie. Eroii săi nu au nici cea mai mică umbră de farmec, nici o eroină nu aduce cu ea o-nelămurită mireasmă de feminitate, o notă de duioşie ; pretutindeni chipuri deformate şi groteşti, pretutindeni dragostea văzută prin prisma mahalalei... Natura de asemenea n-a existat pentru Caragiale. Nici un scriitor român n-a văzut mai puțin natura decît Caragiale. Acest ascuțit observator al unei anumite categorii de oameni nu şi-a aruncat ochii în jur la podoabele firii. Afară de cîteva pagini din *Hanul lui Minjoala,* în întreaga lui operă nu vom găsi un apus de soare, un foşnet de pădure, un murmur de izvoare, un farmec de lună plină ; nu vom găsi o clipă de duioşie, de extaz, de înminunare, o încleştare a sufletului dinaintea frumuseților cuceritoare ale naturii ce ne învăluieşte, ce ne pleacă genunchii ca într-o adorare, ce ne sfîşie inima sau ne-o mîngîie, a naturii în care păşim cucernic ca într-un templu, ca într-un cavou sau într-un palat fermecat cu geamurile înflorite de lumini, cu pereții sticlind de oglinzi, cu grădinile răsunînd de muzici nevăzute.

Limba ! Toți au lăudat limba lui Caragiale : o limbă, proprie, nervoasă, energică ; un stil sobru, eliptic.

în piesele lui, limba e ceea ce trebuia să fie : o limbă tulburată de toate gunoaiele mahalalei, dar expresivă,, energică, de o rară viziune scenică, limba lui Ipingescu şi a Cetățeanului. La nişte astfel de oameni nu se putea

un alt grai. E cel mai propriu cu putință, concis, tîrîtor, deformat, atît de deformat şi legat de o clasă de oameni şi de o clipă din evoluția noastră culturală, încît va fi o veşnică nedumerire pentru posteritatea mai îndepărtată.

De cîte ori insă această limbă sparge forma dramatică a dialogului, pentru a se revărsa în descripție sau în cercetare psihologică, ea îşi mai păstrează din vulgaritatea şi din cruditatea care jignesc de astă dată. Sobrietatea nervoasă nu poate ascunde lipsa de avînt, de poezie, de înțelegerea unei subtile armonii şi mai ales a simțului unei limbi curate, adevărat româneşti, crescută de toată seva limbei populare şi de toată bogăția unui ritm generos, în schimb : o frază scurtă, osoasă, ce trosneşte din toate încheieturile, fără contur şi fără moliciune voluptuoasă ; o limbă orăşenească, împestrițată de cuvinte nearmonice, străine şi supărătoare.

Iată cîteva pilde numai din *Păcat,* una din cele mai bune lucrări ale sale :

„Cînd seminaristul a îndrăznit să nesocotească *recomandațiile imperioase* ce-i fuseseră *comunicate...* scump a trebuit să-şi plătească pasul *imprudent.* A fost o *maltra-tare* meritată... Zbirii însărcinați cu *corecțiunea* cutezătorului au făcut exces de zel...°

„Cu-ncetul însă membrele pierd siguranța şi *simetria* mişcărilor ; cîntecul e surd, articularea *inegală...* O sfor-țare, *excitat* de îndemnul *unanim* al *amatorilor*".

„*Succesul colosal* şi *spontaneu* n-a *afectat* cîtuşi de puțin pe omul nostru."

„Era o pagubă *reală* pentru atîția *amatori* de gimbuşuri."

Citațiile ar putea merge cît mai departe... Toată proza lui Caragiale — proza descriptivă — e pătată de vulgarități orăşăneşti, de neologisme. Caragiale a fost lipsit de simțul cuvîntului estetic şi armonios. Astăzi, o astfel de limbă nu se găseşte nici chiar la scriitori mai mărunți. în această privință, am făcut progrese netăgăduite.

Mă opresc aici.

Caragiale a fost un dramaturg înzestrat cu o reală putere de observație a contrastelor dintre formă şi fond si cu un mare talent de a da sub haina scenică o serie de tipuri, care prin unitatea lor sufletească, energică şi expresivă, au ajuns adevărate simboale ale mentalității unei întregi clase sociale din epoca noastră de prefacere... Spiritul lui de observație nu a mers însă pînă în adîncimile sufleteşti, pentru a ne prinde aspecte veşnice — cum făcuse, de pildă, Moliere în *Misanthrope* şi *Tartuffe* — ci s-a mărginit la o suprafață uşor de ridiculizat şi într-o tendință în care nu era el cel dintîi deschizător de cale... Alecsandri începuse mai dinainte.

Cu toată rara intuiție şi putere de creațiune — darul cel mai de prețuit al unui scriitor — opera lui Caragiale mi se pare săpată într-un material puțin trainic. Timpul a început să-1 macine încetul cu încetul... Lipsită de adîncime, de orice ideologie, de orice idealism, de orice suflare generoasă, plină de un pesimism copleşitor, de o vulgaritate, de altminteri, colorată — ea s-a bucurat de prestigiul unei literaturi prea actuale, dar va rămîne mai tîrziu cu realitatea unei valori mai mult documentare.

{SCRISOARE CĂTRE REDACȚIE"j

Din partea d-lui Lovinescu primim rîndurile de mai jos:

Domnule redactor.

Unul din redactorii dv. sub rubrica „Scîntei" se întreabă de ce nu mai scriu nimic, după ce odinioară am făcut de toate.

In cele din urmă şase luni am publicat :

1. Un volumaş de nuvele intitulat *Crinul,* apărut în biblioteca „Lumina".
2. Un roman, *Aripa morții,* apărut în foiletonul *Universului* şi care în curînd va apare în volum în Editura Flacăra.
3. Un volum de aproape 400 de pagini apărut la „Minerva" asupra lui Costache Negruzzi.
4. Un volum asupra lui Gh. Asachi, apărut în fascicolele *Convorbiri literare.*
5. Mai multe articole critice în *Convorbiri,* din care<j unul asupra lui Caragiale e cel puțin considerabil prin lungime şi sinteză.

Dacă colaboratorul dv. a fost mai rodnic în acest răs- $ timp, îl rog să aibă toată indulgența pentru modestele J mele străduințí.

Primiți expresia deosebitei mele considerații.

E. Lovinescu

COSTACHE NEGRUZZI
(1808—1908*

Costache Negruzzi...

Nu-1 pot vedea bătrîn. închid ochii şi-mi răsare dinainte tînăr. Avea totuşi 60 de ani cînd a murit şi au trecut de atunci mai bine de patruzeci,.. A rămas însă tînăr : oacheş, smolit la față, cu mustața de cuceritor normand, cu părul rar. Stă totdeauna lîngă cămin şi vorbeşte. Povesteşte anecdote, istorii de vînătoare. De buzele lui spirituale atîrna atîtea urechi nerăbdătoare... D. Iacob Negruzzi mi-1 zugrăvea într-o cameră scundă, învăluit într-un nor de fum ca un zeu olimpic. Intrai şi nu vedeai nimic. Norul era atît de gros, „de l-ai fi putut tăia cu un cuțit"... Cînd ochii ți se deprindeau, zăreai în fund, şezînd greceşte pe o sofa, un om bine închegat, stînd de vorbă cu Kogălniceanu.- Alături, feciorul aştepta în picioare. Cînd boierul bătea din palme, feciorul umplea un nou ciubuc, îl punea în gură trăgînd cîteva fumuri de încercare, apoi îl trecea stăpînului...

Obiceiuri de boier bătrîn... Şi totuşi nu mi-I închipui aşa. De unde vine că pe unii oameni ai trecutului îi vezi numai bătrîni şi pe alții numai tineri ? Cine şi-ar putea închipui pe un Asachi fără plete de moşneag, fără groasa lui mustață albă ? Şi totuşi Asachi a fost şi tînăr. în vremea îndepărtată a celor douăzeci de ani a iubit Cetatea eternă şi a cîntat pe Bianca lui în versuri inspirate. Eliade e „bătrînul Eliade", părintele literaturii române. Nu-1 poți vedea altfel decît cu masivul lui cap leonin,

încărunţit. Alecsandri, cu tot creştetul lui pleşuv şi nins, e tînăr, e „veşnic tînăr şi ferice".

în afară de icoana trupească, mai e şi o icoană morală, ce se desprinde din întreaga fiinţă a unui om. Sunt tineri bătrini şi bătrîni ce rămîn totdeauna tineri. Sunt copii cărora o maturitate de simţire sau de gîndire le încovoaie fruntea : Grigore Alexandrescu şi Eminescu, de pildă.

Nu sunt bătrini, ci prematuri. De la întîiul pas, s-au uitat rotitor în lume cu un zîmbet grav. Alecsandri şi Negruzzi au păşit rîzînd ; pînă la urmă au rămas senini. în viaţă au fost „aequo animo", veseli, primitori, glumeţi ; în scrisul lor au fost aceiaşi. Printre rînduri zăreşti doi ochi sclipind binevoitor ; la urmă o mînă ţi se întinde prietenoasă.

Literatura lui Negruzzi c o literatură cu desăvîrşire sociabilă. De la povestitor la tine, se răsuceşte un fir de simpatie. Ea are una din însuşirile cele mai rare : simplicitatea... Scriitorul nu vrea să te înminuneze. Nu te socoate nici prea jos, nici prea sus. Sunt unii oameni lîngă care te simţi dintr-o dată bine. Abia au spus cîteva cuvinte, şi le eşti un prieten vechi. Mare ştiinţă a vieţei de a deschide cu Iesniciune porţile inimilor ! Negruzzi ţine să-ţi placă. De aceea se pune la înălţimea ta. Nu vrea să-1 admiri, ci să-1 înţelegi şî să-1 iubeşti. Ca să nu-ţi rămînă dator, te iubeşte el mai întîi... De aici, în parte, farmecul literaturii lui cordiale...

A fost şi a rămas veşnic tînăr, spiritual, uşor şi cu ceva de diletant. Mulţi îl privesc şi azi cu un aer de micşorare, ca pe un diletant simpatic, la care nu te poţi opri prea mult... Sunt bărbaţi însemnaţi şi maeştri ce nu se pot scoborî la nimicurile gingaşe ale vieţei... Să-i lăsăm, cu atît mai mult cu cît se înşeală.

Negruzzi diletant ?

Da şi nu...

A fost diletant pentru că a fost un artist ce a iubit mai multe lucruri deodată, cătînd însă sub toate acestea înfăţişări numai frumosul unduios şi schimbător. N-a fost un om de ştiinţă, n-a fost un filolog sau un apostol. A fost însă un artist, făcînd de toate : poezii, nuvele sau -teatru. Fără să izbutească întotdeauna, el şi-a revărsat neastâmpărul creaţiei sub tot ce e înveliş de cuvinte. Dacă a făcut mai multe lucruri, nu înseamnă însă că n-a avut nici o *convingere.* N-a fost diletant în înţelesul acesta. Oriunde a pus şi dragoste şi artă. Mai mult decît atît : a pus şi o pregătire pe care nici n-ai fi bănuit-o... La vîrsta de 13 ani, în vremea unei bejănii în Basarabia, el aşternea pe hîrtie, cu slova lui citeaţă, traduceri din Le Sage, din franţuzeşte şi greceşte, oprindu-şi mintea lui de copil asupra unui tratat de morală, iVfo*raliceşti haractiruri,* pe care îl tălmăci din greceşte; la 16 ani el compunea un larg poem filozofic de patru sute de versuri — Afemnon, după o nuvelă a lui Voltaire, citită în greceşte; la 28 de ani scria poemul epic *Aprodul Purice* şi traducea, în versuri frumoase, baladele lui Victor Hugo; la 32 de ani dădea la lumină cea mai reuşită nuvelă istorică ce s-a scris în limba română : *Alexandru Lăpuşneanu.*

Şi totuşi a fost un diletant!

Diletant, omul hrănit de literatura clasică, cunoscătorul literaturei franceze şi ruseşti ; diletant, scriitorul care a statornicit în linii atît de sobre şi de trainice una din icoanele cele mai epice ale istoriei noastre ! Pentru ce?

Pentru că a avut arta de a-şi ascunde lunga lui pregătire, încercările lui numeroase, ce stau astăzi sub bolta Academiei Române. Pentru că şi-a arătat gestul, ascunzîndu-şi sforţarea, ca o floare ce-şi răsfaţă corola, fără a-şi vădi munca ascunsă a sevei ce se înalţă tainic din pămîntul negru. Pentru că a fost plin de voie-bună, zdrobind în faşă orice fel de afectare, de îngroşare de voce şi de rostogolire surneaţă de ochi. Pentru că a fost simplu — mare artă ! — cu un mic aer de scepticism, atît cît se cuvine între oameni bine-crescuţi, dar nu fără nici o [convingere în afirmaţiile lui] *.

A crezut în ceea ce a spus ; nu a tiranizat însă pe nimeni cu ceea ce a crezut. A spus, a zîmbit şi a trecut mai departe... N-a bătut cu pumnul în masă, n-a apucat

[1] Lacună în text. Completat după monografia *Costache Ne^ gruzzi* (n. ed.).

pe nimenea de piept. A fost un om de salon, fără ochelari petrecuți pe după ureche, fără nazalizare de strană, fără dicționare prăfuite aruncate în capul cititorului... în problemele limbei a avut convingeri ce au biruit mai toate împotriva greoilor filologi. Le-a spus totuşi, sub *o* formă uşoară, glumeață, de bun-simț, „dacă vrai bine, dacă nu, nu". El însă credea în ce spunea... Diletantismul lui era numai o eleganță mai mult: eleganța simplicitate! şi a bunei-cuviinți. Părea că se joacă şi, fără să stăruie mai mult, trecea Ia altceva. I s-a luat în nume de rău această lunecare. Negruzzi scria cu condeiul, şi nu cu ciocanul. A ştiut zîmbi în viață şi în literatură ; a ştiut plăcea şi instrui ; a ştiut spune o mulțime de lucruri de folos, ca şi cum şi-ar fi cerut iertare că poate învăța ceva pe cineva. A făcut-o din modestie ? Nu atît. A făcut-o mai degrabă din adîncul simț al omului de lume, ce pune o înfrînare discretă nu în convingeri, ci în expresia lor.

Şi aceasta cînd trebuia : în *Scrisori,* de pildă. Cînd nu trebuia, ştia să fie hotărît fără ocoliri, sculptînd maî mult decît scriind. Diletant, făuritorul lui *Alexandru Lăpuşneanu !* Diletant, omul care a tăiat aşa de sigur în marmura istoriei, desfăcînd un bloc atît de măreț, atît de trainic, o dramă în patru acte scurte şi energice !...

Şi avea numai 32 de ani !

Fericită soartă a acelui care la o aşa vîrstă a făurit c* operă nepieritoare şi totodată a pus începutul unui geni literar !... Toată proza noastră literară izvorăşte dini *Alexandru Lăpuşneanu.* Şi nu mă înşel crezînd că mal bine nu s-a scris pînă astăzi, că în toata literatura românească nu e o nuvelă mai creată pe dinăuntru, mai severă şi mai meşteşugit clădită decît acest *Alexandru Lăpuşneanu,* de care s-au lovit zadarnic atîți scriitori...

A fost un scriitor impresionist...

A fost şi cel dintîi! Să ne descoperim dinaintea acestui străbun, care, pe de o parte, tăia în marmură, iar pe de alta împletea din firul de mătase al cuvintelor cea dintîi horbotă de proză literară. A fost însă cînd şi unde trebuia. Inteligență mlădioasă, el şi-a întins ațele în toate ungherele. în plasă s-au prins multe lucruri. La toate s-a oprit, încercîndu-le. *Scrisorile* lui sunt cele dintîi foiletoane impresioniste. Dintr-o dată, a creat un gen ce nu există la noi. Zic numai un gen, pentru că nu-mi închipui că impresionismul e întreaga literatură. Alături de scrisorile lui spirituale, săltărețe, şerpuitoare în jurul atîtor lucruri, Negruzzi poate arăta şi blocul de marmură al lui *Alexandru Lăpuşneanu,* Care nu mai e jocul unei minți rafinate, ci o creație pornită din intuiție artistică...

A scris puțin...

Cu atît mai bine ! A scris cînd a avut ceva de spus, pe îndelete, în răgazurile îngăduite „jocului superior" ce e arta... N-a scris pentru bani. Nu era un „proletar" grăbit. Fericite timpuri cînd scriitorii erau un Kogălniceanu, un Negruzzi, un Alecsandri — oameni cu largă cultură, cu bună-creştere, cu mult timp liber şi cu puțină vanitate literară. Rămîneau cel puțin egali cu dînşii. Nu fugeau după inspirația silită.

Şi, totuşi, ca încheiere — i s-a întîmplat şi lui Negruzzi să fie o dată grăbit; dar a fost pedepsit.

Un număr din *Propăşirea* trebuia să apară. Nefiind material literar, Kogălniceanu îl zori pe Negruzzi să-i dea ceva. Negruzzi nu avea nimic. Azi ar fi aruncat o schiță pe hîrtle, în repegiune. El, mai tacticos, deschise pe Merimee şi traduse legenda *Federigo* sub numele de *Toderică, jucătorul de cărți.* După obiceiul timpului, o tipări ca a Iui...

Se întîmplă insă ca nuvela să fie privită ca jignitoare pentru religie şi preoți. Negruzzi, ca autor, fu surghiunit la moşie, iar revista suprimată...

Astfel, scriitorul şi-a primit pedeapsa unei fapte pe care n-o săvîrşise. A tăcut însă, în loc să-şi mărturisească adevărata greşeală — care însă îmi pare mult mai de iertat decît dacă s-ar fi grăbit să scrie ceva sub măsura talentului său...

„COCOŞUL NEGRU*

Abia au trecut doi ani de cînd stăruiam în *Convorbiri literare* asupra „unui nou scriitor", d. Victor Eftimiu, care prin poemul dramatic *înşir'te, mărgărite* adusese pe scenă basmele noastre înviorate de un suflu modern, împrospătate de o interpretare neaşteptată.

De atunci, d. Victor Eftimiu a străbătut cale lungă.

La o vîrstă cînd alţii abia încep a se face cunoscuţi, d-sa a pătruns în cele mai adinei pături ale conştiinţei publice. Poet al tuturor şezătorilor literare şi al tuturor festivalurilor artistice, director de teatru de vară, autor al altor cîtorva piese mai mărunte, dar nu lipsite de talent şi de poezie, colaborator al mai tuturor revistelor noastre, de la cele mai însemnate, pînă la cele mai vîrstnice, prin belşugul producţiei, prin tinereţea lui cuceritoare şi printr-o spontaneitate întotdeauna mai preţuită decît meditaţia matură, d. V. Eftimiu şi-a cîştigat o largă popularitate, ce nu putea fi cumpănită decît prin duşmănii tot atît de puternice şi tot atît de fireşti oricărui succes prea vădit.

Cocoşul negru, cea din urmă „fantezie dramatică" a poetului, era celebru înainte de a fi cîntat pe scenă. Prin titlul lui răsunător, prin notorietatea poetului, prin crîmpeile date la lumină, prin prieteniile dăunătoare şi duşmăniile folositoare ce se dezlănţuiră în ziare, *Cocoşul negru* ajunsese un eveniment literar, dar şi o mare piatră de încercare pentru poet. Toate aşteptările erau îndreptate spre dînsul. Pe cînd *înşir*te, mărgărite* fusese un succes spontan, cald şi îngrădit în marginile cordialităţei cuvenite unui debut, *Cocoşul negru* nu putea fi decît un triumf sau o cădere. Publicul nepăsător sau simpatic aştepta triumful; confraţii aşteptau căderea. De fapt, n-a fost nici una, nici alta, deşi mulţi dintre ziarişti s-au grăbit a vesti căderea...

Acum cîţiva ani am avut fericirea să fiu la premiera poemului *Chantecler.* Era o sală cum nu mai văzusem; plină de toată electricitatea nerăbdărei, pornită la exagerare, duşmănoasă fără a o mărturisi, neiertătoare cu celebritatea piesei înainte de a i se fi cerut părerea, chinuită de 10 ani de încordare, o sală bucuroasă să se răzbune. S^a răzbunat. *Chantecler,* cu toată superioritatea de concepţie asupra Iul *Cyrano,* cu toată frumuseţea simbolică, cu toată noutatea, cu toată suflarea lui poetică mai largă şi mai umană, a fost primit cu răceală de public şi cu o duşmănie vădită de critica literară...

Ceva din această electricitate neprielnică s-a simţit şi la premiera *Cocoşului* 7iegru.^Erau în sală atîtea suflete jignite, atîţi poeţi nemîngîiaţi, atîtea genii necunoscute, atîţi confraţi întunecaţi la chip, veniţi înadins să acopere glasul *Cocoşului!*

Au făcut tot ce le-a stat în putinţă, strecurînd destulă tulburare în sufletul publicului nebănuitor... N-au izbutit însă deplin. Căci, dacă piesa nu a avut triumful ce l-ar fi meritat, n-a avut nici căderea trîmbiţată... în ochii criticului *literar,* ea reprezintă totuşi un mare progres faţă de *înşir'te, mărgărite,* prin puterea suflărei poetice, şi cu toate scăderile ei, asupra cărora voi stărui poate prea mult, e cea mai frumoasă dramă lirică românească.

Nu voi intra în amănuntele acţiunei, în desfăşurarea ei cam slobodă, cam revărsată în epizoade, pitoreşti sau simbolice, ce frîng uneori linia dreaptă, nu mă voi opri nici asupra atîtor frumuseţi risipite dintr-o comoară poetică ce nu cunoaşte înfrînarea. Despre acestea s-a scris îndeajuns. Voi stărui asupra concepţiei poemului şi mă voi încerca să găsesc pricinile pentru care o piesă susţinută şi de o idee sau de mai multe idei centrale, şi de un

vers teatral fără seamăn în literatura noastră, şi de toate ajutoarele unui spectacol felurit, n-a întîmpinat totuşi primirea ce i se cuvenea nici chiar din partea puținilor ce ar fi fost bucuroşi să i-o facă.

Părerea mea e că în *Cocoşul negru* al d-lui Victor Eftimiu se găsesc elementele a două tragedii deosebite, cari par a se îmbina şi topi uneori, dar cari, de fapt, se stînjenesc între ele, aruncînd piesa peste marginile îngăduite unei piese şi ciocnindu-se în dauna unității psihologice. Poemul păcătuieşte prin abundență ; cu anumite eliminări, el ar fi mulțumit şi pe critic, şi pe spectator, îndestulînd logica internă pe care o cerem de la orice acțiune teatrală.

Cea dintîi tragedie pe care a voit s-o povestească d. Victor Eftimiu e tragedia fatalitățeî, a nenorocului, simbolizată prin voievodul Nenoroc, la naşterea căruia cîntase „Cocoşul negru".

Mi-aduc aminte de-o noapte tot ca asta...
Gemea, la poale, marea subt cerul înnorat;
Odaia-mpărătească şi-atunci a luminat
Tirziu, în toiul nopții... Mi-aduc aminte bine.
Pe-o noapte tot ca asta, în chinuri şi suspine.
Pe cînd urca din mare un cîntec de prohod.
Muri împărăteasa născînd un voievod 1...

Acum, după atîția ani, pluteşte deasupra palatului lui Verde-împărat aceeaşi atmosferă de fatalitate ; marea geme înăbuşit, cerul e greu, „Cocoşul negru" cîntă din nou. Împăratul are presimțiri, in adevăr, el e ucis de un sol al lui Roşu-împărat, care cuprinde țara, aruncînd în temniță pe cei doi tineri voievozi, pe Voie-Bună şi pe Nenoroc...

Actul acesta, amintind ca tehnică pe *înşir'te, mărgărite,* e un adevărat act de expoziție a unei tragedii pe care o aşteptăm. Vedem un om, venit pe lume în ceasul rău, menit să fie zădărnicit în tot ce va face, să fie nenorocit. Tragedia aceasta a mai fost scrisă. Tot teatrul grecesc al lui Sofocle şi Eschil e stăpînit de suflarea fatalităței ce bate asupra familiei Atrizilor, în care incesturile se îngrămădesc peste paricidii. Deasupra lui Edip sau Agamemnon domneşte nemiloasa „ananke", în încătuşarea căreia voințele se zdrobesc şi energiile se macină... Eroii nu sunt vinovați; ei luptă cu puteri mai mari decît dînşii, cu mînia zeilor, cu scrisul vieței lor.

Ne aşteptam la aceeaşi tragedie a lui Nenoroc. Aşteptarea noastră nu va fi îndestulată decît ceva mai tîrziu, deoarece poetul adaugă o nouă idee, bogată şi aceasta, dar care nu se topeşte cu cea dintîi.

în actul al doilea, anume, găsim pe cei doi voievozi închişi în temniță. Se apropie ceasul spînzurătoarei. Vine duhovnicul. Voie-Bună îl primeşte. Alături de Nenoroc, poetul a vrut să zugrăvească şi pe omul născut într-un ceas fericit. E fiul cel mai mare ; lui îi va veni coroana împărătească, fără nici un alt merit deosebit. El păşeşte pe calea datoriei şi a ascultare! ; în sufletul lui nu se zbuciumă nici o întrebare, nici o dorință. Tot ce va face îi va izbuti mai tîrziu. De altminteri, el ştie îndoi grumazul fără murmure şi răzvrătire.

Paralelismul între aceşti doi oameni cu o menire deosebită, deşi e firesc, deşi va ajuta la urmă la desprinderea unei idei morale, nu-mi pare destul de fericit din punctul de vedere teatral. în loc de a se îndrepta asupra unui singur erou, atenția noastră se risipeşte în două părți, ceea cc nu e un cîştig pentru piesă...

Nenoroc nu primeşte pe duhovnic. El e un răzvrătit. Sufletul lui e mult mai bogat în nuanțe, mai doritor de lucruri nouă , de necunoscut, de zarea nepătrunsă ; el e fiul din poveste ce a plecat din casa părintească[1].

E cel pe care viata de rînd l-a obosit !
L-a scos din fire viața cu lanuri semănate
In orice primăvară — şi vara treierate.
Aceleaşi vii culese sub cerul înnorat.
Aceleaşi oi păscute si mulse pe-nserat.
Aceleaşi griji mărunte, sfirşite ca furnica.
Mereu aceeaşi viață, nimica nou, nimica.
Mereu aceeaşi viață în pieptul său trezi
Un dor de-o viață nouă, sporit din zi în zi...

De aceea, cînd vine duhovnicul, Nenoroc nu-l lasă să intre. în schimb, Intră Dracul. Aici piesa la o nouă înfă-

[1] Act. I, pag: 28.

ţişare. Sub haina vistierului din actul întîi, Dracul aduce aur şi mijlocul de a scoate din temniţă pe Nenoroc. Dracul îi zugrăveşte viaţa nouă ce-1 aşteaptă. Viaţa de ispite, de plăceri, viaţa pe care totdeauna o purtase în suflet voievodul în dorul lui de necunoscut şi de zări îndepărtate... Nenoroc şovăieşte o clipă, apoi se hotărăşte să-1 urmeze... Atunci se arată şi Arhanghelul Mihail, cu sabia Dreptăţei în mînă... O luptă epică se începe între Arhanghel şi Drac, pentru a cîştiga pe Nenoroc... Principiul răului intră în luptă cu principiul binelui ; iadul, cu raiul ; ispita, cu beatitudinea. La sfîrşit, fireşte, Nenoroc urmează pe Drac...

Luat în sine, ca valoare poetică şi chiar scenică, acest act e cel mai puternic, prin simplicitate, prin încordarea lui şi prin frumuseţea versurilor. Luat însă în întregul piesei, el e o abatere de la concepţia ei dintîi.

Poetul plecase de la ideea fatalităţei antice. După aruncarea în temniţă a eroului, ne aşteptam să-1 vedem izbit şî de alte nenorociri, pornite din acelaşi neînţeles scris al soartei. Deodată însă băgăm de seamă că Nenoroc nu mai e un erou al fatalităţei, ci se bucură de liberul arbitru de a alege între rău şî bine, între rai şi iad, între plăcerea de azi şi scrîşnirea de mîine. Stăpîn pe faptele sale, el alege aşa cum crede de cuviinţă. Orice faptă pornită din libertatea voinţei intră însă în categoria lucrurilor ce pot fi judecate şi sub raportul moral, primind şi o sancţiune. In vederea acestei sancţiuni, şi-a îndrumat poetul piesa altfel decît cum ne-am fi aşteptat...

De îndată ce s-a ivit pe scenă Dracul, publicul a zis : *Faust!* în amîndouă piesele e vorba de un suflet ce se vinde Dracului. Dar atît. încolo deosebirea e mare. în *Cocoşul negru,* avem un om ademenit de bine şi de rău, de plăcere şi de virtute, îmbrăcate sub chipul Dracului si al Arhanghelului, amintind mai degrabă legenda lui Hercule ispitit de două femei, de Viţiu şi Virtute, lăudîndu-şi fiecare însuşirile, Hercule a ales Virtutea. Nenoroc, pe Dracul. în Faust nu e această luptă. în schimb, e ceva mai mult.

Ce-1 face pe Nenoroc să urmeze pe Drac ? Dorul unei vieţi vagabonde, al unei vieţi de plăceri, ce-1 mîna şi de 3a Curtea tatălui său, şi, dacă am voi să facem o legătură

Intre ideea fatalităţei din actul întîi şi ideea ispitei din actul al doilea, am şi adăuga că ceea ce-1 îndeamnă să urmeze pe Drac era piaza-rea. Căci în poemul lui Victor Eftimiu, dracul e şi fatalitatea, dar şi ademenirea răului, el e şi „Cocoşul negru" ce cîntase în clipa naşterei lui Nenoroc, dar şi marele „Ispititor" ce apăruse şi lui Isus în pustie... Această contopire a două idei în Drac a făcut-o dinadins poetul pentru a da o oarecare unitate piesei. *Faust* reprezintă însă o concepţie mult mai înaltă. El e un om al cărui izvor de plăceri intelectuale e sleit. Cunoştea tot ce se putea cunoaşte şi nu era mulţumit. Ar fi voit să treacă peste limitele cunoştinţei omeneşti. Numai din această dorinţă, mult mai adîncă şî mai frumoasă, se vinde lui Mefistofeles. Tot ceea ce face pe urmă e o *ascensiune lăuntrică.* Sufletul său cîştigă noi puteri de iubire curată, de cunoştinţă şi, la urmă, după ce a învăţat de toate şi-a gustat viaţa în tot ce-i face amestecul, îşi încunună traiul prin apoteoza muncei, a activităţei practice, cu bogate roade sociale. Epopeea aceasta a omului modern, setos de a trăi, de a şti, de a-şi găsi o axă morală şi un rost de viaţă, e atît de măreaţă, încît puţine sunt operele geniului omenesc ce i-ar putea sta alături.

Actul al treilea continuă pe al doilea. Nenoroc s-a vîndut Dracului, ce-1 duce în lumea plăcerei într-o închipuită grădină a lui Epicurus (sic), cu zîne, Feţi-Frumoşi şi chiar cu filozofi rătăciţi în „lumea unde se petrece".

Dracul d-lui Victor Eftimiu se deosebeşte de asemenea de dracul Iui Goethe. Mefistofeles e un drac ironic, glumeţ, cumsecade şi un tovarăş plăcut. Face tot ce se poate pentru a sluji pe Faust cu credinţă. Din clipa ce e sigur că-i va avea sufletul, el nu-i precupeţeşte nici o plăcere.

Dracul d-lui Eftimiu, după cum singur poetul ne spune, „nu rîde el singur de ceea ce spune, ci vorbeşte convins", prin urmare nu e un filozof sceptic şi spiritual, ci un adevărat Satana biblic, un Satana al tuturor poeţilor romantici, al lui Victor Hugo sau Carducci. E un diavol ce vorbeşte în numele unui principiu, principiul râului; neîmblînzit şi neiertător. E răzvrătitorul Belzebuth, care n-a putut suferi umilirea, voind să fie

el însuşi un Dumnezeu. A fost alungat din rai, dar i-a rămas iadul, unde stăpîneşte. I-a mai rămas şi pămîntul, unde se mai luptă pentru întîietate cu Dumnezeu *.

...Lăsaţi-mă pe mine să urlu pe pămînt
Cu cei ce n-au în viaţă, nici hrană, nici vestmînt.
Cu cei ce riu cer milă şi fruntea nu şi-o pleacă,
Cu cei ce vor să urce, s-ajungă şi să-ntreacă.
Cu cel ce nil vrea jugul, de-ar fi chiar Dumnezeu,
Cîntaţi! cîntaţi, arhangheli t lăsaţi să urlu eu !

înţelegerea dintre Nenoroc şi Dracul nu e o înţelegere cinstită, nici chiar bine hotărîtă. Voievodul îl urmează pe Satana, fără a-şi fi pus condiţiile dinainte, cum făcuse Faust. De fapt, Dracul poetului nostru întrupează mai mult pornirea spre rău ce se luptă'în om cu pornirea spre bine, după cum Ahriman se lupta cu Ormuz... Aceste două acte, în cari Dracul apare ca Drac, ştiut ca atare, cu toată frumuseţea lor poetică, ies din logica internă a piesei. Dracul fiind un instinct al răului, sau o piază-rea, cum va fi în actul al IV-lea şî al V-lea, ne luptăm cu el, dar nu cădem la învoială în deplina lumină a conştiinţei de sine şi de valoarea morală a faptelor noastre...

Dracul din poemul d-lui Eftimiu nu-1 slujeşte credincios pe Nenoroc. îi dă plăceri, nu pentru a-1 îndestula, ţinîndu-se de făgăduinţă, ci pentru a avea prilejul să-1 arunce pe calea pierzaniei. Dialectician pervers, el răs-tălmăceşte cu o artă de sofist principiile oricărei morale omeneşti.

în această privinţă, actul al III-lea e de o frumuseţe neîntrecută în literatura noastră. Prin tirade uneori pline de avînt poetic, iar alteori numai de subtilitate, Dracul răstoarnă orice criteriu moral, îndemnîndu-1 pe Nenoroc ; să-şi facă chip cioplit, să ucidă, să ia femeia altuia.

Cum vedem, suntem departe de bunul şi credinciosul Mefistofeles şi foarte aproape de Satana, de ispita răului ce mijeşte în sufletul omului. Mai adăugăm că în această grădină fermecată s-a mai rătăcit şi o fecioară, Mira Miralena, domniţa lui Rosu-împărat, ce părăsise

[1] Act III, p. 65.

palatul împărătesc pentru, că nu voise să se mărite cu Voie-Bună. în. această grădină găsise pe mult doritul Făt-Frumos, pe care însă Nenoroc îl ucide, ca să-i ia iubita. Mira imploră dreptatea lui Dumnezeu. Arhanghelul Mihail trăsneşte lăcaşul de orgii, scăpînd dintre ruine numai Dracul, Nenoroc şi Mira...

Astfel se încheie actul al III-lea, care împreună cu actul al II-lea sunt o abatere de la întîia concepţie a piesei. Luate de un loc, ele fac un fel de mic Faust românesc, cu destule deosebiri însă, un fel de schiţă numai a unei înţelegeri dintre Om şi Drac, în* care însă Dracul e mai mult un geniu al răului, decît un tovarăş cinstit, ce dă bucuria vieţei spre a cîştiga un suflet pentru veşnicia lumei celeilalte.

II

in actul al IV-lea, Nenoroc îşi dă seama de nelegiuirea legăturei făcute cu Dracul, voind să se desfacă de ea. E prea tîrziu'însă !"Aşa o voieşte poporul, pentru a putea trage o învăţătură de înaltă morală în epilogul din urmă. A avut de ales, şi a ales/De acum soarta lui s-a hotărît. Orice va face, nii va scăpa din gheara diavolului •:

Al meu vel fi de-a pururi î Mai chemi pe Dumnezeu ?
Ai crezi/că la chemarea-ţi o gata să se-arate ?
El vine cînd îl cheamă fecioarele curate.
Iar nu cei răi ca tine... Să nu-1 chemi l-Amîndoi
Păstra-vom învoiala tăcută dintre noi.

Al meu ai fost din leagăn şi n-ai să scapi de mine !
în orice om din cale e dracul care vine...
Sub .fel *de* fel de chipuri în preajma ta voi sta •;
Vei vrea sâ fugi de mine. — voi fi în calea ta !
Chiar .tu.ai să mă cauţi, cînd nu-ţi voi fi "în cale ;
Voi fi făclia vie. a gîndurilor tale,
îndemnul, remuşcarea, căinţa, piaza-rea...
Şi-acuma, du-te ![1]

[1] Actul al IV-lea, pag. 131.

Cu aceste din urmă versuri, piesa intră din nou în făgaşul ei, legîndu-se de întreaga concepţie. In adevăr, din această concepţie a fatalităţei nu e nevoie să izgonim pe Dracul, care e şi fatalitatea, dar şi ispita răului. Dar Dracul trebuia să rămînă mereu nevăzut, ascuns în lucruri, în licărirea ochilor primejdioşi, în ademenirile vieţei, un Drac multiform, după cum e şi zugrăvit în versurile citate, dar nu un drac ce apare sub înfăţişarea lui cunoscută şi pe care eşti liber să-1 primeşti sau să-1 respingi. Cînd ai o astfel de libertate, e cu putinţă o morală la urmă, dar atunci ai ieşit din concepţia fatalităţei, care nu presupune şi un liber arbitru...

De acum piesa se înnoadă mai bine... Dracul apare sub chipul unui călugăr, fără ca Nenoroc să-1 mai recunoască. In cuvinte prefăcute şi dulci, îl face să ucidă un cerşetor ca să-i fure pîinea, tot aşa cum pune pe nişte tîlhari să-1 prade de haine. Pînă aici actul e şi pitoresc, şi simbolic, dar mai ales în strînsă legătură cu ideea centrală.

Din nefericire, însă, Nenoroc se mai întîlneşte pe acelaşi ţărm al mărei cu rătăcitoarea domniţă Miralena, care străbate toată piesa fără vreun rost. Nenoroc o îndeamnă să se mărite cu Voie-Bună, pe care poetul nu-1 uită.

Dar dacă această apariţie a Miralenei e cu totul supă* rătoare luată în sine, ea dă prilejul lui Nenoroc de a-şi J povesti încă o dată tragedia vieţei în versuri minunate :

...Ace] ce hotărăşte al sufletelor joc
Jn cartea vieţii mele a scris să n-am noroc !
Am fost născut pe-o noapte cumplită, fără stele...
Cînta cocoşul negru vestindu-mi zile grele. ;
Şi eu venii In lume tîrziu, în zori de zi,
Şi mama-mea, sărmana, născîndu-mă, muri f
Eu n-am noroc şi nu pot măcar să fac un bine.
De atitea ori trecut-a norocul lîngă mine
Sub fel de fel de chipuri... Priveam la el cu jind.
Dar mîna-mi fu legată şi n-am putut să-1 prind.
Şi nu numai pe mine mă paşte nenorocul —
împart nenorocirea oricum şi în tot locul!
Acei ce vor să-mi facă un, bine pier pe rînd...
Eram copil: Plecasem pe ţărmul mării, vrînd

Să caut nişte păsări cu penele ciudate.
Le văd pe-un vîrf de stîncă... Alerg. înfricoşate
Zburară. După ele ! Şi-aşa, pe urma lor,
Deodată cad în apă de sus. Un păzitor
Văzuse de departe grozava întîmplare
Si-aleargă să mă scape ! Viteaz, s-aruncă-n mare.
Mă caută... mă prinde... mă scoate, am scăpat!
Dar cel ce mă scăpase, sărmanul, s-a-necat...
Oriunde-aş fi mă roade păgînul dor de ducă.
Şi plec. De vreau să mingii o floare, se usucă ;
De stau pe-o noapte verde, cu ochii către cer.
De stau visînd la stele, în linişte, stingher,
Şi ochiul meu se-opreşte pe-o stea îndepărtată,
Deodată văd că steaua sclipeşte-nspăimtntată,
Se-ntunecă... descreşte... se spulberă... S-a dus...

în aceste frumoase versuri e sîmburele întregului dramatic ; din ele ar fi trebuit să rîureze piesa, zugrăvindu-ni-se tragedia omului nenorocos, dinaintea căruia luminile se sting, stelele se prăbuşesc în gol, florile se scutură, bucuriile vieţei se usucă, izvoarele seacă. Aşa se începuse acţiunea în actul I, pentru a se frînge în cele două acte şi a se înnoda abia acum, cînd piaza-rea se arată sub chipul cucernicului călugăr.

Pînă aici Dracul fusese, după credinţa populară, visternic şi călugăr, în actul al V-lea, după aceeaşi credinţă, el apare sub chipul unui hangiu, ce vinde rachiu poporului. Nenoroc, căutat pretutindeni de cercetaşi! lui Roşu-împărat, se adăposteşte la han ca argat, unde timp de un an îşi agoniseşte un mic avut. Hangiul şi apoi şi Nenoroc suflă duhul răzvrătire! printre ţărani, îndemnîndu-i la revoltă împotriva stăpînirei şi a boierilor asupritori. Ţăranii pleacă beţi să dea foc conacelor si avutului străin şi, după ce îşi îndestulează setea lor de sînge, se întorc la han. Nenoroc află din gura lor că turmele şi casa Iui fuseseră mistuite. Episodul acesta, pe lîngă adevărul simbolic ce-1 coprinde, e în strînsă legătură cu ideea centrală a piesei, arătîndu-ne încă o dată că orice ar face Nenoroc se întoarce împotriva lui.

Dar poetul n-a uitat nici pe Voie-Bună, pe care noi tl uitasem îndelungul celor patru acte. Pentru dînsul,

Voie-Bună simbolizează pe omul născut în ceas bun, pe omul care a primit pe duhovnic şi s-a pus sub pavăza Arhanghelului Mihail. După ce a pribegit un an, se*întoarce în împărăţie, auzind că poporul nu e mulţumit de Roşu-împărat şi că îl aşteaptă pe dînsul să-şi ia tronul părintesc. Poposind la han, cei doi fraţi se intîlnesc. Peste noapte însă, hangiul sădeşte ura în sufletul lui Nenoroc, îndemnîndu-1 să ia el tronul... Nenoroc, ameţit, se pregăteşte să-şi ucidă fratele, şi ar fi făcut-o dacă Arhanghelul Mihail nu l-ar fi împiedicat. Voie-Bună pleacă neatins. Nenoroc e coprins de remuşcări. Ce-i mai rămîne de făcut ?

...Să te spînzuri! Da ! Da ! Să-ţi legi de gît
Un ştreang, şi scapi de toate !...

îi şopteşte pervers hangiul. Nenoroc se cutremură, înţelegînd abia acum că hangiul nu e decît Satana ce-1 urmărise pretutindeni pentru a-i lua sufletul. Şi, după eredinţa populară, sufletele sinucişilor sunt ale Dracului :

Da, sunt Dracul; şi astăzi, ca şi ieri,
Iţi sunt mereu în cale. Sunt cel ce dă plăceri
Orieînd, oricui le cere. Dar vreau în schimb răsplată.
Răsplata ta e ştreangul. O viaţă zbuciumată
Aşa mi se plăteşte !

Sfîrşitul acestui act e de o rară frumuseţe, şi poetică, şi scenică, de o frumuseţe adevărat shakespeariană. El ar fi meritat să fie citat şi' pentru puterea lui fără seamăn în literatura "noastră, dar şi pentru a face cîteva observaţii ce-mi păr hotărîtoare. Nenoroc nu trebuia să cruţe pe frăte-sâu;'trebuia să-1 ucidă. Acesta ar fi fost sfîrşitul cel mâi firesc al unui şirag de fapte rele... Furase, ucisese, luase femeia altuia, semănase răzvrătirea — dar nici o crimă nil e mai mare decît fratricidul. Biruinţa Dracului ăr fi fost atunci desăvîrşită. După ce-1 îndemnase la atîtea nelegiuiri, acum l-ar fi împins să săvîrşească şi crima lui Cain. Atunci remuşcările, sensibilizate prin strigăte, prin rînjete şi chiote drăceşti, ar fi fost fireşti î iar Satana, ce-i cîntase sub chipul cocoşului negru îh clipa naşterei, ce-i ţinuse calea sub atîtea înfăţişări, s-ar fi dat pe faţă acum pentru întîiaşi dată, silindu-şi victima să se spînzure... Piesa ar fi avut astfel un fina] măreţ simbolic şi mai ales logic...

Poetul a voit altfel, gîndindu-se mereu la: morală, la Voie-Bună şi la Miralena.

* Nenoroc nu ucide pe Voie-Bună; prin urmare, nu mai are de ce să fie coprins de remuşcări, el care făptuise atîtea rele cu multă uşurinţă. Dracul se descoperă, grăbind un deznodământ fără vreun cuvînt puternic... Şi dacă ar fi fost măcar un deznodămînt ! Nu, e numai un simulacru... Remuşcările gem în văzduh, iadul se deschide, Dracul îşi suflă para lui dogoritoare, Nenoroc cade la pămînt, dar nu se spînzură... Toată înscenarea aceasta atît de minunată şi de zguduitoare e zădărnicită ; e ca şi cum n-ar fi fost; în teatru, mai ales, o astfel. de'zădărnicie e dăunătoare. Orice i s-ar putea ierta poetului, numai greşeala de a nu fi isprăvit piesa aici nu i-o putem ierta... Cu moartea lui s-ar fi isprăvit tragedia voievodului Nenoroc, la a cărui naştere cîntase cocoşul negru şi pe a cărui pieire a grăbit-o Dracul...

Poetul a mai adăugat, vai! un al şaselea act; crezînd că voim să cunoaştem şi povestea lui Voie-Bună şi a Miralenei. Amară iluzie şi neiertată greşeală ! Interesul nostru nu-1 mai urmăreşte. Roş-împărat' (ce-mi pasă de Roş-împărat ?) e răsturnat; Voie-Bună (ce-mi pasă de Voie-Bună !) îşi cîştigă tronul şi vrea să ia de soţie pe Miralena, fata lui Roşu-împărat (ce-mi pasă de Miralena !). în mijlocul bucuriei obşteşti, soseşte ca o fantomă — ca un rescape — şi Nenoroc. Voie-Bună îl primeşte cu dragoste ; i-ar da orice, i-ar da împărăţia chiar. El voieşte însă pe Miralena, deşi în actul al IV-lea o îndemnase să ia pe Voie-Bună,' care sigur ar putea-o face fericită... Ciudată şi tîrzie dorinţă! Şi cum Voie-Bună nu i-o dă, Nenoroc se aruncă în mare sub ochii Dracului prefăcut în sfetnic !...

Ah ! cum a putut d. Eftimiu să scrie acest act de prisos ŞÎ care scade cu atît interesul dramatic al piesei !

Cum a putut ? Iacă cum : poetului îi trebuia o apoteoza morală — indicată mai ales în epilogul nejucat. voie-Bună a ascultat de Arhanghel şi a mers pe calea Urcptaţei : i se cuvine deci răsplata tronului si a raiului. JNenoroc a urmat pe Dracul, va merge în iad.' A încercat

să se pocăiască în actul al patrulea. E prea tîrziu... Religia creştină ce iartă e o religie de sclavi. Poetul n-o îngăduie ; trebuie să fie totdeauna pe calea binelui. Nenoroc avea de ales. A ales pe Dracul; cu el să rămînă. Autorul uită că Nenoroc e victima fatalităţii şi deci nu putea alege. Uitînd, ne-a dat două acte foarte frumoase (II şi III), în contradicţie cu ideea centrală a piesei, şi un alt act (VI) şi tardiv, şi de prisos...

în această cercetare am lăsat la o parte amănuntele pitoreşti, pline de fineţe şi de observaţie ; am lăsat la o parte atîtea pasagii, adevărate modele de vers teatral şî de vervă lirică, ce vor trece de-a dreptul în antologie. N-am voie decît să discut valoarea de concepţie a *Cocoşului negru*, care, cu toată lipsa de unitate, e deosebit de însemnată.

Putem privi poemul d-lui Victor Eftimiu ca o nobilă sforţare de a pune o cugetare pe scena noastră şi, oricum, ca pe cea mai bogată concepţie pe care o avem pînă acum în teatrul românesc...

COCOŞUL NEGRU" DE VICTOR EFTIMIU

Acum doi ani atrăgeam atenţia cititorilor acestei reviste asupra unui „nou scriitor", d. Victor Eftimiu, care astăzi, departe de a fi un nou scriitor, e unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai noii generaţii de scriitori şi din cei mai consacraţi printr-un succes ce nu s-a ostenit încă.

De atunci d. Eftimiu, pe lîngă un volum de poezii *Poemele singurătăţii*, pe lîngă nenumărate schiţe şi articole, ne-a mai dat un poem dramatic în versuri, *lntîia rază*, o comedie într-un act, *Ariciul şi sobolul*, şi un poem dramatic în proză, *Poveste de Crăciun*, toate jucate pe scena Teatrului Naţional într-o atmosferă de cordialitate şi de simpatie ce n-au scăpat nimănui. Acum în urmă poetul ne-a dat şi o mare „fantezie dramatică", *Cocoşul negru*, în şase acte, ce cucerise atenţia tuturor înainte de a se fi jucat... Prin ea, dacă d. Victor Eftimiu n-a cucerit triumful pe care era firesc să-1 aştepte şi de la talentul său şi de la vădita simpatie a publicului, a afirmat un progres de cugetare şi de vigoare dramatică cu mult mai preţioase în ochii criticului literar, ce pune mai mult temei pe „devenire" şi înnoire decît pe statornicia „realizărilor" într-o strimtă îngrădire...

Am stăruit aiurea destul de pe larg asupra compoziţiei tecnice a *Cocoşului negru*[1], aşa că aici mă voi

[1] *Flacăra,* nr. de la 2 şi 9 martie.

mărgini să-mi spun în cîteva cuvinte sintetice părerea.

Fantazia dramatică a d-lui Victor Eftimiu păcătuieşte prin lipsa unitiţei de concepţie. Nu e o dramă, ci sunt două... E mai întîi tragedia omului nenorocos, născut în ceasul cînd cînta cocoşul negru şi pe care avea sâ-1 urmărească fatalitatea în tot ce va face. Faptele lui scapă oricărei răspunderi, deoarece ele nu pleacă din libera voinţă a eroului, ci dintr-un destin de neînlăturat. Această tragedie a fatalităţii, ce e unul din elementele de căpetenie ale teatrului grec, a fost schiţată de poet în actul întîi, apoi reluată în actul al IV-lea şi al V-lea, cînd piaza-rea întrupată în drac sub deosebite chipuri : de visternic, de călugăr, de cîrciumar, împinge pe voievodul Nenoroc pe drumul pierzaniei, îndemnîndu-1 la furt, la viţîu, la crimă, spre a-1 sili la spînzurătoare. In aceste trei acte — şi s-ar mai fi putut adăoga încă unul sau două, izvorite din aceeaşi concepţie, se încadrează tragedia adevărată pe care ă voit să ne-o dea poetul. Paralel însă cu ea, s-a desfăşurat o altă concepţie, în contradicţie cu ideea fatalităţii. In actul al I-lea şi al II* leă găsim Un Nenoroc stăpîn pe faptele sale, bucurîndU-se de un liber arbitru necondiţionat. Avînd a alege între doi sfetnici, între Drac şi Arhanghelul Mihail, el alege pe Drac, ştiind bine că*i vinde sufletul în schimbul unor plăceri pămînteşti. Alegînd în deplină libertate, el e răspunzător de faptele sale. Căinţa lui tîrzie nu e primită. îşi va lua deci pedeapsa după o lege morală mai riguroasă decît morala creştină, care împrăştie lesne balsamul iertărei. Aceste două acte şi cu morala epilo-, gului, deşi sunt cele mai frumoase, păşesc deci alături de," concepţia dintîi a piesei, contrazicînd-o. In această contradicţie mi se pare că stă scăderea cea mai însemnată a dramei.

Luat însă act cu act, luat. în episoade, în amănunte, poemul d-lui Victor Eftimiu e plin de frumuseţi poetice. Nimeni numînuieşte cad. Eftimiu versul teatral, cu atîta .limpede sonoritate, cu atîta avînt liric, cu atîta căldură cuceritoare, nimeni nu ştie împrăştia cu mai multă dărnicie icoanele luminoase, nimeni nu e mai bogat în resurse teatrale, nimeni nu a vădit o mai mare ingeniozitate scenică. Şî ceea ce e mai preţios, prin *Cocoşul negru,* d Victor Eftimiu s-a arătat un poet de concepţie, pe care nimic nu-1 sperie — nici amintirea strivitoare a lui Goethe — un poet care, ieşind din făgaşul feeriei uşoare, clădeşte o vastă poemă simbolică, însufleţită de o cugetare isteaţă şi multiformă, ce, cu toată lipsa de unitate, ne cucereşte nu numai admiraţia, ci şi respectul datorat omului ce ar fi putut avea un succes netăgăduit pe alte căi mai lesnicioase.

CINCUANTENARUL ROMANULUI ROMÂNESC

Se împlinesc cincizeci de ani de la apariția *Ciocoilor vechi şi noi.* Şi, după cum proza noastră literară începe la 1840 cu *Alexandru Lăpuşneanu* al lui Costache Negruzzi, tot astfel romanul îşi are punctul de plecare de la *Ciocoii* lui N. Filimon.

Pentru un stat tînăr ca al nostru, jumătate de veac e aproape un trecut, iar un cîncuantenar e un prilej fericit de a arunca o ochire îndărăt.

Pe toate căile am mers repede. Prin trezirea la viață a unor puteri sufleteşti îndelung înăbuşite, am făcut primejdioase sărituri în dezvoltarea firească a unui popor. Privind această creştere grăbită, înțelegi într-o măsură pe entuziaştii de după 1848 ce-şi închipuiau că ochii lumii întregi sunt ațintiți cu înminunare asupra noastră, înțelegi pe exaltații ce proclamau pe zidurile capitalei, la răsturnarea lui Cuza : „Români î în mai puțin de două luni ați trăit mai mult decît 2 secoli. Voi, născuți de ieri la viața libertății, ați devenit învățătorii lumii cilivizate. Europa, uimită de înțelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale şi aşteaptă tot de la voi. Nu simțiți, fraților, că dumnezeirea furnică în toată ființa voastră ?"

Scumpi vizionari, cît de departe sunteți de sufletele generației de astăzi. Am plătit scump entuziasmul vostru copilăresc. După epoca celor ce căutau cu ochii în stele, a venit epoca „inimilor reci" şi a „harfelor zdrobite" ; după epopee, a venit şi critica ; după masă, a venit

si socoteala. Am răscumpărat astfel greşelele voastre generoase printr-o cumplită neîncredere de sine. Avîntul a fost fulgerat de îndoială. Ironia latină a stînjenit sloboda revărsare a spiritului... De treizeci de ani suntem cu zîmbetul pe buze. Nu credem în nimeni : nici în alții, nici în noi. Cuvintele mari au fost repede ocolite cu un fel de sfiiciune. Un bard naționalist îmi spunea cu mîndrîe că n-a scris niciodată în versurile sale cuvîntul „român". Nici unul dintre poeții mai de seamă nu s-a inspirat din împrejurările glorioase de astă-vară... Poporul s-a arătat însuflețit; scriitorii însă, nu. Dimpotrivă, îndată după campanie au început ei o „campanie" de micşorare a faptelor împlinite[1]. E drept că ea fu făcută mai mult de ziarişti, din nevoi profesionale. Scriitorii s-au ținut numai deoparte, deşi unii dintre ei erau cuceriți sufleteşte. Teama de ridicol i-a împiedicat de la orice avînt. Să-ți cînți țara, neamul, vitejia soldatului, năzuințele naționale într-o vreme atît de întîrziată ar fi putut părea copilăresc. Cunosc poeți ce au şovăit pînă la urmă dacă trebuie să slăvească războiul, iar unul dintre ei — şi din cei mai de seamă — mă îndemna să scriu un articol despre poeții ce *n-au cîntat războiul,* ca o mărturie de sinceritate artistică, deşi, de fapt, e mai mult un semn al vremii de îndoială în care trăim. Caragiale a murit; ironia lui ne pîndeşte încă !...

Acest spirit de tăgăduire şi de neîncredere e de obicei rodul unei civilizații înaintate şi îmbătrînite. Şi în negație am mers repede. într-o jumătate de veac am istovit întreaga gamă a entuziasmului şi a scepticismului.

Au trecut cincizeci de ani de la cel dintîi bun roman românesc... Şi, deşi pe toate căile de activitate națională am făcut progrese neîndoioase, deşi în poezie am primit cea din urmă formulă simbolistă şi în pictură ne mai rămîne numai cubismul, *Ciocoii* lui Filimon n-au dispărut încă în lumea umbrelor. Ei trăiesc. Epopeele lui Eliade şi nuvelele lui Asachi nu se mai citesc, pe cînd romanul veselului Filimon stăruie încă în mîinile tine-

[1] E vorba de campania din Bulgaria din 1913.

rimii. Mai mult decît atît : e o dată în literatură noastră. De la el porneşte un gen literar, din cele mai grele şi din cele ce s-au dezvoltat mai puţin. Romanul românesc, ca şi teatrul de altminteri, nu sunt ceea ce ar trebui să fie. In poezie am făcut progrese cu mult mai însemnate. Eminescu, Coşbuc, Vlahuţă şi unii dintre poeţii generaţiei tinere nu au semenii lor în roman sau în teatru. Faptul îşi are desigur tîlcul lui. Oricît am părea de îmbătrîniţi înainte de vreme, sufletul unui popor urmează legile unei evoluţii neturburate. Noi suntem încă la faza lirică. Romanul şi teatrul fiind genuri obiective, e firesc ca evoluţia lor să se facă mai anevoie, cerînd o altfel de pregătire sufletească.

Şi totuşi Filimon a izbutit.

Acest „copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu plete de ţîrcovnlc" a fost corist în trupa Madamei Karl, flautist în trupa lui Papa Nicola şi aspirant de preoţie ; acest obişnuit al grădinilor Bucureştilor, tovarăş de chefuri cu Anton Pann, Unghiurliu, Chiosea şi Nănescu ; acest „mălai mare", cum îi spuneau prietenii, a reuşit să ne dea într-o literatură lipsită de tradiţie cel dintîi bun roman românesc...

Pînă la jumătatea veacului trecut, literatura noastră a fost opera unei boierimi inimoase, ce se străduia pentru redeşteptarea noastră culturală. Boieri au fost Văcăreştii, Conachi, V. Alecsandri, Ion Ghica, M. Kogălniceanu, Costache Negruzzi; de o largă cultură şi ajunşi la cea mai înaltă treaptă socială au fost Eliade, Asachi, Gr. Alexandrescu sau Bolintineanu. Cu Anton Pann şi cu Nicolaî Filimon încep cei dintîi „boemi*[4] în literatura noastră, ce aveau să se înmulţească apoi în chip. atît de îngrijitor, mai ales de la Eminescu încoace. Păturile sociale suprapuse au renunţat la literatură. Nu numai că n-o fac, dar nici n-o citesc. Ramurile de activitate s-au împărţit. Literatura a rămas în sarcina proletariatului intelectual. In locul boierilor sau al oamenilor de cultură de odinioară s-a ridicat astăzi o numeroasă armată de muncitori ai condeiului, cu mai mult talent şi. hărnicie, dar cu mai puţină zăbavă, cultură şi chiar demnitate profesională. Cei mai mulţi scriitori de acum nu au nici stare civilă, nici vreun rol social. Alexandrescu şi Bolintineanu puteau

aiunge miniştri prin lirica lor; Eminescu n-a ajuns decît în redacţia ziarului *Timpul*... Scriitorii generaţiei eroice erau în fruntea mişcărilor naţionale, ca cea mai înaltă vădire culturală şi socială ; scriitorii de azi sunt nişte chinuiţi meşteşugari ai condeiului, fără nici un rost în viata publică... Scrisul lor, mult mai căutat şi mai artistic, nu are nici o legătură cu rostul naţional...

Boema literară, dacă îşi recunoaşte cea mai înaltă expresie în Eminescu, trebuie să-şi recunoască strămoşul în Nicolaî Filimon — în acest pierde-vară, fără arbore genealogic, vesel, nepăsător la viaţă, făcînd de toate fără vreo pregătire deosebită, chefLîu, mîncăcios ca un erou homeric, ţîrcovnîc şi critic muzical, nuvelist romantic cîtăva vreme şi apoi deodată romancier social, bun observator, ascuţit, care, dacă în viaţa n-a ajuns nimic, a lăsat după moarte un nume şî o operă trainică...

Ciocoii lui Filimon sunt în adevăr o operă trainică ; nu însă şi un monument artistic. în privinţa aceasta am făcut progrese mari. Jumătatea de veac ce ne desparte de romanul scriitorului nostru n-a trecut fără a nu ne fi poleit limba, fără a nu ne fi deprins urechea cu o cadenţă mai armonioasă a frazei şi, mai ales, fără a nu ne fi sădit în. conştiinţă cîteva noţiuni elementare de artă. De la *Ciocoi* pînă la *Tănase Scatiu* a d-lui Duiliu Zamfirescu am străbătut un drum mare sub raportul compoziţiei. Romanul lui Filimon este o frescă, neisprăvită, dar destul de bogată şi de revărsată, pe care o străbate o povestire nu îndeajuns de înnodată şi nu cu destulă alegere a amănuntelor. Pentru un cititor de literatură obişnuită, romanul pierde. Suntem «deprinşi cu o mai mare economie de trăsături şi cu o convergenţă a efectelor, ce nu se găsesc întotdeauna în *Ciocoii*... Intenţia scriitorului fiind de a ne da mai mult un tablou social decît un roman, unele pagini pot avea un interes documentar. Strică însă impresiei artistice. Sunt capitole întregi ce s-ar putea lăsa la o parte fără nici o pagubă pentru desfăşurarea povestirei. Dimpotrivă, ar uşura-o, făcînd-o mai sprintenă.

Filimon n-avea, fireşte, o lungă tradiţie literară îndărătul lui, cultură prea mare de asemeni nu avea şi nici o intuiţie artistică hotărîtoare pentru a-i limpezi calea. Trebuia deci să greşească. Lipsindu-i un simţ artistic cultivat, 1-a înlocuit cu o firească putere de observare şi cu un dar de a zugrăvi în mare, ce fac din romanul lui cea mai reuşită icoană a sfîrşitului epocei fanariote. Luată astfel, şi nu ca un roman modern, opera lui Filimon şi-a împlinit ţelul. în capitolele uneori cam didactice ale ei, străbatem întreaga societate fanariotă. începînd de la vodă Caragea şi pînă Ia indivizii îndoielnici ce trăiau din fărimiturile bogatului paznic al domniilor fanariote. Prin legăturile lui cam ancilare cu Tudor Ciolănescu, vătaful de curte al banului Grigore Băleanu, cu Neagu Chioftea al banului Constantin Bălăceanu, cu Gheorghiţă de la Armaşu Mânu, cu Zamfir Ploscă de Ia Isac Ralet, scriitorul putu zugrăvi tabloul viguros al începutului de veac, peste care aruncă uneori o lumină ce se vedea a fi trecută prin geamurile aburite şi înguste ale bucătăriei, pe care o cunoştea mai bine Filimon decît bogatele saloane boiereşti... Dintr-un astfel de punct de observaţie şi de la un boem cu spirit neatîrnat ca Fiii* mon nu ne puteam aştepta decît la un tablou satiric. Şi> în adevăr, *Ciocoii* sunt cu prisosinţă o satiră socială.

Dar scriitorul nu reuşi numai să ne dea icoana unei epoci în amănunte uneori dezlegate şi didactice, ci izbuti să insufle şi viaţă unui erou, în carne şi oase, unui erou reprezentativ nu numai pentru o generaţie, ci rupt parcă din realitatea de astăzi, ridicîndu-se la înălţimea unui simbol.

Dinu Păturică este o mare creaţie. El este un erou naţional, mai neruşinat, mai bogat în resurse sub fanarioţi, dar înfloritor încă şi astăzi.

Iată-1 venit la Bucureşti pe băiatul lui treti-logofăt Ghinea Păturică, ot Bucov sud Saac, ca ciubucciu in casa postelnicului Andronache Tuzluc, neînsemnat încă, dar aproape de urechea stăpînului.

Harnic, credincios la început, cuviincios cu cei mai mari, umilit, linguşitor, ascuns, Dinu Păturică se aruncă în cariera ciocoismului, minunat pregătit sufleteşte pentru a ajunge. *Quo non ascendam ?* e lozinca în slujba

căreia pune răbdarea de a suferi orice în vederea ţelului din urmă- Romanul lui Filimon e epopeea magistrală a ciocoiului român. De la paza ciubucului boierului, Dinu trece Ia paza iubitei lui Andronachi, Chera Duduca. Din ochi se înţelege cu ţiitoarea grecului pentru a stoarce pe stăpîn. *n tovărăşie intră apoi şi Chir Costea Chiorul, cămătarul evreu ascuns sub nume grecesc. Jaful începe. Dinu fură din toate, din administraţia moşiilor, din hrana vitelor, din leafa ţiganilor, din întreţinerea caselor; Chera Duduca cere juvaeruri, pe care le vinde apoi. Costache Chiorul dă bani cu dobîndă înzecită. Moşiile zboară una cîte una ; grecul e sărăcit.

Chera îl părăseşte, cununîndu-se cu Dinu, ajuns astăzi bogat. E drept că Filimon a căutat să-şi ridice opera printr-un sfîrşit moral. Dinu e aruncat în ocnă de către domnul pâmîntean restatornicit. Chera fuge şi ea peste Dunăre cu un turc.

De fapt, însă, romanul e apoteoza ciocoiului, a parvenitului naţional, lunga descriere a unei cariere strălucite, pentru traiectoria căreia nu e cruţat nici un amănunt. Zi cu zi suntem martorii acestei ascensiuni încete, dar sigure, şi la ruina unei stări înfloritoare. Nici un mijloc de îmbogăţire nu e uitat; nu e umilinţă si îndrăzneală, v.lenie şi mlădiere pe care Filimon să nu le fi zugrăvit, dacă nu totdeauna cu o mînă uşoară, cel puţin cu o stăruinţă şi bogăţie ce sfîrşesc prin a impune.

Opera lui Filimon trebuia să fie un diptic : de o parte, *ciocoii vechi,* de cealaltă, *ciocoii noi.* Scriitorul a murit însă înainte de a fi putut zugrăvi şi partea a doua a dipticului. A trebuit să vină d. Duiliu Zamfirescu pentru a întregi opera lui Filimon. Tănase Scatiu e strănepotul lui Dinu Păturică, e ciocoiul nou, lustruit de jumătate de veac de progres, care nu mai începe de la paza ciubucului boierului, prin a sfîrşi, după o scurtă prosperitate, la ocnă, ci începe ca vechil,, pentru a ajunge stăpînitorul pămîntului şi reprezentantul poporului în parlamentul ţării. Tănase Scatiu e scutit de lungul şirag al umilinţelor legate de soarta slujnicarilor. El e răbdător, harnic, fără milă faţă de cei mici, asupritor al pluga-

rilor, strîngător, lacom la bucățica de pămînt a altuia. De la vechil se înalță la rangul de arendaş. Luînd pe fata boierului, ajunge proprietar, om cu influență în județul lui, tiran cu ai, săi şi cu țăranii, dar bine văzut de prefect şi de guvern, în curînd. deputat şi, desigur, în a doua generație, şi ministru. Aceasta e realitatea țării de azi. Opera lui Filimon, ca şi cea a d-lui Duiliu Zamfirescu (mai puțin bogată, dar mult mai artistică), izvorăsc din procesul social pe. care îl putem urmări şi acum. Se duc boierii ca şi berzele. Se primenesc cadrele ; se năruiesc averile. în locul fanariotului jaeaş şi el, dar generos uneori, cu gesturi largi şi om cu oarecare cultură, •s-a ridicat Dinu Păturică, şi în locul boierimii noastre obosite, nepăsătoare, cu mari însuşiri sufleteşti, dar lipsită de energie, se ridică vechilii harnici, hrăpăreți, cu puteri neostenite încă. *Quo non ascendam ?* îşi zic şi ei se înalță în adevăr în cele mai mari situații, zgomotoşi, plebei în apucături, dar împrăştietori de noi energii. Țara * a lor, viitorul e tot al lor. Bunurile acestui pămînt sunt ale acelor ce ştiu să le dorească cu toată pofta sălbatică a unor suflete ce nu s-au înfruptat încă din nici o plăcere a vieții. Cei ce le-au primit pe nemuncite se fac repede nevrednici de a le mai avea...

E o fericire că acest proces social, atît de văzut şi de izbitor, a fost prins în opere literare de o deosebită însemnătate, ca *Ciocoii* şi *Tănase Scatiu,* dar e o nedumerire că romanul social românesc s-a mărginit numai la atît.

S-a spus că literatura este expresia societății. Dacă însă din civilizația noastră de azi n-ar rămînea ca mărturie posterității decît puținele romane.ce avem, urmaşii noştri sau străinii şi-ar face o ciudată idee despre fizionomia noastră socială... Şi anume, eroul de predilecție al romanului românesc este *învinsul.*

De la DIonisie al ,lui Eminescu, fără stare civilă, cu capul în lună, fantastic„ străin de orice realitate, necăjit de ambiția de a fi cineva sau ceva, pînă la eroii celor mai noi romane, găsim gama întreagă a unor oameni 111testrați sufleteşte, dar în desâvîrşită nearmonie cu ce- înz'rințele unei vieți ce e înainte de toate o luptă.

Dan al d-lui Vlahuță e un tînăr cu iluzii şi cu însuşiri de inimă, pe care viața îl zdrobeşte repede ca pe un om nefolositor şi-1 aruncă în casa de nebuni. Toți eroii d-lui Brătescu-Voineşti sunt, după cum s-a mai spus, nişte *inadaptabili.* Suflete distinse, discrete, se ofilesc încetul cu încetul într-un colț de provincie, fără a fi însemnat ceva. Niculai Manea ăl d-lui M. Sadoveanu e iarăşi povestea unui profesor pe care viața de Bucureşti îl aruncă repede din circulația ei ca pe un netrebnic şi neputincios; Provincia îl primeşte şi pe acesta în sînul ei de ape domoale şi potolite. Pînă şi Marin Gelea al d-lui N. Pe^traseu ne povesteşte ruina unui suflet de artist.

Şi acum se iveşte întrebarea : societatea românească, în generalitatea ei, este compusă oare din oameni distinşi sufleteşte, dar nepregătiți pentru luptă, incapabili de acțiune, învinşi dinainte ? Şi dacă nu, pentru ce atunci literatura noastră a făcut din *învins* un fel de erou național ?

Țara noastră e încă tînără şi plină de energii. în sînul ei sunt un număr nesfîrşit mai mare de Dinu Păturică şî de Tănase Scatiu decît de Dan şi de Niculai Manea. Din toate unghiurile țării se ridică oameni noi, aprigi la luptă, harnici, ambițioşi, voind să ajungă cu orice preț, călcînd totul în picioare, afecții, legături sfinte, în vederea țintei din urmă, de a fi bogați şi puternici.

Adevăratul erou național, care tălmăceşte mai bine înfățişarea societății noastre, e, aşadar, Tănase Scatiu.

Atunci ?

Faptul se poate înțelege lesne. Am spus că, fiind la începutul vieții noastre literare, suntem încă în faza lirică.

Deşi îmbrăcînd haina romanului, operele scriitorilor noştri sunt mai mult nişte poeme, în care ei îşi cîntă întrucîtva povestea vieții şi suferinții lor. Şi Dan, ca şi Niculai Manea, nu sunt luați din observația lumii înconjurătoare, ci sunt frînți din însuşi sufletul scriitorului. D. Brătescu-Voineşti se povesteşte în fiecare din nuvelele d-sale ; toți eroii d-sale seamănă, fiindcă sunt chiar d. Brătescu-Voineşti.

într-o țară în care Tănase Scatiu ajunge deputat sau ministru e firesc ca artiştii, care în genere sunt nişte solitari şi nişte vizionari, să fie de-a dreptul nişte *învinşi*.

Oricîte merite artistice ar avea însă această literatură lirică şi personală, ea nu e nici în tradiția, nici în formula adevăratului roman, gen obiectiv, izvorît din observație. Societatea românească se recunoaşte foarte puțin în oglinda ce i se întinde.

Viitorul romanului nostru va ieşi, prin urmare, din brazda *Ciocoilor* lui N. Filimon. Cincuantenarul acestei opere trainice să ne slujească şi de aducere-aminte a ceea ce trebuie să fie un roman : icoana împrejurărilor de viață într-o epocă anumită.

ZECE ANI DE CRITICA

Sunt zece ani de cînd am scris cel dintîi articol de critică.

Pentru activitatea unui scriitor, zece ani pot fi prilejul unui popas. Porneşte omul la iucru cu inima plină de nădejde şi cu mîna plină de seminţe. Unele prind. Cele mai multe cad însă pe piatră seacă. Grăbiți şi cu ochii îndreptați mereu spre țintă, nu ne mai uităm îndărăt să vedem dacă munca noastră a dat vreun rod. Şi apoi, şi noi ne schimbăm. Mergînd zoriți, ni se pare că rămînem aceiaşi, deşi ne prefacem. în drum lăsăm atîtea credințe şi ni se trezesc atîtea idealuri noi, încît, fără să bănuim» devenim cu totul altfel. E bine deci ca în răstimpuri mai mari să ne oprim o clipă şi să ne întrebăm conştiința ; să cercetăm cu ce idei am pornit şi cu cîte din ele am mai rămas. Dacă se revizuiesc constituțiile, e bine să se revizuiască şi conştiințele. Trupeşte, ne primenim celulele după cîteva luni ; sufleteşte, nu putem sta cristalizați sub aceeaşi formă. Evoluăm.

Am pornit cu convingerea că critica *nu e o ştiință*.. O am şi acum. Atunci mă bucuram ; acum însă îmi pare rău. Mai mult decît atît : o privesc ca pe o nefericire.

Mi se părea că unul din farmecele criticei e de a fi o arta : un minunat mijloc de a ne întipări personalitatea.. Cînd suntem tineri, ne vedem pe noi în toate, prefacem lumea după pornirile noastre. Critica e o lungă primblare în jurul operelor de artă. în această călătorie ne

pătrundem de frumusețile dimprejur, le simțim şi le mărim prin adausul nostru sufletesc. Orice operă e *ea* şi *noi.* Fiind o artă, critica e unduioasă, schimbăcioasă, ca norul lui Sully Prudhomme, acum aşa şi acum altfel ; acum lîncedă, acum războinică; acum rece, acum voluptuoasă, val de mare ce se frînge de stîncă sau se revarsă molcom pe nisipul țărmului. Neputînd atinge cu siguranță adevărul, ea se învîrteşte în jurul lui. Şi împrejurimile sunt mai frumoase. O critică ştiințifică ar fi o critică sigură, dar tristă; ea ar înlătura orice fantezie, orice legănare a minții, orice avînt, orice patima zămislitoare de frumos. Un critic ar fi un om adus din spate, încovoiat asupra unei cumpene în care atîrnă însuşirile şi scăderile operei de artă. Un cîntar fără greşeală, fără şovăire, sigur şi rece ca un cuțit ce cade greu pe grumazul vinovatului. A înlocui întreaga gamă a subtilității minții omeneşti printr-o singură formă rece şi lapidară este a tăia aripile criticei, prefăcînd-o din şoim în pasăre de curte.

Aşa credeam.

Nu mai sunt de aceeaşi părere. Pe drum mi-am pierdut bucuria. Critica e o artă şi nu o ştiință. Ce nefericire ! Ca Filoctet, părăsitul erou pe stîncile Lemnosului, mă jăluiesc : Opopoi ! opopoi! Unde v-ați dus, trireme fățarnice, lăsîndu-mâ pe țărmul insulei pustii ? Ați pornit spre zidurile Troiei, uitîndu-mă cu piciorul rănit de săgeata înveninată a lui Hercule.

Au trecut triremele ştiinței spre țelul din urmă : *adevărul.* Critica a rămas tot pe stînca Lemnosului. E uitată. Toate bucuriile vieții se irosesc, spunea Vergiliu, afară de una singura : dragostea de a şti. în noi este o dorință neistovită de a cunoaşte ; suntem însetați de apa ştiinței. Voim lucruri sigure, hotărîte. „Dacă ai o- idee sigură, spunea Goethe, dâ-mi-o, căci idei probabile am şi eu îndeajuns."

Adevărul — iată punctul în jurul căruia ne polarizăm tendințele. Voim să ştim ceea ce e şi ceea ce nu e ; ca şi Famuluş, voim, negru pe alb, un cuvint, o formulă liniştitoare. Nu ne mai mulțumesc legănările între două idei, între două concepții, ,

Critica e încă silită la legănare ; ea se mai învîrteşte „ jocul probabilităților. Adevărurile ei sunt în mare parte subiective. Plecînd din intuiția noastră, ea poartă întipărirea personalității. Noi suntem chezăşii celor ce spunem. Gustul şi moralitatea noastră cîntăresc mai greu decît forma frumoasă sub care ne exprimăm convingerile.

Aceasta e încă o schimbare. Nevoia de a spune frumos trebuie înlocuită prin nevoia de a spune cinstit.

Am fost de la început un impresionist. Sunt şi acum. Cu timpul am atribuit însă acestui cuvînt un înțeles întrucîtva deosebit

Impresionismul nu înlătură convingerea. Dimpotrivă, o presupune, şi o poate chiar presupune în chipul cel mai energic şi mai exclusiv. Impresionismul nu e numai expresia unei păreri trecătoare, a unei nesiguranțe, nu e numai frica de orice răspundere. Dimpotrivă, e o afirmație care, chiar dacă ar fi greşită, se cuvine să aibă chezăşia răspunderii noastre. Fără o astfel de chezăşie, ea nu are nici o valoare. Impresionismul intră în tehnica criticei ; el e un anumit mijloc de a tălmăci o convingere.

în jurul oricărui lucru se ridică nenumărate probleme ; aspectele sub cari poate fi privită o operă de artă sunt felurite. Dacă am sta să le cercetăm pe fiecare în parte, ne-am risipi în amănunte, pierzînd din vedere întregul. Impresionismul răspunde unei nevoi de unitate fundamentală minții omeneşti. Tindem spre simplificare şi spre unitate. Din noianul de impresii ce ne copleşesc, trebuie deci să alegem pe cele mai caracteristice şi, de se poate, să le reducem şi pe acestea la una singură regeneratoare. După cum o noțiune subsuma o infinitate de exemplare, tot aşa o impresie critică trebuie să fie o formulă în care să se împletească un număr cit mai mare de impresii de amănunt. Impresionismul este alegerea căutată sau intuitivă a principiului dominator din orice operă de artă. în acest înțeles, făcînd critică ştiințifică, Taine a fost totuşi cel mai puternic impresionist în ceea ce priveşte tehnica criticei. Spirit generalizator,

el a căutat să reducă operele de artă şi chiar pe scriitori la o singură formulă explicativă.

Fiind o artă, impresionismul trebuie sprijinit şi prin mijloace artistice. O impresie e o afirmaţie. Neavînd tăria adevărului ştiinţific, ea poate fi întărită prin toate resursele artei ce sensibilizează ideile.

Acest aspect artistic al criticei nu e însă un imperativ categoric. Critica se poate lipsi de el. Cu cît trece timpul, cu atît mă conving că peste frumos se ridică adevărul şi în lipsa unui adevăr obiectiv, credinţa noastră luminată, sinceră, în ceea ce luăm noi drept adevăr. Dacă criticul e şi un artist, cu atît mai bine. El trebuie însă să fie numaidecît un om moral, sub pedeapsa zădărnicirii întregei lui activităţi. Un scriitor lipsit de bună-credinţă nu are ce căuta în critică. Să fii om de gust mai întîi şi apoi om cinstit. Atît. E mai folositoare părerea sinceră a celui din urmă cititor decît şiretenia sclipitoare a celui dintîi dintre pamfletari. Poetul poate fi oricum ; criticului i se cere însă o anumită cinste profesională, ce-1 pune mai presus de bănuiala unei tranzacţii cu convingerile sale. O părere trebuie să fie expresia întregei noastre fiinţe morale.

In această privinţă stăm rău.

Literatura română e un lung Calvar.

Pe de o parte, o impunătoare masă de neştiutori de carte, străini deci de orice literatură ; alături, o pătură cu o cultură fără temelii etnice, îndestulîndu-şi nevoile artistice din alte literaturi. La mijloc abia un strat naţional, cu o cultură mijlocie, ce nu poate gusta decît o anumită literatură. Atît. în ceea ce priveşte însă atmosfera morală în care trăieşte literatura noastră, stăm şi mai rău...

în jurul scriitorilor roiesc sămănătorii de ură. De o parte, aşa-zîşii „îndrumători", făuritorii de scoale şi de bisericuţi literare, iar de alta, tot felul de pătimaşi ce nu-şi găsesc un alt rost pe lume decît în pîngărirea zilnică a celor sfinte.

Un vînt de vrajbă şi de ură suflă în critica română — un duh de înjosire şi de călcare în picioare a celei mai dezinteresate năzuinţe din cîte i-au fost date omului : creaţia artistică. O plebe intelectuală s-a ridicat deodată, peste zăgazurile fireşti, o plebe de o rară paupertate morală, însufleţită de duşmănie împotriva cinstei si a muncii : *ruit irrevocabile vulgus...*

Castelar spunea că în spanioleşte nu poţi tăcea, atît *e* de expansivă limba. Am început să cred că în româneşte nu poţi fi cuviincios. Pretutindeni e o întrecere în necuviinţă şi în insultă. Critica română e fără milă. în loc să ajute arta, o înjoseşte ; în loc s-o răspîndească prin simpatia ei înţelegătoare, ea caută s-o degradeze.

Ar fi zadarnic să te aştepţi la bunăvoinţă. Criticul român nu ştie ce e bunăvoinţa. A critica e a tăgădui, începe deci cu negaţie. Atît nu e însă de ajuns. Găseşte nimerit să lovească şi în intimitatea fiinţei morale a scriitorului, în sentimentele lui cele mai delicate. Tot ce era îngăduit în politică, printr-o largă indulgenţă, se strecoară acum şi în literatură.

Lucrurile şi oamenii se înlocuiesc unii pe alţii. E firesc ca totul să meargă după o lege a progresului. Dar se cuvine ca şi progresul să respecte ceea ce înlocuieşte. Fiecare din noi e însă făuritorul propriului său destin. Buni sau răi, suntem ceea ce voinţa ne făureşte, prm rodirea germenilor sufleteşti înnăscuţi. Ne ridicăm prin noi şi cădem prin noi. Ce vine din afară lunecă în afară.

Critica nu are menirea de a zădărnici ceea ce e. Ceea ce nu e se risipeşte şi fără ajutorul ei... Nu are menirea, dar nici nu poate. Ar trebui să se înrădăcineze în conştiinţa noastră că tot ce porneşte din orbul imbold de a distruge e o pierdere de vreme, e o sleire de puteri ce s-ar putea îndrepta mai cu folos aiure. Credinţa că o statuă nu se poate ridica decît din fărâmăturile unei alte statui e o deşărtăciune. Sub soare e loc pentru toţi. Creaţia artistică a unui scriitor e uneori negaţia operei unui scriitor dinainte, prin însăşi fiinţa ei tăgăduieşte fiinţa alteia. A face o operă de artă înseamnă a face o afirmaţie, ce nu poate să nu se lovească de altă afirmaţie. In acest înţeles, lupta e firească şi îngăduită. A te lupta nu

înseamnă însă a urî. Soldații ce se luptă sunt b afirmația națională. Ei se luptă totuşi fără să se urască.

Sub nici un cuvînt critica nu trebuie pusă în slujba unei uri personale, cum e la noi.

Iată pentru ce nu poți decît regreta că, din nefericire* critica nu e o ştiință care, punînd cîteva formule limpezi şi sigure, să zădărnicească această-risipă de patimi ruşinoase... '

UN CUVÎNT[1]

încă un ziar închinat teatrului...

Poate fi.şi un cîştig pentru progresul artei, poate fi şi o pierdere. Un cîştig dacă va da artei tot ce i se cuvine : cinstirea frumosului şi a talentului, bunăvoință pentru orice sforțare dezinteresată, obiectivitate în judecata critică, trezirea simpatiei publice pentru orice manifestație artistică, printr-o înțelegere largă şi cordială. O pierdere dacă îşi va închipui ca a face critică este a mînui o dibace piraterie în dauna oamenilor de talent. Totul atîrnă de la cum îşi înțelege menirea. Eu îi doresc din suflet să şi-o înțeleagă ca şi mine. Poate că n-ar fi în spiritul vremii, dar ar fi pe drumul cel bun ce trece peste vreme. A cere unor oameni să înfrîngă vremea e mult, dar nu e cu neputință. La nevoie s-ar putea sprijini şi pe ajutorul unor scriitori dezinteresați, care mai cred încă în tăria celor sufleteşti.

Am zis că n-ar fi poate în spiritul vremii.

Vremea noastră — vremea ce curge între hotarele Carpaților şi ale Dunării, o vreme deci legată de un pămînt — cere altceva. E lucru văzut.

într-o țară departe, ziaristul ce a publicat cîteva rînduri dintr-o scrisoare privată a fost culcat la pămînt de un glonț. Noi sîntem în țara lui Cațavencu şi a lui Aga-

[1] La apariția ziarului *Comedia* (n. ed.).

miță Dandanache : în țara scrisorii pierdute. Toate mijloacele sînt bune. Peste cadavre, înainte !

In politică sîntem de mult într-o anarhie morală. Oameni publici s-au aclimatat cu această atmosferă, după cum Mitridad se imunizase împotriva otravei. Trupul şi spiritul se oțelesc împotriva duşmanului. Dar, dacă omul politic s-a deprins cu defăimarea, cititorul e încă nedumerit. Nu izbuteşte să despartă binele de rău, adevărul de minciună, dreapta înfierare de calomnie. Şi de această nelămurirea se foloseşte cel vinovat. Pierdere pe toată linia, şi nici un cîştig.

Anarhia morală a înaintat acum şi în literatură. Critica a ajuns un fel de piraterie sau e pusă în slujba unor uricioase sentimente. Dreapta judecată, buna-cuviință, înțelegere simpatică — anacronisme ! Să-l dobori pe cutare, să-i loveşti în cinstea de om şi de scriitor, să-l stropeşti cu noroiul insultei zilnice, să-l dezguşti de meşteşugul lui, acesta e țelul din urmă al oricărui tînăr ce şi-a frecat întîia oară ochii la lumina soarelui. Tristă meserie.

E cu putință ca publicul să urmărească cu oarecare interes aceste lucruri murdare. Cu atît mai rău pentru el. O generație întreagă de foliculari l-au pogorît sufletește. Nu înseamnă însă că nu trebuie să punem odată un răgaz acestei revărsări de vulgaritate şi de patimi. Dacă ați pornit cu acest gînd, veți fi bine veniți. Se simte nevoia unor oameni hotărîți să zădărnicească năvala zăcămintelor ruşinoase în circulația vieții culturale şi literare. Alt program nu v-ar trebui. Sisteme noi, „lumină nouă" şi „crai noi" — nu. Dimpotrivă, tot lucruri vechi : respectul omului şi al artistului, izgonirea a tot ce e personal din discuțiile artistice, măsura, buna-cuviință, curățirea limbii de toate impuritățile ce se îmbulzesc sub penele grăbite, onestitatea profesională.

Lucruri vechi, bătrîneşti.

Dar cu un astfel de program de vechituri, veți strînge pe lîngă ziar scriitori cinstiți şi veți putea face şi o operă educatoare.

OCTAVIAN GOGA

In noul volum de poezii *Din umbra zidurilor*, d. Octavian Goga îşi caută cu străduință o nouă originalitate, încercarea e frumoasă. Nimic nu sfințeşte mai mult pe cei aleşi decît truda de a se înnoi. Chiar de la început îi suntem datori d-lui Goga recunoştința cuvenită tuturor celor ce se frămîntă, se caută, spre a se găsi sau spre a se depărta de ei înşişi, tuturor celor ce urcă şi pogoară uriaşa piatră a eroului legendar pe o culme în veci neatinsă... Şi meritul e cu atît mai mare, cu cît d. Goga ar fi putut sta pe loc. în întîiul volum de poezii el îşi cucerise o pagină în literatura noastră, aducînd o notă nouă. Un alt poet s-ar fi mulțumit cu atît. E de ajuns să prinzi o clipă de eternitate, despletind un fir din fuiorul inspirației naționale. D. Goga a încercat să despletească şi alte fire. Critica trebuie să țină seamă de această nobilă încercare.

Literatura noastră a început prin a fi patriotică. De la 1821 ea a însoțit evoluția neamului în toate creşterile lui şi, pornind mai ales de la 1848, s-a întrețesut şi mai strîns cu toate împrejurările prin care am trecut. Momentele istorice fiind mari, am avut şi o literatură ce răspundea acestor momente ; o literatură mare nu prin valoarea artistică, ci prin sufletul şi entuziasmul ei, prin redeşteptarea tuturor puterilor naționale, o literatură războinică, îndrumătoare, un glas de bucium ce striga adunarea oştilor răzlețe sau cînta melancolia ruinelor

trecutului.... Eliade, Cîrlova, Alexandrescu, Negruzzi, Alecsandri au fost şi poeţi, dar şi patrioţi ; inspiraţia lor poetică izvorăşte şi din cultul strămoşilor, dar se îndreaptă şi spre viitor. O soartă nouă ni se ţesea la stativile istoriei. Scriitorii vremei n-au stat deoparte, ci au pus şi ei mîna, ajutînd după puteri. Poetul urmărea mai mult o faptă bună decît o opera de artă. Şi aşa, cu îndrumători politici luminaţi şi cu scriitori însufleţiţi de rolul lor naţional, am ajuns ceea ce suntem : o ţară slobodă pusă pe temelii sănătoase.

Lucrurile s-au schimbat apoi şi era firesc să se întîmple aşa. După o generaţie entuziastă, trebuia să urmeze o altă generaţie, cu mai multă supraveghere de sine, cu mai puţin avînt şi cu mai multă neîncredere în puterea sentimentului şi a cuvîntului. După generaţia de la 1848 a urmat generaţia de după 1870, plină de îndoieli scrutătoare, harnică, dar reculeasă, şi în literatură, o generaţie îndreptată mai mult spre meşteşugul artei decît spre cuprinsul ei generos. Peste toţi aceşti treizeci de ani a plutit suflarea amară şi batjocoritoare a lui Caragiale,- strîmbătura dispreţuitoare a gurei lui. Patrie, viitor, idealuri, au devenit ironii sîngeroase; neamul a devenit „naţia" lui Caragiale, naţie de găgăuţi, de imorali, de utopişti interesaţi, de Tipăteşti şi de Leonizi, de Caţavenci, de Venturieni ce trăiesc din exploatarea sentimentului naţional. Satira lui Caragiale ne-a vindecat de încrederea şi de greşelele trecutului, dar ne-a sădit în suflet scepticismul faţă dc patriotism. Ni-era frică să rostim cuvîntul „român", pe care-1 rostise Alecsandri cu atît drag, dar pe care-1 pîngărise cu atît cinism Caragiale.

în mijlocul acestei secete patriotice de peste treizeci de ani, au sosit poeziile d-lui Octavian Goga, ca o adevărată înviorare pentru toate sentimentele naţionale îndelung înăbuşite. Era deci firesc să fie primite aşa cum au fost. Şi apoi soseau din Ardeal, cu tumultul durerilor şi nevoilor de acolo. Poeţi din Ardeal ne-au mai venit; poezie naţională şi socială ardelenească, nu. Mureşanu cîntase pe „Mihai, Ştefan, Corvine", adică pe românii din toate ţinuturile; poezia lui Coşbuc e legată de împrejurările de viaţă din Ardeal, dar nu are nici un vers de naţionalism ardelenesc. Iubirea poate' fi a ţăranului de

acolo, dar năzuinţele sunt ale noastre, celor de aici... In trecut, inspiraţia lui Coşbuc se duce spre *Ştejăniţă-Vodă,* spre *Voichiţa lui Ştefan,* spre *Oltenii lui Tudor :*

Domnul Tudor să trăiască !
Sus cu toţii, pui de lei.
Pentru ţara românească.
Pentru drepturile ei...

se mai duce Pe *drumul Plevnei,* spre *Smîrdan,* spre *Stema ţării* şi spre *Zece Mai...*

St. 6. Iosif n-a fost poet patriotic. Cînd împrejurările l-au silit să înstruneze lira lui Tirteu, el ne-a dat *La arme* sau lungul poem închinat lui Ştefan cel Mare...

D. Octavian Goga e deci singurul poet al iredentei ardeleneşti. Nota aceasta a talentului său e însemnată : ea statorniceşte şi originalitatea poetului, dar ne lămureşte şi succesul uşor şi zgomotos al celui dintîi volum...

E drept să amintim că în al doilea volum. *Ne cheamă pămîntul,* poetul şi-a lărgit inspiraţia. Nimic mai primejdios decît inspiraţia naţională. Retorica o pîndeşte din urmă. Gama e restrînsă. Era firesc deci ca d. Goga, pornind de la inspiraţia *Clăcaşilor* din întîiul volum, să ajungă poetul celor obijduiţi, ai robilor fără patrie şi al ţărănimei, cum a ajuns în *Ne cheamă pămîntul.* Era deci firesc să cînte :

Povestea-ntunecat-a plinlL-

sau, îndreptîndu-se spre coasă :

— Trudită, chinuită coasă,
Vei mai cosi tu numai iarbă ?

sau, luîndu-şi rămas bun de la un biet muncitor :

Rămas bun, biete mîini de trudă
Atîta vreme-mp o vara te,
Ce staţi pe pieptul slab acuma
Intîia dată-ncrucisate...

Poetul e, prin urmare, social, ceea ce intră încă în firea lui, adică de a fi poetul credinţelor, nevoilor şi năzuinţelor altora. în cel din urmă volum, *Din umbra zidurilor,* d. Goga bate drumul personalităţei sale, şi, fără

a mai fi tribunul altora, se întoarce spre dînsul. D. Goga se descopere şi lui şi nouă. Cîntînd „cîntarea pătimirei noastre" sau răzbunarea „vremilor ce vin", poetul se leagănă între artă şi declamaţie. Era deci firesc să se îndrepte spre poezia lirică intimă, în care numai arta biruie. Fireşte că şi în acest volum găsim urme din vechea inspiraţie. *Vorbeau azi-noapte două ape* e ieşită din izvorul celui dintîi volum. Iar :

Strigaţi să ştie largul zării,
S-auză toţi cîţi trag In jug :
Că focul roş al răzbunării
Topeşte fierele de plug f

din *Carmen îaboris* porneşte din inspiraţia socială al celui de al doilea volum.

Cunoştinţe vechi, dar, trebuie să adaug : cunoştinţe bune. Aici e originalitatea d-lui Goga. *Oltul, Clăcaşii, Rugăciune,* în aceste poezii e întreg poetul. Poezii declamatorii ? Poate, dar cu totul noi în literatura noastră. Cînd s-a încercat să facă altceva, n-a reuşit. A făcut un pas mai aproape spre artă, dar şi-a pierdut puternica lui personalitate.

Volumul *Din umbra zidurilor* ne dă icoana unui exod : exodul poetului de la ţară la oraş. Prin poezia sa de pînă acum, d. Goga era un rural. Fiind poet al Ardealului, nici nu putea fi altfel. De o parte, cîntecul pîinei şi al muncei, şi pe de altă parte, cîntecul robiei seculare. Aceste erau cele două feţe ale liricei d-lui Goga. Eroii poetului erau : cosaşul, clăcaşul, dăscăliţa satului, „domnul părinte", lăutarul sau natura părtaşe la suferinţele bietului român... Cu vremea însă, poetul a frînt cercul îngust al inspiraţiei sale. A ieşit pe uliţa satului ce duce departe spre zidurile oraşului. A trăit printre citadini. Dacă ar fi rămas în făgaşul inspiraţiei sale, ar fi găsit şi în oraş tragedia vieţei chinuite a meşteşugarului, a proletariatului ce doarme sub poduri, a plebei înfometate... D. Goga a rupt însă cu trecutul, părăsind nota socială. După ce a cîntat „pătimirea unui neam întreg", ne-a cîntat şi pătimirea sa. Căci poetul a pătimit printre orăşeni şi s-a înduioşat asupra nefericirei sale. Se simte, un dezrădăcinat :

In mine se petrece-o agonie.
Ca într-o tristă casă solitară,
In sufletu-mi bătut de vijelie
Eu văd un om ce-a început să moară...
Un biet pribeag cu rostul de la ţară
Se duce-acum şi n-o să mai învie
Cu chipul lui senin de-odinioară...

Strămutat la oraş, poetul e un pribeag. De ce ? Răspunde această notă a unei realităţi sufleteşti ori unei atitudini ? Pribegii ! Dar cunoaştem cîntecul pribeagului ! La noi, 1-a cîntat uneori năsăudeanul Coşbuc, dar mai ales pururi nostalgicul St. O. Iosif. In sufletul blînd al acestui poet se petrecea într-adevăr o agonie. A trăit cu trupul printre noi, dar cu sufletul n-a petrecut niciodată cu noi. Iosif a fost omul cel mai nepregătit pentru traiul orăşenesc. Banchetul vieţei nu era pentru dînsul... Dar d. Goga — luptătorul naţional Octavian Goga, bine înzestratul d. Octavian Goga, răsfăţatul capitalei, pribeagul tuturor oraşelor mari din Apus, omul cult, harnic, isteţ, pregătit sufleteşte pentru toate bucuriile vieţii !... O întîie îndoială îţi încolţeşte sufletul...

Iată-1 pe d. Goga la Paris, în „oraşul-lumină", pe care l-au slăvit atîţi poeţi. îi cîntă d. Goga frumuseţa, lumina, trecutul glorios ? Nu... Poetul e obosit :

Ca pe-un ostaş înfrînt de oboseală
M-a biruit năprasnica cetate.

Şi ca un naufragiat al vieţii, ca un St. O. Iosif, se visează acasă :

Dar nopţile, cînd umbre moi se lasă
Şi-n jur de mine urlă Babilonul,
Eu mă visez în sat îa noi, acasă...
(Paris)

Poetul se visează acasă ! Nimic nu-1 silea să plece de-acolo. Nu grelele nevoi ale vieţei 1-au dus la Paris. Dimpotrivă, belşugul vieţei şi, credem, şî avîntul unui suflet doritor de a cunoaşte, de a şti.

In poezia *Mama,* scrisă dinaintea unui tablou reprezentând pe Mmtuitorul răstignit, la picioarele căruia stă prăvălită adînca durere a Măriei :

De ce si chinul unei mame
K-n prețul unei mmtuiri ?

se mai găsesc şi următoarele versuri de încheiere : .

Şi stau pierdut... In jur de mine
Se schimb-al oamenilor val...

Ce-o fi făcînd acum o mamă
Acolo-n satul din Ardeal ?
(Mama)

Prindeți icoana : poetul e Mîntuitorul răstignit printre străini. Ce-i va fi făcut Parisul d-lui Goga ? Pentru ce din întreaga bogăție a marelui oraş el n-a văzut decît cum :

Pe uliță trece hohotind păcatul...

sau :

Prin boltituri de arcuri triumfale,
Văd turnurile vechei catedrale,
Ca două brațe blestemînd Gomora...
(Notre Dame)

Pentru ce ?

După ce a fost poetul „răzbunare! viitoare", d. Goga ar vrea să fie şi poetul nevrozei contemporane. Veacul se-ntoarce spre oboseală, şi e frumos să întrupezi una din înfățişările veacului în care trăieşti... Din nefericire însă, povestea tînărului rural strivit sub greutatea caselor şi a vieței silnice de oraş o cunoaştem. Au cîntat-o alții mai bine şi mai simțit. De la d. Goga ne aşteptam la altceva.

Nevroza poetului merge încă şi mai departe. Se arată şi în alte manifestări sufleteşti. In iubire, de pildă. Da, iubirea poetului e-o lungă şi amară nevroză, o :

Dragoste cu vină.
Dragoste bolnavă,
Cupă de lumină,
Cupă de otravă.
Cine mi te-a dus la buze, cupă de otravă ?

Departe de a fi o dragoste senină şi dătătoare de puteri, e o dragoste primejdioasă :

Am rătăcit departe-n lumi străine,
Crezînd că scap de-a patimii prigoană,
Că-n sufletul meu însetat de goană
Mai poate creşte-o floare pe ruine.
(Mă-ntorc din nou...)

Scrisoarea iubitei nu e solie de pace şi o binefacere, ci o otravă :

Scrisoarea ta mi-a destrămat
A visului beteală,
Ce viperă ți-a-mprumutat
Veninul drept cerneală ?...
(Scrisoarea ta.,.)

Dar iubirea aceasta patetică, bolnavă, ohinuiiă, legănată între iad şi rai, împletită cu strigăte de biruință şi cu scrîşnet de dinți, din recunoştință şi din .blesteme, o cunoaştem... O cunoaştem din Eminescu, ce o turnase în forme nepieritoare.

Rostind numele lui Eminescu, marele poet al nevrozei contemporane, am rostit judecata din urmă asupra versurilor d-lui Goga. Umbra uriaşe a lui Eminescu pluteşte peste întregul volum al poetului ardelean.

D. Goga fusese un poet original. Adusese un fond nou, dar mai adusese şi o formă nouă : un ritm, o armonie, o limbă, un vers ce purtau întipărirea personalității şale. Această noutate de formă în poezie e tot atît de însemnată ca şi noutatea de fond. Poate chiar mai însemnată. Nu e poet mare fără o formă noua ; de aceea privim pe Eminescu şi pe Coşbuc ca poeți mari pentru că au făcut o revoluție şi în metrică.

Cît timp d. Goga a avut o originalitate de fond, a avut şi pe cea de formă. îndată însă ce a voit să fie poetul „nevrozei", Eminescu 1-a copleşit. Mai toate poeziile din acest volum au o haină împrumutată, o limbă şi o armonie eminesciană. Nu e un vers (afară de *Coarde vechi)* care să poarte întipărirea originalităţii d-lui Goga. Eminescu pretutindeni ne vine în minte din armonie, din ritm, din cuvinte. Această observaţie e atît de covîrşitoare, încît o voi întări mai pe larg.

Mai întîi, făţişe transpuneri de versuri :

Părea că printre nouri negri
Spre iad s-a fost deschis o poartă...
(Blestem)

din *Melancolia* lui Eminescu :

Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă.»

sau :

Cum mi te pierzi departe... mai departe
(Eu stau la mal...)

după versul *Povestea teiului:*

Mai departe... mai departe

sau din *Peste vîrfuri :*

Mai departe, mai departe.
Mai încet, tot mai încet.

Dar ceea ce e mai izbitor e armonia eminesciană. O strofă ca :

îmi tremură durerea-n gene
Cum calc pe vechiul drum bătut;
Sărmane crînguri şi poiene.
Vă năpădiră buruiene
De cînd noi nu ne-am mai văzut...

şi mai ales versul din urmă din *Revederea* d-lui Goga e de factură eminesciană. în *Revederea* lui Eminescu, cu alţ fond, găsim, de altminteri, versul :

...Că de cînd nu ne-am văzut...

întreaga poezie *La mal* este scrisă din fărimiturile lui Eminescu :

Mîndra apelor crăiasă,
Ne-ntîlnirăm azi în cale :
Eu, cu gîndurile mele,
Tu, cu valurile taie.

Versul chiar :

...Lasă-mă uitat la malu-ţi...

aminteşte pe :

Lasă-ţi lumea ta uitată

al lui Eminescu.

In poezia *Scrisoarea ta...* găsim, pe lîngă întreaga armonie a *Luceafărului,* şi versuri ca :

Cetind-o azi, ca alte daţi,
In mine-un gînd tresare,

ce amintesc pe Eminescu :

El tremură că alte daţi...

în *Eu ştiu un basm* găsim versuri ca":

El, ascultînd al lor cuvînt,
A chibzuit şi-a priceput...

cu aceeaşi înrîurire a *Luceafărului ;*

El asculta tremurător,
Se aprindea mai tare...

Versuri ca :

— Vis răzleţ de-odinioară,
Unde sunteţi, ochi căprii ?
(Cîntece)

sunt reminiscenţe din Eminescu :

Mînuşiţe, ce făcurăţi
De atîtea săptămîni ?

Sau versul:

De ce azi grija să-mi mai porţi
Cînd dragostea ta tace ?

e luat pe de-ntregul din *Despărțirea* marelui poet:

...La ce de-acu-nainte tu grija mea s-o porți... ?

Reminiscență eminesciană e şi strofa :

Ascult şi simt că genele mi-s grele :
Pare că-n vasta îngropare-a firii
Aud şi plînsu-ngropăciunei mele.
(Sonet)

O strofă ca :

Unde eşti tu, să ne plouă
Plînsul frunzelor ce mor,
Şi cu brațele-amîndouă
Să oprim căderea lor ?„
(Amurg)

aminteşte *Freamăt de codru:*

Cucu-ntreabă : Unde-i sora
Viselor noastre de vară ?

Se întreabă trist izvorul;
Unde mi-i crăiasa oare ?
Părul moale despletindu-şi
etc.

întreaga poezie *La moarte* e o transformare a poeziei *Mai am un singur dor:*

La moarte nu-mi aduceți mie
Odoarele maicei biserici.
Nu vreau nici blinda armonie
Din trăgănatul cînt de clerici,
etc.

cu armonia din :

Nu voi sicriu bogat.
Făclie şi flamuri.
Ci-mi împletiți un pat
Din tinere ramuri.

Să mai amintesc acum de rime, de epitete, de cuvinte caracteristice eminesciene? Iată cîteva la întîmplare :

L-au despoiat *de toate cele*
De tot sărmanul lui avut...
(Poet)
Le vezi rotitoarele unde...
(Furtuna)
Că pururi fără crezămînt
Durerea lui *l-a petrecut*
(Eu ştiu un basm)

ce amintesc versurile lui Eminescu :

Trăind în cercul vostru strimt
Norocul *vă petrece...*
(Luceafărul)

Apoi :

Vei mai veni vreodată, minune călătoare...
(Singur)
Cu dulce zvon, cu tainici veşti...
(Cum zbori cu trenul)

Chiar şi o expresie greşită a lui Eminescu:

Şi din a chaosului văi
Jur-împrejur de sine...
(Luceafărul)

devine la d. Octavian Goga un bogat prilej de versuri greşite:

Şi-n jur de mine urlă Babilonul...
(Paris)
Şi stau pierdut., *tn jur de mine...*
(Mama)
In jur de patul alb îşi strînge...
(Coboară toamna)

Cred că ajunge.

Din volumul *Din umbra zidurilor* d. Goga a volt să facă un pas mai aproape spre arta intimă şi. discretă — departe de retorica patriotică. L-a făcut însă în dauna iui. Eroul lui Chamisso. Peter Schlemihl, îşi pierduse odinioară umbra; d, Goga şi-a pierdut personalitatea» cît fusese de original în întîile versuri — oricîte lipsuri

artistice ar fi avut — pe atît de puțin original e în volumul din urmă, pe care nu-l putem privi decît ca pe palidă reminiscență din Eminescu.

II

Acum în urmă d. Goga a scris o dramă.

Succesul *Domnului notar* a amintit întrucîtva succ sul întîiului volum de versuri. Entuziasm în sală. —, arme și *Deșteaptă-te,* române, sus în galeria înflăcărată^ Mișcare, in presa de aici și de dincolo; banchete *li* București și la Sibiu ; intervenția unei puteri străine frica dezlipirei României de la politica Triplei Alianțe „ serbări în folosul Ligei culturale ; cununi de lauri... în-| tr-un cuvînt, toate vînturîle prielnice ce suflase în pîn-| zele întîiului volum au suflat și de data aceasta asupri *Domnului notar.* Și pe drept. Drama d-lui Goga e operi poetului *Oltului* și al *Rugăciunei,* și nu e nicidecum izvorîtă *Din umbra zidurilor. A* pornit de la țară și dir imaginația unui luptător. Punînd o problemă naționaU înainte de a pune o problemă estetică, era firesc să fie. un succes național, cu toate atributele entuziasmului^ *Curcanii* lui Ventura avusese înainte aceeași soartă no-| rocoasă, legitimă de o parte și de alta. Presa i-a dat] sprijinul ei ; publicul mare, pe al lui ; scriitorii, pe ă lor. Din unirea atîtor bunevoințí a ieșit un succes, *u%* mare succes. Critica a depus securea și fascele consu-1 lare dinaintea *Domnului notar.* Vergele ce fustigasera pe atîția scriitori.de merit s-au îmblînzit în fața bardu-, lui ardelean, care înfăptuia o operă de unitate națională.i

Drama poetului și-a urmat deci neturburată drumul.i Nu i s-a așezat nimeni de-a curmezișul. D. Goga nu se| poate plînge ; s-a bucurat de o frățească primire, ca în-I totdeauna cînd a atins o coardă patriotică. închinîn-l du-mă însă de la început dinaintea bunelor intenții ale| poetului, dinaintea meritului de a fi pus pe scenă pro-j blema naționalității noastre în Ardeal, dinaintea meri-', tului și mai mare de a fi trezit în publicul de dincoace; o nouă solidaritate față de soarta fraților de dincolo — și aceasta fără să cadă în exagerare și în declamație^

goală, ci cu destulă măsură — se cuvine să privim drama d-lui Goga ca pe o dramă oarecare. Lăsînd deci la o parte orice sentimentalism de rasă, *Domnul notar* rămîne încă o piesă vrednică de luare-aminte, meritind nu numai un succes zgomotos, ci și o cercetare critică.

în cîteva cuvinte s-ar putea spune : un act întîi, de expoziție, frumos, deși cu unele amănunte mai mult epice decît dramatice, un act al doilea, și nefolositor acțiunei și foarte slab ca artă, un act al treilea, patetic prin nota naționalistă ce vibrează cu multă căldură, deși pierde din frumusețea simbolică ce i-ar fi fost lesne s-o aibă.

Subiectul : o alegere într-un centru românesc al cîmpiei Ardealului. Subiect mărunt în sine, dar și mai mic prin felul cum e desfășurat. Toată acțiunea se strînge în jurul a doi oameni : al lui Traian Văleanu, notarul renegat, și al lui Nicolae Borza, socrul notarului și român bun. încolo, nimic : părintele Solomon Nicoară și Mitruț, pristavul satului, mai pot fi încă niște schițe, dar celelalte figuri sunt numai niște umbre. îngrădită la doi oameni, oricît ar fi ei de reprezentativi, drama d-lui Goga are, firește, o acțiune cam mărginită. O varietate ar fi voit să aducă actul al doilea, fără însă sa izbutească. Dimpotrivă, după cum voi arăta, acest act trebuie înlăturat în întregime.

Și în *Scrisoarea pierdută* acțiunea se învîrtește în jurul unei alegeri, dar cu ce bogăție de chipuri și de amănunte ! Pe lîngă Tipătescu și Cațavencu, mai e mult răbdătorul Trahanache, neuitații Brînzovenescu și Farfuridi, epicul Pristanda, simbolicul Cetățean turmentat, senilul Agămiță Dandanaehi, Zoe — o galerie întreagă de figuri zugrăvite cu un contur viguros, deși uneori redus numai la liniile mai caracteristice. Nimic din această bogăție în drama d-lui Goga. Aproape întregul interes al piesei se concentrează în figura renegatului. D. Goga a încercat să ne dea psihologia renegatului. Această psihologie e primitivă.

Un renegat, în genere, e un om lipsit de simț moral. Nu e un prost, nu e o brută, ci e un om cu anumite însușiri intelectuale, care, văzînd că nu va putea ajunge

acolo unde crede el că ar merita, rupe legăturile de rasă, pentru a se adapta unor împrejurări noi de viață. Un renegat vrea să ajungă cu orice preț, cu prețul chiar al zdrobirei legăturilor de sînge. Un om însă ce vrea să ajungă trebuie să pună în slujba acestei voințe, pe lingă o lipsă de simț moral, şi anumite însuşiri de istețime, o anumită mlădiere. Faptul de a părăsi pe ai tăi e atît de grozav, încît e totdeauna acoperit prin nenumărate dibăcii ; lipsa simțului moral e înlocuită prin sofisme sclipitoare şi prin atitudini şirete. Un renegat nu e deci un brutal ce-şi trîmbițează renegarea de la început pînă la sfîrşit cu o violență pe care nimic nu i-o îndreptățea. Cu toate aceste, d. Goga mi-ar putea spune : sunt şi renegați ca Traian Văleanu. Poate că sunt, dar un astfel de renegat e cu mult mai puțin interesant. Intîi, nu mai e reprezentativ pentru spețа sa; al doilea, avînd o psihologie restrînsă, nu mai dă prilejul vreunui conflict sufletesc. Şi aşa e Traian Văleanu. Căci, în adevăr, în sufletul acestui om nu se petrece nici un conflict. E renegat de la început pînă la sfîrşit : n-are nici o îndoială, nici o mustrare de cuget, nu sufere de pe urma faptei lui în nici o părticică, cît de depărtată, a sufletului său. E un renegat fanatic... Crede d. Goga că aşa sunt renegații ? Oricum, din întreaga gamă a tuturor conflictelor cu putință, nici o urmă in *Domnul notar.* D. Goga şi-a ales un erou a cărui psihologie e fără nici o varietate, şi aproape fără nici un interes, un erou care din punct de vedere dramatic e prea puțin însemnat. Asupra lui Traian Văleanu se resfrînge toată pornirea autorului ce cade într-un lung fuior de lumină, neîngăduind nici nuanțe, nici umbre. Văleanu e tipul eroului de melodramă ; e trădătorul în sine — *an sieh,* cum ar spune Kant — împotriva căruia freamătă galeria generoasă. N-are nimic bun în el. Simplificarea aceasta psihologică impresionează, fireşte, mulțimea, dar nu poate îndestula gustul celor ce s-au obicinuit să vadă în om un joc mai slobod de însuşiri şi de scăderi, de sentimente bune şi rele. Un hoț, de pildă, îşi poate iubi nevasta, fiind totodată şi un tată minunat; un risipitor poate avea simțul solidarității omeneşti; un zgîrcit e de obicei cinstit. Eroul d-lui Goga e trădătorul de melodramă, trădătorul

înnăscut, negru la suflet, mic, nedrept şi fioros în toate atitudinele lui. Mai întîi, şi-a lepădat neamul fără nici un fel de şovăire, fără nici cel mai mic conflict sufletesc care ar fi putut poate să-J. facă mai uman. Apoi, în toate împrejurările vieței e acelaşi; e rău cu oamenii din jurul său, linguşitor față de cei mari, face alegeri pătate de sînge, fără să se clatine o clipă — e un rău soț, chinuindu-şi nevasta şi înşelînd-o fără nici o ruşine, e un râu ginere, deoarece şi-a izgonit socrul din casă de vreo doi ani, e un om necinstit, însuşindu-şi banii ce nu erau ai lui. Trădător în afară, trădător în casă. Un erou ce întrupează în el tot răul de pe fața pămîntului poate mişca gloata, dar nu intră nici In ordinea firească, nici nu ne poate cuceri pe noi. Cît de interesant din punct de vedere dramatic ar fi fost Traian Văleanu dacă şi-ar fi iubit, de pildă, nevasta! Pus între dragostea de femeie şi de casă, de o parte, şi între năzuințele lui de renegat, de alta, ar fi avut un zbucium sufletesc plin de nuanțe şi de interes pentru noi. Un trădător poate fi un fiu bun : pus între iubirea filială şi ambiția lui, ar fi dat un prilej la atîtea efecte. Şi aşa mai departe. Nimic din toate acestea în piesa d-lui Goga : nici un contrast, nici o nuanță, nici un conflict. Poetul ne dă pe trădătorul tip.

Apoi, nici un fel de gradație. Drama are o intrigă, dar aceasta e în alegerea din Lunca. în sufletul notarului nu e nici una. După cum e fără variație şi ciocniri, tot aşa e şi fără gradație. Starea lui sufletească am putut-o numi exasperată... Un fel de „furor" îl stăpîneşte. Nu are clipe bune şi rele, nu e duios şi mînios, ci de la început pînă la sfîrşit e furios, bufnind şi țipînd la toți. La urmă, te întrebi de ce atîta vijelie ? De ce nu poate vorbi şi ca ceilalți oameni, ci mereu răstit ?

Cu Mitruț, pristavul satului, vorbeşte aşa :

— Repede... Dă-i odată... Eh, ce-i ? Mai repede... Bestie... Zi înainte... Şi tu, slabule, coada colac, ha ? Idiot, taci! Idiot, ține-ți gura! Las'că vă învăț eu. Ieşi afara... Stai... Ieşi !

Am reprodus mai toate replicele lui Văleanu din lunga scenă a VIII-a a actului întîi.

Față de socrul său Borza, pe care ar vrea să-î ademenească cu binele de partea candidatului guvernului, Văleanu nu are mai multă mlădiere sufletească. în loc să-1 ia cu blîndețe, după ce spune obişnuitul lui „ieşi!° nevestei cu care sta bătrînul de vorbă, se îndreaptă spre el cu adevărate lovituri de măciucă :

— Să vorbim limpede... Iacă ce-i... Cum nu poți?... De ce, omule ?... Tot cum te-am ştiut... Cum asta ? De ce, omule ?... Cu de astea mă scoți din țîțîni pe mine... Am să pui să-i îmblătească să le piară pofta... Ştii, cînd te văd aşa întunecat, pămîntos, îmi vine să întorc capul, să plec, să nu mă mai uit îndărăt... Mi-e urît de voi... Sunteți proşti,., proşti... Stăi să-ți spun... Să-ți spun că mi-e scîrbă de voi, de pipa voastră... mi-e scîrbă... Eu mic ? Auzi țăranul... Să pleci ! Ieşi odată, înțelegi ! Ieşi din casa mea, auzi ! Nu vreau s-ascult... Nu vreau ! Du-te... Destul... destul, nebune... Ieşi de aci !

Şi cînd Ana deschide uşa :

— Afară, sărăcie !...

Apoi către Borza :

— Ieşi. Du-te ! Repede ! Du-te afară... Canalia, canalia...

în actul al treilea, nici o gradație. Acelaşi ton furios. Către oameni :

— în lături, prostule, că te plesnesc... Ce te bagi în mine... Repede afară.

Către Lina :

— Şi tu, sărăcie ?

Către Ana, care pleacă pentru totdeauna :

— Tîlharul (Borza) să nu-mi vie, să nu-mi calce aici, înțelegi ! Să nu-1 întîlnesc... Ieşi afară... ieşi...

Către Mitruț şi Hopîrtean :

— Voi aici ? Ce-i ? Ce vreți ?... Ce vorbă ? Ieşi afară, blegule ? Ce-i, mă ? Ce bîlbîi ?... Curăță locu.

Cantorul Tioplea intră :

— Iaca... Aici ? Ce cauți... Dă-1 afară... Dă-1 afară, înțelegi... Aşa, canaliile...

Vine părintele Solomon Nicoară din partea satului :

— Ce pofteşti ?... Mă rog, ce pofteşti... Mă rog să părăseşti... Mă rog, ce vrei ! Ei, acum nici o vorbă mai mult... Să ieşi de aici. Da, repede... Repede... Să ieşi ! Cum adică ? Auzi, canaliile !... Să ieşi... Am isprăvit... afară !... Afară, popo. Afară, ori îți zbor creierii. Afară, afară. Afară cu dinele.

Rămînînd singur cu Hopîrtean :

— Cîinele... Nimeni să nu cuteze să puie piciorul aici, înțelegi; nimeni, altfel o păteşti cu mine... Să-1 iei de gît pe cîinele care vrea să vie. Să te bați cu el, să-i rupi grumazii... înțelegi... Ieşi... Canaliile....

în sfîrşit, scena cu Borza :

— Alaltăseară, Gal ți-a făcut socoteala. Am isprăvit, ieşi afară... ieşi de aici !... Bine ți-a făcut, cîîne bătrîn... Trebuia să-ți fărime țeasta capului... căpățîna aia colțuroasă de cioban pravoslavnic... Pleacă... Ți-am mîncat banii... da, banii tăi... i-am băut Ia Aiud cu domnii, cu țiganii, banii... Ieşi afară... Nu-mi pasă de Dumnezeul tău... Du-te să-ți deie el banii... Canaliile.

Traian Văleanu e la urmă ucis de socru-său Borza. De prisos... După încordarea în care îl vedem de la început pînă la sfîrşit, un anevrism nu era departe ; putea deci avea o moarte firească.

Astfel e eroul dramei d-lui Goga ; un erou foarte puțin interesant, o brută, un om aproape de natura primitivă. Cu un Traian Văleanu, psihologia renegatului e departe de a fi dezlegată. Eroul d-lui Goga pare un idol cioplit în piatră, alături de Apollon de Belvedere. Cum însă aproape întreaga dramă a d-lui Goga se strînge în notar, întreaga dramă respiră aceeaşi primitivitate, sănătoasă în ceea ce priveşte năzuințele noastre naționale, dar cu puține întretăieri cu adevărata artă, obiectivă, felurită, ce nu intră în formule sufleteşti aşa de simple ca cea a d-lui Goga.

Sub acelaşi acoperiş, alături de Traian Văleanu, e şl nevastă-sa Ana, fata lui Borza, rămasă încă în bunele ei sentimente de romàncă. Din acest contrast de sentimente ar fi putut ieşi un conflict de fiecare ceas cu mult mai puternic decît cel iscat cu prilejul alegerilor. Dar acest conflict ar fi fost de o natură mai intimă şi cerea o artă mai discretă şi mai stăpînă pe sine, pe cînd celalt aduce după sine discursuri patriotice, răscoala norodului, cuvîntările frumoase ale preotului Solomon Nicoară

şi intrarea jandarmilor pe scenă, primiţi în întreaga sală a teatrului cu murmure, după care galeria răspunde cu *La arme !*

Buna noastră româncă, Ana, nu are nici un rost în casa bărbatului său. Cum o vede, notarul îi strigă : „ieşi afară, sărăcie !". Şi Ana iese fără nici o protestare ; se supune cu o resemnare ce-i ridică orice personalitate. Ana, sufleteşte, nu există. Piesa întreagă suferă prin această ocolire şi a greutăţii dramatice, dar şi a întregului firesc pe care î-am aşteptat. Vedem pe renegat numai în manifestările lui din afară, în atitudinea lui politică, şi nu în intimitatea casei, în zbuciumul sufletesc, în lupta cu nevasta lui, în ciocnirea a două tendinţe opuse. Ana ar fi trebuit să păşească pe planul întîi al dramei; despoind-o de orice individualitate, d. Goga a aruncat-o însă în fundul scenei ca pe o umbră fără nici o însemnătate.

Sfîrşitul piesei nu mi se pare, de asemeni, că ar avea înţelesul simbolic pe care ar fi trebuit să-1 aibă. Alegerile s-au făcut prin vărsări de sînge ; candidatul guvernului, Ieronim Blezu, izbuteşte. E firesc să ne aşteptăm la răzbunarea românilor : e o dramă naţională. întreg satul răsculat se îndreaptă spre casa notarului. întîi vine preotul, ce voieşte să silească pe notar să plece pentru totdeauna din Lunca. E dat afară. în urmă intră Borza, spre a-şi cere banii depuşi în casa satului. Notarul nu vrea să-i dea, spunînd că i-a cheltuit. Borza, văzîndu-se sărăcit, se repede la el şî-1 gîtuie. Tocmai atunci soseşte şî satul răsculat.

în locul unui deznodămînt de caracter naţional şi politic, cum cerea întreaga ţesătură a piesei, avem un deznodămînt de ordin domestic şî pe o chestie de bani. Drama a cotit. Dacă piesa d-lui Goga s-ar fi mărginit la un conflict familiar între Traian Văieanu, Borza şi Ana, sfîrşitul *Domnului notar* ar fi fost firesc aşa cum e. D. Goga, strămutînd însă interesul piesei sale într-un conflict politic între două rase, sfîrşitul lui cade alături. Nu mai e semnificativ. E un sfîrşit oarecare. Şi ca dovadă : să ne închipuim o clipă că Văieanu ar fi înapoiat banii lui Borza. Piesa nu ar mai fi avut nici un sfîrşit. Actul de renegat al notarului, samavolnicia întrebuinţată

în alegeri pentru a scoate pe candidatul guvernului ar fi rămas fără nici o sancţiune. De fapt, ele au rămas şi acum. Văieanu nu e pedepsit în trădare, ci în necinstea lui într-o chestie de bani. Alegerile pătate de sînge din Lunca rămîn nerăzbunate ; numai mîncarea banilor lui Borza e răzbunată, ceea ce e altceva şi e puţin. E drept că d. Goga adaogă la urmă un amănunt de oarecare însemnătate ; mînia lui Borza se înteţeşte văzînd pe notar că loveşte cu cravaşa icoana şi candela Sfîntului Nicolae. E un moment în adevăr frumos şi fericit, dar neîndestulător pentru a ne face să uităm că cearta pleacă de la bani şi că chiar şi acest moment nu are nici o legătură cu alegerile din Lunca, deşi lărgeşte conflictul, punîndu-1 pe tărîmul religios....

S-ar fi cuvenit ca sfîrşitul să fie altul. Poporul trebuia să sfîşie pe notar, sau preotul Nicoară sau Borza trebuiau să-1 culce la pămînt în numele obştei răsculate. Acest sfîrşit ar fi fost şi simbolic, şi potrivit caracterului piesei. Căci nu trebuie să uităm că drama d-lui Goga nu e o dramă intimă şi psihologică, ci o dramă naţională, in care ni se arată conflictul politic între două rase. Voind-o aşa autorul, trebuia ca şi sfîrşitul să fie de aceeaşi natură.

în această cercetare critică am lăsat la o parte întreg actul al doilea. înadins. Fiind cu desăvîrşire de prisos de la întîia pînă la cea din urmă replică, acest act e o stupefacţie. Lipsind, acţiunea are o urmare neîntreruptă ; rămînînd, vrea să aducă o varietate fără să izbutească, în schimb, aduce cu el o notă trivială, străină atmosferei totale a piesei. Episodul e cunoscut: în preajma alegerei, Traian Văieanu îşi petrece noaptea la Otilia Sfetescu, fata săteanului Oprea Sfetescu, devenită femeie galantă în Bucureşti. în mijlocul unei încordate acţiuni de cuprins naţional şi politic, se aşază deodată un crîmpei al vieţei de mahala bucureşteană. Amestecul acesta ne jigneşte adînc. Ce caută aici mahalaua noastră ? întru cît ne interesează faptele lui Traian Văieanu ce nu sunt în legătură cu atitudinea lui de renegat ? Că îşi petrece noaptea cu o femeie nu are nici o însemnătate. Interesul nostru merge aiurea.

In afara de aceasta, întregul act e scris sub înrîunrea tiranică a lui Caragiale. După cum în volumul din urma de poezii, voind să ne cînte nevroza contemporană d. Goga fu copleşit, înghițit şi mistuit de Eminescu, tot aşa m *Domnul notar,* ieşind din nota patriotică, el căzu in servitudinea lui Caragiale. Inrîurirea lui Caragiale se vede, de altminteri, pretutindeni în piesa d-lui Goga : nu în acțiune, nu în subiect, care, deşi se învîrteşte în jurul unei alegeri, se deosebeşte de'subiectul *Scrisoarei pierdute,* nici în limbă, care poartă întipărirea limbei ardeleneşti, ci în *stil.* Toată drama d-lui Goga e scrisă in stilul lui Caragiale : un stil ce vrea să fie eliptic, nervos, un stil în care nici o propoziție nu are un început şi un sfîrşit, ci e frîntă la mijloc prin puncte de suspensiune, un stil ce se poate uneori apropia de ritmul vorbirii, dar n-are, de fapt, concizia pe care mulți i-o atribuie. După părerea mea, e la mijloc o falsă conciziune; cînd în locul unei propoziții armonice pui trei propoziții eliptice, ți-ai dat numai aparența scurtimei. De fapt, ai fost mai lung. Nu e însă nimerit să discutăm aici această chestiune de stil, ci atunci cînd am studiat pe Caragiale. D. Goga e numai un imitator.

Inrîurirea lui Caragiale e mai vădită în actul al doilea, în care nu numai stilul, ci şi situațiile sunt asemănătoare. Otilia e una din florile de mahala ale lui Caragiale. Transplantată în atmosfera ardeleană, jigneşte. Iată cîteva crîmpeie din felul de a vorbi al acestei femei :

— Nu se poate, bibicule...

— Ah, ce noapte... ce noapte. Şi luna, uita-te sus... amoroasă... ah ! şi un miros, tuberoza ta... e să înnebuneşti... Ieşi, puiule...

— Aşa, porumbelule, bibicuțule... Mai aproape... Vis şi amor... şi tăcem şi visăm...

— *Parol doner,* ca la Flora... La Flora, pisule.

— Ți-am spus, Titi, de atîtea ori, să mă tratezi cu mănuşi... te rog... da să nu mă ofansezi... Lasă... eu sunt femeie onestă... da... eu nu sunt de alea...

— Ba mă supăr... Cînd a venit văru lui madam Popescu, şefu de minister, şi m-a întrebat : „Domnişoară, de ce eşti tristă?" — „E fasonul meu, domnule", aşa i-am răspuns... Şi cînd s-a apropiat şi mi-a strins mîna, aşa ca vas'zică să mă ciupească, am făcut scandal : „Fii la distanță, musiu, şi la locul dumitale" etc, ete.

Ce să mai citez ? Aş trebui să transcriu tot rolul Otiliei. Nu e o vorbă care să nu iasă pe de-a-ntregul din garderoba de vechituri a lui Caragiale...

Scena de dragoste dintre Otilia şi notar e întreruptă de sosirea pristavului Mitruț, în creația căruia autorul a fost chinuit de amintirea lui Pristanda. Şi la Mitruț vedem mereu aceeaşi atitudine sufletească : „Domnule, eu, slujba mea..." „Vai de mine... Slujba mea, domnule..." Cu alte cuvinte, un slujbaş, şi nimic mai mult. în povestirea din actul al doilea a scenei petrecute la crîşma lui Caiafa, ne amintim îndată de scena în care Pristanda povesteşte lui Tipătescu întrunirea de la „Aurora economică" :

— Erau acum... am văzut, trei erau, unu cu ochelari... Mă vîr eu încet pe poartă, trec frumos pe fereastră, mă uit în dreapta, în stingă. Iaca Stan... şi aşa mai departe.

Şi cînd Mitruț le vesteşte că vine satul să-i găsească împreună, ne aminteşte scena dintre Tipătescu şi Zoe în urma pierderet scrisoarei :

— Să ştii că vin mojicii pe noi... Titi, mă prăpădesc... Aoleo, cum să tac, frate, cum să tac ? Nu vezi tu ? Aici, onoarea mea e în joc, onoarea mea...

Sau cînd se apropie satul :

— Cu sutele... bibicule... săraca de mine mor, mor, nu mă lăsa... Hai în casă. Ne încuiem, facem întuneric. Stăi. Tu mă iei în brațe, Titi... Titi dragă... mă iubeşti ?.- Să murim aşa Dacă n-am avut parte de noroc (aşa zisese şi Zița din *Noaptea furtunoasă).* Să ne găsească îmbrățişați... Cum spunea la *Universu...* Titi dragă, puiule...

Ajunge.

în Ardeal, aceste lucruri pot fi lucruri noi. Aici sunt vechituri ieşite la soare. Le cunoaştem de vreo treizeci de ani...

Acum, fireşte, piesa d-lui Goga are şi frumuseți : o frumoasă, dar epică povestire a păcei -de la Vilafranca, o frumoasă figură de țăran român, Borza, un înălțător preot, Solomon Nicoară, care nu vorbeşte în numele lui, ci în numele „satului întreg" {odinioară d. Goga înstrunase „cîntarea pătimirii" unui neam întreg), are o

mişcare a~ mulțimei bine rînduită, jandarmi unguri foarte oportuni, şi peste tot o caldă suflare patriotică fără de= clamații prea răsunătoare. Toate aceste amănunte fericite au căşunat entuziasmul publicului românesc. Cu atît mai bine pentru public : e un public inimos şi cu dragoste de neam. Dar şi critica îşi are datoria ei. Trebuia deci să arate că dacă *Domnul* notar e o faptă bună şi dreaptă e departe de a fi şi o dramă fără lipsuri.

M. CODREANU"

Statueîe d-lui Codreanu sunt o cetate întărită ; le-ai crede muiate în apa nemuririi ca şî eroul homeric.

E greu să nimereşti călcîiul pe unde să poată pătrunde critica. Sub învelişul lor solid, aceste sonete, par nişte cavaleri medievali ferecați, cu sabia într-o mînă si cu lancea în cealaltă, cu viziera coifului trasă peste figură... Pe unde să vîri ascuțişul săbiei ? Cavalerul se mişcă poate greu, dar e bine păzit. Sprijinit în pulparele lui de oțel, crestează muchia văzduhului ca un trofeu viu ridicat în urma unei biruințe.

Căci poeziile d-lui Codreanu sunt o biruință : biruință asupra limbei, asupra versului, asupra formei... Rar ai putea găsi în limba română pilda unei forme mai desăvirsite : cîteva sonete ale lui Eminescu şi Vlahuță, vreo patru ale lui St. O. Iosif şi prea puține altele. Prin belşugul şî prin frumuseța versului, d. Codreanu trebuie privit ca. cel dintîi sonetist român.

•*

Dacă „un bun sonet ar prețui cît un lung poem"„ multe din sonetele poetului nostru ar prețui cît nişte lungi poeme. Cred însă că Boileau a trecut dincolo de marginea adevărului. Un sonet e un sonet : adică patrusprezece versuri, cu anumite rime şi cu un anumit număr de silabe ; e o idee concentrată într-o formă hotărîtă şi stâpînită de legi statornice. într-un poem sunt mai

multe idei ; apoi, o formă hotărîtă nu e totdeauna o piedică. Dimpotrivă. Nevoia unei rime poate aduce după ea o icoană nouă ori o asociație nebănuită de idei. Cred deci ca i se dă sonetului o mai mare însemnătate decît o are : pînă la „un lung poem" mai e destulă cale.

Dar din neschimbarea formei mai iese o impresie : impresia unei transpuneri de artă : poezia devine o artă plastică. Un sonet poate trece încă nebăgat în seamă ; pe al doilea îl vezi cum începe să se desprindă de pe hîrtie ; al treilea s-a desprins cu totul... După un şirag mai mare, sonetele merg cu paşi de marmură şi se urcă pe socluri de piatră ; ele se prefac astfel în „statui" în chip firesc. Imaginea nu e prea îndrăzneață. Volumul poetului e o lungă galerie de muzeu în care stau înşiruite chipurile sculptate de un meşter statuar. Seamănă între ele şi au ceva hieratic în gest şi în privire. Oricum, titlul nu depăşeşte cuprinsul ; dimpotrivă, îi răspunde pe de-a-ntregul.

D. Codreanu este un sculptor, şi, pot adăuga, un sculptor foarte dibaci al versului românesc. Fiecare sonet este lucrat de o mînă de artist iscusit, dacă nu pornit totdeauna şi dintr-o inspirație de poet: fiecare sonet e o operă de artă desăvîrşită sub raportul formei, tăiată pînă în cele mai mici amănunte într-o marmură cu grăuntele des şi strălucitor.

Toate la un loc. prin mulțimea, prin regularitatea lor fatală, prin rectitudinea lor trufaşă, fac o galerie de marmoră, în care ai uneori un fior de îngheț, deşi sfîrsesc prin a te stăpîni, după cum te stăpînesc perfecția, de orice natură ar fi ea, munca şi stăruința meşterului ce se cheltuiesc pentru clădirea unei opere, pe îndelete, în lungi sforțări.

Nimic nu ne mişcă mai mult decît gestul unui om încovoiat o viață întreagă deasupra materiei inerte ce prinde viață sub degetele lui, iscusite, dar şi răbdătoare.

O critică chiar de la început.

Artistul e în plină maturitate a artei sale împinsă pînă în cel mai neînsemnat vers ; poetul, după cum vom vedea, e inspirat în multe din sonete. Nu-i pot descoperi însă şi o personalitate felurită, dar armonică. Un

critic deprins să pătrundă sufletul scriitorului din opera lui va fi puțin luminat asupra personalității poetului *Statuelor...* Cu ce ochi priveşte d. Codreanu lumea — vorbesc de ochii minței ? De ce probleme abstracte sau omeneşti e frămîntat ? Cum vede viața ? Se va zice : poeții n-au nevoie de idei. Poate. Dar au nevoie de sentimente. Originalitatea Ie stă în simțire. Ideile sunt de folos obştesc; fără culoare şi fără viață, ele călătoresc dintr-o minte în alta fără a îmbrăca haina personalității. La poeți, aceste idei ale tuturor, trecute printr-o simțire originală, devin idei-forțe. „Viața e un râu" — iată o idee la îndemîna oricui. Străbătînd prin simțirea lui Eminescu, se înalță la puterea unui principiu dominator, ce se prelungeşte pînă în cele mai îndepărtate resfirări ale cugetului şi ale inimei... Toată activitatea cerebrală a poetului se roteşte în jurul acestei axe. Din abstractă şi obştească, ideea „neființei" devine personală şi originală, aruncînd asupra problemelor vieței o lumină puternică.

Nu orice poet e Eminescu. Fireşte. Dar orice poet îşi proiectează sufletul peste lucruri. însemnătatea lui stă în intensitatea acestei proiecții. în zadar am încerca să găsim lumina pe care o aruncă d. Codreanu asupra lumei. Cînd am dinaintea mea un poet, doresc să-i fac ocolul personalității. Mă întreb : ce cîntă ? care sunt notele liricei lui ? e un erotic ? e un pesimist ? încotro îi merge inspirația : spre natură ? spre dragoste ? spre țară ? se răsfrînge asupra lui ori se revarsă în afară ? A studia un poet înseamnă a studia gama întreagă a ființei lui morale.

Criticul e nedumerit dinaintea *Statuelor* d-lui Codreanu. Nu găseşte un fel *nou* de a simți şi, în lipsă de noutate, nici un fel *hotărît* şi *intens.* Nicăieri nu e nota stăpînitoare ce face personalitatea unui scriitor... Motivele de inspirație n-au unitate şi nici originalitate de simțire. Cu greu deci am putea defini pe d. Codreanu. Cite coarde are lira lui : patru sau şapte ? Nu ştim. Şi aceasta, şi dintr-o lipsă sufletească, dar şi dintr-o teorie de artă.

D. Codreanu e un parnasian. Maestrul său e Heredia, dinaintea căruia se închină mulți. Nu sunt dintre aceştia. Artist mare, da Poet însă cît de mic. Poezia nu este o artă plastică. Dacă n-am şti-o de mult, de la Homer, ar

trebui s-o ştim cel puţin de la Lessing. Fiecare artă, după cum are şi mijloace proprii de expresie, are şi un obiect propriu. Artele plastice, fiind întinse în spaţiu, reproduc natura în nemişcarea ei. Ieşind din urmarea cuvintelor, poezia ne dă o succesiune de momente sufleteşti. A face din poezie o artă plastică înseamnă a trece dincolo de hotarele ei. Heredia şi alţi parnasiani au făcut acest pas, luîndu-se la întrecere cu pictura şi sculptura. în dauna poeziei însă. *Trofeele* pot înminuna prin arta lor desăvîrşită. Nu ne pot însă încălzi ; vorbesc ochiului şi urechei, nu şi inimei; trezesc admiraţia, nu şi emoţia.

Pe urma acestui maestru a mers şi d. Codreanu. Unele din sonetele lui sunt *statarii,* adică ne dau o descripţie în versuri, în loc să fie în marmoră sau în ulei : de unde un amestec supărător de arte. Tinzînd să fie obiectivă, poezia nu mai e expresia unui suflet, ci a unui meşteşug. Ea îşi pierde însuşirea de a fi lirică, adică de a fi subiectivă, superbă revărsare a unei inimi ce simte în chip personal. Ea nu mai e proiectarea unei individualităţi asupra lumei, ci vrea să fie o rece reproducere a anumitor colţuri din natură.

E drept că şi în sonetele d-lui Codreanu e o gradaţie ; nu toate au aceeaşi valoare. Desăvîrşite ca formă, unele au suflet, altele nu ; unele sunt reci, altele ne pot cuceri.

Pe treapta de jos sunt sonetele ce se mărginesc la o simplă evocare a unui lucru sau a unui moment din trecut, fără cuprins emoţional şi fără noutatea ideii :

Iată, de pildă, sonetul *Vedenii:*

Castelul vechi cu turnuri feudale
E părăsit acum de generaţii:
Baroni ţi conţi şi duci şi toţi magnaţii
S-au strîns din fastul încăperii sale.

E-un gol imens cu bolţi monumetale
Ce dau fantastice halucinaţii.
Pe ziduri: arme, cadre, decoraţii.
Uitate de pe vremi medievale.

In nopţile cînd luna nu s-arată,
Pustietatea asta-ntunecată
îşi pierde cu desăvîrşire lustrul;

Iar către parcul unde mor castanii.
Se furişează umbre : Castelanii
Ascultă frămîntîndu-se austrul...

Evocarea unui castel medieval: turnuri, arme, cadre, bolţi, luna, parcul, austrul... Nimic nou. Emoţie nu e; vreo idee poetică originală, nici atîta. Ca acest sonet mai sunt şi altele, de pildă : *Atila, Nostalgii medievale, Statua lui Alecsandri, Doina, Piramida leilor, Statua lui Miron Costin, In părăsire* etc. Literatura nu cîştîgă mult cu astfel de poezii.

Pe o treaptă mai sus sunt cîteva sonete care, deşi descriptive, sunt totuşi însufleţite de o idee poetică nouă, ce le ridică însemnătatea- Iată o pildă :

Însufleţit în bronzul nemuririi,
Eroul vremilor medievale,
Cu buzduganu-ntins şi-nchis de zale,
Se-nalţă ca fantoma răzvrătirii.

Şi-un harmăsar mai sprinten ca zefirii
Stă-n frîu ţinut şi spumegă-n zăbale ;
Iar fastul mantiei voievodale
îşi strînge-n falduri nimbul strălucirii.

Din soare, sîngerînd pe după dealuri,
Ale Moldovei sfinte idealuri
Coboară pc figură-i ca o slavă...

...Şi razele coroanei domnitoare
Iau tonuri de rubin, — pe cînd, sub soare,
S-aprinde-n zări o Roşie Dumbravă...

Terţetul din urmă înalţă întregul sonet: asociaţia între statuia domnitorului şi „Dumbrava roşie" aprinsă de soare e atît de nouă şi de fericită, încît fecundează şi încălzeşte descripţia rece a statuiei voievodului.

In *Meîoterapie biblică,* David cîntă din harpă pentru a potoli nebunia lui Saul :

Toţi demonii din inima regală
Adorm în atmosfera muzicală
Şi epilepticul se reculege, —

Pe cînd David zîmbeşte-n colţul buzei :
Frumosul cîntăreţ, la braţul muzei.
Se urcă-n vis spre purpura de rege.

Icoana visului lui David, aşternută peste cîntecul harfei, dă o nouă perspectivă întregului tablou. în acelaşi gen mai sunt: *Moartea anahoretului, Sturzul* şi chiar *Gioconda* etc.

Din fericire, d. Codreanu se ridică şi la înălţimi mai mari. Vreo douăzeci din sonetele lui sunt adevărate juvaeruri nu numai de formă plastică şi uneori de armonie, ba chiar de simţire şi de noutate a imaginilor. Iată o pildă de concentrare de simţire :

Mi-e lira-n părăsire azvîrlită
De cînd spre tine sufletul-mi s-abate,
Căci n-am putut pe coarde numărate
Să cînt iubirea mea nemărginită.

Dar frunte-mi, de privirea ta robită,
Sub jugu-i se revoltă şi se zbate :
Ce vultur cu aripile tăiate,
Nu-şi geme soarta lui înlănţuită ?

In ochii tăi mi-am îngropat avîntul, —
Deşi, ca-n ei să nu-mi găsesc mormîntul,
Mă lupt cu mine şi cu voia sorţii !...

Şi te iubesc cu-nfiorarea vagă
Pe care-o dă presentimentul morţii...
Şi te urăsc că-mi eşti atît de dragă !...

în acest gen s-ar mai putea cita pe de-a-ntregul : *Sonata lunii, Sonet artezian, Călăreţul* (cu mici preţiozităţi), Plopul (o minune de descripţie sensibilizată), *Fiert de lună Prier, O noapte, Unei părăsite, Testa- ^nlut^nTpoet necunoscJ, Cum* ^ ™ <™*£ *Mi-aş pierde paradisul* şi alte cîteva adevărate bucăţi de

[an]Vommul d-lui Codreanu este deci un eveniment literarZn el literatura noastră se îmbogăţeşte cu un şir de sonete mtoWeauna de o formă elegantă şi armonioasa *si* uneori frumoase chiar şi prin ideea lor poetica-

EM. GÂRLEANU

Emil Gârleanu a murit. E tributul de vară, pe care îl plătim unor zei neîmpăcaţi şi învrăjbiţi... Cei vechi ar fi adus jertfe de vite nevinovate ca să potolească mînia Olimpului; fecioara ar fi pornit în procesiuni armonioase ; Ifigenia ar fi căzut pe treptele altarului din Aulis ; fumul victimelor s-ar fi înălţat drept în sus spre bolta albastră... Noi, însă, nu mai credem în zei şi în răzbunarea lor ; nu le mai putem aduce prinosuri de adoraţie. Amurgul s-a lăsat peste Olimp. Deasupra noastră pluteşte o fatalitate oarbă, pe care n-o ademenim prin cărnuri arse. Mergem spre o ţintă necunoscută, fără nădejdea unei vieţi viitoare, fără balsamul unei mile dumnezeieşti... în durerea şi în îndoielile noastre nu mai putem ridica braţele în sus, rugîndu-ne puterilor nevăzute sau blestemmdu-le, chemîndu-le în ajutor sau îndepărtîndu-le. Cerul e gol ; la ce ne-am mai îndruma spre dinsul ?

Emil Gârleanu nu mai e...

Din bărbatul cu ochi mari şi melancolici, trişti şi duioşi ca o salcie plîngătoare, cu glasul cald de tenor sentimental, cu mlădieri femenine, cu naivităţi de copil, încrezător, entuziast, prietenos, învăluitor, lesne atins ca o senzitivă, împrăştiind din toată fiinţa lui tremurătoare o adîncă simpatie, n-a mai rămas decît un pumn de oase. Pentru mine a mai rămas şi o privire de *dincolo* a doi ochi tulburi şi obosiţi ce m-au învăluit cu un mut strigăt de durere şi de chemare. Ştia că ne vedem pentru cea din urmă oară. Amîndoi plecam : eu, deocamdată, peste Hotarele ţării, el peste hotarele pămîntului, în lumea umbrelor scumpe... Şi ochii lui mă înconjurau într-o caldă dragoste, prinzîndu-se de mine ca de ceva ce rămîne. Se simţea mai bine. Moartea trecuse pe lîngă dinsul, dispreţuitoare. Dragostea de viaţă începuse să-i dea puteri noi. Nu voi uita niciodată flacăra ochilor lui îndreptaţi asupra unui salcîm înflorit ce-i bătea geamul cu ramurile. îmi vorbea aprins : ce bine e să trăieşti, să stai aşa nemişcat, să nu faci nimic, dar să poţi privi pe fereastră la un copac înflorit! Atît şi ajunge fericirii unui om : să se poată bucura de darurile firii, de podoabele unui salcîm vestitor al verii... Măriri, năzuinţe, lupte pentru a-ţi face un rost, un nume, o avere — păreri ! Nu e nevoie de ele pentru a fi fericit. Fericirea e mai aproape. E de ajuns să trăieşti, să ai doi ochi deschişi cu seninătate asupra naturii, să simţi căldura razelor soarelui şi năvala molcomă a sîngelui în vine...

Bietul Gârleanu, după ce se zbătuse o viaţă întreagă în căutarea unei fericiri ce l-a ocolit întotdeauna, o găsise acum în puţin : în salcîmul de la fereastră. Nici de data aceasta însă nu i-a fost dat s-o guste îndelung. Salcîmul stă tot acolo, verde încă, dar cei doi ochi fericiţi de verdeaţa lui nu mai sunt să-1 vadă.Peste lumina lor vînătă şi obosită au căzut pe vecie pleoapele grele...

A rămas numai un pumn de oase...

Nu. A mai rămas şi o operă. Aceasta e singura mîngiiere ce l-a făcut pe poet să strige : *non omnis mortar!* Pămîntul se întoarce la pâmînt, dar sufletul, înainte de a se fi risipit în vînt, şi-a lăsat întipărirea în opere de artă.

Gîndul duios ce ne leagă de prietenul mort nu ne face însă să-i mărim însemnătatea literară. Fără a fi adus ceva nou şi mare, istoria culturii româneşti îi va păstra totuşi un loc. Opera lui nu e rotunjită, nu e isprăvită, poartă întipărirea nevoilor din împresurarea cărora a ieşit, e fugară, îmbucătăţită. Şi gînduri mari i-au lipsit, însă şi răgazul unei vieţi liniştite ce, singură, dă putinţă unei munci de desăvîrşire. Dar dacă opera lui Gârleanu rămîne mai mult în schiţă, ridicîndu-se numai de cîteva

ori la nuvelă şi neajungînd niciodată la roman, ea nu-i lipsită de valoare artistică.

Gârleanu a fost un artist. Nu e fărîmă din scrisul lui care să nu ne arate un suflet îndrăgostit de frumos şi un meşter priceput al graiului românesc. Şi sunt atît de puțini cei ce înțeleg farmecul unui cuvînt, nuanțele sonorităților, cadența înşiruirei lor, armonia unei fraze ! Gârleanu a fost dintre aceştia, scriind o limbă sobră, atică, uneori dulceagă, dar deseori poetică. Literatura lui e cam măruntă : subiecte mici, oameni mijlocii, dobitoace şi chiar lucruri neînsuflețite. Gârleanu a fost un miniaturist, un *enlumineur.* Cu penița lui fină a tras arabescuri şi chenare gingaşe în preajma frînturilor de viață, a unor amănunte sufleteşti, a unui firicel de iarbă, sau a unei necuvîntătoare. Din banchetul vieții a cules adese numai fărîmiturile ; dar cu ce dragoste le-a adunat, le-a zugrăvit, cu ce poezie şi mai ales cu ce duioşie ! Duioşia e însuşirea lui de căpetenie. Din ochii lui mari şi melancolici, din sufletul lui dulce şi visător, a picurat această lacrimă dumnezeiască a duioşiei, lacrimă ce trebuie să fi căzut şi din ochiul lui Christ pe cruce pentru durerile întregei omeniri, pentru încercările şi ispitele omeneşti, pentru întreaga tragedie ce se leagă de un fir de tină...

Acum, o amintire...

Au trecut patru ani de cînd, întorcîndu-mă din Paris, Gârleanu mă rugase să scoatem împreună revista *Fat-Frumos,* ce mai apăruse o dată la Bîrlad. Ne-am înțeles. Atunci am scris două pagini de introducere, pe care le-a iscălit şi Gârleanu. Revista nemaiapărînd, public acum în amintirea prietenului mort aceste pagini :

„Doi scriitori se întîlnesc.

— Facem o revistă, zice unul.

Orice scriitor plănuieşte o revistă.

— Facem.

îşi dau mîna. Se înțeleg dintr-un cuvînt şi apoi în lungile ceasuri ale instalatelor seri de toamnă pun la cale rostul literaturii neamului, se luptă cu negurile clipei de față, prinzînd din întunericul celor ce au să vină o slabă licărire de nădejde în mai bine, de ideal. Vremea trece dulce în această tăinuire sub umbrele gradinelor, în schimbul încrezător al părerilor, în naiva năzuință spre slavă, în încrederea oarbă a prefacerilor omeneşti. Gîndurile se dezleagă repezi, se încheagă în icoane' fericite şi în cuvinte potrivite. Nopțile curg astfel pline dc farmec şi poezie.

Pe cînd cealaltă lume — această lume nepăsătoare si grăbită cu alte treburi — iroseşte alături o viață fără rost şi zgomotoasă, cei doi scriitori imboldiți deodată de puterea tainică a iluziunii clădesc din albastru o lume nouă, mai bună ; dezlegați pentru o clipă de nevoile materiei, ei se înalță în gînd deasupra tuturor.

Sus, doar luna priveşte zîmbind peste cei doi scriitori pierduți în gînduri frumoase şi în planuri de viitor : ea, care a văzut multe, ştie ce înseamnă farmecul nopților de toamnă, ştie ce înseamnă risipa cuvintelor frumoase, ştie ce înseamnă tinerețea sănătoasă care se frămîntă în matcă. Această veşnică călătoare a văzut atîtea valuri de mare zbuciumîndu-se, ca şi cum ar fi să ajungă la dînsa, şi tot ea le-a văzut căzînd apoi jos, zdrobite în năzuința lor deşartă de a se înălța... Zîmbeşte şi nu se încrede. în liniştea serilor, atîtea cuvinte înaripate au voit să se ridice pînă la ea ! Atîtea planuri mărețe de viitor şi-au luat zborul spre dînsa, pentru a cădea apoi, cu aripele ostenite, ca păsările călătoare ce se lasă pe pînzele unei corăbii, care, încet, dar sigur, se îndreaptă spre un țel hotărît, fără a fi cunoscut farmecul şi beția văzduhului.

Dar cei doi scriitori nu privesc spre sclipirea şîreată a lunei. Ei fac planuri de viitor ; ei voiesc să îndrepte rosturile literaturii neamului lor... Şi astfel vechea revistă *Făt-Frumos* va apare.

Ne îndreptăm acum spre cititori şi le zicem :

— Făt-Frumos vine... Cosînzeano, ieşi la fereastră."

Dar Făt-Frumos n-a venit, iar în locul Cosinzenei s-a ivit la răspîntie scheletul înfricoşat al Morței cu coasa în spinare. Aplecîndu-se pe chipul lui Gârleanu, l-a sărutat ue frunte şi i-a închis pleoapele pe vecie...

Acum, cîteva cuvinte despre cele din urmă lucrări ale lui Gârleanu : *Nucul lui Odobac* şi *Din lumea celor ce nu cuvîntă...* într-un volum de schițe şi de nuvele, scris în răstimpuri destul de mari, e firesc să găsim, pe lîngă bucăți desăvîrşite, şi pagini de o mai puțină însemnătate. Despre acestea mai întîi.

Gârleanu a izbutit mai ales în schiță, prinzînd în pagini repezi scînteieri de sentimente, ce se şterg iute, imbolduri de viață şi de dragoste, înăbuşite în frageda lor încolțire, cea dintîi durere, ca şi cea din urmă iubire, tot ce ar vrea să fie, pentru a fi numai o clipă, precum şî tot ce ar vrea să piară, pentru a trăi o veşnicie, trestețea lucrurilor duse spre a nu se mai întoarce şi atîtea momente duioase ce ne împresoară la fiecare pas cu păreri de rău şi cu ademeniri zadarnice...

Gârleanu a mai încercat totuşi şi schița humoristică sau anecdotică în *Domnul Seneca, Demisia* sau *Oratorul.* Anecdota e bine şi repede povestită. Nu străluceşte însă nici prin prea mult humor, nici nu deschide o privelişte mai largă asupra vieții sufleteşti. E anecdota pentru anecdotă, gen cam zadarnic şi destul de uşor. După cum sunt înfrîngeri care cinstesc, sunt şi victorii care nu aduc prea multă glorie. Literatura anecdotică a lui Gârleanu e din aceste.

încă din cele dintîi volume povestitorul atinsese, în *Punga,* şi genul nuvelei, care, mărginindu-se numai la cîteva momente hotăritoare, ştie întregi o viață, un om, ştie arunca lumini şi asupra celor trecute sub tăcere. Astfel de nuvele sunt în volumul de față *Hambarul, Nucul lui Odobac* şi întrucîtva şi *Fetița mamei,* partea cea trainică din opera lui Gârleanu.

în *Nucul lui Odobac* avem mai multe caractere bine zugrăvite. Iată-1 pe bătrînul Teodar Odobac. îl vezi înalt, spătos şi uscat ca un schivnic cum îşi poartă sprinten cei o sută de ani. E o figură ruptă din literatura eroică a celor dinții povestiri ale d-lui Sadoveanu. Poate să treacă măsura vieții de toate zilele. Se bucură însă de o viață mai puternică şi mai simbolică. într-însul veghează o energie neînfrîntă şi un imbold de stăpînire asupra a tot

ce-1 înconjoară; zădărnicit în pornirile lui, nu-i rămîne decît să se spînzure în strămoşescul nuc, ce se ridică şi el la înălțimea unui simbol, înfățişînd icoana vie a neamului cuceritor al Odobăceştilor.

Alături de acest vînjos bătrîn şi de nepotul lui, Gheorghe Odobac, o figură mai ştearsă, mai şovăitoare şî întrucîtva femenină, povestitorul ne-a mai zugrăvit pe Ruja, un suflet cu aceeaşi întipărire eroică, cu aceeaşi voință încordată către anumite țeluri, unită însă şi cu toată mlădierea meşteşugită şi sigură de sine a femeiei. Vlăstar de hoți de cai, ea însăşi hoață de cai, voinică, bărbată şi totuşi cu un deosebit farmec femeiesc, cu ceva nelămurit şi tainic, Ruja aminteşte pe Malva lui Gorki.

Mai mult decît în *Punga* şi în *Furnica,* mai mult decît în toate celelalte încercări, în *Nucul lui Odobac* Gârleanu ne-a dat o nuvelă cu caractere ce s-ar fi crezut că depăşesc măsura povestitorului. Mijloacele sobre de care se slujeşte, felul plastic în care e zugrăvită ura sătenilor împotriva nucului, înteţită de uneltirile Rujei, tabloul tragic de la urmă, cînd nucul se prăbuşeşte, acoperind sub ramurile stufoase trupul neînsuflețit al lui Toader Odobac, ne arată că scriitorul a furat o scînteie din talentul lui Maupassant, atît de sobru, atît de incisiv, atît de *clasic...* După cum în literatura noastră de la începutul veacului găsim întipărirea adîncă a lui Lamartine, tot aşa istoricul viitor va găsi în literatura de astăzi întipărirea covîrşitoare a lui Maupassant. Toți prozatorii noştri s-au inspirat din marele scriitor realist al Franței contemporane. Unii poate cu mai multă imaginație tragică, alții cu mai multă poezie. Puțini au ajuns însă mai aproape de Maupassant decît Gârleanu în această nuvelă prin vigoarea trăsăturilor şi mai ales prin simplicitatea concepției şi a stilului.

După *Nucul lui Odobac,* dar cu mult îndărătul lui, putem aminti *Hambarul,* nuvela anecdotică în care se luminează totuşi un caracter. în năprasnicul Suhopan se ascunde vechea rană a unei dragoste neîmplinite. Ajunge ca mina iubită s-o atingă, pentru ca rana să se închidă şi ca firea omului să se prefacă. Fără o perspectivă mai îndepărtată, nuvela, în măsura intenției ei, e desăvîrşită. Mai încordată, mai patetică, de un patetic însă cam căutat, e

tragica povestire din *Fetița mamei,* mult mai amănunțită, mai stăruitoare şi mai puțin clasică. La un loc, aceste trei nuvele ne arată popasul din urmă al artei lui Gârleanu.

Gârleanu a mai atins un gen — ilustrat de un mare scriitor francez, mort de curînd, Jules Renard, în *Histoires naturelîes* sau în *Bucoliques;* gen întemeiat pe o observație îndreptată asupra lucrurilor neînsuflețite sau asupra „celor ce nu cuvîntă".

• Lipsit de orice imaginație, de orice invenție, Jules Renard îşi îndrumă rara lui putere de observație asupra celor mici, asupra dobitoacelor, scoțînd scînteia de viață ascunsă sub cenuşă şi redînd-o prin cîteva cuvinte, sau mai ales printr-o icoană sugestivă, deşi căutată.

Iată, de pildă, marea încrețită de valuri : „La mer est moutonneuse. Un invisible et infatigable menusier lui rabote le dos fait des copeaux."

Un cîmp de cartofi e asemănat cu : „...quelque peuple de lapins qui broutent et remuent Ies oreilles".

Cîteva fiare de călcat înşirate pe masă i se par : „â genoux sur leur planche par rang de taille comme des religieuses qui prient voilees de noir et Ies mains jointes".

Iată toamna zugrăvită într-o imagine : „...une supreme rose qui se deshabille et meurt" sau : ^...une poire oubliee qui lâche tout et tombe sur son derriere."

Iată ciocîrlia : „L'alouette retombe ivre morte de s'etre fourree dans l'oeil du soleil".

Şi aşa mai departe. Toate animalele curții, toate paserile domestice, toate gesturile cîmpeneşti au găsit în Jules Renard un Hesiod, fără avînt epic, dar mai incisiv şi de o rară invenție verbală. Fluturele e un bilet dulce îndoit în două ; albina, o domnişoară strînsă în corset : plopul, un deget întins ce arată luna plină...

La Gârleanu, invenția verbală e mult mai mică. Găsim totuşi ici şi colo icoane izbutite. Un iepure ce fuge e „o coardă ce se destinde". Sau aiurea : „Dar în gîndul ei toate lucrurile astea se încîlciră, se înnodaseră, apoi ca şi cînd nişte degete iscusite ar fi prins capătul firului aşa se limpeziră toate şi se depanară potolit". Un fluture în potirul adînc al unui crin e ca un călugăr într-o mănăstire.

Cu tot numărul mic al icoanelor şi, mai ales, cu toată lipsa de relief, care la Jules Renard'e foarte incisiv, izbutind să prindă chipul unui biet dobitoc ca într-o efigie de *imperator* roman, însemnările lui Gârleanu din „lumea celor ce nu cuvîntă" sunt totuşi notații fine după natură, lipsite de nervozitate şi de *ac,* dar' amănunțite, exacte, transcrie într-o limbă frumoasă şi învăluite uneori într-o moale atmosferă de sentimentalism duios.

„CRONICI LITERARE" DE ION TRIVALE

Volumul de critică al d-lui Trivale nu trebuie lăsat să treacă în uitarea zilei de ieri. Scriitori sunt mulți şi se citesc mai mult; criticii sunt puțini şi se citesc cu mult mai puțin. Meşteşugul criticei a fost adese pogorît la o clevetire măruntă ; amară pentru scriitori, zadarnică pentru cititori, disprețuită însă şi de unii şi de alții... Critica a ajuns astfel un fel de transpunere pe hîrtie a clevetirei zilnice cu care ne chinuim viața. Ea nu mai are nici o întretăiere cu literatura ; artistică nu e, pentru că nu e scrisă de artişti; îndrumătoare nu e, fiindcă nu e făcută de oameni cu o directivă ; informativă nici atît, pentru că nu porneşte dintr-o sinceră nevoie de a lumina pe alții. Ea intră mai mult în rîndul manifestărilor pasiunilor omeneşti, după cum e şi ziaristica politică. A lăuda pe unul şi a bîrfi pe altul, a nimici ceea ce e şi a crea ceea ce *nu e,* iată rostul la care e strimtorat un gen literar, care, neputînd fi nici artă, nici ştiință, lunecă în tulburea *bolgie* a îndeletnicirilor zadarnice.

Sunt deci bucuros de apariția volumului d-lui Trivale, în care se vede chiar de la început o conştiință literară. Legile noastre pedepsesc numai anumite fapte materiale ; în sfera lumei morale ele nu au însă nici o putere. Curtea cu juri a publicului cititor achită întotdeauna pe calomniatori; moravurile noastre nu pun nici un frîu pornirilor rele. Dimpotrivă. A fi onest în literatură este, prin urmare, mai greu decît s-ar părea. Şi trebuie să spun chiar de la început că cercetările critice ale d-lui Trivale respiră (mai toate) o adîncă onestitate, o nobilă încercare de a înțelege cît mai mult, de a pătrunde, de a analiza în marginele priceperii sale. De nu-i aprobi întotdeauna părerile, recunoşti însă că ai dinainte părerile unui om cinstit, ce se pot discuta ca orice convingere sinceră. în slujba lor, criticul aduce şi cunoştinți literare destul de numeroase, şi oarecare dialectică, uneori prea greoaie şi prea didactică, dar care te poate totuşi mişca prin seriozitatea ei. D. Trivale citeşte cu amănunțime pe scriitorii pe care îi critică, caută să-i înțeleagă şi să-i iubească. De cele mai multe ori pricepe să fie şi cuviincios : încă o virtute neprețuită pentru un tînăr critic român !

înzestrat cu aceste însuşiri de înțelegere şi de simț moral, d. Trivale mai are totuşi din lipsurile vîrstei sale şi ale oricărui început.

E foarte tînăr, de pildă, cînd vorbeşte de „dezorientarea generală a literaturii noastre" sau cînd adaugă : „Cronicarul de azi, amintindu-şi de literatura eroică de altădată, priveşte îngîndurat literatura industrială de azi, apăsat de conştiința neputinței lui de a schimba lucrurile"...

„Dezorientarea" de astăzi e numai un efect de optică ; pentru urmaşii noştri, vom fi cu siguranță şi noi „eroi"... •

E tot atît de începător cînd caută să doboare scriitori tineri ce s-au ridicat fără ajutorul său. Scriind rîndurile : „Izbutit-am a reconstitui în toată hidoasa lui diformitate acest monument grotesc al farsei poetice care e *Cocoşul negru* ?" — criticul dovedeşte naiva credință în cuvintele tari împinse peste marginile îngăduite.

Tot atît de începător e cînd se simte dator să ridice cu zgomot pătimaş de laude scriitori necunoscuți, ca, de pildă, cînd scrie : „Scena noastră, profanată de operele *calpuzanilor* dramatici, va fi regenerată (! !) prin reprezentarea *Letopiseților,* care trebuie să-şi facă, în sfîrşit, intrarea triumfală în Teatrul nostru Național, fie că porțile lui i se vor deschide cu recunoştință, ca unui mîn-

tuitor (! !), fie că va trebui să le sfărîme cu forța cuceritorului (! !)". Ce zădărnicie de cuvinte I

Tot pe seama tinereții trebuie să punem primirea necondiționată a tuturor ideilor d-lui M. Dragomirescu şi a tuturor schemelor scolastice ce sunt presărate pretutindeni în acest volum...

Voind de asemenea să caracterizeze prea mult, d. Trlvale cade adeseori în contradicție. Mă voi mărgini la un exemplu luat din articolul asupra d-lui S. Mehedinți : „Fără îndoială, scrie criticul, că această, lipsă de vigoare a stilului d-lui Mehedinți este compensată prin *calitățile lui intelectuale"*.

Şi mai jos pe aceeaşi pagină : „Imaginația autorului se arată cu mult mai puțin dibace cînd e vorba să mînuiască abstracțiunile şi să construiască *edificii de idei*".

Sau : „D. Mehedinți are desigur stilul *cel mai clar* dintre toți prozatorii noştri de azi"...

Dar mai jos : „Dacă înclinarea sa firească pentru amănunt îl îndreaptă spre încărcarea pedantă a stilului..."

Nu poți avea în acelaşi timp şi stil clar şi stil pedant...

înzestrat cu însuşiri morale, cu cinste profesională, cu cunoştinți literare, cu putere de analiză, d. Ion Trivale e de pe acum un critic literar. îi mai trebuie economia de vorbe, grija artistică, fuga de formule nebuloase şi mai ales fuga de „idolii" la care se închină toți începătorii ce-şi închipuie că au o misiune reparatoare sau distrugătoare pe acest pămînt...

D. ANGHEL

încă un prieten, încă un scriitor de talent ce se duce. Şi totuşi trecuse de patruzeci de ani; ceilalți s-au scuturat înainte de amiaza vieții. Destinul nu ne e prielnic : în vremea din urmă s-au împrăştiat la vînturile văzduhului cele mai curate energii ale neamului. Unde se va opri acest destin ? Prin ce l-am putea oare întoarce spre alte hotare ? Care e cuvîntul de dezlegare ? Mulți dintre noi nici nu-şi dau seama de ce pierdem prin moartea utîtor scriitori... Un poet nu se pune la loc aşa de lesne... Codrii înverzesc, natura întinereşte, generațiile se urmează ca frunzele, dar tălmaciul lor răsare rar.

Trecem printr-o grea încercare : cîntăreții noştrii cei mai aleşi cad săgetați în mijlocul cîntării lor. Unul cîte unul, osteniți de cîntec fără răsunet, necăjiți de nevoi mărunte, adeseori înfometați, arşi de patimi neizbăvite, se rostogolesc în pămîntul primitor al unei țări neprimitoare... Vai, însă, de pădurea fără paseri şi de neamul fără poeți.

Literatura noastră a pierdut pe cei mai de seamă scriitori ai generației de azi : Iosif, Cerna, Chendi, Gârleanu, Anghel... Iar cei ce au rămas stau mîhniți dinaintea gropilor deschise atît de timpuriu : al cui e rîndul acum ? I-am iubit pe toți aceşti scriitori de o vîrstă cu noi ; ne-am amestecat traiul laolaltă ; ne-am ciocnit uneori, şi totuşi ne-am simțit legați unii de alții prin aceeaşi

fatalitate ce ne-a sădit în suflete pornirea spre cele spirituale, idealismul unei vieți îndreptate pe căile spinoase ale cultului frumosului, cu lăsarea la o parte a oricărei griji pămîntești. într-o țară de grăbiți si de înfometați de bani şi de locuri, scriitorii sunt paserile cerului, *ce* duc dragostea cîntecului pînă la eroism... Oricît s-ar lovi unii de. alții, ei se adună fără voie la un loc, în îngustul ostrov al celor chemați să pătimească in viață şi să trăiască cu adevărat numai după moarte...

Cînd dispare cîte unul, ostrovul e străbătut de o adincă înfiorare : încă unul! Se duce, luînd cu el atîtea amintiri, atîtea ceasuri petrecute împreună, atîtea întretăieri ale vieții, atîtea lucruri văzute cu aceeaşi ochi, atîtea senzații schimbate, atîta dragoste şi ură învălmăşite la un loc, încît prin moartea lui se iroseşte şi o întreagă comoară din sufletul nostru... Unde sunt ceasurile petrecute cu Anghel ? Unde e putința împrospătării lor? Un vînt puternic a scuturat o întreagă livadă de amintiri... în "Anghel nu plîng numai pierderea unui poet şi a unui prieten, ci plîng şi moartea unei părți din mine... Viața mea era crescută prin viața lui. în groapa rece i-au dus nu numai lutul, ci a mai tîrît şi ceva din ființa mea vie încă. Plîngînd, îl plîng şi pe dînsul, dar mă plîng şi pe mine pentru toate frunzele îngălbenite ce s-au scuturat de pe ramurile vieței mele sufleteşti.

Aş dori să fie o viață viitoare...

Aş dori ca pe Cîmpiile Elizee să se întîlnească St. O. Iosif şi D. Anghel, *dioscurii* de altădată. Tinerețea i-a unit, odinioară, în viața rătăcitoare a Parisului, iar talentul şi nevoile i-au strîns mai pe urmă laolaltă într-o rodnică colaborăție. O femeie trecu. Şi tragedia începu, întîi muri poetul colaborației — A. Mirea ; apoi St. O. Iosif şi după un an şi Anghel.

Dacă e o dreptate *dincolo* (de vreme ce *aici* nu e), aş dori ca Iosif şi Anghel să se revadă la umbra platanilor Cîmpiilcir Elizee, înnodînd vechea lor prietenie de la *Closerie des Lilas* sau din anii bogați in poezie. Sunt sigur că bunul Iosif îl va ierta pe tovarăşul de altădată de -toate necazurile ce i-a pricinuit, de toate lacrimile ce le-a vărsat în nopți nedormite, de toată acea furtună de

nenorocire ce a zguduit zilele din urmă ale celui mai blînd şi mai nevinovat dintre poeți, ll va ierta, căci şi Anghel a suferit mult: nu cu lacrimi şi gemete, ci cu fiere, cu o adîncă învălmăşeală de patimi, cu ură, cu mîndrie înfrîntă, cu zbucniri de mînie, cu o fringere sufletească de ani, cu ruşinea faptei şi cu neputința de a * o nimici, cu o viață fulgerată în izvoarele vii şi, la urmă, cu cea mai cumplită pedepsire de sine... Manii lui Iosif sunt împăcați, dacă mai aveau nevoie de împăcare. Anghel a suferit prin ceea ce a păcătuit. Sufletul lui a intrat în veşnicie purificat de tina patimilor pămînteşti. Senin şi mulțumit în sine, el poate acum rătăci sub umbrarele gradinei sfinte, în tovărăşia prietenului de altădată şi de totdeauna. Nimic nu-i mai desparte. De acolo, de sus, pot privi cu nepăsare nimicnicia de jos, năpasta ce i-a învrăjbit pe ei, care s-au iubit atît şi şi-au împerecheat talentul într-un cîntec melodios : Iosif punînd simțirea şi Anghel arta. încununați cu frunze de mirt, ei vor înstruna acolo noi cîntece pentru urechi mai pricepute şi mai recunoscătoare decît ale noastre. Nimic nu Ie va friuge armonia sufletelor.

Moartea i-a împăcat în lumea umbrelor ; să-i împăcăm şi noi pe pămînt. In una din grădinile capitalei să ridicăm pe o coloană bustul lor îngemănat, după cum îngemănați sunt în dragostea, recunoştința şi pietatea noastră, după cum îngemănați vor trece în istoria literaturii române „ca doi ochi într-o lumină"...

Nefiind încă momentul unei judecăți reci şi amănunțite — voi însemna cîteva notițe asupra activității din urmă a lui D. Anghel. Vorbesc de activitatea din urmă, şi nu de anii din urmă. Căci poetul îşi frînsese pana de cîtva timp.

De la încetarea colaborației „dioscurilor", Anghel nu mai scria poezii. Sau prea puțin. Din cînd în cînd, țîşnea cîte o scăpărare dintre durerile ce-1 frămîntau. Nu voi uita, de pildă, o noapte petrecută la mine. Poetul se afla în restrişte. Ar fi voit să facă un pas mare. îl țineau însă legat de trecut firele neînțelese ale sîmțirei, slăbiciunea lutului nostru.

De pe buzele lui înveninate curgeau amintirile dureroase, strigătele inimii lui zbuciumate, blestemul vieții, urgia sîngelui. Tăcut întotdeauna asupra vîrtejului de care fusese spulberat, el se lăsa acum pentru întîiasi dată în voia mărturisirilor, a amănuntelor ce făceau tragedia lui zilnică şi neîndurată ca o fatalitate antică. De atunci ştiam că lunecase într-o prăpastie adîncă. E drept că am încercat să-1 scap. Era însă prea tîrziu.

Apăruse tocmai *Cîntecele* lui St. O. Iosif.

Anghel era neliniştit, şi pentru înțelesul lor, dar şi pentru larma ce trezeau în jurul lor. Frumoasele şi naivele versuri ale celui mai blînd dintre poeți nu-i plăceau. Le găsea prea simple, fără artă şi mai cu seamă lipsite de orice mîndrie.

— Suferință din dragoste — da ! Toți poeții au suferit. Nu s-au umilit totuşi. Durerea nu trebuie să fie josnică. Să nu ceară milă. Dimpotrivă, să fie netedă şi trufaşă. Şi, înainte de toate, să îmbrace cele mai desăvîrşite forme ale ficțiunei artistice.

Tăcu o clipă. Apoi scoase cu sfială o hîrtie :

— Şi eu am suferit şi sufăr încă. Mi-am tălmăcit însă durerea altfel. Iată o poezie în care mi-am turnat întregul meu amar.

îmi ceti apoi *Vezuviul,* apărut mai tîrziu în *Flacăra :* o splendidă poezie, cu belşug de icoane rare. Nu se asemăna într-un nimic cu cîntecele lui St. O. Iosif. Poetul fanteziei nu putea înțelege pe poetul simțirei naive şi adinei. Durerea lor era însă" aceeaşi şi poate şi arta. Şi simplicitatea cere o artă migăloasă. Ieşind din topirea întregului curcubeu ceresc, lumina albă pare totuşi atît de simplă...

Oricum, *Vezuviul* e una din cele din urmă poezii ale lui Anghel. Va trebui culeasă şi pentru frumusețea ei, şi pentru înțelegerea nefericirii poetului.

încolo, Anghel nu mai scria poezii. Se îndreptase spre proză. într-o vreme chiar lunecase la un scris grăbit şi îngrijitor. Din maldărul de hîrtie înnegrită, ieşiră patru volumaşe. S-ar mai putea aduna şi altele. Cu toată bogăția de icoane, cu toată risipa de fantezie, încercările în proză ale lui Anghel nu cucerîră totuşi nici pe puținii cititori pricepuți. Anghel o ştia şi suferea. într-o clipă de

îndoială, îşi frînse pana, aşteptînd să se limpezească în conştiința lui artistică noi idealuri. Moartea nu-i dădu însă răgazul.

Scriind proză, Anghel nu deveni şi prozator. Nu mai înşirui versuri, dar înşirui icoane sprijinite pe un ritm sufletesc pururi acelaşi. însuşirea de căpetenie a poetului fusese fantezia. Aceeaşi însuşire o găsim şi la prozator. Poetului îi ajunge, prozatorului nu. Aici e scăderea încercărilor din urmă ale lui Anghel.

Un nuvelist e un om pentru care lumea din afară există, nu numai în colori, ci şi în latura ei etică. Un nuvelist e mai întîi un observator şi apoi un creator. Creația lui nu e subiectivă, ci obiectivă, îmbrățişînd feluritele aspecte ale vieții. în acest înțeles, Anghel n-a fost un nuvelist. Pentru dînsul, lumea din afară n-a existat niciodată. Ca poet, e cu putință. Ca prozator, nu, în toate volumele lui nu vom găsi un om ce trăieşte, o povestire închegată. Nimic epic, nimic obiectiv. Proza lui rămîne lirică şi subiectivă; îi lipsesc numai anumite forme mecanice pentru a fi tot poezie.

Ieşind din largul cîmp al epicei, încercările lui Anghel se abătură spre un ostrov foarte mărunt al literaturii : poema în proză, care nu presupune nici observație, nici creație, ci numai fantezie şi artă. Fantezie avea Anghel din belşug. Micile lui poeme o vădesc cu prisosință. Artist de asemenea era.

Proza are însă anumite legi. Ea tinde spre simplicitate şt spre economie de cuvinte. Trebuie să ai mai întîi ceva de spus, dar hotărît, limpede, organic, cu un început şi cu un sfîrşit. Fiecare propoziție trebuie să aducă o idee, un lucru nou. Cînd nu aduce, e de prisos. Nu tot aşa şi în poezie. Un sentiment sau o senzație țin locul unei idei. Cuvintele adese n-au decît o valoare de sugestie. Ele nu aduc o idee, ci ne trezesc numai o stare sufletească, fie chiar şi prin simpla lor muzicalitate. De ori de cîte ori scriu proză, poeții sunt deci încurcați. îi recunoşti după nelămuritul ideilor şi după întrebuințarea mijloacelor poetice. Acelaşi lucru îl observăm şi la Anghel.

Mai întîi, nu are multe de spus. Anghel nu ne-a dat niciodată o povestire vertebrată. Plecînd de la un senti-

ment sau de la icoană, a brodat în jurul lor. Adese cu măiestrie : imaginile scapără, colorile strălucesc, perioadele cad sonore şi ritmice. Urechea ne înşeală însă în poezie, în proza, nu. Ne aşteptăm nu numai la cadenţe, ci şi la fapte. Nu e de ajuns ca vorbele să fie pline de imagini. Mai trebuiesc şi idei.

Fraza lui e larga, bogată, încărcată de adjective, sonoră şi ritmică. Cu cît o strîngi mai de aproape, vezi însă că e lipsită de echilibrul statornic dintre formă şi fond. Forma se revarsă peste cuprins.

S-a zis — şi o credea şi el însuşi — că Anghel a creat o proză poetică neîncercată de nimeni înaintea lui. Nu e un merit deosebit. Genul prozei poetice e un gen mort, ce porneşte din necunoaşterea temeiului prozei. El există de mult. Anghel îi dădu o strălucire nouă, pentru că era un poet de talent şi un artist rafinat. Multe sunt în adevăr podoabele risipite cu dărnicie în perioadele lui. Viitorul poate le va culege cu pietate. La un loc nu fac totuşi o operă în proză, după cum mai multe sunete nu fac numaidecît o simfonie.

De altfel, Anghel nu se folosi întotdeauna cu destulă meşteşugire de instrumentul muzical pe care îl crease. întrebuinţîndu-1 prea des şi cu grăbire, el lunecă repede la anumite procedee stilistice supărătoare. Aşa, de pildă, adjectivele aşezate înaintea substantivelor pot trezi un efect muzical ; repetînd însă această topică nefirească, Anghel căzu într-un manierism obositor.

El, mai arare. Cei ce-1 imitau însă, mai întotdeauna. Caci Anghel găsi imitatori, foarte mulţi. Sute de fantezii în proză răsăriră în brazda lui. Fu o adevărată nenorocire. Toţi cei ce nu aveau nimic de spus şi puteau totuşi vîntura cîteva imagini şi sonorităţi se repeziră asupra poemei în proză, gen hibrid şi nevertebrat, hidră cu mii de capete. Neavînd un subiect, le puteau atinge pe toate. Spre a le sprijini, nu aveau însă talentul poetic al lui Anghel. Poate că dinaintea acestei navale de „fantezii", se cutremură şi poetul *Cometei.* Şi cum cititorii nu fusese cuceriţi, el se cumpăni o clipă, înainte de a începe altceva.

TEATRUL NAŢIONAL : „ANDREI BRANIŞTE", EPISOD DRAMATIC ÎN 3 ACTE DE MARIN SIMIONESCU-RÎMNICEANU

încep aceste cronice dramatice cu un adînc sentiment de tristeţe... A scrie *cronica* înseamnă a prinde clipele în zbor, făcîndu-te istoricul lor. Dar o clipă ne poate aduce o lucrare însemnată, pe cînd cele mai multe ne aruncă o spumă zadarnică. Cronicarul trebuie să se oprească asupra tuturor. Nu mai e alegere, nu mai e răgaz, nu mai e dreaptă cumpănire a încercărilor omeneşti. Timpul uşurează sarcina criticului ; pe a cronicarului, nu. Criticul lasă la o parte tot ce timpul înăbuşe încă în faşe, ca un Saturn ; cronicarul ia înaintea timpului, voind să-1 ajute. Ajutor, de altfel, zadarnic. Ce e rău se scutură de la sine, şi încă repede...

Cu sentimentul acestei zădărnicii încep, aşadar, cronica dramatică asupra lui *Andrei Branişte.* Publicul chiar de la început a aruncat-o dincolo de îngăduinţa lui. în clipa'cînd vor apare aceste rinduri, nu ştiu dacă piesa d-lui M. S.-R. va mai fi printre fiinţele vii, ori ca o jalnică umbră va rătăci prin magazia de decoruri a Teatrului Naţional, purtînd încă în suflet amintirea de a fi avut norocul unei scurte fluturări la focul rampei. Poate va fi murit de mult. Ar fi fost mai pios s-o lăsăm în reculegerea clipelor din urmă. Datoria de cronicar cere altfel. Şi deşi sunt morţi ce trebuie ucişi a doua oară, mărturisesc că *Andrei Branişte* nu merită această cruzime. E un mort ce nu se răsuceşte în mormînt şi nici nu ne ameninţă să se întoarcă printre noi sub o altă formă stră-

vezie. în clipa cînd s-a sinucis, Andrei Branişte a murit pentru totdeauna.

Mai întîi, o mică spovedire...

D. M. S.-R. e un tînăr începător. Mă închin înaintea începătorilor ; în ei se închide nădejdea rodirii viitoare, pe care închipuirea noastră o vede mai frumoasă decît va fi... O sămînţă aruncată : ce taină ! Din ea poate ieşi un lan întreg. Anul acesta mai puţin, la anul mai mult. Toate devenirile sunt cu putinţă. Nimeni deci nu e mai vrednic de dragostea noastră părtinitoare decît un începător : ce măreaţă chemare îl "poate aştepta ! Trebuie să-i dai răgaz, să-i netezeşti calea, să ai răbdare. în aceste împrejurări, şi *Andrei Branişte* s-ar fi bucurat de marea indulgenţă pe care ar fi meritat-o îndeajuns. Din nefericire însă n-o mai merită.

Printr-o prea zeloasă solicitudine, *Andrei Branişte* a fost vestit lumei încă de mult ca o lucrare de mare valoare, o operă dramatică ce va rămîne în literatura românească sau chiar în cea universală (Copyright 1913 by „Thespis Verlag", Berlin-Charlottenburg, Hardenbergstrasse 24).

Povestea se schimbă... Poezia sfiiciunei începătorului se risipeşte... în loc, avem solicitudini prea zeloase şi o trufaşă încredere de sine. Atunci să spunem şi noi lucrurile aşa cum sunt, verde şi fără subînţelesuri îngăduitoare.

Şi părerea mea verde e că *Andrei Branişte* nu e numai o piesă slabă, fără valoare literară, dar mai ales dramatică, ci de-a dreptul o piesă *penibilă.* M-am cumpănit mult asupra epitetului şi n-am găsit un altul mai nimerit. Ascultîrid-o, suferi. Am suferit şi eu, a suferit un rînd întreg de bănci, a suferit poate o sală întreagă. Era o suferinţă universală. La o piesă slabă nu e nevoie să suferi ; o asculţi, şi atît. *Andrei Branişte* nu e o piesă slabă ; la ea suferi. E *penibilă.* O piesă e slaba prin ceea ce nu are din cîte ar trebui să le aibă ; o piesă e *penibilă* prin ceea ce are din tot ce n-ar trebui să aibă. Şi piesa *Andrei Branişte* nu e o nevinovată încercare de începător, fără însuşiri, ci o vrednică strădanie de a părea mai mult decît e, de a silui cel mai elementar bun-simţ pentru a te înminuna, de a clădi scene neverosimile, situaţii de-a dreptul monstruoase, de a ridica o zadarnică schele de umbre pe care cel dintîi raţionament le risipeşte...

O voi dovedi, oricît ar fi de prisos dovada mea...

Subiectul piesei e gelozia retrospectivă a unui virtuoz pentru un mare compozitor, în slujba căruia îşi pusese talentul şi viaţa. Ani mulţi după moartea compozitorului Dragomir, Branişte află că prietenul lui îi înşelase nevasta. De aici, gelozia şi piesa... Subiectul nu e nou, dar nici prea istovit nu e. Se putea deci lua. A face dintr-un mort eroul principal s-a încercat şi de alţii, şi se mai poate încerca încă : e o încercare frumoasă, ce aduce cu ea o oarecare taină plină de efect. Dar felul cum e desfăşurat acest subiect e pînă în cele mai mici amănunte în afară nu numai de regulele teatrului, ci chiar de cele ale bunului-simţ...

Un act întîi care începe bine : o conversaţie de prieteni, bine dusă, cu lucruri uneori interesante, cu cugetări luate de pe aiurea, dar ce se pot citi totuşi cu plăcere (de ex. : „Activitatea omului e lupta lui de a nu rămîne singur cu sine" etc), un burlac hursuz care pare a fi un om de duh, deşi se va dezminţi apoi atît de grozav... în sfîrşit, un bun început, puţin teatral, căci a părut cam lung, dar destul de literar.

Prietenii pleacă. Rămîn Andrei şi Anca, ce-şi serbează '26 de ani de căsnicie. Andrei zice în glumă : „Spune drept, m-ai înşelat vreodată în aceşti 26 de ani Apoi cîteva paradoxe ieftine : „O femeie care n-a fost iubită si de alţii înseamnă că n-a meritat-o". Şi atunci. Anca, deodată : „— Da, am iubit pe Dragomir !"

Lovitură de teatru. Nu poţi primi o astfel de situaţie dramatică. în logică, o premisă greşită se numeşte : *proton pseudos,* adecă minciuna dintîi. în adevăr, e o minciună. Se va zice : Maupassant ! Da. într-o nuvelă a lui Maupassant e ceva asemănător. Dar acolo, cînd femeia vede că bărbatul se încruntă, răstălmăceşte mărturisirea în glumă şi orice discuţie se curmă. în *Andrei Branişte,* nu. Şi înşelătorul nu e un oarecare pierdut în noaptea trecutului, ci Dragomir, cel mai bun prieten, pentru glo-

ria căruia Branişte se jertfise o viaţă întreaga, şi chiar acum pornea în lumea largă să-i răspîndească muzica...

Pentru nimic sub soare nu putem primi o astfel de situaţie.

Aşadar, *întîia* minciună — şi toată piesa rîurează din această minciună...

Andrei e gelos. Cum se vădeşte însă gelozia la un om de 50 de ani, la un artist ? Pornind vîrtej de acasă, Andrei îşi petrece noaptea în cimitir, unde dărîmă monumentul de marmoră ce ridicase pe mormîntul lui Dragomir. *Deuteron pseudos* : a doua minciună. Adevăratul monument ridicat de Branişte era în sufletul lui şi în conştiinţa contemporanilor cărora le interpreta muzica lui Dragomir... A dărîma un monument în cimitir — unde a văzut autorul acest lucru printre noi ? Teatral, e o materializare grosolană ; sufleteşte, e încă o *minciună*...

De altminteri, în cele două acte din urmă aproape nu găseşti o scenă sau o situaţie care să aibă o urmă de bun-simţ şi care să nu fie respingătoare.

întors acasă, Andrei începe un lung şirag de incoerenţe, ce ar voi să tălmăcească o adîncă durere sufletească. Dar durerea lui nu e concentrată şi demnă, ci se risipeşte în multe şi mari vorbe, ibseniene adese, în bănuieli şi învinuiri. îşi închipuie, fireşte, că cele două fete, Zoe şi Marghita, nu sunt ale lui... Bănuială, dealtfel, în ordinea lucrurilor, asupra căreia nu avem însă nici o lumină pînă la urmă. O astfel de bănuială se păstrează în adîncul sufletului, Andrei le-o spune dintr-o dată fetelor — • a treia *minciună*. Şi de aici porneşte un fel de dramă între cele trei femei şi Branişte, care nu mai e o minciună, ci este şi o pervertire sufletească. Fiecare devine o fiară, gîndindu-se la el, la interesul lui. Nici o omenie, ci numai ferocitate. Fetele se sfîşie cu Anca şi toate la un loc cu bătrînul. Anca îşi necinsteşte viaţa ei de 26 de ani înaintea fetelor; Zoe, fata măritată, se înverşunează asupra propriei sare nefericiri casnice şi asupra Ancăi, pînă şi Marghita se iţeşte mereu cu : .,.„Ce ? Vrei să m'ă nenoroceşti şi pe mine ? Că dacă te-ai despărţi acum, se va afla peste tot... Şi de gustul tău să putrezesc eu fată bătrînă ?"

Joii interieur! Frumoasă familie \ Nu este o replică care să răspundă unui ritm sufletesc adevărat. Autorul a voit să shakespearizeze, punînd în gura eroilor săi cuvinte ce cad alături de sfera simţului comun...

Abia cînd ieşim din această peşteră de antropoizi feroci şi trecem în actul al treilea, la zugrăvirea demenţei morale a lui Andrei, găsim cîteva note mai adevărate şi mai patetice. Scena de la piano, de pildă, e bine. Andrei vrea să devină şi el compozitor ca să darme gloria lui Dragomir. Ar fi trebuit însă s-o facă de la început — înaintea scenei din cimitir.

Dar şi actul acesta e un atentat la bunul-simţ şi cade în monstruos. Andrei, voind să se sinucidă, se destăinuieşte bunului său prieten Cosma, omul atît de isteţ din actul întâi. Acesta nu numai că nu-1 împiedică, ci-i spune, pierind : „Spune-mi cel puţin că faci pasul acesta... din îndemnul tău propriu... că eu sunt cu desăvîrşire nevinovat..." Şi pleacă...

Şi acest individ e tot din peştera antropoizilor feroci; după cum tot o gorilă impudică mai e şi Şapski sau Eugen, „omul carierii"...

Aş fi voit să stărui şi asupra scenei din urmă, în care Andrei se sinucide dinaintea Ancăi, spre a se... răzbuna ! Mi se ridică însă sufletul : e un şirag nesfîrşit de vorbe goale, de momente incoerente. Anca e cînd fiară, cînd laşă, cînd eroică şi sublimă... E cea mai falşă pagină din întreaga piesă...

*

Iată atîtea rînduri de prisos despre o piesă zadarnică, care nu are nici măcar meritul de a fi românească prin concepţia ei. Nimic nu e de la noi. Dar e drept : nimic nu e de nicăieri. Piesa pune o problemă : e cel mai uşor ger* de teatru, ce te scuteşte de observaţie şi de intuiţie creatoare. Problema e pusă însă atît de nedibaci (ceea ce se poate ierta), dar şi atît de ostentativ paradoxal şi pretenţios (urîm pretenţia), încît după reprezentaţia ei nu ne rămîne decît amintirea unei seri chinuitoare şi a unor sforţări merituoase ale maestrului Nottara ce trec peste cuvintele textului...

TEATRUL NAȚIONAL :

„NĂPASTA", DRAMA ÎN DOUA ACTE DE I. L. CARAGIALE

S-a jucat şi anul acesta *Năpasta*, ca şi anii trecuți... Drama lui Caragiale a intrat astfel în repertoriul național, alături de *Scrisoarea pierdută* sau O *noapte furtunoasă*.

Amintirile mele nu merg pînă la cea dintîi reprezentație a *Năpastei*. Ştiu însă că a fost primită rău şi de public şi de critică. Ziarele i s-au pus de-a curmezişul: Din nenumăratele cronici ale timpului ne vine doar răsunetul a două articole ale d-lui Gherea, ce s-a străduit să apere piesa lui Caragiale. încolo, un maldăr de hîrtie înnegrită, deasupra căreia s-a scuturat uitarea. Azi *Năpasta* a trecut în literatura clasică. Critica şi-a frint pana, tăcînd sau lăudînd-o. Tot ce e de Caragiale e deopotrivă de bun. Un scriitor e cernut de critică în începuturile lui. O dată ce a siluit însă poarta slavei, critica pleacă fascele dinaintea învingătorului. Din îndrăzneață devine slugarnică. în carul lui de biruitor, scriitorul ia tot ce a scris, şi mai rău, şi mai bun. Punîndu-şi pe frunte cununa de laur, Caragiale a trecut în nemurirea rece. Nu-1 mai putem critica. Tot ce am avea de spus îngheață pe buze, sau se preface într-o şoaptă nelămurită... Opera lui e o catedrală în care nu se vorbeşte. Astfel se nasc idolii şi se propagă *latriile*...

Ceea ce scriu aici nu va avea poate o înrîurire prea mare. Scriitorii şi cărțile îşi au destinul lor. *Năpasta* va fi ce va fi. Judecind însă cumpănit, criticii vremei au avut dreptate. Scrisul lor e uitat azi, dar adevărul e încă nestins sub cenuşa lui. *Năpasta e* una din lucrurile cele mai puțin trainice ale lui Caragiale- Critica de atunci a văzut bine; cea de acum e înăbuşită de un sentiment religios față de dramaturg. Publicul însă — şi de atunci, şi de acum — a ocolit piesa. Dintr-un instinct drept, şi fără vorbe — a simțit că în *Năpasta* nu e o realitate văzută, ci numai o invențiune scenică.

Căci *Năpasta* are nenorocul de a fi opera cerebrală a celui mai bun observator al nostru. Tot ce a scris Caragiale porneşte din observație. Dacă i se poate uneori tăgădui înălțimea de vederi, simțul unei moralități mai curate, înțelegerea unei umanități ceva mai ridicată decît cea din comediile sale, nu i se poate totuşi tăgădui darul observației incisive. Eroii comediilor lui sunt toți văzuți, uneori numai în nişte neînsemnate amănunte ale vieții sufleteşti, dar care sunt totuşi caracteristice pentru o-epocă şi pentru o clasă socială... Vremea trece, moravurile se îndulcesc, şi eroii lui Caragiale încep să samene tot mai puțin cu oamenii de astăzi. Noi însă i-am cunoscut si i-am găsit asemănători. Urmaşii noştri vor găsi în comediile lui Caragiale mai întîi întipărirea sigură a unor vremi de prefacere a țării noastre ; în lutul operii lui vor găsi tiparul orăşanului român din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, în întîile atingeri cu formele culturale ale Apusului... Vor găsi însă şi oarecari note mai universale : vor găsi, de pildă, inconştiența senină a lui Jupîn Dumitrache Titircă Inimă-Rea şi a lui Trahanache, care e una din însuşirile sufletului omenesc din toate timpurile ; vor găsi slugărnicia lui Pristanda, nemuritoare şi ca... în afară deci de amănuntele legate de o anumită vreme, în comediile lui Caragiale mai e ceva trainic şi statornic...

Năpasta e singura operă a lui Caragiale pe care dramaturgul n-a scos-o din observație. Pe cînd în celelalte piese scriitorul a pornit de la viziunea limpede a unul *tip*, pe care 1-a pus pe scenă numai din plăcerea de a crea o realitate, în *Năpasta* el a pornit de la o problemă sufletească şi din nevoia de a obiectiva un sentiment. Iată pentru ce putem arăta cu degetul pe Trahanache şi

pe Pristanda, dar nu vom arăta niciodată pe Anca sau pe Dragomir. Cei dinții au fost văzuți; chiar dacă n-ar intra în țesătura unei piese bine înnodate, ei ar trăi totuşi prin amănuntele ființei lor fizice sau morale. Cei din urmă nu au altă viață decît aceea a unui sentiment pe care dramaturgul vrea să ni-l zugrăvească, în afară de acest sentiment, Anca şi Dragomir sunt două nebuloase : un nucleu şi materii în fuziune sau chiar nimic.

Cum a reuşit sa întrupeze acest sentiment vom vedea mai pe urmă. Ajunge acum această deosebire hotărîtoare : de o parte, o operă izvorîtă din observație nemijlocită, operă cam măruntă pe alocuri, plină de amănunte supărătoare, dar vie, reală, plastică, şi de alta, *Năpasta, ce* țintește spre un țel mai înalt, de a ne da icoana unui mare sentiment omenesc, nepieritor, dar care nu porneşte de la o realitate văzută, nu trăieşte, ci rămîne în lumea creațiilor cerebrale, a abstracțiilor. O piesă de teatru nu este însă un paragraf din *Etica* lui Spinoza. Netrăind altfel, nu trăieşte deloc.

•

Sunt doi eroi în piesă : Anca şi Dragomir. Anca întrupează sentimentul *răzbunării,* Dragomir, pe cel al *remuşcării.* Despre Dragomir se pot spune lucruri bune, despre Anca, nu. Toți criticii au condamnat-o, ca pe o plăsmuire imaginară. Acest lucru l-a înțeles şi d. Gherea, apărătorul *Năpastei.* Simțind că latura slabă a piesei e Anca, d. Gherea a căutat să dovedească că figura ei centrală nu e Anca, ci Dragomir, că axa în jurul căreia se învîrteşte acțiunea nu e răzbunarea femeiei, ci remuşcarea bărbatului ucigător... „Cum am zis deja (scrie d. Oherea, şi cer iertare cititorului pentru acest *deja),* simțirea principală care e zugrăvită în *Năpasta* e groaza rem uscării şi groaza înaintea ispăşirei unei crime comise... Acei care au văzut în Anca o persoană tot aşa de importantă ca Dragomir, şi chiar mai importantă, aceia n-au înțeles piesa lui Caragiale..."

Ba au înțeles-o. Aş zice că d. Gherea n-a înțeles-o dar a înțeles-o şi d-sa. Ceea ce face e numai o tactică, bună poate aiurea, dar desigur alături de adevăr. Nu.

Sentimentul principal zugrăvit nu e *remuşcarea,* ci *răzbunarea;* axa piesei nu e Dragomir, ci Anca. Şi iată pentru ce.

Sentimentul remuşcării la Dragomir e un sentiment *statariu.* Mustrarea de conştiință îl frămîntă, mici lucruri se adaugă, amănunte se îngrămădesc (nu totdeauna în chip firesc), hrănind această remuşcare, mărind-o chiar„ fără să-i dea totuşi şi o evoluție şi o acțiune. O piesă de teatru este însă o acțiune. Remuşcarea lui Dragomir nu poate fi o desfăşurare dramatică, ea nu duce la nimic şi nu are un deznodămînt, deoarece, după cum vom vedea, mărturisirea lui e in afară de conflictul dramatic. Nu tot aşa e, de pildă, remuşcarea lui Raskolnikof, care creşte pas cu pas, se întețeşte şi ajunge la spovedirea de bunăvoie a crimei săvirşite. Da : iată o evoluție şi o acțiune de cel mai înalt interes dramatic. A arăta cărările fatale pe care un vinovat e dus pînă la spovedirea din urmă poate fi obiectul unei piese de teatru. în Dragomir nu găsim de^ cît remuşcarea, şi atît : subiect de nuvelă, şi nicidecum de dramă. Mărturisirea lui e de prisos, nefiind pornită din nevoia ispăşirei. în piesa lui Caragiale, Dragomir e, de altfel, pe planul al doilea al interesului nostru, iar remuşcarea lui, un fapt de o oarecare însemnătate literară, dar intr-o slabă legătură cu adevărata piesă. Acțiunea dramatică e în sufletul Ancăi. Fără *răzbunarea* ei nu mai avem nici o dramă ; pe cînd fără remuşcarea lui Dragomir piesa rămîne în picioare. Să presupunem că Dragomir nu s-ar fi căit şi că ar fi fost un nepăsător. Răzbunarea Ancăi şi-ar fi urmat tot drumul ei, fiind o acțiune cu un deznodămînt. Răzbunarea ei e un sentiment *cursoriu:* are un început, o desfăşurare şi un sfîrşit culminant. Anca este deci întreaga *Năpasta.*

Acum că remuşcarea lui Dragomir e mai bine zugrăvită decît răzbunarea Ancăi — aceasta e altceva. Şi tocmai de aceea piesa sufere.

Un lucru deci cîştigat : *Năpasta* este Anca. Şi dacă am cîştigat acest lucru, piesa lui Caragiale se clatină, deoarece creaţia Ancăi e în toate amănuntele ei lipsită de realitate sufletească. De altfel, toţi criticii timpului i-au tăgăduit-o. Nici d. Gherea n-o poate apăra îndeajuns. „Anca, zice d-sa, e o răzbunătoare *per excelentiam,* şi o răzbunătoare conştientă. Răzbunarea însă, şi mai cu seamă o răzbunare lentă, prin torturi îndelungate, e foarte antipatică. Ea jigneşte cele mai bune simţiminte omeneşti de simpatie, iubire şi solidaritate socială... Anca dar e un caracter crud şi antipatic... Anca e o femeie rea, cum sunt unele femei ; ea nu e capabilă de izbucnirea deodată a unei cruzimi îngrozitoare, ci e rea prin acumularea cruzimilor mici. Dacă am zis că ea e mai puţin reuşită decît alte tipuri e pentru că uneori e prea unilaterală şi nu se simte acea mlădiere sufletească cum se simte la alte tipuri."

...Şi apoi multe şi multe pagini despre ceea ce e şi ceea ce nu e Anca. Anca e cutare, dar nu e cutare. Nu. *Anca nu e nimic, pentru că n-a existat niciodată.* D. Gherea ne aminteşte cîte ceva şi din psihologia sălbaticilor. Poate —- acolo. Pe aceia nu-i cunosc.

Ştiu însă cu siguranţă că în vremile noastre Anca iese din sfera posibilităţilor. Nu putem primi că o femeie ce şi-a iubit bărbatul se poate căsători cu acel pe care îl bănuieşte drept ucigaşul lui, că poate trăi opt ani cu el numai din gîndul răzbunărei şi că după ani se răzbună... Cum ? Invinuindu-1 de o crimă pe care n-o făptuise el. E aci un lanţ de neverosimilităţi de care mintea noastră •se izbeşte ca de un zid de aramă. E mai tare zidul decît priceperea noastră. Şi nu s-a născut încă mintea ce să-şi fi găsit în creaţia Ancăi „raţiunea suficientă".

Dacă bănuiala Ancăi s-ar fi trezit abia în cursul celor •opt ani; dacă ar fi crescut; dacă ar fi izbucnit la urmă ca o lumină de adevăr, înarmîndu-i braţul răzbunărei, atunci ea ar fi fost mai aproape şi de adevăr, şi de teatru. Căci adevărul şi teatrul sunt două lucruri deosebite, •ce nu merg de la sine împreună, ci trebuie îmbinate cu multă meşteşugire de artist. Nu tot ce e adevărat e şi teatral...

Aşa, de pildă, în *Oedip* al lui Sofocle. Bănuiala eroului se trezeşte pe încetul; amănunte noi se adaogă înteţindu-i-o, pînă ce, în sfîrşit, adevărul izbucneşte. Atunci abia Oedip îşi scoate ochii, culminînd o acţiune dramatică dibaci dusă prin toate treptele formale ale teatrului, în *Năpasta,* dimpotrivă, vedem din fiecare replică a Ancei că ea e sigură de crima lui Dragomir. Aşteaptă numai mărturisirea lui. Nu mai avem aproape nici o creştere a interesului dramatic. Răzbunarea din urmă, care ar fi trebuit să fie încununarea acţiunei, e pulverizată chiar de la început printr-un şirag de mici răzbunări. Anca, de fapt, e mai mult o torturătoare şi o sadică. De aceea poate a şi trăit opt ani cu Dragomir. Acţiunea răzbunărei ei este de asemenea în linie frintă. întîi voieşte să pună pe Gheorghe să-1 ucidă pe Dragomir ; dar renunţă la acest plan. Se hotărăşte să-1 ucidă ea ; dar renunţă şi la acest plan. Cînd Ion Nebunul e pe cale să-1 omoare, ea îl împiedică. Se răzbună, în sfîrşit, învinuindu-1 de o crimă pe care nu o săvîrşise... ca şi cum e cu neputinţă de a te dezvinovăţi de ceea ce nu eşti vinovat.

Drama are deci un şir de linii frînte, ce nu sunt teatrale. D. Gherea răspunde : aşa se întîmplă adesea în viaţă. Se poate — dar teatrul e teatru şi viaţa e viaţă. Nu tot ce e în viaţă trebuie pus pe scenă în neorînduirea firească. D. Gherea mai răspunde : *Hamlet.* Da, e drept, şi în *Hamlet* acţiunea e în linie frîntă.

Dar mai întîi *Hamlet* e *Hamlet.*

Apoi, *Hamlet* e studiul unui caracter şovăielnic, ceea cc nu e *Năpasta.*

In sfîrşit, capodoperile nu trebuiesc imitate prin slăbiciunile lor, şi *Năpasta* nu se aseamănă cu *Hamlet* decît prin această stăruitoare frîngere a acţiunei dramatice.

*

Am dovedit, aşadar, că Anca este şl în afară de natură şi în afară de teatru ; că datele ei sufleteşti nu sunt nici luate din observaţie, nici împletite cu meşteşugire după legiie teatrului, în vederea unui efect dramatic.

Rămîne Dragomir. Remuşcarea lui e mai bine zugrăvită, cu toate amănuntele şi micile împrejurări ce o înteţesc. Dar am arătat de la început că Dragomir e o

figură secundară în piesă, că remuşcarea lui nu e cu desăvîrşire necesară dramei şi că ar fi putut să lipsească. Sentimentul lui nu are nici o evoluţie şi nu hotărăşte* nici o acţiune. E drept că duce la spovedire, dar spovedirea în clipa în care se face e de prisos. Anca ştia de aproape opt ani... De mult se hotărîse „să-1 curâţe" ; era numai în căutarea unei răzbunări mai crude, învinuindu-1 de o crimă pe care n-o făptuise. Il învinovăţeşte că a ucis pe Ion, cheamă pe primar şi pe oamenii din sat înainte de a se fi spovedit Dragomir... Abia după ce a orînduit întreaga răzbunare, se întoarce către Dragomir, zicîndu-i : „Scoală, Dragomire, c-a sosit ceasul... Stăi drept... adună-ţi minţile cîte le mai ai şi răspunde la ce te-oi întreba... Pentru ce l-ai omorît ?..." Şi Dragomir mărturiseşte, cînd mărturisirea lui era de prisos. Răzbunarea îşi pornise cuţitul peste grumazul vinovatului; ea nu adaugă nimic la acţiune... Mai mult decît atît, prin mărturisire, Dragomir nu se gîndeşte să-şi ispăşească vina, dîndu-se pe mîna jandarmilor. Dimpotrivă, vrea să plece în lume pînă la prescrierea legală. Mărturisirea lui deci e un amănunt fără valoare teatrală, pe care o avea, de pildă, mărturisirea lui Raskolnikof...

în afara de aceasta, în zugrăvirea Ancăi şi a lui Dragomir avem o strămutare supărătoare a interesului nostru simpatic. Simpatia noastră merge spre cel vinovat — spre Dragomir — pe cînd antipatia merge spre cel nevinovat — Anca. O greşală ce-şi are greutatea ei...

în *Năpasta* mai avem şi alţi doi eroi : pe învăţătorul Gheorghe şi pe Ion Nebunul. Cel dintîi e o siluetă ştearsă, fără nici o însemnătate. Ion Nebunul culege însă toată căldura noastră, prin adînca lui bunătate, prin lipsa de şir a vorbelor, prin suferinţa, prin poetica şi mistica povestire a fugei din ocnă, prin sfîrşitul lui tragic. E figura cea mai izbutită din întreaga piesă, *dar şi cea mai uşor de izbutit.* Altceva ar fi însă dacă am sta să^cercetăm verosimilitatea aducerii lui în scenă — după cum altceva ar fi de ne-am opri asupra atîtor coincidenţe nefireşti, atîtor sfori dramatice şi monoloage supărătoare ce se împletesc în ţesătura celor două mici acte ale *Năpastei...*

Năpasta are, fireşte, trumuse*literatscrisă de

C r f l n-a Lnoscut-o îndeajuns.

SPECTACOL ÎNTH OT FOTOW •
DE DELAVRANCEA

Nu eram în țară la acea dintîi reprezentație a dramei istorice a d-lui Delavrancea. Am văzut-o cîțiva ani după aceea. Am văzut-o din nou. N-o citisem Insă pînă acum. Am citit-o : las teatrul si mă întorc la carte, străbătînd drumul Damascului... Nu că nu s-ar juca *într-un fel* bine : cu mişcări largi, încete, cu psalmodieri de slujbă sfîntă, cu solemnitate în cuvînt şi în gest, cu praf de cronici peste vorbe... Dar, mai întîi, *Apus de soare* e mai mult un pcem epic decît o dramă : se citeşte deci cu o mai mare plăcere decît se ascultă. Apoi, teatrul prea e ceva aievea : *acesta* e Ştefan voievod, acesta e Bogdan, *aceasta* e doamna Măria, *acesta* e castelul din Suceava... Nu. Lasă pe seama minței mele sâ-i cheme din r'mdurile liturghiei eroice a d-lui Delavrancea ; lasă-mă pe mine să deschid letopisețul bătrînului Ureche : „...Era acest Ştefan-Vodă om nu mare la stat, mintos şi degrabă vărsa sînge nevinovat; dc multe ori la ospețe omora fără județ... Era întreg Ia minte, nelenevos și lucrul său ştia să-1 acopere ; şi unde nu cugetai, acolo îi aflai..." Era, sau mai bine, este. îl văd la lumina focului ; îl văd în toate înfățișările lui eroice, şi în biruințele tinereții, şl în pragul morței, cînd, „ca un leu gata de apucat, ce nu-1 poate nimeni îmblînzi", după cum zice cronicarul, năvăli în Pocuția... închipuirea merge mai departe decît îngrădirile teatrale : după cuvîntul actorului, nu e nimic, după slova cartei, ni se deschide o largă priveliște.

Şi apoi teatrul îşi are legiuirile lui. Alungind din desfăşurarea unui şir de fapte poezia ce învăluieşte orice lucru omenesc, închizînd orizonul ce se desface îndărătul oricărui gest, el se sileşte să prindă cît mai strîns realitatea. Zdrobindu-ne aripile, ne ține legați de pămînt, în mijlocul unei rețele de amănunte strigătoare de adevăr. Teatru fără adevăr nemijlocit nu se poate : şi fapta, şi vorba, şi cea mai mică mişcare trebuie să te zguduie prin realitatea lor...

Să citim, de pildă, povestea Ilincei din *Apus de soare :* „Război... că de mult nu fusese. Aproape de doi ani. Şi se-mplinesc 20 de ani de cînd pîrcălabii Gherman — bietul tata — şi Oană, tovarăşul lui, picară din turnul Cetăței Albe. Şi-a zis Oană lui Gherman : «Scapă tu»-... Şi a răspuns Gherman lui Oană : -«Ba tu !»... Şi s-au grijit amîndoi, şi şi-au iertat păcatele unul altuia... Şi-a zis Oană lui Gherman : «Ție-1 Dumnezeu pe Ştefan Şi-a zis Gherman lui Oană : «Amin !»... S-au pierit ei cu toți ai lor."

Frumos. Minunat. Toată naivitatea vechilor cărți bisericeşti, toată frumusețea cronicelor bătrîne, toată curățenia şi farmecul arhaic al bunei noastre limbi răsar din aceste rînduri... Te cucereşte graiul aşezat şi cuminte al letopisețelor : „Şi-a zis Oană lui Gherman... Şi-a zis Gherman lui Oană..." Pentru un om cu înțelegere şi dragoste de trecutul nostru, pentru un om ce s-a plecat adese peste slovele cronicilor, nu poate fi plăcere mai mare decît această dibace evocare a unei limbi uitate... Pe scenă, lucrul se schimbă. „...Şi-a zis Gherman lui Oană... Şi-a zis Oană lui Gherman..." sunt rostite cu mişcări largi, cu psalmodieri de preot ce slujeşte, tocmai pentru a mai păstra ceva din poezia arhaică şi măreția primitivă. Izbutind, pierde însă ca teatru. Teatrul nu e o liturghie : teatrul trebuie să ne dea impresia unei realități imediate : să ne zguduie prin mijloace actuale, şi nu prin mijloace poetice fără legătură cu acțiunea dramatică. O declamație solemnă şi rituală ne poate trezi o emoție estetică, dar ne aruncă afară din iluzia teatrală. Cel puțin pe noi cei de acum, realiştii. Căci din vremea lui Thespis si a lui Eschil:

...Qui docuit magnumque loqui, nitiqoe cothurno,

şi pînă la noi teatrul a străbătut un drum mare.

Iată pentru ce *Apus de soare* e mai mult un *spectacol într-un fotoliu:* lăsînd teatrul, mă întorc la carte, pe drumul Damascului...

Mai înainte însă mă întorc la amintirile pe cari mi le trezeşte d. Delavrancea...

Am scris mai multe volume despre morţi. Morţii au trecut în istorie ; la ei ne putem gîndi cu seninătate. Scrisul lui e înşiruirea rece a unor cuvinte înmărmurite pentru vecie. Cînd erau calde, cînd vibrau nu numai ca sonorităţi, ci ca puteri vii, atunci nu eram noi să ne-încălzim la flacăra lor...

Am scris şi mai multe volume despre literatura ce se ridică de vreo zece ani încoace. Pe aceasta o facem noi; o trăim ; o cumpănim ; o tăgăduim sau o întărim ; o hulim sau b slăvim. Oameni suntem ; simţiri omeneşti avem. Şi paterni —'• multe ! Greşim adese. Adevărul pierde, dar cîştigă frumosul. Talentul se căleşte la focul paternii. Cele mai frumoase discursuri ale d-lui Delavrancea sunt şi cele mai pătimaşe. Nu zic însă şi cele mai drepte...

Despre d. Delavrancea n-am scris nici un rînd. Nici despre d. Vlahuţă... Şi nu din întîmplare, ci dinadins. Aceşti doi scriitori n-au trecut încă în istorie, dar nu mai sunt nici în clipa închegării talentului lor. Sunt cineva ; au o operă întregită; un nume consfinţit. Apoi, de scrisul lor mă leagă un întreg trecut, un întreg şir de amintiri — amintirile iniţiării literare. Cînd am început să citesc literatură, cu *Revista nouă* m-am pomenit pe masă : cu largile ei pagini lustruite, cu slova incisivă şi nedreapta a lui Hasdeu, cu ilustraţiile lui Jiquidi şi cu nuvelele d-lui Delavrancea. Ah ! unde sunt vremile acelea cînd îmi stătea sufletul la Domnul Vucea : — „Ha, ha, tătarul, îndărăt, tătarul... ha,'ha, tâtarule !ª, sau cînd îl lua nevasta la bătaie : — „Ce faci, Bibiloi ? Stai, Bibiloi ! Nu da, Bibiloi ! Cumpăr, Bibiloi!" Pe toţi institutorii mei î-am văzut prin Domnul Vucea ; aprigi cu noi copiii la şcoală, dar grozav de pocăiţi acasă.

Mai tîrziu, cînd m-am dus la internat, de ori cite ori îmi scăpata capul pe pupitru, gîndul îmi fugea la *Bursierid* d-lui Delavrancea. Pe dinaintea ochilor închişi îmi treceau şi mie „femei cu părul blond şi parfumat, goale şi uşurele, în contururi albăstrii". Şi cit n-aş fi dat să-mi arunce şi mie Berta un mototol de hîrtie : „Zgumbul meu, te gum de-am văzud de-am iubid". Dar nu mă îndrăgea nimeni... Pe vară, la ţară, visam o idilă. în toate verişoarele căutam pe Irinel ; şi de ori cîte ori iubeam, iubeam ca în *Irinel:* sfiiciunea îmi înăbuşea cuvintele în gîtlej... Dar *Trubadurul,* dar *Sultănica* şi *Paraziţii cît* ni-au tulburat .' Mai ales *Paraziţii.* îmi sună şi acum £n urechi lugubrele cuvinte : *Mi-ze-ra-bil gre-fi-er* ! ale bătrînului Melerian. Pe Saşa am iubit-o cu patimă : „E înaltă, mlădioasă, cu ochii negri şi scînteietori, parcă ar fi de pisică. O mînă îi aluneca pe plimbul scărei, iar cu cealaltă-şi ridica puţintel rochia ca să nu se împiedice"... Aşa a pogorît şi în închipuirea mea de adolescent, fermecîndu-mă : „cu braţul ei ce se încolăceşte de braţul lău, înfiorîndu-te; cu un zîmbet neînţeles şi plin de înţelesuri vagi şi căldicele ; cu răsuflarea ei apropiată de obrajii tăi..." Da, da, am iubit-o. Apoi am înşelat-o cu Celi, fata cu sufletul nobil şi curat, ce alungă pe Cosmin din culcuşul pîngărit...

Tot pe atunci l-au auzit pe d. Delavrancea ca orator...

Eschil, cetind un discurs al rivalului său Demostene, adăugă către ascultătorii : „Şi să-1 fi auzind rostindu-1 pe însuşi monstrul!" *Auto to theridn...* Eu l-am auzit pe însuşi „monstrul..." Sunt mulţi ani de atunci; eram prin clasa a doua de liceu. întregul Fălticeni fremeta de o dramă : nevasta colonelului încercase să-şi otrăvească bărbatul. A apărat-o d. Delavrancea. în mintea mea o asemănăm cu Saşa, „înaltă, mlădioasă, cu ochi negri şi scînteietori, parcă ar fi de pisică..." O văd şi acum în zăbranicul pocăinţei. Trei zile am trecut prin toate emoţiile. Apoi, la urmă, de Ia miezul nopţii Şi pînă înspre zori, a vorbit d. Delavrancea. Nu voi uita niciodată ceasurile acele. Peste capul meu înfrigurat trecu ca o limbă de foc elocinţa pătimaşă a marelui orator... Cuvintele

zburau învălmăşite, icoanele ropoteau, frazele se desfăceau şerpuitoare. Dintr-o dată mi se deschise privelişti adînci; graiul românesc mi se lumină de o podoabă pe care nu i-o bănuisem. Ce frumoasă mi s-a părut atunci limba noastră şi cît de mare talentul ce poate răstălmăci lucrurile ! Adevărul se întunecase, şi din întunecime ieşeau şuviţe de foc, printre cari vedeam chipuri fantastice : pe Trubadurul palid, pe ciudatul doctor din *Linişte*, pe Berta şi mai ales pe Saşa, pe neuitata Saşa... Tot ce citisem din scriitor se amesteca în şuvoiul de cuvinte sonore, în jocul luminos al imaginilor scăpărătoare... Şi de atunci am rămas cu această icoană despre d. Delavrancea. N-am mai citit *Paraziţii* sau *între ins şi viaţă* de acum douăzeci de ani, şi nici nu le voi mai ceti vreodată. De ce m-aş întoarce îndărăt ? Trăiesc în mine. în jurul lor s-au cristalizat atîtea sentimente şi emoţii, încît n-aş voi să le ating cu o mînă nedibace. De cîte ori mă gîndesc la dinsele, mă cucereşte aceeaşi evlavie ; mă încolţesc ispitele copilăriei, deschiderea celor dintîi senzaţii şi visuri timpurii... Nu. E prea departe şi prea frumos ! Rămînă acolo, în trecutul acela de care e legat, fără să ştie, şi d. Delavrancea. Opera lui stă înăbuşită între amintirile copilăriei ca sub un maldăr de flori...

Aceste mi-au trecut pe dinainte deschizînd *Apus de soare,* după o reprezentaţie ce nu mă încălzise cum aş fi dorit...

O critică nu-i voi face : e noapte tîrziu şi în faţă stă voievodul, pe care îl văd aieve. Ştiu ce se poate spune. *Apus de soare e* un poem, şi nu o dramă. Aşa e : dar spectacolul meu se petrece într-un fotoliu.

Şi citind poemul d-lui Delavrancea, voievodul s-a lăsat din seninătatea albastră pentru a mi se pogorî în faţă. E dinaintea mea. Figura lui măreaţă, cuvîntul lui cînd glumeţ, cînd hotărît, energia sufletească, înţelepciunea, bunătatea şi cruzimea, toate sunt minunat prinse, în cea mai frumoasă limbă ce se poate, arhaică fără sa fie grea, sobră şi împodobită de vreme, plină de poezia trecutului, onduioasă şi liturgică... îmi ajunge.

Copilăria mi-am petrecut-o pe urmele marelui voievod, printre ruinele castelului său de la Suceava, ale cetăţei de la Neamţ, pe lîngă biserica lui de la Baia şi pe lîngă mormîntul de la Putna. Mai tîrziu adese m-am plecat peste slovele cronicarilor, urmărindu-i cu evlavie faptele. Sunt moldovean din locurile prin care a trăit el; străbunii mei au luptat poate aproape de dînsul. Amintirea lui trăieşte în sufletul meu ancestral... Nici o figură istorică nu mă putea deci cuceri mai mult decît Ştefan-Voievod. Şi nici o recunoştinţă nu putea merge mai caldă decît spre scriitorul ce ne-a evocat în cel mai frumos poem eroic românesc pe eroul nostru naţional — al nostru, [al] moldovenilor.

Memento dramatic

îndatoririle de cronicar mă silesc să amintesc şi de alte piese jucate în răstimpul din urmă.

Despre *Apostolul* lui Hyacinthe Loyson, jucat la Teatrul Naţional, aş fi scris mai pe îndelete şi cu dragoste dacă nu m-aş fi hotărît să stăruiesc mai mult asupra repertoriului naţional. De altfel, o nobilă dramă : drama unui apostol al ideilor laice, al moralei fără religie, care, după o viaţă de ideal, ajunge ministru. într-o încercare de conrupţie parlamentară întreprinsă de congreganişti, Baudouin descopere vinovat şi pe fiul său. După o clipă de şovăială, rămînînd credincios vechiului său ideal, îl dă pe mina justiţiei, deşi putea să-1 acopere.

Un act întîi puţin interesant pentru noi, apoi două acte frumoase, strînse, sobre, mergînd de-a dreptul la ţintă. Problema şcoalei laice, lupta împotriva congregaţiilor ne sunt străine ; dar lupta în care se zbate conştiinţa lui Baudouin ne mişcă şi ne zguduie.

în totalitate, piesa a fost slab jucată şi cu o distribuţie nedibace, deşi d. Sturdza a redat cu vigoare şi cu lărgime figura epică a lui Baudouin. Figuraţia însă şi, cu deosebire, rolul eroinei au fost de o insuficienţă jignitoare pentru public.

Compania Voiculescu ne-a dat o veche şi învechită melodramă : *Moartea civilă,* pe care au jucat-o atîţi actori italieni şi pe la noi. în piesă e numai un rol plin

de efecte scenice, dar departe de orice adevăr. Acest roi a ispitit pe mulți virtuozi ai scenei; 1-a ispitit deci şi pe d. Manolescu. 'L

Că d. Ion Manolescu e un artist minunat şi una d i n i marele speranțe ale teatrului românesc o ştie oricine'; | că d. Ion Manolescu a jucat cu patetic şi cu mijloace bogate rolul mortului civil, aceasta şi-o poate închipui oricine. E greu însă de închipuit o piesă mai melodramatică, în întregimea ei, mai falsă, mai supărătoare la orice replică. Răbdarea spectatorilor a fost pusă la grele încercări !

TEATRUL NAȚIONAL :

.REGELE LEAR" DE SHAKESPEARE

Pentru admiratorii fanatici ai Iui Shakespeare voi spune de la început că marele Willy a fost un scriitor genial şi că îndeosebi *Regele Lear* e una din cele mai reuşite creații ale lui. Am împăcat astfel şî manii scriitorului şi sufletele idolatre. întocmai ca în ospețele celor vechi, am vărsat cîțiva stropi şi pentru potolirea umbrelor scumpe...

Că *Regele Lear* e o dramă minunată nu mai e deci nici o îndoială. Frumusețile le înțelege însă oricine. Nu Ia ele mă voi opri în aceste scurte rînduri. Sunt însă şi scăderi : asupra lor voi stărui. Shakespeare e un haos; un amestec de lucruri bune şi de lucruri rele, de lumină şi de întuneric, de frumos şi de urît. Astfel îl văzuse şi Victor Hugo : ca pe cea mai înaltă şi mai bogată întrupare a idealului romantic.

Pină aici h-ar fi nimic : scăderile sunt pe deplin răscumpărate de frumuseți. Primejdia e alta. Cu timpul, prestigiul numelui a înfrint orice judecată cumpănită. Shakespeare ! Ajunge... Cutare lucru se găseşte şi în marele tragic, prin urmare e bun. Prin greşeli, scriitorii mari sunt mai lesne de ajuns. De aceea scăderile lui Shakespeare s-au răspîndit şi au crescut chiar în nenumărate alte drame...

O lipsă este însă o lipsă, oriunde ar fi ea : fie chiar la Shakespeare. Şi pentru a o dovedi, scriu aceste rînduri fugare. Fireşte, voi ocoli amănuntele ; nu voi stărui,

de pildă, asupra lipsei de cunoştinţi a lui Shakespeare,] In *Regele Lear* se vorbeşte şi de Nerone şi de turci. Cîţivaj eroi, bretoni de origine, se jură pe Apollo, Mercur şi Ju-' pîter, cari numai zei bretoni nu erau. Aceste sunt mărunţişuri în *Regele Lear,* ca şi în celelalte drame, în cai_. găsim că Delfi e o insulă, că atenienii lui Pericles sej slujeau de pistoale sau că Antigona debarcă pe ţărmurile, Boemiei...

Alte greşeli mai mari merită luarea noastră aminte.

Mai întîi, lipsa de unitate de acţiune.

Iată ceva însemnat, mai ales pentru o piesă de teatru. De o parte, e tragica poveste a lui Lear încolţit de nerecunoştinţa fetelor lui, iar pe de alta, povestea lui Gloccster lovit de aceeaşi nerecunoştinţa a fiului său vitreg, Edmond... Două povestiri de nerecunoştinţa. E prea! mult. Pentru o piesă, una singură era de ajuns. Cealaltă e de prisos. Aceste două acţiuni se împletesc întrucîtva la un loc, dar interesul nostru e împărţit : mare greşală pentru o desfăşurare dramatică.

Ţin a stărui asupra acestei greşeli atît de ispititoare. . Mulţi scriitori s-au lăsat ademeniţi. La noi, de pildă, $ d. Victor Eftimiu a înnădit in *Cocoşul negru* două acţiuni. Cînd faci observaţia, ţi se răspunde : aşa e şi Sn viaţă şi apoi aşa e si în Shakespeare : două acţiuni in *Regele Lear,* în *luliu Cezar,* în *Negustorul din Veneţia* şi în multe alte drame... «

în viaţă, poate. Dar nu numai două acţiuni, ci zece. | De ce nu o sută ? A tăia tablouri din viaţă nu înseamnă insă a face o piesă de teatru. O piesă este un tot organic, unitar... Orice e pe de lături e de prisos. Teatrul îşi are legile lui mărginite : în spaţiul a citorva ceasuri trebuie să vezi desfăşurarea unei singure povestiri... Că altfel se petrec adesea lucrurile în Shakespeare e neîndoios. Dar aceasta e una din marile greşeli ale dramaturgului englez, şi trebuie primită ca atare. Nu se cade să te pui la adăpostul ei.

Povestea lui Glocester şi a lui Edmond trebuia deci înlăturată cu totul din cealaltă poveste de nerecunoştinţa, a fetelor regelui Lear, după cum, de fapt, şi era în piesa înaintaşului de care s-a folosit Shakespeare.

Dar *Regele* Lear nu sufere numai de lipsa de unitate de acţiune, ci, ceea ce e şi mai rău, de unele lipsuri de unitate psihologică. Aşa, de pildă, în creaţia lui Edmond.

Edmond, ca şi Iago, este tipul trădătorului de melodramă, a trădătorului dintr-o bucată, în amănunte şi în tot. Asupra felului cum îşi urzeşte el uneltirile ar fi multe de spus. Plăsmuind o scrisoare ca din partea lui Edgar, face pe Glocester să creadă că fiul său vrea să-1 ucidă. Nimic însă din trecutul lui Edgar nu-1 arăta ca pe un ucigaş. Totuşi Glocester crede. Pe de altă parte, Edmond convinge pe Edgar să-şi ia lumea în cap pentru a fugi de mînia neîndreptăţită a tatălui său. Lesnicioasă credulitate! Are dreptate trădătorul să zică : „învăluiesc prostia lor cinstită în plasa reţelelor mele".

Dar, în sfîrşit, aşa a voit dramaturgul. Edmond e un trădător cu sufletul negru şi norocos. Pretutindeni urzeşte, învingător, el porunceşte ca Lear şi Cordelia să fie ucişi. Pînă aici rolul e susţinut. Rănit însă în duel de Edgar, se îmblînzeşte deodată şi trimete ordin ucigaşilor să nu-i mai îndeplinească porunca : „împotriva firei mele, zice el, voi face şi o faptă bună"...

Fapta bună a făcut-o (pe jumătate numai, căci Cordelia fusese spînzurată), dar şi-a frînt unitatea sufletească. Mărinimosul Edmond nu mai e fiara pe care am cunoscut-o în lungul celor cinci acte. E altcineva.

Şi aceasta e o scădere.

Regele Lear e plin de efecte melodramatice. Prin efect melodramatic înţeleg mijloacele violente, senzaţionale, adică izbind cu putere şi în chip exterior simţurile noastre. Rătăcirea lui Lear nebun prin cîmpiile sălbatice, în bătaia vînturilor şi a trăsnetelor, e un efect melodramatic izbitor. Din nefericire însă sunt prea numeroase. Cornouailles orbeşte pe Glocester, scoţîndu-i ochii chiar cu mîna lui; Cornouailles e ucis de un servitor; Regana ucide pe servitor ; Regana e otrăvită de Goneril; Goneril îşi răpune singură viaţa ; Edgar ucide pe Edmond ; Lear

vine pe scenă cu trupul neînsuflețit al Cordeliei; Leafcj moare... Şi toate aceste grozăvii dinaintea noastră...

Apoi travestirile nu se mai isprăvesc, ca în mai toal tragediile lui Shakespeare. Izgonitul Kent, schimbîndu-* hainele, se întoarce la curtea lui Lear fără să fie bănurl de stapînul lui. Edgar se preface de nu mai e cunoscut; de tatăl său, Glocester. Şi toți vorbesc în lungi mono-' loage, explicîndu-şi faptele sau planurile lor. Trâdătorull Edmond îşi lămureşte în fața publicului uneltirile lui! viitoare cu privire la Glocester şi la Edgar ; în fiecare; act are cîte un monolog. Kent şi Edgar, înainte de a-şi; lepăda vechea lor personalitate, se spovedesc ascultă-\ torilor...

Omoruri, travestiri, monoloage sunt însă mijloace; teatrale învechite şi senzaționale, pe care dramaturgia, modernă nu le mai îngăduie şi pe care nervii noştri sub-țiați nu le mai pot suferi.

Să mai amintesc de „nebunul" din *Regele Lear?* Nu. Comicul lui Shakespeare de mult nu mai e gustat. Nebunii lui au dispărut din teatru. Rar îi vedem străbătând piesele modeme. Eram să zic niciodată, dar mi-am aduâ aminte că felul de umor al bufonilor lui Shakespeare îl găsim cel puțin o dată în literatura noastră dramatică...

O problemă mult mai însemnată ar fi limba lui Shakespeare, acea limbă plină de imagini noi, violente, neaşteptate, încărcată de o formidabilă retorică, saturată de poezie şi de o imaginație dezlănțuită, acea limbă sublimă şi ridicolă, în care găsim la fiecare pas imprecații în felul acesta : „Iad şi diavol! O, nerecunoştința ! demon cu inimă de marmoră, mai uricios cînd te arăți la un copil decît monştrii mărilor ! Nelegiuită parte femeiasqă de vultur î Ascultă, natură, ascultă! scumpă zeiță, ascultă ! Schimbă-ți gîndul, dacă voiai să faci fecundă pe o astfel de creatură ! fă-i pîntecele sterp ! usucă-i organele genitale" etc, etc. — după cum blestemă Lear pe Goneril...

E, fireşte, o limbă de o mare frumusețe poetică pe alocuri, dar adesea plină de o retorică pe care n-o mai putem îngădui astăzi. ŞL mai toți eroii vorbesc la fel, pentru că îndărătul lor e Shakespeare, cel mai mare plăsmuitor de icoane ce a fost vreodată.

O astfel de limbă metaforică e la locul ei în Shakespeare, legată fiind de vreme, de eroii şi geniul poetic al marelui dramaturg. Nu se cuvine însă să fie imitata. Totuşi a fost. Voi arăta poate altă dată de cine şi cum.

De altminteri, întreaga operă a lui Shakespeare e dintr-acele ce se admiră nemărginit, dar nu trebuie imitate în nici un chip.

SACHA GUITRY

COMPANIA VOICULESCU: CU PRILEJUL LUI „BERG-OP-ZOOM"

Anul trecut la reprezentațiile lui Sacha Guitry îi. aminteam povestea veche a vameşului biblic. Doi oamer se duseră la templu să se roage. Unul era fariseu şi lalt vameş.

Fariseul se rugă astfel : — Iți mulțumesc, Doamnej că nu sunt rîpitor ca acest vameş. Postesc de două ori pef săptămână şi dau zeciuială din toate cîte cîştig. f

Iar vameşul nu-şi ridica nici ochii la cer, ci-şi bătea pieptul, zicînd :

— Doamne, fie-ți milă de mine, păcătosul.

Zic vouă : acesta s-a dus acasă mai îndreptat decît! acela, căci tot cel ce se înalță pe sine însuşi se va umili,' dar cel ce se umileşte se va înălța.

Astfel glăsuia Mîntuitorul acum două mii de ani, şL cuvintele lui sunt încă tinere. De atîtea ori auzim înj jurul nostru :

— îți mulțumesc, Doamne, pentru că mi-ai împodobitj sufletul cu însuşiri alese. Trăind uneori în tină, el se ri-j dică totuşi peste nevoile omeneşti. Lucrurile mărunte nu-lj pot încătuşa. Se îndreaptă spre tot ce e mare şi frumos;] fără şovăire ținteşte spre culmi... Multe se scriu ; multe: încercări îşi caută un rost. Trebuie să ştim însă alege. Arta e lungă, viața e scurtă. Se cuvine să nu ne risipim, puterile sufleteşti pe lucruri mărunte, pe nimicurile ar-tei, îți mulțumesc, Doamne, că mi-ai dat un suflet ce merge de-a dreptul spre tot ce e înalt şi sublim.

De cîte ori aud pe fariseu rugîndu-se astfel în casa pomnului, mă cuprinde umilința vameşului :

„Doamne, fie-ți milă de mine, păcătosul. Faptele tale sunt mari şi minunate. Dar ochii mei nu pot căta numai spre soare, ci se apleacă şi în jos. Ai încins pămîntul cu brîie de munți nesfîrşiți, mie îmi plac însă şi colinele în-verzite ; mai mult decît pădurile sălbatice, mă cuceresc dumbrăvile sacre pe care le-au iubit şi muzele Eladei. în artă îmi plac şi lucrurile mărunte. Prin suflet nu-mi bate numai vîntul tragediei, ci şoptesc şi adieri line. Iartă-mi, Doamne, această slăbiciune. îmi pot strînge cu-getul dinaintea unei opere mărețe, lăsîndu-mă cuprins de evlavia clipei. Mă farmecă însă şi drăgălăşiile artei. Mă lepăd lesne de orice încordare. Rîd de tot ce e de rîs, la scăpărările unui spirit vioi; mă înduioşez de toate nimicurile sentimentale. Fie-ți milă de mine."

Astfel mă rugam bunului Dumnezeu de cîte ori mă duceam la piesele lui Sacha Guitry. Deşi uşoare, pe mine mă încîntau, prin noutatea scenelor şi a situațiilor, prin originalitatea spiritului.

Lîngă mine* erau însă farisei ce-şi lăsau capul greu pe piept, şoptind : „îți mulțumesc, Doamne, că nu rid ca vameşul de alături la sclipirile unui talent mărunt. Acea-sta nil e artă adevărată. Sufletul meu deprins cu alte emoții nu se poate scoborî pînă la nevinovatele fantezii ale lui Sacha Guitry. Fii binecuvîntat, Doamne, că ai înăbuşit în mine orice rămăşiță de zădărnicie...**

Şi fariseii n-au descrețit fruntea. E, desigur, o plăcere în a nu simți nici o plăcere...

Iar eu, vameşul, am rîs şi m-am bucurat în toată umilința cugetului...

Pînă acum vreo şase ani nu ştiam nimic de Sacha Guitry.

Intr-o joi după-amiază mă dusei din întîmplare la o conferință la Odeon. Subiectul : *Arta în Birmania;* con-ferențiarul : Sacha Guitry. în sală, lumea obişnuită : copii scăpați de şcoală şi bătrîni şi bătrîne, în care, după cum

spune poetul, orice dorință a secătuit afară de dorint de a şti. Şi, în adevăr, conferințele Odeonului sunt tot deauna instructive.

Un tînăr grăsuliu şi nepăsător înaintează spre mass peste care se plecase atîtea capete, pleşuve şi împovărate de ştiință. Cînd să ia loc, lumina se stinse. Hei, maşinist, ce faci ? Lumina se aprinse ; dar se stinse din *nou*\ O înjurătură din sală plesni ca o împuşcătură sub castj cupolă a Odeonului. O ceartă se încinse între conferenn țiar şi spectator — ceartă care intra în programul conferinții. Cînd totul se isprăvi, Guitry îşi împreună mîinil* în semn de adorație şi de rugăciune către o loje : înă-] untru, un privitor în turban şi caftan închipuia pe ui Rajah din Birmania. Rajahul făcu semnul încuviințării] şi conferențiarul porni. Se aşeză la masă cu spatele spi public — aşa e obiceiul în Birmania. Porunci mai înty să i se aducă de mîncare. Cu paharul la gură începu apoi cetirea unor foițe despre *Arta în Birmania*...

Conferința ? Nu voi încerca s-o zugrăvesc nici în cî-| teva cuvinte. O lungă fîşie de scîntei pîrîitoare. FaunaJ flora, obiceiurile, arta birmană trecură pe dinaintea noasfj tră în îmbinările de cuvinte cele mai fantastice şi majf neaşteptate. Parcă-1 aud cu glasul lui aspru :

„Fauna, domnilor, ştiți că înseamnă studiul animalt lor. Animalele cele mai însemnate din Birmania sunt si Karaka, arkalogon, mekarat, sakero, rokeso, osteraniu;] partoleka, bakatesno... Aceste sunt cele mai însemnate,! dar mai sunt şi alte multe mai puțin însemnate, pe caret! le trec cu vederea, pentru a nu vă împovăra memoria.^ Desigur însă că pe aceste nu le veți uita niciodată..."

Artişti de seamă, ca de Max, se perindară să citească! poezii birmane, din împerecheri de silabe greoaie şi ne-1 prevăzute, lipsite de orice armonie şi înțeles ; cîntărețef de la Opera comică înfiorară sala cu jalnice arii birmane dansatoare încondeiară pe scînduri jocuri ciudate, fantas-j tice. La urmă, Tiarko Richepin se puse să cînte la piano| imnul național, întîi părea a fi ceva. Cîntă cu o mînă, cuj amîndouă, cu nasul, apoi cu un picior, cu amîndouă, cu; coatele, cu. picioarele scăunelului. In sfîrşit, întregul! piano se desfăcu în mîna artistului într-un clămpănit dej

bucăți de lemn şi de clape de sidef împrăştiate în toate părțile.

Conferința era sfîrşită...

Guitry se înclină înaintea publicului :

„Domnilor, vă rog să nu mă aplaudați; doamnelor, nu-mi aruncați flori. Păstrați coloarea locului. în Birmania, bărbații aruncă bani artiştilor, iar femeile juvaerurile din mîini, din urechi şi chiar şi pe cele din nas."

Sala ropoti. E drept că unii ce veniseră cu tot dinadinsul să afle ce e cu erta în Birmania schițară un uşor fluierat.

Astfel l-am cunoscut pe acest copilăros, ingenios, şăgalnic şi fantezist Sacha Guitry, care avea să ajungă apoi una din figurile caracteristice ale Parisului.

De atunci l-am urmărit în toate : în piese, în nenumărate articole, în vreo două volume de fantezii. Poate că sunt un biet vameş — dar le-am urmărit cu o plăcere pe care n-o tăgăduirea

Lucruri mărunte, uneori copilăreşti '•— e "neîndoios. Literatură fără adîncime, fără avînt, fără compoziție, desigur. Totuşi literatură vie prin atîtea amănunte, printr-un spirit de observație incisivă, fără să pară ;. literatură sănătoasă, veselă, de un *kumour* cu totul nou, pe care nu 1-a avut nici Moliere, hici Labiche, nici Meilhac... Rîsul lui Guitry e răsfățat, nesilit, pornit numai din nevoia de a rîde.

M-am gîndit adese la temeiul talentului lui Guitry. Care sunt însuşirile ce ne farmecă atîta, fără să ne cur cerească pe deplin... ne desfată, fără să ne silească a le prețui cum am dori? Şi.am ajuns la următoarea încheiere. •

Opera lui Guitry este o împletire de fantezie şi de observație psihologică... Subiectele cad adese alături de adevăr. Privite ca subiecte de vodevil, sunt însă îndărătul multor vodevile ce slobod în situațiile cele mai comice şi mai neprevăzute, în efecte repetite, în încurcături fără ieşire, într-o îngrămădire de scene vesele. Privite ca subiecte de adevărată comedie, ele n-au nici verosimilitatea cuvenită, hici arta compunerii sobrei.. Stau astfel Iă

mijloc. Pornind, în genere, de la o observație dreaptă, se lasă tîrîte de fantezia bogată a scriitorului, fără a cădea totuşi în împerecheri silite de efecte, ca în vodevilurile obişnuite. Teatrul lui Guitry e numai un teatru fantezist. Vezi că în şiragul de amănunte bine prinse s-a jucat un gînd şăgalnic şi viclean, ce le-a schimbat rînduirea, căutînd o plăcere într-o zburătăcire de fulgi.

Şi pe această fantezie în subiecte, în situații, împinsă uneori pînă la nereal, se altoiesc mijloacele de expresie cele mai realiste cu putință. Nici un scriitor, afară de Tristan Bernard, nu are ca Sacha Guitry minunata însuşire de a da impresia realității nemijlocite, a vieții zilnice, a atmosferei ce circulă, nesilit, fără sforțare, fără efecte căutate, ci simplu şi firesc, ca şi cum ar fi lucrul cel mai uşor din lume... Mare talent ! Dialogul este o încîntare prin seva vieței pe care o simți în el.

E atît de realist şi de curgător, încît uneori strică piesei. Teatrul cere anumite îngrădiri ; subiectul trebuie strîns în anumite zăgazuri.

Pe Sacha Guitry vorba îl fură, dialogul îl rătăceşte în lucruri de prisos, aşa cum e şi în viață.. Realismul tihnit şi amănunțit al unor scene merge pînă la realismul vechilor mimi greceşti. Nimic nu-l tulbură în expresia aşezată a unui crîmpei din viață. De aceea unele comedii ale lui Guitry nici n-au un subiect înnodat, ci sunt un şirag de scene, minunate uneori, dar care nu se leagă într-un mănunchi unitar.

Teatrul lui Guitry este deci un teatru paradoxal. Farmecul ce-l simțim, dar şi puțina prețuire pe care i-o dăruim vin din acest amestec ciudat a două însuşiri ce nu sunt făcute una pentru alta. De o parte, fantezie slobodă, tendența spre efecte de vodevil, iar pe de alta, realismul cel mai strîns în expresie, care pentru o clipă îți aduce în lumea posibilului lucruri ce, de fapt, se petrec în lumea albastră a fanteziei.

Berg-op-zoom e nu numai una din comediile cele mai fine ale lui Sacha Guitry (ceea ce nu e de mirat), ci şi din cele mai bine făcute (ceea ce e de mirat). Autorul si Charlotte Lyses au jucat-o anul trecut într-un chip ce nu se poate uita. Lipsa de mlădiere şi de uşurință a limbei noastre şi a unei anumite finețe şi nuanțe de joc ştirbeşte multe din strălucirea reprezentației româneşti.

IN MARGINEA „VOICHIȚEI* DE DUIUU ZAMFIRESCU

Ieşind de la Teatrul Național, fui oprit în drum de un 1 trecător. Un om bine închegat, ras, cu ochi luminoşi, părea să fi păşit dincolo de pragul întîiei tinereți.

— Nu mă cunoşti ?

— Nu.

— Sunt Fingal...

Numele nu-mi spunea nimic.

— Doctorul Fingal, eroul comediei d-lui Duiliu Zamf irescu de la care vii. M-ai uitat!

II privii. Ochii nu-mi erau împăienjeniți şi urechile nu-mi vîjîiau. Il vedeam şi îl auzeam. Era, desigur, doctorul Fingal, un om adevărat, şi nu o arătare.

— Aveai şi de ce să mă uiți, începu doctorul. Cum as fi putut să-ți statornicesc amintirea ? Negreşit, sunt cuceritor de femei. Aşa v-o spune d. Zamfirescu, cel mai bun romancier român. în jurul meu e o goană nebună. Toate mă vor ; toate aşteaptă o sărutare, o vorbă în treacăt, o strîngere de mînă, o privire prietenoasă.

în ochii mei femeile se adîncesc ca într-o prăpastie, cu ameţeala unei dulci scufundări. Atingînd numai umerii doamnei Niemene, am înfiorat-o de sus pînă jos. Abia a plecat, şi alta i-a luat locul. Suflete mici unele, dar altele nu. Voichița mă iubeşte cu toată dragostea ei neistovită, pătimaşe şi cinstită de fată urîtă, pe care nici o ispită n-a încercat-o. Sunt cuceritor. Nu mă mîndresc însă, pentru că nici eu nu ştiu cu ce ademenesc femeile. Mr-ai auzit o seară întreagă. Am venit pe scenă şi am ieşit. Am venit din nou. Am vorbit îți aduci aminte de un singur cuvînt al meu ? Nu. Nici n-ai ce-ți aminti. Sunt ca şi cum n-aş fi : lumina ştearsă -a zilei de" iarnă. N-am scăpărări în vorbire; n-am duh ; n-am istețime; n-am nici una din acele însuşiri de inimă ce-pot-cuceri lesne o femeie. Sentimental nu sunt : poetic, nu. Nici chiar cinic. Sunt un om din mulțime. îmi zice doctorul Fingal, deşi de fapt mă cheamă • doctorul Nimene.

Mai bine n-aş avea nume. Ai fi crezut poate că sunt frumos. Priveşte-mă : n-am fost niciodată. Plete n-am, ochi galeşi nu şi nici sfîrcul îndrăzneț al mustăților. Lipsit de orice însuşire, cu ce am cucerit totuşi atîtea femei ? Te miri, după cum mă mir şi eu. Nu mi se pare f iresc.

în romanul *Anna* mă numeam Alexandru Comăneşteanu. Eram ofițer. Nu eram băiat urît, dar n-aveam duh, n-aveam nici un fel de avînt. Mă mişcăm şi eu de ici pînă colo, ca oricare altul. Pentru ce toate acele femei frumoase, dintre care unele, ca Elena, de o aleasă înfăptuire sufletească, se roteau în jurul meu atît de stăruitor şi amețitor ? Pentru ce vorba mea ştearsă şi potolită le aducea fericire, ca un albastru sol de primăvară ? Citeşte încă o dată romanul d-lui Duiliu Zamfirescu şi vei vedea că n-am meritat cu nimic darul atîtor inimi... în ce-mi stă puterea de cucerire ? Taină nepătrunsă. Mă arăt, şi nările freamătă, ochii se aprind, tîmplele zvîcnesc. Pluteşte oare ceva în jurul meu care ademeneşte şi robeşte ? Mă întreb şi eu. Dacă e aşa, trufia ar fi zadarnică. Farmecul stă în afară, şi nu înăuntru. Meritul deci nu e al meu.

La d. Zamfirescu sunt cel puțin un oarecare. Tot e bine. La alții cad şi mai rău. Nu numai că n-am însuşiri, dar am numai scăderi. Sunt ridicul. Aşa, de pildă, într-o piesă a lui Henry Bataille mă numeam Saint-Vast. Mi-e ruşine cînd mă gîndesc : eram o secătură spelcuită, fără pic de duh. Purtam şi corset. Toate femeile leşinau după mine : se întreceau să mă cîştige. Iar eu tăceam ca zidul, ori cînd spuneam cîte ceva, zîmbeau şi candelabrele. Altădată, în *Le monde* ou *Von s'ennuie* al lui Paille-r ron, mă numeam Belac. Nu tăceam, şi vorbeam mult, ne-

sfîrşit de mult. Eram oratorul femeilor, spovâduitorul lor sufletesc... Dar cum vorbeam ! Jalnică amintire. Impraştiam urîtul ca o pîclă deasă ce cade; deschideam fălcile oamenilor cuminţi, închizîndu-le ochii. Cum mă arătam, zvîcneau cu toţii pe uşă. Femeile totuşi mă înconjurau, mă sorbeau, oftau la vibraţia caldă a glasului meu. Toate mă iubeau şi mă doreau.

Pentru ce ?

Te-ai întrebat vreodată dacă e firesc să secer în jurul meu atîtea inimi, fără să am. vreo însuşire ? De unde acest farmec neînţeles al fiinţei mele lipsite de poezie ? E cu putinţă oare ca toată taina să stea în nişte josnice amănunte ? Bine. Să zicem pentru femeile uşoare. Dar Voichiţa ? Ea nu mă cunoştea altfel. Pentru ce mă iubea totuşi cu nestinsul foc cast al fecioriei ? Cu inima ei caldă, cu mintea ei isteaţă putea pătrunde în fundul conştiinţei mele. Dacă n-ar fi găsit nimic, după cum crede d. Duiliu Zamfirescu, nu m-ar fi iubit. Trebuie să am şi eu vreo podoabă sufletească. Altminteri, ar fi împotriva firei...

N-am fost însă totdeauna aşa...

Generaţii întregi de scriitori m-au văzut altfel. Dar pe atunci nu mă numeam Belac, Saint-Vâst ori doctorul Fingal, ci Don Juan. Da : eu sunt Don Juan. Acest şters doctor Fingal, nici frumos, nici prea deştept, nici inimos, a avut vremuri de mărire. Eram cavaler, eram mîndru, eram întreprinzător. Aruncam scări de mătase, cîntam din ghitară, îmi zîngăneau pintenii pe sub geamurile zebrelite... Azi aici şi mîine departe, pe toate drumurile, prin toate locurile cu femei frumoase unde era un tutore năprasnic, sau un bărbat bătrîn de înşelat. Nu cunoşteam osteneala. Totdeauna gata la o dragoste nouă ; cu mîna pe inimă, dar şi pe spadă... Ştiam să-mi apăr cinstea. Viaţa fără onoarea de cavaler nu avea nici un preţ pentru mine... De nenumărate ori, mi-am dat-o pentru un sărut, pentru o mănuşe parfumată aruncată pe geam. Am fost groaza bărbaţilor ; femeile însă m-au iubit. Şi m-au iubit pentru că le-am iubit şi eu. E drept că le înşelam pe urmă, aruncîndu-le în ghearele deznădejdei, dar cît au fost ale mele le-am îndrăgit din tot sufletul. Le-am cîntat serenade, le-am făcut madrigale, le-am purtat chipul săpat în pieptul meu. Nu prefăcut, ci din adîncul cugetului. Pentru ele am ucis şi am fost de atîtea ori ucis... Unii pot vedea viaţa altfel. Eu astfel am văzut-o : prin doi ochi albaştri de femeie iubită. încolo, nimic. în lumea de apoi nu cred ; mă mulţumesc deci cu ce apuc să gust aici pe pămînt. Mi-am pus capul pe atîtea sînuri moi şi calde ! în goana unui ideal de frumuseţe şi de iubire, l-am căutat în atîtea braţe sculpturale ! Idealul nu l-am ajuns, dar călătoria a fost frumoasă. Mă îmbată încă amintirea acelor vremuri fericite. Şi atunci eram cuceritor ca şi astăzi, dar cu cît mă simţeam mai mîndru ca acum ! Eram cuceritor şi ştiam de ce. Taina stătea în sufletul meu nepotolit şi învăpăiat, în isteţimea şi in frumuseţea mea, în cultul poetic pe care i-1 închinasem femeiei, în cavalerismul meu plătit cu preţul vieţii. Cînd strîngeam o femeie în braţe, ştiam că e jertfa cuvenită însuşirilor mele.

Astfel m-au văzut toţi poeţii mari ai trecutului romantic. Astfel m-a conceput geniul lui Byron şi al lui Alfred de Musset : eroic, superb, poetic şi întreprinzător. Trebuia să fiu şi isteţ. Niciodată n-am cucerit o femeie numai cu sfîrcurile mustăţilor mele, ci şi cu avîntul cald al sufletului. Cînd mă numeam Chiristian, n-am putut cuceri pe Roxanne numai prin frumuseţea apolonică a trupului. Mi-a trebuit tot spiritul lui Cyrano, toată poezia, toată dragostea lui frumos cuvîntătoare, sonoră, învăpăiată şi melancolică pentru a ajunge pînă la inima iubitei mele...

Scriitorii de azi m-au dezbrăcat de vestmintele romantice. Nu mai port haine de catifea, nici mantie brodată. N-am spadă la coapsă, nici pană la pălărie. Nu mai sunt eroic şi poetic, nu mai sunt nici cavaler, nici falnic. Am suferit o cruntă metempsihoză. M-am trezit din Don Juanul romantic sub forma unui paşnic cetăţean fără nume. Circe nu putea face o schimbare mai umilitoare... Pînă mai acum cîtva timp eram încă tenor de operă, mai tîrziu am devenit un simplu ţigan lăutar. Astăzi sunt ce

vrei, dar mai ales doctor sau dentist, de cîtăva vremii mi-e frică să nu ajung şi şofer. Nu mai sunt nici deştept,] nici spiritual, nu ştiu răsuci un madrigal, nici nu mai iu-j besc femeia, închinîndu-i un altar in inima mea. Sunt' umil şi prostuţ — şi totuşi femeile ca şi altădată se; aruncă în braţele mele. După cum se arunca şi Elvira... De ce ?

întrebarea n-are decît un răspuns : sunt un mare ca-^ lomniat. Romanticii m-au ridicat prea sus, naturalista.' m-au scoborît prea jos. Din Don Juan am ajuns astfel. Caliban. Şi nu-i adevărat. Căci pentru a cuceri o femeie frumoasă trebuie acum, ca şi odinioară, acelaşi prisos sufletesc ca pentru a săvîrşi o operă de artă sau orice fapta mare. Dragostea e o poezie trăită... Şi nădăjduiesc, că generaţiile viitoare îmi vor da cinstea ce mi se cuvine:'! de cuceritor de femei cu toate însuşirile lui sufleteşti.

II

Mă despărţii de doctorul Fingal : văzusem ruină unui om. Din Don Juanul mîndru nu mai rămăsese decît o, umbră omenească, urcîftd' melancolic Calvarul „cuceririlor" sale ; un erou fără bucuria dionisiacă a menirii lui ; o biserică diri ale' cărei iconostase :

Abia eonttfre triste $i umbre-an mai rămas

Pe cînd stam astfel pe gînduri, o femeie mă opri în loc. Venise grăbit, cu obrajii îmbujoraţi, cu ochii tulburi, cu păru] răscolit de palele vîntului. Pieptul îi zvîcnea, glasul i se curmă :

— Spune-mi unde s-a dus ?

O privii îh tăcere.

V-ăm văzut de departe. Am venit repede.

Tot nu mă pricepeam ce să-i răspund.

— Sunt doamna Fingal.

— Voichiţa ? -

— Voichiţa Fingal.

Mă închiria! adînc. .

— Ştiam numai de logodnă. Eram de faţă cînd v-aţi jurat credinţă pe scena Teatrului Naţional. Mărturisesc însă că nu puneam temei pe cuvîntul doctorului Fingal.

— Şi l-a ţinut totuşi. Port azi numele ce-mi părea odinioară frumos ca în Ossian. Doctorul Fingal şi cavalerescul rege Fingal, pe a cărui logodnică, Grainne, o furase războinicul fenian Diarmait — ce depărtare ! Multe credinţe mi s-au scuturat în două săptămîni. Avîntul şi-a închis repede aripile.,.

— Avîntul e întotdeauna aşa.

— Dar numai tn două săptămîni !

— Mai bine. .'

— Te aşteptai ?

— Bănuiam. Doctorul Fingal e un cuceritor de femei. Ţi-o spun pentru că o ştii mai bine decît mine. Aceasta pare a fi menirea lui : să fie iubit şi să nu iubească. Ai văzut singură ce goană nebună era în jurul lui. Că e lipsit de însuşirile, cuvenite unui cuceritor nu înseamnă.mult. Se întîmplă şi aşa. D. Duiliu Zamfirescu ne-o spune. Ne-o mai spun şi alţi observatori ai vieţii: în lumea morală vom fi mers poate îndărăt. Dar mai & ceva: îl iubeai. Dragostea preface totul; uritul în frumos, ce e josnic în sublim. Ea este sucul de flori stropit de Puck peste ochii Titaniei : dintr-un măgar plăsmuieşte un Adonis, Povestea e veche şi veşnică. Puteai deci să vezi în bietul doctor Fingal pe legendarul rege Fingal. L-ai iubit. Ajunge. Mă mir numai că te-a iubit şi el, fâgăduindu-ţi să te ia de soţie. Mă aşteptam să se răzgm> dească. Vei zice poate : şi Don Juan s-a convertit. Da, Rămîne însă să ştim cum. Dl Zamfirescu trebuia să ne-o arate, şi nici n-a încercat s-o facă. Fingal, un om uşuratic, te iubeşte, luîndu-te de nevastă deodată... Pentru ce ? Nu te sfii : nu mă uit la cocoaşă. Ea nu te-ar fi putut împiedica să ai un suflet mare şi generos, înaintea căruia să se închine orice bărbat. Nu vreau să te jignesc, înţeleg dragostea lui Fingal.. Ţin numai să ştiu în ce chip s-a urzit; din ce adîncuri necunoscute a pornit. Cînd un om fără suflet simte deodată bătîndu-se in piept un suflet cinstit e o schimbare la faţă vrednică de cercetat, în harul divin nu mai credem. Nu te scoli dimineaţa altfel cum te-ai culcat seara. Paşii ce urcă sunt mărunţi

şi îndesaţi. O ascensiune morală nu se împlineşte dintr-o largă săritură. Altminteri, nu are temei : firea nu face sărituri. D. Zamfirescu trebuia să ne ducă pe potecile pe care s-a ridicat sufletul lui Fingal. Altfel stăm la poala muntelui Măslinilor, străini la ce se petrece sus. Numai dacă...

Tăcui. O sfială mă opri.

— Vorbeşte, zise-'Voichiţa.

— Nu îndrăznesc.

— îndrăzneşte.

— Transfiguraţia sentimentală a lui Fingal ar fi putut totuşi avea un temei.

— Care ?

Rostii apăsat:

— Voichiţo, ce zestre ai ?

— N-am zestre.

—- Atunci nu mai are nici un temei. Cum d-lui Duiliu Zamfirescu îi plac „situaţiile sociale", îmi închipuiam că şi doctorul Fingal are aceeaşi frumoasă pornire spre bunurile pămînteşti... Sunt oameni care, neputind fi oameni de societate, se mulţumesc a fi numai oameni de situaţie socială.

Voichiţa tăcu o clipă îndurerată. Şterse o lacrimă şi începu :

— Ai dreptate şi n-ai. Judecind după ce se arată în comedie, ai dreptate ; altminteri, nu. Dacă ascensiunea sufletească a lui Fingal nu se vede, vina e a scriitorului. N-a ştiut s-o zugrăvească. în realitate, putea să se întîmple. Nu te uita din nou la spatele meu şi nu te gîndi la bani. Da : sunt cocoşată şi n-am zestre. Dar am suflet.

Eu o privii cu ochi cercetători şi fără încredere. Ea mă înţelese şi se îmbujora :

— Ţi-am citit în privire. Ai vrea să-mi spui, Voichiţo, de unde ştii că ai suflet ? îţi voi răspunde : de nu l-aş fi avut n-aş fi putut cuceri pe Fingal. îmi vei zice : îl ai, dar nu se prea vede deloc. Pentru d. Zamfirescu

nu sunt decît o biată fată cocoşată ce se ţine de capul unui doctor, pe jumătate crai şi pe jumătate şarlatan. Atît, şi nimic mai mult. Rostesc oare vreo vorbă care să-mi tălmăcească înălţimea sufletească, avîntul inimei, puterea nesfîrşită de jertfă şi de uitare de sine, devotamentul desăvîrşit ? Nici una. Un singur lucru mă chinuieşte : cocoaşa. Ah, de n-aş fi cocoşată ! Ah, de aş fi frumoasă ! Acesta e singurul meu gînd. Mă tăvălesc pe jos; îmi turtesc cocoaşa; ridic greutăţi; întrebuinţez tot felul de aparate de gimnastică pentru a-mi grăbi circulaţia sîngelui. Mă ridic, mă pipăi, mă uit în oglindă, mai citesc cărţi de medicină, îmi fac haine meşteşugite. Nu văd decît cocoaşa. O piramidă într-un deşert: cocoaşa pretutindeni. Aş vrea să fiu frumoasă : e firesc, îndărătul acestei dorinţe fireşti nu vădesc însă un suflet unduios, plin, cald, exaltat, învăpăiat de dragoste. Iubesc, dar nu-mi arăt iubirea decît printr-o cicăleală măruntă de femeie geloasă. Intru şi ies, urmărind mişcările doctorului; sunt nesuferită, certăreaţă ; el, rece şi nepăsător. Ascult pe la uşi şi mă uit cu ochii lacomi la dînsul. E cu putinţă oare să fie aşa ? Ce deosebire ar mai fi între mine şi femeile uşoare printre care trăiesc ? Nici una. Atunci prin ce l-am cucerit pe Fingal ? Nădăjduiesc că nu prin cocoaşă. Adevărul e că d. Zamfirescu nu m-a înţeles. Sufletul meu i-a fost închis ca o carte cu şapte peceţi. Din mine n-a văzut decît spatele şi efectele ce se pot scoate dintr-o infirmitate trupească. Şi Cyrano avea nasul mare ; pe dînsul însă îl mîntuie sufletul. Pe mine nu mă mîntuie decît bunăvoinţa scriitorului ce-mi aruncă în braţe pe doctorul visurilor mele. De altfel, sunt şi eu ca şi ceilalţi eroi şi eroine : o biată umbră chinezească, fără viaţă adevărată, îmi port cocoaşa în lungul celor trei acte, în care nu bate nici un vînt de realitate ; mă mişc printre fiinţe ce-şi petrec vremea în situaţii de un comic scos din sacul uitat al lui Scapin : un bărbat, de pildă, e pălmuit de nevastă-sa, căreia îi face curte fără să o recunoască. Teatru e aceasta ? Nu. Un fel de primitivă *commedia dell'arte...*

Voichiţa tăcu. Un tremur de îngrijorare trecu prin frumoşii ei ochii. Apoi zise :

— Fac literatură, deşi nu mai e vreme de literatură. S-a întîmplat ce trebuia să se întîmple. Măritată abia de două săptămîni, ossianicul meu Fingal mă înşeală cu doamna Niemene. S-a dus la ea. Mă duc si eu! Nu uita să citeşti mîine ziarele... ', .

Şi, fără să-şi mai ia rămas-bun, Voichița porni ca o suflare de vînt.

SCRISORILE PERSANE ALE LUI MIRZA-USBEK

I

Teheran, 20 luna Rabiab-

Acum cîteva luni, treceam cu tine pe Calea Victoriei plină de oameni şi de jale. Murise şahul vostru mult iubit. O clădire mare, culcată pe labe ca un leu în deşertul galben, mi-a țintit privirea prin zăbranicul lung cu care era învăluit perisfilul şi prin lampadarele funebre din înălțimea terasei. Teatrul vostru era în doliu. Nu ştiu de ce de atunci nu-1 mai pot vedea altfel. De aici mi se pare că zăresc fluturînd steagurile cernite şî fîşiile largi de pînză neagră... Facă Alah să nu fie vreun semn rău! - ...

M-ai rugat ca, odată ajuns în țara mea, Doulet-î Aatiye-i Iran, sau Persia, cum îi ziceți voi, să-ți trimit ştiri şi despre mine, dar mai ales cîteva amănunte despre teatrul din Teheran : *Tekiyş** După cum vezi, nu te-am uitat. Persia nu e ca România şi nici Teheranul ca Bucureşti. Multe si minunate lucruri am văzut, la voi. Ați mers repede. Noi, deşi avem îndărăt cîteva mii de ani de civilizație, deşi încă pe la anul o mie Abu'l Quasim Firdousi scrisese epopeea lui națională *Şah-Name*, suntem în urma voastră... Vă putem lua de pildă. Doreşti totuşi să ştii cum e şi pe aici, în nădejdea că vei afla: ceva. vredniq de luare-aminte. Ai dreptate : nu-ți poți da seama de măsura, ța pînă ce nu cunoşti şi pe alții, Şi, deşi nu strălucim prin cultură ca voi, în cutele instituțiilor noastre stau obiceiuri îngrămădite de sute de ani, făurite de o înțelepciune îndelung încercată. Avem

cel puțin vechimea şi tradiția ; avem o bogată literatură milenară; avem un trecut eroic de mărire. Azi ne zbatem între ruşi şi englezi, dar originea noastră, a iranienilor, se pierde în întunecimea timpului; civilizația noastră înflorea cu mult înaintea civilizației greceşti. Istoria ați făcut-o voi. Minciunile lui Herodot au micşorat figura lui Khşayarşa (Xerxes) şi Artakhşathra, dar şi printre ponegririle greceşti se străvede măreția achemenizilor noştri... Iată pentru ce mă țin de cuvînt, trimițîndu-ți deocamdată numai cîteva amănunte. O fac la întâmplare, fără nici un gînd de rînduire. Poate mai tîrziu le vei lega tu însuți spre a întregi o icoană. Acum, mulțumeşte-te cu fărămituri — şi fie ca între ele să găseşti şi o învățătură bună pentru frumosul şi cernitul vostru teatru de pe Calea Victoriei !

Teatrul nostru e făcut să joace piese, ca şi cel din Bucureşti. Nici o deosebire. în fruntea lui se află un muluk et tawaif, adecă un satrap ce are toată încrederea şahului. De obicei mulukul e străin de teatru, ceea ce-mi pare foarte cuminte. Fiind din altă lume, slobod de făgaşul tradiției, îşi poate păstra toată neatîrnarea, aducînd chiar o suflare nouă în această instituție veche. Apoi mai e ceva. Țara noastră e o țară absolutistă, dar totodată şi democratică. Toate atîrna de şah — dar şahul poate ridica pe cineva din pulbere pînă pe treptele tronului. S-au văzut trecători chemați de la fereastra palatului spre a fi făcuți mare-viziri. Astfel e adevărata democrație, şi nu ca la voi. Azi cerşitor sau apar, şi mîne vizir, fără nici o pregătire, fără linguşire, fără îndelungi dibuiri şi înaintări mărunte... Stratele societății se priminesc necontenit : oameni noi se ridică, iar alții se afundă pentru a dobîndi în tăcere puteri proaspete. Cu toții stau însă în aceeaşi nemernicie dinaintea şahului.

Mulukul e şi el un fel de şah în teatru. Domneşte şi stăpîneşte. Nimeni nu-i poate înfrîna porunca. In jurul lui are totuşi un divan de sfătuitori : giavidan-khirad, adică divanul „înțelepciunei eterne". Cei mai mulți sunt bătrîni astrologi, cărturari în toate învățăturile, afară de teatru. Căci şi aici aceeaşi înțelepciune : ne trebuie oameni noi, străini de teatru, pentru a nu se opri la amănuntele meşteşugului. De altminteri, aceşti bătrîni încărcați de vîrstă, de onoruri şi de învățătură n-au nici un amestec în cîrmuire. Mulukul face totul ; ei sunt numai spre înfrînarea năzuințelor rele ale scriitorilor. E de ajuns să zici că „divanul înțelepciunei eterne" a hotărît, pentru ca orice nesupunere să cadă.

Puterea mulukului e aşa de mare, încît, de cîte ori face vreo călătorie mai îndepărtată prin țări străine, poate lăsa în loc pe cine voieşte, şi e ascultat ca şi cum ar fi el de față. O singură îndatorire i se cere : să fie şi mai străin de teatru decît mulukul, îndatorire uneori foarte greu de împlinit. Dar nevoile teatrului o cer astfel. Trebuie o unitate de nepricepere. Săriturile nu sunt bune.

S-a întîmplat odată că mulukul a plecat prin împărății îndepărtate, deoarece văzduhul sîngera şi la apus şi la răsărit. în grabă, a uitat însă să-şi lase un înlocuitor al puterii lui suverane sau poate nu găsise pe nimeni mai nepriceput decît el.

A doua zi „divanul înțelepciunei eterne" se adună. Veniră bătrînii pleşuvi, gîrbovi şi cu barbele lungi şî mare le fu durerea cînd văzură că mulukul plecase pe neaşteptate. Trei zile şi trei nopți stătură astfel în divan, revărsînd valuri de înțelepciune, cuvîntînd îndelung şi dibuind planuri mărețe pentru bunul mers al teatrului. Dar în zadar. Nu ajungeau la nici o hotărîre. Lipsea lumina divină a mulukului. Toate chibzuirile cuminți nu o puteau înlocui. Pe cînd unul dintre ei vorbea de jumătate de zi, citind din *Malkzanul-asrar*, adică din *Cartea tainelor*, cel mai bătrîn dintre înțelepți, un astrolog din Ispahan, îi curmă vorbirea strigînd :

— *Ruba i fez! Ruba i jez!*

Toți priviră încotro arată bătrînul : după uşe era un fes într-un vîrf de băț. Atunci astrologul cuvîntă :

— Muluk a plecat, dar iată mulukul! In locul lui ne-i lăsat fesul. Pe acesta să-1 ascultăm. El e stăpînul nostru.

Toți se sculară, căzînd apoi în genunchi dinaintea fesului :

— *Ruba i jez! Ruba i jez l*

De atunci fesul a purtat destinele teatrului vreme îndelungată. înțelepții se adunau în fiecare dimineață şi prin descîntece, prin citirea în astre îi aflau gîndurile. Şi teatrul merse bine, spre mulțumirea tuturora...

Spuneam că teatrul nostru e făcut să joace piese» Pînă acum cîțiva ani piesele erau mai toate străine. Persanii noştri au scris poeme minunate şi poveşti fermecătoare, dar în teatru n-au lăsat vreo urmă adîncă. Nu suntem croiți pentru teatru. Avînd atîtea însuşiri, nu ne e ruşine să ne recunoaştem şi o lipsă. Apoi, scriitorii noştri, văzîndu-se jucați, ar fi rîvnit poate să aibă o înrîurire şi mai mare asupra poporului. Porniți pe un drum atît de primejdios, cine ştie unde s-ar fi oprit! Țara noastră n-are nevoie de vîntul răzvrătirei. întreaga ei înțelepciune stă în mintea unui singur om, a şahului. Ajunge. Nu ne trebuie ape tulburi. De aceea comediile lui Mirza Giafar n-au fost jucate niciodată pînă acum.

Dar, vai, ursita ne-a fost alta. în timpuri grele, o ceată de nesățioşi au făcut mişcări sîngeroase de uliță, cerînd dreptul de a fi jucați şi ei. Mulukul, strimtorat, şi-a smuls trei fire de păr din barbă. S-a încruntat mai întîi, apoi a zîmbit zicând :

— Alah e mare şi Mahomed e profetul lui. Vor piese persane, le voi da piese persane.

Şi aşa a fost cum a zis mulukul. De atunci se scriu nenumărate piese şi în limba noastră. Dar libertatea aceasta desfrînată a scrisului e înfrînată de înțelepciunea mulukului şi a divanului „înțelepciune! eterne".

Piesele se dau mai întîi în cetirea divanului. Foarte multe din ele sunt primite şi încărcate cu laude. Numai cîteva sunt respinse...

De jucat însă nu se joacă decît cele respinse. închina-te de trei ori pînă la pămînt dinaintea istețimei mulukului nostru şi pătrunde-te de adînca lui dreptate. Nu în zădar şi-a zîmbit el în barbă cînd s-a hotărît să primească şi piese naționale.

Mai întîi, e drept şi democratic. Unii scriitori se aleg cu laudele, alții cu piesele jucate. Fiecare se alege deci

cu ceva — aşa cum se cuvine îritr«o țară în care toți sunt deopotrivă între ei şi toți supuşi voinței unuia. La ospățul vieții, cel mai de rînd îşi are fărămitura lui de pîine. Darurile nu trebuiesc încărcate numai asupra unui singur muritor. Nu poți fi şi primit de divanul „înțelepciune! eterne" şi jucat pe scenă.

Apoi mulukul e şi isteț. A dovedit, tuturor că țara noastră nu poate avea încă un teatru național. Cei mai binevoitori au ajuns la convingerea aceasta, în timp ce mulukul îşi zîmbeşte în barbă zicînd :

—r Alah e mare şi Mahomed e profetul lui. Ați voit piese persane, v-am dat piese persane...

Aşa, de pildă, anul acesta pe scena Teatrului din Teheran s-au jucat numai trei piese originale : *Haft-Peiker ? (A cui* e' *vina ?), Andrehaş Branişteh* şi *Tarikh-Jamini (O viață perduta).* Fireşte că toate fuseseră respinse mai întîi cu multă înverşunare. Divanul le afurisise cu cele mai crîncene formule de blestem... Apoi, dintr-un spirit de dreptate, le-a jucat. Publicul nu le-a răbdat. Piesele căzînd, s-a văzut că divanul avusese dreptate în „înțelepciunea lui eternă" şi că mulukul se poate spăla pe mini, cu drept cuvînt...

Acum se va face dovada din urmă. în curînd se va juca drama *Ahl-i Haqq .' {Tot înainte),* respinsă de vreo cinci ani, urgisită pe nedrept, afurisită de toți astrologii cu bărbi mari şi de un năprasnic muluk odihnit în Alah. Ce se va întîmpla îți voi scrie la timp...

Dar pînă atunci cugetă mai adînc la înțelepciunea rîndu[ieli]lor noastre şi, dacă ai vreo trecere în țara ta, îndeamnă şi pe mulukul din Bucureşti să țină seamă, de amănuntele pe care ți le dau şi ți le voi mai da.

Memento dramatic

Compania Voiculescu ne-a dat drama *Luminătorii (Les Flambeaux)* a lui Henry Bataille. Pe lîngă obicinuita fecioară nebună din teatrul lui Bataille, mai găsim o nobilă figură de învățat, ce ridică conflictul prea cunoscut. Nu voi intra în amănuntele subiectului. Maeştrii criticei noastre dramatice, d-nii E. D. Fagure şi Emil Nicolau, i-au arătat pe larg toate' frumusețile ei

quaedam alta. Țăranului de la Dunăre i s-a părut însă piesa cu mult prea lungă, cu multă vorbă de prisos şi cu scene ce se pot lăsa la o parte fără pagubă — ca, de pildă, începutul actului al III-lea, pînă la intrarea lui Bouguet rănit — mai ales cînd nu sunt jucate în chip strălucit.

în actul I d. I. Manolescu ne-a dat cu adevărat Impresia unui mare artist; d-na Macri-Eftimiu şi d. Bulandra au jucat bine, lucru cu atît mai merituos pentru cel din urmă, cu cît nu era în rol.

Teatrul Național ne întinereşte. După *Hamlet* şl *Regele Lear,* a urmat un lung şirag de noutăți : *Apus de soare, Primerose, Punctul negru, Heidelberg'ul de altădată.,.* Cu aşa muncă disciplinată, pe nimeni nu-1 va încolți boala veacului : neurastenia. E bine să ne conservăm, păstrîndu-ne energia pentru idealurile naționale.

II

Teheran, luna Gemmadi -4

îțî spuneam în scrisoarea trecută că o piesă originală, ca să fie jucată pe scena Teatrului Național din Teheran, trebuie să fi fost mai întîi respinsă de Givia-dan-Khirad — divanul „înțelepciunei eterne". Piesele se joacă astfel în rînduirea respingerii. Mai sunt totuşi şi abateri.

înțelepții din divan iau parte la reprezentații dintr-o cuşcă de aur, zăbrelită, ce se numeşte *Hajt-Aurang,* sau cele şapte tronuri. De acolo torc caierul înțelepciunei lor, zîmbîndu-şi în barbă, urmărind cu ochii aprinşi mişcările huriilor frumoase... Şi oricît ar fi ei de cuminți, oricît ar fi de adînciți în ştiința sublimă a astrologiei, teatrul începe să-i ademenească prin ispitele luî vii. Căci teatrul e mulțimea de oameni ce ropoteşte în aplauze, rîsul cald al celor mulțumiți, chemarea la focul rampei; teatrul e gloria văzută şi pipăită, mîinile ce se întind să te felicite ; teatrul sunt huriile istețe, pe care nici un eunuc nu le păzeşte ; teatrul e zgomotul ziarelor de a doua zi, larma laudei sau a hulei deopotrivă de

scumpe unui biet suflet omenesc... Şi astfel unii din înțelepți cad în ispită. Privind ani de zile dindărătul zăbrelelor la piesele ce cad sau izbutesc, un şarpe îi muşcă : de ce n-ar face şi el teatru.? O viață întreagă s-au adîncit în astrologie, prin mijlocirea căreia au ajuns în divanul teatrului., La bătrînețe îi încolțeşte slăbiciunea scenei.

In afară de piesele respinse, se mai joacă deci şi încercările înțelepților din Giavidan-Khirad. Cu deosebire avem un astrolog minunat. îl cheamă Ahtir-Uddin-Akhsiketi. Nume lung, dar prea scurt încă fată de qbîrşia strălucită şi de ştiința lui adîncă. Neamul i se trage din soare.' Pe cînd străbunii lui: erau *mirza,,,* cărturari ai noştri „nu se pogoriseră încă din maimuță*, Umblă totuşi ca şi noi,pe două picioare. E cuviincios, sfios, modest şi binevoitor. Niciodată nu ți-ar pomeni de> părinții lui scoborîți din soare. Acum, o mie de ani un strămoş ştia să numere pînă la zece — şi Ahtir-Uddin-Akhsiketi nu e mîndru... Trece prin valea plîngerei ca o albă umbră a înțelepciunei divine : e o mînă întinsă şi prietenoasă, un sfat binevoitor, un cuvînt dulce şi legănat. Niciodată nu vorbeşte de el şi de cinstea de care se bucură la curtea şahului. Bunurile sufletului le recunoaşte ; pe cele pămînteşti, nu. înțelepciunea lui trece pe deasupra, îndreptîndu-se numai spre lucrurile veşnice şi nemişcate. Cînd îți spune ceva< n-are decît o grabă_: să te asculte pe tine. E o ureche pururi plecată la orice părere, un braț gata să culeagă bobul de grîu din mijlocul neghinei.

Un astfel de înțelept se cuvenea să fie în divanul înțelepciunei eterne şi a şi fost ales. Dar chiar de la început se ridică o îndoială. Ahtir-Uddin-Akhsiketi scrisese odinioară un şir de frumoase povestiri : *Tohfat-ul Iraqain.* Era deci un scriitor şi putea deveni şi un dramaturg. Un fior de groază străbătu întreg divanul. înțeleptul cel nou se arăta ca o amenințare.. Un an de zile Ahtir-Uddin-Akhsiketi stătu, aşadar, într-un colț, privit pe sub gene, ocolit, cercetat totuşi în cele mai mici mişcări, ca un vrăşmaş ce nu s-a dat încă pe față. Putea fi el blînd, bun şi îndatoritor, nimeni nu-1 asculta însă şi nici nu-i primea sfatul.

într-o zi, pe cînd Giavidan-Khiradul cumpănea adînci învăţături, intră şi Ahtir-Uddin-Akhsiketi, sfios ca întotdeauna, şi se aşeză mai ia o parte. După ce înţelepţii isprăviră de cuvîntat, Ahtir scoase un maldăr de hîrtie şi trecu în mijloc :

— Străluciţi fii ai înţelepciunei divine şi tu muluk et tawaif, plecaţi urechile voastre răbdătoare la cele ce vă voi citi...

La începuţi toţi se ridicară în picioare, făcind zgomot. Voiau să-1 oprească. Bănuiau că adusese o piesă de teatru. Duşmanul de care se temuse atîta vreme se arăta acum în toata goliciunea Iul. Un înţelept se repezi să-1 sfîşie. par •mulukul îl înduplecă :

—. Nu se cuvine să atingem pe unul din ai noştri; nu trebuie să necinstim sfinţenia divanului înţelepciunei eterne. Citeşte, o, Ahtir-Uddin-Akhsiketi, şi fie ca lumina cerului să se reverse asupra ta.

Ahtir începu să citească, liniştit, blînd, fără nici o tulburare, ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Cu cît îrjsă se adîncea in citire, cu atît feţele se înseninau, ochii se înviorau, gurile zîmbeau. Cînd isprăvi, toţi se sculară şi-1 sărutară. Iar miiluk et tav^aif împreună mînele spre cer, rostind străvechile cuvinte :

, — Alah e mare şi Mahomed e.profetul luî.

Piesa se jucă şi, iireşte, căzu. Persia întreagă respiră ca după o furtună. Ahtir nu mai era o primejdie pentru Teatrul Naţional din Teheran. Dimpotrivă, era o fală şi o strălucire. îşi luă deci locul de cinste cuvenit înaltei înţelepciuni şi firei lui cumpătate. O singură îndatorire i se ceru : să scrie în flecare an cîte o piesă, Ahtir.o scrie, teatrul o joacă şi publicul ridică din umeri, Anul acesta, bunăoară, ne-a reprezentat o comedie — *Zuleica cea. cocoşată,* asupra căreia Teheranul întreg avu altă părere decjt autorul ei... \\

Pilda a' dat roade. Unii înţelepţi au început şă scrie teatru. Pînă şi marele, muluk a fost.cucerit de ispitele scenei. în viaţa lui plină de gînduri înalte şi de griji felurite, găseşte răgazul unei piese pe an.

La temelia instituţiilor noastre este spiritul de familie. Inchină-te dinaintea acestui simţ, pe care se reazimă milenarul nostru neam. Teatrul tinde să fie şi el

o familie : o rudă e fesul mulukului ; o alta scrie drame apocaliptice, pe care Teatrul Naţional le joacă. Viitorul ne mai făgăduieşte şi alte lucruri minunate, AU Rustan Batterie, qualiofin, sau purtătorul de narghileh al mulukului, a scris şi el o tragedie. Privind mereu pe scenă prin geamul cuştei de aur a divanului „înţelepciunei eterne", ispita teatrului l-a încercat şi pe dînsul. Pînă acum n-a îndrăznit încă s-o citească divanului. Aşteaptă numai clipa prielnică de mulţumire de sine a marelui muluk. Cînd va sosi, te voi vesti.

Dar mă vei întreba : ce fac scriitorii voştri de talent ? Aşteaptă. Mai întîi, nu i-a pus nimeni să serie teatru. Apoi, dacă au talent, să fie mulţumiţi cu aţît. Să nu ceară două lucruri. Să năzuiască mai degrabă spre geniu. Geniul este însă' o lungă răbdare. Să-1 cîştige, răbdînd, răbdînd, răbdînd...

Memento dramatic

Acum doi ani scriam în *Convorbiri literare,* între altele, şi următoarele rînduri despre încercările dramatice ale d-lui Diamandy :

„După *Bestia,* d. G. Diamandy îşi urmează traiectoria dramatică prin *Dolorosa,* fără nici o ocolire din drum.

D. Diamandy nu e încă un dramaturg : adică un observator al lumei înconjurătoare în latura ei etică, în legăturile felurite dintre oameni deosebiţi prin cultură, prin creştere, prin stratificaţie socială sau prin fatalităţi organice. D. G. Diamandy nu ştie *încă* vedea şi cu atît mai puţin plăsmui ce n-a putut vedea. Aceste sunt însă cele două însuşiri de căpetenie ale dramaturgului : să prindă notele esenţiale ale unui om din lumea largă şi apoi să le statornicească în icoana vie a unui erou ce trăieşte sub ochii noştri.

D. Diamandy e, în schimb, *un cerebral:* adică un mînuitor de idei. Dacă pentru d-sa oamenii nu trăiesc încă — ideile trăiesc, se mişcă au o fiinţă mai puternică decît realităţile de care ne lovim în fiecare clipă. E un ideolog ce ar tăgădui pumnalul înfipt în plinul pieptului, pentru a nu recunoaşte decît- *ideea* răzbunării pe care o împlineşte. ,

Aceasta e slăbiciunea şi tăria teatrului d-lui G. Diamandy.

Mai întîi, ne duce într-o lume închipuită. Vin pe scenă oameni pe care nu i-ai zărit niciodată la noi, amintindu-ţi doar figuri cunoscute din paginile unor cărţi citite odinioară. O lume de aiurea, cu obiceiuri de aiurea. Te miri că vorbesc româneşte.

Şi totuşi în *Dalorosa,* ca şi în *Bestia,* trăieşte ceva : o teorie, o problemă, o lovire de postulate.

In loc să se ciocnească oamenii, se ciocnesc teoriile scăpate dintr-o cutie fermecată. întîia iese pe scenă, se închină lumei, ţine o cuvîntare, pînă ce scapă din cutie o alta mai războinică. Cele două teorii la început se măsoară, apoi se năpustesc vajnic. Pe urmă, una din ele se duce cu capul spart. Cealaltă rămîne învingătoare. Dar biruinţa e în piesă, nu şi în sufletul nostru.

!ntr-un cuvînt, d. Diamandy n-are viziune artistică şi nici cunoştinţe tehnice prea multe. E totuşi o personalitate : citeşte, gîndeşte şi se lasă străbătut de literatura Apusului în ce are ea mai rodnic. D. Diamandy e frămîntat de probleme felurite, sociale sau estetice, faţă de care ia o atitudine. Ca şi în politică, rămîne un cerebral, pentru care ideile trăiesc viaţa veşniciei.

Deocamdată, e destul. Ştiinţa teatrului va veni poate mai tîrziu — dar intuiţia artistică

Aceste rînduri au fost scrise acum doi ani. De atunci, d. Diamandy a făcut un pas înainte cu *Chemarea codrului* şi altul îndărăt cu Tot *înainte !* De altfel, această dramă e şi cea dintîi lucrare dramatică a autorului. Vitregia timpurilor numai i-a împiedicat realizarea scenică. E cea dintîi şi cea mai artificială. Un singur merit are mai mult decît *Dolorosa* şi *Bestia*: sinceritatea. Nu se petrece la noi, ci în lumea lucrătorilor din Franţa. Sau mai bine : în lumea cărticelelor roşii socialiste, a discuţiilor doctrinare, a broşurilor de propagandă. O operă pe de-a-ntregul cerebrală, uneori interesantă, vioaie, a unui cunoscător al problemelor sociale, dar lipsită de intuiţie artistică şi de tecnica scenică. Teatru nu e. O înnădire de discuţii nu fac la un loc o piesă. Oamenii intru şi ies, se ciocnesc în teorii, dar nu se desprind ca fiinţe vii. Umbre palide. Nici chiar figura patronului, singura mai adînc cercetată, nu e limpede, p: un patron bun sau rău ? Ce însemnătate are orbirea lui ? Accidentele nu interesează în teatru. La urmă, am trage doar încheierea că d. Diamandy e pentru cooperative, în *Bestia* fusese pentru Casa rurală. Toate bune. Rămîne însă ca aceste idei să devină şi idei teatrale.

Aşa, de pildă, în *La Clairiere* a lui Maurice Donnay şi Lucien Descaves, găsim o critică a cooperativelor de lucrători — dar cu ce minunată înfăptuire artistică, cu ce viziune limpede a caracterelor î Orice idee e bună. Mai trebuie şi intuiţia creatoare.

După cum am spus însă, Tot *înainte !* e cea dintîi piesă a d-lui Diamandy. I se pot ierta multe, afară de greşala de a fi fost jucată după alte piese mai reuşite. *Chemarea codrului* o dase de mult uitării.

in

SCRISORI PERSANE

USBEK SCRIE LUI IBBEN

Bucureşti, 10 luna Gemmadi

Bunul meu îbben, mă ţin de cuvînt trimeţîndu-ţi cîteva rînduri asupra teatrului din Bucureşti. Pe dinafară, o casă mare, galbenă şi impunătoare, păzită de un rînd de muscali, din acei din care vedem şi prin Adherbaigianul nostru. Pentru că nu-i prea de demult, şi ca să nu pară şi mai nouă, nimeni nu opreşte măcinarea zidurilor. Noi avem vechimea milenară : coloanele sălei tronului lui Darius din Pasargada stau şi acum în picioare. Alţii însă, neavînd-o, o caută. Arta se adaugă naturei spre a trezi credinţa unui trecut îndepărtat. Un arhitect supraveghează anume sfărîmarea zidurilor, oprind mîna nelegiuită ce s-ar încerca să împiedice biruinţa timpului asupra lucrurilor omeneşti. Mai mult chiar: o ajută, prelungind cu meşteşugire crăpăturile pereţilor în arabescuri ciudate... Astfel, numai la cinci-

zeci de ani, nobila rugină a vremei s-a aşezat peste Teatrul Naţional; o clipă te-ai crede printre ruinele din Fars sau Servîstan, în care găsim urme de artă egipteană rămasă de la lucrătorii aduşi de Cambyse din împărăţia Nilului...

Doresc să-ţi povestesc mai amănunţit chipul cum am petrecut o seară de teatru.

Se reprezenta o piesă naţională, *Zuleica cea cocoşată,* a unui mare cărturar din Giavidan-Khirad, pe care îl voi numi lussuf. La căsuţa luminoasă a biletelor, doi tineri jucau şah : o undă de bucurie împrospăta icoana patriei îndepărtate. Unul dintre ei mă iscodi bănuitor, fără să mă întrebe totuşi ceva. Schimbă un pion şi aşteptă. Celalt mormăi, făcînd o mişcare greşită. Pierduse un turn. Eu cătam cu încordare ; încăierarea se întețea. Un cal şi un nebun lunecară în groapa întunecoasă a morţilor. Regina era ameninţată. O lovitură măiastră aduse şah la rege. Lupta se sfîrşise. Cei doi tineri mă privіră din nou, nedumeriţi. Unul dintre ei, în sfîrşit, mă cercetă :

— Ce doriţi ?

— Un bilet.

Se uitară uimiţi la mine, ca la ceva rar şi ciudat. Apoi, pentru că nu puteau altfel, mi-1 dădură. La vestiar, păzitorul adormise lungit pe doua scaune. Prin colţuri, păianjenii harnici întinseseră pînzele lor subţiri. Reprezentaţia începuse. Totuşi nu-mi fu greu să mă aşez. Un bilet îţi dă dreptul la un rînd întreg de scaune. Poţi sta astfel întins. Asculţi sau dormi, după voinţă. Nu te supără nimeni din faţă, din spate sau pe de lături.

Nu-ţi voi scrie nimic despre piesă, de vreme ce n-am înţeles-o îndeajuns. O fată cocoşată se tăvălea pe jos, ridicînd greutăţi, şi un doctor se înduplecă la urmă s-o primească şi pe dînsa în haremul lui plin de hurii frumoase. Cocoaşa aduce noroc. Nu ştiu dacă îi va fi adus şi strălucitului lussuf.

Din locul meu avui totuşi răgazul să privesc pe scenă şi prin sală, la actori, la înţelepţii Giavidan-Khiradului, ia cele cîteva femei aproape goale din' loje... Privirea

mea răscolea întunericul şi ca un *djin* străbătea cugetele ascunse.

Cum nu mai ascultam piesa, îmi veneau în ureche şoapte nelămurite ce se desluşeau pe încetul.

Gîndurile mute îmi vorbeau. Lucrurile parcă îşi înălţau glasul lor nebănuit. Stam în mijlocul unei simfonii auzite numai de mine.

în cuşca de aur a divanului „înţelepciune! eterne" intră un bărbat măreţ, cu pieptul răsfrînt. înainta pînă la margine, se plecă spre sală, biruitor, ca şi cum noi toţi am fi fost robii lui. Privindu-1 îndelung, îi citii gîndul. îşi zicea :

— Eu sunt lussuf din divanul „înţelepciunea eterne", făuritorul acestei comedii. E oare cineva să nu mă cunoască ?

Din sală îi venea ecoul mut :

— Nimeni, strălucite lussuf.

Măreţul bărbat se îmblînzi. Inima i se îndulci la adierea mulţumirei de sine. Zîmbi o clipă. îşi aduse aminte însă că avea datorii de împlinit faţă de slava numelui. Se înăspri iar. Părea turnat pentru veşnicie. îşi retrăi în minte lungul şirag al strămoşilor falnici : învăţaţi cronicari şi împăraţi bizantini, din care el era cea din urmă înflorire. De cîte ori intra cineva în sală sau în cuşca de aur, îşi zicea :

— Eu sunt lussuf din divanul „înţelepciunei eterne".

Apoi se chibzui dacă trebuie să dea din cap sau să-i întindă mîna. îi cerceta în gînd spiţa neamului şi, numai dacă spiţa mergea departe, lussuf îşi înclina fruntea nepăsătoare. Pe unii nici nu voia să-i vadă. Şartul vieţei lor nu-i apropia de dînsul. Nu erau nici din divan, nici pe aproape de el. îi învăluia deci cu ochi ce nu văd, zicîndu-le parcă în treacăt :

— Eu sunt lussuf din divanul „înţelepciunei eterne".

Alături, un tînăr grăsuliu, cu obloanele pleoapelor lăsate peste ochii adormiţi, torcea un gînd îndepărtat... Icoanele nebune ale Parisului îi jucau pe dinainte, în

rotiri de rochii subțiri, de dantele stropite de spuma șampaniei, de buze încondeiate cu roșu, in șiragul nopților nedormite la masa verde, de caii ce aleargă, de oameni încrezători ce vin să-și ceară banul împrumutat... E Hussein, „fesul" mulukului. Pe umerii lui moi stau ruinile Teatrului, ce-1 îngroapă ca pe un Samson fără vlagă. Teatru, literatură, cultură, vorbe fără înțeles. Ochii lui umbriți urmăresc alte plăsmuiri. Pe lussuf nici nu-1 vede, deși îi citește pe buze veșnicul gînd :

— Eu sunt lussuf din divanul „înțelepciunei eterne".

Mai departe, într-un colț al sălei, Hafiti, marele emir al științei, sta încărcat de slavă și de cinste, lîngă o hurie a artei, șoptindu-i :

-— Ești frumoasă și fermecătoare, mlădioasă ca o floare de crin. Cînd te văd pe scenă, glasul mă încîntâ ca o muzică ; mișcarea, ca tremurarea unei raze de soare. Cu un singur lucru nu mă împac.

— Anume ?

— Faci fericirea altuia.

Huria își arătă ispita dinților albi :

— De multă vreme nu mai fac fericirea nimănui,

înțeleptul Hafiti rămase pe gînduri. Apoi întrebă pe un alt înțelept cunoscător în ale teatrului :

— Huria de lîngă mine nu e Fatima din haremul batonului Yahya Kachi ?

— Nu. E Leila, ce fusese odinioară în haremul lui Nizhami. Acum e a cui ar voi.

Hafiti își mușcă buzele.

— Și eu care credeam că e Fatima lui Yahia Kachi ! Mie Fatima îmi place, și nu Leila !

Ieși atunci grăbit din teatru, cu pumnul strîns :

— Ah, Yahia Kachi ! Va veni și rîndul tâu...

Iar Leila rămase singură, plîngînd pe ruina unei clipe de deznădejde.

întins pe un rînd de scaune, sta ațipit Djami, un aspru judecător al teatrului. Prin minte îi treceau cîrmpeiele sentinței de mîine :

„*Zuleica cea cocoșată* e o comedie minunată. O ființă care, cu toată urîciunea ei trupească, știe ademeni prin

frumusețea sufletului pe cel mai zburdalnic cuceritor de femei. Marele nostru lussuf din Giavidan-Khirad și-a pus pe frunte o nouă cunună de nemurire. Din bogatele izvoare ale geniului său..."

Un prieten îl atinse pe umăr :

— La ce te gîndești, ilustre Djami ?

Djami se scutură încruntat:

— îmi scriu articolul. Citește *Haosul* de mîine : voi fi tare ; voi fi aspru. O astfel de piesă e o rușine pentru teatrul nostru...

în *Haosul* de a doua zi *Zuleica* era însă tot o podoabă a literaturei române...

Lojele goale câscau de urît, arătîndu-și fundul negru al gurei. Nu se mai uitau nici pe scenă, nici la lussuf, ce le spunea mereu :

— Priviți. Eu sunt lussuf din divanul „înțelepciunei eterne".

Frumosul candelabru se gîndea :

„Mi s-a amărît cu atîtea efecte scoase dintr-o biată cocoașă. Cred c-aș fi mai de spirit eu dacă aș cădea în mijlocul sălei."

Pe vreo șapte scaune stătea aromit criticul Zaraf-Badhil, cufundat într-o adîncă visare. Și lui îi treceau prin minte crîmpeiele articolului de mîine. Toate i se păreau minunate. Comedia, de o vervă scinteietoare. Autorul se întrecuse pe sine, ceea ce e atît de greu cînd e vorba de un nemuritor ca lussuf. Actorii jucau dumnezeiește ; decorurile, „specialitatea casei"...

Dar Zaraf-Badhil se scutură deodată, mormăind :

— Mă furaseră cuvintele pe dinainte. Uitasem că mă aflu la Teatrul Național. Mă credeam în dulcele rai al teatrului Walhala-Rublandra. Aici totul e rău : comedia fără sare, actorii fără talent și decorurile fără gust.

Fotoliul E. 18 gemea din încheieturi :

— Abia scăpasem de Locusteanu, și dădui tot peste un critic cu... greutate.

Candelabrul nu mai căuta efecte. I se urîse pînă în adîncul sufletului. Se gîndea :

„Cum aș putea oare să cad fără zgomot și apoi prin întuneric să zvîcnesc pe ușă ?"

începuse să se lase încetinel, dar lussuf îl privea din cuşca lui de aur :

— Bună seara, candelabre. Eu sunt lussuf din divanul „înţelepciunei eterne"...

Şi bietul candelabru trebui să rămînă.

IV

SCRISORILE PERSANE ALE LUI USBEK

Teheran, 18 luna Zilcade

îţi spuneam că menirea Teatrului nostru Naţional nu fusese de la început ca să se joace piese persane. Astfel hotărîse mintea înţeleaptă a înaintaşilor noştri. Vremurile însă se schimbară. Duhul răzvrătirei suflă printre cărturarii noştri. Veacul se povîrni. Mulukul fu silit să se închine. Cum se închină, ţi-am scris. Teatrul începu să reprezinte şi piese persane. Anume cele respinse sau ieşite din pana meşteră a astrologilor din divanul „înţelepciunei eterne", care ar fi fost respinse, dacă n-ar fi izvorît dintr-o obîrşie atît de strălucită. Cuminţenia mulukului înlătură astfel primejdia ce ameninţa destinele teatrului nostru. Sub învelişurile prudenţii lui se păstră neatins firul tradiţiei.

Şi tradiţia e limpede şi hotărîtă : teatrul persan trebuie să joace piese străine. Aşa ne-o arată şi *fargardele* sau versetele Zend *Avestet* „Fii îndrăgiţi ai lui Ahura Mazda, plecaţi-vă ochii harnici pe Vispered ; culegeţi în mintea voastră toate rugăciunile prin care puteţi cuceri pe cei treizeci de «Izedi» ai celor treizeci de zile ale lunei.... Fiţi credincioşi lui Ormuzd şi feriţi-vă de Ahriman, ai cărui ochi strălucesc în toate ispitele şi poftele pămîntului. Nu luaţi în deşert făptura lui Dumnezeu şi nu încercaţi să-1 ajungeţi prin degetele voastre nedibace. Gura păstraţi-o pentru rostirea *Yachtului* liturgic al fiecărui Ized şi Amasaspand. Mîna să vă ducă toiagul

vieţii, care e greu. Lăsaţi pe necredincioşi în încercările nelegiuite ale lui Ahriman."

Astfel grăi Zarathustra în versetul LXIX din Vendt-*dad Sadeh*. Mulukul înţelese că nu se cuvine persanilor să se îndeletnicească cu artele şi îndeosebi cu teatrul. Dar bunele obiceiuri se pierd, după cum se pierd şi cîntecele bătrîneşti. Lumea se apropie de pieirea ei. în lupta milenară a celor două principii, Ahriman se înstăpîneşte tot mai mult peste ruinele globului nostru de tină.-,

Pe cît putu însă mulukul scăpă de pedeapsa judecăţii din urmă sufletele persanilor noştri iubiţi de Ahura Mazda. Teatrul Naţional fu lăsat pe seama necredincioşilor, ce nu cunosc mei dulceaţa limbei pehlevi, nici adîncimea învăţăturilor lui.Zarathustra. Aceasta e-adevărata lui datorie, pe care, prin toate rătăcirile vremilor de azi, şi-o îndeplineşte cu bărbăţie. Ţi-o spun cir s-o ştii — după cum ar zice înţeleptul nostru Akhtir-Uddin-Akhsiketi...

Necredincioşii sunt însă mulţi. Ei au împînzit căile lumei. Ieşind din cuvîntul cărţilor sfinte, s-au răspîndit în toate unghiurile pămîntului. înmulţindu-se, îmbogăţindu-se,"harnici, isteţi, născocitori, încereînd şi uneltind orice, pururi înteţiţi de îndemnul neastîmpărat al *-lui* Ahriman. Văzduhul s-a umplut de sîrme de fier, de turnuri de oţel, de coşuri uriaşe ce scot suflarea caldă a ciclopilor vajnici. Mîna omului n-a lăsat nimic neatins şi neîndrăznit. Şi în teatru, ea s-a străduit cu înverşunare. Munţi întregi de piese s-au ridicat ameninţători.

Strănepot al şahilor din Roma, opreşte-te o clipă la cele ce-ţi voi spune. Cumpăneşte încă o dată înţelepciunea fiilor Iranului şi preţuieşte mintea divină a mulukului nostru.

Un nesfîrşit şirag de piese de teatru sosesc la porţile teatrului. Oricine ar rămîne nedumerit. Unii poate s-ar pune să aleagă în lungile seri de iarnă ce e mai bun sau mai potrivit cu firea noastră de iranieni rătăcitori... Zadarnică încercare ! Să alegi dintr-un aşa belşug ! Şi, pe urmă, de ce să alegi ? „Fii ai aceluiaşi pîntece sunteţi

toți, şi toți deopotrivă dinaintea lui Ahura." Astfel grăia Zarathustra în *Yasna,* şi mulukul îi înțelese învățătura. Pentru ce să joace o piesă şi nu alta ? Pentru ce această nedreptate tocmai în țara dreptății sfinte ? Mulukul nu putea îngădui o părtinire ruşinoasă. Dacă toți credincioşii sunt deopotrivă între ei, se cuvine ca şi necredincioşii să se bucure de aceeaşi bună rînduire.

îndărătul cuştei de aur a divanului „înțelepciunei eterne" se află deci o urnă mare de alabastru. înțelepții se adună în jurul ei. După ce săvîrşesc rugăciunile sfinte, chemînd împlinirea voinței dumnezeieşti, cel mai bătrîn dintre ei scoate cu mina tremurătoare un bilet pe care e scris un număr de piesă.

Atunci mulukul cuvîntează :

— Alah e mare, şi Mahomed e profetul lui.

Apoi citeşte numele piesei. înțelepții se închină pînă la pămînt : voința lui Alah s-a rostit. Un muezin ridicat pe vîrful teatrului împrăştie văzduhului hotărîrea soartei, pe care toți o primesc cu supunere. Căci nu a fost aleasă de o minte omenească, supusă şovăirei şi greşelii, ci de însăşi mintea celui ce nu greşeşte niciodată. în chipul acesta toate neamurile şi toți scriitorii sunt împăcați. Nimeni nu poate înălța glasul nemulțumirei împotriva lui Alah.

Aşa, de pildă, anul acesta au ieşit la sorți următoarele piese :

Ayidahâka Yima sau *Nunta in revoluție* a unui danez.

Yezdegird Balkh sau *Venera si papagalul* a unui german.

Feridun y America sau *Un jiu din America* a unui francez.

Div Akoân sau *Ca să trăieşti fericit* a unui francez.

Sorțul înțelept a călătorit astfel prin mai multe țări şi ca orice sorț a fost orb. Poate n-a căzut bine. Cu siguranță însă că n-a părtinit pe nimeni. Mare lucru, într-o lume în care toți trebuie să fim deopotrivă dinaintea lui Alah. Mulukul nu e decît mîna ce ține spada divinității. Autoritatea lui nu trebuie ştirbită de bănuiala că mintea i-ar putea luneca prin alegere la părtinire — unealta străvechiului Ahriman al cărților noastre sfinte.

Teatrul Național din Teheran, fiind teatrului statului, nu poate fi şi al publicului. Nu se cuvine să fie al amîndurora. Banul statului e tot banul nostru. Nu trebuie *hă* dăm de două ori. „Unde ai dat cu mîna dreaptă, nu mai da şi cu cea stingă" — astfel zicea Zarathustra în *Vendidad Sadeh* (CLXII). Şi înțelepciunea lui e străjuită de mintea cumpănită a mulukului.

Teatrul Național n-are deci nevoie de spectatori numeroşi. Idealul lui ar fi să nu aibă nici unul. Ideal greu de atins, dar nu cu neputință. Mai mult chiar : a şi fost ajuns. Ca om de puțină credință, nu te îndoi de toate, ci închină-te dinaintea faptelor împlinite. Vremea noastră a văzut multe minuni. I-a fost dat s-o vadă şi pe cea mai mare. Era o zi frumoasă, de sărbătoare, cu soare ademenitor ieşit dintre nori risipiți. Pe scena Teatrului Național trebuia să se joace o piesă a unui Gal învățat. Şi, clipă vrednică de trecut în amintirea veşnică a oamenilor, nici un pas nu se rătăci spre Teatrul Național, înțelegi tu măreția unei său' văduve de privitori ? Fu o zi neuitată : năzuințele noastre seculare se înfăptuiseră. Ca şi Simion al vostru, mulukul putea zice : „Şi acum slobozeşte, Doamne, pe robul tău".

Pe dată se adună divanul „înțelepciunei eterne", aducînd mulțumiri lui Alah şi prăznuind pînă noaptea tîrziu. Unii dintre astrologi trăiseră o sută de ani spre a vedea cu ochii lor obosiți cea mai frumoasă clipă a vieții. Iar mulukul porunci ca ziua de 2 luna Zilcade să fie trecută în fastele naționale.

Desigur că nu putea fi decît o zi trecătoare : fericirile sunt scurte. A doua zi începu să vină iarăşi privitori ; uneori se ridică la cîteva zecimi. Oricum, nu mulți. Teatrul Național nu trebuie să stînjenească rnersul celorlalte teatre pornite din sîrguința particularilor îndrăzneți. Nu se cuvine să tăgăduiască altora dreptul de a trăi sub soare. Dimpotrivă, să-i ajute. Apoi, Teatrul Național, fiind o instituție de stat, are îndatorirea de a le face toate frumos şi cu şart. El trebuie să se îngrijească de sănătatea publică. în sala lui mare şi încăpătoare se cade să fie loc din belşug pentru hrănirea plămînilor. „Căci nu te vei gîndi numai la suflet, ci şi

Ia trup" — zicea Zarathustra. „Focul care purifică toate să nu te prindă de viu", rosteşte o altă învăţătură a aceluiaşi profet. Şi pentru ca lumea să nu fie primejduită de foc, adaugă mulukul nostru, e bine să nu se adune prea multă la un loc !

Şi nu se adună.

Vrednicia mulukului de acum a îndreptat lăcomia de bani a mulucilor de odinioară. Lumea se duce aiurea. Acolo poate să ardă. Statul nu mai are nici o răspundere.

Dar pentru a ajunge la un ţel atît de greu, au trebuit multe măsuri şi grele strădanii. Despre unele ţi-am amintit: căci felul alegerii pieselor persane e una din aceste măsuri. Mai sunt şi altele.

Memento dramatic

Usbek trăieşte într-o ţară îndepărtată, cu alte obiceiuri, cari, deşi bătrînă, a mai păstrat din urmele vieţii patriarhale. La noi e altfel. Teatrul nostru Naţional nu-şi face repertoriul prin întîmplările zarului. Dimpotrivă. Divanul se adună şî cîntăreşte cu multă scumpătate fiecare piesă înainte de a o juca. în lungi zile înţelepţii cumpănesc meritele fiecărui lucru. E drept că după atîta chibzuială, repertoriul nu iese întotdeauna mai fericit ca cel din Teheran. Dar înţelepciunea veche a zis : *nimium aîtercando veritas amittitur* — discutînd prea mult, adevărul se întunecă. Dintr-un astfel de întuneric, a ieşit desigur şi ideea divanului nostru naţional de a juca *Dragoste neîngăduită* a lui Pierre Wolf, o piesă meşteşugit făcută pe o temelie şubredă. Din ea ne rămîne în amintire mai ales jocul patetic al d-rei Tina Barbu. De altfel, d. Ion Manolescu şi d-ra Tina Barbu sunt cei doi artişti patetici ai noştri.

Compania Voiculescu-Bulandra ne-a dat *învierea* lui Henri Bataille, după Tolstoi. Romanul e formidabil prin sufletul lui epic. deşi străin inimilor noastre. Prinţii noştri nu se devotează prostituatelor. Dacă ar fi fost scris acum cincizeci de ani, l-am fi numit melodramatic. Ieşit însă din pana celui mare poet al timpurilor moderne şi din mijlocul unei literaturi pietiste, e privit ca o capodoperă. Din enormul bloc de granit al lui Tolstoi, Bataille a tăiat o piesă de teatru cu destoinicie şi cu realism. Nu înseamnă însă că poate fi pusă alături de roman.

D-na Marioara Voiculescu, artistă de temperament şi de pasiune, dar totodată şi cea mai neverosimilă dintre artistele noastre bune, a căutat să adapteze felul d-sale artificial de a spune cu cerinţele realiste ale piesei. Melopea convenţională a glasului se întreba mereu ce cată în mijlocul gesturilor pline de realitate şi" viaţă.

‚MĂRIOARA VOICULESCU" SAU „DESPRE CELEBRITATE"

în *învierea* lui Henry Bataille, după romanul lui Tolstoi, d-na Marioara Voiculescu întrupează pe Maslova.

Una dintre cele mai frumoase şi mai elegante artiste joacă un act întreg sub haina cenuşie a puşcăriei, în mijlocul atîtor femei neţesălate şi viţioase. Stă pe o bancă alături de sticla de rachiu. Soarbe prelung din băutura fericirei. Se şterge la gură cu dosul palmei. îşi petrece degetele prin părul roşcat ce cade în ţurţuri. Apoi îşi pune mîna în sin. Se cutremură nervos! Ride. Pufăie dintr-o ţigare neisprăvită. Plînge. Pe sub piele îi trece un lung fior... Setea o chinuie. Se înăbuşe. Mai bea lacom, în înghiţituri largi, năvalnice. Apoi ochii i se umezesc, mintea i se întunecă. Şovăieşte în mers, cuvintele i se împleticesc. E beată. într-un cuvînt, d-na Voiculescu e în rol. E o adevărată Maslova, o fiinţă trecută prin purgatoriul unei case ospitaliere şi legănată pe unda turbure a alcoolului. Mişcările o ajută. Viţiul, lunecîndu-î sub pielea trandafirie, o furnică în mii de înţepături ; vulgaritatea i se pogoară în vîrful degetelor harnice, în umerii ce se mişcă mereu, în picioarele aruncate unul peste altul.

Dar Maslova trebuie să şi vorbească. Şi atunci se întîmplă ceva neaşteptat. O melopee scurtă, zvîcnitoare, aspră, fără sonoritate, sacadată şi nefirească lunecă printre gesturile fireşti :

— Am iu-bit şi eu o-da-tă... Vin-o în-coa-ce, dră-gu-ţo... Pa-ra-le ai ? Ştii că aş a-vea ne-vo-ie de ce-va ba-ni...

Stai o clipă nedumerit... Sunetele cad unul după altul, desprinse, dezarticulate, cu o urcare monotonă a glasului şi cu frîngerea lui deodată. Ideea se rupe astfel în două : o jumătate se înalţă năvalnic, iar cealaltă se pierde în începuturile sfioase ale ideei ce vine... Lucrurile cele mai potolite freamătă sub lava clocotitoare. Ar voi să izbucnească. Nu izbuteşte însă niciodată. Artista nu e un vulcan stins. Nu e nici un vulcan în erupţie. în adincurile pămîntului gem ciclopii, lovind pe nicovalele înroşite. Zgomotul ne vine. Opera mînilor lor nu iese totuşi la lumina zilei...

Dacă ai auzi pentru întîiaşi dată această silnică melopee, pătimaşă şi abruptă, ai avea poate un sentiment de nedumerire. Noi am auzit-o însă de atîtea ori! în aceeaşi surdă şi nefirească cîntare, psalmodia şi Salomea :

— lo-kha-na, Io-kha-na, dă-mi buze-le ta-le ro-şii ca jloa-rea sîn-ge-lui, gu-ra ta... O, Na-ra-bod, Na-ra-bod, ui-te lu-na.

Din pieptul frînt de boală al Margaretei Gautier picurau notele liturghiei :

— Ar-mand, sa ştii că te-am iu-bit. Eu mor, dar te-am iu-bit...

Şi aceeaşi flacără se zbătea şi atunci cînd zicea servitoarei :

— Ma-ri-o, dă-mi un pa-har cu a-pă. Mi-e se-te, du-te şi a-dă-mi un pa-har cu a-pă...

Cum nu pui temei numai pe părerea ta, te uiţi împrejur. Vezi oameni bine hrăniţi, pleşuvi şi cu ochelari de aur ascultînd cu încordare cupletele smucite ale d-nei Voiculescu. întregul Lipscani plînge şi rîde cu talentata noastră artistă. Uitînd o clipă muzica aurului, finanţa vine la teatru să audă „cealaltă muzică ce-i place"... D-na Marioara Voiculescu e în gustul burghezimei. Dacă s-ar hotărî într-o zi să rostească numai silaba dinţii a cuvintelor, născocind o limbă nouă, ar găsi acelaşi răsunet cald.

De ce ?

D-na Mărioara Voiculescu — sau mai bine „Mărioara Voiculescu" — a păşit pragul celebrităţii...

N-am cunoscut-o totdeauna aşa.

Pe vremuri era domnişoara Mărioara Voiculescu de la Teatrul Naţional. Nu ajunsese încă celebră, dar era talentată. Inchizînd ochii, o văd şi acum în alba apariţie, a Clarei din *Stingerea,* a Leliei din *Manasse,* a Julietei din *Romeo şi Julieta,* a Jeanei din *Papa Lebonnard.* Păşea atît de sfios şi punea în joc atît firesc ! Avea glasul ca toată lumea : nu prea armonios, dar natural. Pe atunci, d-ra Voiculescu mai socotea că năzuinţa din urmă a unui artist e să se apropie de viaţă, s-o prindă în vădirile ei cele mai mărunte. Nu-şi crease încă un gen personal. Stăruia să fie în marea artă ce curge potolită in marginile adevărului. Nu era insă singură. Şi alţi artişti păşeau alături. Cu timpul însă i se urî cu această tovărăşie. Trîntind uşa Teatrului Naţional, ieşi să adulmece aerul proaspăt al libertăţii...

O văd ca acum în podoabele tinereţii biruitoare, străbătînd pe jos Calea Victoriei. Era o zi însorită. Lumea unduia, în mişcări leneşe şi cotite, bucuroasă de viaţă. Toţi se dădeau la o parte, făcîndu-i loc. Unii o cunoşteau şi o iubeau ca pe o speranţă a scenei. Cei mai mulţi o admirau ca pe o femeie frumoasă, fără s-o cunoască. Toate capetele se întorceau. îndărăt mergea un mare bărbat al ţărei noastre : Hasdeu. Nimeni însă nu-1 privea. Ochii se îndreptau numai spre d-ra Voiculescu. Mă gîndii atunci la un articol al lui Jules Lemaître. Fiind întrebat ce ar fi dorit să se fi născut, el răspunse : întîi o femeie frumoasă, apoi un ţigan lăutar cuceritor de inimi (era pe vremea lui Rigo) şi la urmă un stăpînitor de popoare.

D-ra Mărioara Voiculescu alesese soarta cea mai bună : era femeie frumoasă şi artistă de talent — adică de două ori femeie frumoasă... în drum secera prinosul de închid nare al tuturor trecătorilor.

Pe cînd păşea biruitoare prin mulţimea ce se dă la o parte, cineva mă întrebă :

— încotro se îndreaptă oare d-ra Mărioara Voiculescu ?

Nu i-am răspuns nimic.

D-ra Voiculescu îşi cunoştea însă ţinta. Ieşind de la Teatrul Naţional, pasul i se îndrepta spre... *celebritate.*

A ajuns. D-ra Voiculescu e astăzi „Mărioara Voiculescu". E celebră. A fi celebru nu înseamnă cu necesitate a avea şi talent. „Mărioara Voiculescu" are însă şi talent. E o întîmplare. Nu e celebră numai prin talent. Aş zice : dimpotrivă.

A fi celebru înseamnă a pătrunde în cît mai multe conştiinţi. Cum şi pe ce căi ? Oricum şi fără alegere. Ziarele au mii de glasuri. Să le punem în slujba noastră, întîi le arunci, a doua oară dai din cap, a treia oară îţi rămîne un crîmpei de părere, care încetul cu încetul se înfiripează şi se întăreşte. Zidurile Ierichonului au căzut la o armonie de harpă. Conştiinţele noastre sunt mai slabe. Picătura de apă a lui Aristoteles străbate piatra cea mai puternică. Prin pereţii moi ai minţei noastre se preling infiltraţiile părerilor altora. Că aceste păreri pornesc uneori dintr-un izvor întinat n-are nici o însemnătate, îşi împlinesc rostul lor şi aşa. Stăruieşte — iată punctul de razim pe care îl căuta în zadar Archimede. Bunurile acestei lumi sunt în voinţa ta. Sorii se vor pogorî de pe boltă în mîna celui ce va şti să-i rîvnească cu hotărîre.

Celebritatea nu e un bun al sufletului. Sufletul nu se schimbă atît de lesne. Prin voinţă nu poţi cîştiga talent. Celebritatea e un bun din afară. Ea stă în părerea altora, în nisipurile mişcătoare ale opiniei publice, pe care vuiturile le suflă în toate părţile. Trebuie deci să ademeneşti pe Eol. în puterea lui sunt adierile şi furtunile.

Mai trebuie să-ţi făureşti şi o originalitate. Oricare : bună sau rea. Originalitate să fie. Să păşeşti alături, să-ţi mlădiezi glasul altfel, să cînţi sau să gemi. să urci sau să pogori, să stai nemişcat sau să te zbuciumi, să ţipi sau să şopteşti. Să ai numai un fel al tău : felul Sarah Bernhardt, felul Lavaliere sau felul „Mărioara Voiculescu". Poate fi împotriva artei, poate fi chiar împotriva gustului nostru Ercule torcea la picioarele Omfalei. Publicul vine cu vremea încătuşat la picioarele artistului răb-

dator. Noutatea ispiteşte, răbdarea întăreşte şi Eol suflă puternic în focul ce sporeşte... Dintr-o scfnteie se face un adevărat prăpăd.

„Mărioara Voiculescu" este deci o celebritate națională. Toate faptele sale, publice sau intime, sunt un bun al contemporanilor. în jurul lor acul harnic al limbei brodează înflorituri nenumărate. Sunt un subiect în jurul ceaiului de la cinci, ca şi războiul european.

Ajunge.

Prin sfatul meu n-aş putea-o abate din această cale. Nici n-aş voi. Artistul dramatic nu viețuieşte printr-o operă trainică. După el nu rămîne nimic, pentru a fi judecat cu scumpătate de urmaşi. Arta lui se risipeşte o dată cu noi. Sa nu-şi pună deci un țel prea îndepărtat. Să ne învăluie într-o rețea de ademeniri, să ne mişte, să ne cucerească. Oricum. Pe orice căi : chiar prin cele mai nefireşti. Gustul nostru n-are decît o dorință : să fie siluit. El e femeie : îi place forța. Totul poate prinde. Contagiunea mintală e un fenomen social. Trebuie să ştii numai s-o trezeşti. Artistul dramatic să n-o ocolească. Arta lui, neavînd caracterul perenității, să se mulțumească cu clipa de acum : cu toate bunurile morale şi materiale ale celebrității.

TEATRUL NAȚIONAL : „MĂTUŞICA" („MA TANTE D'HONFLEUR") DE PAUL GAVAULT

Ieşind de la *Mătuşica* fui oprit în drum de un necunoscut :

— Să nu mă întrebi cum mă cheamă, îmi zise. N-am nume. Sunt un cetățean ce-şi plăteşte dările către stat. Printre dări privesc şi pe cea a teatrului : viu la toate piesele ce se joacă. împing îngăduința şi mai departe : mă cred dator să-ți urmăresc şi cronicile. Te caut de mult. Te pîndesc la ieşire, dar pleci înaintea căderii cortinei. Să fie un dezgust al meseriei, sau o vină a repertoriului ? Poate şi una şi alta. Acum eşti al meu. Nu vei scăpa pînă nu-mi vei fi ascultat plîngerea. Şi ține bine minte : eu nu vorbesc numai pentru mine. Dacă glasul meu nu e solul unui neam ce piere, e totuşi pristavul unui public ce se înstrăinează de Teatrul Național. Aşa m-a învățat se vorbesc d. Goga. Căci în răgazuri mai citesc şi poezii patriotice. Stînd în casă, cuceresc adesea Ardealul.

în vremea aceasta, în cronice dramatice, întinzi şerbeturi lungi şi beai cafea turcească. Ce zic, turcească ? Persană !... în „amurgul scăzut" cad povestirile lui Usbek ca grele boabe de chihlimbar... Mulukul din Teheran, divanul înțelepciunei eterne, mărețul lussuf, învățăturile lui Zarathustra, întîmplările emirului ştiinței Hafiti şi ale lui Zaraf-Badhil se leagănă într-o proză pe care d. Duiliu Zamfirescu o numeşte cu drept cuvînt „o beltea lipicioasă". Asta ne trebuia nouă acum : poveşti per-

sane înnădite la *Cele o mie şi una de nopţi !* Pe cînd şi minuni din timpul califului Arun-al Ra'şid ? îmi vei zice : nu-s poveşti, ci ficţiuni cu un înţeles străveziu şi hotârît. Cu putinţă : dar oare e vremea ficţiunilor ? À învălui totul în pilde, parabole şi alegorii e o lene a minţei. Spune bărbăteşte ce ai de spus, nu ca în Orientul trîndav. O cugetare se rosteşte neted ; după ea trebuie să vină alta, tot atît de netedă. Cînd te opreşti să dai broboade ademinitoare celei dintîi înseamnă că cea de a doua a rămas pe drum : fie că a plecat dintr-un izvor sărac, fie că a fost oprită în creştere de lucruri zadarnice. In artă mai merge : arta e o lene a minţei. în critică, nu. Pornind de la o idee, înfige-o adînc în sufletul cititorilor. Efeminere nu ne trebuie. Atitudinile obosite, epicureice, învăluite în jocuri de pînze, străvezii pot fi'bune în marea zădărnicie a artei. Critica trebuie să fie îndrumătoare şi educativă. Ia pildă, de la d. lorga. Iată un om hotărît, ce im-şi chinuieşte cuvintele, nu se încurcă în nevrednice remuşcâri şi pentru care Isis nu mai arc nici un văl : *nuda sed non impudica.*

Lasă-ţi deci persanii în pace. Usbek odihnească-şi peniţa prea harnică. Nu mai rătăci pe întunecoasele uliţi ale Teheranului, ca un calif ce se îmbracă în cerşetor spre a auzi nevoile adevărate ale poporului. întoarce-te bărbăteşte în mijlocul nostru, printre contimporani şi în jalea Teatrului Naţional. Lucrurile vorbesc : *sunt lacrymae rerum.* Fă-te tălmaciul lor. Ai îndrăzneala de a numi oamenii şi greşelile pe nume.

Eu făcui speriat cu mîna :

— *Na' onzon, billahmin ech şeitan er redjin!* Adică : îndărăt, diavole !

Şi vrui să plec. Necunoscutul mă ţinu pe loc :

— Nu vei pleca. De cînd cu scrisorile persane, nici nu mai ştii româneşte Nădăjduiesc însă că nu ne vei fi uitat limba cu totul. Mă vei înţelege deci. Fiindcă nu voieşti să-ţi cunoşti datoria, îţi voi arăta-o eu. Şi pînă nu vom isprăvi, nu vei scăpa de mine.

întoarce-ţi privirea îndărăt spre Teatrul Naţional şi gindeşte-te la lungul calvar pe care l-am urcat împreună de la începutul acestei toamne. Piese româneşti slabe : patru din ele respinse mai întîi şi apoi jucate prin meşteşugiri şi învoiri de curte orientală. Au căzut toate. A cincea e *Voichiţa* unui înţelept din „divanul înţelepciunei eterne", după cum şi trei din celelalte patru fuseseră pornite tot din seraiul divanului. A căzut şi ea, fireşterŞi cu dînsa s-a curmat repertorul naţional. Teatrul încetează de a fi Naţional, pentru a se pune în slujba frumosului etern. E încă o menire a lui foarte îndreptăţită. Cum şi-a împlinit-o insă ? Ştii tot aşa de bine ca şi mine. Uneori la întîmplare, trăgînd la sorţi din numărul neisprăvit de piese ale teatrului universal : *Nunta in revoluţie, Apostolul, Venera şi papagalul, Dragoste ne'mgăduitâ...* Piese oarecare, întru nimic mai altfel decît altele. Unele cu totul străine de nevoile şi preocupările noastre sufleteşti, ca *Venera şi papagalul* sau *Apostolul;* altele, discutabile, ca *Dragoste neîngăduită.* Nici una însă făcută să oprească alegerea unei direcţii ce îmbrăţişează un repertor universal de doua ori milenar. Alteori s-a pogorît de-a dreptul la farsă. Şi nu din întîmplare, ci cugetat şi pe îndelete. în urma unei căderi naţionale trebuia să vină un succes străin, ca şi cum acest succes străin ar fi răspuns unei nobile încercări de artă nerăsplătită de publicul nepriceput. Atunci am avut : *Ca să trăieşti fericit, Un fiu din America* şi acum *Mătuşica.*

întîi, un principiu greşit : Teatrul Naţional n-are menirea să joace farse franceze. Apoi, o alegere greşită : aceste farse sunt luate la întîmplare. după străruinţele actorilor.

Căci ce este această *Mătuşica* ? F, oare o comedie ? De m-aş vedea silit să mănînc pine K.K. şi tot n-aş mărturisi că e o comedie. Nimic nu e mai jalnic decît o farsă ce ar voi să pară comedie : e jalea hainelor negre ce încep să se roadă. Dar *Mătuşica* e o farsă cinstită ; i se cuvine această recunoaştere. Intrări şi ieşiri fanteziste, întîmplări silnice, scene nelogice, substituiri de situaţii — în sfîrşit, un joc sincer şi deschis. O farsă ce nu se ridică dincolo de picior, ca pantofarul lui Apelles. Locul ei nu era deci la Teatrul Naţional. Trebuie s-o spui hotărît, cum au mai spus-o şi alţii. Să intre odată în conştiinţa direcţiei că nu se poate scoborî la acest fel de cîrpeli dramatice. Să ia pildă de la celalt teatru, care, cu toată libertatea de a juca orice, şi-a făcut totuşi un repertor din

Tolstoi, Oscar Wilde, Bataille, Alexandru Dumas. I-a fost dat Teatrului nostru subve»ționat de stat să alunece la farsele bulevardelor pariziene. Nici literatura noastră dramatică nu cîştigă, nici arta. Spune-o — şi nu o dată, ci de zece ori, ca să zdrobeşti nepăsarea celor ce duc frînele teatrului. Fâ-ți datoria...

Necunoscutul se opri să răsufle. Găsii prilejul, înainte de a pleca, să-i răspund :

— Cetățene, ai vorbit cuminte. Îmi cunoşti datoria. Fiecare însă ne purtăm fatalitățile naşterii. Melcul îşi duce casa în spinare ; pe unele femei le supără şi cămaşa de noapte. Lasă-mă deci cu persanii mei şi cu fumurile poveştilor orientale. Şi cum văd că spiritul d-tale îmbracă forme „naționale", fă-ți dreptate singur. Pune mîna pe condei sau pe vergi. Căci după cum spunea poetul Horatiu :

> ...vertere modum Cormidine fustis.

Adică

> ...îsi schimbă omul fehil si de frica bîtei.

IN MARGINEA LUI „HAMLET"

La notițele asupra *Regelui Lear*, publicate în *Flacăra*, mai adaug cîteva însemnări în marginea lui *Hamlet*. Desigur că şi de data aceasta încep cu o adîncă închinare dinaintea lui Shakespeare şi a nemuritoarei lui tragedii., îndeplinindu-mi pioasa datorie cuvenită şi geniului, dar şi superstiției pe care scurgerea a trei sute de ani a țesut-o în jurul lui, îmi iau apoi libertatea acestor note marginale...

Rolul lui Hamlet a ispitit pe cei mai mari actori. Fiecare i-a dat o interpretare deosebită : lucru vrednic de ținut în seamă. Racine şi Corneille sunt tălmăciți numai într-un fel. Se pot juca mai bine sau mai rău, dar nu e nici o şovăire asupra concepției lor. E numai un Neron, numai un Cid, numai un Polyeucte, numai o Berenice sau o Phedre, pe cînd sunt nenumărate chipuri de a înțelege pe Hamlet. Pentru ce această deosebire ?

Teatrul francez este un teatru limpede. La temelia lui se află cele două unități : unitatea de acțiune şi unitatea psihologică. Tartuffe este ipocrit de la început pînă la sfîrşit; *Avarul* avar; *Mizantropul* mizantrop. Bătrîna povață a lui Horațiu e păstrată cu neştirbire :

> ...Servetur ad iraum,
> Qualis ab incepto processerit, ct &ibi constet... !

Tot aşa şi 'n teatrul grecesc. Nu sunt doi Oedipi, după cum şi Oreste sau Agamemnon e unul. în eroii lui Shakespeare întîinpinăm, dimpotrivă, o bogăţie sufletească mai mare, cu un amestec mai îmbelşugat de însuşiri si scăderi, de patimi şi de seninătăţi.

înlăuntrul acestei preţioase bogăţii se află însă şi unele elemente ce se ciocnesc fără a se putea topi într-o unitate armonică. De aici, felurimea interpretărilor. Prin coprinsul lor, eroii lui Shakespeare sunt, fireşte, mai aproape de noi modernii decît eroii teatrului clasic. Dar acest coprins merge adese divergent pînă la contradicţie, în Hamlet găseşti orice ai căuta ; l-ai putea tălmăci cu temeinicie oricum ai voi. Un rînd din text îţi vine totdeauna în ajutor... Nehotărît, şovăitor de obicei, uneori însă hotărît, energic, punîndu-şi toată viaţa în slujba unei idei de răzbunare ; trist, melancolic, visător mai totdeauna, deşi din cînd în cînd spiritual, vorbăreţ, vesel ; delicat sufleteşte, plin de drăgălăşie, prietenos şi dulce ^V. odată, adese însă brutal şi crud ; religios şi chiar supersli„os în unele clipe, sceptic în altele ; acoperit, bănuitor, ascunzîndu-şi-cu grijă planurile, prefăcîndu-se numai nebun, pentru a fi apoi îndrăzneţ sau nebun pe dn-a-ntregul... Toate contrastele sunt unite ; frumoasa unitate clasică e numai un cuvînt. S-ar crede totuşi că arc o axă statornică în dragostea fiiască.

Dar cînd umbra tatălui său vorbeşte de sub pămînt :

— Juraţi pe sabia mea.

Hamlet îi răspunde :

— Bine ai spus, cîrtiţă bătrînă... Cum poţi tu însă lucra aGolo sub pămînt ?

Sau :

— Ei, prietene din pivniţă...

cu o bătaie de joc ce nu se potriveşte cu pietatea şi respectul cuvenit unui tată.

Tot aşa, de pildă, la început iubeşte pe Ofelia, apoi n-b mai iubeşte... Pentru ce ? Omeneşte, se poate fără nici o lămurire alta. Sentimentele se nasc din adîncul inconştientului şi se topesc în acelaşi inconştient. în teatru, îmi trebuie o motivare. Şi dacă n-o mai iubeşte, de ce o înjoseşte mereu, trimiţînd-o la „mănăstire", fără nici un prilej de nemulţumire ?

în jurul lui Hamlet se pot ridica astfel nenumărate întrebări. Unele din ele n-au nici un răspuns. Cele mai multe însă au două sau trei răspunsuri. Aruncate în sufletul nostru, ele trezesc un lung şirag de ecouri...

Pentru ce, de pildă, ori de cîte ori se apropie de ţintă, Hamlet se îndepărtează repede de ea prelungind îndoiala ? Cînd Claudiu se spovedeşte, Hamlet nu-1 străpunge cu sabia. Găsindu-1 îngenuncheat în rugăciune, îl cruţă pentru a nu i se duce sufletul în rai. Şi totuşi, în monolog zisese : „A muri, a dormi, *nimic altceva..."*, semn că nu credea în viaţa de apoi. Altă dată între el şi mama lui se pune umbra bătrinului tată... Acţiunea se opreşte. La mijloc se aşterne episodul Ofeliei, nenumărate disertaţii filozofice şi alte amănunte ce abat mersul ei firesc in linii cotite.

într-un cuvînt, caracterul lui Hamlet e mult mai cuprinzător, mai vast şi mai modern decît caracterul eroilor clasici, dar lunecă adese la contrazicere. Acţiunea ia astfel o desfăşurare ce nu ajunge la un sfîrşit decît după prelungi rătăciri... Laolaltă, definiţia lui Goethe e dreaptă : „Hamlet e un suflet împovărat cu o mare sarcină şi nedestoinic să o îndeplinească". în marginile acestei definiţii, sunt totuşi atîtea abateri de amănunte cu privire la caracterul lui Hamlet !

Aceleaşi observaţii se pot face asupra fiecăruia dintre eroii shakespearieni. Din *Hamlet* voi lua numai pe Polonius. Mare discuţie şi In jurul acestui sfetnic al Danemarcei I E un erou de comedie, un guraliv stupid şi comic, sau un vrednic curtean, cam mărginit, dar demn-şi cu greutatea cuvenită sarcinei lui de ministru ? La noi a fost totdeauna jucat în caricatură. D-nii Ion Niculescu şi Belcot ne-au scos în lumină efectele comice. în alte părţi (la Comedia Franceză, de pildă) i s-a dat mai multă seriozitate. Unde stă adevărul ?

Şi de o parte, şi de alta. Vina cade asupra lui Shakespeare. Polonius e lipsit dc unitate sufletească. Nu e acelaşi de la început pînă la sfîrşit. în actul întîi, el este un bărbat cumpănit, cu oarecare Înfloritură zadarnică în vorbă, dar cuminte, după cum se şi cuvenea unui sfetnic

de rege. Căci să nu uităm că regele Claudius zice despre dînsul : „Capul nu e mai unit de inimă, inima nu slujeşte mai credincios gura, decît e legat tronul Danemarcei de Polonius". Cînd Laerte pleacă în Franța, Polonius îi dă sfaturi pline de bune învățături. Şi tot aşa şi Ofeliei. Nici o urmă de ridicul în cuvintele lui.

Peste acest substrat sufletesc, Shakespeare aşterne mai apoi un altul. In locul venerabilului sfetnic, vedem răsărind un bătrîn copilăros, gureş şi gol, pierzîndu-şi şirul gîndirei, încîlcindu-se într-o vorbire comică fără sfîrşit, rm adevărat erou de farsă, o largă caricatură a curtezanului senil şi linguşitor. Cel dintîi Polonius era mai aproape de adevăr, dar acesta din urmă e mai plin de efecte şi mai simbolic. Şi unul şi altul se găsesc însă alăturați, fără a face la un loc un singur om.

Una din caracteristicile cele mai zguduitoare ale teatrului lui Shakespeare e ceea ce s-a numit cu drept cuvînt *materializarea ideilor.* Sub lovitura puternicei imaginații a poetului, ideile abstracte se concretizează, devenind elemente dramatice de o mare putere sugestivă... De aceea au şi fost întrebuințate apoi în teatrul romantic cu prisosință.

Macbeth omorînd pe Banquo, îi vede umbra la banchet. Umbra desigur este materializarea remuşcării lui Macbeth. Nimeni n-o zăreşte, dar el o vede acolo pe scaunul lui. După cum grecii, aceşti mari simbolişti, au întrupat remuşcarea în Erinii, tot aşa şi Shakespeare a dat acestui puternic sentiment un corp. Cele trei vrăjitoare de la începutul piesei sunt personificarea ispitelor. Voind să ucidă pe Duncan, el vede înaintea cehilor un pumnal : altă ispită a crimei. Lady Macbeth zăreşte pe mînă o pată închipuită, „pe care n-ar putea-o spăla toate apele oceanului". Pata este mustrarea de conştiință. Richard al III-lea e înconjurat pe patul morței de fantomele oamenilor pe care i-a ucis.

Şi în *Hamlet* avem o umbră şi poate cea mai cunoscută. Cu toate acestea, ea nu are înțelesul adînc al celorlalte umbre shakespeariene. Dacă fantoma bătrînului rege ar închipui ideea răzbunărei şi imboldul împlinirei datoriei filiale, ea s-ar arăta numai lui Hamlet, ca o prelungire a propriilor lui frămîntări sufleteşti. Fantoma ar fi simbolică. în *Hamlet* însă umbra se arată şi lui Horațio, şi lui Bernardo, şi lui Marcellus, ce nu erau deloc amestecați în drama din Elseneur. Avem deci o stafie adevărată, văzută de ochii tutulor, şi nu proiectarea unei conştiinți bolnave şi chinuite. Noi nu credem însă în stafii.

Astfel se întîmplă că cea mai celebră dintre „fantomele" lui Shakespeare este şi cea mai lipsită de valoare poetică.

Multe ar fi observațiile de amănunt asupra lui *Hamlet.* Mă mărginesc însă aici. Shakespeare e un haos şi întru nimic asemănător scriitorilor clasici. A fost un om de geniu, cu o imaginație uimitoare, dar şi un profesionist al teatrului. Actor şi director de trupă, el a lucrat în grabă, strîns de nevoile zilei. Piesele lui, de la o reprezentație la alta, s-au mlădiat după împrejurări, au crescut prin înnădirile lui sau ale colaboratorilor lui. Iată de ce le lipseşte unitatea şi desăvîrşîrea amănunțitelor. Teatrul lui nu e o operă de migăleală artistică. Uneori Shakespeare a trebuit să-şi potrivească eroii după actorii ce aveau să-i joace... O singură pildă. Noi ne închipuim pe Hamlet un tînăr palid, melancolic, visător şi imberb, după cum se şi reprezintă ades. în textul lui Shakespeare, Hamlet e însă cu barbă şi gras... De unde această nepotrivire ? Actorul care trebuia să-1 joace, Richard Burbadge, era scurt, gras, bărbos şi astmatic.

Astfel împrejurările din afară pot înrîuri asupra concepțiilor artistice.

[„POVEŞTILE FOCULUI" DE VICTOR EFTIMIU]

Sub titlul de *Poveştile jocului,* d. Victor Eftimiu îşi adună la un loc, în ediţia Minerva, cîteva povestiri mai scurte şi una mai lungă.

Mai toate sunt luate din viaţa macedoneană.

D. Victor Eftimiu e poetul liric cunoscut şi poetul dramatic şi mai cunoscut. Ne aşteptam deci să ne dea o proză poetică. E povestea veche a poeţilor scoborîţi pe pămînt ce se împleticesc în aripele lor nefolositoare. E povestea, de pildă, a lui Anghel, care vîntură perioade nesfîrşite şi sonore pentru a spune lucruri ce s-ar fi putut cetlui în cuvinte puţine.

Notiţele critice închinate volumului d-lui Victor £f-Jimiu preamăreau, fireşte, proza lui poetică. Lauda era însă convenţională.

Proza d-lui Eftimiu nu e lirică. Nici n-ai bănui ca e scrisă de un poet. Nici o căutare de icoane. Nici o migăleală de vorbe sonore şi colorate. Dimpotrivă, cea mai mare simplicitate pretutindeni. Fraze scurte şi curgătoare.

Prin cuprinsul lor, ce îmbrăţişează un colţ necunoscut al vieţii fraţilor noştri, ele adaugă interesul literar şi pe cel etnologic. în *Cel din urmă albanez* cadrul se lărgeşte înspre roman.

Toate aceste povestiri te cîştigă prm simplicitatea lor liniştită şi prin economia verbală. Una din ele, *Spovedania lui Hagi-Tudose,* se ridică peste celelalte prin fantezie şi prin nuanţa observaţiei.

TEATRUL NAŢIONAL :

„RINGALA", DRAMA ÎN CINCI ACTE DE VICTOR EFTIMIU

. Prin ziarul *Dimineaţa,* d. Victor Eftimiu face următoarele declaraţii :

„Mai întîi, ţin să spun că *Ringala* este plină de -«greşeli istorice>-. O spun eu cel dintîi, ca să iau confraţilor plăcerea de a descoperi ei acest cusur al piesei... Cred însă că anumite lipsuri de «adevăr istoric» nu micşorează valoarea literară a unei opere dramatice."

Aşadar, în cîteva cuvinte, d. Victor Eftimiu pune problema teatrului istoric, sau — şi mai larg — problema întrebuinţării, trecutului în creaţiunea artistică. Şi, fireşte, d. Victor Eftimiu crede că adevărul istoric e un lucru aproape zadarnic. Artistul nu poate fi robul iui. Ficţiunea pluteşte pe deasupra realităţii. Dacă ar fi avut mai mult răgaz, ne-ar fi adus pilde din Shakespeare. Sub mantia lui Shakespeare e atîta loc, încît se poate găsi orice. Cele mai întunecoase melodrame romantice au crescut din tulpina viguroasă a marelui dramaturg. D. Victor Eftimiu ar fi putut deci zice :

Shakespeare nu ţine seamă de adevărul istoric. Adese nu respectă nici coloarea epocei în care se desfăşoară tragediile lui. Răsfoind cronici vechi, el nu urmăreşte decît efectul teatral; pe stativele istoriei îşi împleteşte bogatele lui ficţiuni. Lăsînd cercetarea trecutului pe seama altora, îşi dezlănţuie imaginaţia în ciocnirea patîmelor omeneşti'. „Omul" se recunoaşte în oglinda lui, „oamenii", nu totdeauna. Şi nici nu e nevoie.

Iată pentru ce abaterile de la adevărul istoric sunt numeroase în teatrul marelui Willy. Le poţi găsi la cea dintîi întoarcere a foaiei.

în *Coriolan,* se pomeneşte de Alexandru cel Mare şi de Galian, Hamlet a învăţat la universitatea din Wittemberg. în *Henric al V-lea,* se vorbeşte de cucerirea Con-, stantinopolului. în *Hernie al Vî-lea,* e citat Machiavel. în *Troilus şi Cressida,* se serbează duminica. In *Timon din Atena,* hîrtia e cunoscută ; în *Pericles,* pistoalele. în *Visul unei nopţi de vară,* se trag descărcaturi de tun şi un tată îşi trimite fata la mănăstire. Lartius numeşte pe Coriolan „un soldat cum ar fi dorit Caton", deşi Caton trăieşte sute de ani după Coriolan. în *Poveste de iarnă,* Delfi e o insulă ; Antigona debarcă pe ţărmurile Boemiei. în tragediile naţionale, pe lîngă victoriile de Ia Poitiers, Crecy şi Azincourt, Shakespeare înnădeşte şi alte biruinţe, spre preamărirea Angliei. în *Regele Lear,* bretonii se închină lui Jupiter, Apollo şi Marte. în Popeşte *de iarnă,* Giulio Romano e sculptor, şi nu pictor. în *Henric al Vl-lea* (partea 1), Jeanne d'Are e o vrăjitoare desfrînatâ.

Cezar e arătat ca un lăudăros şi îngîmfat. „Lucrurile care m-au ameninţat, zice el, nu m-au privit decît din spate ; îndată ce-au văzut faţa lui Cezar, au fugit". Sau ; „Primejdia ştie bine că Cezar e mai tare ca ea ; suntem doi lei născuţi în aceeaşi zi, dar eu sunt cel mai mare şi mai puternic". Sau : „Cunosc un singur om împotriva căruia nu poate izbuti nici un atac şi care rămîne nemişcat, nezguduit — şi acel om sunt eu".

Shakespeare semănînd cu atîta ncatirnarc mlădiţele imaginaţiei printre vreascurile uscate ale istoriei, urmaşii lui au mers în aceeaşi brazdă. Nu mă voi opri asupra lui Alexandre Dumas-pere. Din *Henri III et sa cour* ieşi întreaga dramă romantică franceză. Istoria devine un cui. Rămîne să atîrni de el şi un tablou. în *Ruy-Blas,* regina Marie-Anne de Neubourg e zugrăvită cu trăsăturile reginei Marie-Louise d'Orleans, luate din *Memoriile Curţei Spaniei* ale contesei d'Aulnoy. Prin trecutul Franţei, Victor Hugo îşi primbla lumina fantastică a ochilor săi : Francisc I e un desfrînat, Ludovic al XHI-lea, un slab de minte, Richelieu, un însetat de sînge...

Libertatea poetului e deci neţărmurită... Teatrul e studiul sufletului omenesc. Ţinta lui e adevărul psihologic. Adevărul istoric poate fi uneori siluit. Amănuntele pot fi născocite şi încătuşate în vederea unui anumit efect teatral... Şi, pe urmă, cine ştie ce a fost odată — acum cîteva sute de ani ! Istoria zilelor noastre ne trece pe sub ochi şi nimeni nu e în stare s-o statornicească în linii sigure. în zugrăvirea ei se amestecă felul de înţelegere al fiecăruia. Epocile trecute sunt un larg cîmp de presupuneri, pe care istoricii se încearcă să-1 umple cu măruntişul lor. Artistul are altă menire. El creează...

Astfel ar fi zis d. Victor Eftimiu dacă ar fi avut răgaz. Şi astfel se pune problema : o problemă delicată, în privinţa căreia aş înclina spre următoarea părere, răspunzîndu-i :

Mi-ai scos înainte pe Shakespeare. Mă aşteptam. Nu mi-ai dovedit însă nimic... Greşelile lui Shakespeare nu pot deveni merite nici la el, nici mai cu seamă la alţii. A vorbi de pistoale pe timpul lui Pericles şi de Caton pe timpul lui Coriolan înseamnă a face un anacronism. Că l-a făcut Shakespeare, nu e mai puţin un anacronism. Nu-i vom căuta un alt nume mai dulce. Admiraţia nu trebuie să meargă pînă la idolatrie. Să ne păstrăm spiritul critic în orice împrejurare şî pentru oricine. Siluirea adevărului istoric rămîne o siluire şi la Shakespeare, ca şi la cel mai neînsemnat scriitor. Shakespeare e Shakespeare prin alte însuşiri. Să le imităm, de putem, şi să nu ne mărginim numai la scăderile lui. Despre teatrul lui Victor Hugo nici nu mai vorbesc : adevărul psihologic e tot atît de puţin respectat ca şi adevărul istoric...

Problema se dezleagă altfel...

Pentru ce se îndreaptă scriitorii spre trecutul ţării lor ? De ce nu se mărginesc numai la timpurile de faţă, pe care le cunosc mai bine ? Dacă, de pildă, *Ringala* ar fi fost numai o simplă dramă de dragoste, de ce a aruncat-o d. Eftimiu îndărăt cu cîteva sute de ani, în loc s-o îmbrace în haina dramei moderne ? Am fi simtit-o mai

aproape de noi şi am fi înțeles-o mai bine... *Ringala* însă nu e un conflict oarecare de iubire. E o piesă istorică. Ținteşte să ne zugrăvească o epocă, nişte oameni anumiți, un mediu... Altminteri, chiar dacă scriitorul ar fi voit s-o aşeze în trecut, ar fi pus-o să se petreacă în tara *Himerei,* şi nu în țara Moldovei.

Eroii fiind Alexandru cel Bun şî spătarul Coman, înseamnă că a voit să ne trezească în suflet ecoul sentimentelor închinate acestor mari figuri ale neamului nostru. Altfel, i-ar fi chemat : voievodul Pace-Bună şi spătarul Spată-Lată. Pe Alexandru cel Bun îl iubim ; de el ne leagă amintiri ancestrale. Figura lui o vedem numai într-un fel. Nu e îngăduit poetului să ni-1 schimbe. Dacă voieşte, născocească un alt erou închipuit. Acestei creații dăruiască-i orice însuşiri şi scăderi. Unui Alexandru cel Bun, unui Ştefan cel Mare sau unui Mihai Viteazul nu i se poate însă micşora valoarea simbolică, fără a ştirbi ceva din cuprinsul conştiinței noastre naționale. Hasdeu a ales pe Răzvan, d. Davjla, pe Vlaicu-Vodă ; amîndoi, figuri aproape necunoscute în panteonul rasei. In jurul lor, scriitorii puteau țese slobod plasa ficțiunei.

Operele literare ce-şi scot subiectul din trecut trebuie deci să observe *coloarea istorică.* Altfel, n-ar avea nici'un cuvînt să se îndrepte spre trecut. Cînd se încheagă în jurul unei figuri mari a neamului, se cuvine să observe şi *adevărul istoric.* Cu atât mai rău dacă nu e teatral : nu trebuia adus pe scenă. Din noaptea vremei se pot alege însă şi figuri mai şterse, lunecate în amurgul sufletului nostru. în jurul lor poetul e liber să-şi scuture prisosul imaginației': adevărul istoric nu mai e un imperativ categoric. E un cîmp totuşi şi mai bogat : cîmpul pe care 1-a deșțelenit cu atîta stăruință Walter Scott şi Prosper Merimee. Subiectele lor sunt plăsmuite ; eroii sunt creații pe de-a-ntregul. Poetul păstrează numai coloarea vremei ; opera de artă ținteşte la evocarea unei epoci şi a unui mediu. Aici e viitorul romanului şi al teatrului istoric.

D. Victor Eftimiu şi-a luat o sarcină cu mult mai grea : a voit să ne zugrăvească un erou național. Alterațiile aduse personalității lui Coman sau a Ringalei nu ne mişcă prea mult. Micşorînd însă icoana lui Alexandru, ne ştirbeşte ceva din avutul conştiinței noastre. Aceasta în principiu : amănuntele le vom vedea mai tîrziu.

II

Ringala d-lui Victor Eftimiu e o „dramă istorică", după cum o numeşte însuşi autorul. Dar nu e numai atît. Mai e şi o dramă sentimentală, în nici o legătură cu drama istorică şi crescută peste dînsa într-o măsură îngrijitoare. Avem deci două piese amestecate, deşi netopite într-un singur metal. Povestea e veche. La strămoşul nostru Terențiu se numea : *contaminatio.* La d. Victor Eftimiu e un obicei înrădăcinat. In *înşir'te, mărgărite,* fata cea mică a lui Alb-împărat se prefăcea în Zîna florilor. Prefacere supărătoare. în *Cocoşul negru,* piesa se împleticea din două fire nu numai deosebite, ci şi învrăjbite. De o parte, tragedia fatalității antice a voievodului Nenoroc din actul I, IV şi V, iar pe de alta, tragedia omului pornit pe cale rea după o chibzuință coaptă. Nu mai era la mijloc fatalitatea lui Oedip, ci liberul arbitru al lui Faust. Şi aceste două idei dramatice divergente călătoreau alături, se îmbrățişau fără a se topi într-un tot armonios, în *Ringala,* de asemeni : drama istorică e zădărnicită în mers de o altă dramă de dragoste, la ale cărei scăderi ne vom opri mai tîrziu...

Poate că sunt un critic cu perucă şi nu văd teatrul decît prin Aristot şi Racine... Dar nici Shakespeare nu m-ar îndupleca să cred că teatrul e altceva decît un spectacol ce ştie să-ți încătuşeze interesul în jurul unei singure acțiuni. Două acțiuni e mai mult decît una, dar totodată şi mai puțin. Aritmetica dramatică nu se aseamănă cu cealaltă. Am spus-o de mai multe ori şi nu voi înceta s-o mai spun : o piesă e o construcție geometrică şi logică în jurul unei singure idei dramatice. Cînd e polimorfă, e ca si cum ar fi amorfă.

D. Victor Eftimiu e cel mai de seamă talent dramatic al. generației de după Caragiale. învîrtindu-sc însă prea

repede, nu şi-a găsit încă o axă stabilă. După o activitate atît de rodnică şi de generoasă, ar fi vremea să se pătrundă de gîndul că în artă nu trăiesc decît operele puternic clădite în jurul unui principiu unitar. Tot ce nu e organic se macină cu timpul...

Ringala ar fi trebuit deci să fie numai o dramă istorică. Ar fi fost de ajuns; o linie dreaptă, şi nu una frîntă. De altfel, găsim în *Ringala* aproape întreaga dramă cioplită în tăieturi viguroase. D. Eftimiu nu păcătuieşte prin lipsuri, ci prin adausuri. Dacă s-ar mai scutura, opera lui ar rămîne ceea ce se cuvine să fie...

Piesa istorică e netedă : *Ringala,* nevasta polonă a lui Alexandru cel Bun, îmboldită de episcopul catolic Ion Sartorius, voieşte să troacă ţara Moldovei la catolicism. Bătrînul Alexandru se lasă ademenit de Papa. Mitropolitul ţării şi unii dintre episcopi lunecă şi ei la învoire. Se împotrivesc însă boierii, şi mai cu seamă logofătul Jumătate şi epicul erou de la Marienburg, spătarul Coman... Uneltirile papistaşe sunt zădărnicite. Alexandru îşi înţelege în sfîrşit datoria către legea strămoşească. Ringla e izgonită...

lată drama istorică. Nici nu se putea un subiect mai bine înnodat şi mai vrednic de interes. Mai întîi, o lume aproape necunoscută, din care s-ar fi desprins cei doi eroi mai însemnaţi, Ringala şi spătarul Coman, prea puţin cunoscuţi şi ei. Dramaturgul i-ar fi zugrăvit deci cu o oarecare libertate de penel, fără a fi nevoit să se ţină strîns legat de amănuntele unui adevăr istoric prea silnic. Alexandru ar fi fost aruncat în fund, ca un munte uriaş acoperit de ceaţă şi de nori — aşa cum se şi cuvenea...

Actul întîi este actul firesc de ..expoziţie" al acestei acţiuni istorice. La un sfat al boierilor se ridică conflictul dintre boierii patrioţi şi Ringala şi Sartorius, ce împinsese pe domn la închinarea ţării către Polonia şi acum urzeau şi lepădarea Moldovei de religia părinţilor...

Subiectul e bine şi neted pus. A părut totuşi lung şi pe alocuri prea cunoscut. D. Victor Eftimiu e un scriitor pitoresc ; uneori însă înnădeşte prea multe petice pitoreşti. Perindarea armeanului Avedik cu daruri, a tătarului Petru Şoldan cu cei cincizeci de flăcăi ai lui, a ţiganului Şofultea cu cincisprezece ţigani, a călugărului Teodosie din părţile Ohrîdei încetinesc acţiunea, ca şi episodul primîrei evreilor în ţară. Nu pare nici nouă. Ne gîndîm la perindarea voievozilor peţitori din *tnşir'te, mărgărite.* Piesa nu se înnoadă decît numai în clipa în care Alexandru vorbeşte de închinarea steagului Moldovei către Polonia, iar spătarul Coman se ridică trufaş din mijlocul sfatului, rostind : „De ce să închini steagul Moldovei, măria-ta ? De ce închini steagul ?" Şi Ringala, pentru a scăpa de Coman, îl trimite să ajute pe poloni împotriva teutonilor, sub cuvînt că Vladislav i-ar fi făgăduit neatîrnarea ţărei de va fi ajutat de moldoveni. E o minciună. De aici numai ar fi trebuit să vină pieirea Ringalei.

Acţiunea nu înaintează apoi decît în actul al treilea. Ringala, scăpată de Coman, hotărăşte pe mitropolitul Grigore şi pe cîţiva episcopi să treacă la religia catolică. E sfat mare. Se chibzuieşte trecerea întregei ţări. Logofătul Jumătate se împotriveşte, dar e prea slab ca să poată stăvili răul. Soseşte însă şi Coman, biruitorul Marienburgului. Cînd afiă ce se uneltise în contra legei strămoşeşti, cînd află că Vladislav nu făgăduise niciodată neatîrnarea Moldovei, izbucneşte în cuvinte grele şi amare. Partea din urmă a acestui act e cea mai frumoasă şi mai epică din întreaga piesă. Mai are şi meritul de a fi izvorită din miezul ei, şi nu pe de lături, ca de obicei. E o pagină nobilă şi plină de avînt, care ne-a încălzit şi înălţat.

Acţiunea s-ar fi putut prelungi încă printr-un act, pînă ce Alexandru, luminat pe deplin de urzelile primejdioase ale Ringalei, ar fi izgonit-o. Astfel s-ar fi sfîrşit drama.

După cum am mai spus însă, d. Victor Eftimiu a mai adăugat şi o dramă sentimentală. „Nu se putea şi fără puţină dragoste." Se putea. într-o piesă istorică şi cu un subiect politic, dragostea ar fi putut lipsi. Iar dacă e, ar fi trebuit topită în acţiune şi nu alăturată.

O fată de la curte, Despina, iubeşte pe Sorin, fratele lui Coman, cu oastea căruia şi plecase în Polonia. întors -j în solie, oşteanul intră în camera doamnei. Ringala nu-1 mai văzuse, deşi era fiul fostului domn şi nepotul lui Alexandru. Cit pare de puțin adevărat ! Dintr-o ochire; se îndrăgeşte de Sorin, silindu-se să-1 ademenească, ca în vechea poveste biblică a lui Iosif şi a nevestei lui Putifar. întregul act al doilea nu c numai cu desăvîrşire de prisos, ci şi îndoielnic... Sorin nu e cucerit de cuvintele înflăcărate ale Ringalci. înfuriată, doamna porunceşte să fie închis într-un turn, cu toate că în curte îi .păştea calul, iar Despina şi voievodul aveau să-1 caute peste cîteva clipe...

Povestea aceasta e nefolositoare, melodramatică şi plină de neadevăr. Din nefericire, nu se ispräveşte aici. îşi aruncă zadarnica ei umbră şi în actul al III-lea şi al IV-lea, dar mai ales în actul al V-Iea. Aflîndu-se cuvîntul pentru care Sorin fusese închis în turn de Ringala, în hotărirea lui Alexandru de a-şi alunga soția netrebnică intră şi mînia soțului înşelat. Sfîrşitul, de altfel frumos şi eroic, este deci întrucîtva scoborît din acest, amestec mărunt şi nefolositor unei drame istorice. Singură dragostea de țară trebuia să îndrumezc gîndul cel bun al voievodului...

Lipsită de episodul sentimental şi îngrădită la actul întîi, al treilea şi la un alt act rotunjit din actul al patrulea si al cincilea, *Ringala* d-lui Victor Eftimiu ar fi fost în adevăr o „dramă istorică", vrednică de a întregi repertoriul nostru național.

III

Trecutul poate fi folosit în trei feluri intr-o creație artistică.

Mai întîi, ca.o îndepărtată epocă, pe al cărei pitoresc poetul voieşte să-1 însuflețească. Ținta scriitorului e numai evocarea lui ; subiectul şi eroii sunt însă luați din lumea Închipuirii. în acest înțeles, Walter Scott a tras larga frescă a evului mediu în minunatele lui romane ; Prosper Merimee ne-a schițat tabloul Franței războaielor religioase în *Chronique de Chartes IX* şi chiar Sienckiewiez ne-a zugrăvit Roma imperială în *Quo vadis ?* E drept că în *Quo vadis ?* se perindă şi Neron şi Petroniu : se perindă totuşi ca nişte umbre. Greutatea povestirii cade asupra eroilor plăsmuiți : Vinicius, Lygia, Ursus, Chilon. Prin felurimea lor, ei întregesc vasta icoană a Romei neroniane, singurul țel al romancierului.

Operele aceste cuprinzătoare se razimă, prin urmare, mai mult pe îndemînarea „compoziției" decît pe însemnătatea fiecărei figuri în parte. Şi dacă nu li se poate cere un strîns adevăr istoric, li se cuvine însă păstrarea tonalității timpului. Aşa, de pildă, în *Ringala* sunt cîteva scene lipsite de întipărirea vremei.

Discuția din actul I, „vrednică de soborul cărturarilor din Cracovia", asupra obîrşiei moldovenilor şi asupra felului cum s-a plămădit limba noastră, arată o luminată conştiință națională nefirească veacului al XV-lea, în care se petrece acțiunea *Ringalei*. Tot aşa în actul al IV-lea, Despina scrie letopisețul țării cu „slove latineşti şi grai moldovenesc" — ceea ce cade iarăşi alături de epocă.

Am dat numai cîteva pilde. *Ringala,* de altfel, nu şi-a pus ca țintă evocarea pitorească a trecutului, prin mijlocirea unor eroi plăsmuiți. Are, negreşit, şi dintre aceştia, şi din cei mai bine zugrăviți, în care imaginația poetului s-a jucat slobod.

începutul actului al IV-lea, bunăoară, e plin de poezie arhaică, de măreție primitivă şi de fantezie. Coman dictînd stareților letopisețul țării, cei doi călugări Timofte şi Pafnute nemernici şi tîmpiți, centenarul episcop Iosef vorbind într-aiure întregesc un interior îndemînatic prins. Tot aşa şi ostaşul Binişor, trimes de spătarul Coman din Polonia la curtea lui Alexandru. E pitoresc, dar şi zadarnic mersului acțiunei. Un alt vestitor sosise înaintea lui Sorin. Cîteva clipe după aceea vine şi Coman. Solia lui Binişor era deci de prisos. Coman nu aşteptase învoirea lui Alexandru spre a porni din Polonia. Binişor nu mai avea ce căuta pe scenă. într-o piesă de teatru totul ar trebui subordonat acțiunei. D. Victor Eftimiu îşi revarsă însă fantezia în figuri lăturalnice, fără a se gîndi la înlănțuirea dramei.

Din aceeaşi lume a ficţiunei sunt luaţi de asemeni şi Sorin şi Despina — creaţiuni şterse, ce stăvilesc desfăşurarea faptelor, printr-o silnică idilă de dragoste. Toată partea aceasta ar putea fi înlăturată. Nu e scrisă pentru noi, ci, ca şi povestea Mirei Miralenei din *Cocoşul negru*, pentru cei ce vor şi... „puţină dragoste".

In al doilea rînd, trecutul poate fi folosit în creaţiuni artistice prin chemarea la viaţă a unor figuri adevărate, asupra cărora, însă, istoria nerevărsînd o lumină prea orbitoare, poetul şi-o împrăştie pe a sa. El cercetează ungherele trecutului, risipindu-şi belşugul imaginaţiei. Din cîteva rînduri ale lui Miron Costin, Hasdeu a scos icoană vie a lui Răzvan; din întunericul preistoriei noastre, d. Davila a scos pe vicleanul Vlaicu-Vodă. Şi în *Ringala* găsim astfel de figuri lăturalnice smulse din negurile vremei : pe spătarul Coman şi pe însăşi Ringala.

Spătarul Coman e creaţiunea cea mai izbutită a dramei, un erou întreg sufleteşte, tăiat din granitul cronicarilor, un iubitor de ţară, de neatîrnarea şi de legea ei strămoşească, un cuvînt drept şi răspicat, o mînă proptită pe paloşul războaielor, iar la nevoie, şi pe pana ce înnemureşte povestea eroică a Moldovei. De la început şi pînă la sfîrşit e o fiinţă vie, hotărîtă, neşovăitoare, epică şi simbolică pentru rasa acelor boieri de ispravă care, printre atîţia nemernici, ne-au păstrat pînă în zilele noastre o moşie şi iubirea de moşie.

Abaterile istorice cu privire la Coman n-au nici o însemnătate. Că n-a fost fiul lui Iuga-Vodă şi deci nici nepotul lui Alexandru cel Bun e un amănunt fără greutate. Că strălucita bătălie de la Marienburg s-a urmat cîtva timp după plecarea Ringalei din ţară, e iarăşi cu putinţă. Poetul e slobod să înlănţuie împrejurările în vederea efectului teatral. Faptele sunt luate din penumbra istoriei. Ele n-au intrat încă în conştiinţa naţională. Dimpotrivă, de abia acum le scoate poetul la lumină, orînduindu-le cu meşteşug, spre a ne cuceri şi mai temeinic. Libertatea lui e neţărmurită.

Nu tot atît de armonic turnată e şi Ringala, din care autorul a voit să facă figura centrală a dramei sale.

Fiind ispitit de această domniţă poloneză, rătăcită pe tronul Moldovei, d. Eftimiu a voit să-i întregească oarecum „monografia sufletească". Deşi zugrăvirea caracterelor e unul din temeiurile cele mai de seamă ale artei dramatice, această zugrăvire trebuie totuşi determinată în marginile unei acţiuni hotărîte. Pilda lui Shakespeare nu poate fi adusă nici aici : e totdeauna o pildă rea celorlalţi scriitori.

în Ringala, d. Eftimiu a văzut trei note : dragostea pentru religia catolică, la a cărei statornicire în Moldova lucrează sub îndemnul episcopului Ion Sartorius ; dragostea pentru Polonia, căreia vrea să-i închine ţara ; suspinul acoperit al inimei de a avea un bărbat cu mult mai bătrîn decît dînsa...

Dragostea pentru catolicism îşi scade din înţelesul şi puterea ei, din faptul că Ringala singură o explică prin ademenirile frumoaselor rugăciuni latine, prin cîntecile orgei, în sfîrşit, prin latura tulburătoare şi poetică a cultului apusean. Ea nu porneşte deci dintr-o neînfrînată credinţă religioasă sau dintr-o concepţie politică. Cînd pleci numai de la un sentiment poetic, nu te războieşti să-1 înrădăcinezi gloatelor de ţărani încovoiaţi pe brazda neagră...

Dragostea pentru Polonia e cu putinţă. îşi iubea ţara copilăriei şi socotea că e bine ca Moldova să i se închine. Din nefericire însă, întregimea sufletească a eroinei se frînge sub penelul d-lui Eftimiu. Voind să scape de Coman, Ringala spune că Vladislav i-a făgăduit neatîrnarea Moldovei. Şi cînd nu i-o dă, Ringala se întoarce împotriva Poloniei. îşi aduce aminte de celălalt frate, Svidrigelo, cerînd lui Alexandru să-1 ajute împotriva lui Vladislav. Ringala doreşte deodată neatîrnarea ţării, cu primejdia oricărui război. Arzînd ce a adorat, rostul ei politic pe pămîntul Moldovei e îndoios şi şovăitor zugrăvit.

Mai rămîne nemulţumirea Ringalei de a avea un bărbat cu mult mai bătrîn decît dînsa, ce o face să lunece la dragostea pentru necunoscutul Sorin, dragoste nepregătită, silnică şi supărătoare. De altfel, după cum am mai spus, nu intră nici în ţesătura unei piese istorice a cărei axă e un fapt politic. Aşa că, deşi Ringala sufleteşte e

din rasa năprasnicei doamna Clara şi a ambiţioasei Vidra, nu are nici vigoarea, nici unitatea acestor două eroine.

Trecutul se mai poate folosi încă într-un fel, smulgînd de pe înălţimi marele figuri naţionale încununate şi de lumina istoriei, şi de dragostea noastră recunoscătoare. D. Delavrancea a făcut-o in minunatul d-sale poem *Apus de soare.* Sarcina poetului e cu mult mai grea ; cîmpul fanteziei lui e cu mult mai îngrădit. Se cuvine ca mîna artistului să fie mai sigură şi mai pioasă. Să nu pogoare. Dacă poate, să înalţe.

E drept că în *Ringala* Alexandru cel Bun nu e figura centrală a dramei. Greutatea ei cade mai mult asupra Ringalei şi a spătarului Coman. Totuşi şi Alexandru are un rost cumpănitor...

Acest Alexandru, pe care cronicarul Ureche îl zugrăveşte ca : „fiind mai întreg şi mai cuminte decît cei trecuţi înaintea domniei lui, şi multe rîvnind şi nevoind spre cele de folos sufletului şi împodobit cu darul de înţelepciune" ; acest Alexandru, pe care imaginaţia noastră îl vede ca pe adevăratul întemeietor al aşezării moldoveneşti, se coboară la d. Eftimiu la rolul îndoielnic al unui bătrîn supus poruncilor nevestei sale mai tinere. Ringala îl întoarce cum voieşte. Sub ochii lui, ea minte boierilor că Vtadislav a făgăduit neatîrnarea Moldovei de-1 vor ajuta împotriva teutonilor. Alexandru, voind să tăgăduiască, murmură ceva... O privire aprigă a Ringalei îi taie însă şirul vorbirei. Epica războire a lui Coman de la Marîenburg porneşte, prin urmare, din această minciună a tinerei doamne, pe care Alexandru n-o putuse înfrunta la timp. Sub barba albă a voievodului, Ringala unelteşte trecerea ţării la catolicism, închide într-un turn pe Iosef, episcopul Rădăuţilor, şi pe Sorin, iubitul ei de-o clipă, fără să se gîndească că ar putea fi descoperită. E gata chiar să împingă ţara spre război cu Polonia, ajutînd pe Svidrigelo, ducele Lituaniei... Un astfel de rol ruşinos nu i se potriveşte lui Alexandru. Numai opereta scoboară zeii din Olimp, spre a-i preface în eroii din *La belle Helene* sau din *Orphee aux enfers...* O dramă istorică, nu.

E drept că în actul al V-lea, d. Eftimiu vrea să înalte din nou pe Alexandru în clipa cînd îşi alungă nevasta'... Voievodul povesteşte boierilor că el a făcut întotdeauna ce a voit, că sub masca îngăduinţei şi-a urmat gîndul ascuns, lăsînd pe Ringala să creadă că-i îndeplineşte voia. Cu alte cuvinte, un fel de Vlaicu-Vodă. Vorbe... vorbe... vorbe... cum ar spune d. Eftimiu. Bietul voievod se laudă.

îndelungul celor patru acte, el nu fusese decît o unealtă în mîinile voluntare ale Ringalei... Şi aceasta e vina de căpetenie a dramei d-lui Victor Eftimiu.

Sunt lucruri ce nu pot fi frămîntate după voinţă, pentru a fi turnate în tipare prea strimte.

CEL DINTÎI CÎNTAREȚ ROMÂN AL ITALIEI : GHEORGHE ASACHI

Fără a fi un mare poet, Asachl a fost un poet; nu pentru că a făcut versuri, ci pentru că simțirea i-a vibrat. E drept că inspirația lui s-a frînt curind, o dată cu primăvara vieții, după ce se deşteptase în cea mai mare poetică țară din lume : *Italia.* împrejurările învălmăşite ale Moldovei au ucis repede în pieptul lui Asachi poetul ce se înfiripase la vederea ruinelor Forului Roman şi la flacăra dragostei ideale pentru Bianca Milesi ; înăbuşind poetul, au trezit în loc pe omul de bine şi de inițiativă nepregetată, ce şi-a revărsat peste Moldova darurile activității lui timp de jumătate de veac. Şi, cumpănind lucrurile, țara noastră avea pe atunci mai mare nevoie de o energie practică decît de un talent poetic.

Deşi poetul n-a trăit în Asachi decît atît cît trăiesc trandafirii, *artistul* a rămas totuşi pururi viu în el. Prin pornirea firei lui şi prin buna şcoală pe care o urmase în Italia, în mijlocul neamului celui mai pricepător al frumosului, Asachi a rămas un artist. Versurile lui, lipsite de căldură, au o armonie necunoscută pe vremea aceea, o varietate de metru şi o prețiozitate de formă în care se vede înrîurirea italiană. Limba lui Asachi e câteodată nesigură : nu vom găsi totuşi decît puține abateri de la eufonie şi de la euritmie.

Asachi a înțeles frumosul întotdeauna, deşi l-a înfăptuit mai arare, neavînd o chemare hotărîtă. A alergat de la una la alta, ostenindu-se repede. în locul unui poet, găsim adesea numai un artist. E şi aceasta ceva : literatura noastră a cunoscut puțini artişti în începuturile ei. Printre versificatorii timpului, lipsiți de inspirație poetică şi de priceperea frumuseței exterioare, Asachi se ridică aproape singur ca un om cu o ureche simțitoare la cadențe, ca un înțelegător al sonorității şi al metrului felurit.

Cele două coarde însemnate ale lui Asachi au fost : dragostea şi patriotismul. Amîndouă au vibrat mai întîi la Roma.

Dragostea lui Asachi cu Bianca Milesi e cunoscută prin studiul d-lui dr. C. I. Istrati. Ea fu un viu îndemn pentru Asachi în înțelegerea frumosului şi în iubirea neamului său îndepărtat, pe a cărui slavă o citeau împreună pe pietrele Columnei lui Traian țintuindu-1 chiar de la început într-o atmosferă de artă, de iubire şi de frumusețe morală.

E neîndoios că această dragoste a fost platonică. Poeziile în care e cîntată sunt dezbrăcate de orice senzualism. Ele au fost scrise mai întîi în italieneşte, prin înrîurirea poeților italieni, şi mai ales a marelui cântăreț al dragostei neîmplinite, a lui Petrarca, care a rămas pînă la urmă „maestrul" lui Asachi. Versurile acestea, şi prin noutatea formei —- sunt sonete — şi prin frumusețea plastică a unora din ele, dar, cu deosebire, prin înălțimea şi seninătatea sentimentului, se ridică peste poezia timpului, nesigură ca armonie şi plină de senzualismul poeziei noi greceşti. Se vede pe dată că izvorul de inspirație a lui Asachi nu e în Anacreon sau în Atanasie Cristopulo, ci în Petrarca.

Deşi motivele nu sunt noi, deşi limba şovăieşte uneori, e o fericire totuşi că la începutul poeziei noastre găsim acest ciclu de versuri de dragoste în care o pasiune nobilă îmbracă o haină armonioasă.

Icoana Biancăi e evocată într-un vers minunat :

Uşurel, pe Monte-Pincio, între pinii verzi răzbate...

ca o umbră elisiană ce se plimbă pe aleile umbroase ale Muntelui Pincio.

Cele trei sonete *Patima,* cu toată prețiozitatea simțirii, sunt încă frumoase şi, cu unele prefaceri de cuvinte învechite, ar putea fi gustate şi azi pentru finețea lor. Pe alocuri găsim o plasticitate cu adevărat parnasiană :

Auzit-au Apeninul eho al durerei mele
Ce din sîn Amor îmi stoarce in tăcut-a nopței clipă ;
Răsunat-au pin'la Istru patimile cele grele,
Ce nu vindecă Higea, nici Fîntîna Aganipă.

A doua notă mai puternică a poeziei lui Asachi e nota patriotică. Roma a fâcut-o să vibreze.

Toate gîndurile poetului zboară la „Maica Roma cea bătrînă". El rătăceşte prin For cu acelaşi suflet ca şi învățații ardeleni, ca un Şincai sau un Petru Maior. Asachi e un adevărat daco-roman, cucerit de pulberea de aur a trecutului.

Abia ajuns la Roma, el scrie oda *Către Italia,* aducînd o mişcătoare salutare țărmurilor fericite ale Ausoniei.

Vă urez, frumoase țărmuri ale-Ausoniei antice,
Cungiurate de mări gemeni, împărțite de-Apenin,
Unde lîngă dafin verde creşte-olivul cel ferice,
Unde floarea nu se trece subt un cer ce-i tot senin,
Unde monumenturi mîndre-a lumii domnitoare ginte,
Inviază mii icoane la aducerea-aminte !

întreaga odă e frumoasă, plină de avînt, plină de în--J țelegerea podoabelor firei, plină de poezia trecutului. To- § tul îl mişcă la Roma, dar nimic nu-1 putea zgudui mai adînc decît Coloana lui Traian :

Intre surupate temple, obelisce şi coloane,
Ca un turn de fer întreagă stă coloana lui Traian ;
Pe ea văd : Istrul se pleacă iasienei legioane,
Cum cu patria sa pere-al Decebalului oştean,
Şi cum In deşartă Dacie popor nou se-ntemeiazâ.
De unde limba, legi şi nume a românilor derează.

Oda lui Asachi respiră pietatea filială a copilului ce trece pe lîngă casa bunicului :

Un român, a Daciei vine la strămoşi, ca sâ sărute
Țărna de pe-a lor mormînturi şi să-nvețe-a lor virtute !

Dar ea nu e numai un strigăt de recunoştință către „maica Roma", ci şi un imn către frumusețea Italiei moderne, a Italiei lui Galileu, Rafael şi Ariost, a Italiei îmbălsămate de flori de mirt şi de laur, pe care n-o văzuse nici Şincai, nici Petru Maior. Asachi nu era numai un daco-roman, ci şi un artist. în sonetul *Către Tibru, admirația* lui nu merge spre Italia veche, ci spre Italia Renaşterii şi a sonetelor lui Petrarca :

Nici sunînd pe fluier doine încă-n Dacia umbroasă
N-auzit-am în junie dulce viersuri aşa line.
Precum sună-a lui Petrarca lira cea armonioasă.

în Asachi vedem, deci, cu drept cuvînt, pe întîiul nostru cîntăret al Italiei...

TEATRUL NAȚIONAL. : ,BUJOREŞTII', COMEDIE ÎN PATRU ACTE DE CATON THEODORIAN

Asupra comediei d-lui Caton Theodorian, toți criticii au fost de o părere : un act întîi de prisos, ce ar fi trebuit topit cu cel al doilea, un act al treilea fericit printr-un amestec măsurat de dramă şi de comedie, un act al patrulea destul de reuşit.

La un loc, o piesă binevenită, întemeiată pe un spirit de observație original, pornită din împrejurările vieței noastre sociale, cu figuri netede; o comedie fără o vorbă de spirit, în care circulă totuşi o atmosferă spirituală. Intr-un cuvînt, încercarea pe alocuri stîngace a unui observator (cel mai rar neam de scriitori) şi a unui viitor dramaturg.

Voind să ieşi din această judecată, ar fi să cauți originalitatea. Şi cum cariera dramatică a d-lui Caton Theodorian nu umbreşte încă pe nimeni, nici un critic n-a căutat-o, tăgăduiridu-i adevărul. I s-a spus limpede şi nepărtinitor tot ce trebuia să i se spună : fără prisosul de bunăvoință cuvenit începătorilor, fiindcă nu avea nevoie de el, dar totdeauna fără duşmănia cuvenită scriitorilor cu succese numeroase. D. Caton Theodorian a trecut prin clipa cea mai senină : clipa în care poți auzi adevărul. E una singură în viața de aici. A doua vine în viața de dincolo, în :

Uies irae, dies illas...

cînd vom sta în fața tatălui ceresc pentru a ne da seamă de faptele noastre pămînteşti...

La întîia lucrare tăgăduitoare, inimele se deschid, mîinile se întind, gurile se dezleagă. Vorba bună cade argintie; vorba rea se îndulceşte într-o nădejde. Pămîntul făgăduinței se arată ispititor sub ploaia razelor amiezii şi sub umbra laurilor pletoşi. Porneşte voios scriitorul spre țara lui Mignon, în care înfloresc lămîi şi îmbălsămează mirții. E departe, şi pare totuşi atît de aproape ! O va înțelege mai târziu, atunci cînd sîngele cel mai bun va stropi spinii drumului, atunci cînd va vedea că fiecare pas ce urcă trebuie răscumpărat cu înăbuşirea atîtor glasuri ale inimii...

Pun umbre : obicei de critic. Dar d. Caton Theodorian cunoaşte de aiure greutățile urcărei. Numai în arta dramatică e încă logodnicul amețit de cele dintîi ropote de aplauze şi de farmecul clipei în care toți îi aruncă o vorbă de încurajare, în care critica e ca şi lancea lui Achile : răneşte cu un capăt şi vindecă rana cu celălalt. Adevărul i se spune, negreşit. Dar un adevăr îmblînzit într-o cuşcă zăbrelată ; un adevăr felin, ca o pisică ale cărei labe şi-au catifelat ghearele. Laba aceasta prietenoasă şi moale va sfîşia mai tîrziu. Acum se alintă şi mîngîie cu nevinovăție. Dezmiardă ceea ce va însîngera apoi cu un fel de bucurie a cruzimei.

D. Caton Theodorian a putut deci citi neturburat că ne-a dat o comedie cu merite netăgăduite şi că va ajunge un bun dramaturg. Soarbă din adîncul sufletului plăcerea acestei clipe, căci n-o va mai întîilni niciodată. Va scrie poate lucruri mai bune, dar nu-i vom mai spune-o cu toții într-un glas. Făgăduieşte să ajungă un bun dramaturg ; dar nu va ajunge niciodată. Unii îl vor huli de-a dreptul, cu înverşunare, pe măsura succesului ; alții îl vor clătina din pacea sufletului cu o falangă macedoneană de observații de amănunt şi-1 vor părăsi înainte de cîntarea a treia a cocoşului... Acei cari vor avea nenorocirea să-1 laude vor fi stropiți de bănuiala pǎrtinirii. Armoniile limpezi se vor pierde în strigătele înfometaților de glorie, ale neputincioşilor, ale acelor pe care îi nefericeşte laurul altuia. Oricît ar voi să stăpînească glasurile şuierătoare, amestecul notelor clare cu scrîşnirile furioase, îl va răzbi duşmănia valurilor, zgomotul nearmonic al elementelor dezlănțuite. Şi va simți cum din zbuciumă-

rile dureroase ale inimei i se va desprinde, înălțîndu-se în văzduh, o pasăre albă : liniştea sufletului, încrederea în puterea lui, bucuria creației senine. S-o plîngă, căci a pierdut-o pentru veşnicie.

D. Caton Theodorian e cunoscut de mai de mult ca un scriitor realist. Literatura lui pleacă dintr-o observație migăloasă a amănuntelor, a acestor infinitesimale care peticite la un loc dau un crîmpei de viață. E ceva şi un crimpei, căci sfînt e darul creației in mic, ca şi în mare. Dar nu e de ajuns : de la amibă pînă la un om suie viața un număr nemărginit de trepte... Observația stă negreşit îndărătul tuturor creațiilor, după cum celula e în țesătura celui mai desăvîrşit corp organic. Amănuntele sunt prin urmare binevenite. Mai trebuie însă să fie şi cernute. Firea aruncă ; arta alege. Şi după ce a ales, vine şi fantezia să le îmbine în întocmiri originale şi imaginația să le învăluie în suflarea de foc a vieții...

D. Caton Theodorian e de mult povestitorul gesturilor mărunte, observatorul ungherelor întunecoase, al bătrînilor uitați de vreme, în care trăieşte totuşi un instinct, pictorul flamand al naturilor moarte şi al amănuntelor îngrămădite. în aceste miniaturi a reuşit, înnădind cuvinte rare şi vechi, cu dragoste de pricepător, care nu presupunea totuşi şi o fantezie mai bogată. Anticarul nu e numaidecît un artist. A şterge praful de pe cuvinte, a le înşira cu migăleală şî trudă nu înseamnă numaidecît a avea o armonie în ureche şi un ritm în suflet.

Fac negreşit o critică. Aduc însă şi o laudă, şi nu din cele mai mici. A crea e un dar prețios. Şi nu se poate tăgădui că în nuvelele d-lui Caton Theodorian, oricît ar fi ele lipsite de imaginație, de suflare generoasă şî de viziune colorată, sunt prinşi ca într-un clopot de apă germenii mărunți ai vieții ce tremură din codiță, bucuroşi că trăiesc...

De la gesturi mărunte şi de la unde de viață, d. Caton Theodorian a trecut în *Bujoreştii* şi la oameni. Din mijlocul umbrelor fără întreita dimensiune a realității, răsar

deodată două ființe adevărate : boierul Bujorescu şi spițerul Amos.

Bătrînul Bujorescu e un om din alte vremuri, strein de simțirea noastră, vrednic de galeria halucinată a lui Balzac. Un om în care toate sentimentele omeneşti tac dinaintea unui singur instinct : perpetuarea numelui. Că voim să ne prelungim existența prin copii e lucru obştesc. E adierea unei nemuriri înşelătoare. Dar ca să ne mulțumim numai cu prelungirea unor sunete zadarnice se înțelege mai puțin. Sunt totuşi si maniaci de aceştia. D. Caton Theodorian a reuşit să ne însuflețească unul dintre ei, fără a cădea în satira lesnicioasă, ci în marginile vieții învălmăşite şi nepăsătoare la toate rătăcirile naturii; iar d. Bulfinski 1-a întrupat cu vigoare şi siguranță de joc.

în fața acestui maniac se ridică un biet spițer din Huşi, sfios ca o fată mare (din alte vremuri, căci cele de azi...), iubitor al naturii, al florilor şi al papagalului din farmacie, simplu şi cinstit, în sufletul feciorelnic al căruia s-a pogorît o pală din azurul cerului şi o lacrimă din ochiul celui răstignit. Pe acest amestec de bunătate şi de simplicitate, d. Radovici 1-a tălmăcit în accente de mare artist.

D. Caton Theodorian e la şcoala cea bună : şcoala observației. *Bujoreştii,* îngrădiți în trei acte, însuflețiți în figurile episodice, ar fi o comedie vrednică să rămînă in repertoriul nostru original.

II

Mă întorc din nou la *Bujoreştii* d-lui Caton Theodorian. Am spus că această comedie ar fi trebuit îngrădită în trei acte ; actul întîi e de prisos acțiunei şi îndoielnic ca țesătură. D. Caton Theodorian e de aceeaşi părere. Ar fi deci zadarnic să mai stăruim asupra unui lucru înțeles. Rămîne acum să-i cernem acțiunea şi eroii mai caracteristici.

Acțiunea e îndemînatic dusă : o îndemînare uimitoare la un începător in arta dramatică, O singură dată economia teatrală îmi pare ştirbită.

Amos Bujorescu se întoarce cu nevastă-sa din străinătate, după doi ani de căsătorie. Situația e aceeaşi : o căsnicie fără nici una din realitățile ei, ci numai pentru a da un nume rodului unei dragoste străine ; o căsnicie silită, care nu poate fi decît prilejul unei despărțiri. Şi, în adevăr, vor să se despartă. Bunătatea lui Amos a cîştigat-o pe Olga : dar i-a cîştigat numai sufletul, nu şi inima. Dragostea ei merge spre tatăl copilului, locotenentul Cărbuneanu. Olga e hotărîtă. Vrea să limpezească o situație nefirească. Pentru aceasta, ea îşi dezvăluie taina vieței şi mamei, care o bănuia, dar şi prietenului casei, doctorului Scarlat Chiru. Amîndoi descoperă, în sfîrşit, bătrînului Fotin Bujorescu cumplita înşelăciune a căsniciei fetei lui. Bătrînul se cutremură o clipă de mînie. Apoi izbucneşte în rîs batjocoritor. Un bărbat ce nu şi-a putut cuceri nevasta în doi ani e bun de dispreț — şi i-1 aruncă în față. Scena e viguroasă. Caracterul bătrînului boier — în care o anumită concepție asupra legăturilor dintre sexe întunecă înțelegerea durerei altuia şi chiar instinctul de perpetuare a numelui, căruia îi era, de altfel, atît de robit — e bine zugrăvit. Dar îndrumată astfel, comedia se îndrepta spre despărțirea celor doi tineri. Dintr-o dată însă, ea se răsuceşte pe loc şi porneşte spre un alt sfîrşit.

Olga e cucerită de iubirea şi bunătatea lui Amos. Nu-1 va părăsi ; căsătoria lor va îmbrăca deci toate realitățile unei adevărate căsătorii. Sfîrşitul acesta e mai frumos şi mai omenesc. Face însă de prisos cele trei scene premergătoare, care cereau un alt deznodămînt. Hotărîrea, întrucîtva neaşteptată, a Olgăi nu e pornită dintr-o nouă motivare sufletească.

D. Caton Theodorian mi-ar putea totuşi spune :

— Aşa e şi în viață. înainte de a face un pas, nu numai că şovăim, ci mergem adese dimpotrivă. Un bărbat îşi prinde nevasta. întîi strigă, loveşte şi scoală pe vecini.

După ce lumea îi cunoaşte nenorocirea, se împacă din nou cu nevasta.

îi voi răspunde însă ca de obicei :

— Cu putință. Dar una e viața şi alta e teatrul. E drept că tot ce e în teatru trebuie să pornească din realitatea vieții, dar nu tot ce e în viață se cuvine să fie pus şi pe scenă. Teatrul îşi are legile şi economia lui. El e o construcție logică şi limitată.

Comedia d-lui Caton Theodorian are şi eroi văzuți, adevărate creațiuni, dar mai are şi cîteva biete umbre omeneşti. în actul al doilea străbate scena o familie vecină, însoțită de un pictor, de un poet şi de un muzicant. Ar putea fi nişte schițe prinse în fugă. Nu sunt nici atît. N-aduc măcar un comic convențional. D. Caton Theodorian nu are scăpărări de cuvinte. Comicul d-sale nu iese din ciocnirea silabelor : n-a izbutit deci în silueta uşoară. Dar mai e încă ceva : comedia întreagă se zbate într-o nelămurire în privința timpului. Fotin Bujorescu e un om de vremea veche. Nu-1 putem vedea decît cu 30—40 de ani îndărăt. Tinerii din actul al doilea aduc un aer proaspăt. Se vorbeşte chiar de „salonul" de pictură din Bucureşti. Văpseaua aceasta nouă, şi, de altfel, neizbutită, nu se armonizează cu tonalitățile bătrîneşti ale întregei comedii. E deci de două ori nefericită. Scriitorul trebuia să păstreze nuanța vremei.

Profira şi Olga Bujorescu, deşi nu frîng armonia coloarei, nu se ridică totuşi pînă la adevărate creațiuni. N-au nici o individualitate. Vorbesc cum trebuie, fără a se simți în ele o realitate izbitoare. Căci oricît ar fi de ştearsă o ființă omenească, ea are totuşi o personalitate, o suflare de viață, care nu e a alteia...

Cu totul altfel sunt bătrînul Fotin Bujorescu, spițerul Amos şi doctorul Scarlat Chiru. In viziunea lor, d. Caton Theodorian s-a ridicat pînă la creație.

Fotin Bujorescu e un strigoi din alte vremuri : un om chinuit de gîndul perpetuării numelui, în ce are el mai zadarnic, în înşirarea unor sunete. Că nu intră în cadrele psihologiei obicinuite nu înseamnă nimic. Cei mai mari scriitori s-au întrecut în zugrăvirea maniacilor. In jurul

acestei ciudate axe sufleteşti, Bujorescu roteşte o viaţă plină, bogată, pe care o simţi din orice cuvînt. E un om rotunjit, care păşeşte îndesat, respiră adînc şi îşi revarsă personalitatea pînă în cele mai îndepărtate concluziuni ale tristei lui manii. Toată autoritatea familială a vechilor boieri, savoarea graiului lor deschis şi necioplit, pornirea pentru glume îndoielnice şi senzuale trec prin energica fiinţă a bătrînului Fotin Bujorescu.

Doctorul Scarlat Chiru e şi el de sine stătător. Personalitatea lui se învîrteşte în jurul unei singure idei : preţuieşte pe oameni după sănătatea trupească. Ca să cunoşti pe cineva trebuie să-1 fi văzut mai întîi la baie. Cam puţin, dar ajunge pentru un doctor rural. în cercul acesta îngust, Chiru se mişcă cu vioiciune. Trăieşte ; are destul aer pentru a nu se înăbuşi.

Spiţerul Amos Bujorescu din Huşi e însă cu mult mai nuanţat şi mai adîncit sufleteşte : un amestec de bunătate, de nevinovăţie şi chiar de prostie. Un om ce se jertfeşte unei alte fiinţe chinuite. îşi pierde liniştea şi viaţa spre a scăpa liniştea altcuiva. La urmă, iubeşte cu adevărat, şi e firesc să fie şi el iubit pentru frumuseţea lui sufletească.

în actul al II-lea şi al III-lea, d. Caton Theodorian 1-a zugrăvit ca un penel sigur, cu fine nuanţe de sfiiciune, de simplicitate, de naivă poezie, de revoltă şi apoi de duioşie, ce-1 duce pe calea jertfei de sine. în actul al IV-lea însă îmi place mai puţin : nu prin simţire, care e tot atît de fină şi de frumoasă, ci prin expresia ei... Şi anume, limba d-lui Caton Theodorian e în genere o limbă teatrală, adică vie, plină de miez, fără jocuri de cuvinte, dar cu scăpărări ce luminează o întreagă situaţie sufletească. Bătrînul Bujorescu (de pildă) vorbeşte totdeauna aşa cum trebuie, în cuvinte nestrujite. în împrejurări mai delicate, această limbă îşi pierde totuşi realismul şi siguranţa. Explicaţia dintre Olga şi Cărbuneanu din actul al III-lea e într-o limbă nefirească, ce ar voi să fie poetică, dar nu mai e teatrală. De altfel, întreaga scenă e şubredă şi ca motivare psihologică. Tot aşa şi încordarea sufletească dintre Amos şi Olga din actul al IV-lea e scrisă pe o gamă cu totul ridicată, cu înfloriri de limbă căutate, cu ciripiri alegorice, cu icoane poetice cam greoaie. Pentru a tălmăci o înălţime sufletească, d. Caton Theodorian şi-a înălţat stilul pe un scripete ce scîrţîie, i-a dat aripi ce foşnesc. Socot că ar trebui să revină asupra acestor scene spre a le scrie omeneşte, simplu, viguros şi mai ales teatral, aşa cum e turnată întreaga piesă. Numai în chipul acesta comedia d-sale va avea acea armonie de fond şi de formă cuvenită operelor de artă ce rămîn.

MARGINALIA

Cercetînd un mare număr de cranii din cimitirile Elveției, Italiei şi Franței, un învățat elvețian ajunsese la încheierea că aceste, cranii se aseamănă sau se deosebesc mai mult pe temeiul claselor sociale decît pe temeiul etnic. Craniul unui lucrător italian e mai aproape sub raportul antropologic de craniul unui lucrător francez, decît de țeasta unui nobil italian. Rasa desparte pe oameni mai puțin decît îndeletnicirile vieții. Acei care din tată în fiu au trăit în adîncul unei mine, sau pe brazda pământului ars de soare, sau în fundul întunecos al unei prăvălii lipsite de aer vor căpăta anumite întipăriri nu numai sufleteşti, ci chiar şi trupeşti, oricare ar fi deosebirile de rasă... Centrele nervoase cresc sau se ofilesc. Craniul ia forma însuşirilor noastre ; însuşirile însă sunt mlădiate de automatismul vieții zilnice. înăuntrul aceluiaşi neam vom găsi, prin urmare, o bogată stratificație de conformații craniene, cu deosebiri mai mari decît cele de la rasă la rasă...

La aceste cercetări antropologice mă gîndeam în timpul reprezentației comediei daneze : *Onoarea biuroului* a lui Nathansen.

O lume de funcționari cu toate cusururile breslei : frica, încovoiarea şi umilința față de şef, nepăsarea şi brutalitatea față de bieții contribuabili rătăciți prin biurou cu vreo nevoie ; rîvna de a înainta pe orice cale ; duşmăniile neputincioase ale tuturor împotriva celui ce i-a întrecut; unirea lor in numele unei „solidarități" repede desfăcută, cînd unul dintre ei izbuteşte ; amarul vieții fără soare, tristă şi prăfuită, a vieții fără noutate şi fără ideal; neplăcerile unei frecări neîncetate cu tovarăşi răi, cu glume crude şi uri neîmpăcate ; încătuşarea cugetărei în tiparele unui stil birocratic pretențios ; jocul liber al minții înlocuit prin anumite formule ; dreptatea ferecată în legalitate ; spiritul legei izgonit de litera ei; litera redusă la un sunet zadarnic ; dezvoltarea totuşi a unui sentiment de „onoare" profesională — care se mulțumeşte apoi numai cu păstrarea aparențelor.

Astfel e lumea comediei lui Nathansen. De unde sunt însă aceşti funcționari înguştî la minte şi clevetitori ? Numai din Danemarca ? Nu. Ii cunoaştem de mult si de pretutindeni. La noi i-am găsit în schițele lui Caragiale, prinşi cu gesturile lor umile şi tiranice ; procesul-verbal din *Onoarea biuroului* e vrednic de stilul comic în oficialitatea iui al eroilor satiricului nostru. în literatura franceză, ei au fost zugrăviți de penelul ne'țitrecut al lui Courteline în *Les ronds de cuir,* adevărată epopee homerică petrecută în praful dosarelor, în amurgul biurourilor. în literatura rusă, Cehov s-a făcut istoricul lor. Pretutindeni la fel : muşcați de aceleaşi năzuințì, ofiliți de acelaşi aer înăcrit, nivelați de aceeaşi rînduire a vieții. Deosebirile de rasă n-au nici o însemnătate; danezi, români sau francezi, ei poartă întipărirea meseriei lor. care i-a prins în brațele ei puternice, modelîndu-i. Dacă bolta craniului sfîrşeşte prin a se schimba, cu atît mai mult se prefac funcțiunile sufleteşti. în cătuşa îndeletnicirilor zilnice se formează o anumită mentalitate, ce nu cunoaşte relativitățile geografice. Funcționarul tipic din Bucureşti are mai multe apropieri sufleteşti cu funcționarul din Copenhaga, decît cu latifundiarul din Dolj sau din Bărăgan. Postulatele rasei sunt stăvilite de postulatele mult mai energice ale meseriei. Individualitatea e copleşită. Un funcționar devine „funcționarul" ; un meşteşugar, „meşteşugarul" — cu anumite însuşiri profesionale, cu anumite forme de cugetare, cu anumite obiceiuri trecute în instinct. Individul se ridică la înălțimea unui factor

simbolic pentru o clasă socială ; pe lîngă naționalitate, mai are şi o breslă : o adevărată zale, în ale cărei forme de oțel îşi mlădiază puterile sufleteşti.

lată pentru ce, ascultînd comedia lui Nathansen, nu ne simțim într-o lume necunoscută. Dimpotrivă, ne-am crede în lumea lui Caragiale, Cehov, Courteline, sau a atîtor alți scriitori ce şi-au pus ca țintă să ne zugrăvească în toate limbele pămîntului deformațiile pe care Ic încearcă un suflet omenesc încăput în carapacea strivitoare a birocrației universale...

Există deci o psihologie a meseriei care trece peste hotare : psihologia funcționarului sau a soldatului, a lucrătorului sau a preotului. Se cuvine ca teatrul să țină seamă de ea. Indivizii nu trebuiesc văzuți numai prin prisma rasei, ci şi prin prisma profesiei, ce se adaugă naturii ca o a doua natură.

Negreşit... Dar nu e de ajuns. Pe lîngă rasă, pe lîngă profesie, mai e şi individualitatea. Dramaturgul trebuie să străbată întreitul înveliş al sufletului omenesc. Să nu se mărginească numai la generalitățile psihologiei etnice : un evreu fricos, un german metodic, un francez curtenitor, un american miliardar; să nu se oprească numai în învelişul psihologiei meseriei : un soldat cu necesitate „gloriosus", un profesor în orice împrejurare „doctoral", un lucrător cu necesitate „sindicalist" şi răzvrătit împotriva orînduirei sociale. Să pătrundă in individualitatea fiecăruia. Ea singură desparte pe oameni în varietăți nenumărate. Funcționarii au, fireşte, însuşiri comune, dar nu sunt doi cari să semene între ei cu desăvîrşire. înlăturînd notele individuale, unii scriitori se mulțumesc cu o psihologie limitată şi nedezvelită. Comedia lui Nathansen nu scapă acestei scăderi : s-a oprit pe drum în învelişurile de deasupra ale sufletului. în loc de a ne da un anumit funcționar, reuşeşte să ne zugrăvească pe funcționarul „în sine", împrăştiat într-un număr mai mare de exemplare, fără deosebiri însemnate, încăpînd pe mîini şi mai puțin dibace, felul acesta de a înțelege natura omenească lunecă la o psihologie primitivă. Psihologie de altfel veche ca şi dramaturgia. Chiar

şi în străbunele *attelane* găsim pe Maccus, Bucco, Pappus, Dossennus, tipuri populare înțepenite într-o anumită psihologie convențională ; în comediile lui Plautus toți sclavii sunt la fel, isteți şi porniți să-şi înşele stăpînii, vânzătorii de sclavi „lenones" sunt hrăpăreți şi cruzi, tinerii de familie, bătrînii, curtezanele, soldații sunt abia nişte schițe omeneşti, fără nici o individualitate. Umbre zadarnice ce aveau să treacă prin *commedia dell'arte* italiană pînă şi în comedia franceză a veacului al XVI-lea, cu întregul şirag de figuri de ceară ; îndrăgostiții Leandru şi Isabela ; servitorii Arlechin şi Scapin ; doctorul pedant din Bologna ; ostaşul fălos, fie el Fracasse, Tranche-Montagne sau Rhinoceros, şi atîți alții care nu sunt mai puțin simbolici decît Pristanda sau Nae Ipingescu...

Simbolismul profesional e, aşadar, primejdios : are două tăişuri. Pe de o parte, reprezintă un pas mai departe față de psihologia rasei, iar pe de alta, scuteşte pe mulți scriitori de a mai studia caracterele individuale, oprindu-i la nişte tipuri convenționale, abia superioare teatrului de păpuşe.

II

Scriind despre *Bujoreştii* d-lui Caton. Theodorian, adăugam între altele : „iată o comedie binevenită, pornită din împrejurările vieții noastre sociale".

O judecată. Totodată şi o formulă. Prețuim operele literare scoase din observația lumei înconjurătoare. Ne place să ne găsim pe noi şi pe ale noastre. Voim să prelungim pînă şi în cea mai impersonală emoție estetică grijele clipei de acum, frământările fugare ale minței, să ne prelungim în toate întretăierile vieții din afară, care, prin faptul ciocnirii cu noi, devin încă o formă de manifestare a personalității noastre.

îndărătul oricărei opere de artă stă observația. Fireşte. Dar această observație în nimic nu poate fi mai lesne verificată decît într-o lume cunoscută. Masurînd adîncimea observației scriitorului, o prețuim mai temeinic. Ne prețuim poate şi pe noi, dovedindu-ne ascuțişul ochiului. Ne simțim atît de măguliți de ori cîte ori ne

vedem gîndurile prinse in cuvintele unei cărți, încît succesul merge spre artiştii ce tălmăcesc mijlocia idealității unei epoci. Admirăm pe scriitor adesea pentru că am nimerit în el formula noastră sufletească : ne admirăm deci pe noi...

Iată pentru ce punem un mare temei pe operele pornite dintr-o observație nemijlocită. Le numim „originale** şi le trecem în patrimoniul neamului. Nu seamănă cu altele ; fac parte din avutul conştiinței naționale. Fiind tăiate din împrejurările vieții înconjurătoare, închid o părticică de adevăr, pe care n-o mai găsim aiurea. Aduc o contribuție prețioasă în întregul civilizației universale. Sunt ca o plantă nouă într-un bogat herbariu. Fiecare neam, după cum spunea Lamprecht, îşi merită rostul lui sub soare dacă adaugă chiar numai un amănunt original la cultura obştească. Arta însă e cea mai nobilă expresie a originalității unui popor. în ea găsim felul lui particular de a simți şi îndreptățirea lui la viață. Cu cît deci arta e mai națională, cu atît cîştigă o însemnătate mai universală, deoarece civilizația nu e decît totalitatea contribuțiilor individuale.

în literatura noastră dramatică, de pildă, prețuim comediile lui Caragiale, pentru că în ele găsim un colț din viața noastră socială. în opera lui se oglindeşte o epocă de trecere de la o îndelungată tradiție orientală la formele unei culturi apusene, fără să presupună totuşi şi un fond potrivit. Din procesul vieții noastre sociale, el şi-a scos galeria de tipuri. Teatrul lui e un teatru trăit : îndărăt simți o realitate socială. Tot pentru acelaşi cuvînt fusese prețuit şi *Domnul notar,* în care se răsculau împrejurul [sic !] vieții românilor de dincolo, iar acum *Bujoreştii,* cu elementele unei observații caracteristice.

Ne zicem : sunt icoane „de la noi", motive din viața noastră, o observație proprie. Sunt- deci opere originale. Şi cum în artă criteriul din urmă e criteriul originalității, Tînduim operele de caracter etnic sau local în fruntea scărei valorilor.

Pe drept — dar numai într-o slabă măsură.

Observația e, fireşte, în dosul operelor de valoare. Ea e cu atît mai uşor de verificat cu cît se îndreaptă spre o lume mai cunoscută. Ne face apoi şi o plăcere mai mare, punînd în joc şi însuşirile noastre proprii. Din asemănarea lor izvorăşte o adîncă mulțumite sufletească. Lucruri neîndoioase.

Nu este adevărat însă că valoarea unei opere e cu atît mai mare cu cît se întemeiază pe o observație mărginită la un popor şi chiar, dacă se poate, la o localitate anume, îngrădită într-o epocă sau la o clipă din evoluția ei culturală. Nu caracterul particular ridică însemnătatea artei, ci caracterul ei etern şi uman. A fi „de la noi", cu icoane tipice, cu împrejurările vieții naționale sau numai locale, e un merit — dar e departe de a fi meritul cel mai mare al unei opere de artă. E mărturia unei conştiințe artistice, dar nu şi siguranța unui talent creator. Dimpotrivă. Cu cît vom găsi mai multe elemente dezbrăcate de contingențele timpului şi ale spațiului, cu atît valoarea operei e mai crescută şî mai universală.

Cîteva pilde din Caragiale.

în O *noapte furtunoasă* place, desigur, tabloul vieței de mahala scos din epoca de prefacere socială : cu negustori deveniți căpitani la garda civică, cu *Vocea patriotului naționale,* cu Rică Venturiano, care „combate" pentru „suveranitatea poporului", cu frazeologia demagogici liberale trecută prin nişte minți înguste, cu atîtea amănunte tiqice şi reale. A le fi prins înseamnă a fi făcut o operă de artă. E cu putință ca succesul comediei lui Caragiale să fi venit în parte din această meşteşugită zugrăvire, în care oricine a recunoscut o pană ascuțită. Valoarea ei mai de seamă nu stă totuşi în asemănarea tabloului legat de o clipă şi de un loc. Stă, dimpotrivă, în cîteva din elementele ei adînc omeneşti şi generale.

Greutatea comediei nu cade nici asupra lui Rică, nici asupra lui Ipingescu, nici chiar asupra lui Jupîn Dumitrache, în funcție de negustor şi de căpitan de gardă ci-

vică, ci asupra aceluiaşi Jupîn Dumitrache în funcţie de soţ înşelat. Nu stă deci în nişte împrejurări din afară, ci în anumite aspecte sufleteşti veşnice şi fără caracter etnic. Jupîn Dumitrache ţine la „onoarea lui de familist" şi e cu toate acestea înşelat cu o seninătate epică. îşi pune „onoarea" tocmai în paza celui ce i-o necinsteşte — ca întotdeauna. Cînd, la urmă, toate se lămuresc, Jupîn Dumitrache îşi aduce aminte de legătura găsită în patul Vetei. E neliniştit. Dar Chiriac îi spune :

— Aş ! Ado'ncoa, jupîne ; asta-i legătura mea, n-o ştii dumneata ?

Jupîn Dumitrache îi răspunde atunci înseninat :

— Ei bată-te să te bată ! de ce nu spui aşa, frate ? Ei ! vezi ?... Uite aşa se orbeşte omul la necaz !...

Această scenă preţuieşte mai mult decît întreaga comedie de moravuri. Caragiale a reuşit să ne zugrăvească cu măiestrie ironia sîngeroasă a soartei ce ne face să ne îndoim de toată lumea, afară de cine ar trebui să ne ferim. în acelaşi chip fericit ne zugrăveşte în *Scrisoarea pierdută* pe Trahanache, eroul încrederii desăvârşite. Nu se îndoieşte de nimeni. Credinţa lui e granitică. Nimic nu-1 urneşte. Are răbdare. Pus în faţa unei scrisori de dragoste a Zoei, el zîmbeşte : nu poate fi decît fapta unui plastograf.

Această încredere senină şi dumnezeiască a lui Trahanache e una din funcţiunile eterne ale sufletului omenesc, peste timp şî spaţiu. Opera lui Caragiale e mult mai însemnată prin faptul că a tălmăcit-o prin două tipuri deosebite, decît prin amănuntele realiste şi locale ale comediilor lui de moravuri. Alegerile noastre ş-au schimbat în parte înfăţişarea, garda civică nu mai e, formele de cultură s-au primenit, Brînzoveneştii sunt pe cale să dispară — dar setea de încredere în femeie şi sîngeroasă ei batjocură vor fi atît cît va fi şi o luptă între sexe — luptă dintre putere şi viclenie.

E un aspect al sufletului omenesc... Caragiale 1-a zugrăvit în trăsături sigure, după cum îl zugrăvise şi Courteline în nemuritorul lui *Boubouroche.* Naţionalitatea n-are nici un amestec ; conflictul e universal. Peste teatrul de moravuri se ridică, aşadar, teatrul de caracter, de o mai largă însemnătate. Greutatea lui Moliere nu cade in *Les precieuses ridicules* sau în alte comedii in care se biciuiesc obiceiurile timpului, cu marchizi pretenţioşi, cu femei pedante, cu tipuri deformate de cusururile unei anumite epoci, ci în *Avarul, Mizantropul* sau in *Tartufje,* în care sunt zugrăvite caractere universale : zgîrcitul, mizantropul şi hipocritul tuturor timpurilor... Prin pătrunderea acestor aspecte obşteşti ale sufletului omenesc, opera lui Moliere se ridică la înălţimi nebănuite de Caragiale. Nu prin icoana credincioasă *n* timpului în care trăia.

Adevărul, prin urmare, e altul. Observaţia e la temelia oricărei opere de artă. Dar sunt două feluri de observaţie : una se mărgineşte la o lume îngustă şi vremelnică, cu un caracter etnic şi chiar local, iar cealaltă se îndreaptă asupra însuşi sufletului omenesc, urmărind jocul pasiunilor eterne, dincolo de timp şi de hotar.

Toate operele mari sunt mari prin universalitatea lor -— şi nu pentru că sunt „de la noi".

CARAGIALE INEDIT

Cu toţii ne-am îndreptat paşii copilăriei şovăitoare spre comediile lui Caragiale, atunci cînd teatrul ne părea o lume plină de farmec şi de taine, cu cei dintîi ochi de femeie sclipitori sub lumina rampei, cu cea dinţii ispitire a unei vieţi rătăcitoare, cu cea dintîi bătaie grăbită a inimei şi poate şi cu cea dintîi Intîlnire de dragoste. Cu toţii am fost apoi cîştigaţi de cuvintele de duh ale lui Caragiale, de tipurile lui, pe ale căror originale le mai cunoaştem în oraşele noastre de provincie. Am văzut pe contemporani prin ochii lui Caragiale ; am silabisit abecedarul vieţii în piesele şi schiţele lui, atît de necruţătoare faţă de micimi şi de aparenţe.

De Caragiale ne leagă deci amintirile copilăriei. Tipurile lui au ajuns adevărate simboale ; cuvintele lui de spirit, rostogolindu-se prin lume, au intrat în limba noastră zilnică. Nu le poţi ocoli ; le întîlneşti pretutindeni. Trăiesc în miile de guri ce le rostesc fără să le ştie izvorul. Sunt cuvinte ce au rămas cu un anumit înţeles dat de Caragiale : de pildă, expresia „micile economii" va păstra încă multă vreme ironia celui mai muşcător dintre scriitorii noştri.

Cînd atîtea înrîuriri sentimentale se răsfring din opera lui Caragiale, cum am putea-o judeca in toată nepărtinirea ? Cînd fiecare vorbă a lui găseşte încă un răsunet, cum am putea-o cîntări cu scumpătate ? Cu toţii — din generaţia mea — am cunoscut pe Ghiţă

pristanda, pe Conu Leonida sau pe Caţavencu. Suntem deci în drept să-i socotim nemuritori, după cum generaţia trecută socotea nepieritori pe Coana Chiriţa şi pe Guluţă ai lui Alecsandri. E la mijloc o legătură sentimentală. Să lăsăm scurgerea vremii. Judecata viitorimei va fi mai cumpătată şi mai rece, cînd „tipurile" lui Caragiale vor fi dispărut cu desăvîrşire. Căci încep să dispară ; unele sunt chiar numai o amintire.

Nedumeriri grele se ridică, aşadar, în preajma operii lui Caragiale. Ea poartă într-însa multe elemente de succes trecător, de actualitate —- pe care le luăm drept lucruri veşnice.

„Fie de orice şcoală, scria undeva Caragiale, de orice gen, de orice dimensiuni şi proporţie, aibă tendinţă sau nu, urmărească sau nu vreo teză, dacă e însufleţită de un talent, opera va fi şi va trăi, puţin importă c î t : o clipă, un veac ori mai multe. Oricît va fi trăit, dacă a trăit, e destul. între a nu fi şi a fi e o nemărginire, faţă de care deosebirile de durată a fiinţelor sunt reduse la nimic."

Pusă astfel problema (şi parcă scriitorul a bănuit că i se va pune şi lui), negreşit că opera lui Caragiale a trăit şi trăieşte încă...

E întrebarea însă : o clipă, un veac, sau mai multe ?
— „Puţin importă", adaugă scriitorul.
— Dimpotrivă, cred că „importă" foarte mult.

Astfel de nedumeriri aveam cu privire La opera lui Caragiale. Am citit-o din nou, căutînd să desprind o judecată nouă, dar impresiile vechi trăiesc ; impresii de peste douăzeci de ani, întretăiate cu amintiri duioase şi cu o întreagă înflorire de sentimente pe care nu ni le putem smulge din suflet. Nu putem ieşi din personalitatea noastră, după cum nu ne putem lepăda de umbra pe care o aruncăm fără voie. Povestea lui Peter Schlemil e numai o poveste. în viaţă e altfel : sufletul este aderenţa actuală a unui lung şirag de amintiri şi de momente trecute.

Un volum *inedit* de Caragiale trebuie deci să fie binevenit. Prin ajutorul lui îmi puteam verifica impre-

siile despre scriitor, fără să fiu zădărnicit în desfacerea judecatei limpezi de adaosurile sentimentale. Un volum nou e mai ales o piatră de încercare pentru un scriitor satiric şi spiritual. Rîsul e „mobil" ca şi femeia... în zece ani îşi schimbă cu totul expresia şi obiectul. Ce ne făcea să rîdem odinioară ne lasă reci acum. Nici nu ne descreţim fruntea. Din întreaga operă a lui Shakespeare n-a dispărut decît partea comică. Bufonii lui sunt siniştri. A fi spiritual nu e un imperativ categoric al talentului. Dar nimic nu e mai jalnic decît un spirit ce nu te face sa rîzi. Nefiind o obligaţie pentru nimeni, devine o silnică tiranie pentru cel ce şi-a luat de bunăvoie sarcina de a ne înveseli. Cind nu izbuteşte, nu i-o iertăm... Iar cînd izbuteşte, nu e pentru totdeauna. Formele spirituale se primenesc într-un număr de ani. S-au văzut scriitori care au făcut să rîdă o generaţie întreagă. După o lungă tăcere, începînd să scrie din nou, păreau nişte stafii — atît erau de străini de gustul nostru şi de mijloacele rîsului de acum ! Nu-ţi venea să crezi că au putut plăcea cîndva. Numai arare spiritul unui scriitor străbate veacurile, rămînînd proaspăt, şi anume atunci cînd nu e ieşit din ciocnirea cuvintelor, ci din situaţii. E spiritul lui Aristofan sau al lui Moliere, care nu frămîntă limba şi nu chinuieşte cuvintele pentru a scoate scînteia veseliei. Rîsul lor e rîsul larg şi bogat al naturii ce împerechează adesea atit de ciudat lucrurile. Din contrastul ascuns în firea vie sau moartă se naşte rîsul veşnic.

Iată pentru ce am deschis cu o îndreptăţită nerăbdare noul volum *Abu-Hasan.* Caragiale inedit! Nici nu se putea un prilej mai bun pentru verificarea impresiilor mele asupra marelui satiric. Plecîndu-se peste lucrări necunoscute încă, judecata critică urma să se desfacă din lianele vechilor păreri. Puteam, în sfîrşit, citi ceva. din Caragiale cu ochi noi...

Din nefericire, însă, nerăbdarea îmi fu zadarnică.

în fruntea volumului este o bucată necunoscută încă : *Abu-Hasan,* o poveste orientală, în care nu găsim ascuţişul incisiv al penei lui Caragiale. N-are nici meritul de a fi originală. Intîmplarea lui Abu-Hasan, făcut calif pe

o zi de Arun-al-Raşid, e cunoscută. Lipsită de investiţia subiectului, nu străluceşte nici prin pitorescul amănuntelor. Trebuie să fie o lucrare mai de mult a lui Caragiale. Oricum, nu poartă întipărirea personalităţei lui.

Mai rămînea totuşi stilul şi limba...

Limba ! Toţi criticii au lăudat limba lui Caragiale : o limbă proprie, nervoasă, energică ; un stil sobru, eliptic.

în piesele lui, limba e ceea ce trebuie să fie : o limbă tulburată de mahalagisme, dar expresivă, energică, de o rară realitate, limba lui Ipingescu şi a Cetăţeanului. La nişte astfel de oameni nici nu se putea alt grai. E propriu, concis, deformat, atît de deformat şi legat de o clasă socială şi de o clipă din evoluţia noastră culturală, încît va fi o veşnică nedumerire pentru posteritatea îndepărtată.

De cîte ori însă această limbă sparge forma dramatică a dialogului spre a luneca la descripţie sau la povestire, ea îşi păstrează din vulgaritate, ceea ce jigneşte de astă dată. Sobrietatea nervoasă nu poate ascunde lipsa de avînt şi de poezie, de armonie şi mai ales a simţului unei limbi curate, adevărat româneşti, crescută cu toată seva limbei populare şi cu toată bogăţia unui ritm generos. In schimb, o frază scurtă, osoasă, trosnind din încheieturi, fără contur şi fără moliciune ; o limbă orăşenească împestriţată de cuvinte ncarmonîce, străine şi supărătoare.

Iată cîteva pilde din *Păcat,* una din cele mai bune lucrări ale lui :

„Cînd seminaristul a îndrăznit să nesocotească *recomandaţiîle imperioase* ce-i fuseseră *comunicate...* scump D trebuit să plătească pasul *imprudent. A* fost o maltratare meritată... Zbirii însărcinaţi cu *corecţiunea* cutezătorului au făcut *exces* de zel."

„Cu încetul însă membrele pierd siguranţa şi *simetria* mişcărilor, cîntecul e surd, *articularea inegală...* O sforţare, *excitată* de îndemnul unanim al *amatorilor"...*

„Succesul colosal şî *spontaneu* n-a *afectat* cîtuşi de puţin pe omul nostru."

„Era o pagubă *reală* pentru atîţia *amatori* de *giumbuşuri."*

Tot aşa şi în *Abu-Hasan,* care păstrează totuşi farmecul povestirei orientale, găsim vulgarităţi ca :

„Să nu mă crezi vreun terc/iea-bercbea..."

„Ori gîndeşti că-ţi spun moşi pe *groşi...*"

Familiarităţi neliterare ca :

„*Şi mătăluţă* eşti o mincinoasă."

„în sănătatea *mătăluţă*

„Eu tot aş zice că ochii *mătăluţă*".,.

Şi în multe alte exemple, pe care nu le mai citez. Ori mai găsim construcţii neromâneşti ca :

„*Îmi plăcea mai bine... Al tău vechi* Caragiale..."

Sau o întrebuinţare învechită şi greoaie a infinitivului în locul subjonctivului :

„E încîntat *a primi*... Să-i facă cinste *a veni"...*

*

Volumul acesta nu ne aduce deci nimic din ceea ce ne aşteptam de la el : adică putinţa de a ne verifica impresiile despre Caragiale printr-o impresie nouă. Cum va fi întregit printr-un alt volum, să zicem nădejdiilor noastre să aştepte pină la apariţia lui.

PSIHOLOGIE FEMENINÂ : EROINELE LUI ALECSANDRI, CARAGIALE — DOAMNA CHIAJNA, VIDRA, DOAMNA CLARA ŞI ALTELE...

Nicăieri n-a avut femeia un rost mai însemnat ca în Franţa : în societate sau în politică, în roman sau în teatru. în literatura franceză găsim un întreg şirag de eroine încântătoare : fete sprinţare, naive cîteodată, dulci şi iubitoare mai totdeauna ; femei cu însuşiri temeinice, pornite poate spre cochetărie, dar totuşi soţii bune, îndrăgostite şi harnice în ale casei, preţuind curăţenia căminului şi a cinstei.

în teatru avem întreaga teorie a panatheneelor : Pauline se luptă între dragostea pentru Severe şi admiraţia pentru Polyeucte ; Camille voieşte să-şi smulgă logodnicul săbiei unui frate eroic. In Racine, Monime se ridică la măreţia unei figuri corneliene. Apoi, pe rînd se desprind de rodnica imaginaţie a celui mai mare poet al pasiune! şi mai adine cunoscător al sufletului femeiesc : dulcea şi resemnata Ifigenie, nevinovata Hermione, elegiaca Berenice, senzuala şi cruda Roxane, pasionata Phedre, nefericita Junie. în Marivaux ne zîmbesc Sylvia, Angelique şi Araminte, spirituale şi graţioase. In Beaumarchais, neuitata Rosine.

Nicăieri nu străluceşte mai mult dragostea ca în sufletul femeii. Năzuinţe neînţelese, sfişieri ale inimii, dulci făgăduieli citite într-o privire, zadarnice iluzii ale unei fericiri veşnice, melancolia nădejdelor înşelate, toate aceste nimicuri îi tulbură inima. Şi nicăieri nu vom găsi o galerie de eroine mai îneîntătoare decît in teatrul fran-

cez, cu un gingaş amestec de simţire şi de inteligenţă sănătoasă. Charlotta lui Goethe leşină aproape după un vals. Deschide geamul şi, arătînd furtuna apropiată, strigă : „Klopstock !". Ofelia are de la început un farmec bolnăvicios şi sfîrşeşte prin a înnebuni ; Margareta chiar nu ne vădeşte o deplină sănătate a minţei. Le-ai putea iubi cîndva, dar nu le-ai putea încredinţa liniştea întregei tale vieţi. Ai muri pentru ele, dar n-ai putea trăi cu ele, după cum ţi-ai lăsa bucuros fericirea în mîinile Silviei sau ale Rosinei.

Mai e Moliere.

Negreşit cel mai mare creator de oameni din întregul teatru francez şi un mare cunoscător al sufleîului femeiesc, cu toate însuşirile lui caracteristice, ce fac pe porumbiţă şi pe panteră să se asemene mai mult între ele decît cu porumbelul şi leopardul. Moliere a zugrăvit „eternul feminin" în toată felurimea lui, în bine, ca şi în rău. Ca poet comic, aţintit asupra scăderilor şi micimilor, ei : deşertăciunea, viclenia, pornirea spre rău, credulitatea... Charlotta, convinsă în cîteva clipe de Don Juan că o va lua de soţie, îşi părăseşte fără nici o şovăire logodnicul : „Va, va, Pierrot, ne te mets pas en peine et si je suiş madame, je te ferai gagner quelque chose et tu apporteras du beurre et du fromage cheuz nous". Angelique de Sottenviile, nevasta lui George Dandin, şi Dorimene, din *Mariage force,* sunt perverse ; Celimene e vicleană şi rea... în schimb Elmira, nevasta lui Orgon, e cinstită. Arată totuşi poate prea multă şiretenie şi sînge rece pentru a prinde în laţ pe încrezătorul Tartuffe. Henriette, din *Les femmes savantes,* are o minte sănătoasă şi o cinste sigură. E o fată pe care o poţi lua de nevastă. Va fi o soţie credincioasă ; va face mulţi copii, pe care îi va îngriji bine. E lipsită însă de farmec. Spiritul ci prea se tîrăşte pe pămînt. Bunul-simţ e lipsit de aripi. Virtutea fără gratie nu face poezia vieţii : şi o viaţă fără poezie e urîcioasă...

Moliere, prin natura geniului său satiric, trebuia să zugrăvească sufletul femeii şi cu instinctele lui rele, ce-l apropie mai mult de natură. L-a zugrăvit însă şi în părţile lui bune. I-a lipsit poate frăgezimea poetică a lui Racine, a lui Marivaux sau a lui Beaumarchais, dar

nu trebuie să uităm nici firea operii lui, nici împrejurările de viaţă în care a trăit. Moliere a suferit de pe urma femeii ; în comediile lui nu putea să nu tresară amărciunea unui suflet de atîtea ori înşelat şi umilit. Nu putea să nu vadă în femeie pe duşmanul biblic ce întinde cursele vicleniei împrejurul bărbatului încrezător. Totuşi, cu toate durerile lui casnice, el ne-a dat şi chipuri senine : gingaşele Lenor şi Angelique, din *Bolnavul închipuit,* buna Marianne, din *Tartujje,* Lucile, din *Le bourgeois gentilhomme,* şi mai ales cuminţea şi încîntătoarea Alcmene din Amp/iîfcrt/on, în care găsim nu numai virtute, ci şi graţie şi farmec. Aceste eroine se adaugă la nesfîrşita teorie a atîtor figurine graţioase ale teatrului unui Gresset sau Sedaine, ale unui Destouches sau Piron — pentru a nu mai trece pragul veacului al XlX-lea. Ele fac una din cele mai preţioase gingăşii ale literaturii dramatice franceze...

La noi ?

N-aş voi să strivesc literatura noastră prin comparaţii nepotrivite. Măsura trebuie păstrată oriunde. Cu toate aceste, după cum vom vedea mai tîrziu, avem şi noi suflete de femei viguros zugrăvite, dar *cu o psihologie atît de ciudată, încît va trebui s-o cercetăm la timp mai pe larg...*

Pînă atunci, să ne oprim la dibuirile dramatice ale lui Alecsandri ; să căutăm printre nenumăratele lui schiţe o înţelegere a sufletului femenin, cu toate gingăşiile şi vicleniile lui, cu farmecul şi duioşia lui, cu cruzimile pasiunei şi cu desăvîrşita uitare de sine, cu egoismul şi mărinimia lui ; prin atîtea cioburi să căutăm tanagrina cu zîmbetul în colţul gurei şi cu taine în privire ; statueta peste care pluteşte ceva din „eternul feminin" al marelui Goethe... Căutare zadarnică !...

Cunoaştem, fireşte, împrejurările în care a fost scris teatrul lui Alecsandri. îi cunoaştem valoarea legată de timp, pripa fericită ou care a fost zămislit, bunele intenţii, legăturile mărturisite sau nu cu o anumită literatură franceză, al cărei răsunet a fost. Cred totuşi că n-ar fi fost cu neputinţă să găsim şi o licărire de femi-

iritate adevărată în plămădeala această de viață omenească aruncată în tipare nesigure şi imperfecte. N-o găsim totuşi.

La care femeie te-ai putea, de pildă, opri în lunga galerie a siluetelor lui Alecsandri ?

Smărăndița din *Rămăşagul* nu şovăieşte în ideile ei : „Femeia, zice dînsa, poate oricînd să-şi înşele pe bărbat, fie bărbatul cît de isteț, pentru că orişicare femeie are cîte un drăcuşor mititel, care o slujeşte". îi întorci spatele şi te îndrepți spre tînăra Tinca. „După ce mă voi mărita, îți spune ea, voi fi şi eu de părerea Smărănditei."

Neîncrezător, păşeşti pragul coanei Zamfira, din *Piatra din casă,* care umblă după un ginere, căci „s-au scumpit mirii ca vămile". Coana Zamfira îți dă zor să te încurce. Tu stai deoparte. Te uiți la frageda Marghiolită cum se opinteşte să cucerească pe nătîngul de Nicu ; „Monsiu Nicu, îți aduci aminte de *notr anjans* ?" N-are decît un ideal : să se mărite. „Baluri la Curte şi loje la teatru, strigă ea. Cît sunt de fericită ! Toate cîte le-am dorit oi să le am... şi în sfîrşit oi să ies în lume, să fiu slobodă, să scap de cuşca asta în care mă usuc." Fireşte că mai pe urmă îşi va înşela bărbatul :

...cînd la Curte
li va face curte
Vrun tînăr frumos.

Ai cuvînt să nu doreşti rolul bărbatului înşelat şi pleci din vreme... Dar duhul cel rău te îndreaptă spre casa neuitatei Chirițe a banului Grigori Bîrzoi de la Bîrzoieni. Coana Chirița e la Iaşi şi vrea să-şi mărite fetele. I se pare că „a şî prins doi în capcană", pe aga Bondicescu şi pe spătarul Pungescovici. Noroc că soseşte la vreme conul Bîrzoi, pentru a-şi scoate fetele din ghearele acestor pungaşi. Aristița şi Calipsița se întorc în provincie, să facă fericirea altor naivi.

Cucoana Lucsița Fespezeanca, din *Agachi Flutur,* vrea să-şi mărite şi ea fata, şi „chiar iarna aceasta i s-a prezentat mai mulți tineri... vreo şapte, foarte buni". Tînăra Tinca se lasă însă cucerită de un bătrîn cămătar, Zografopulos Coscodan. O clipă după aceea jură

credință unui ofițer de artilerie, strigînd din adincul inimii : Cum, iar să rămîn fată mare ?

Ai putea colinda şi mai departe, la Zoița lui Kîulofoglu, din *Iorgu de la Sadagura,* la Tarsița lui Taki Lunatescu, din *Iaşii în carnaval,* la Afrodita lui Kir Zuliaride, la contesa Irma de Pupăzamberg, din *Zgîrcitul risipitor,* la tînăra văduvă Adelina Dorian, din *Nobila cerşitoare,* dar ai colinda în; zadar. în întreg teatrul lui Alecsandri nu vei găsi o singură figură de femeie senină şi dulce, curată şi ispititoare, ca să-ți tăgăduiască o viață de cinste, dar şi de farmec.

II

Mă voi opri la teatrul fui Caragiale înainte de a ajunge la ținta acestei cercetări, care e alta, şi anume : pornind de la o ciudată psihologie femenină, tălmăcită pentru întîiaşi dată în Doamna Chiajna, scriitorii mar noi au răspîndit-o printr-un şirag de eroine pe cît de asemene între ele, pe atît de deosebite de psihologia comună. Nici teatrul celalt nu avusese norocul unei psihologii femenine mai fericite. La Alecsandri, fetele nu se gîndesc decît la măritiş. Privite ca „pietre din casă", sunt pururi în căutarea unui bărbat : bun sau rău, tînăr sau bătrîn, n-are nici o însemnătate. Să aibă numai bani şi să le dezlege de robia casei părinteşti. în orice bărbat mijeşte un Perseu, ce descătuşază pe Andromeda. Măritate, se gîndesc la nimicurile vieții, n-au nici o poezie şi lunecă repede la ispita şarpelui biblic. Mame, se, căznesc să se scape de fetele lor şi, după pilda Coanei Chirița, pornesc la Iaşi cu Aristița şi Calipsița, în căutarea unui ginere. Ciclul psihologiei femenine e încheiat în acest cuvînt : *măritişul.* Nici în Caragiale nu găsim o mai mare bogăție de nuanțe sau delicatețe artistică.

Caragiale e un satiric, pe cînd Moliere nu era numai atît, Moliere era un mare creator de suflete omeneşti. Şi cea dintîi cerință a creației este observația obiectivă, în Caragiale observația e deformată de o anumită intenție satirică ; în Moliere, nu. Alături de Celimene, Dorimene şi Angelique de Sottenville, găsim pe Henriette,

Lenor, Lucile şi Alcmene, care întregesc psihologia feminină a lui Moliere prin atîtea note senine şi gingaşe, poetice şi sănătoase. Moliere e un observator nepărtinitor. Nu tot aşa şi Caragiale. Scriitorul nostru ţinteşte să ne dea icoana satirică a unei epoce, în ceea ce are ea mai tulbure şi mai josnie. Observaţia lui nu se îndreaptă spre caracterele veşnice omeneşti, ci spre anumiţi oameni priviţi în lumina unei societăţi şi în intenţia de a-i biciui. Observaţia lui Caragiale nu e nepărtinitoare. Dimpotrivă, ea scoboară modelele pe care le zugrăveşte, ingrădindu-le în cîteva linii caricaturale.

Ar fi, prin urmare, zadarnic să căutăm în teatrul dramaturgului nostru o intuiţie senină şi armonioasă a sufletului femeiesc.

în *Noaptea furtunoasă* avem pe Veta şi pe Ziţa. Pe Veta o cunoaşteţi: „e ruşinoasă, mie-mi spui !" îşi înşeală bărbatul, cu adîneu'l unei conştiinţe împăcate. O clipă nu se gîndeşte la Jupîn Dumitrache şi „la onoarea lui de familist". Senină, îşi dăruieşte maturitatea vrednică de respect tînărului Chiriac. E drept că pe acesta îl iubeşte cu cel din urmă zbucium al unei vîrste critice. Plînge, se jură, ar vrea să moară. Cu tot ridicolul situaţiei şi trivialul cuvintelor, e la mijloc un sentiment adevărat, duios şi chiar tragic. Simţi că e o suflare de viaţă, pe care n-o găsim niciodată la Alecsandri. în Ziţa ne pogorîm insă mai jos. Ziţa nu iubeşte. Ea caută aventură. Divorţată de Ţircădău, se „ambetează absolut", se duce pe la „Junion", „de un capriţ, de un pamplezir", ca să se „curteze cu amploaiaţi*'. Cînd Veta nu vrea să mai meargă, ea izbucneşte : „fir-ar a dracului de viaţă ş-afurisită ! că m-a făcut mama fără noroc ! N-am avut parte şi eu pe lume de o compătimire"... Mergînd prin grădini de vară, şi-a găsit, fireşte, idealul : Rică Venturiano e poftit pe înserate în casa văduvei. E drept ca îa urmă „pun pirostriile", dar mă îndoiesc de temeinicia unei astfel de căsnicii...

Trecînd la *D-ale carnavalului,* ne scoborîm într-una din bolgiile infernului lui Dante ; dăm peste menadele ce au sfîşiat pe Orfeu. Orfeu e Nae Girimea, „frizer şi subchirurg", iar menadele — Didina Mazu şi Miţa Baston.

Pe Miţa o cunoaştem. Umblă cu „vitrion englezesc" ca să se răzbune pe „musiu Naică", căruia îi fusese totdeauna „fidea". Miţa e republicană; în vine îi curge sîngele martirilor de la 11 fevruarie. Didina îi dispută inima lui Nae, strigîndu-i : „Ce cauţi aici, madamo ?" E firesc să se apuce la urmă de păr.

în *Scrisoarea pierdută,* Zoe Trahanache, ca odinioară Veta, încununează cu razele unei dragoste întîrziate tinereţea lui Tipătescu. Şi, deşi legătura aceasta nu-i tulbură conştiinţa, găsim totuşi în sufletul ei o iubire sinceră pentru Fănică şi un fel de omenie din clipa în care nu mai e în primejdie : îl iartă pe Caţavencu. Cetăţeanul turmentat are dreptate : „Coana Zoiţica e damă bună". Ce păcat însă că e „damă" !

De altfel, în întreaga operă a lui Caragiale găsim o lume de „dame bune" : madame Esmeralde Piscopesco sau Miţa Protopopesco, din *Five. o'clock,* Aglae Verigopol, din *Mici economii,* sau mămiţica din *Bubico.* Pretutindeni^ femei ce-şi înşeală bărbatul, cicălitoare, lipsite de orice farmec şi feminitate adevărată, în mîinile cărora nu numai că nu ţi-ai încredinţa liniştea vieţii, dar nici chiar bucuria senină şi graţioasă a unei clipe. Satira lui Caragiale s-a îndreptat spre adîncurile vieţei sociale ; în opera lui de scafandru n-a cules mărgăritarele, ci frînturile corăbiilor sfărîmate şi căzute în fundul mărci. *De* aceea, în tot ce a scris *nu vom găsi nici un chip de fată.* Ocolirea aceasta statornică nu putea fi decît voluntară. Ea e şi simbolică.

O singură dată observaţia lui Caragiale nu e satirică, ci voieşte să fie obiectivă : în *Năpasta.* Din nefericire însă, nu izbuteşte. Căci, pe cînd în celelalte piese scriitorul pleacă de la o viziune limpede a unui tip, pus pe scenă din plăcerea de a crea o realitate, în *Năpasta* el porneşte numai de la o problemă sufletească.

Anca, după cum âm mai spus-o, e în toate amănuntele lipsită de realitate sufletească. Ea cade alături de lucrurile cu putinţă. Nu putem primi că o femele ce şi-a

iubit bărbatul se poate căsători cu ucigaşul lui, că poate trăi opt ani cu el numai din gîndul răzbunării şi că după cei opt ani se răzbună, învinuindu-1 de o crimă pe care n-o făptuise. E lanț de neverosimilități de care mintea noastră se izbeşte ca de un zid de aramă...

Dar aceasta e altceva. Nu ne oprim acum la neexistenta Ancăi, ci la psihologia ei. Caragiale a voit să facă din Anca o ființă aprigă, bărbătească şi răzbunătoare peste măsura omenească, o femeie fără urmă de feminitate. Că tipul acesta nu e cu putință n-are nici o însemnătate. Ne izbeşte numai intenția lui Caragiale, cu atît mai mult, cu cît vom vedea că această psihologie virilă a femeii e răspîndită şi în alte exemplare ale teatrului nostru.

III

-Odobescu într-o cercetare de critică dramatică?
-S-ar bănui o nouă străduință în jurul lui *Vîaicu-Vodă.* Totuşi, departe de mine acest gînd. Nefiind nici o dovadă hotărâtoare, *Vlaieu-Vodă* rămîne a celui ce l-a dat la lumină. în ceea ce mă priveşte şi întru cît ne e cunoscută opera lui Odobescu pînă acum, am ajuns la credința că nici nu poate fi opera marelui nostru prozator. Odobescu n-a fost un creator de viață. Puținele lui încercări literare sunt lipsite de imaginație. Un erudit, un cercetător pitoresc, un prozator de seamă, un artist al cuvîntului şi al amănuntului topic — da. Un creator, niciodată. De două ori s-ă încercat să arunce suflarea ființei peste uscăciunea cronicelor, în *Mihnea-Vodă* şi în *Doamna Chiajna,* dar a făcut-o numai cu sfiiciune şi sîrguință. Nu şi eu însuflețire. S-a ținut strîns de slova izvoarelor, brodind în jur arabescuri de cuvinte vechi, izvodite dintr-o imaginație de artist, dar nicidecum dintr-o imaginație creatoare. Creatorul nu se opreşte la fireturile strălucitoare ale hainelor, la pitorescul obiceiurilor, ci se pogoară în suflete. Odobescu nu s-a pogorît însă niciodată. Doamna Chiajna şi Mihnea nu ne sunt zugrăviți pe dinăuntru. Sufletele lor nu ne sunt tălmăcite. Ni se dau numai faptele şi gesturile,.. Cu

douăzeci de ani înainte, Costache Negruzzi se încercase în nuvela istorică în chip mult mai izbutit. *Alexandru Lăpuşneanu* e, în adevăr, o creație şi totodată şî o dramă in patru acte, clădită cu un rar instinct teatral. Nuvelele lui Odobescu sunt şi ele împărțite în tablouri, dar fără înlănțuire dramatică. în ele nu găseşti elementele unei tragedii. Ținîndu-se strîns de izvoare, Odobescu a urmat şirul firesc al povestirei în largi sărituri, după obiceiul timpului.

Negruzzi prelucrase altfel cronicele, cu libertatea unui adevărat creator, dînd o viață lui Motoc şi celorlalți boieri, pe care n-o aveau la Ureche, zugrăvind pe Lăpuşneanu prin fapte şi vorbe pline de viață lăuntrică. Cuvinte ca : „De nu mă vreți voi pe mine, vă vreau eu pe voi" sau „Proşti, dar mulți" — ajung să ne lumineze psihologia voievodului. în Odobescu„ nimic din această putere creatoare, care printr-o singură vorbă ne zugrăveşte un suflet. în schimb, o însăilare dibace de fragmente din Şincai, Engel, Constantin Căpitanul, Hammer, Cantu şi alți cronicari şi istorici, legate cu firicelele de aur ale unei proze bogate şi pitoreşti. Găsim totdeauna documentul în spate, nu însă şi viața şi ni ci chiar lesniciunea. Nuvelele istorice ale d-lui N. Gane, de pildă, sunt mai curgătoare. Povestirea e mai slobodă, deşi mai puțin meşteşugită.

Odobescu a fost desigur un artist al limbei, cu urechea simțitoare la armonia şi cadențele vorbelor.

Nu numai că a ştiut prețui cuvintele pentru sonoritate, dar chiar şi în înlănțuirea lor. El ne-a adus cel dintîi fraza largă, ritmată şi orchestrată aşa cum o găsim la Cicerone sau la Flaubert. Pentru o limbă nefrămîntată ca limba noastră, meritul e mare. Odobescu a ciocănit-o, a subțiat-o în fine plăci sonore.

Viitorul ne va arătă totuşi că nu acesta e idealul prozei. Bănuiesc că ne vom întoarce la o mai mare simplicitate ; de la fraza cromatică vom ajunge la fraza scurtă şi albă, în care nu se pun decît cuvintele strîns necesare pentru exprimarea noțiunilor. De la poliritmie, vom veni la simplicitatea meşteşugită a monoritmiei. Pînă atunci însă, limba noastră a trebuit să treacă şi

pe nicovala lui Odobescu, înmlădiindu-se în lamele străvezii. Poate fi de acum topită şi aruncată în tipare mai noi.

Odobescu nu intră, prin urmare, în ţesătura unei cercetări asupra teatrului prin *Vlaicu-Vodă,* ci prin nuvela *Doamna Chiajna,* pe care a smuls-o din trecutul ţării noastre. Chiajna, de altfel, nu e atît de însemnată prin vigoarea creaţiei, cît prin anumite particularităţi de psihologie femenină. La drept vorbind, nu e o femeie, ci un bărbat, cu adaosul acelei *împotentia muliebris* de care vorbea Tacit, zugrăvind pe Livia. O femeie aprigă şi virilă. „Pe chipul ei în veci încruntat, scrie Odobescu, nimeni nu putea dovedi păsurile inimei sale : părul îi începuse a cărunţi, dar trupul său era nalt, portul ei drept şi falnic, ochirea-i straşnică şi hotărîtă, capu-i căta mîndru în sus, fără grijă şi fără sfială." La moartea bărbatului ei, Mircea Ciobanul, rămase să privegheze singură norocul celor doi coconi, Petre şi Alexandru, şi al celor două fete. Boierii bătîndu-şi joc de mortul întins, Chiajna se repezi la ei :

„— Ce ! oare socotit-aţi voi că unde a răposat Ciobanul o să rămînă turma în ghearele voastre ca să o jefuiţi după cum vă place ? Hei, măre băieţi, mai va pînă atunci! Mircea s-a dus, dar fiul său a rămas şi Chiajna îi e mumă şi va şti să-1 apere de voi."

Apoi, smulgînd buzduganul şi sabia domnească de pe sicriu, le puse în mîna lui Petre Şchiopul :

„— De e şchiop şi mărunt, iată cîrja ce-i va sprijini betegia şi iată paloşul ce-1 va înălţa cu capul mai presus de toate capetele voastre".

La un semn al Chiajnei, lefegii se aruncară asupra boierilor cîrtitori. Prin acest gest îndrăzneţ, Chiajna îşi deschise drumul în istoria Ţării Munteniei. Prin intrigi aşeză pe tron pe Petru Şchiopul. învinsă mai întîi da boierii pribegi, trecu Dunărea şi veni cu ajutoare de la paşa din Rusciuc. „Chiajna, scrie Odobescu, încălecată bărbăteşte şi purtînd zale pe piept ş-un hanger în mînă, străbătea rîndurile, îmbărbăta pe români cu vorbe linguşitoare, pe turci cu bogate făgăduieli şi le insufla

tuturor aspra sa voinicie. Ostaşii, minunaţi şi îmbiaţi dc înverşunata vitejie a acelei zdravene muieri ce le striga şi le da pildă ca să lovească pe vrăjmaş, deteră năvală..." Boierii fură astfel înfrinţi la Şerbăneşti...

în Chiajna mai vedem apoi un năprasnic simţ politic, cautînd sprijinitori pretutindeni, cu jertfa tuturor sentimentelor. îşi mărită pe una din fete, Ancuţa, cu bătrînul şi uriciosul Andronic Cantacuzino, pentru trecerea pe care o avea la Constantinopole, pe cealaltă, cu tînărul Stamate Paleologul, nepotul patriarhului din Constanţi no pol.

Ancuţa ar fi voit să se împotrivească, „dar ochii ei întîlniră căutătura straşnică a Chiajnei, în care sta tipărită o nestrămutată hotărîre, şi îi fu şi ei nevoie de a se supune în tăcere". E drept că Ancuţa avea să se răzbune, fugind cu tînărul Radu Socol, fugă pe care Petru Şchiopul o plăti cu pierderea tronului. Dar Chiajna era mai tare decît neamul Cantacuzinilor. Ea căpătă firman de domnie pentru Alexandru, fiul ei mai mic. Răzbunătoare, ucise o mulţime de boieri. Radu fu ucis şi el în braţele Ancuţei, într-o chindie părăsită. Prin uneltiri şi bani, ea căpătă firman şi pentru Petru în locul lui loan-Vodă din Moldova. Porniră cu oaste muntenească şi turcească, se opri la Săpăţeni, în lunca Milcovului. Aici i se vesti că boierii moldoveni, părăsind pe loan-Vodă, aveau să vină spre a se închina noului lor domn, Petru Şchiopul. Boierii sosiră, în adevăr, avînd în frunte pe vornicul Dumbravă.

Intrînd în cort, Dumbravă cătă cu ochii pe cei doi tineri domnitori pe care voia să-i ucidă.

„—• Unde-s puii de năpîrcă ? Le-a sunat ceasul pieirii."

Chiajna se ridică mîndră,

„— Taci, muiere, strigă Dumbravă. Nu bîrfi ! Nu doară că-ţi socoti voi că-i Moldova ţară de jac, să ni joace ca pi urs o mişa pripăşită pi la munteni şi doi feciori di lele..."

Chiajna abia putu striga : „Cîni neruşinaţi, liftă rea", şi fu izbită în cap de ghioaga lui Dumbravă. „Trupu-i se zvîrcoli, cu scrîşniri de dinţi, săltă încă de cîteva ori, se rostogoli cu creştetul în ţarină, se zgîrie şi se

întinse în cîteva încordaturi dureroase şi apoi căzu înţepenit într-o baltă de sînge."

Astfel se sfîrşi doamna Chiajna.

Această năprasnică Chiajna, ce merge la război călare, îndrăzneaţă, intrigantă, crudă, voluntară, mamă vajnică şi mai presus de toate nesăţioasă de domnie, e o realitate istorică. Odobescu, zugrăvind-o, ne-a creat tipul unei psihologii femeieşti din care feminitatea e înlăturată. Ea a slujit, după cum vom vedea, drept model la alte creaţiuni literare, care, fără să fi avut îndărăt un document istoric, au frînt dintr-un trecut închipuit tipul atît de rar al femeii ambiţioase, năprasnice, lacome de putere şi lipsit de orice dulceaţă feminină.

IV

Doamna Chiajna a lui Odobescu văzuse lumina la 1860 ; opt ani după aceea apăru şi *Răzvan şi Vidra* a lui Hasdeu. Nu mă voi opri asupra dramei întregi : un „amestec de lucruri bune şi rele, de reală intuiţie istorică (Nicolai Costin ne povestise atît de puţine despre Răzvan) şi de influenţe romantice şi chiar melodramatice. S-ar putea arăta pînă în cele mai mici amănunte gheara suverană a lui Victor Hugo — în suveranitatea lui cea mai tăgăduită astăzi. Nu mă voi opri nici asupra caracterului lui Răzvan, atît de nesigur zugrăvit. D. P. P. Carp îl cercetase acum jumătate de veac cu o isteţime critică în adevăr hotărîtoare.

Ceea ce mă opreşte e numai Vidra.

Chiajna fusese o femeie virilă şi năprasnică, crudă şi lacomă de putere. Vom vedea că şi Vidra e un fel de *mulier impotens,* minată numai de ambiţie; o femeie ce-şi face din bărbat un braţ, păstrîndu-şi pentru dînsa nesaţiul stăpînirii şi spiritul de iniţiativă.

Vidra e nepoata lui Motoc. In vine îi curge deci sîngele hainului vornic. Letopiseţul nu vorbeşte despre dînsa. Meritul creaţiei cade deci pe de-a-ntregul mai întîi asupra lui Hasdeu, apoi asupra lui Odobescu şi, după cum vom vedea, şi asupra nemuritorului poet al ambiţioasei Lady Macbeth.

Un hoţ o zugrăveşte astfel :

> Un fătoi ce călăreşte şi-mpuseă chiar ca un zmeu !
> Intr-o zi am întîlnit-o alergînd la vînătoare...
> E voinică, n-am ce zice ! Şi-i frumoasă ca o floare !

Pe acest „fătoi", căpitanul de hoţi Răzvan se prinde să-1 aducă îndrăgostitului boier Ganea. Unul dintre hoţi şi pune mîna pe dînsa :

> Căpitane ! Iţi aducem pe nepoata lui Motoc.
> Îi cam cu nărav ciocoaiea : n-o auzi vorbind deloc.

Vidra, trufaşă, nu vrea să scoată nici o vorbă de mîndrie. Adusă în faţa lui Răzvan, tăce. Dar cînd îl vede făcînd o faptă bună (iertase pe un vechi duşman al lui), izbucneşte :

> Nu-i femeie să nu simţă-n inimft-i o turburare,
> Cirid s-aşterne dinainte-i lumiirlnd o faptă mare !
> Şerb, ţigan, haiduc, d-oriun'de soarta-să te-H-Ettras,
> Un suflet c-al dumitale îşi va face. loc în sus.

Putem striga şi noi ca ţiganul Tănase :

> Aferim \ Ce mai muiere I...

în adevăr, nu mai e „un fătoi", ci „o muiere". A pus ochiul pe Răzvan : voieşte să facă dintr-însul un om mare. în loc să fie dusă la boierul pentru care fusese furată, rămîne la „ţiganul" ei. Lipsa de motivare psihologică nu ne opreşte ; trecem numai la studiul caracterului Vidrei. E o ambiţioasă ce şi-a găsit omul căruia îi va înarma braţul.

Răzvan părăseşte pădurile Orheiului şi intră în tabăra leşilor, slăvindu-şi numele cu fapte eroice. E mulţumit. Nu însă şi Vidra,

Ambiția ei crește. Dorește mai mult :

Pe cînd tu goneai vrăjmașul, dînd cu pieptul la năvală.
Alți mai mulți s-ascund în umbră, d-unde, răsărind cu fala,
Ii vezi mari, îi vezi în frunte, lăudați, slăviți, aleși,
Iar tu rămîi tot în urmă, ca o slugă printre Ieși !

Sîngele lui Motoc, pornit spre trădare, îi curge năvalnic în vine. îl sfătuiește deci pe Răzvan să părăsească pe Ieși spre a trece la muscali, unde-1 aștepta căpitănia :

Hai în oastea muscălească ! Atîta ne-a mai rămas...
Te-așteaptă căpitănia, de-i face numai un pas !

_ Răzvan e mai cinstit : respinge ispita muscalilor. Rămîne printre Ieși, care îl fac căpitan. Vidra însă nu se mulțumește numai cu atît:

Cum ? Atîta veselie ? Pentru ce ? Pentr-o nimica ?
Căpitan ? Ce mare lucru I Căpitanu-i o furnică !

Ea vede dinainte scara lui Iacob pe care se urcau îngerii la cer :

Cînd omul urcă vreo scară, poftind s-ajung-un deva,
Și-a trecut d-abia o treaptă sau două trepte d-abia.
Iar partea de sus a scărei de pășit îi mai rămîne,
El nu poposește-n cale zicînd : destul pentru mine.

în acest act al III-lea se dezvăluie caracterul adevărat al Vidrei de ambițioasă fără saț :

Setea de-a merge-nainte... Iată ceea ce-ți lipsește.
Acea sete care ferbe și-nghează inima mea !
Dar trebui s-o aibi, Răzvane I Eu voiesc, și-o vei avea...

Ca o ispită îi șoptește mereu la ureche :

Cugetă acum, iubite, de-i cinste pentr-un Răzvan
O biată căpitănie : și dînsul e căpitan !

Și cînd Răzvan șovăiește, această nouă Lady Macbeth .îl îndepărtează cu dispreț :

Fugi ! Mi-e milă și mi-e jale ! Mic, tot mic și iarăși mic!
In desert din înjosire eu mă-ncerc să te ridic I

Du-te dar de te-nvîrtește-n păcătoasa-ți vizuină :
Cearcă mintea-n întuneric, scaldă-ți sufletul în tină !
Eu te las ! Te las, Răzvane ! Om tîmpit și sfiieioș !
O prăpaste ne desparte: eu prea sus și tu prea jos !...

în actul al IV-lea Răzvan mai urcă o treaptă pe scara măririlor : e colonel leșesc. Ostășind pe hotarele Moldovei, îl apucă însă dorul de țară, un dor duios de locurile copilăriei. în sufletul Vidrei nu intră însă un astfel de sentiment poetic și fără folos. Pe ea o roade numai ambiția : iubirea plăpîndă a moșiei îi pare nemernică :

Omul ce-și iubește țara cu adevăratul dor,
Nu-i pasă de lutul țării, ci de-al țării viitor !
Inalță-te, fă-te mare, năzuiește pîn'la stele.
Și slava o să se verse dasupra Moldovei tele...

In tot lungul actului al IV-lea Vidra cată să împiedice pe Răzvan de a se întoarce la o viață fără strălucire. 11 hotărăște. Dar cum leșii pornesc cu război în Moldova, Răzvan nu mai poate sluji împotriva țării lui. Nu-i mai rămîne decît să treacă Nistrul. Vidra acum îl îndeamnă și ea, nu în vederea unei vieți tihnite, ci pentru a-1 împinge și mai sus :

. . . . .Ți-a mai rămas .
Să faci pe calea măririi un singur, un singur pas! "1
...Ca s-apuci cu fală scaunul lui Ștefan cel Mare.

Iată-1 deci pe bietul țigan pe drumul domniei, sub biciul de foc al nepoatei lui Motoc.

Norocul îl ajută o clipă. Aron-Vodă e alungat, Răzvan îi ia scaunul. Vidra îngenunchează :

......Iți mulțumesc. Doamne sfinte,
C-ai auzit cu-ndurare o rugăciune fierbinte

Ajungîndu-și țelul, după care tindea de atîta vreme, Răzvan îi poate spune în sfîrșit :

Ești doamnă, Vidro...

Pentru cîteva clipe numai. O revoltă răpune pe Răzvan. Eroul moare sub ochii Vidrei, înlemnită de durere :

visul unei vieţe întregi i s-a spulberat tocmai atunci cînd i se înfăptuise...

într-un cuvînt, Vidra e şi ea din rasa doamnei Chiajna. Dacă nu e crudă, e totuşi ambiţioasă şi lacomă de mărire şi de putere, ieşind, prin urmare, din brazda fecundă a lui Odobescu, urzitorul acestei ciudate psihologii femenine.

V

Voi înlătura chiar de la început ca zadarnică discuţia în jurul lui *Vlaicu-Vodă.* E iscălit „A. Davlla" — e a d-lui Davila. Şi pe urmă, lipsa de simţ teatral şi de creaţie internă din opera lui Odobescu ne împiedică să-i dăruim, fără altă dovadă, o dramă clădită cu meşteşug scenic şi cu pătrundere a caracterelor. Nu-i mai puţin adevărat totuşi că între doamna Chiajna şi Clara doamna sunt asemănări sufleteşti. Fără nuvela lui Odobescu, doamna Clara n-ar fi fost clădită pe aceleaşi temelii psihologice.

Căci, după cum vom vedea, prin Clara doamna literatura română se mai îmbogăţeşte cu o eroină lipsită de feminitate, în care inima e înlocuită prin minte şi jocul slobod al sentimentelor femeieşti printr-o bărbătească ambiţie de a domni şi de a ţese intrigi politice... Ca si Chiajna şi Vidra, doamna Clara e tot o *mulier impotens.* S-ar crede că domniţele noastre obicinuiau să părăsească îndeletnicirile paşnice ale fusului şi ale dragostei, spre a pune mîna pe buzdugan şi pe sceptrul domnesc. Un lucru totuşi neadevărat. Vina e a lui Odobescu şi a doamnei Chiajna. Poate şi a lui Shakespeare — mai ales în ceea ce priveşte pe Hasdeu. Dar Shakespeare nu plăsmuise numai pe Lady Macbeth, pe Gonerila şi pe Regana, ci şi pe plăpînda Ofelia, pe nevinovata Desdemona şi pe buna Cordelia. în literatura noastră dramatică însă nu găsim decît femei ambiţioase şi crude, [cu] diplomaţie şi piezişe, în care îndrăzneala condotierului italian se uneşte cu isteţimea lui Metternich. Dacă ne-am cunoaşte trecutul numai din dramele istorice, l-am cunoaşte foarte rău, deoarece scriitorii noştri s-au oprit la un fel de psihologie convenţională.

Din *Vlaicu-Vodă* voi înlătura întreaga piesă, spre a mă opri numai la Clara doamna.

Chiajna fusese aprigă, crudă şi nesăţioasă de domnie ; Vidra, numai ambiţioasă, Clara doamna e trufaşa şi totodată şi o minte realistă, uneltind intrigi, din anumite idei politice şi religioase, pe care vrea să le înfăptuiască...

De la început i se vede însă mai mult trufia. E mama vitregă a unui domnitor slab şi prefăcut, pe care îl striveşte sub greutatea autorităţii de fostă soţie de domn. Cu putinţă. Dar această trufie izbucneşte în cuvinte atît de amarnice şi de nedibace, încît ne îndoim de destoinicia diplomatică a celui ce le rosteşte :

Eu, ce port şi pentru tine mîndra stemă basarabă
— Grea povară, pentru care biata-ţi frunte e prea stabă —
Eu, ce sunt spre mîntuirea ta ş-a-ntregului norod,
Eu, de viţă palatină, eu soţie de voivod,
Eu, eu, pavăza domniei, sufletul ce duce ţara,
Eu, puterea, eu, stăpîna, în sfîrşit, eu doamna Clara...

Eu, eu şî iar eu... Prea mulţi „eu". Biata femeie se înăbuşe sub năvala unei trufii bolnăvicioase. Şi cine urcă atît de sus cărările mîndriei nu e departe şi de nătîngie. înfrîngerea doamnei era deci de prevăzut... în tot actul al doilea găsim o femeie năprasnică, cu o psihologie masivă şi fără mlădieri. Vrea să fie stăpînă, nu prin cărările ascunse ale învăluirei femeieşti, ci prin silnicie şi prin afirmaţia statornică a voinţei ei :

...Azi de pildă, poruncit-am — c-aşa-mi place —

Voi impune-a mea voinţă împotriva orişicui,
Şi te plîng, sărmane vodă, dacă-n loc d-o aliată
Vrei să vezi în Clara doamna *a* stăpînă nendurată.

E drept că în fața ei găseşte un domn slab şi prefăcut, care, îndoindu-şi mereu grumazul, îi sporeşte încrederea de sine :

Că te vreau pe veci stăpînă, -naltă doamnă, tot nu ştii ?
Sunt mai vîrstnic decît tine, totuşi mumă vreau să-mi fii.

Vreau să ştie toată Curtea — astfel cred eu nemerit —
Că de sunt voivod, sunt totuşi robul tău — si rob smerit.

Dar oricît ai ştii că sub această supunere se ascunde o viclenie, situația e silnică. Rolurile sunt răsturnate, Clara doamna e un adevărat bărbat, a cărui psihologie nu se ridică uneori peste psihologia unei măciuci. Alteori însă se mai îndulceşte, învăluindu-şî loviturile în şiretenie şi diplomație. După cum Chiajna îşi măritase fata cu bătrînul Andronic Cantacuzino, Clara e bucuroasă şi ea să dea pe Anca lui Mircea, spre a zădărnici planurile politice ale lui Vlaicu. Pietroasa ei inimă se potoleşte, dar nu din dragoste adevărată, ci din îndemnul lui Kaliany... Încercarea neizbutindu-i, Clara trece de partea boierilor. După ce luptase o viață întreagă ca să-i doboare, nădăjduieşte să-şi facă din ei o unealtă împotriva voievodului. Temistocle se putea da pe mîna perşilor şi Napoleon pe mîna englezilor, dar această amarnică duşmană a boierilor n-ar fi trebuit să fie atît de încrezătoare. Psihologia ei e în adevăr primitivă şî impulsivă. Fireşte că boierii nu puteau fi înşelați aşa de lesne. Cînd însuşi Mircea respinge sarcina de a ucide pe Vlaicu, Clara doamna îi aruncă în față :

»***-" * .„...Tu m-ascultă, Basarabe !
Pentru frînele puterii mîinile ți-s încă slabe.
'*(Către ceilalți.)*
Iar voi, suflete plăpînde, voi viteji ? Nişte mişei !

Ar fi, cred, de prisos să mai stărui asupra desfăşurare! dramei. Se ştie cum Clara doamna se pregăti să-1 ucidă pe vodă, cum se strecură noaptea în odaia de culcare a domnului. Fu însă prinsă. Se cunosc zvîrcolirile ei din actul al cincilea ; iertarea lui Vlaicu şi izbucnirea Clarei :

Zici că mai iertat! Nu, Vlade, n-am de ce să-ți mulțumesc.

Iacă ruga ce voi face pururi domnului Ceresc.
Din tot sufletul cu care te urăsc, da, te urăsc !

Clara fu închisă în mînăstirea Snagov. După cît o cunoaştem totuşi, tremuram pentru liniştea zilelor din urmă ale lui Vlaicu. Şi-a crutat prea mult duşmanul !....

Ceea ce mă opreşte e numai psihologia eroinei, ambiția şî trufia ei dezlănțuite, uneltirile ei politice cu ungurii prin Kaliany, amestecul ei pînă şi în religia țării — îndeletniciri ce cad alături de psihologia obicinuită a femeiei.

•

Despre *Ringala* d-lui Eftimiu am scris prea de curînd chiar în acest loc, pentru a mai stărui şi acum. Ringala e şi ea din rasa înaintaşelor ei Chiajna, Vidra şi Clara doamna. Pe lîngă misticism femeiesc, îi mai găsim în suflet aceeaşi virilitate în năzuințe : unelteşte să statornicească catolicismul în Moldova, țese intrigi politice cu polonii şî cu Svidrigelo, se războieşte cu boierii țării, pătează prin fapte voluntare bâtrînețeie senine ale lui Alexandru cel Bun. Şi ea lunecă deci din adevărata noastră tradiție istorică şi din cercul de aur al psihologiei femeieşti în făgaşul unei psihologii convenționale.

ÎNCA UN NEDREPTĂȚIT : MIRCEA CEL MARE AL D-LUI DAVILA

Am cercetat altă dată dreptul de prelucrare al scriitorilor în subiectele istorice. înainte de toate să se păstreze întipărirea vremilor ; căci una e coloarea istorică şi alta adevărul istoric. Adevărul poate fi uneori siluit, coloarea niciodată. Trebuie împrăştiată atmosfera timpului, fără de care eroii nu respiră. Nu e acelaşi aer pentru toate epocile şi veacurile.

în dumbrăvile tăinuite ale istoriei, scriitorul poate lucra în linişte, tăind vreascuri şi mlădițe sănătoase, smulgînd iedera acățătoare şi, la nevoie, plăsmuind icoanele grațioase ale imaginației lui, plutitoare ca zînele lacului. Să întrunească numai condițiile vieții. Şi atît. Realitate istorică nu li se cere ; posibilitate numai.

în pădure mai sunt însă şi stejari falnici, peste care s-au aşternut sute de ani de viață ; şi nu de viața pieritoare a cărnei, ci de viața nepieritoare a sufletului. Trăiesc în amintirea noastră, crescuți de seva atîtor imaginații şi măriți în perspectiva pustiului vremilor. Ce a fost s-a scuturat în mare parte. Umbrele omeneşti s-au şters. Rămîn numai eroii, unul la veac, înălțați şi hrăniți din moartea tuturor necunoscuților, înfoiați prin seculara lor rostogolire în atîtea minți. De ei nu te poți atinge. Nu-Î poți micşora fără a micşora şi comoara neamului. Nu-i poți aduce la adevărul lor istoric. Adevărul sufletesc îşi are drepturile lui asupra istoriei. Dacă unii dintre aceşti eroi naționali au pete, istoria le poate cerceta, arta însă nu. Ea are întrucîtva şi o funcție socială. Ea e reprezentativă şi trebuie să desprindă din eroi numai ce e caracteristic şi educativ. O figură mare face educația unui neam mai mult decît toate povețele morale.

Şi noi avem cîțiva eroi educatori : pe Alexandru cel Bun, Mircea cel Mare, Ştefan cel Mare şi pe Mihai Viteazul. Despre Alexandru cel Bun al d-lui Victor Eftimiu am avut prilejul să scriu chiar în acest loc : un biet bătrîn cu dragoste de pămînt, dar prea încărcat de ani şi cu voința, slăbită. în locul lui domneşte o tînăra doamnă, aprigă şi voluntară, care îndrumă țara pe căile catolicismului şi ale supunerei către streini. Alexandru doarme în seninătatea maiestății şi a vîrstei lui obosite. Abia se mai poate înțelege cu mintea de copil a Despinei...

A-l reprezenta în acest chip însă e a-l micşora. Chiar de ar fi fost istoriceşte astfel, nu trebuia totuşi pus pe scenă cu hainele lui de rînd. Alexandru trăieşte numaî prin ceea ce ne închipuim noi că a fost. închipuirea noastră însă îl vede în vestmintele lui de sărbătoare, cu podoabele dăruite de împăratul Paleologu, cu brațul ager şi cu privirea bîîndă şi împăciuitoare, dar nu orbită de zvîrcolirile unei femei.

îmi rămîne să arăt că nici Mircea cel Mare al d-lui A. Davila nu e mai fericit. Dimpotrivă.

în *Vlaicu-Vodă,* d. Davila putea prelucra după voie. Doamna Clara şi Vlaicu sunt nişte mlădițe neînsemnate din pădurea istoriei noastre. Era slobod poetul să le răsădească, împrumutîndu-le o nouă personalitate. Şi, într-adevăr, amîndoi sunt caractere, poate prea romantic concepute prin pornirea lor masivă şi năvalnică, dar puternice şi pline de viață. Alături de ele însă mai găsim şi pe Mircea, nepotul lui Vlaicu. Un tînăr fără mare însemnătate, deşi avea să ajungă Mircea cel Mare. Voi arăta în ce lumină jalnică l-a pus d. Davila. E drept că pe atunci îşi dibuia abia cărările vieții. Greşala e mal mică, dar nu e înlăturată. E drept, de asemenea, că pentru a ajunge la tron, Mircea ucisese pe Dan, fratele

său. Cu putință. Dar pentru noi Mircea nu e ucigătorul lui Dan, ci e eroul de la Rovine, de la Cossova şi Nicopole şi „de amîndouă părțile şi peste Dunăre, pînă la marea cea mare a cetăței Durustorului stăpînitor". E eroul nemuritor al lui Eminescu.

Un bătrîn atît de simplu după vorbă, după port...

E un simbol național.

Iată pentru ce d. Davila nu trebuia să ni-1 arate ca pe un tînăr uşuratic, zănatic, cu sîngele iute şi pornit spre trădare şi crimă.

Chiar de la început îl vedem aprins de o dragoste lipsită de înălțime sufletească pentru Anca :

Fie. Dar la ce mi-s bune sînge, neam, străbuni şi nume ?
Nu. Iubirea ta mi-e totul, Anca mea, p-această lume.
Uite, astăzi chiar, boierii, cu moş Costea-n capul lor.
Vreau să țină, nu ştiu unde, o-ntrunire, un sobor
Ca să facă, nu ştiu care, vitejie boierească.
Meargă ei. La ce mi-e slava ? Anca mea să mă iubească!
Şi de mi s-a da domnia — dac-aceasta s-ar putea ! —
Eu m-aş lepăda de dînsa ca să fiu cu Anca mea.

Un Mircea care nu ține la „sînge", „neam", „nume", „străbuni", „slavă" şi ar renunța la tron pentru doi ochi albaştri de femeie e un Mircea străin cu totul de sufletele noastre.

Şi, în adevăr, cînd boierii, în tăinuita lor întâlnire din poiană, vor să-1 aleagă domn al Moldovei, îndemnîndu-1 să primească, în cuvîntări ce-ți răscolesc sufletul, Mircea nu primeşte. Ar fi trebuit să părăsească pe Anca ! Avea dreptate boierul Costea să-i spună :

...Nevrednic eşti de slavă ; slava nu se prețuieşte.

ori falnicul Groza :

...Ne-am pus nădejdea-n tine
Dar ne-am înşelat: oricine nu-i făcut pentru-a domni.

Mircea e un tînăr efeminat şi fără pic de vlagă eroică în vinele lui, nu numai prin această dragoste, ci prin întreaga lui fire. Iată cum îl zugrăveşte Clara doamna :

Mi-ai părut uşor la suflet şi d-o fire cam ciudată.
Prea nepăsător de toate, prea pornit pe desfătări...

Mircea „un tînăr uşor la suflet" 1 Ce depărtare intre acest tînăr şi „bătrînul atît de simplu după vorbă, după port" al lui Eminescu !

Pînă aici, Mircea e numai o victimă a lui Eros, un voluptuos ca atîția alți mulți. Cînd e însă zădărnicit în dragostea lui de planurile lui vodă, devine repede un sîngeros. Tînărul acesta uşurel ațîță pe boieri la răzvrătire împotriva lui Vlaicu :

Ascultînd acea poruncă, eu mă pun în răzvrătire
Cu voivodul cel nemernic ce ne mînă la pieire.
Ce — smerit, viclean, fățarnic, închinîndu-se orcui —
E-o primejdie d-a pururi pentru noi şi țara lui.

Nu mai e „nepăsător", ci o năpîrcă veninoasă. Nici nu se putea ca doamna Clara, auzindu-1, să nu-i strige :

......Vom fi doi...

Sunt, în adevăr, doi : o femeie isteață, aprigă şi virilă şi un tînăr zănatic, învăpăiat şi uşuratec. învăpăiarea i se mai potoleşte totuşi cînd Clara îi pune pumnalul în mînă. E un răzvrătit, numai ; nu *încă* şi un ucigaş :

......Doamnă, gata sunt să mor.
Dar nu vreau nici fericirea, nici domnia p-un omor.

Se întoarce mai bucuros la trădare. O avea, de altfel, în sînge. Trădase pe Vlaicu, acuma trădează pe Clara, dindu-i pe față complotul, ca şi cum s-ar fi căit :

Oh ! m-am înşelat amarnic ! Dar îmi voi plăti greşala
Fără preget. Doamna Clara, unchiule, i-a dat lui Pala
Sarcina să faptuiască re-ntîi mie mi-a propus :
Este-o uşă doar de dînsa cunoscută, cum a spus.
Şi pe unde poate-n taină să răzbească pîn'la tine.

Vâzînd însă că nici prin această trădare nu izbuteşte să-1 hotărască pe Vlaicu să-i dea pe Anca, face şi cel din urmă pas al nemerniciei. Se năpusteşte asupra lui vodă cu pumnalul în mînă. Credinciosul Gruie, punîndu-se la mijloc, ispăşeşte cu sîngele lui nevinovat crima lui Mircea. E drept că la urmă „tânărul" se cuminţeşte, iar Vlaicu îl iartă. Dar meritul e al lui Vlaicu. Şi ne îndoim de cinstea si cuvîntul lui Mircea. Prea le călcase

de multe ori. Cum vodă e nestrămutat în vointa lui de a mărita pe Anca cu altul, Mircea d-lui Davila mai e in stare şi de alte fărădelegi...

Cu ce va fi greşit oare bietul voievod pentru a fi atît de micşorat ? întîlnindu-se în cîmpiile Elizee cu Alexandru cel Bun al d-lui Victor Eftimiu, trebuie să macine împreună cugetări triste asupra nerecunostintei strănepoților...

S.P.L.

Mari zguduiri revoluționare ne-au dat „drepturile omului". Drepturile se cîştigă prin sînge. Sîngele a curs. Sunt generații ce se jertfesc în folosul urmaşilor, dintr-o trainică solidaritate a vieții omeneşti ; sunt altele ce mistuiesc numai roadele jertfei altora... Drepturile omului le-am cîştigat, în sfîrşit, prin îndelungi străduinți străine, după cum am cîştigat şi dreptul liberii cugetări, înainte de a avea şi o cugetare românească. Aveam totuşi o limbă : o adevărată martiră. Sunt cunoscute patimile ei ; cuiele cu care a fost țintuită pe cruce, sulița centurionului şi oțelul amar. Sunt cunoscute luptele din jurul trupului ei lînced : unii îi sorteau hainele cu carul ca nişte adevărați legionari romani ; alții, mai miloşi, voind s-o întremeze, îi întindeau paharul. Era un oțet; ei şi-1 închipuiau însă ca pe o băutură fermecată, pregătită în lungi nopți de nesomn după formule tainice şi încurcate. Brațele se întindeau ; paharele se înmulțeau ; lecuitorii i se perindau la căpătîi. Unii propuneau o primenire desăvîrşită; sîngele se otrăvise cu totul; trebuiau înlăturate necurățeniile streine tîrîte de veacuri, în organismul ei viu. Latiniştii, de pildă, au stăruit îndelung în strădania lor de a înlătura părțile vii din limbă, pentru a le înlocui cu părți moarte. Trăiau visul unei vieți de acum două mii de ani. Bunul-simț i-a măturat însă după lupte singeroase. Neputînd învia un mort de atît timp, unul a crezut că poate imita viața de odi-

moară prin mijloacele științei de azi, după cum o păpușă imită o ființă. Fonetismul lui Pumnul a fost măturat și el. Alții i-au turnat în vine viața italiană ; cei mai mulți, viață franceză,

£ de mirat că după atîtea leacuri limba română n-a murit cu totul. A închis numai ochii — înviind a treia zi după Scripturi... A înviat și s-a întremat, intrînd în matca realităților : o limbă ce răspunde vremei și întregei mase a poporului românesc. Nici limba imaginară, a făuritorilor de viață artificială, dar nici limba celor înstrăinați de sufletul neamului. Jertfind mersul vremei, nu trebuie să ne închinăm modei și conrupției orășenești. Și am avut norocul unor artiști pricepuți ce ne-au arătat drumul cel bun. Literatura noastră s-a clădit astfel dintr-o piatră trainică...

E drept însă că nu toți românii vorbesc românește... Unii își fac creșterea și cultura în altă limbă.

N-au trecut mulți ani de la lupta d-lui Iorga pentru *„drepturile limbei române"*. E încă în mintea tuturor apriga d-sale cruciadă împotriva înstrăinaților, împotriva celor ce adusese limba franceză pînă pe scena Teatrului Național. Cu toți am aprobat-o. Suntem, în adevăr, încă intr-o fază culturală nelimpezită. Deasupra noastră e o clasă de oameni pregătită sufletește în altă cultură și vorbind altă limbă în trebuințele ei zilnice. Lucrurile merg acum totuși înspre bine. Iar cei ce vor stărui să rămînă înstrăinați nu ne vor aduce o pagubă prea însemnată. Nu sunt factori culturali. Nu scriu. Sunt alături de organismul românesc, pe care nu-1 p»t îmbolnăvi...

E o primejdie însă și mai mare : primejdia dinlăuntrul acestui organism... Drepturile limbei nu trebuiesc apărate numai împotriva celor ce n-o vorbesc. Mai bine să n-o vorbească decît s-o vorbească rău sau, mai ales, s-o scrie rău. Drepturile ei trebuiesc apărate, mai ales, împotriva celor ce-și fac din cultivarea ei un fel de sacerdoțiu public. Nu mă gîndesc la ziare. Ele nu sunt în slujba frumosului, ci a adevărului sau a minciunei. Mă gîndesc numai la scriitori. Sunt, în adevăr, scriitori ce

ne siluiesc limba în chipul cel mai nelegiuit. Să ne punem de-a curmezișul lor. Avem prea multe drepturi dobîndite pe neluptate. Pentru limbă însă am luptat. Martor ne e un veac întreg de străduinți. Ni se cuvine o pace meritată și un drept cîștigat pe deplin : dreptul de a fi respectați în creația cea mai originală și mai nobilă a unui popor — în limbă. Acum, cînd inimile se înduioșează pentru tot felul de lighioane, înlăturînd ochelarii cailor sau punîndu-le pălăriuțe de paie spre a-i apăra de soare, e timpul să ne gîndim și la protecția limbei. E timpul unei : S.P.L.

Dintre scriitorii noștri de azi, nimeni nu pîngărește limba română cu o stăruință mai barbară decît d. Gala Galaction. O voi dovedi cu prisosință — pînă ce nu va rămîne un singur cititor care să nu-mi dea dreptate. D. Gala Galaction a scris și pagini frumoase ; o nuvelă pare chiar a fi ieșit din mîna altuia. Știu. O voi arăta la urmă, căci aceste părticele de frumos sunt înecate în putregaiul unei limbi conrupte. Am crezut întotdeauna că o faptă bună răscumpără multe greșeli. Sentimentul crimei ce săvîrșește d. Galaction împotriva limbei rnă stăpînește însă mai mult. II las să treacă deci înainte. D. Galaction fiind un scriitor citit, primejdia e mai mare decît folosul cîtorva pagini bine scrise.

Și acum stau cu volumul d-lui Galaction, însîngerat de mii de semne roșii : răni făcute limbei române. Unele mai mici, altele mai mari ; unele de cuvinte, altele, de construcție. Și peste tot, o grea necunoaștere a limbei, o grea lipsă de armonie și de simț estetic. Un adevărat artist are un ritm și o intuiție a limbei. Stau și mă întreb ca oratorul antic : *Quid dicam? Quid non dicam ?...* Cum să încep ? La întîmplare, dar stăruitor: conștiința nu mi-ar ierta niciodată de a fi învinuit pe cineva pe nedrept sau cu ușurință. Și acum, ca regele Lear : Suflați, vînturi !

*

La întîmplare deci din *Gloria Constantini.* Tînărul Tudor Fierăscu iubește. Cum iubește ? „Cu un fel de *exas-*

perare amoroasă, care ar fi voit să simtă în acest trup *splendid* şi *indolent* deşteptîndu-se un suflet de adevărată soţie". Filoftei-a însă muri „de două gloanţe rămase *absolut misterioase 1!"* în urma ei lăsă un copil *„ce se afirma cu totul altfel de natură... indiferent* la dogmă şi *fără altă regulă de activitate decît fantezia...* Prin lipsa lui de *aplicaţie* (!!), era printre codaşi... îl *interesau* întîmplările *extraordinare... Ocupaţia* lui *predilectă* era pentru *arheologie...* Ajunsese în sfîrşit un *mediocru absolvent* de cinci clase primare... Preotul *şi-a dat cu părerea* (!) că e bun de seminarist". Se duse însă la şcoala de meserii, în care „o greşală *gravă,* venind în urma altor mai multe, *anterioare,* i-a adus *eliminarea* din toate şcolile statului". Iată-1 deci „un meşteşugar leneş şi *incomplet,* deşi bine zidit şi *rezistent".* Mergînd la *Fata aerului,* Constantin simte „o revelaţie" şi ar fi rămas în teatru dacă „o *somitate ambulantă* nu i-ar fi spus că. nu are focul rampei în sînge". Povestea lui Constantin aluneca apoi mai departe prin : *„germenul posibilităţilor...,* prin gînduri *dezinteresate* şi mai *precise...* lungi epistole cu un *dictando ireproşabil...* cu o mătuşă *filozoafă practică şi indulgentă,* cu *respectuoase convingeri...* care dăscăleşte pe Frusina, spunîndu-i în *concluziune* (!) ... Tînărul e într-o *situaţie proastă din toate punctele de vedere... oarecare perspective... iluzii imposibile... o idee irealizabilă... o soluţie omnipotentă... asistă cu stoicizm* la pregătirea *evenimentului... fraternizează* zgomotos... prinde *ocazia curioasă... colegialitate... prim-amorez, în afară de cazul unei minunate transformări...* îşi deschide inima fără rezerva (!) spunînd lucruri văzute prin *temperamentul lui de pseudo-mîlitar..."*

Şi apoi, deodată, o stană de piatră. Rog pe culegător să pună litere cît mai negre :

,flefericita-i întîlnire cu Muşat, tocmai pe calea reculegerii forţelor şi a bunelor lui deciziuni, echivala cu o bruscă decapturare de vapori pentru cilindrul unei locomotive în mers".

Povestirea şchioapătă apoi încetinel printre neologisme, vulgarităţi *(îşi dă cu părerea...)* şi prozaisme *(din toate punctele de vedere)* fără nici o contenire...

Sufletul lui Constantin e *„imprecis şi sugestionabil".* Iubind-o pe Frusinicâ, lunecă în *„preacurvie convinsă"* (!) ; el nu-şi *mai bate capul cu analiza situaţiei şi a intereselor",* ci merge înainte *„conform legii destructive* a sufletului său... Vechile proiecte erau un colb *iluzoriu !"*

După neîmperecherea acestui *„colb iluzoriu",* găsim şi enormitatea expresiei : „afară de acestea şi *prealabil"* Frate-său îl dojeneşte : „vîrîndu-i în ochi toată viaţa lui de *indolent* şi de *aventurier* şi poftindu-1 *să-l* slăbească *cu dragostea"* O ! vulgaritate...

Constantin petrece în „aşteptare *corosivă* şi *combinări istovitoare".* Nişte „flăcări-fecioare cădeau *în velura spumegîndâ şi instinctivă* şi se *individualizau..."* „Noaptea era compactă, dar Constantin *ştia perfect direcţiunea".* Apoi: „ceea ce pierdu *definitiv* pe Constantin fu..."

Ştiu ce pierdu *definitiv* pe Constantin, e grozava ner cunoaştere a limbei şi lipsa de simţ artistic a d-lui Ga— lactipn.

Trecîhd,,în grabă, prin celelalte nuvele, găsim ; „Neîncrederea şi *prevenirea* mea". Un suflet „de o *discretă amabilitate* şi de o siibstanfă *omogenă* cu o taină *Completă* şi fugară". O păreehe de oameni : *„atenţi* unul pentru altul şi *discreţi* ca nişte diplomaţi..." „Un om mediocru *mulţumit* ce prinde un debil *pretext:* uh *comision* către Clara". Sau : „Prin urmare, în toate călătoriile *extraordinare* la care fantazia mea aprinsă o asocia, Clara *participă* cum s-ar zice numai în *efigie."* Sau : „Acest om *îmi impunea* cu însuşirile lui *excepţionale.* Pe nevasta lui o iubeam în *vid;* pe el îl respectam pentru inima lui jfrancă." Nuvela *în drum spre păcat* merge apoi mai departe cu : *„Ce imbecil* am fost... *absolut nimic* nu mi-a permis să trag vreun *comentar"* ; cu : *„posibilităţi pasionale...* palori *de ametistă...* Omul îmi fu *antipatic* şi mi se păru *scandalos de serviabil* şi *de galant. Resentimentul* meu îmi fulgeră prin minte cîte şi mai cîte absurdităţi". Sau cu : *„nuda certitudine...* un post *egal* în parte... *m-ăm regăsit cu aceeaşi temperatură...* privirea *straniu-fixă şi langoarea ei...* eu, *în definitiv* (iarăşi!)... *detalii* de nimic îmi *reveneau cu evidenţă...* ştiam *perfect de bine că există* o femeie... frigul se lăsa *insinuant...* e *penibil să analizezi:* frumuseţea ei mă *intimida* şi mă des-

cumpănea numele de Clara nu i se potrivea *sub raportul viziunii* pe care o *provoacă,* ci numai sub *raportul insinuării* de pace..."

Sau aiurea, înspăimîntătoare vulgaritate : *„el a refuzat şi refuza categoric..."*

Pildă de prozaism şi de banalitate :

„Erau domnişoarele pregătite în particular şi care veneau acum să depună examenul la şcoala statului. Una din ele, văzînd că locul al doilea din banca mea era liber, binevoi să se aşeze lîngă mine... Tînăra persoană care mă onorase cu vecinătatea ei era..." Urmează apoi tot astfel în cea mai sarbădă proză de practicant de tribunal, cînd nu lunecă la erudiţie uşoară : *„păr inextricabil* împletit; eram din ce în ce mai *agitat;* ...îmi auzii numele *pronunţat de venerabila barbă albă* (ce enormitate !) ; *...supliment de lauda publică; ...vag* fericit, *vag* bolnav; *...graţioasă coleopteră* a amintirei ; *...salutară* teamă". Sau, în alt loc, această neiertată expresie franţuzească : *„dar lăsaţi-mă să vă mărturisesc că povestea aceasta..."(!]).*

Sau : „O femeie tăiată într-un bloc *zaharoid;* ...era lucru *frecvent; ...curiozitatea* de lucruri vechi *proiect teribil;* ...luptă *vehementă".*

Sau : „Badea era un frate mai mare, *complet indife-> rent,* care profitase, cu stăruinţa prostului, de situaţia lui *civantagioasă".*

Sau : „Frusina, *cochetă* şi *nesentimentală,* dar natură senzuala, care se deschidea de-abla acum soarelui pasiunii".

Sau, într-un pasagiu :

„Aşa cum s-ar petrece cu o sămînţă adormită şi închisă, *pe care un fachir ar pune-o în palmă-i şi, constrîngînd-o cu vraja unor insistenţi nepricepute şi oculte, ar face-o (în cîteva minute) să germineze,* să crească şi să se despletească în foi şi filamente şi să se încunune, văzînd cu ochii, cu chiorchini trandafirii şi parfumaţi" (!).

în aceeaşi mult cîntată *De la noi, la Cladova,* găsim ;

„Borivoje, *iritata* de atîta *nesucces; ...*se întoarse cu *fermitate...* Cugetul lui Popa Tonea, care *suspenda"* (horror !) *„intervenirea* aceasta era dureros de *inutila..."*

Iată cîteva rînduri despre moartea Borivojei :

„Din patul alb şi *imobil...* răspunse o *exclamaţie* prelungă... Borivoje se *agită...* Şi preotul s-a *recucerit... condiţia* o *tot divină a religiei lui Isus Christos* (!)... Apoi Borivoje *recăzu* între perne, ascultă rugăciunile împărtăşirii ca pe un murmur al grădinilor Raiului şi primi Dumnezeieştile Taine cu *ultimul şi supremul palpit* al sufletului ce se *eliberează."*

Sau : *„Unde* era şcoala *unde* se învăţa această meserie incomparabila".

Şi acum, înainte de a încheia, două pilde de lipsă de gust literar. Fiind vorba de nişte bani de aur : „Două sute de ochi *de stele de mărimea întîia..."*

Rică Venturiano nu cred să fi zis Ziţei : „Angel radios, de cînd ţi-am văzut întîiaşi dată pentru prima oară ochii, aceste *stele de mărimea întîia..."*

O astfel de preciziune ştiinţifică atrăgea apoi de la sine în Moara *lui Călifar* următoarele rînduri :

„Stoicea aruncase prin toată casa ochi de vultur şi *porunci de mîna a doua".*

Aşadar, stelele sunt de mărimea întîia, iar poruncile, de mîna a doua...

Domniilor-voastre ce vă place mai mult ? Eu sunt de părerea d-lui Galaction, zicînd : „O nenorocitul ! de aş putea să mor aici la răscruce, *să nu mai voiesc să vreau să mă decid nici spre stingă, nici spre dreapta"* — după cum se poate citi la pagina una sută şaptezeci şi opt...

O astfel de literatură ar dovedi mai întîi o mare lipsă de talent literar. Voi arăta totuşi că, printr-o ciudată întîmplare, d. Galaction are şi pagini frumoase. Mai presus de toate însă e o literatură imorală, siluind bunul nostru cel mai nobil : limba.

Sunt ani de cînd naivul cenzor de la Budapesta, citind *Cronica* lui Şincai, spunea : „Opera e vrednică de foc, autorul de spînzurătoare". I se păreau ideile primejdioase. Azi nu mai sunt idei primejdioase. Avem libertatea cugetărei. Ar trebui să ne păzim însă limba.

Spînzurători nu mai avem. De la arderea *Regulamentului organic* în 1848 nu s-a mai ars nici o carte în public.

Iată pentru ce volumul d-lui Galaction n-a putut fi decît premiat de Academie, în urma raportului d-lui Barbu Delavrancea, autorul frumosului poem *Apus de soare...*

II

înainte de a ajunge în miezul literar al d-lui Gala Galaction, trebuie să mai străbatem printr-un alt înveliş. Un miez avar : se ascunde adînc. Am putea numi acest înveliş : impresionismul scriitorului. Lăsînd creaţia artistică, d. Galaction a lunecat la o îmbelşugată activitate de scriitor impresionist. Cu cea mai mare părere de rău, voi arăta că această activitate cade alături de literatură, nu în parte, ci în întregimea ei.

Impresionismul poate fi judecat în chipuri felurite r n-are nevoie de un bogat fond sufletesc, de o concepţie artistică, de o putere de creaţie. Cu putinţă. Are însă nevoie de alte însuşiri, fără de care nu mai e literar. Impresionismul zugrăveşte în marginea vieţii ce curge, a clipei grăbite, icoane repezi şi mişcătoare, jocuri de lumină şi de umbre. El e o artă : arta de a închide în cîteva linii o siluetă hotărîtă. El cere deci un ochi ager şi o mînă dibace. Fără să pătrundă, prinde... însuşiri, de altfel, ale rasei noastre, isteţe, vioaie, artistice, fără răbdare şi fără adîncime; rasă iubitoare de lumină, de simplificare şi de unitate. Impresionismul e deci una din podoabele literaturii franceze, din care roiesc sutele de articole zilnice, sprintene, spirituale, şerpuitoare, zîmbitoare şi limpezi. în marginea unui fapt neînsemnat al vieţii, mîna artistului trage linii de foc : puţină fantazîe, o cultură întinsă, dacă nu şi adîncă, un zîmbet muiat într-o lacrimă şi un zbor grăbit deasupra lucrurilor mici pentru a se ridica apoi la cugetări mai largi, un spirit călit în oarecari cunoştinţî filozofice. Şi atît. Iată impresionismul : unii, plecîndu-se mai mult într-o parte ; alţii, în alta; cu toţii avînd cîte ceva din aceste însuşiri. Le-a avut, de altfel, şi Costache Negruzzi, cel dintîi impresionist român. Mîna lui a mers ageră, desprinzînd din cronica vieţii pagini artistic încondeiate, uşoare, spirituale, lunecînd între anecdotă şi statistică, între însemnări de călătorie şi îndemnuri patriotice, între amintiri de copilărie şi cercetări asupra limbei, între impresionism critic şi folclor — pretutindeni însă cu măsură, farmec literar şi o uşoară atingere a condeiului. Le-a avut în parte şi D. Anghel sau, dacă nu le-a avut pe toate, le-a înlocuit prin fastul fantaziei : arabescuri, jocuri de icoane, cuvinte multicolore şi o proză de o bogăţie orientală...

D. Galaction face impresionism. Scrie articole despre orice, în marginea întîmplărilor. Face rău. D. Galaction n-are nici una din însuşirile impresionismului. Mai întîi : e cel mai puţin artist dintre toţi scriitorii români. Scrie, hotărît, rău. Nu vom găsi nici urma însuşirei de căpetenie a lui Anghel : n-are fantazîe. Scriind despre flori *(Trandafirii, Narcişii* etc.), n-are graţie ; scriind despre evenimente, n-are uşurinţă ; evocînd, n-are căldură ; desfăşurînd locuri comune, n-are picătura de paradox ce le-ar putea lustrui. într-un cuvînt, d. Galaction ar putea face orice afară de impresionism.

De aceea îl şi face.

N-am, fireşte, la îndemînă decît cîteva articole, la întîmplare. Le voi răsfoi fără a stărui prea mult. Iată cîteva lungi, foarte lungi coloane : *Ad virginem redeuntem.* O fată crescută la Paris se întoarce acasă. Va trebui să trăiască cîtva timp la ţară. D. Galaction îi scrie atunci : „Te-ai gîndit bine vreodată, domnişoară, cînd zvîrleai, la Paris, banii pe pălării, pe flori, pe parfumuri şi pe automobile, cum poate tatăl d-tale să-ţi trimită bani, d-tale, care nu eşti unicul lui copil ?"

Iată tema : un loc comun în toată strălucirea. Nu e nimic.

Un artist scapă orice loc comun, prin arta lui ştiind să-1 facă literar şi, la nevoie, să-i dea o întorsătură paradoxală. D. Galaction nu e un artist. Nu e nici un revol-

tat — un revoltat ca d. Iorga, de pildă, ar fi scăpărat blesteme singeroase şi ar fi lovit din bice de foc peste neoamenii claselor asupritoare.

D. Galaction scrie liniştit :

„întreabă, însă, *pe departe* (o ! naivitate) pe tatăl d-tale, vorbeşte cu administratorii dv., ai, mai ales, curiozitatea să descoperi cine fabrică marile venituri proprietăreşti în țara aceasta ?..." etc.

Sau :

„Tatăl d-tale şi marea majoritate a proprietarilor din țara aceasta, ca să poată să vă crească pe dv., odraslele lor, în lux, în automobile şi în țara franțuzească, *fac cu țăranii contracte grele..."*

Banalitate : un loc comun, peste care se aşterne proza cea mai potolită, cea mai lipsită de relief artistic.

Şi care sunt sfaturile pe care le dă d. Galaction acestei „fecioare ce se întoarce"' ? Iată cîteva pilde :

„îți scriu lucruri crude şi *ofensatoare* (!)... Aş vrea — *prin absurd!* •— ca d-ta să nu semeni cu doamnele şi domnițele noastre, castelane *(sic)*. Cînd va fi să primeşti pe țărani, îmbracă-te cît vei putea mai simplu, pieptănă-te cu cozile pe spate şi ascunde toată armata d-tale de flacoane, de panglici şi de botine... Roagă frumos pe celelalte doamne din casa dv. să facă tot aşa, ori cel puțin să se îmbrace cît se poate mai *neinsultător (!)..."*

Iată cum dezleagă d. Galaction chestia socială. Dar nu asupra sociologiei d-lui Galaction mă opresc, ci asupra literaturei. E oare literatură? Nu. Nu are nici una din podoabele ce prefac un scris oarecare într-un scris literar. E oare ziaristică ? Nici măcar atit. îi lipseşte interesul.

în alt loc d. Galaction face critică literară, scriind despre *Poezia lui Eminescu*. Deşi despre Eminescu, după cum zice autorul, „s-a discutat *suficient"* şi „s-au construit înalte şi *multiple ipoteze"* — fondul a rămas totuşi *„intangibil"*. Deşi *„utilizează reminiscențe"* sau *„facturi străine* şi săvîrşeşte *inadvertențe* istorice", Eminescu e totuşi un mare poet al iubirei. Şi atunci, d. Galaction îşi pune o întrebare :

„Au mai scris şi alți poeți poezii de iubire — pentru ce însă poezia lui Eminescu subjugă atît de dulce ?"

Iată o întrebare firească. Un critic ar da răspunsuri temeinice ; un impresionist ar broda ghirlănzi de flori. D. Galaction nu e nici una, nici alta, Răspunul d-sale e banal şi fără literatură : Eminescu a avut o viață nefericită, iar poezia lui e simțită, nu ca la „autorii altor poezii, care au scris lucruri pe care nu le-au simțit : durerea lor e falşe, muza lor e *fardată* şi visul lor o *fumărie* (sic) nesuferită".

O astfel de banalitate nu merită rama unui articol, mai ales cînd în loc de podoabe anini expresii ca *„vibratilitate excesivă"* sau „culoarea, parfumul şi talia unei flori" — talia unei flori !

în *Amintiri de Crăciun, d.* Galaction vrea să ne evoce cîteva sărbători de Crăciun petrecute la Cernăuți. N-are nici culoare, nici duioşie. Scriitorul ne vorbeşte de o „respectabilă familie teologală" — din care însă „excelenta doamnă nu mai e în lumea noastră pămîntească *condițională* (sic), pe cînd soțul e „de o *discrețiune* academică, pe care am admirat-o în vorba şi *conduita* lui". Iată proza amară şi neliterară în care d. Galaction „a deprins obiceiul trist şi *prejudiciabil"* să scrie.

în *Pentru slavă — pentru bani !,* iarăşi un loc comun. „Nu c nici o ruşine să primeşti parale pentru munca ta de scriitor."

Fireşte că nu e nici o ruşine. E ruşine însă să scrii ca d. Galaction.

„Astăzi banii guvernează lumea, chiar şi pe monarhi, chiar şi pe poeți."

Nu e nici literatură. Nu e nici ziaristică. Banalitate ca idee, un scris neliterar ca formă.

într-un alt articol, despre d. Iser, d. Galaction scrie :

„Şi *bizar* şi *iremediabil obsedat* de această latură *inexplicabilă* a operei celui cu nume *inefabil"* etc.

Aceasta ca stil. Ca adîncime de cugetare :

„Iser e unul dintre acei mulți nebuni de înalt talent care, voind sau nevoind, lucrează încet şi sigur la marile prefaceri viitoare..."

Scurt, dar hotărît. Uneori d. Galaction ar vrea să aibă fantazie. *O scrisoare găsită în zăpadă* nu e însă decît o lungă încercare neliterară, într-o limbă supărătoare : „E

ceva ce ne desparte *iremediabil*. E prăpăstioasa deosebire între *condiţiunea* mea şi *condiţiunea* dumitale (sic)... Automobilul plin de flori şi de *insinuările* caloriferului... *absolut convins..."* etc, etc.

Nu cred însă să se fi scris vreodată ceva mai lipsit de simţ artistic, mai naiv cugetat şi exprimat decît *Scrisorile^ către Simforoza*. Nu le am dinaintea mea. Mi-au lăsat însă o amintire neştearsă. în ele văzusem marginele pînă la care poate ajunge barbaria literară.

Cred că e de ajuns.

Lipsită deci de orice însuşire artistică, întreaga (pot zice întreaga) activitate „impresionistă" a d-lui Galaction cade alături de literatură, fără a ajunge măcar pînă la ziaristică.

D. Galaction a început să publice şi un roman... Am citit cîteva crîmpeie. E cea din urmă lucrare a d-sale. E creştinesc să-i spun : s-o scrie din nou. Crîmpeiele de pînă acum rostogolesc numai banalităţi în limba cea mai pîngărită cu putinţă.

Din rîndul întîi a fragmentului *Intermezzo :*

„în cîteva minute, această frumoasă zi de iunie schimbase cerul *ei"*.

Iată un *ei* fără gramatică. Sau :

„înfăţişările întîlnite în cale-i împiedecau şi mai mult şirul gîndirilor *lui"*.

Iată încă un *lut* fără gramatică.

Gramatica lipseşte numai uneori. Limba însă totdeauna :

„...Mai poate un om de conştiinţă să rabde şi să-şi poarte respect sieşi, mai poate el să se considere ca om de conştiinţă, atunci cînd *aruncă peste bord" (!!)...*

Sau :

„Convingerile lui de mai nainte, de om tăcut şi resignat legăturilor şi datoriilor contractate, admiteau o interpretare nouă, poate chiar şi un articol suplimentar".

Sau :

„Domnişoară Salomeie, ţi-am spus aproape în *termeni proprii* (!!) că te iubesc**.

Sau :

îmi dau seama prea bine că stoicismul d-tale nu e un *argument improvizat, bun pentru circumstanţă şi pentru confuziunea mea..."*

Ajunge şi din roman. Ca şi articolele, începutul de roman al d-lui Galaction e în afară de literatură, vrednic de supravegherea acelei S.P.L., pe care o doresc din tot sufletul.

N-a fost însă publicat în volum. Va fi. Şi cum nici pe atunci nu vor fi spînzurători şi nici nu se vor arde cărţile în foc, d. Barbu Delavrancea, autorul frumosului poem *Apus de soare,* va face un raport în care va spune cu glas tremurat că nici nu poate avea Academia o menire mai mare decît să premieze cartea d-lui Galaction...

III

Şi totuşi, e şi o parte bună în opera d-lui Galaction...

Nu pornisem cu gîndul s-o pun în lumină. Nu voiam să fac critică literară. Un singur sentiment mă stăpînea : nevoia de a ne apăra limba împotriva siluirilor neîngăduite. Literatura d-lui Galaction îmi părea cu atît mai primejdioasă cu cît e întretăiată şi de pagini ce reuşesc să acopere rănile llmbei; sîngele e luat drept purpură, îndeplinindu-mi sarcina, mă cuprinde însă şi un sentiment de nepărtinire. Nu pot trece pe lîngă merit fără să-i spun pe nume.

A avea două conştiinţi e un fenomen sufletesc rar. Se întîmplă totuşi. L-am întîlnit şi în *Procurorul Hallers* al lui Lindau. Un procuror îşi pierde dintr-o dată conştiinţa, căpătînd o alta în loc. Pe-nserate, se-mbracă în bluza cavalerilor nopţii : sparge uşi şi goleşte saltare. Dimineaţa c iarăşi procuror : adevărata conştiinţă îi revine. Ca procuror, îşi urmăreşte astfel faptele de peste noapte. în pieptul lui sălăşluiesc „două conştiinţe" mai deosebite de-

cît cele „două suflete" ale lui Faust. Nu însă şi decît cele „două conştiinţe" ale d-lui Galaction.

în urma bunelor pagini din *Moara lui Călifar* sau *La Vulturi,* d. Galaction se înarmează pe înnoptate cu un pumnal pentru a ne însîngera limba în *Gloria Constantini* sau în *Trandafirii.* D. Galaction e procurorul Hallers al literaturii române.

*

în cercetarea operii d-lui Galaction voi lua o călăuză. O rea călăuză. E caracteristică totuşi pentru un anume fel de critică. La noi bîntuie critica impresionistă. Fiecare e slobod să spună ce vrea, fără nici o înfrînare. Sentimente ce n-au nimic cu literatura sunt astfel prefăcute în lauda zilnică sau mai ales în otrava zilnică : critică sentimentală, pătimaşă, fără nuanţe, o critică *„latrans"*, pe care nimic nu e în stare s-o stăvilească...

Mai e însă o critică mult mai rară : *critica doctorală,* în care, sub citaţiile cele mai erudite, sub aparenţele ştiinţei apusene, se ascunde de obicei o paupertate de simţ estetic. Voi pomeni, ca pildă, studiul din *Viaţa românească* intitulat *Un poet nou* şi iscălit de d, D. Caracostea. Cum citesc întîiaşi dată numele acesta în josul unei pagini tipărite, ar merita toată îngăduinţa[1]. Cine nu cunoaşte naivităţile întîiului articol, în care autorul ar voi să pună întreaga ştiinţă a lumii! Articolul e însă o lecţie de deschidere înaintea unor studenţi români de la Viena. Universitatea din Viena şi literatura începătoare şi şovăielnică a d-lui Galaction ! E un mare semn de întrebare cu care întîmpinăm pe cuvîntător. Studiul mai e şi caracteristic : e un simbol al criticei doctorale în toată strălucirea ei. Pe autor îl iert de neîndemînarea lui ; nici nu-1 voi mai numi. Studiul rămîne însă. Vom vedea unde ne duce falşa ştiinţă.

*

Găsind talent d-lui Galaction, orice critic i-ar fi cercetat talentul. Criticul doctoral nu se mulţumeşte însă numai cu atît. El îi „priveşte mai întîi opera poetică în

[1] Quantum mutatus ab illo !

perspectiva literaturilor sud-est-europene l" Iată-ne ridicaţi la o mare înălţime. Stăpînim cu privirea o întreagă peninsulă.

„Opera poetică a d-lui Galaction, scrie deci criticul, în ce are ea mai caracteristic — o *adîncă inspiraţie religioasă unită cu observaţia realităţii obiective* — se deosebeşte răspicat de *literaturile sud-dunărene,* în care simţul pentru partea transcendentală a credinţii şi pentru problemele vieţii morale e foarte redus, poate datorită formalismului bizantin, dar mai ales scăderii ortodoxiei de la începutul sec. XVI încoace. Mai înrudită ar fi nota aceasta religioasă cu o parte a producţiunilor literaturii ruseşti... Se cuvine totuşi să amintim că în *viaţa .popoarelor sud-est-europene* această trăsătură mistică-ascetică, de renunţare, a jucat un mal mare rol decît credeam îndeobşte, şî de bună seamă un Teodosie din Tîrnave..sau vestitul patriarh Evtimie" etc...

Pornind de atît de departe, îi vine lesne apoi'„să amintească de influenţa hesichaştilor", citind'pe: Mirkoj pe profesorul ceh Th. Masaryk, pe Vladimir Solojev, pe Briîckner şi „mai ales însemnata lucrare a profesorului *berlinez* R. Meyer*. întocmai ca Belac al lui PaiHeron, âr fi putut cita şi pe Tocqueville ! Ar fi fost mai răspicat^ de ne-ar fi spus : fiind teolog, d. Galaction, îşi presară nuvelele cu citaţii din Scriptură, foarte nelalocul lor ;avînd totuşi un adevărat sentiment religios, a izbutit să-i dea cel puţin o dată o forma artistică — fără ajutorul lui Teodosie din Tîrnava, a vestitului patriarh Evtimie, a profesorului „berlinez" şi a scăderii ortodoxiei de la începutul secolului XVI...

Pogorît de la generalităţi asupra literaturilor *„sud-est-europene"*, criticul se opreşte asupra literaturii române, îndeosebi : urmează, fireşte, o descriere a luptelor noastre literare. Şi cum putea părea d. Galaction seninătăţii doctorale a unui critic ce-şi scrie întîiul său articol ?

Fireşte, *„o primă încercare integralistă de împreunare în o sinteză nouă de elemente şi direcţii ce păreau de neîmpăcat"*. D. Galaction e deci sinteza literaturii noastre : romantic în... cutare; realist în... cutare ; simbolist in... cutare; adesea modern, profund modern, şi totuşi

păstrînd totdeauna contactul cu „glia" şi cu elementele caracteristice trecutului nostru.

în alte privinţi se aseamănă şi cu Ibsen : „Cum Ibsen, în prima lui fază, trecea în alegerea elementelor, personajelor, dincolo de hotarele ţării lui, căci o simţea *făcînd una cu nord-vestul; tot astfel scriitorul nostru introduce in plăsmuirile lui figuri şi situaţii menite să întregească icoana vieţii noastre în cadrul ei antropogeografic"*. Cu alte cuvinte : pentru că în nuvelele d-lui Galaction sunt un turc, un bulgar, un grec sau o sîrboaică, d. Galaction devine un adevărat *„sud-est-european"*, care *„întregeşte antropogeografia"* noastră, pe cînd Ibsen e un *„nord-vest-european"*.

Să ne pogorîm acum în miezul literaturii d-lui Galaction...

Moara lui Călifar e singura nuvelă a d-lui Galaction care, în privinţa limbei, se poate citi pînă la sfîrşit, fără nedumeriri. Cum a putut-o scrie după *Gloria Constantini* e taina procurorului Hallers : o limbă curată, viguroasă. O adevărată creaţie artistică ca proză, deşi cu o mare greşeală de concepţie... Un flăcău Stoicea e ispitit de taina morei lui Călifar, despre care se spunea că e Satana. Voind să se vîre argat la moară, Călifar îl îndeamnă să se spele mai întîi cu apă din iaz. Trecîndu-şi apa pe la ochi, el visă un vis frumos. Scuturat din vis, se trezi iarăşi bietul copil de pripas ce era. Dinaintea lui sta morarul batjocoritor. Mînios, Stoicea zdrobi capul diavolului, aruncîndu-se şi el în apa iazului.

O poveste ca multe altele, cu diavoli ce se prefac acum în morari, acum în cîrciumari, acum în motani. D. Galaction i-a păstrat nota fantastică. Sfîrşitul e patetic şi sobru... Povestea sufere însă de pe urma celei mai caracteristice lipse a d-lui Galaction : lipsa unei concepţii unitare, a unei armonii sufleteşti. Neavînd încă o personalitate hotărîtă, d-sa pluteşte printre cele mai felurite genuri literare — fără a reuşi să facă „o sinteză", după cum credea criticul „sud-est-european". în Moara *lui Călifar* găsim, pe un fond de fantezie populară, şl un supărător episod inspirat de fasciculele Iul Ignat Herz. Foarte

cuminte observase un critic anonim că visul lui Stoicea vine din colecţia romanelor de senzaţie. Bietul flăcău îşi închipuise în vis că. ucjzînd o ursoaică, scăpase de la moarte pe domniţa *Tecla* (!). Boierul Rovin (Rovin şi Tecla !) îl făcu apoi ginere, ca în Mattre *de forges.*

Are acum castel, copii şi nevastă frumoasă. Sosesc însă tătarii. Atunci aruncă el *„ochi de vultur şi porunci de mîna a* doua". Cînd să se lupte cu năvălitorii, se trezi din vis, strigînd : „Tecla mea ! copiii mei! casa mea !" Ca un nobil conte ce ar striga : *„Contesa mea ! Vai, scăpaţi pe nobila contesă /"*

Să vedem cum se oglindeşte în mintea unui critic „sud-est-european" această poveste.

Fără ajutorul „profesorului berlinez" R. Meyer... şi al lui Tocqueville, criticul crede că visul lui Stoicea e foarte izbutit. „Motivul omului de jos care, prin fapta lui, ajunge să capete mîna unei princese, îl găsim cu oarecare modificări şi în *Der Traum ein* Leben al lui Grillparzer şi la scriitorii romantici, tocmai în povestiri fantastice, cum îi bucata de care ne ocupăm".

Da. Niciodată însă la băietanul Stoicea — şi cu domniţa Tecla ! Fireşte că de aici încep citaţiile pe tema visului în teatru : Lope de Vega, Calderon şi Farinelli — şi să nu se uite şi docentul vienez dr. St. Hock...

Nevăzînd ceea ce e, un critic „sud-est-european" trebuie să vadă ceea ce nu e. Va vedea deci în vis o „concepţie poetică a deşertăciunei, care e una din notele ce apar mai des în literaturile *est-europene"*. (Vezi şi Dietrich, *op. cit.*, cap. IV.) în cîteva clipe flăcăul Stoicea a gustat în scurtul lui vis din „deşertăciunea fericirilor lumei acesteia. Nimic mai potrivit deci decît ca la moara lui Călifar să capete conştiinţa că bunurile lumii sunt spumă, vis." în adevăr, să te visezi soţul domniţei Tecla şi să te trezeşti apoi băiatul Stoicea ! Dar deşertăciunea e „premisa fundamentală a concepţiei creştinismului..." D. Galaction e deci un scriitor creştin. Morarul, moara, iazul sunt „elemente simbolice". Iată cum prin această bucată simbolul capătă în proza noastră dreptul de cetăţenie ! Nici nu se putea o constatare mai „sud-est-europeană"...

Nu voi intra tot astfel şi în amănuntele celorlalte nuvele ale d-lui Galaction, urmărind şi pe criticul „sud-est-european". Voi arăta numai în cîteva trăsături uşoare că tot ce spune e cu desăvîrşire alături de adevăr.

Ca parte descriptivă, *Copca rădvanului* e o nuvelă reuşită. Fondul e de un romantism copilăros, ieşit din cel dintîi volum de *Povestiri* al d-lui Sadoveanu : un ţigan îndrăgostit de stăpînă lui. Sfîrşitul e însă frumos. Cele cîteva pagini în care ni se zugrăvesc cîntecul lui Mura şi înecarea rădvanului cu îndrăgostiţii în Olt; plutirea vioarei răsunătoare pe apele Oltului, descîntecul vlădicăi de Rîmnic; plesnirea, în sfîrşit, a vioarei; şi găsirea în Oltul dezvrăjit a lui Mura şi a Olenei îmbrăţişaţi — aruncă o notă fantastică de basm, care e partea cea mai reuşită şi a nuvelei, şi a d-lui Galaction...

Criticul „sud-est-european" găseşte, fireşte, dragostea ţiganului ca foarte izbutită, iar sfîrşitul ca o încheiere „încărcată cu note de prisos, exagerate"...

Nuvela *Trandafirii* e scrisă de procurorul Hallers în clipa în care îşi lasă toga pentru a-şi pune'bluza. Cînd nu e o încercare neliterară, e proza sentimentală a unui „catindat" de la percepţie, fără leafă. Ar trebui însă să i se facă reţineri. Pentru un critic „sud-est-european" e „un juvaer, caracterizat prin o psihologie fină, adîncă, şi prin o poezie discretă şi suavă".

Gloria Constantini e iarăşi o sîngeroasă rănire a limbei româneşti. Am citat, la timp, un lung şirag de grozăvii. Ca fond, e o povestire realistă, fără nici o licărire de talent : o banalitate neliterară. D. Galaction n-are darul observaţiei realiste. Din cele 50 de pagini, nu se poate citi decît una singură. Rău scrisă, de altfel, ea ne dă patetica viziune a comoarei pe care o găseşte Constantin. D. Galaction reuşeşte încă o dată în poezia fantastică. ' Pentru un critic „sud-est-european", în această nuvelă neizbutită „ni se destăinuieşte o latură nouă a acestm complet talent : povestirea curat realistă, în care soarta personajelor stă sădită în propria lor fire, care la rîndul ei este un produs al atavismului".

în nuvela *In drum spre păcat,* cîteva note de poezie sunt înmormîntate într-o amară proză neliterară. Pentru critic, „e remarcabilă această nuvelă prin gradaţia firească a fluxului şi refluxului iubirei, prin tabloul idealizat al judecătorului" — dar tocmai această spălăcită idealizare a judecătorului ca şi a Clarei izvorăşte din lipsa de observaţie a autorului.

Voi mai aminti şi de nuvela *De la noi, la Cladova.*

Rău povestită (momentele povestirii nu sunt într-o înşiruire firească), rău scrisă (trebuie scrisă pe de-a-ntregul din nou), cu o idealizare a Borivojei, care nu poate ascunde lipsa de analiză sufletească, *De la noi, la Cladova* e totuşi cea mai puternică povestire a d-lui Galaction prin figura părintelui Tonea. Zbuciumul lui sufletesc, lupta în care se zbate sunt, în adevăr, bine zugrăvite, deşi în chipul cel mai lesnicios : prin monolog... Sfîrşitul, mai ales, e măreţ : trecerea Dunării a popei cu sfintele taine in sîn... E o pagină biblică, simţită, în sfîrşit, şi de criticul „sud-est-european", cu ajutorul lui Iagic, care a scris cîndva despre Dunărea în *Archiv fur slavische Philologie* şi a fatalului „profesor berlinez" R. M. Meyer, unul „din cei mai buni cunoscători ai literaturii europene".

într-un cuvînt, d. Gala Galaction e un scriitor fără o personalitate artistică formată deplin, în care se ciocnesc elementele cele mai strigătoare. Nestăpînind limba, neavînd nici intuiţia artistică a stilului, în mijlocul celor mai rele pagini ce a îndrăznit să publice vreodată un scriitor, ne-a dat şi pagini frumoase, izbutind, mai ales, în poezia fantastică, ridicată uneori pînă la un simbolism ce lărgeşte povestirea, şi în anumite analize morale, cum e, de pildă, lupta între iubire şi datorie. Teza aceasta creştină pusă însă de cîtva timp cu o prea mare stăruinţă începe să fie obositoare.

Cînd un scriitor ne-a dat şi pagini frumoase, e o datorie să nădăjduim că se va rupe cu totul din negurile începutului, pentru a-şi rotunji o adevărată personalitate.

Cît despre criticul „sud-est-european", e la întîiul lui articol. Să mai scrie. Cînd va ajunge la al zecelea[1], va vedea că, pentru a face critică, nu te ajută nici profesorul „berlinez" Meyer, nici Wesselovsky, nici Murko... Ajunge intuiția critică — după cum o spune şi docentul munchenez Schmidt în nu ştiu ce *Untersuchungen*...

[1] A mai scris. Nu i-a ajutat nimic. Profesorul „berlinez" nu poate da nimănui talent. Nici chiar bună-credință.

Volumul al V-lea de *Opere* de E. Lovinescu este, sub toate aspectele, continuarea directă a celui precedent şi cuprinde articole diverse, cronici, studii, pagini polemice, pe care autorul Ie-a făcut să apară începînd de la sfîrşitul anului 1911, cînd, aşa cum precizam în notele celuilalt volum, © dată cu începerea colaborării la cotidianul Rampa, se accentuează în manifestările sale publicistice stilul de foiletonist, de articler ataşat realităţilor literare imediate, evenimentului literar urmărit la zi. El se va prelungi prin colaborarea la *Flacăra* (începînd cu anul 1911), o revistă de mare tiraj, mai mult de informaţii şi comentarii din viaţa artistică, ceea ce va marca profilul de publicist al lui E. Lovinescu în acei ani. Spunem „se accentuează", pentru că nici celelalte formule nu sînt cu totul abandonate, criticul continumdu-şi, de pildă, colaborarea la *Convorbiri literare,* singura revistă care, prin volumul ei foarte amplu şi prin oarecare bunăvoinţă, dar mai ales datorită crizei de material prin care trecea, putea să-i publice articole mai extinse; apoi, tot atunci îşi va definitiva unele monografii, precum *Gh. Asachi,* sau va efectua traducerea *Analelor* lui Tacit, ambele hărăzite să vadă lumina tiparului abia după război.

In schimb, vor dispare aproape complet articolele de „doctrină", care deţinuseră o pondere de certă însemnătate în perioada precedentă, Lovinescu pârînd acum a nu mai dori neapărat să formuleze o poziţie teoretică, fiind acaparat de critica aplicată şi de reacţia imediată faţă de fenomenul literar viu. Aceasta credem că nu e fără legătură cu activitatea sa de cronicar dra-

matic şi de comentator al fenomenului teatral, inaugurată la sfîrşitul anului 1911 şi din care actualul volum nu poate oferi decît o parte, deoarece ea se va continua abundent pînă la intrarea ţării noastre în război, apoi va fi reluată, sporadic însă, chiar după 1919. E o zonă de preocupări în care scriitorul va dovedi o indiscutabilă vocaţie, dar pe care şi-o va abandona mai tîrziu, nesocotind-o aproape complet la alcătuirea ediţiei „definitive" de *Critice,* unde din vechile cronici au rămas doar comentariile asupra textului, şi acestea foarte sever selecţionate — motiv pentru care ele au rămas atît de ignorate de cei care s-au ocupat de scrisul său.

Pentru articolele privitoare la teatru, am ales ca dată a încheierii actualului volum de Opere vara anului 1915 (ţinînd deci seama de închiderea stagiunii teatrale). Ea coincide în bună măsură cu momentul „revizuirilor", care marchează şi delimitează activitatea lovinesciană în ceea ce priveşte articolele critice propriu-zise. Ce-i drept, ideea revizuirilor se profilează mai dinainte (încă din primăvara acelui an), dar în vară dă Lovinescu articolele sale fundamentale în acest sens, cele care vor rămîne pe deplin justificat, cu această titulatură, în ediţia definitivă de *Critice (T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, Poezia populară* etc).

Desigur că termenul „revizuiri" se pretează la discuţii, şi vom oferi cititorului precizările cuvenite la locul respectiv, în viitorul volum de *Opere.* Deocamdată, întrucît e vorba doar de a justifica o delimitare, ne mulţumim să atragem atenţia că autorul însuşi a oscilat mult asupra materialelor pe care le-a hărăzit de la început acestei categorisiri, sau le-a grupat abia ulterior astfel. In principiu, în conformitate cu enunţurile sale programatice, ar fi trebuit să fie vorba de acele articole care au fost concepute nu ca nişte dări de seamă sau ca nişte pagini oarecare de critică, ci ca nişte judecăţi radicale şi globale asupra cîte unui scriitor consacrat sau chiar clasic, în legătură cu care exista încă de pe atunci o opinie critică consolidată, o tradiţie a aprecierii şi judecării, eventual Un consens stabilit mai curînd prin tradiţie. Pe de altă parte însă, orice articol de reveniri asupra vreunui autor deja judecat (în cazul criticii lui Lovinescu, acesta puţind fi atît T. Maiorescu sau Caragiale, cît şi M. Sadoveanu sau Octavian Goga) conţine şi o cotă mai mult sau mai puţin însemnată de „revizuire".

In posesia termenului, criticul s-a avîntat la momentul respectiv, utilizîndu-1 într-un mod prea larg. ceea ce îl va determina să revină asupra lui aproape numaidecît, fără însă a se putea hotărî o dată pentru totdeauna. Astfel, sub titulatura „revizuiri" el a publicat atunci o serie de articole despre N. Iorga şi *Sămănătorul,* care în ediţia definitivă vor intra, zece ani mai tîrziu, în *Critice,* I, *Istoria mişcării „Sămănătorului",* nu în volumul VI, de revizuiri ; a publicat un necrolog închinat Carmen Sylvei sau un articol de vederi generale asupra lui C. Negruzzi etc. Abia în momentul cristalizării ideii, în ediţia definitivă, autorul va reflecta din nou asupra termenului şi va proceda la o eliminare drastică a multor materiale ce i s-au părut că nu meritau respectiva titulatură şi va oferi o altă grupare, fără însă, după opinia noastră, să reuşească o sistematizare absolut indiscutabilă.

Din seria revizuirilor păstrate ca atare în acel volum VI din ediţia definitivă, ne-am îngăduit să dăm totuşi aici două din ele, semnalînd din capul locului această derogare. Unul din articole este studiul despre romanele lui Duiliu Zamfirescu, apărut încă din 1912, aşadar cu mult înainte de data la care criticului i s-au precizat necesitatea şi noţiunea de „revizuire" ; el nu are acest caracter şi e mai mult o apologie a autorului *Vieţii la ţară* faţă de atacurile presei de orientare poporanistă, îndeosebi ardelenească. Al doilea articol este cel despre Gala Galaction, apărut într-o primă redactare mult mai amplă în 1915, sub titlul *S.P.L.,* şi care nici el nu are, în această versiune, un caracter de „revizuire ; nu e conceput ca o vedere lucidă şi severă asupra unui scriitor consacrat, ci are ca obiect volumul unui debutant şi, mai mult decît atîta, exagerările laudative ale lui D. Caracostea, un critic faţă de care Lovinescu a ţinut atunci să ia poziţie.

Cît priveşte reproducerea textelor lovinescîene, în neputinţa de a o face *in integrum* şi pentru toate variantele fiecărui articol, am mers pe aceeaşi linie ca în volumul precedent, atunci cînd ele au fost reluate în mai multe din ediţiile de *Critice.* Am dat prima lor versiune, cea mai depărtată în timp şi cea mai deosebită de aceea din *Critice,* ediţia definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, urmînd ca în momentul reeditării paginilor din aceasta să oferim, acolo unde e cazul, variantele intermediare pe care autorul le-a făcut să apară în ediţia a II-a, Editura Alcalay. Ca şi In precedentele volume de *Opere,* pentru republicarea majorităţii articolelor lovinescîene, am recurs la textul din *Critice,* ediţia I, care este aproape identic cu cel din presa

vremii, puținele diferențe putînd fi considerate corecturi ale autorului, nu intervenții care să facă din acestea nişte „variante"* ale unui text primitiv. Cînd totuşi autorul a făcut asemenea modificări (de fapt, adaosuri la articolele publicate puțin mai înainte de adunarea lor în volum), am specificat acest lucru în note.

Ținem însă să precizăm că aceasta este situația numai a articolelor care au intrat In primele patru volume de *Critice* (I—II, Ed. Socec ; III, Ed. Flacăra ; IV, Ed. Steinberg), acestea alcătuindu-se din texte apărute cu doar cîteva luni mai înainte, arareori cu mai mult de un an, în diverse reviste şi ziare. Autorul lor nu a avut timp să le modifice, după procedeul său cunoscut, care se va accentua cu timpul. In schimb, textele care au intrat în ediția I de Critice, de la volumul V (1921) încolo au suferit cu adevărat transformări, ele putînd fi considerate acum versiunea a H-a, intermediară între cea din presă şi cea din ediția definitivă. Trecerea celor cinci ani, care separă volumul IV (1916) de volumul V de *Critice* (1921) ediția I, a dat posibilitate autorului să facă atari schimbări. In plus, el şi-a reeditat primele patru vo'.ume de *Critice* la Editura Alcala3 începînd din 1920, numind aceasta ediția a Il-a; dar a continuat-o de fapt, în mod tacit, cu volumul V, in aceeaşi Editură Alcalay, din ediția I, ducind această serie pînă la volumul X. (Aceasta este constatarea care se desprinde şi din lista volumelor de *Critice* alcătuită de autor şi aflată pe coperta a IV-a a tomului VIII de *Critice,* ed. I, Editura Alcalay.) în timp ce volumele I—IV de *Critice,* ed. I, prezintă texte aproape identice cu cele apărute în presă, volumele de la V în continuare, ataşate la volumele I—IV, ed. II, constituie versiunea a Il-a, pe care o vom da ca variantă premergătoare ediției definitive apărute la Editura Ancora-Benvenisti.

Considerînd, aşadar, ca „primă variantă" textul articolelor apărute în presă şi cel din Critice, ediția I, pînă la volumul IV inclusiv, am păstrat titlurile articolelor din volum, dar le-am dispus în ordinea cronologică a primei lor apariții. Aceasta pentru a păstra caracterul lor de „cronică" a unor evenimente contemporane ; pentru acelaşi motiv, am dat textul din presă în cazul articolelor de comentarii dramatice. In sfîrşit, pentru a prezenta tn continuitatea activitatea sa de cronicar dramatic, nu am scos din seria acestor articole pe cele pe care criticul le-a transformat ulterior (cu mici modificări) în capitole aTe

mior studii mai ample despre respectivul autor (situația, de pildă, a cronicii Ia *Năpasta).* In ca2ul în care, publicînd acelaşi text în ediția I de Critice, autorul a făcut unele adaosuri, am dat versiunea aceasta mai amplă.

O altă problemă care se cere semnalată, deoarece ar putea isca nedumeriri, este legată de procedeul cu totul neobişnuit in publicistica de atunci, dar de care Lovinescu uzează din cînd în cînd, anume de a publica acelaşi articol in două reviste. In majoritatea cazurilor nu poate fi vorba de două „versiuni" sau de o variantă a unui text „de bază" ; textele sînt identice, doar titlul este totdeauna schimbat şi, uneori, diferă încadrarea într-un grupaj cu alte articole. Cînd totuşi am putut constata diferențe, le-am semnalat în note. In acest caz, am păstrat textu'. şi titlul primei apariții (considerînd circumstanțiale intervențiile ulterioare), iar articolul l-am încadrat, după aceleaşi criterii, în ordinea cronologică.

O parte din articolele scrise de Lovinescu în această perioadă (cronici, articole polemice, pagini despre teatru) au rămas în paginile periodicelor unde au apărut, fără ca autorul să le mai reia, fie şi In cea mai succintă formă. Intrucît ele nu stnt chiar aşa de lipsite de importanță, ba chiar contribuie într-o măsură apreciabilă Ia configurarea profilului criticului în acel prim deceniu de activitate, nu le-am dat într-o „anexă" distinctă, ci le-am dispus în ordine cronologică, alternlndu-le cu celelalte pentru care există o versiune mult schimbată în edițiile de *Critice,* deoarece autorul a socotit că merită acest tratament.

Mulțimea articolelor lăsate sau uitate în paginile periodicelor vremii sau care au fost reluate în Critice, ediția definitivă, în variante care Ie fac aproape de nerecunoscut, ne-a întărit în convingerea că numai oferind cititorului aceste prime versiuni sau texte râmase lntr-o singură versiunt* se poate reconstitui o întreagă epocă din viața lui Lovinescu, cea mai „obscură" (dacă poate fi numită aşa o activitate publicistică dusă la Lumina zilei şi aflată permanent sub focul necruțător al diverşilor adversari), dar şi cea mai discutabilă sub raportul cristalizării ideilor şi stilului. Sâ nu uităm că tradiția criticii noastre (sau s lovinescologiei, dacă ne e îngăduit acest termen mai pretențios)- susține că adevărata personalitate criticul şi-a vădit-o abia după primul război mondial (G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Şerban Cioculescu, Eugen Simion). împotriva unei atari alegațiuni, autorul acestor rînduri a încercat să pună în valoare alta.

In eseul său *In jurul lui B. Lovinescu,* 1975, şi toată seria d(articole necunoscute sau puţin cunoscute dinainte de apariţii ediţiei definitive întăresc sau impun această interpretare. Nţ aflăm la cel de al V-]ea volum *de Opere* de E. Lovinescu si sîntem încă departe de a fi epuizat partea considerată pînă acui „neglijabilă" în bibliografia marelui critic.

In tot cazul, se vede clar că ediţia definitivă, apărută începînd din 1925, are un caracter oarecum „testamentar", de bilanţ al unei epoci, alcătuindu-se ca un fel de rezumat esenţializat al tmei activităţi critice şi publicistice de mai bine de două de-j cenii ; omisiunea unor articole, scliimbarea destinaţiei a'tora^ reducerea textului, reformularea unor judecăţi, regruparea unoiţ pagini risipite au dus la nesocotirea criticului „tînăr", în spiritull dorit chiar de el, dar la... maturitate. Desigur că Lovinescu I« douăzeci de ani nu era acelaşi cu cel de la patruzeci, dar Linî^a acţiunii sale se dovedeşte extrem de fermă, revizuirile şi mai^ cu seamă autorevizuirile, în care unii au văzut o acţiune de-* dreptul frauduloasă, ascunzînd adevărata faţă a lucrurilor, ni^ afectează decît puţin verdictele propriu-zise, iar orientarea cri-T ticului rămîne în linii mari neschimbată.

Din simpla comparare a textelor prime cu cele din versiunea^ definitivă reiese clar acest lucru, dar totodată se vede că această.] din urmă ediţie foloseşte ceea ce autorul a publicat anterior cal pe o simplă „materie primă", tratată foarte liber şi reluată doapj în vederea realizării unei operaţii de „fixare", întrucîtva dife-^ rită ca spirit de scopul pentru care respectivele articole fuseseră iniţial concepute şi mal ales de stilul încă plin de nesiguranţe în care au fost redactate.

RAMIRO ORTIZ : „PER LA FORTUNA DEL TEATRO ALFIERIANO IN RUMANIA"
(Torino, Ermsnno l-oescher, 1911)

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 9, septembrie 1911, p. 1053—1060, de unde reproducem textul.

E una din puţinele recenzii ale lui Lovinescu scrisă în limitele genului şi rămasă ca atare în paginile revistei în care s-a publicat, fără a mai fi reluată sau a mai suferi transformări ulterioare, deşi autorul ei s-a aflat în raporturi prieteneşti cu profesorul italian şi îl va evoca mult mai tîrziu, cu aceeaşi simpatie, în *Memorii,* II, 1932, p. 98—102. Această mică dare de seamă are desigur drept scop mai ales prezentarea unui autor necunoscut, care făcea primii paşi ca cercetător în domeniul comparatismului româno-italian ; Ramiro Ortiz (n. 1870) va deveni *In 191?-* titularul catedrei de limbă şi literatură italiană la Universitatea din Bucureşti şi se va impune în cultura epocii ca un savant recunoscut prin activitatea lui ştiinţifică şi didactică dc mai bine de doua decenii, pînă la întoarcerea sa în Italia, unde şi-a încheiat cariera ca profesor la Universitatea din Padova.

în volumul citat de *Memorii,* Lovinescu îi rezervă un loc dintre cele mai favorabile ; fără a uita de studiul de tinereţe al lui Ortiz şi de surpriza de a vedea atunci pe un străin care „inainte de a fi fost în stare să citească *Universul,* descifra la Academia Română chirilicele din *Curierul de ambe-sexe* şi *Albina românească",* ba chiar de faptul că abia „sosit printre noi numai de cîteva zile, napolitanul îmi aducea [...] informaţii inedite" cu privire „la izvoarele *Potopului* lui Costache Negruzzi" (p. 98). el i-elcvă nu numai formaţia pozitivistă a profesorului, doblndită

în Germania, dar şi informaţia sa foarte modernă, gustul pentru poezia nouă şi pentru manifestările avangardiste din cultura italiană.

Desigur că aceste calităţi au determinat prietenia dintre cei doi critici, dar mai ales prezenţa lui Ortiz în paginile *Sburătorului* cu cele mai diverse colaborări : cronici, comentarii critice, pagini de literatură, evocări; în sfîrşit, ele explică prezenţa lui în cenaclul revistei, ca un comentator avizat al literaturii noi, pe care Lovinescu o va promova in acei ani.

Structura de om de ştiinţă riguros a lui Ramiro Ortiz, oarecum contradictorie faţă de temperamentul său meridional, şi observată de Lovinescu în paginile sale, a constituit un model -formativ decisiv pentru cel mai strălucit elev al profesorului italian, G. Călinescu, pe care-1 vedem omagiindu-I de cîteva ori, dar mai ales Ia plecarea sa din ţară, în aceeaşi termeni aproape in care se exprimase încă dintru Început E. Lovinescu *(Un sărbătorit: Ramiro Ortiz,* în *Vremea,* III, nr. 115, 1930, p. 4; ulterior în *Gîlceava înţeleptului cu lumea,* I, ed. îngrijită de Geo Şerban, 1973, p. 62—65), fapt care dezvăluie încă o dată, pe cale indirectă, legăturile profunde dintre cei doi scriitori români.

CU UN VEAC INDARAT...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 13, 31 octombrie 1911, p. 1, de unde reproducem textul. Republicat în *Convorbiri* literare, anul XLVI, nr. 9, septembrie 1912, p. 1075—1077, la rubrica „Cronica dramatică", sub titlul Sub *peristilul Teatrului Naţional... In Critice,* V, ed. I, Ed. Viaţa românească, 1921, p. 171—174, se reproduce textul cu unele modificări de ordin stilistic şi figurînd •drept subcapitolul 3. *Centenarul „Ecubei"* din capitolul VI. *Glose pe marginea cărţilor.* In *Critice,* X, ed. I, Editura Ancora-Benvenisti, p. 205—207, o versiune mai succintă este înglobată în capitolul 4. *De la teatrul de la Cişmeaua roşie la Teatrul Naţional,* din secţiunea *N.* Filimon.

Acest articol marchează debutul lui E. Lovinescu în cotidianul *Rampa,* o publicaţie de curînd apărută şi, în principiu, închinată mişcării teatrale, a cărei importanţă şi diversitate impuneau

apariţia unui cotidian propriu, de specialitate. Ea lăsa un spaţiu destul de amplu comentariilor literare şi informaţiilor culturale, cîştigînd un număr considerabil de cititori, ceea ce avea să-i asigure o existenţă de mai bine de un sfert de veac, .fără a-şi modifica în esenţă profilul. Iniţial a apărut sub conducerea lui N. D. Cocea ; dar un rol important 1-a jucat din umbră, în primii ani, Al. Davila, o personalitate dinamică şi plină de iniţiative, neocolind adversităţile, ba chiar scandalurile. Este curios că statornicul colaborator al *Rampei* nu a făcut nici o menţiune fn *Memoriile* ***sale*** la momentul colaborării şi la eventualele legături cu nişte scriitori atît de interesanţi sub raport psihologic cum erau N. D. Cocea şi Al. Davila. Nu i-a evocat niciodată ; de autorul lui *Vloicu-Vodă* s-a ocupat doar ca scriitor, fără a-i arăta prea multă stimă ; iar de celălalt a pomenit cu o vădită lipsă de simpatie In legătură cu activitatea sa de gazetar, care nu-i putea inspira sentimente prea bune. Se vede de aici că şi in cazul contactelor cu redacţia *Rampei,* Lovinescu şi-a păstrat aceeaşi distanţă pe care o putem constata şi în cazul altor colaborări, el publicînd articole foarte diverse care intrau in profilul respectivei reviste, fără a i se ştirbi întrucîtva propria independenţă.

în timp ce trecerile sale pe la Epoca, la *Convorbiri literare,* la *Convorbiri critice, Viaţa* românească sau la Flacăra au fost evocate, indiferent de necazurile şî întîlnirile pe care le-a avut, socotindu-Ie pe drept cuvînt momente în biografia sa spirituală, masiva colaborare la *Rampa,* pe o perioadă care depăşeşte izbucnirea primului război mondial, a fost cu desăvîrşire trecută sub tăcere. Şi totuşi, considerăm că evenimentul se corelează cu unele tendinţe ale existenţei criticului şi dă o anumită semnificaţie orientării sale din acei ani. Ne aflăm în perioada cînd criticul îşi accentuează prezenţa în presă, pe care, după modelul maeştrilor săi francezi, n-a dispreţuit-o de altminteri niciodată. Despărţit de Iaşi şi de catedra de acolo, el îşi dă frîu liber vocaţiei sale de foiletonist, care o dublează pe aceea de istoriograf doct al vreunei epoci istorice sau de cercetător în domeniul un^i discipline anacronice. Articolele sale despre teatru, mişcarea dramatică, dar mai ales cronicile la unele spectacole care i-au reţinut interesul îşi pot găsi o corespondenţă toarte semnificativă în activitatea în acelaşi sens nu numai a profesorului său de

îa Sorbona, Emile Faguet, sau a unui Jules Lemaître, care poate a fost un cronicar dramatic mai activ decit un cronicar literar propriu-zis, dar şi a lui Jean-Jacques Weiss, subiectul tezei sale pariziene de doctorat. In, sfîrşit, Pompiliu Eliade, profesorul de incontestabil prestigiu în epocă, dar şi Mihail Dragomirescu au scris pagini despre teatru, cronici şi dări de seamă despre spectacole, în cazul autorului *Ştiinţei literaturii* acestea ajurjgînd a fi cuprinse într-un volum destul de impozant.

Cronica dramatică îşi cîştigase o frumoasă tradiţie în cultura şj vremii, precedînd cu decenii constituirea suratei ei „literare", care, practic vorbind, se cristalizează abia la cumpăna dintre cele două veacuri. Situaţia aceasta se resimte şi în primul articol lovinescian, în care o oarecare emoţie se strecoară printre f:*azele oarecum generale, introductive. Evocarea primei reprezentaţii a £cubet de Euripide cu o sută de ani mai devreme, la „teatrul" de la Cişmeaua Roşie, sub oblăduirea lui Caragea-Vodă şi, o dată cu ea, progresul ce se putea înregistra reprezintă o legare a prezentului de trecut, dînd oarecare „gravitate" activităţii cronicarului, astfel inaugurată.

Despre ea nu există decît puţine comentarii, poate şi pentru faptul că autorul şi-a transformat ulterior articolele sale in unele de critică despre „literatura dramatică", sau le-a abandonat, pur şi simplu, la alcătuirea ediţiei „definitive" de *Critice,* cea mai consultată de criticii săi ulteriori. „Aproape necunoscută sau, în orice caz, insuficient subliniată şi studiată a devenit cu timpul activitatea de cronicar dramatic a lui E. Lovinescu", scrie unul dintre puţinii critici care s-au ocupat şi de acest sector al activităţii sale, Florin Mihăilescu. Desfăşurată cu asiduitate şi pasiune în anii colaborării Ia *Flacăra,* ea trădează un interes special pentru problemele teatrului, manifestat încă de la debut prin propriile sale încercări dramatice si^ continuat pînă tîrziu în amurgul vieţii, cînd, renunţînd la ambiţiile de autor de piese, nu renunţă şi Ia patima de spectator şi iubitor de spectacole. Numeroase sînt mărturiile ce se pot culege pentru a ilustra consideraţia profundă cu care criticul a privit totdeauna t?atrul. Uneori se descifrează chiar o notă de nostalgie, de aspiraţie înăbuşită" (*E. Lovinescu şi antinomiile criticii,* Buc, Ed. Minerva, 1972, p. 202).

SUFLERUL...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 19, 7 noiembrie 1911, p. I, de unde reproducem textul. Republicat în *Convorbiri literare,* anul XLVI, nr. 4, aprilie J912, p. 409—412, unde constituie capitolul 3. Omul *peşterii,* dintr-un grupaj intitulat *Pagini literare.*

In *Critice,* VI, ed. I, Ed. Alcalay, 1921, p. 147—150, se reproduce sub titlul Troglodítul.

In *Critice, IV,* ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1928. p. 35—38, se publică o versiune modificată din punct de vedere stilistic, intitulată tot *Troglodítul,* datată (în mod greşit) *1914* şi constituind capitolul 3 din secţiunea *Teatrale.*

DUILIU ZAMFIRESCU

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 11, noiembrie 1911, p. 1275—1290, la rubrica „Cronica literară". Republicat In *Critice,* IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 55—99, studiul constituind capitolul al II-lea din secţiunea *Revizuiri literare,* de unde reproducem textul. In *Critice,* V, ed. I,Ed. Viaţa românească, 1921, p. 19—35, figurează sub titlul: 1. *Duiliu Zamfirescu romancier : scriitorul şi ţărănimea; scriitorul şi Ardealul,* constituind un subcapitol din *Duiliu Zamfirescu;* e vorba de o versiune uşor modificata sub raport stilistic şi în care s-au eliminat notele din subsol şi adaosurile polemice. In *Critice,* VI, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenis-ti, p. 129—143. se publică o versiune mult schimbată din punct de vedere stilistic şi mai redusă în raport cu textul iniţial, dar cu o introducere şi unele adaosuri finale, studiul constituind capitolul IX al *Revizuirilor.*

Studiul acesta despre Duiliu Zamfirescu reprezinte cea mai insistentă şi favorabilă analiză de care se bucurase pînă atunci proza autorului *Comăneştenilor,* iar, în activitatea criticului, un act polemic dintre cele mai semnificative. El face întrucîtva notă discordantă faţă de atitudinea în genere iconoclastă a tînărului Lovinescu la adresa scriitorilor maturi sau consacraţi : rezerva faţă de Caragiale sau Delavrancea, tăcerea cu care a înconjurat opera lui Slavici sau Coşbuc, critica nimicitoare la care l-a supus pe Vlahuţă. Tratamentul special pe care i-L aplică lui

Duiliu Zamfirescu, un scriitor aflat de un deceniu pe panta coborîtoare a realizărilor Iui artistice, este desigur legat de numeroasele atacuri la care prozatorul se vedea pe atunci supus de majoritatea revistelor literare, în frunte cu cele de orientare sămănătoristă şi poporanistă, *Viața* româneasca dovedindu-se cea mai înverşunată adversară a autorului şi negîndu-i nu mimai îndreptățirea de a-şi exprima unele idei în chestiunile arzătoare ce o preocupau şi pe ea, dar orice talent, orice valoare, prezența lui la Academie fiind o impostură, rezultatul apartenenței sale la cercul junimist şi al manoperelor speciale ale Iui T. Maiorescu.

Studiul lui Lovinescu a apărut în *Convorbiri literare,* aflate pe atunci sub conducerea Iui S. Mehedinți, o revistă la care criticul colaborase destul de susținut în ultimii ani, dar mai cu seamă cu articole de istoriografie literară şi de contribuție documentară. Revista păstrase o atitudine echivocă în conflictul academic dintre Duiliu Zamfirescu şi T. Maiorescu; aceasta cel puțin în aparență, deoarece în cadrul redacțional fuseseră frămîntări destul de grave. Anume, în mod curios, dacă n-ar fi fost chiar ilogic, revista publicase doar „răspunsul" lui T. Maiorescu (numărul din iulie 1909), mi şi discursul proaspătului academician. *Poporanismul în literatură,* a cărui apariție întîrziată s-a săvîrşit abia în numărul octombrie-noiembrie 1909, după ce se pare că S. Mehedinți, care avea o deosebită simpatie față de autor, amenințase că va demisiona de la conducerea publicației.

Situația era delicată, Duiliu Zamfirescu era unul dintre junimiştii cei mai fideli, un scriitor care îşi văzuse publicate, practic vorbind, toate producerile literare din ultimele două decenii în *Convorbiri* literare ; pe de altă parte, a i se „da cuvîntul" însemna a publica diatriba sa „antiţărănistă", care contrazicea nu numai tezele formulate mult anterior de Maiorescu, dar şi sentimentele actualei conduceri şi politica acesteia de menajare a sămănătorismului literar. E posibil ca la această atmosferă confuză şi prezumat ostilă să. se fi gîndit Lovinescu atunci cînd îi scria lui S. Mehedinți; „Vă trimit articolul despre care am vorbit. Mi se pare că e scris cu seninătatea cea mai mare; nu însă cu seninătatea morții. Căci, din nefericire, sunt viu. Nici nu văd cum s-ar putea face critică fără să am o părere oarecare în bine sau rău. Am cercat cît am putut cu articole de istorie literară : căci răposații nu protestează. Dar din cînd în cînd nu pot să nu-mi aduc aminte că trăiesc şi că primesc senzații de la lucruri şi de la oameni, şi că sunt îndreptățit a le tălmăci, avînd şi buna-

cuviință necesară şi, poate, şi talentul mult mai necesar !" (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente, ed.* îngrijită dc N. Scurtu, Buc, 1981, p. 222.) Scrisoarea e datată 9 *octombrie 1911* jar articolul despre Duiliu Zamfirescu apare foarte prompt în numărul din noiembrie 1911 al *Convorbirilor literare,* N. Scurtu, editorul scrisorii, presupune că în ea se face aluzie la articolul sus-pomenit ; din. text nu reiese cu certitudine acest lucru, s-ar putea să fie vorba de celălalt, *Criza actuală a literaturii noastre,* care avea să se publice în luna următoare, decembrie. (Ipoteza aceasta ar putea fi întărită de timpul scurt care s-a scurs de la expedierea scrisorii cu articolul despre Duiliu Zamfirescu şi apariția celui din urmă în *Convorbiri literare.* Credem că e totuşi vorba de articolul despre Duiliu Zamfirescu, deoarece revista apărea cu întîrziere şi numărul din noiembrie 1911 e posibil să fi văzut lumina tiparului abia o Iună-două mai tîrziu.)

In realitate, după cîte sîntem în măsură să judecăm acum, articolul lui Lovinescu a venit cum nu se putea mai bine, aşa că, după opinia noastră, n-a trebuit să Infrîngă vreo aprehensiune a redacției. El se ocupa doar de o parte a activității lui Duiliu Zamfirescu şi cuprindea aprecieri generale destul de generoase şi de exacte, fără referințe la „ideile" sale literare. E posibil ca redacția să fi acceptat aşa de în grabă acest articol şi pentru că îşi dăduse seama că majoritatea criticilor care-1 atacau pe proaspătul academician depăşiseră cu mult sfera disputei sale cu Titu Maiorescu şi loveau însăşi orientarea *Convorbirilor literare,* dincolo de persoana unui constant colaborator al lor, venind în favoarea tezelor poporaniste. Apologia indirectă a lui Lovinescu aducea indiscutabil revistei un foarte oportun serviciu.

Studiul lui Lovinescu a fost scris pentru a fi publicat in ziarul arădean *Românul,* condus de Vasile Goldiş, o publicație deschisă scriitorilor din vechiul regat şi unde criticul începuse să publice destul de susținut începînd din 1910. Paginile despre romanele lui Duiliu Zamfirescu se resimt de aceasta, au în bună măsură caracterul de „prezentare" a unui scriitor mai puțin cunnscut, în tot cazul nevalorificat pe măsura camarazilor săi de generație. Este o pledoarie caldă, scrisă într-un ton plin de simpatie la adresa scriitorului, dar în care se află prinse şi, practic vorbind, combătute toate tezele adversarilor acestuia. Criticul doar face aluzie la ele, fără a-i numi pe autorii atacurilor, cu atît mai mult nu e pomenit numele lui T. Maiorescu

şi disputa lui cu mai tînărul său discipol devenit preopinent în incinta înaltei instituţii.

Studiul despre Duiliu Zamfirescu îşi găseşte în modul cell mai firesc explicaţia în comuniunea de idei dintre critic şi scriitor, în absenţa oricăror relaţii personale existente pînă atunclj şi care, după apariţia articolului, se vor înjgheba după cîte se; pare, dar vor cunoaşte cele mai regretabile discordanţe. Intr-*j adevăr, după apariţia studiului şi pus la curent de împrejurările publicării lui în *Convorbiri literare,* Duiliu Zamfirescu i-a trimis criticului o scrisoare de mulţumire pe care cel în cauză o va publica mult mai tîrziu, după moartea autorului ei, în momentul cînd redacta versiunea ultimă a studiului, aceea din volumul V] de *Critice* (ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1928). E o scrisoare extrem de amabilă, dar care se încheie cu o frază pe cai adresantul a considerat-o inconvenabilă: „Vă rog dar să ştim că eu pun foarte mare preţ pe un om care mai degrabă renunţai la o leafă decît la o convingere ; să ştiţi şi să luaţi notă" (p. 145).J

Evocînd acest moment, un. sfert de veac mai tîrziu, in mews| moria'istica sa, Lovinescu face publică marea contrarîetate re-ţ$ simţită de el atunci faţă de ceea ce el socotea a fi fost o lipsă; de tact din partea scriitorului mai vîrstnic: ,-lnainte de a-I fi.: cunoscut, scrisesem asupra lui o serie de foiletoane ce urmau să: apară prin 1911 într-un ziar din Ardeal. Cum însă romancierul*, era în conflict cu presa de acolo pe chestia poeziei populare şi^ articolele mi-au fost refuzate, am părăsit redacţia ziarului şi le-amja publicat sub forma unui studiu unitar în *Convorbiri literar&,b§* la a cărui apariţie Duiliu Zamfirescu a ţinut să-mi mulţumească în scris şi să-mi comunice sub forma aceasta că aflase de dez-j interesarea cu care părăsisem o situaţie din pricina Iui: «Vă rog dar să ştiţi că eu pun foarte mare preţ pe un om care mai de grabă renunţă la o leafă, decît la o convingere; să ştiţi şi sJ luaţi notă».. Cîteva ceasuri m-am cumpănit Intre indignare şij ruşine faţă de o astfel de lipsă de tact; prevalînd indignarea i-am-J răspuns în aceeaşi zi că firea mea mă scutea de obligaţia dej *a lua notă* de buna lui părere despre moralitatea mea literară.. ^ Relaţiile noastre viitoare, de la *Convorbiri,* au pornit, aşadar, sub,; auspiciile sentimentului de repulsiune faţă de acest dezacord între J artist şi om. Tot ce s-a desfăşurat pe urmă, în atitudini intime şi ^ în atitudini publice, în numeroase polemici iscate in chestia li-J teraturii populare, n-au făcut decît să confirme spaima de la.

început" (I. *Duiliu Zamfirescu pierdut şi regăsit,* în *Memorii,* III, 1937, p. 23—24).

Cele relatate de critic mai sus s-au petrecut, după cîte se înţelege, imediat după apariţia studiului său în *Convorbiri literare,* înainte, deci, ca scriitorul să fi ajuns să citească şi alte ..aprecieri" despre literatura sa, în speţă despre piesele de teatru sau despre alte încercări ale sale romaneşti (*Lydda* apăruse in revistă încă din 1898, dar în mod semnificativ Lovinescu nu o luase In consideraţie în judecăţile sale de ansamblu asupra romancierului). „Incidentul" dintre cei doi, care a dat alt curs puţinelor relaţii personale, a fost interpretat cu totul altfel de Şerban Cioculescu, un sfert de veac mai tîrziu, în studiul *Memorialistica lui E. Lovinescu,* 1937, unde reacţia criticului faţă de conţinutul scrisorii lui Duiliu Zamfirescu e văzută ca un semn de inadmisibil orgoliu: „In Ioc să se simtă plăcut atins de această recunoaştere cavalerească din partea unui rar gentilom al literelor, E. Lovinescu «cîteva ceasuri s-a cumpănit intre Indignare şi ruşine faţă de o astfel de lipsă de tact [...]*.. Reacţiunea a fost, fireşte, necuvenită, dacă s-a produs aşa cum povesteşte E. Lovinescu. Faţă de moravurile noastre literare, în care lipseşte cu desăvîrşire aproape protocolul civilităţii de la scriitorul recenzat Ia critic, scrisoarea de mulţumire a lui Duiliu Zamfirescu constituia o excepţie onorabilă şi trebuia primită ca atare, fără nici o zglndărire a susceptibilităţii" (In aspecte *literare contemporane,* 1972, p. 566).

Articolul lui Lovinescu despre Duiliu Zamfirescu, poate cel mai cumpănit şi favorabil din seria studiilor sale de tinereţe închinate scriitorilor „consacraţi", a fost menţionat ca atare, dar numai de cei care s-au ocupat anume de autorul *Comăneştenilor* şi de situaţia lui literară. Surprinde semnalarea lui doar fugitfVă în vasta şi atît de bine documentata monografie a lui Mîhai Gafiţa *Duiliu Zamfirescu,* 1969, de unde abia putem desprinde o apreciere asupra rolului jucat de articolul din *Convorbiri literare* în momentul apariţiei sale şi de subtextul său, care conţinea o adeziune la ceea ce afirmase Duiliu Zamfirescu împotriva susţinerilor mai vechi ale lui T. Maiorescu : „E. Lovinescu se uneşte de-a dreptul cu esenţa demonstraţiei scriitorului şi o face chiar în paginile *Convorbirilor,* ceea ce nu poate fi interpretat decît ca o respingere a spiritului obiecţiilor aduse de Maiorescu în 1909" (p. 627).

Mult mai tirziu, făcînd un bilanț al receptării operei lui Duiliu Zamfirescu în conștiința critică a posterității, loan Adam Iasă o recunoaștere mult mai generoasă: „Primul studiu sintetic dedicat romancierului Duiliu Zamfirescu de E. Lovinescu, de pildă, are o implicită turnură polemică, criticul acționînd împotriva dogmatismului intolerant de la *Viața românească*, *Luceafărul* și *Țara noastră*. Surprinzător, periplul analitic de-a lungul romanelor nu e efectuat dintr-o perspectivă riguros estetică. Lovinescu insistă asupra rolului *național* și *social* al ciclului Comaneștenilor. Duiliu Zamfirescu e văzut ca un istoriograf al boierimii mijlocii, ca un promotor al literaturii de armonizare socială. Dar criticul săvîrșește eroarea de a lua in serios soluțiile lui Duiliu Zamfirescu, îndeosebi ficțiunea celulei etnice nediferențiate. Cîteva formulări lovinesciene vor sta la baza viitoarelor exegeze, Viafa *la țară*, de pildă, considerată un «poem al vieții cîmpenești», cu «pagini simple, caste și idealiste»" (*Duiliu Zamfirescu și criticii săi*, în *Duiliu Zamfirescu in-> terpretat de...* 1074, p. 11).

PUBLICIND O CARTE NOUA...
(„Scenete și fantezii")

Apărut în *Rampa*, anul I, nr. 31, 21 noiembrie 1911, p. 1, de unde reproducem textul. Republicat în *Convorbiri literare*, anul XLVI, nr. 7, iulie 1912, p. 830, sub titlul *Pe un volum al meu*, la rubrica „Cronica literară".

Această declarație de o deosebită gravitate privind raportul scriitorului cu existența, in care orice carte forțează condiția efemerului, deși autorul știe dintru început Că nu o poate depăși, rămîne un text lovinescian dintre cele mai importante pentru lămurirea ideilor sale despre etica muncii artistice. Este pentru prima oară în literatura noastră cînd un scriitor vorbește despre simplul imbold lăuntric care-1 mină spre creație, de acea somație interioară fără de care nu e posibilă ruperea lanțului înrobitor al necesității și trecerea în teritoriul libertății.

Este întrutotul regretabil că această profesiune de credință a autorului in momentul apariției unei noi cărți a fost întîmpinată de contemporani doar cu ironii sau a fost grav răstălmăcită (după cum se poate vedea din notele la alte articole : *Răscoala robilor*, *Vor reclamantis)*, fiind considerată un articol de reclamă, în care autorul ar vorbi laudativ despre sine înseși. Astfel, într-un număr al revistei *Ramuri*, la rubrica „Cronica", cineva care semnează *Un trecător*, menționează articolul lui Lovinescu, la care se referă in versiunea din *Convorbiri literare*, notînd : „Vă amintiți desigur de volumul de astă-iarnă, pe care-1 puse sub epitropia noei reviste *Flacăra*, volum care și 1-a anunțat singur și singur și 1-a lăudat. *Pe un volum al meu* se cheamă hilarianta cronică ce ne-o servește acum..." (*Ramuri*, anul VII, nr 12, 15 august 1912, p. 385—387).

In același sens poate fi menționată *Notița*, publicată de N. Iorga în *Neamul românesc* (anul VII, nr. 7, 1912, p. 1), care conține următoarea referire la articolul lovinescîan, pe care-1 interpretează în același sens deformat, deși în el nu e vorba de nici o reclamă și de nici o laudă de sine : „Astfel e reclama introdusă de curînd de un tînăr flămînd de reputație, de situație, care vorbește însuși despre cărțile sale, multe și nule, încredințat că nimeni n-are mai mult răgaz pentru a gîndi asupra lor, nici mai multă chemare a le lăuda.[14]

Mult mai tîrziu, în momentul morții lui Lovinescu, G. Călinescu, încercînd o judecată asupra concepției sale despre scrisul artistie și raporturile cu vremelnicia sau eternitatea, nota; .....cred că E. Lovinescu avea structura unui credincios normal, fără mistică. Credea în viața literară, în permanența valorilor, într-un depozit etern al tuturor evenimentelor. Preocuparea lui de «rămînere» era foarte intensă în ultima vreme. [...] După moartea fizică presupunea cu fermitate o existență literară de veci. [...] Creația este un protest împotriva go'.ului, un stupefiant prin care suportăm amețeala pe marginea abisului. în fond, așadar, și încrezătorul în trăinicia testamentelor, și anxiosul fac același efort de rezistență la gol. Deosebirea rămîne temperamentală : unul e placid și iubitor al efemerului, pe care speră să-1 închege în chihlimbar, celălalt e frenetic și neglijent. E. Lovinescu părea a aparține (dar putem fi siguri ?) Intîiei categorii" (*Meditații în jurul lui E. Lovinescu*, în *Vremea*, anul XVI, nr. 760, -0 iulie 1943, p. 2 ; cf. *Ulysse*, ed. de Geo Șerban, 1967, p. 90—91).

E greu de presupus că G. Călinescu a cunoscut articolul de tinerețe lovinescian, uitat In paginile unor reviste de la începutul veacului ; e mai plauzibil că el a ajuns printr-o proprie intuiție

în adînc la sesizarea ideilor criticului mai vîrstnic despre situa-A ţia scrisului faţă de eternitate, pentru că ele însele îi erau şi 1u1l proprii.

DOMNUL „A"...

Articol apărut în *Rampa*, anul I. nr. 46, 11 decembrie 1911, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest articol, dat drept un răspuns al autorului la notiţaj critică publicată sub semnătura *A.* în *Noua revistă română*, anull XI, nr. 5, 27 noiembrie 1911, p. 78, pune în discuţie dreptul ori-î cărui nechemat de a da verdicte critice şi de a pretinde scriitori rilor incriminaţi calităţi sau merite pe care el însuşi nu le *po?$* sedă. După toate probabilităţile sub iscălitura *A.* se ascunde Naşi Ionescu, pe atunci student al facultăţilor de filozofie şi de ştiinţe^ şi discipol al profesorului C. Rădulescu-Motru, conducătorul PÚTJ blicaţiei care-i adăpostise notiţa, ba poate chiar component ai; redacţiei. Este posibil ca Lovinescu să nu fi ştiut cine a scris-o ×j a aflat însă ulterior şi, in articolul *Gîndaci...,* din aceeaşi publi-_ caţie (în ediţia de faţă, p. 55) îi dă numele: Ionescu şi îţfi reia şi fortifică diatriba împotriva anonimilor în literatură, dşţ| fapt în publicistică.

Este posibil ca Nae Ionescu (n. 1890) să fi fost încă student la acea dată sau proaspăt absolvent de facultate ; faptul nu aday| ugă nimic în favoarea sau în defavoarea celor spuse de el articol. Lăsînd la o parte tonul dispreţuitor şi afirmaţiile despr, cultura autorului mai mult sau mai puţin .,neasimilată", să nc tăm că tînărul critic nu greşea totuşi fundamental în aprecierilfl sale, pe care le regăsim şi în verdictele altor critici care s-a_ţ ocupat cu prozele de fantezie ale lui Lovinescu.

Trebuie precizat că recenzia semnată *A.* mai conţinea parte „introductivă" pe care Lovinescu nu a reprodus-o *ti Domnul „A":* „După primul număr al bibliotecii care — publicîiK *Furiile amorului* — e sortită să facă o hotărîtă concurenţă lt Ignata Hertz, Editura Flacăra ne dă un volum de *Scenete şi fam tezii* ale d-nului Lovinescu. Mărturisim că de data aceasta nou) editură a nimerit-o mult mai bine. Deşi singur în genul săi d-1 Lovinescu este reprezentativ în literatura noastră şi, pri

aceasta, d-sa poate deschide cu succes o colecţiune. Căutînd prea adesea să fie interesant în ceea ce spune şi nereuşind decît foarte ,.r, tocmai din această pricină volumul acesta capătă o însemnătate deosebită prin singularitatea situaţiei psihologice din care a fost scris."

După apariţia articolului lovinescian, acelaşi „anonim" care semna *A.* revine pe un ton şi mai violent la aceeaşi rubrică „însemnări" cu o altă notiţă, sub titlul *Gîndacii domnului Lovinescu,* din care cităm : „Stăruinţa cu care junele critic român ___re-şi caută autenticitatea pe toate rampele vieţii noastre literare — ne solicită de atîta vreme să-i dăm şi lui importanţă , biruit. înduioşaţi de repeţitele d-sale asalturi, ne lăsăm — deşi conştienţi de această pierdere de vreme — convinşi de nişte rugăminţi cari plictisesc şi convenim să-i facem cîteva lămuriri. Reclamăm de la d-sa însă o cît mai încordată atenţie, pentru că, oricum, dar nu am voi ca sacrificiul timpului nostru să fie prea mare.

D. Lovinescu s-a supărat pe ţara românească pentru că nu i-a apreciat talentul; pentru că a îngăduit unor infuzorîi să-1 cîntărească ; pentru că aceste infuzorii nu au autoritate morală ; pentru că în sfîrşit... atacurile noastre — o ! ce modest e d. L. — sunt anonime. Asupra acestor nedumeriri îi facem prostul serviciu să aruncăm puţină lumină. Cu care să începem ?

De ce să se supere dar pe biata ţară românească pentru aprecierile infuzoriilor ? Şi de ce să creadă mai ales că aceste infuzorii sunt nişte gîndaci ? Nu, d-le Lovinescu, sunt şi ei nişte oameni ca lumea şi dacă d-ta îi vezi aşa, ţi-e prisma defectuoasă.

Domnul «A* nu are autoritate morală — deci nu poate să-şi spună impresiile în materie de critică. Ei vezi, asta nu. D. Lovinescu scrie de atîta vreme. Scrie cu o stăruinţă înfrigurată. Şi-a refăcut d-sa bilanţul autorităţii morale ? Nădăjduim că nu; altfel s-ar fi sfiit să scrie asemenea enormităţi. Bilanţul d-sale îl cunoaştem noi ; şi-I servim ca document pentru o viitoare autobiografie.

D. Lovinescu înjură grosolan pe d. Iorga şi activitatea d-sale. De ce ? Pentru că d. Iorga i-a refuzat pe vremuri la *Sămănătorul* publicarea unor articole. (Cf. colecţia *Sămănătorului.)*

D. Lovinescu se războieşte grozav cu poporanismul pentru că cei de la *Viaţa românească* şi-au bătut joc de d-sa publidn-

du-i in ironie cîteva schițe proaste şi respingindu-i nu mai ştiu cîte articole.

D. Lovinescu polemizează cu d. Densusianu : pentru că acesta] 1-a făcut de rîs la un examen de docență.

Şi să mai spunem mai departe ?... E — bănuim — de prisos. Atitudinea unui vajnic polemist devine în adevăr semnificativă] cînd te gîndeşti că mai ieri se revolta împotriva d-lui «A> care e probabil — ghiceşte d. L. — un licean trîntit la vreun examen sau un tip de cafenea căruia nu i-a întins vreodată mîna.

In sfîrşit, domnul «A* e anonim. Iată marea plagă, exclamă' tragic d. Lovinescu. Domnul meu, linişteşte-te. Nu e vorba dej nici o nenorocire. Sunt anonim din două motive.

Presupune că sunt un tînăr care aştept ceva de la mine. Ingăduie-mi în acest caz să refuz a debuta în public ocupindu-mă^ cu fleacuri: recenzînd... operele d-tale.

In al doilea rînd, am şi eu scrupulele mele : mi-e ruşinesi să mă ştie lumea că te cetesc pe d-ta. Dacă am făcut-o, am gre-l şit. Am făcut-o însă solicitat de cineva, şi d-ta *ştii de cine.* AnțJ vrut să fac un serviciu: hibriditatea talentului d-tale a fostul însă mai tare decît bunăvoința mea... Şi iată-mă anonim.

Dar Ia urma urmelor — recunoaşte — mai bine anonim si «A» decît — peste trei ani cînd vei înceta să te zbați — anonir sub -"E. Lovinescu». — *A.*" (*Noua revistă romaiiă,* anul XI, nr. 13, | 12 ianuarie 1912, p. 207).

Notița aceasta e destul de surprinzătoare pentru că e poate unică prin tonul ei violent într-o revistă care adoptase o neutralitate binevoitoare şi o ținută indiscutabil civilizată în raport coşi posibilii ei preopinenți. Revista lui C. Râdulescu-Motru adăpostise de altminteri cîteva texte de E. Lovinescu şi, în paginile ei, prin pana lui Ion Trivale, va face o primire amabilă mono-| grafiei acestuia, *Costache Negruzzi.* Mai mult încă, în numărul| 12 din 16 ianuarie 1911, apăruse sub semnătura lui N. Em. Teo-i hari un articol despre E. *Lovinescu* care ia în discuție întreaga sa activitate de critic, fără a se referi la vreun volum anume şii în oare tonul de abordare e cu totul altul: se poate spune că| este cel mai elogios articol de vederi generale pe care îl scrisese cineva pînă atunci şi cel mai cuprinzător şi mai plin dej recunoaşteri, rezervele neînsemnate fiind nuanțate şi cumpănite?) în aşa fel încît devin ele însele aproape laude.

Apariția un an de zile mai tîrziu a diatribei tînărului (eventual studentului) Nae Ionescu rămîne inexplicabilă cu atît mai mult cu cît din textul acestuia se Înțelege că altcineva trebuia să scrie recenzia respectivă dar s-a reruzat şi i-a cedat lui această sarcină. Şi e posibil, adăugăm noi, ca persoana necunoscută să-i fi furnizat tînărului recenzent o serie de informații asupra celui in cauză. Cele două notițe semnate de „A" dovedesc, dincolo de reaua-credință şi tonul insultător în care se judecă personalitatea lui E. Lovinescu, unele informații de amănunt despre el şi despre cariera sa; e greu de crezut că un student la filozofie şi matematici deținea informații atît de diverse despre aceasta din urmă şi urmărise avatarurile publicistice ale unui autor care îşi risipise activitatea prin mai multe reviste timp de aproape un deceniu.

[I] CURENTELE CA FRUNZELE...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 57, 24 decembrie 1911, p. 1, de unde reproducem textul.

Şi în acest „răspuns" la o anchetă inițiată de revista la care rolnbora, E. Lovinescu găseşte prilejul de a-şi preciza poziția asupra unei probleme care agita pe toți criticii de atunci şi-1 făcen uneori să devină prizonierii unei unice formule literare, ba chiar să cadă în cel mai regretabil spirit sectar, ajungînd să nedreptățească pe toți cei care ieşeau prin creația artistică sau prin concepții din sfera lor de înțelegere. Autorul are mai puțin în vedere problema în sine a „curentelor" literare şi mai mult situația de fapt a criticilor care le susțin. Intenția polemică e mult mai accentuată în acest „răspuns" decît în articolul cu privire la aproximativ aceeaşi problemă. *Curente literare...,* publicat în *Românul,* anul I, nr. 37, 16 februarie/1 martie 1910 (şi reprodus în actuala ediție de Opere, IV, 1986, p. 346—349). Lovinescu atacă, fără virulență, dar îndestul de accentuat, legitimitatea tuturor curentelor literare de care se făcea pe atunci mare caz, susținînd că, de fapt, ele există dintotdeauna. In aerian timp, e'. ține să-şi precizeze distanța necesară în numele unui scepticism de atitudine, al unei experiențe istorice, dar şi al unui spirit de toleranță şi neutralitate care caracterizau

critica pe care o făcea el şi al cărui caracter lipsit de „principialitate" ţinea să-1 sublinieze.

Cum era de aşteptat, criticii de factură „doctrinară" au reacţionat defavorabil la această foarte sumară luare de atitudine faţă de obiectul pasiunii lor. Caracteristică ni se pare îndeosebi notiţa aparţinînd desigur lui Ovid Densusianu şi publicată în *Vieaţa nouă* (anul VIII, nr. 24, 1 ianuarie 1912, p. 432) la rubrica „Marginalia" :

„Recordul originalităţii în critica l-a atins d. Lovinescu; o descoperire pe care ne-o aduce d-sa e că «simbolismul a existat totdeauna* *(Rampa,* 24 dec.). Cu ce dispreţ se va fi uitat pînă acum la noi d. Lovinescu văzîndu-ne adudnd argumente pentru apărarea şcoalei nouă, pe cînd d-sa ţinea de mult taina marei descoperiri. De acum înainte, un istoric al simbolismului va trebui să scrie — după d. Lovinescu : *<simboiismul există de cînd lumea... Simbolişti erau şi Adam şi Eva...»

A doua descoperire mai nouă a d-lui Lovinescu : nU există şcoală clasică, romantică, simbolistă etc., ci există numai opere clasice, romantice, simboliste. Nu cunoaştem genealogia d-lui Lovinescu, dar tare ne temem că de departe se înrudeşte cu La Palice.

Şi a treia descoperire: oamenii care au principii stăruiesc în ele pentru că «le ţine loc de toate; şi de bucuria soarelui primăvăratec, şi de fiorul artei, şi de înţelegerea podoabelor, şi de femeie poate».

Era nevoie să se mai ducă d. Lovinescu la Paris ca să *crie aceste lucruri ?"

II. LATINITATE

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 60, 30 decembrie 1911, p. 1, de unde reproducem textul.

In răspunsul acesta la ancheta ziarului la care colabora, E. Lovinescu reia sau rezumă aproape întreg conţinutul unui articol apărut în *Românul* din Arad (anul I, nr. 35, 1/14 februarie 1911), intitulat *Un colţ latin* (în actuala ediţie de *Opere,* IV, p. 342—345). Autorul a reprodus din primul articol pasaje întregi cu minime modificări de ordin stiilstic : de la „Intr-o pădure sunt şi stejari falnici..." pînă la : „Un fel rafinat şi gingaş..." şi de la „însuşirea culturii latine" pînă la „Trebuie să-1 ştim preţui".

Diferenţele dintre cele două versiuni sînt desigur legate de faptul că prima, *Un colţ latin,* se adresa cu precădere publicului ardelenesc, care trebuia deprins cu ideea că în literatura română contemporană există şi alte direcţii decît cea sămănătoristă. Dar şi în forma „răspunsului" din *Rampa,* pledoaria pentru latinitate rămîne una pentru diversitatea stilurilor şi pentru ideea de influenţă benefică a literaturilor din această sferă, cu precădere a celei franceze. Autorul a renunţat în noua versiune la orice exemplificare, lăsînd deschisă posibilitatea încadrării în ceea cc el credea a fi „latinitate" a multor altor scriitori.

AN NOU SINGURATIC

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 62, 1 ianuarie 1912, p. 2, de unde reproducem textul.

IU. ÎNNOIRI

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 64, 5 ianuarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Răspunzînd anchetei iniţiate de publicaţia la care colabora, E. Lovinescu găseşte prilejul de a aduce unele precizări asupra „înnoirilor", de fapt asupra posibilităţii literaturii noastre de a răspunde fenomenelor noi ce se înregistrau în literaturile străine şi asupra ideii de model critic. Criticul se menţine pe o poziţie moderată, afirmînd posibilitatea lor numai în caz câ ne-am „găsi pe noi" în aceste contacte rodnice, corespunzătoare unor nevoi lăuntrice ale culturii proprii. Abia după război i se va impune ideea de revoluţie ca o necesitate pe plan cultural consecutivă noii situaţii a statului român şi a marelui salt înainte pe care poporul nostru îl făcuse o dată cu realizarea statului naţional unitar. „Pînă atunci însă, scrie Florin Mihăilescu semnaiînd articolul *Înnoiri* şi o dată cu el diferenţa dintre momentul 1911 in gîndirea lovinesciană şi acela al redactării *Istoriei civilizaţiei române moderne,* 1924, criticul în mintea căruia nu

se conturase încă ideea de sincronism, e departe de a adera la gestul oricărei răzvrătiri. Linia lui e moderația, linie prin excelență clasică, urînd zguduirile de orice fel. Sufletește mai aproape de junimiști, el a trebuit să-și construiască bovaric un sistem de explicație a genezei civilizației moderne și acesta a fost sincronismul [...] In faza la care ne referim, atitudinea sa e foarte rezervată" *(E. Lovinescu ți antinomiile criticii,* 1972, p. 150—151).

Răspunsul lui E. Lovinescu face parte dintr-o serie *(Curentele ca frunzele, Intelectualizarea literaturii)* care a ajuns să configureze o adevărată „anchetă" în paginile revistei la care colabora, deși întrebările nu sînt formulate nicăieri explicit, în vederea acestui scop. Se pare că abia după apariția textelor lovinesciene, redacția s-a gîndit să le pună oarecum în ordine și să le adreseze și altor scriitori sau oameni de cultură. Astfel, răspunzînd cam acelorași întrebări, se pot semnala intervențiile unui M. Dragomirescu, Ovid Densusianu, D. Nanu, D. Anghel, D. Karnabatt, T. Sperantia, dar și ale unor artiști plastici, precum Șt Luchian și G. D, Mirea.

Fiind vorba de personalități care afirmaseră poziții mai curînd moderate sau cu o netă simpatie față de ideea de înnoire și de contacte rodnice cu literaturile lumii, răspunsurile sînt destul de apropiate de cele ale lui Lovinescu, fără însă a se referi la el și nici a trezi în presa vremii ecourile defavorabile pe care le-au înregistrat articolele acestuia. E posibil ca acest lucru să se fi întîmplat datorită priorității răspunsurilor lovinesciene: „adversarii" s-au concentrat asupra lor, ori au dezarmat ulterior și au renunțat la atacurile lor atunci cînd și-au dat seama că, practic vorbind, susținerile celui dintîi au fost reluate de un număr atît de mare de intelectuali, aparținînd celor mai felurite orientări.

INTELECTUALIZAREA LITERATURII

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 66, 7 ian. 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest răspuns la o anchetă a revistei dă lui E. Lovinescu prilejul de a-și spune din nou cuvîntul asupra unei probleme care se configura încă din epoca *Pașilor pe nisip...* și care-și

găsise formularea în mai multe texte pe care criticul le enumera. Ultimul, *Criza actuală a literaturii noastre,* apăruse în Convorbiri literare (nr. 12, decembrie 1911, în ed. actuală, *Opere,* IV, 1986, p. 408—419) și trezise o reacție violentă și deviată din partea *Vieții românești* {*idem,* p. 541). Din acest articol va relua autorul său o serie de idei, ba chiar unele formulări care se regăsesc aproape identic, dacă exceptăm mici diferențe de ordin stilistic, în articolul din *Rampa* (de la „Literatura țărănistă e un gen, dar nu e singurul" pînă la paragraful marcat cu steluță). In versiunea sa recentă, sub formă de răspuns la o anchetă, textul lovinescian e mult mai succint, dar conține o idee nouă extrem de interesantă dacă ne gîndim că autorul lui s-a ferit în genere să dea „directive", el mulțumindu-se în aparență cu constatări asupra situației de fapt a uneî literaturi. E vorba nu numai de latitudinea feluriților autori de a se inspira din ceea ce pot, din ceea ce le e mai la îndemînă, dar și de obligația de a rămîne credincioși propriei lor structuri intelectuale și personalități artistice. E. Lovinescu își dădea seama că nu numai directivele dar chiar simplele „îndemnuri" rămîh inoperante dacă se lovesc de incapacitatea scriitorilor de a le da curs. Lăsîndu-i toate drepturile, criticul condamnă nu mai puțin, dar în subsidiar, o literatură care rămîne la un stadiu primitiv, în numele alteia, care se făcea deja simțită, care începuse să afirme în paralel cu cealaltă, considerată de ideologii intoleranți singura legitimă.

Articolul lui Lovinescu marchează, după opinia noastră, distanța tot mai mare pe care criticul și-o lua treptat față de majoritatea scriitorilor din generația sa și denotă deschiderea sa spre problematica esențială a epocii moderne, în consonanță cu situația marilor literaturi europene. Deși articolul acesta înseamnă un pas de îndepărtare față de literatura sămănătoristă, al cărei cel mai atent observator fusese, condamnarea acestei literaturi se face cu referire la întreaga ei configurație, nu doar cu Sadoveanu, așa cum interpretase complet aberant autorul notei din *Viața româneasca* articolu'. mai sus amintit. Mai mult încă : și în *Criza actuală a literaturii noastre* și în *Intelectualizarea literaturii* exemplele negative de eroi lipsiți de viață sufletească mai complexă sînt luate din nou din nuvelistica lui Emil Gârleanu. pe care același autor îl considera (pentru nevoile polemice) un '3;tist pus de Lovinescu mai presus chiar de Caragiale.

Prin afirmarea în termeni foarte moderați, fără a forța lucrurile, a unui „program", *Intelectualizarea literaturii* reprezintă o reluare a unor idei şi din vechiul articol pe care Lovinescu îl făcuse să apară încă la debuturile sale publicistice, *Ce literatură ne* trebuie ? (în *Epoca,* anul XI, nr. 55, 26 febr. 1905) şi-l republicase în *Paşi pe nisip...,* I (în actuala ediție de *Opere,* I, 1982, p. 37—11) şi din care cităm: „... toate straturile națiunii au dreptul de a fi reprezentate în literatura neamului. Scriitorii trebuie să le exploreze pe toate, fiecare după înclinările sale sufleteşti şi după stratul apropiat în care trăieşte sau pe care-l cunoaşte. Preferința nu se poate impune. Nu se poate cere lui Creangă să ne descrie lumea mare, în care el nici n-a pus piciorul, nici nu se poate impune lui Caragiale anumite subiecte țărăneşti. Amîndoi însă nc sunt bine veniți cînd ne descriu pătura socială pe care o cunosc atît de admirabil." Şi, după ce dădea exemplul literaturii ruse, care, prin varietate şi profunzime, a ilustrat toate straturile sociale şi a cultivat constant o problematică intelectuală de ordin superior, el conchidea: „Motivele de inspirație trebuie să fie cît de variate şi să îmbrățişeze toate stratele neamului nostru şi mai cu deosebire stratele suprapuse, ce sunt mai complicate şi cer o mai mare ascuțime, de observație".

Deşi rindurile de mai sus, ca şi reluarea ideilor despre necesitatea lărgirii sferei de inspirație a artiştilor îi străbat-l întreaga activitate publicistică, acordîndu-i un merit indiscutabil în materie, revista *Vieața nouă,* care desfăşura un program, similar, în paralel, s-a simțit în drept să i-l conteste prin pana unui anonim (desigur Ovid Densusianu), care scria la rubrica „Marginalia", referindu-se însă numai la ultimele articole ale criticului:

„Il ştiam pe d. Lovinescu de o cuminte rezervă, aşternînd tacticos pe hîrtie păreri inofensive şi lăsînd altora să *aibi* convingeri care la noi au darul să deştepte multe duşmănii.

De cîtva timp însă, d-sa încearcă să iasă din această rezervă şi, lucru surprinzător, în loc de a ne face cunoscută noua d-sale metamorfoză în paginile *Convorbirilor literare,* unde d. Mehedinți i-a încredințat interimatul criticei, îl vedem trecînd diri cînd în clnd Carpații şi vestindu-ne de acolo că a început să aibă păreri şi curaj.

Românul din 7 iulie ne-a făcut într-adevăr cunoscută aceasta transfigurare a d-lui Lovinescu; într-un foileton publicat de d-sa acolo cetim : literatura noastră de azi e lipsită de *idei.* prin întocmire, ea are toate însuşirile *primitivității...* Literatura noastră trebuie deci *intelectualizată.* Aici e scăparea ei... Nu putem asculta [...] poveştile lui Moş Gheorghe, care pufăia din lulea... Pînă cînd aceşti unchiaşi vorbăreți, aceste mătuşi limbute, aceste duduie romanțioase L.l».

Nu-l mai recunoaştem pe d. Lovinescu şi ne-ar veni să credem că cineva i-a jucat o farsă trimițînd la *Românul* un articol cu numele d-sale, pentru că d. Lovinescu nu s-a arătat niciodată aşa indignat de literatura țărănistă şi — mai mult — în *Convorbiri literare* (1910, p. 920) tot d. Lovinescu scria că nu prea înțelege ce poate însemna «literatura intelectualistă».

Şi totuşi, nu credem în această farsă pentru că cunoaştem pe d. Lovinescu.

Numai d-sa a putut scrie aşa după ce, aruneîndu-şi privirile asupra literaturei de azi, a observat că ce era ieri nu mai este astăzi şi că e prudent să recunoască ce au recunoscut şi alții — sărăcia, unilateralitatea şi pretențiunea umflată a literaturei sămănătoriste. Că tot numai d. Lovinescu a putut să scrie rindurile de mai sus avem un alt indiciu : arătîndu-şi aceste păreri, d-sa le dă ca personale şi nu aminteşte deloc că sunt o simplă reproducere după atîtea articole ce s-au scris în *Vieața nouă* — ştiți, e obiceiul celor care trec pe la *Convorbiri literare* ori pe la *Viața românească* să ia de la alții şi să tacă.

Mi se pare că tot In *Românul* d. Lovinescu a scris nu demult că a avut îndrăzneala să susțină acum şase ani ce nu convenea tămîiaților pontifici ai literaturii noastre. Dar l-ați văzut oare pe «îndrăznețul» critic luînd parte la luptele literare care au început acum şapte ani ? Eu ştiu că stetea — ca spectator — prin tufişuri" *(Vieața nouă,* anul VII, nr. 11, noiembrie 1912, p. 220).

Este interesant de constatat că, în timp ce ideologii sămănătorişti îl considerau pe Lovinescu un adevărat inamic public, Ovid Densusianu, care afirma în principiu poziția exact contrarie, nu vedea în el un aliat ci un simplu oportunist care nu îmbrățişa nici o atitudine fermă. (E un reproş pe care mult mai tîrziu. D. Caracostea, discipolul lui Densusianu, îl va repeta şi dezvolta în paginile polemice din *Un mare critic modernist.)*

Pentru a ilustra felul în care putea fi judecată poziția de echilibru între extreme a lui Lovinescu şi recunoaşterea realității unei literaturi, în paralel cu exprimarea unor dezi-

derate de viitor, vom reproduce cîteva rînduri ale lui D. Tomescu reprezentant întîrziat al „criticii" sămănătoriste din subordinea lui N. Iorga, dintr-un articol intitulat *Intelectualizare?*: „E un cuvînt aruncat dc d-1 Eugen Lovinescu şi are marele păcat de a nu fi decît un cuvînt. D-1 Lovinescu, desigur, ar fi vrut să fie un *cuvînt de ordine,* un cuvînt care să determine o nouă orientare a literaturii noastre, întrucît era un cuvînt subliniat şi impus într-o impozantă înşirare de argumente. Scriitorii din România însă sunt nişte oameni foarte ciudaţi. Ei au văzut bine că d-1 Lovinescu a subliniat cuvîntul de *intelectualizare* şi, cu toate astea, nu s-au gîndit deloc să ardă volumele de pînă acum şi să înceapă o literatură nouă, după gustul şi după porunca d-lui Lovinescu, *o literatură intelectualizată.* însuşi faptul, prin urmare, că scriitorii noştri n-au căzut încă pradă acestui gînd funebru de a-şi distruge toate volumele de pînă acum înseamnă că nu putem vedea în cuvîntul d-lui Lovinescu autoritatea şi prestigiul unui cuvînt de ordine.

Intelectualizare ? Ştiţi ce înţelege d-l Lovinescu prin acest cuvînt ? Nici mai mult, nici mai puţin decît atît; Căutarea *de subiecte în mediul cult şi rafinat al claselor de sus.* De necrezut !•

Şi, deşi Lovinescu ceruse dirijarea atenţiei scriitorilor spre toate clasele societăţii, pentru a scoate literatura din exclusivismul sămănătorist şi poporanist, autorul articolului îi atribuie un exclusivism de sens invers : „D-I Lovinescu afirmă categoric : nu e bună literatura cu subiecte luate din lumea de jos. Ne trebuie o literatură intelectualizată, cu subiecte luate din viaţa păturii noastre intelectuale. Această afirmare e aruncată fără multe precizări, lăsînd totuşi să se întrevadă următoarea convingere a d-lui Lovinescu: valoarea artistică şi intelectuală a unei opere literare stă nu în scriitorul care priveşte viaţa, ci în mediul din care e luat subiectul. Or, a susţine un asemenea lucru înseamnă a susţine o prostie, şi e foarte trist cînd cineva vrea să facă pe aristocratul plecSnd de la o prostie. Mă rog, să luăm cîteva exemple. Aici nu e vorba de gîndaci, nici de anonimi şi nici de fotografiile din Rampa, ci e vorba de afirmări categorice pe care trebuie să le discutăm."

Şi D. Tomescu dă cîteva exemple luate din teatrul lui Maeterlinck, Orbii, intrusa, Prinţesa *Maleine,* pentru a proba că „sufletul care se vădeşte in aceste piese Tnu] e condiţionat de

intelectualitatea eroilor". Pentru ca mai apoi să exclame : „Ce te împiedică pe dumneata, domnule Lovinescu, sâ te înduioşezi cînd citeşti *Fefeleaga* d-lui Agâfbiceanu ? Crezi oare că suferinţa omenească din această schiţă ar fi fost mai preţioasă dacă *la loc* de Fefeleaga ai fi fost dumneata, de pildă ?"

Şi după alte cîteva exemple şi cu un raţionament în acelaşi sens, atribuindu-i lui Lovinescu ceea ce nu spusese şi deformîndu-i complet intenţiile, criticul conchide exact în sensul susţinerilor adversarului său care voise *lărgirea* bazei de inspiraţie, îndreptarea atenţiei creatorilor spre toate straturile sociale, după ce sămănătoriştii abuzaseră de exploatarea unuia singur : „Sufletul omenesc e interesant în orice mediu s-ar manifesta el. Omul, fie că-1 găsim în dramele lui Ibsen, e deopotrivă de interesant. Un om ! D-ta zici să fie intelectual si nicidecum un ţăran. Noi zicem -. ori din ce mediu ar fi, e tot aşa de interesant, pentru că e *un om* şi prin el străbate o fărîmă din marele suflet universal" *(Ramuri,* anul VII, nr. 5, 1 martie 1912, p. 145—147),

In ciuda felului inadecvat în care s-a structurat replica lui D. Tomescu în raport cu ceea ce Lovinescu afirmase de fapt <o replică prin care se susţinea dreptul oamenilor simpli de *a* fi reprezentaţi în literatură în aceeaşi măsură ca oricare alţii), este interesant de observat că *Intelectualizarea ?* poate fi socotită o primă configurare a disputei de mai tîrziu dintre partizanii intelectualizării literaturii şi cei ai anulării diferenţelor dintre diversele categorii sociale sau intelectuale (Camil Petrescu şi, respectiv, G. Călinescu), iar mai tîrziu ai afirmării chiar a unui nivel „problematic" în expresia intelectuală a lumii rurale (romanele şi pledoariile în acest sens ale lui Marin Preda). Faptul că atît articolul Iui E. Lovinescu cît şi replica vehementă a lui D. Tomescu au rămas aproape necunoscute posterităţii le-a exclus de la o posibilă valorizare de către cei care mai tîrziu s-au ocupat de asemenea probleme.

Evident, în cazul acestor dispute, trebuie ţinut seama de momentul istoric respectiv şi de situaţia de atunci a literaturii: Lovinescu vorbea pe baza unei experienţe a primului deceniu al secolului nostru, predominant sămănătorist, şi ţinea doar să exprime unele deziderate contrarii. îngustimii şi exclusivismului acestui curent, altminteri el fiind printre criticii care au recunoscut în modul cel mai just, atunci cînd era cazul, valoarea unei literaturi de inspiraţie rurală (Duiliu Zamfirescu, I. Agârbiceanu Şi, mai tîrziu, Liviu Rebreanu).

GÎNDACI...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 70, 14 ianuarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Articolul de „răspuns" al lui E. Lovinescu la numeroasele atacuri Ia care fusese supus avea să stîrnească o serie întreagă de reacţii, mai ales în subsolurile unor publicaţii, unde-şi desfăşura activitatea tipul de scrib pe care criticul îl are în vedere. Animozitatea trezită de acest articol se va prelungi în lunile următoare, ecoul ei făcîndu-se simţit într-o serie de reacţii care însă nu puneau în cauză doar cuprinsul lui.

O reacţie directă a venit sub titlul *Domnul E. Lovinescu,* în revista *Ramuri;* o publicaţie care începuse să-şi facă o specialitate din atacurile îndreptate împotriva criticului, fără însă ca acesta să fi făcut referire vreodată la vreun articol apărut în paginile ei sau să fi apreciat în vreun fel personalităţile i literare din cercul redacţional. Ea publică un articol de „răspuns", crezîndu-se vizată sub denominaţiunea „anonimii" pe care Lovinescu o întrebuinţase în articolul său : „-Critica tinde să dispară. In locul oamenilor de autoritate şi de răspundere, se ridică aceste gîngănii (anonimii), această viermină [sic !] odioasă, care...», exclamă îndurerat d. E. Lovinescu.

Nu-i suficient însă numai numele, E. Lovinescu, ca să se ia : o atitudine în faţa celor spuse, chiar atunci cînd sunt psalmodiate ca citaţia de mai sus.

Căci autorul citat este o personalitate interesantă în aceste «vremi triste». D-sa a fost gîndacul *Convorbirilor critice,* a fost j viermina Isic !1 *Vieţii româneşti,* a mai fost un oarecare îngăduit | la Noua *revistă română* şi — nu s-a isprăvit. D-sa mai este I prozator la Flacăra, critic de casă al d-lui Mehedinţi de la J *Convorbiri literare* şi subiect de fotografii la *Rampa.* Aşadar, | d. Lovinescu e peste tot şi desfăşoară o activitate prodigioasă. Scrie critică, compune romane, inventează scenete, produce drame şi se fotografiază.

Acum să ne înţelegem asupra criticii care «tinde să dispară».*;

Şi autorul notei crede a putea afirma că ceea ce l-a dus pe Lovinescu la constatarea de mai sus e faptul că de scrierile sate nu s-au ocupat decît anonimii, pe care, cel puţin în cazul lui A, a sfîrşit prin a-i identifica : „Şi curios lucru, adaugă el, d. Lovinescu ştie numele anonimilor. [...] D. L. a spionat secretele redac *i* ţionale [...] D-sa, fire sensibilă, era torturat de dorinţa de a şti, nu cumva d. Motru, ori d. Densusianu vor arunca cîte o privire asupra fotografiei galeşe de pe coperta volumului Scenete *şi fantezii.* Şi, dacă d. Motru ori d. Densusianu ar fi spus un cuvînt, orice, despre prodigiosul autor, d. L. ar fi fost îneîntat ; speranţa unui auditor mai numeros la conferinţele de la Iaşi i-ar fi surîs."

Şi autorul notei continuă afirmînd că anonimatul sau celebritatea unui scriitor nu contează în afirmarea unei opinii : „Totuşi, argumentarea d-lui L. e interesantă. Pe d-sa îl interesează numele, nu părerea. Cui să-i pese de o apreciere justă cînd e pornită de la un necunoscut ? Numele interesează. Cui să-i pese că d. L. va fi scriind ce va fi în volumele d-şale ? Numele sacru al autorului în josul fotografiei impune adevărul.

Autorul scenetelor uită însă că e şi critic uneori şi criticul trebuie să caute şi să descopere frumosul nu numai acolo de unde se ştie de toţi că va răsări. Criticul să-şi plece adînc urechea asupra tuturor şoaptelor din umbră şi să dea Ia lumină ivirea timidă a noilor manifestări de artă. Dar aşa-i cînd activitatea se încurcă: criticul poată să vadă într-un fel, literatul simte altfel [...].

D. L. pare a-şi reveni într-un moment şi cere «critică documentată». Curios fenomen de psihologie. Nu-i oare acelaşi d. L. care formula cadrul artei critice în marginile celui mai larg impresionism ? Aşa se întîmplă însă cronicaru"ui literar sau recenzentului cînd se maschează în critic."

Şi, în final, după ce a încercat să demonstreze atîtea lucruri care ar fi imputabile criticului Lovinescu, autorul notei crede a fi găsit o explicaţie generală a „cazului" acestuia: „Şi totuşi, mai este o explicare a teoriei numelui. Sunt oameni aşa de încîntaţi de fizicul lor încît îşi sugestionează şi vanitatea moralului. Ei cred că dacă sunt «drăguţi», au şi talent. Dintre aceştia e şi d. L. Căci ce înseamnă cele 15 fotografii date numai de fîampo ? [...] Să fie transplantarea metodului intuitiv din pedagogie şi în ziaristică ?

In astfel de împrejurări, avea drept d. Lovinescu să se supere ? Pe d-sa îl interesează doar numele. Părerea era a unor «gîndaci». Dar gîndacul pişcă şi pişcătura acestor viermi e cu atît mai dureroasă cu cît corpul pişcat e mai plăpînd..." (*Ramuri,* anul VII, nr. 2, 1 februarie 1912, p. 95—96, la rubrica „Cronica".)

Articolul e semnat *B. Cecropid,* un nume care nu avea să se ilustreze prin ceva de seamă In anii care au urmat. A fost amestecat în redacţia şi administraţia ziarului *Universul.* E mai mult ca probabil ca el să fi citit notiţa din *Noua revistă română* semnată *A.,* deoarece reia o parte din afirmaţiile făcute acolo. Merită de semnalat că revista *Ramuri,* care se arăta aşa de scandalizată de faptul că fotografia lui E. Lovinescu apăruse în *Rampa,* publica sistematic, în fiecare număr, sub frontispiciu, fotografia principalilor colaboratori : D. Tomescu, I. U. Soricu, Caton Theodorian, N. Iorga etc.

ELOGIUL UREL-

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 74, 19 ianuarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

PERFIDIA

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 78, 23 ianuarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest articol, scris pe un ton de violenţă neobişnuită lui E. Lovinescu, este un răspuns la atacul lui Ilarie Chendi publicat în Tribuna, anul XVI, nr. 11, 14/27 ianuarie 1912, p. 1, sub titlul *„Pasărea albastră" şi „Colţul latin" — o propagandă inofensivă.* In cl criticul ardelean, cu care Lovinescu fusese în cele mai bune raporturi, ba, se poate afirma, chiar prieten, îl acuză nici mai mult nici mai puţin decît de trădare a idealurilor sămănătoriste pe care pînă atunci le-ar fi împărtăşit. Această acuzaţie, poate cea mai neaşteptată pe care o putuse inspira activitatea publicistică a celui în cauză, este formulată de un critic profund ataşat sămănătorismului, pe care-1 susţinuse şi-1 apărase cu o intransigenţă aproape sectară. In tot cazul totdeauna în termeni foarte vehemenţi. In acelaşi timp, Chendi se dovedise un adversar la fel de implacabil al simbolismului şi tendinţelor moderniste. Faptul că un astfel de critic a putut vedea în Lovinescu un partizan temporar, oarecum oportunist, al sămănătorismului, singularizează articolul din Tribuna nu numai în concertul criticii vremii, dar şi în limitele propriei sale activităţi, în care numele lui Lovinescu nu apare nicicînd ca acela al unui aliat. „N-am crezut niciodată, scrie totuşi el, că d. Lovinescu, cu temperamentul d-sale aşa de puţin definit, va putea să ajungă cumva un om periculos pentru literatură. îl ştiam înzestrat cu o fire mai mult simplă decît rafinată, mai mult normală decît exagerată. Cînd citeam primele pagini ale sale, din articolele acelea dialogate şi imitate după forma arhaică a convorbirilor filozofice dintre elevii lui Socrate şi Platon, găseam între ele chiar naivităţi de publicist în stadiul pregătirei. Iar în proza sa romantica, cum e bucata *Pasărea albastră,* în care mi se pare că voieşte să-şi idealizeze simbolul său literar, găsim o Concepţie tot aşa de uşurică."

Şi Chendi se străduieşte să demonstreze că, fără nici o convingere fermă, Lovinescu s-ar fi lăsat dus, fără să se poată fixa, prin diferite tabere literare, ca pînă la urmă să ajungă „o umbră de om, fără linişte şi bucurie", asemeni eroului din fantezia sa literară. „D. Lovinescu are dreptate: soarta Iui Cătălin o ajung toţi aceia care aleargă în goană după o fericire mai presus de meritul lor. De obicei, oamenii aceştia îşi încurcă toate cărările şi sînt ca Orfeu, care n-are darul de a salva pe Euridice din Hades. Astfel, d. Lovinescu a trecut şi pe la noi, in zborul său după pasărea măiastră, şi s-a oprit cîţiva ani în regiunea noastră de la ţară, ca să-şi aşeze în plaiurile poporaniste cuibul unic al fericirii sale. Şi era pe-aci să reuşească, dacă nenorocul nu veghea asupra «paşilor săi pe nisip»- şi d-sa nu pleca mai departe, tocmai ca Ahasver, cînd era să prindă păsărică de coadă. Iată cum judeca, în clipele petrecute printre noi, asupra rostului literar." Şi urmează un citat din *Ce literatură ne trebuie ?* (1905) în care Lovinescu preconiza o literatură de Inspiraţie naţională, dar fără a ţine seama de finalul articolului în care autorul ia atitudine împotriva exclusivismului ţărănist şi îşi exprimă dorinţa ca toate păturile sociale şi intelectuale să fie reprezentate în literatură. Făcînd abstracţie de aceasta, ca şi de tot ceea ce pe Lovinescu îl despărţea tranşant de sămănătorişti, Chendi continuă: „Iată cum Lovinescu ajunsese să caute premiul păsării albastre în literatura poporanistă! Cum combătea, dragul de el, acum franţuzismul în literatura de astăzi, cum batjocorea imitaţiile decadenţilor şi creaţiunile lor bolnave, revendicînd în schimb dreptul unei «expresii naţionale» pentru literatura «cu

zăcăminte neîntrebuințate». Pe «poetul țărănimei din Ardeal», anume pe Goga, cel cu «lira războinică şi dureroasă*, precum si pe romanticul Sadoveanu îi apreciază cu elogii şi nu refuză deloc literatura asta, întemeiată pe cunoaşterea sufletului neamului nostru.

Dar d. Lovinescu, în toate aceste peripeții, nu face decît o «filozofie cuminte», căci are conştiința foarte elastică şi-şi schimbă foarte repede opiniile estetice. Azi cu Goga şi Sadoveanu, poporanist sadea, mîine pune *suliman roşu pe obraz» şi aplaudă pe alții. Iar mai apoi îşi schimbă tot sistemul de logică, revine la decadentism cu oarecare simpatie, înjură literatura națională în -autorizatul» din Arad, invocînd, în locul ei, dragostea de noua literatură franceză şi de spiritul latin. După Macedonski şi Caion, care au propagat în aceeaşi direcție de Intelectualizare şi de franțuzie a poeziei noastre; după Ervin, cel care voieşte să rămînă singurul stăpîn hotărîtor în această modernizare — d. Lovinescu, care stă singur şi fără ucenici, se frămîntă cu aceleaşi scopuri puțin originale şi porneşte de un timp încoace buciumul de reclamă de la înălțimea gazetuței *Rampa,* unde se foloseşte de mijloacele unui afişaj individual, ilustrat cu propria-i fotografie, ca să fie mai bine crezut."

Şi respingînd ca neavenite îndemnurile lui Lovinescu de a îndruma scriitorii români spre tradiția latină a literaturii europene si o dată cu aceasta spre mişcările înnoitoare, ceea ce Chendi consideră o „propagandă" confuză, autorul articolului din *Tribuna* îi cere adversarului său să se declare decis pentru ce orientare optează : „Foarte bine ! Dar pasagiul acesta cuprinde rătăciri şi fiecare afirmație e lipsită de dovezi. Contrazicîndu-le cu afirmațiile anterioare despre această nouă poezie, d. Lovinescu ar fi trebuit să-şi păstreze cîteva amănunte, renunțînd la modul său de a scrie generalități banale şi a nu argumenta cu fapte şi cu nume. După ce acum cîțiva ani şi-a făcut uri izvor de inspirație din proza şi poezia care va predomina la noi şi de aici înainte, acum de ce nu ne dă nici o explicare precisă, care adică sînt minunații d-sale artişti din şcoala iatino-franceză ? Cine sînt protejații d-sale care ar putea intelectualiza literatura ? Ervin cu ceata sa de băieți anonimi, ale căror imitații se cunosc de-o poştă ? Macedonski, cu şcoala sa baudelairiană, căzută în desuetudine ? Sau răzleții ceilalți, care n-au habar ce voieşte d. Lovinescu să vorbească, spunîndu-le de un colț latin al culturei lor ? In genere, unde este puterea de -înnoire» asupra unei generații moderniste, cu care d. Lovinescu se tot mîndreşte ? Şi cum o să judece posteritatea contrazicerile, stabilite în propaganda asta a d-sale, aşa de confuză şi de puțin periculoasă ? Posteritatea va tăcea, căci va privi zadarnic să vadă înfăptuite deziderate.e d-lui Lovinescu : nici «pasărea albastră», nici «colț latin» nu va vedea, decît *o umbră de om, fără linişte şi bucurie» în literatură, pe însuşi d. Lovinescu."

Dincolo de interpretările cu totul abuzive asupra poziției lui Lovinescu față de curentele vremii şi dincolo de tonul insultător, trebuie reținut că Ilarie Chendi este singurul critic contemporan care observă rolul pozitiv pe care critica lui Lovinescu 1-a jucat măcar temporar in impunerea literaturii „naționale" a unui Goga sau Sadoveanu. El interpretează acțiunea aceasta a criticului prin prisma mentalității sale partizane, care transforma totul în alianțe, duşmănii, acte de adeziune şi de trădare. Poate că vehemența tonului (nu fără legătură cu boala care-1 mina pe autor si avea să-1 ducă foarte curînd la alienare mintală si la sinucidere) a făcut ca articolul acesta de acuzații paroxistice să nu fie republicat în vreuna din culegerile sale de articole şi, ca atare, să rămînă aproape ignorat de posteritate. (El nu e nici măcar amintit sau trecut la bibliografie în ampla selecție de *Pagini de critica,* alcătuită de Vasile Netea, Ed. Minerva, 1969 şi nici discutat în vreun fel, deşi raporturilor dintre Chendi şi Lovinescu li se acordă o deosebită atenție, mereu în detrimentul celui din urmă.)

Conflictul dintre cei doi a avut însă şi o serie de urmări pe care nu le cunoaştem decît din sursă lovinesciană. în *Memorii,* I, (1930), unde se face o evocare destul de largă personalității criticului ardelean, Lovinescu aminteşte şi de acest articol, care se situează spre sfîrşitul relațiilor dintre cei doi, după o perioadă de aca'mie : „Au trebuit, aşadar, ani de zile pînă la amortizarea fricțiunilor cotidiane cu un temperament combativ, pentru a se ajunge de nu la cordialitate, cel puțin la o neutralitate expectantă şi la încheierea tacită a unui pact de neagresiune. Intr-o ppocă de astfel de liniştire de pasiuni, nu fără mirare, tîrziu de tot, prin 1913, m-am văzut totuşi atacat deodată într-un ziar din Ardeal, cu ocazia apariției volumului II de *Critice,* cu răstălmăciri de sensuri şi trunchieri tendențioase de citate. Fără a te explicații verbale, i-am replicat atunci printr-un articol intitulat *Perfidia,* a cărui virulență excludea continuarea raporturilor personale. Cu sentimentul rupturii definitive, am intrat.

aşadar, chiar în dimineaţa apariţiei articolului, în sala de lucru a Academiei, unde mă aştepta un spectacol nebănuit; sculîndu-se de la masa lui, omul atît de dîr2 şi de bătăios se apropie şovăind de mine, cu faţa descompusă, cu gura uşor strîmbată, cu limba groasă, împleticită, spre a-mi cere iertare în propoziţii dezarticulate :

— Ia-iar-tă-mă, dra-dra-gă, nu nu-nu-şti-am că a-are să-te-te su-supe-re.

împietrit de ceea ce am bănuit dintr-o dată, m-am grăbit să-mi retractez şi eu asprimile răspunsului meu" *(op. cit.,* ed. cit., *Ambianţa literară a epocii: Ilarie Chendi,* p. 114—115).

Cît priveşte aderenţa lui Lovinescu la vreun grup din care a făcut parte şi Chendi, afirmaţia lui în acest sens n-are absolut nici o acoperire. Lovinescu a fost în bune raporturi cu majoritatea scriitorilor sămănătorişti, a fost cu unii chiar prieten, iar pe corifeii ardeleni Goga, Iosif, Agârbiceanu i-a privit cu cea mai mare simpatie, în cazul ultimului depăşind prin bunăvoinţă nota comună în epocă a criticii de întîmpinare. Dar el nu s-a afiliat nici unui grup sămănătorist, a atacat din prima clipă exclusivismul mişcării, intoleranţa ideologilor şi a depistat caracterul îngust, limitativ, al profilului ei artistic. Mai mult încă,' deşi şi-a oferit colaborarea multor reviste din epocă, Lovinescu. nu a scris la nici o publicaţie sămănătoristă, cu excepţia efeme-' reî reviste *Cumpăna,* unde Chendi şi-a impus direcţia critică ; dar si acolo a strecurat un singur articol, în care exprima rezerve la adresa poeziei lui Panait Cerna. aceasta desigur doar pentru faptul că alte publicaţii nu i l-ar fi acceptat.

In sfîrşit, violenţa tonului lsi Chendi şi acuzaţia de „trădare" atit de repede aruncată s-ar putea explica, dacă nu şi justifica prin faptul că o parte din articolele incriminate sem-, nate de E. Lovinescu apăruseră în Românul din Arad. un ziar cu care *Tribuna,* la care el însuşi colabora, se afla pe atunci^ într-o acerbă duşmănie, determinată de motive politice. ,

Trebuie totuşi precizat că, deşi acuzaţiile lui Chendi despre, o „trădare" a lui Lovinescu faţă de sămănătorismul la care ini-, ţial aderase nu au nici un temei, ecouri ale acestei interpretări,, abuzive se vor mai face auzite în paginile unor publicaţii ad-, verse, precum *Vieaţa nouă* şi *Ramuri.*

Intrucît pentru reconstituirea acestui eveniment nu deţinem) decît informaţiile pe care le-a oferit E. Lovinescu mult mai tîr-i

ziu, să notăm o neconcordanţă cu realitatea, ce se poate descoperi în evocarea momentului în *Memorii,* I: conflictul a început nu cu ocazia apariţiei volumului II de Critice {ceea ce de altminteri s-a întîmplat în 1910, nu în 1913), ci după apariţia articolelor din Românul, pe care le vedem citate de Chendi.

HAM1 HAM!

Apărut în Rampa, anul I, nr. 80, 27 ianuarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

BLUFF!

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 85, 2 februarie 1912, p. 1. de unde reproducem textul. Reluat în Critice, V, ed. I, Ed. Viaţa românească, 1921, p. 95—98.

In ediţia definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, voi. III, 1928, p. 101—154, figurează o versiune schimbată din punct de vedere stilistic şi intitulată *Cabotinismul publicistic sau Emil Isac.*

Acest articol reprezintă o respingere categorică a piesei lui Emil Isac, *Maica cea tinără,* jucată pentru prima dată la Teatrul Naţional din Bucureşti în seara zilei de 23 ianuarie 1912, cu Cetta Kernbach în rolul titular şi cu Aristizza Romanescu, Orsia Brăneanu etc. Regia a fost semnată de Paul Gusty şi muzica de August in Bena.

El constituie şi o „prezentare" pe care criticul o face tînărului poet ardelean, poate cea mai severă din cîte acesta a putut inspira vreodată. E *o* negare totală ce se însoţeşte cu unele comentarii la fel de defavorabile la adresa activităţii desfăşurate de Emil Isac la debutul său şi în perioada descinderii în capitala ţării. Accentele acestea deosebit de aspre râmîn o ciudăţenie în cariera criticului, care pînă atunci îşi obişnuise cititorii cu prezentări cel puţin amabile ale tinerilor, mai ales ale debuntaţilor, şi cu o severitate creseîndă arătată consacraţilor, i'ar mai cu seamă clasicilor. E posibil ca la impresia atît de

defavorabilă a criticului să fi contribuit şi ceea ce el considera a fi „cabotinismul" tînărului poet; aceeaşi atitudine şi-o dezvăluise, într-o formă mai puțin severă, dar cu importante urmări asupra judecății de valoare, în studiul închinat lui Macedonski şi în întîmpinarea amabil-ironică a debutului lui Ion Minulescu.

In notele care întovărăşesc ediția de *Proză-Teatru,* 1986, a operelor lui Emil Isac, îngrijită de Mircea Tomuş şi Mircea Popa, acesta din urmă consemnează: „Din cauza insuccesului, dar şi a îmbolnăvirii unor actori, dramoleta s-a mai jucat o singură dată, apoi a fost scoasă de pe afiş. Lumea bucureşteană a fost în general prost impresionată de reclama ce i s-a făcut In raport cu valoarea piesei, iar adversarii poetului n-au pregetat să-i impute stilul comercial al lansării. însuşi E. Lovinescu se simte chemat să-i comenteze *blufful"* (p. 391).

In textele ulterioare ale lui E. Lovinescu, judecățile sînt la fel de severe ; chiar „meritul [...] de a fi făcut, în Ardealul sămănătorist, contactul cu poezia nouă şi cu literatura apuseană", pe care îl consemnează în favoarea poetului în *Istoria literaturii* române *contemporane,* III, la capitolul XXXIV, *Contribuția modernistă a Ardealului* (în Ed. Ancora, 1927, p. 374), se anulează, în fapt, prin „frivolitatea profesională" şi prin „atitudini şi cabotinism publicistic". Aceasta doar în ceea ce priveşte lirica lui Emil Isac, deoarece *Maica cea tînără* nu mai apare în considerațiile sale critice, sau în tabloul de epocă al vreuneia din versiunile Istoriei literaturii *române contemporane.*

CU PRILEJUL UNEI FOTOGRAFII

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 88, 5 februarie 1912, p. 1. de unde reproducem textul.

Acest articol despre care nu se poate afirma cu certitudine cine îi e autorul, deşi semnătura după fraza finală pare a-l indica pe Lovinescu, măcar pentru o parte din text, este o destul de inocentă şi hazlie glumă între trei camarazi de literatură : Cincinat Pavelescu, Victor Eftimiu şi E. Lovinescu, a căror fotografie se află publicată în ziarul la care colaborau. (O copie a ei mult mărită şi încadrată ca un tablou a ornat pe vremea lui G. Călinescu un perete al Institutului de istorie şi teorie literara care-i poartă numele). Această fotografie avea să devină foarte curînd calul de bătaie al unor răuvoitori, care au văzut în gestul celor trei o vădită intenție de a-şi face reclamă. Comentariile rare s-au făcut pe această temă în mai multe publicații, de la Ramuri la Viafa *românească,* sînt cu atît mai curioase cu cît *Rampa* era o revistă ilustrată de informații, avînd programatic un caracter publicitar ceva mai accentuat decît altele. Ea publica sistematic fotografiile actorilor de primă importanță în mişcarea teatrală de atunci, scene din piesele ce se jucau, în timp ce penița lui Iser comenta caricatural mai toate evenimentele zilei, trecîndu-i la nemurire pe protagonişti. Tuturor colaboratorilor săi *Rampa* le dădea fotografia cu mai mult sau mai puțină frecvență, în această situație fiind nu numai cel incriminat dar şi tineri publicişti în curs de afirmare precum M. Cruceanu, Al. T. Stamatiad, Oreste, Claudia Milian, în sfîrşit, un Al. Vițianu, Ioan Dragu, Lucrezzia Kara (Karnabatt) sau A. Orna-Galați, fără a scandaliza pe nimeni.

Este interesant pentru cel care urmăreşte consecințele articolului Iui Lovinescu. dar mai ales e semnificativ pentru moravurile literare de atunci şi pentru mentalitatea celor ce-l atacau pe critic, că printre publiciştii care s-au găsit să se indigneze in împrejurare a fost şi ziaristul D. Karnabatt (soțul Lucrezziei Kara, mai sus citată) printr-un fulminant articol pe această temă. intitulat Literatura *nouă — moravuri noi,* din care cităm finalul :

„Trăim într-o epocă literară scandaloasă, furioasă de reclamă, în care strigătele criticilor anonimi, barabancele de tobă ale anunțurilor, răcnetele şi exhibiționismul scriitorilor care vor s;; se pună cu orice ciiip în vedetă dau mişcării noastre literare aspectul unui bîlci împestrițat, frămîntat, zgomotos, în care acela care țipă mai tare şi se arată într-un costum cit mai stricător izbuteşte să ocupe primul plan în atenția spectatorilor.

Ariviştii literari — care sunt tot atît de lipsiţi de scrupuţ ca şi semenii lor din viaţa socială şi politică — uzează de toate mijloacele, de invenţiile şi progresele veacului nostru industria) şi mercantil, pentru a ajunge unu! înaintea altuia — o adevărată cursă a gloriei şi a francului —"pentru a ajunge cît mai repede.

Vitrinele fotografilor şi librarilor sunt pline de fotografiile lor, în toate atitudinile şi formulele : foto-globurile, foto-luxurîie şi foto-splendidurile se iau La întrecere în această operă de reclamă, de arivism literar şi de exhibiţionism patologic. Nu va trece mult şi vom vedea pe aceşti arivişti literari expunîndu-şi chipul lor genial şi adonisiac modelat în ceară la vitrinele coaforilor, pentru a oferi mulţimilor admirative a imagine mal palpabilă a preţioasei lor persoane."

Şi, pe acelaşi ton de indignare exaltată şi plin de exagerări <căci publicarea fotografiei cîte unui scriitor în vreo revistă literară nu justifica asemenea comentarii), D. Karnabatt continuă, fâcînd aluzie la E. Lovinescu, dar fără a aduce vreun exemplu concret: „Redacţiile ziarelor şi revistelor sunt zilnic asaltate nu numai cu rugăminţi şi solicitări de reclame pentru lansarea noilor genii — după sistemul cu care se lansează -«Crema Flora» şi «Franzbranntwein-ul» — ci chiar de vizita in persoană a scriitorului, care vine cu articolul-redamă scris de el însuşi, în care el singur vorbeşte iperbolic de geniul şi de opera lui.

Sunt scriitori care îşi iau singuri interview-uri, îşi fai: silueta literară însoţită de cuvenita fotografic, şi anunţă cu propria lor mină, în modul cel mai elogios, noile lor lucrări, a căror recenzie ultrafavorabilă o scriu tot ei însuşi.

Astfel sunt scriitori care, pentru a-şi întreţine gloria *- o întreţinută foarte pretenţioasă şi exigentă — scriu singuri, zi cu zi, ei despre ei în ziare.

Asemenea moravuri şi apucături vrednice de comercianţii ambulanţi necinstesc nu numai pe cei care le practică, ci ameninţă să ştirbească prestigiul unei întregi faze literare" etc. ţ*Minerva literară* şi *artistică,* anul IV, nr. 1162, 12 martie 1912).

DE VORBA CU D. E. LOVINESCU
(Ce spune excelentul nostru critic
de atacurile ce i se dau)

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 91, 9 februarie 1912, p. l, de unde reproducem textul.

Răspunsul lui E. Lovinescu la întrebarea ziarului la care colabora atît de susţinut se menţine în zona generalităţilor şi a ironiilor. Ideea că prin articolele sale ar fi făcut pe o serie de „anonimi" să se deconspire o regăsim în *Contraziceri ? de* T. Maiorescu, apărut cu două decenii mai înainte şi care şi el ar fi fost scris pentru a-1 obliga pe un adversar necunoscut să se demaşte şi în acelaşi timp să-şi dovedească insignifianţa. Răspunsul lui Lovinescu este primul său text în care apar ridiculizate numele unor adversari ai săi pe care el nu-i atacase rirect şi care nu vor mai face ulterior obiectul unei critici, areasta pentru că autorul a considerat că nu merită onoarea unui articol propriu-zis.

Procedeul său polemic a trezit numaidecît reacţia celor vizaţi care erau în primul rînd, „criticii" de la *Ramuri:*

„Într-un interviu acordat sie însuşi, d-1 Tartarin Lovinescu declară că nu va răspunde atacurilor ce i s-au adus. Să ne lămurim. Ataci pe cineva cînd II iei în serios. Revista noastră -provincială» nu s-a înjosit însă niciodată pînă în a lua în serios articolele umoristice ale acestui domn, care aspiră la laurii Smarei. Noi ne-am distrat, cel mult, văzînd zorul cu care *ă.* Lovinescu bate la poarta veşnic închisă pentru dînsul a personalităţilor literare. Deci ?...

In acelaşi interviu simpaticul -profesor universitar» se aventurează pe un ţărm foarte periculos, schimonosind frumosul nume românesc al d-lui PăHănea în Biltănoiu. Oare dacă un cronicar oarecare ar proceda la *îe!.,* cum i s-ar părea ilustrului «profesor universitar» văzîndu-se numit Bovinescu ? Dar altfel, o greşeală n-ar fi, gîndindu-ne la anecdota populară despre un Mnpatic patruped care s-a întors de la Paris mai dezvoltat de *vum* se dusese. In cărţile sale didactice, în care a strecurat, din greşeală, o mulţime dc bucăţi ale colaboratorilor revistei noastre -provinciale» — d-^a n-a pus cumva şi cunoscuta bucată *Nu*

te juca cu jeratecul ?" {Notiță Ia rubrica .Cronica", semnată *Î.S.,* In *Ramuri,* anul VII, nr. 4, 15 februarie 1912, p. 130.)

Cît priveşte „apărarea" pe care i-ar fi luat-o Orna-Galați şi de care e vorba în răspuns, trebuie precizat că ea nu are propriuzjs acest caracter, dar conține unele elogii la adresa criticului şi e redactată într-un stil de perfectă urbanitate; altminteri, e o reluare şi, practic vorbind, o aprobare a celor spuse de Nae lonescu în recenzia şi notița sa din *Noua revistă română.* E vorba do o *Scrisoare deschisă — D-lui E. Lovinescu. Bucureşti,* Sn care acest publicist şi dramaturg, colaborator destul de susținut la *Rampa,* scrie printre altele : „...V-ați ridicat, prin *Rampa,* contra criticilor anonimi, incercînd să dovediți influența nefastă pe care aceştia o au asupra unei munci cinstite ; asupra unor talente care se vor ridica, fiindcă simt că au ceva de spus". Şi după ce rezumă ideile lui Lovinescu din articolele sale pe această temă, el continuă : „Ah ! nu, domnule Lovinescu, nu vă pot urma pe calea asta. Critica este reflexul operei, iată principiul, cînd vrem să auzim ecoul propriei noastre voci, nu peretele de care se izbeşte ne interesează, ci sunetul care răspunde. Nu clapele pianului ne farmecă la auzul muzicei, ci virtuozul care o produce.

Ce-mi pasă de scribi ca A şi B sau C ? Ei nu sunt pentru mine persoana care a scris ; ei sunt creierul, placa vibratoare deasupra căreia opera mea s-a repercutat; ei sunt peretele de care s-a izbit vocea mea ; ei sunt instrumentul pe care am produs melodia. Şi dacă vocea mea n-a fost destul de tare, nici cîntul meu n-a fost frumos, anonimii n-au desigur partea lor de vină decît în aceea că n-au spus-o leal, franc, deschis. Oare o critică anonimă poate cînd laudă să ridice valoarea unei opere ?

O critică anonimă poate ea influența în bine ?

Indiscutabil, da.

Cine scrie insă, ia *pro facto* față de public : A, B sau C, angajamentul de a primi să i se comenteze .scrisul.

Şi, dacă merg alăturea de dv. cînd e vorba de a protesta contra laşilor cari n-au curajul să ridice ochii şi să privească drept în față cînd vorbesc, nu pot să fiu de acord cu dv. ca să discut calitatea lor. Ea nu poate să intereseze. Toată lumea are dreptul să comenteze ceea ce noi dăm în discuție."

Şi, după ce afirmă că talentele nu se tem de critică, el încheie : „... credeți-mă, domnule Lovinescu, obscurantiştii fac un bine, căci dacă scribii anonimi nu vă atacau pe furiş, aş fi avut

eu plăcerea de a vă ceti articolele dv. de un stil aşa de personal şi colorat ? Din lauda lor însă, nimeni nu ar fi cîştigat nimic şi nici dv. poate" (Rampa, anul I, nr. 86, 3 februarie 1912, p. I).

IN JURUL PIESEI „ZILE VESELE DUPA RĂZBOI"

(O scrisoare a d-lui E. Lovinescu)

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 94, 12 februarie 1912, p. 1, de miele reproducem textul.

E răspunsul lui E. Lovinescu la o anchetă asupra scandalului provocat de piesa cu acest nume şi a cărei premieră avusese loc la 19 ianuarie 1912 la Teatrul Național din Iaşi. In programul de spectacol a fost trecut drept autor „Un călugăr de la Mînăstirea Neamț", în timp ce în repertoriul stagiunii, In locul acestuia, a figurat cuvîntul „Anonim". Cel care a descoperit pe adevăratul autor a fost publicistul Aureliu Filiti care în *Rampa* (anul I, nr. 87, 4 februarie 1912, p. 1) a publicat un articol acuzator, *Un plagiat — piesa „Zile vesele după război",* arătind câ ea poate fi găsită în volumul al III-lea de *Teatru* al lui Eugene Labiche, un nume celebru în lumea dramaturgiei. (De fapt. sugestia pornise de la Gala Galaction, care, într-un număr anterior al aceleiaşi reviste, făcuse cronica spectacolului şi declarase că a mai văzut umleva piesa, dar nu-şi mai amintea rxact unde.)

Toate acestea l-au silit pe M. Sadoveanu, directorul teatrului, să vină cu o explicație pe care a dat-o tot în revista ce-1 incrimina, şi unde a afirmat că piesa e într-adevăr o „prelucrare, în felul multora din comediile lui Alecsandri", dar că „limba e frumoasă" şi piesa nu e o traducere, ci realmente opera unui călugăr de la Mînăstirea Neamț, care ține să rămînă anonim, în ea existînd „prefaceri aduse de împrejurările vieței de la noi şi mai ales sînt tipuri care în original sînt cu totul altceva".

In anul următor, piesa se va juca însă fără nume de autor, *M-esta* fiind înlocuit cu **# Ulterior, Mihail Sadoveanu avea să pomenească de piesă ca de o „adaptare" sau „prelucrare", tsumîndu-şi în mod public acest rol (cf. D. Ivănescu, *Dramatur-*

•*gia prozatorului,* în *Manuscriptum,* anul XI, nr. 4 (41) 1980, p. 49—51).

Piesa este, de fapt, o adaptare a comediei lui Eugene Labiche *Les vivacites du capitaine Tic,* subiectul fiind transpus în •epoca şi situaţiile din Moldova de după războiul nostru de independenţă, 1877—1878. Piesa a avut succes şi credem că numai „scandalul" în care şi Lovinescu şi-a spus cuvîntul a împiedicat-o să se permanentizeze în repertoriul teatrului sub numele lui Mihail Sadoveanu, care însă, fiind directorul acestei instituţii, putea fi deci acuzat că îşi joacă propriile producţii. A fost reprezentată doar pe scena Teatrului Naţional din Iaşi, în toate reluările figurînd drept „prelucrare" (în seara de Anul Nou a anului 1920, apoi în cursul verii într-un turneu al trupei în Transilvania ; în sfîrşit, la începutul anului 1921).

In critica sa, pe cît de sumară, pe atît de hotărîtă, E. Lovinescu nu ia în discuţie identitatea autorului, ci doar valoarea piesei care, fiind după el aproape nulă, nu justifica nici o dispută cu adevărat utilă asupra plagiatului sau localizării comise. E o întrebare dacă el nu a ţinut astfel să ocolească problema adevăratului autor al piesei la data cînd lansa despre ea un verdict atît de sever şi n-a vrut să menajeze susceptibilitatea lui Sadoveanu, rostindu-se totuşi în modul cel mai drastic... despre un presupus anonim. In tot cazul, e pentru prima oară că Lovinescu întîmpină defavorabil vreo încercare literară a fostului său prieten, de care, o dată cu trecerea vremii, se vede că se îndepărta tot mai mult..

ŞTREANGUL f

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 96, 15 februarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest articol, care porneşte de la o evocare a poetului Şt. O. Iosif, în legătură cu unele versuri citite de acesta în casa poetei E. F. (desigur Elena Farago) în prezenţa criticului, alunecă spre un subiect care-1 preocupa acut, după cum se vede, pe Lovinescu în acel moment al vieţii sale, cînd se vedea atacat de atîţia publicişti obscuri în felurite publicaţii: dreptul, care poate deveni uşor un abuz, al oricui, de a supune criticii o lucrare ce presupune cît de cît sinceritate, efort artistic, onestitate profesională. Deşi în articol se vorbeşte de situaţia unui poet, e limpede că intenţia lui Lovinescu a fost de a susţine o pledoarie în favoarea oricărui scriitor care trăieşte contrarietatea de a-şi vedea batjocorite eforturile în articole scrise de tot felul de neaveniţi, îndeosebi tineri. Tratată în final ca o pagină de literatură, ideea ajunge la o încheiere excesivă, anume că astfel de indivizi ar face mai bine să se spînzure, îndemnaţi la acest gest de propria lor vacuitate lăuntrică.

Textul lui Lovinescu nu poate fi luat în considerare decît ca un moment de nestăpînită iritaţie, care l-a determinat să cedeze in detrimentul adevărului pe care acţiunea lui critică însăşi îl ilustra. Ştreangul.' se înscrie astfel în sena articolelor sale din acea epocă de protest împotriva criticii neavenite *(Răscoala robilor, Gîndaci, Ham ' Ham!)* şi din care, în mod semnificativ, nici unul, cu excepţia Copacului, care e mai mult o parabolă, nu va fi reluat în ediţia definitivă de *Critice* şi nici în vreuna din ediţiile anterioare.

Treptat, însă, după trecerea anilor, tocmai atunci cînd criticul ajunsese să poată invoca „autoritatea" sa şi să pretindă oarecare respect din partea adversarilor, el a admis în mod tacit dreptul oricui la critică şi a întreţinut în jurul său o atmosferă de toleranţă absolută. Aproape toţi scriitorii care au format cercul *Sburătorul* sau au avut vreo legătură esenţială cu Lovinescu s-au ilustrat prin atacuri de mare violenţă la adresa lui, uneori de-a dreptul prin injurii. Ion Barbu şi Camil P* trescu, Şerban Cioculescu, dar chiar şi Tudor Vianu (în volumul de faţă p. 465—467) sau Perpessicius au exprimat rezerv» [.-ateforice tocmai în perioada lor primă, cînd erau nişte nume literare aproape necunoscute. Nici Vladimir Streinu, unul dintre apropiaţii săi, nu l-a menajat deloc, ca să nu mai pomenim de G. Călinescu, autor în tinereţe al unor diatribe antilovinesciene deosebit de virulente, alternate cu texte entuziaste, care l-au şi determinat pe cel în cauză să-i replice.

Asociaţia „Prietenii lui E. Lovinescu", ce se va constitui după moartea sa, va grupa îndeosebi critici care au la activ articole dintre cele mai defavorabile despre acela care a întreţinut (nu ştim cu cită plăcere, dar sigur cu o perfectă civilitate) n atmosferă de acceptare a dreptului la opinie fără precedent în istoria vieţii noastre literare şi pe care nici nu ne-am putea-o

închipui în cazul unui T. Maiorescu, N. Iorga, Ovid Densusianu;* G. Jbrăileanu sau G. Călinescu.

Problema pusă în discuție de E. Lovinescu în *Ștreangul* •' a avut un efect întrucîtva „pozitiv" într-o publicație din Ardeal, *Revista politică si literară,* de sub conducerea lui Aurel Ciato țt unde cronica literară o făcea Alexandru Ciura, un publicist care arătase şi mai înainte destulă simpatie criticului din Bucureşti şi îi recenzase favorabil un volum (v. *Note* la ediția actuală de Opere, IV, p. 480). De data aceasta, revista blăjeană publică sub semnătura poetului D. Nanu un articol despre *Anonimii in critică,* în care, în principiu, se raliază poziției lovinesciene :

„Mintea simplistă nu poate delimita prin ea însăşi marginile raționale ale libertății. în publicistică, la fel ca în codru, unde dreptul de a purta pistoale la brîu e pentru unii totuna cu dreptul de a le descărca în primul venit, dreptul de a-ți exprima în scris nobila gîndire e totuna cu dreptul de a-ți trăda resentimentele dubioase cari nu mai încap în marginile unei ocări vorbite. De la critica operei se scoboară la critica persoanei.

Și-atunci — care-i sancțiunea 7

Mi-aduc aminte de o vorbă cuminte a maestrului Al. Vlahuță, care mărturisea odată de ce nu răspunde atacurilor piezişe :

«Inchipuieşte-ți că apare mîine într-o gazetă : D-1 Al. V. a fost prins cu mîna în buzunarul lui N., furîndu-i ceasornicul ! K un cuvînt să mă apuc să-1 dezmint ?

Dar asta ar însemna că aş fi putut fi în stare să fac asemenea faptă şi că sunt oameni capabili s-o şi creadă !

Or fi şi de aceştia ? — Ce-mi pasă mie de părerea lor ? *Merită s-o creadă.*»

Aceasta-i într-o societate înapoiată sancțiunea lăuntrică şi externă a omului de treabă, împotriva loviturilor anonime : indiferența desăvîrşită a faptei şi ignorarea deplină a autorului ci. Dacă se mai găsesc şi războinici ca d-1 Lovinescu să ducă chiar o campanie împotriva lor, silindu-i pînă a-şi lua masca sub care tot atît de anonimi par — cu atît mai bine ! Poliția aprigă împuținează delincvenții."

Dar în finalul articolului, D. Nanu alunecă spre o poziție de resemnare filozofică, afirmînd necesitatea unor calamități pe care ar trebui să le suporte orice om superior, asemeni unor boli infantile inevitabile : „Ceata lor poate fi pînă la un punct privită chiar cu interes... Din sînul ei nu ştii ce *ales* se poate ridica, scuturîndu-se de praful drumurilor de barieră. Eu cunosc un «gîndacw care, deşi a avut aceleaşi apucături ca ale cetei, s-a înălțat mai tîrziu şi planează acum în sfere respectabile destul de senine".

Şi Nanu încheie afirmînd un principiu al seninătății în fața atacurilor celor mai ignobile, întemeiat doar pe forța lăuntrică şi pe conştiința de sine : „Semnul cel mai neîndoios al desâvîrşirei proprii ca *scriitor* e să simți îzvorînd din tine însuți principiul şi imboldul activității tale creatoare" (anul IV, nr. 6, 15/28 martie 1912, p. 147—148).

Articolul e datat „Bucureşti, 15 februarie 19J2", ceea ce înseamnă că D. Nanu 1-a conceput înainte de a putea citi declarațiile de mai tîrziu ale lui Lovinescu pe această temă. (Și, în fapt, ideea din finalul articolului *Anonimii în critică* fusese asumată de critic chiar în *Publicînd o carte nouă...* şi trezise indignarea „anonimilor"). In tot cazul, dincolo de problema de etică scriitoricească aflată în cauză, articolul lui D. Nanu se constituie drept ce] mai vechi document al prieteniei dintre cei doi scriitori, şi unul extrem de rar. deoarece corespondența dintre ei, cită va fi fost, s-a pierdut cu desăvîrşire. D. Nanu (n. 1873) aparține acelei categorii de scriitori (Cincinat Pavelescu, Victor Eftimiu) cu care Lovinescu s-a aflat în bune raporturi la începuturile sale literare, dar pe care timpul şi incapacitatea lor dc a evolua ii vor îndepărta de critic, această împrejurare fiind evocată în *Memoriile* celui din urmă, nu fără accente de regret (I, 1930, p. 210—219).

In privința localizării şi datării scenei de care pomeneşte Lovinescu, ea e destul de greu de făcut, deoarece Elena Farago era chiar din acei ani stabilită la Craiova şi înseamnă că Lovinescu a vizitat-o acolo, împreună cu St. O. Iosif, ceea ce e de ratură să întărească ipoteza unei prietenii mai strînse între cei trei.

UN CEREBRAL...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 101, 20 februarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul. Republicat în *Convorbiri literare,* anul XLVI, nr. 7, iulie 1912, p. 830—831, la rubrica „Cronica literară", sub titlul *Teatrul d-lui G. Diamandy.*

Drama Iui George Diamandy s-a jucat pentru prima dată la Teatrul Național din Bucureşti, la 16 februarie 1912, cu Tina Barbu, Petre Sturdza şi N. Soreanu în rolurile principale, situîndu-se pe linia succeselor „de stimă", dar fără a mai reapare pe scena vreunui teatru, în ciuda numelui autorului ei, un dramaturg de oarecare succese pe atunci şi un om de litere de indiscutabil prestigiu, care ulterior, în perioada 1914—1915, va fi chiar director al Teatrului Național. E drama unei femei care-şi părăseşte soțul, un pictor, pentru un altul, rival al acestuia şi care vedea în expresia tragică a femeii îndurerate un posibil model pentru o pînzâ de mare anvergură. Ulterior însă, apucat de gelozie pentru că ea devenise un model profesionist, o repudiază, femeia întorcîndu-se la soțul ei, care refuză să-şi distrugă pînzele în care a pozat ea, afirmînd superioritatea artei asupra oricărei pasiuni. Subiectul promite mai mult decît a izbutit dramaturgul, un interesant totuşi precursor al teatrului „de idei".

E ceea ce va observa oarecum laudativ un scriitor întrucîtva înrudit cu el, Duiliu Zamfirescu, şi care în calitate de membru in Comitetul de lectură al Teatrului Național a recomandat piesa în aceşti termeni : „Micul ei neajuns că se petrece într-o lume ce de-abia acum începe a trăi la noi este cu îndestulare răscumpărat de subtilitățile sufleteşti ale personagiilor create, care trec oarecum dincolo de români, ca să intre în spența eternă a tuturor oamenilor. Aceasta este cea mai mare laudă ce se poate aduce unei lucrări de artă" (Arhivele Statului Bucureşti, Fondul Teatru.ui Național, dosar 33/1911—1912, f. 139. Cf. loan Massoff, *Teatrul românesc,* t. IV, 1972, p. 369.)

Cealaltă piesă de care pomeneşte Lovinescu, *Bestia,* fusese reprezentată pentru prima oară la 22 noiembrie 1910 cu Măria Filotti, Petre Sturdza şi Aristide Demetriad în distribuție şi a fost curînd scoasă de pe afiş, după cîte se pare datorită conținutului ei „subversiv" şi a reputației de fost socialist a autorului ei. într-adevăr, George Diamandy debutase în viața politică în partidul Socialist, colaborase la *Contemporanul* şi *Munca* şi fusese redactor-şef al publicației Lumea noua. Părăsise însă această baricadă şi în acei ani se afla în Partidul Liberal, alături de însuşi directorul Teatrului Național, Pompiliu Eliade. In *Bestia* el încearcă a ilustra filozofia unui latifundiar generos, părăsit de nevastă datorită interesului prea mare acordat de el soluționării problemei țărăneşti, apoi ajuns în sărăcie, în timp ce femeia care încercase un matrimoniu avantajos cu un om de afaceri ajunge în aceeaşi situație datorită morții acestuia.

Judecățile criticului despre aceste două piese reprezintă diagnosticul cel mai exact cu privire la încercările dramatice ale unui distins intelectual frămîntat de probleme de ordin psihologic şi social, dar care deşi a încercat mai multe formule dramatice nu a izbutit să lase nimic care să ateste vocația sa de dramaturg, doar realizarea ulterioară. *Chemarea codrului,* 1913, un amestec de basm şi de poem istoric, fixîndu-i un nume în istoria literaturii.

TATA ROMANEASCA

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 103, 23 februarie 1912, p. 1, de unde '•«producem textul.

Acest articol este o replică la recenzia semnată de Izabela Sadoveanu la volumul de Scenete şi *fantezii* al lui E. Lovinescu şi apărută în *Viața româneasca,* anul VII, nr. 1, ianuarie 1912, p. 142. Surprinde în el tonul iritat al autorului recenzat^ cu atît mai mult cu cît, deşi textul Izabelei Sadoveanu conține aprecieri defavorabile la adresa cărții, nu egalează în virulență critică altele, pe care autorul incriminat le-a lăsat fără nici un răspuns. Izabela Sadoveanu-Evan (1870—1941), născută Morțun (prin adopțiune. Andrei), era soția lui Alexandru Sadoveanu, fratele mai mare al scriitorului. Activitatea ei critică a rămas legată, în conştiința posterității, de unicul ei volum, o culegere de articole publicată în 1908 sub titlul *Impresii literare* si pe care Lovinescu îl va socoti, în *Istoria literaturii române contemporane* (I, Ed. MWierva, 1973, p. 230), un tipic exemplu neferícit de deformare a spiritului critic datorită partizanatulul literar în

slujba „cercului in care s-a dezvoltat şi a scris", ba chiar ca o expresie a „dragostei... familiale"[1].

In realitate, autoarea, intrată în acea epocă în cercul *Vieţii româneşti,* după ce colaborase anterior la *Voinţa naţională,* va desfăşura o activitate publicistică mult mai variată în *Adevărul, Dimineaţa* (mai intens după 1923), dar mai ales în *Adevărul literar şi artistic,* în deceniul al treilea al secolului nostru, menţinîndu-se în cîmpul de gravitaţie al cercului ieşean, dar lărgindu-şi totuşi spectrul preocupărilor şi preferinţelor, fapt pe care Lovinescu îl va trece cu vederea în puţinele pagini pe care i le-a închinat ulterior.

LA MORMINTUL UNUI PRIETEN

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 107, 27 februarie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

E vorba de o revenire asupra unui articol mai vechi In care semnala talentul şi afirmarea incipientă a lui T. Cerce], un coleg al său de facultate cu care s-a aflat în cele mai calde raporturi de prietenie. El a apărut în *Epoca,* anul X, nr. 282, 14 octombrie 1904, p. 1—2, şi este reprodus în actuala ediţie de *Opere,* I, 1982, p. 335—342, în cadrul căreia am făcut unele precizări Ia legătura atît de strînsă dintre cei doi scriitori *(Note,* idem, p. 461—162), mărturisită de Lovinescu însuşi ca fiind excepţională în tinereţea sa.

Din articolul publicat în *Rampa* se vede că Lovinescu se despărţise de T. Cercel şi în ultima vreme chiar nu ştia dacă acesta se mai afla în viaţă. Ştirea morţii sale i-a parvenit ca o surpriză abia un an după eveniment, într-o împrejurare acei-dentală, cînd ^ fost victima unei glume a lui Cincinat Pavelescu. La începutul anului 1912, E. Lovinescu s-a aflat la Constanţa împreună cu acesta şi cu Victor Eftimiu la o şezătoare literară. Acolo, în camera de hotel, el a aflat că exact cu un an înainte, în aceeaşi cameră, îşi găsise sfîrşitul prin sinucidere fostul său prieten. Impresionat de tragica întîmplare, dar şi de ciudata coincidenţă, el a scris acel necrolog întîrziat. „Citeşte *Rampa,* de mîine, îi recomanda el Elenei Farago într-o scrisoare din 25 februarie 1912, unde am un articol în care mi-am pus tot

stifletu meu dureros" (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 140). Articolul este într-adevăr redactat pe un ton patetic, cu totul neobişnuit scrisului lui E. Lovinescu. Autorul va îrcc. însă o revenire asupra împrejurării tragice care i-a dat această coloratură, ce mai tîrziu avea desigur să pălească. In memorialistica sa el va avea prilejul să revină asupra întîmplăru, repovestind-o într-o formă schimbată, care ascunde identitatea sinucisului, reţinînd numai partea ei macabru-amuzantă.

Articolul din *Rampa* a trezit un comentariu foarte prompt în revista *Ramuri,* în care autorul trece cu vederea persoana celui dispărut, ironizînd doar ideea autorului articolului de a divulga împrejurările în care şi 1-a redactat : „o inovaţie a *Rampei* e şi introducerea obiceiului de a da lămuriri asupra împrejurărilor, externe şi interne, în Care iluştrii ei colaboratori au comis un articol, o poezie etc. Odată ne-a explicat împrejurările în care «maestrul Cincinat", «criticul Tartarin» [e vorba de Lovinescu] şi Victor Eftimiu au pus umărul şi au turnat un articol cu rînduri de laudă pentru fiecare dintre cei trei colaboratori, ajungînd, fireşte, la concluzia că d-î Cincinat e maestru, că Tartarin e cel mai mare critic şi că d-1 Eftimiu e cea mai mare personalitate poetică de Ia Alecsandri încoace. Articolul a fost scris în atelierul unui fotograf.

Intr-un alt nr., *Rampa* crede că ne interesează foarte mult să ştim în ce împrejurări şi-a scris d-1 Lovinescu articolul *La groapa unui prieten.* Ei, ştiţi în ce împrejurări ">

— In urma unei *sperieturi!* L-a speriat cineva, şi d-I Lovinescu s-a apucat numaidecît să scrie un articol, la sfîrşitul căruia are grijă să verse şi o lacrimă pe mormlntul regretatului T. Cercel.

D-I Lovinescu e un om ciudat. Odată ne spunea, într-un articol de confesiuni, că ura (!?) d-lui Iorga l-a făcut să toarne 20 de volume ; acum aflăm că e destul să-1 sperie cineva pentru ca numaidecît să comită un articol.

Apoi dacă e aşa, Poliţia Capitalei ar trebui să atîrne pe ziduri următorul avertisment: *Interzis a speria pe d-l Lovinescu. Orice sperietură atrage după sine un volum inutil sau un articol prost"* (*Cronica,* notiţă semnată de D. Tomescu în *Ramuri,* anul VII, nr. 6, 15 martie 1912).

O PAGINA A LUI T. CERCEL

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 112, 4 martie 1912, p. 1, de' unde reproducem textul.

Este continuarea articolului din numărul precedent al ziaru lui ; de fapt, e o încercare de a proba, printr-un text literar;, talentul prietenului său decedat. Precizăm că „scrisoarea" di care Lovinescu afirma că a decupat aceste pagini a fost publicată tot de el în cuprinsul articolului *Un tînăr nuvelist,* apăru* în *Epoca* din 14 octombrie 1904 (în ediția de față : *Opere,* I, p. 335—342). Cele două versiuni se deosebesc sensibil din punct de, vedere stilistic, ceea ce nu poate produce cititorului decît cea^ mai legitimă surprindere cu privire la versiunea autentică ^ prozatorului.

Dat fiind faptul că „scrisoarea" lui Teodor Cercel, ca şi pa~, ginile de literatură pe care a apucat să şi le publice nu dove^. dese decît un talent oarecare de observator şi o indiscutabil aruratețe stilistică, e o întrebare de ce E. Lovinescu a stăruit să- recomande publicului nu numai la timpuria lui afirmare paginile *Sămănătorului,* dar şi după moarte, atunci cînd caz lui părea pe deplin clasat.

ÎN URMA UNEI CRITICI

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 116, 9 martie 1912, p. 2, de! unde reproducem textul.

COPACUL

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 152, 23 aprilie 1912, p. 1—2, *dM* unde reproducem textul. Republicat în Critice, VI, ed. I, Ed.^ Alcalay, 1921, p. 151—153. la secțiunea „Figurine".

Articolul şi-a găsit un comentariu foarte prompt într-o notiță semnată de D. Tomescu în *Ramuri,* la rubrica „Cronica", *şi%* care, de fapt, era o revistă a revistelor: „D-l Eugen Lovinescu începe să se mişte din nou. Cea dintîi mişcare o face într-un nr. din *Rampa,* în care înfățişează publicului cetitor o definiție^

foarte dezvoltată a distinsei sale personalități. Ce este d-l Lovinescu ? D-l Lovinescu este un *Copac!* Desigur: un copac cu rădăcini viguroase, cu ramuri întinse şi cu trunchiul încărcat de ^cvă. înregistrăm numai, fără să adăugăm nici un comentar. Nu ne interesează părerea pe care o are d-l Lovinescu despre' sine. Intr-alt număr însă ne vorbeşte despre «răscoala robilor» si se plînge «că toți cei ce înseamnă ceva în Scrisul țării romaneşti se văd acoperiți de luni de zile de necuviințe...»

Vedeți ? «Toți cei ce înseamnă ceva în scrisul țării româneşti», printre cari, desigur, şi d-l Lovinescu, sunt acoperiți de necuvințe de către robii d-lui Iorga şi ai d-lui Densusianu. Dar, mă rog, d-l Lovinescu ne-a dovedit întotdeauna că face parte din categoria robilor intelectuali. De cînd a început să scrie, dumnealui a fost văzut trecînd mereu de la o poartă la alta şi la fiecare poartă a bătut şi la fiecare poartă a cerut să slujească. Mai tîrziu, cînd a crezut că se poate înfățişa ca o personalitate neatîrnată, a-nceput să ne bată capul cu -impresionismul» său, repetînd fără pic de ruşine toate ideile care se vînturaseră la paris în discuția dintre impresionism şi dogmatism. Astăzi însă d-l Lovinescu nu mai pomeneşte nimic de multiubitul d-sale «impresionism», ceea ce înseamnă că atunci cînd l-a apărat era cum nu se poate mai convins.

Văzînd că nu merge cu impresionismul, s-a hotărît să dea o altă lovitură şi a rostit, ca un papagal, cuvîntul de intelcctualizare, spunînd o serie de... nu de prostii, dar de ceva care miro-. soa a prostie."

Critica Iui D. Tomescu merge in acelaşi sens cu articolul 'ui Orropide (in cd. de față, p. 426—427) şi va fi' reluată într-o notiță ulterioară (idem, p. 457—459), uneori folosind aceleaşi fraze. Finalul e, şi de data aceasta, acela al unor constatări generale asupra personalității lui Lovinescu şi a situației sale în cadrul literaturii de atunci : „Lumea toată l-a luat în rîs, şi astăzi *d-.* Lovinescu nu mai pomeneşte nimic de -intelectualizare», tăsînd vedem şi noi cît era de convins cînd a rostit cuvîntul acesta a',;; de funest pentru dumnealui.

Iar acum, în loc să-şi apere cuvintele cu care credea c-o să r.e facă paf, d-l Lovinescu îşi pierde vremea făcîndu-şi singur apologia. Or, ce crede d-l Lovinescu despre dumnealui nu ne interesează, sau nu ne poate interesa !" *(Ramuri,* anul VII. nr. 9, 1 mai 1912, p. 287—288).

Asupra stării de spirit a lui Lovinescu în perioada cînd a scris *Copacul* posedăm unele ecouri în corespondenţa sa cu Elena Farago, foarte susţinută în acea vreme şi cu atît mai semnificativă cu cît poeta, locuind la Craiova, intra în mod firesc în sfera de atracţie a *Ramurilor* şi va sfîrşi prin a publica unele poezii acolo : „Iţi trimet chiar acum un articol al meu din *Rampa,* intitulat *Copacul,* cu care răspund înjurăturilor din ultimul timp. Il vei citi, cînd vei putea citi" (Scrisoare din 23 aprilie 1912 ; în E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 142). Ceva mai târziu, într-o scrisoare din 30 septembrie 1912, o vesteşte că : „Romanul meu apare peste cîteva zile (e vorba de Aripa *morţii,* n.n.) — vai ! în foiletonul Universului. Iată încă o materie de exploatat pentru imbecilii de la *Ramuri" (idem,* p. 144). în sfîrşit, la 15 noiembrie 1915, criticul îi expediază poetei o scrisoare în care în cîteva rînduri se strecoară un reproş indirect dar destul de grăitor: „N-am văzut *Ramurile* despre care îmi vorbeşti. Dar ştii prea bine că nu poate fi nici un bănat în această privinţă. La noi nu există nici umbra unui simţ de solidaritate. Aşa ne-am deprins să ne vedem asasinaţi cei mai buni prieteni ai noştri, alături de noi, fără nici o emoţie. E de ajuns că n-am participat şi noi la asasinat. Conştiinţa noastră se mulţumeşte cu atît. Deci nici nu poate fi vorba că aş avea să-ţi reproşez ceva..." *(idem,* p. 147).

Criticul insistă, revenind cu o scrisoare trei zile mai tîrziu (18 noiembrie 1912) : „Ştii prea bine că n-am vrut să te supăr cu nimic ; îmi pare rău că vorbele mele au fost cam echivoce. Fii drăguţă şi nu le pune la inimă. E drept că trăim într-o anarhie în care simţul solidarităţii şi chiar al continuităţii s-a măcinat cu totul. De pildă, dacă nu mă-nşel, Gârleanu mai acum cîţiva ani provoca telegrafic în duel pe cetăţeanul de la *Ramuri,* şi acum iată-1 în promiscuitate (începuse să colaboreze la această revistă, n.n.). [...] Fiecare zi aduce raporturi noi între indivizi. Nici nu mai ştii cui şî cum să vorbeşti. [...] De la o vreme pierzi simţul realităţilor, al omeniei şi te laşi în voia impresiilor şi a intereselor ce se fac şi se desfac. Eu n-am ajuns încă la această dezvoltare morală. Insă am ajuns să [o] *înţeleg* perfect de bine la alţii, fără cea mai mică tresărire. Acum trei ani fierbeam t Acum nu. E drept că de la d-ta (şi de la Eftimiu) parcă aş cere mai mult. Sunteţi singurii de la care aş cere o altă solidaritate. E cam exagerată pretenţia, ştii că tiranizăm tocmai pe cei ce *m-s* mai aproape de suflet" *{idem,* p. 147—148).

Alte cîteva zile mai tîrziu, într-o nouă scrisoare, criticul pare a da înapoi, resemnîndu-se de a-şi vedea prietenii colaborînd la publicaţiile ce-i erau ostile lui: „Nu ne-am înţeles destul de bine asupra *Ramurilor.* Nu văd de ce n-ai colabora din primul număr. Iorga mi-a fost atît de odios prin mania de a împiedica colaborările libere şi spontane, că n-aş putea niciodată cădea în acest păcat de tiranizare a prietenilor. E altceva să colaborezi din exterior şi altceva să fii în comitetul de redacţie ; în cazul din urmă numai îţi iei oarecum implicit răspunderea tuturor lucrurilor scrise într-o revistă. Şi atunci aş avea rezervele mele de făcut. Dar în simplă colaborare, fiecare {nu] răspunde decît la ce scrie" (Scrisoare din 25 noiembrie 1912 ; în E. Lovinescu, op. *cit.,* ed. cit., p. 148).

Neposedînd răspunsurile Elenei Farago, nu ne putem da seama dacă ea a dat curs doleanţelor exprimate măcar printre rînduri de E. Lovinescu. Se poale presupune că totuşi ea a intervenit printre prietenii ei craioveni, deoarece în numerele următoare ale *Ramurilor* nu mai întîlnim atacuri atît de virulente şi de insistente ca în anii 1911 şi 1912, cînd, practic vorbind, numele criticului apăruse aproape în fiecare număr stigmatizat cu cele mai infamante epitete. (împrejurarea poate fi determinată şi de creşterea rolului în colectivul redacţional a lui Emil Gârleanu şi C. Şaban-Făgeţel.) Lovinescu a înregistrat numaidecît schimbarea şi-i scria la 11 decembrie 1912 prietenei sale din Craiova : „M-am uitat puţin prin *Ramuri.* Dă-le sfaturi s-o ia razna din nou, căci fără înjurături, nu mai au nici un fel de haz. Cine stă să citească literatură (în ?J florile Craiovei ?" *(idem,* p. 149).

Articolul Copacul a suscitat şi o notiţă în altă foaie „inamică", *Farul:* „Un glas de dincolo de Styx. Ridicolul părăsit Eugen Lovinescu — care a răposat înfruptîndu-se din lucrările d-lor Găvănescu, Bogdan-Duică, Capus, Lavedan etc. — îşi închipuie că în *Rampa* are cap de... copac. Nu de unul singur, paiaţă, ci de o pădure întreagă" *(Farul,* anul I, nr. 10, 27 aprilie 1912, p. 4, notiţă semnată *Hermes,* la rubrica „Carnetul unui reporter".

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 155, 28 aprilie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest articol îndreptat împotriva ideii de „singularizare" în literatură, pornind de la imaginea Sfîntului Simion Stîlpnicu!, care a izbutit să-şi ducă existenţa ascetică timp de mai multe decenii în vîrful unui stîlp, pierzind orice contact cu lumea reala pentru a se concentra în transcendent, are în vedere grupul de poeţi de la *Vieaţă nouă,* ce pot fi uşor identificaţi într-una din frazele finale ale articolului care pomeneşte de existenţa lor dusă într-un *Far* — revistă tutelată de Ovid Densusianu şi scrisă îndeosebi de discipoli ai acestuia.

Singularizarea pe care o critica E. Lovinescu are însă un caracter destul de general, motiv care lr-a făcut pe Florin Mihăilescu în cartea sa *E- Lovinescu şi antinomiile criticii* să vorbească de acest articol ca de unul care ar trăda rezerva criticului în genere faţă de noutate, o rezervă exprimată în acei ani în mai multe rînduri, dar ducînd în final la acceptarea tendinţelor înnoitoare : „In general, ironiile şi chiar diatribele contra inovaţiei nu sînt deloc rare în aceşti ani (şi nota autorului cărţii face trimitere la *Stiliţii* şi la *Răscoala robilor,* n.n.). Poziţia lui Lovinescu este acum a unui spirit neliniştit şi iritat că procesul de evoluţie literară se desfăşoară în bună parte în dezacord cu propriile sale principii. Este indiscutabil că această tensiune trebuia să se rezolve într-un fel şi că ea a contribuit sensibil la clarificarea estetică a criticului. După cum evoluţia socială şi economică i-a contrazis pe junimişti, cea literară va contrazice aşteptările lui Lovinescu. Spre deosebire de înaintaşii lui insă, acesta din urmă avea să demonstreze o surprinzătoare capacitate de a se adapta, devenind chiar, în conştiinţa posterităţii, adevărâtul critic şi promotor al modernismului" (p. 151—152).

Este drept că Lovinescu a trecut în acei ani printr-o fază de limpezire, în care structura Iui clasică a cedat în faţa realităţii, dar tendinţele înnoitoare nu i-au infirmat aşteptările, deoarece ideile sale pentru viitor erau prea puţin clar formulate ; în cazul articolului Stiliţii, prin partea sa generală, i se poate imputa ignorarea faţă de noutate, nu rezistenţa faţă de ceva identificabil. Avîndu-i în vedere pe scriitorii de la *Farul,* care se şi ilustrau prin atacurile acelea inadmisibile împotriva sa, el nici n-a fost

pus in situaţia de a se contrazice şi a tace mai tîrziu amendă onorabilă şi în continuare el a considerat că grupul lui Densusianu şi poetul Ervin însuşi nu au reprezentat o formulă modernistă viabilă (în ciuda bunelor lor intenţii), ci doar au fost expresia unei edulcorări formale şi a unui simbolism academic fără reală acţiune asupra poeziei româneşti în plină prefacere.

Cit priveşte aluzia la „insularii" de care vorbeşte Lovinescu în legătură cu singularizarea unui grup de scriitori, ea are în vedere revista *Insula,* apărută în acel an sub conducerea tînărului poet Ion Minulescu. In chiar numărul ei inaugura', revista a publicat un pamflet împotriva criticului, semnificativ pentru felul în care el era văzut în acea epocă, dar mai ales foarte caracteristic pentru stilul publicaţiilor de „avangardă" :

„Obsesii eontiinporane: Euge'n Lovinescu"

O privire *dc* oaie şi o atitudine de melc. Şi mie. mic, mic —; mic dar nu microscopic, fiindcă microscopul îţi dă impresia' mărimei. Mic fără nici o exagerare, fără nici o violentare de proporţii, fără nici o deplasare de contur. Mic ca un »domn>' dare-e.ire. dar nu ca o insectă. întrupează micimea cotidiană" bV'sacou englezesc şi cravată fantezie; iar nu micimea inexprimabilă. O, n-i... Lovinescu.se găseşte Ia egală distanţă între cei-doi- poli ai Infinitului. într-însul totul este exprimabil, limpede -pîhă -la golii sune şi vizibil fără nici o umbră de mister, dar nu şi fără anume secrete. O singură notă discordantă în această armonioasă gamă de calităţi :' absenţa totală a personalităţii, fie ea de natură (Uvină, omenească sau chiar infernală.

Nu este.pmpriu-zis un «om", dar ceea ce se botează în general un «domn» oarecare. Ar fi putut fi prefect de Suceava' sfat adiministrator financiar. Golul personalităţii sale nu se şifonti.ză niciodată. Personaj discret, chiar mai mult decît discret. O, mediocritate nepătată, strălucire imaculată a nulităţii absolute

Drept culme, Lovinescu ştie şi gramatica. Nu are ceea ce se numeşte stilul său propriu. Posedă în schimb uşurinţa molipsită din manualele de «rezumate» ?iterare — uşurinţă şi, unii spun chiar, oarecare moralitate. Ce fără cusur este «domnul» Lovinescu !...

Cameleon de profesie, corect ca o pagină' copiată de un maestru de caligrafie, sau ca un .cadril dansat de un' maestru

de balet, Lovinescu e veşnic la ordinea zilei. Cumpănind lucru-1 rile şi persoanele după importanța pe care o au în politică, înl literatură, la Universitate sau în redacțiile diferitelor cotidiene.j el reuşeşte să treacă totdeauna drept mai mult decît este şlj niciodată mai puțin decît pare a fi.

Ar strînge de gît cu uşurință o vrabie şi, fără să-şi dea] seama, s-ar preta la această operație sanguină chiar cu un vul-j tur. Inocența sa angelică nu capătă nici o noua înfățişare, fie căi şi-o plimbă prin literatură, fie că şi-o riscă pe catedra universi-j tară, fie că şi-o afişează în primele fotolii ale teatrelor, fie că şi-ol expune în vitrina fotografilor... Orce ar face, cu nimic nu sel poate compromite ; iată un lucru de care este absolut incapabil,j Iar dacă întâmplător ar asasina pe cineva, Lovinescu n-ar de-1 veni criminal decît de dragul mediocrității sale personale.

Ah !... Fiți pentru el oricine ați vrea, fiți profeți sau bandiți,, prezentați-vă acoperiți de glorie sau de ruşine, Lovinescu vă va' privi cu aceeaşi lipsă de interpretație vizuală; cravata de la* gît îi va rămîne neschimbată, ca şi golul haotic din dosul frunții^ şi în fața voastră nu veți avea decît aceeaşi veşnică statuie a.Jj mo-de-ra-ți-ei... H

Lovinescu e de o blîndețe exasperantă- Pe buzele sale nu var înflori niciodată altă expresie decît cea a... comunului. Oricîfjî vă veți trudi, nu veți putea cu nici un chip injecta în sertarul! creierului nici noi adevăruri recunoscute, nici erezii nepatentaterf încă. Lovinescu este un borcan închis ermetic. Din el n-ar curgea nimic, chiar atunci cînd şi l-ar sparge din imprudență...

Eterna «sancta simplicitas» trăieşte în el îmbrăcată în uni*l ferma adevărului. Monocromă, monotonă, monoformă, ea este') mai mult decît impecabilă: este oficială. Apariția lui Lovinescul demonstrează necesitatea unui nou semn grafic: punctul dej nedumerire."

Acest articol semnat X[1] a apărut Sn *Insula,* anul I, nr. 13 martie 1912, p. 3, şi este după toate probabilitățile opera lurj Ion Minulescu, dacă ținem seama de semnalarea lui mult maf] tîrziu din partea „victimei" în *Critice,* VI, ed. definitivă, Ed.J Ancora-Benvenisti, 1928, p. 14—15. El nu a fost reeditat în nicîf unul din volumele poetului, deşi este destul de interesant în ceea ce priveşte relațiile dintre cei doi scriitori. Poate ca tonul arti-J colului să fi fost determinat de primirea destul de rezervată pef| care Lovinescu o făcuse *Romanțelor pentru mai tîrziu;* articolul,' In actuala ediție de *Opere,* IV, p. 230—234, rămîne totuşi unul^

dintre cele mai favorabile în contemporaneitatea strictă, Minulescu fiind dintre poeții care nu au avut la debut critica de partea sa, ceea ce nu l-a împiedicat să se impună direct publicului şi să-şi cîştige încă de la început o destul de largă popularitate.

Raporturile dintre cei doi scriitori nu par să fi fost afectate de acest articol, deşi este cert că Lovinescu a ştiut din capul locului cine este autorul lui.

RĂSCOALA ROBILOR

Apărut în *Rampa,* anul î, nr. 160, 4 mai 1912, p.' 1, de unde reproducem textul.

în acest articol, E. Lovinescu dă expresia unei legitime indignări împotriva unui procedeu pe care-1 considera o inovație în acea epocă, anume atacarea cuiva nu direct şî nici pe calea analizei critice, ci prin notițe nesemnate sau iscălite cu nume nhscure, aflate în slujba snu măcar în dependența cîte unui critic cu o situație mai înaltă. EI citează cazul lui N. Iorga şi Ovid Densusienu, la care ar fi putut adaugă foarte curînd pe al lui G. Ibrăileanu, care, dincolo de notițele „anonime" din *Viața românească,* a întreținut o campanie antilovinesciană mai bine de un sfert de secol prin diferiți ciraci (G. Topîrceanu, M. Sevastos, D. I. Suchianu) in reviste satelit, exact de felul celor de care avea a se plînge Lovinescu în *Răscoala robilor.*

Este posibil ca Lovinescu, în răspunsul său, să fi avut în vedere îndeosebi revista *Farul,* apărută sub egida nemărturisită a iui Ovid Densusianu, în paralel cu *Vieața nouă,* şi unde diferiți discipoli ai săi au publicat în cursul anului 1912, în cele zece numere cîte au apărut din această publicație, cele mai violente si mai triviale „note" împotriva sa. Neiscălite sau iscălite cu pseudonimul Hermes, !a rubrica „Carnetul unui reporter", ele sînt de această factură : „în urma recomandare! din *Flacăra* că «marele poet» Eftiniu e un Caesar, impresarul cunoscutului circ Sidoli a angajat pe autorul *Desirarei* de la Național, ca August, pentru un turneu în țară. D-I Bovinescu va însoți pe d. Eftimiu în victoriosul turneu" (I, nr. 1, 24 februarie 1912, p. 3). Sau : „E vorba să se înființeze o universitate la Folticeni. Aceasta ca să poată ajunge şi d. Eugen Bovinescu «profesor universitar»* (I, nr. 2,

2 martie 1912, p. 4). Sau : „Dintr-un raport al poliției Constanța : «Un oarecare Eugen Bovinescu, care-şi mai zice şi *distins critic,* ÎD reclamele despre sine însuşi, de profesiune aspirant la o catedră universitară, a comis în noaptea de 3 spre 4 mart un... articol. Efectul acestui act disperat e că cetitorii *Rampei,* unde s-a publicat articolul, au murit... de rîs. Jalnicul Clownicescu n-a fost însă internat, neexistînd în localitate nici un ospiciu pentru caraghioşi" (I, nr. 3, 9 martie 1912. p. 4). Sau: „«Distinsul» aspirant la o catedră universitară, Eugen Clownicescu, a plecat în streinătate. In urma succesului obținut de plagiatul său de 1. franceză pentru clasa doua de gimnaziu, d. Bovinescu s-a dus în Franța să «prepare» un manual şi pentru clasa treia" (I, nr. 4, 16 martie 1912, p. 4). Sau : *„Insula,* promițînd cetitorilor un interview cu un bou, d. Eugen Bovinescu a telegrafiat de la Paris că d-sa n-a acordat nici un interview" (I, nr. 6, 14 martie 1912, p. 4). Sau : „Se aşteaptă sosirea în țară a d-lui Lovinescu. D-sa va sosi pe Ia Burdujeni cu un automobil de marcă nouă... 60 de boi putere" (I, nr. 7, 6 apr. 1912, p. 4). Sau: „Cu privire la necrologul scriitorului Lovinescu. Moartea literară a marelui Apis a fost provocată — de cînd ! — de o catastrofă mai grozavă decît a *Titanicului;* cetitorii înțeleg că e vorba de articolele umoristice scrise de jalnicul dispărut împotriva unor «gîndaci»" (I, nr. 8, 13 aprilie 1912, p. 4). Sau: „Un mort-viu. Răposatul autor de reclame despre sine însuşi, Ariei Clownicescu, face din nou în *Rampa* cîteva eforturi ca să se perie singur. Vorba poetului : «Nu-nvie morții»" {I, *nr.* 9, 20 aprilie, p. 4). Sau, în sfîrşit: „O biată publicație provincială ne imploră s-o avem în vedere pentru... arena unui circ. Cererea fiind foarte dreaptă, o satisfacem Imediat, cu riscul de a nemulțumi pe frații Pavelescu, Eftimiu, Lovinescu şi Locusteanu" (T, nr. 10, 27 aprilie 1912, p. 4).

Am spicuit o serie din referințele defavorabile la adresa lui E. Lovinescu care au apărut în această revistă, o publicație care a beneficiat de colaborările unor intelectuali de talia unui Eugeniu Speranția, M. Cruceanu, Dragoş Protopopescu, Gala Galaction şi alții. Notițele acestea injurioase apar cu atît mai nejustificate cu cît revista, prin pana mentorului ei, a publicat o serie de articole de maximă importanță pentru fixarea ideologiei de Ia *Vieața roua,* a cărei anexă era şi în care se întilnea cu poziția celui denigrat cu atîta vio'.ență *(Versul liber şi dezvoltarea estetică a limbii literare,* nr. 6 ; *Decadentă ?,* nr. 9 ; *Poezia energiei moderne* şi *Utopia poporanistă,* nr. 10), în sfîrşit, o seric de articole îndi optate împotriva *Vieții româneşti* în consonanță perfectă cu orientarea lui E. Lovinescu. Cît priveşte posibilitatea de a identifira pseudonimul Hermes („autor" al acestor notițe) el este, pînă Ia proba contrarie, un pseudonim colectiv al grupului redacțional (cum era şi Nicanor &, Comp. la *Viața românească),* ceea ce sporeşte gravitatea lucrurilor, căci o parte din ideile şi chiar din frazele apărute suh această semnătură le regăsim sub semnătura Iui Ovid Densusianu în *Vieața nouă,* o revistă de certă ținută şi gravitate profesorală.

Răscoală robilor avea să trezească o vie reacție din partea „adversarilor" săi de la *Ramuri,* nişte adversari care se declaraseră oarecum unilateral, prin simpla antipatie pe care Lovinescu Ie-o inspirase, dar şi prin atitudinea sa antisămănătoristă din ce în ce mai marcată. Nu e exclus ca în dirijarea acestei atitudini un oarecare rol să-I fi jucat N. Iorga, măcar indirect, prin faptul că revista de la Craiova întreținea partizanatul literar şi politic iorghist în forma cea mai vie şi obedientă. E posibil, deci, ca Lovinescu, în enumerarea adversarilor săi, să fi avut în vedere această situație, bazîndu-se pe informații mai sigure decît pot confirma documentele. De data aceasta, simțindu-se atacată direct, revista a replicat prin pana lui D. Tomescu criticul ei cel mai activ şi mai energic : „D-l Eugen Lovinescu ne surprinde din nou cu o serie de articole în fața cărora nu putem articula dectt această întrebare : impertinență sau aiurare ?

Acum cîteva luni, d-l Eugen Lovinescu mărturisise într-un roito-interview că, pentru dumnealui, noi cei de la *Ramuri* suntem nişte necunoscuți şi că deci nU-şi poate îngădui în nici un chip să stea la discuție cu noi. Necunoscuți. Şi ce fel de necunoscuți ? D-l Lovinescu ne citeşte şi se interesează de revista noastră ; dar suntem necunoscuți. Nu numai că ne citeşte, dar se si irită.. şi, cu toate acestea, suntem necunoscuți. Nu numai că se irită, dar pune mîna şi pe condei — şi, totuşi, suntem necunoscuți. Nu numai că pune mîna pe condei, dar d-l Lovinescu îşi frâmîntă capul, scormoneşte idei, întocmeşte comparații, cizelează propoziții, cheamă în ajutor Biblia şi Istoria universală, trimite regulat articole la gazetă, le face corectura, le reciteşte cu atenție — şi toate astea pentru cine credeți ? Pentru nişte necunoscuți, şi numai perttru nişte necunoscuți. [...]

Astăzi însă, d-l Eugen Lovinescu începe s-o întoarcă. Astăzi nu mai vede în noi necunoscuții de acum cîteva luni. Astăzi d-l Eugen Lovinescu ne trimite, cu un searbăd gest de dispreț, califi-

cativul de «robi». Şi anume, zice d-1 Lovinescu, suntem «robii» d-lui Jorga, iar alții, de la alte reviste sunt «robii» d-lui Ovid Densusianu.

Ne vom permite să facem o apropiere între noi şi între d-1 Eugen Lovinescu, ca să hotărîm în mod sigur cine poate arunca epitetul de «rob» şi cine-1 poate primi. Rămîne ca şi «robii» d-lui Densusianu să facă această apropiere între ei şi între d-1 Lovinescu, pentru lămurirea definitivă a aceluiaşi lucru."

Şi, în continuare, D. Tomescu îşi declară sincera adeziune, dar nu şi subordonare, fața de programul ideologic al lui N. Iorga : „Noi, da, ne găsim aici în numele convingerilor împrăştiate în sufletul societății noastre prin acțiunea impunătoare a d-lui profesor N. Iorga Şi doar nu l-am urmat cu inconştiența guralivă a secăturilor, ci l-am urmat ca unii care *l-am judecat* în fiecare clipă dacă nu cumva înaintea noastră avem numai un om care ne Urăşte pe drumuri greşite printr-o extraordinară putere de fascinație."

Pe acelaşi ton, D. Tomescu încearcă să explice că adeziunea aceasta nu i-a adus personal nici un folos, în timp ce, dimpotrivă, alianța oportunistă cu unul şi cu altul ar fi fost mult mai profitabilă : „N-am fi putut şi noi să ne transformăm în aventurieri cari să treacă de la un om la altul, de la revistă la revistă, azi susținînd un lucru şi mîine altul, recurgînd mereu la cele mai ingenioase mijloace de mimetism sau la cele mai surprinzătoare metamorfozări şi culegînd de pretutindeni foloase de acelea pipăibile care te ajută să realizezi şi cea mai nejustificată ascensiune ?"

Şi, după ce a afirmat doar aluziv că aceasta ar fi situația lui Lovinescu, D. Tomescu trece la precizări : „Şi cine-i omul care crede că ne poate arunca nouă, cu gesturi de dispreț, calificativul de «robi» ? — D-1 Eugen Lovinescu. Priviți-i, mă rog, mersul în lumea noastră literară.

Cel dintîi pas l-a făcut spre poarta *Sămânătorului.* A bătut ca unul care dorea cu orice preț să i se deschidă. Nu i s-a deschis, şi, peste cîtva timp, a apărut volumul *Paşi pe nisip,* în care d-I Lovinescu presară injurii împotriva mişcării literare de la *Sămănătorul.* A, dacă i s-ar fi deschis poarta cea mare, atunci am fi avut în dumnealui un foarte convins apărător al *poporanismului» în literatură.

Cel de-^1 treilea pas l-a făcut spre bunul şi primitorul om care e d-1 Mihail Dragomirescu, unde a căutat să se afirme ca

unul care porneşte de Ia convingeri personale. Cîteva luni de zile nu ne-a vorbit decît despre «impresionismul» în critica literară, reproducînd ceea ce-a cules din Jules Lemaître şi Anatole France, dar în aşa chip încît cititorul neinițiat să creadă că «impresionismul» e o concepție originală a d-lui Lovinescu.

N-a trecut mult şi d-l Eugen Lovinescu a răsărit deodată în paginile *Convorbirilor literare,* unde a început să facă pe criticul dogmatic, mai abitir decît vestitul Brunetiere, debutînd printr-un articol în care proslăvea literatura noastră din Ardeal, iar cînd i s-a părut că e învestit cu destulă autoritate, a început, aşa, din senin, să batjocorească unul dintre cele mai frumoase aspecte ale literaturii de azi. Ca să se deosebească însă de d-1 Duiliu Zamfirescu, a aruncat repede cuvîntul de «intelectualizare» — un cuvînt pe care-1 învățase la Paris şi cu care socotea că va da o lovitură sigură şi definitivă."

Dincolo de tot ce este aberant în această diatribă, trebuie reținut faptul că D. Tomescu, asemeni tuturor criticilor „doctrinari", care îşi desfăşurau activitatea sub forma unei politici de grup, formulează nişte reproşuri la adresa lui Lovinescu pe care G. Ibrăileanu şi M. Dragomirescu le articulaseră într-o formă mai puțin violentă : pentru toți aceştia colaborarea Ia o revistă însemna înregimentarea respectivului scriitor, subordonarea lui sau măcar receptarea unor directive venite de la conducerea ei, iar părăsirea publicației un act de trădare şi o aderență nemărturisită la grupuri rivale.

Cu o asemenea mentalitate (pe care de altminteri a ilustrat-o pînă mult mai tîrziu, în forme lipsite de orice elasticitate), D. Tomescu nu putea arăta decît neînțelegere voinței de independență a „adversarului" său şi dorinței sale de afirmare în răspăr uneori cu înseşi colaboratorii revistei ce-i adăpostea articolele. „Astăzi, continuă criticul de la *Ramuri,* d-1 Lovinescu a uitat şi de «impresionism» şi de «intelectualizare». Şi nu ne mirăm deloc. Dumnealui e omul pe care l-am caracterizat aci de atîtea ori: *un ambițios lipsit de originalitate.* Din tot ce-a scris nu rămîne decît o serie de zigzaguri şi de curbe determinate de-un suflet lipsit de consistență. Fiecare manifestare de pînă acum ne arată pe omul menit să-şi închirieze sufletul celor mai potrivnice idei, să bată la cele mai deosebite porți şi să se închine la toate altarele. Neputînd să se înfățişeze ca o putere de sine stătătoare, care SF. se mişte după indicațiile unei minți sigure, se mulțumeşte să morfolească în gură fărămiturile culese de la masa cutărui intelec-

tuni francez. Astăzi, fiind la o revistă, va rosti cuvîntul de «impresionism-', mîine, sărind la alta, va rosti cuvîntul de «intelect ualizare»."

Rezultat al unei concepții cu totul false despre critică şi *a* unei deformații provocate doar de pre2umția propriilor sale convingeri, articolul lui D. Tomescu se încheie cu o notă şi mai violentă, rămînînd mai curînd un document pilduitor asupra recepției criticii lovinescîene în mentalitatea criticii sămănătoriste : „Şi acum, uitați-vă la dumnealui. Culcat la pămînt de rîsul ucigător al oamenilor de bun-simț, se zvîrcoleşte în brațele celei din urmă agonii. Din cînd în cînd, îşi deschide gura care se învățase să mestece fărămiturile de la masa lui Anatole France, şi începe să lege cuvinte fără şir: «Nu... nu se poate... Eu... eu sunt... da... eu sunt copac... da... copac... cu ramuri ... cu ramuri mari... ei... ei... sunt gîndaci... eu copac... ei... robi-, eu... împărat...» Sărmanul! Lăsați-lîn pace. Nu vedeți că aiurează ?" *(Impertinentă sau aiurare ?,* în *Ramuri,* anul VII, rir. 9, 1 mai 1912, p. 282—286).

Rămîne caracteristic pentru stilul criticii de atunci că un simplu publicist ea D. Tomescu, şi care avea să rămînă simplul autor al unor articole gazetăreşti de îndrumare literară — izvorîte doar din propria sa „credință" îşr îngăduia acest ton Ia adresa unui critic care scotea cărți după cărți, se afirma pe multiple planuri ale creației şi ilustra un stil independent, cu totul în afara înțelegerii spiritelor partizane. Ostilitatea revistei Romuri nu poate fi totuşi pusă In legătură doar cu dependența iorghîstă bine cunoscută a cercului redacțional, aşa cum afirmă prea peremptoriu E. Lovinescu în articolul său care avea să producă atîta iritație ; f probabil câ ceea ce-i va fi precipitat antipatia să fi fost accentele antițărăniste ale criticului, începînd cu cele din *Românul* şi cu *Criza actuală a literaturii noastre,* deoarece pe celelalte se pare că D. Tomescu le ignora.

Prezența lui E. Lovinescu în paginile revistei arădane fusese semnalată în *Ramuri* astfel ; „D-l Lovinescu se întinde şi cucereşte teren. *Românul* din Arad, gazeta bătrînilor insultați, i-a cerut colaborarea pentru foiletonul literar, şi parizianul Lovinescu, rafinatul şi sclivisitul Lovinescu *primeşte 30 lei pentru fiecare articol.* Sărmană nație ardeleană ! Ai ajuns ca din filerii tăi să plăteşti pomăda d-lui Lovinescu" *(Cronica,* semnat Dinu Vultur, în *Ramuri,* anul VI, nr. 16, 15 martie 1911, p. 302).

Cîteva luni mai tîrziu, de data aceasta sub propria-i semnătură, D. Tomescu consemna următoarele :

„Mă uit la ultimile agitări *din* viața noastră literară. D-l Lovinescu nu ştie cum să sară mai bine în sus ca să i se vadă capul şi să iese în evidență. Articole de critică, articole de istorie literară, impresii de călătorie care au dedesupt cîte o localitate streină, fragmente dc nuvelă, schițe dramatice — totul e încercat de condeiul îndrăzneț al domnului L., pe care-1 găzduiesc *Convorbiri* literare şi Românul din Arad. îşi ia atitudini de om care luptă pentru un ideal literar, se ia la trîntă cu duşmani imaginari, se erijează în victimă a unor vremi pătimaşe care nu l-au înțeles şi polemizează în mod cît se poate de laconic, ştiți, ca omul care-şi lasă o clipă îndeletnicirile-i de mare savant şi scoate capul pe fereastră ca să strige ştrengarilor de pe stradă sâ mai tacă din gură. Şi cînd văd toate agitările astea ridiculc ale d-lui Lovinescu, mă gîndesc, fără să vreau, la aventuri'e lui Tartarin.

Cu tocul în mînă, cu geanta subsuoară, treclnd de la o revistă la alta, vizitînd Academia, suind cu îndrăzneală treptele Universității, admirîndu-se singur şi căutînd cu orice preț să se facă admirat, d-l Lovinescu e un adevărat Tartarin în costum de alpinist.

Tartarin în Sahara, Tartarin pe urma leului, Tartarin cîntărețul, Tartarin la picioarele Alpilor, Tartarin pe Alpi. Ca şl Tartarin, d-l Lovinescu visează o *ascensiune,* se făleşte cu leul pe care nu l-a ucis niciodată şi poartă în mină un steag pe care niciodată nu-1 va aşeza pe vîrful cel mai înalt. O aventură amestecată cu îndrăzneală, cu minciună, cu zgomot şi cu ridicul — asta-i toată agitația d-lui Lovinescu" *(însemnări* de D. Tomescu, în *Ramuri,* anul VI, nr. 21, august 1911, p. 494—495).

In sfîrşit, aproape aceleaşi reproşuri Ie regăsim într-un articol care se vrea un „tablou" al criticii din acel timp :

„A ! D-l Tartarin Lovinescu.

Dumnealui face parte din ridicula categorie a ambițioşilor cu însuşiri reduse. Ambiția sugrumată l-a făcut pe vremuri să arunce săgeți de copil supărat împotriva unei mişcări literare ; aceeaşi ambiție l-a făcut mai tîrziu să cadă în inconsecvențe săvErşite în spatele criticii impresioniste şi aceeaşi ambiție îl face astăzi să lovească în mişcarea de la *Sămănătorul,* ca într-o vedenie supărătoare care-1 goneşte mereu din urmă.

După atîția ani de zbucium însă, d-l Lovinescu se îndeletnicește și astăzi cu sportul -pașilor pe nisip». Lipsa de vigoare și originalitate a minții l-a condamnat să fie un veșnic dibuitor. Cu cîte însușiri are, cu cîte cunoștințe a izbutit să capete, d-l Lovinescu ar putea să fie un foarte bun foiletonist inofensiv la unul din ziarele din capitală. Stil cu oarecare eleganță, citații variate, păreri potrivnice despre același lucru — mă rog, un foarte bun foiletonist de ziar. Dar critic cu autoritate, în stare să înrîurească asupra temeiurilor morale care stau la baza unei mișcări literare — asta *niciodată.* înțelegi, dragă Tartarin ? — Niciodată" (D- Tomescu, *Nemulțumiri și protestări,* în *Ramuri,* anul VII, nr. 2, 15 ianuarie 1912, p. 62).

ST. O. IOSIF

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 173, 20 mai 1912, p. 1, cu tit'ul *Pe volumul lui St. O. Iosif.* Republicat, cu același titlu, în *Convorbiri literare,* anul XLVr, nr. 7, iulie 1912, p. 829—830, la rubrica „Cronica literară". In ambele cazuri, textul se oprește la steluță. Republicat și adăugit în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 164—172, de unde reproducem textul, care constituie *Capitolul I. St. O Iosif.* dintr-un grupaj intitulat *Trei prieteni morii.*

Articolul lui Lovinescu a fost scris cu puțin înainte de moartea poetului și a fost întregit după acest eveniment cu un text avînd un caracter de necrolog. In ambele frapează tonul emoționat și compătimitor față de un prieten aflat într-o gravă situație de restriște, care-i va grăbi mult sfîrșitul cu totul prematur și regretabil, survenit după un atac de congestie cerebrală.

In evocarea din *Memorii,* I, se relatează din nou episodul cu financiarul care, fiind solicitat cu un ajutor, l-ar fi aminat pe Iosif pînă la încheierea războiului balcanic, numai că el e identificat cu P. Locusteanu, un gazetar cu un rol de conducere la revista *Flacăra,* despre care e greu de crezut că manipula fonduri atît de impozante.

Articolul despre Iosif poate constitui o măsură a sensibilizării amicale, de moment, a criticului, față de cazul unui poet nefericit, cu atît mai relevabil cu cît în celelalte considerații despre arta lui, tonul este mult mai rezervat.

VOX RECLAMANTIS...

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 182, 2 iunie 1912, p. 1, de unde reproducem textul.

CUTIA CU SCRISORI

Apărut în *Rampa,* anul I, nr. 183, 3 iunie 1912, p. 1. de unde reproducem textul.

PENTRU I1.AR1E CHENDI

(Cuvîntare rostită de d. E. Lovinescu la șezătoarea literară de la 26 octombrie)

Apărut în ziarul *Universul,* anul XXX, nr. 297, 28 octombrie 1912, p. 4, de unde reproducem textul. A fost reprodus și în revista *Luceafărul,* anul XI, nr. 31, 16 noiembrie 1912, p. 707—708, la rubrica „Cronici. Literatură".

Este vorba de textul unei conferințe ținute de autor în sala Ateneului Român, cu prilejul unei șezători organizate de Societatea scriitorilor români în vederea adunării de fonduri pentru ajutorarea lui Ilarie Chendi, grav bolnav în acel moment. Trebuie ținut deci seama că discursul lui Lovinescu a avut un caracter „complementar", urmînd după ale altora, și nu s-a ocupat de toate aspectele activității celui invocat, In generalitatea și semnificația lor. E mai mult un discurs despre critică, pe un ton voit liric, adaptat împrejurării, dar mai neobișnuit lui E. Lovinescu, încarc vorbitorul pare în unele momente a se referi la sine însuși — căci, dintre toți criticii contemporani, în ciuda deosebirii de formație și de idei, el prezenta cu Ilarie Chendi cele mai mari similitudini în ceea ce privește destinul exterior : amîndoi erau niște spirite independente și inconcesive, care izbutiseră să-și atragă mai curînd antipatia confraților, teama uneori doar obscură a scriitorilor și mult mai puțin prietenia sau măcar comprehensiunea lor binevoitoare.

In această ordine de idei, Lovinescu face o distincție netă între destinul poeților şi cel al criticilor, celor din urmă revenindu-le un rol clasificator şi secund, dar mai ales ingrat. Imaginea aceasta a criticii sub forma unei ra2e de lumină va reveni în cea mai tardivă mărturisire de credință făcută de el în conferința radiofonică *Cariera mea de critic* (3 februarie 1942), unde, invocîndu-şi „impresionismul", îi recunoaşte ca sursă intenția de a aduce „o rază de luna In Bibliopolis" (în E. *Lovin-?scu,* Ed. Vremea, 1942, p. 208).

ALEXANDRU MACEDONSKI

Apărut in *Convorbiri literare-,* anul XLVI, nr. 10, octombrie 1P12, p. 1075—1077, 'a rubrica „Recenzii", cu titlul *„Flori mere" — poezii de Al. Macedonski.* Republicat în *Critice,* UT, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 84—93, de unde reproducem textul. In *Critice,* IV, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 13—20, sub titlul *Al. Macedonski, poet parnasian,* se da o versiune mult schimbată din punct de vedere stilistic.

Articolul despre Al. Macedonski, prilejuit de apariția voiumului acestuia *Flori sacre,* reprezintă a doua luare de contact a criticului cu opera poetului, după recenzia sumară la *Le calvah-e de* feu *(Viața literară,* anul I, nr. 23, 4 iunie 1906 ; în actuala ediție : *Opere,* I, 1982, p. 384—385). Nici trecerea anilor, nici noul prilej pe care Lovinescu îl are de a vorbi despre Unul dintre cele mai caracteristice volume ale lui Macedonski nu-1 duc la judecăți mult mai favorabile. Criticul se ocupă fugitiv de „cazul" poetului pentru a-şi justifica unele întîrzieri şi rețineri în receptarea Jui, dar fără a recunoaşte că împrejurări exterioare i-ar fi determinat atitudinea, deşi e greu de crezut că nu a fost măcar influențat de reputația si „legenda" care înconjurau pe autorul *Nopților.* Nu se poate trece cu vederea că în acel moment nu se stinseseră încă ecourile afacerii Caragiale-Caion şi nici nu putea fi uitată susținerea celui din urmă de către Macedonski ; mai mult încă, publicistica lui intemperantă şi nedreaptă împotriva unor scriitori de talent continuase, ceea ce avea să-i alieneze multe simpatii, întărindu-i reputația nefastă pe care şi-o cîştigase cu epigrama împotriva lui F.minescu.

Autorul articolului încearcă o abordare obiectivă de alt ordin şi dă o explicație diferită asupra a ceea ce ar fi destinul poetului ; daca o. epurăm de unele accente prea defavorabile, ea e tocmai aceea pe care istoria literară a reținut-o cel puțin pentru a explica ostilitatea sau rezerva cu care acțiunea lui Macedonski a fost primită de către contemporani. Căci în ciuda rezervelor prea subliniate şi a unUi demers întrucîtva simplificator, articolul lui Lovinescu reprezinți un pas decisiv în sensul analizei mai aprofundate a operei unui poet doar hulit şi nesocotit sau înconjurat cu admirații globale, în cercul propriu, aproape niciodată Justificate. In bibliografia de referință macedonski ană (care prenumără, din partea corifeilor de atunci, doar ignorare şi dispreț), articolul lui Lovinescu rămîne o piatră de hotar şi un reper, fie mărar negativ, dar şi întemeiat, asupra căruia aveau să revină aproape toți exegeții viitori. Va fi cazul, de pildă, al lui G. Călinescu în *Istoria literaturii române,* mai apoi al lui Adrian Marino ; acesta va da însă numai în treacăt replica sa interpretării lovinesciene, folosindu-se însă de articolul de revizuire din 1919, republicat în *Critice,* VI, ed. I, Ed. Ancora-Alcalay, 1921. unde se regăsesc doar unele din rezervele din „recenzia" la Flori *sacre;* e de observat însă că parnasianismul poetului va fi confirmat de ambii critici, iar primul nu va ezita să semnaleze şi el nesiguranțele poetului în mînuirea limbii, amestecul de eleganță şi de expresii comune.

Dar în contemporaneitatea strictă, recenzia lui Lovinescu a fost întîmpinată cu o scurtă dar foarte vehementă punere la punct datorată tunarului (pe atunci doar) poet, Tudor Vianu, care şi-a făcut astfel debutul în critică luînd apărarea maestrului nedreptățit. Ocazia i-a fost oferită de includerea articolului lovinescian în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra'. 1915, unde nu e dat ca o simplă cronică la o carte recent apărută, ci figurează acolo sub alt titlu, cu pretenții de generalizare, cuprinzînd referiri la întreaga lui activitate. Or, observă T. Vianu, Lovinescu ar fi procedat .,neleai", cînd e vorba de un scriitor cu o activitate atît de variată şi întinsă pe mai bine de trei decenii. „Procedeul d-sale nu e admisibil nici ca metodă ştiințifică; personalitatea unui poet e fatal denaturată cînd o consideri doar sub una din manifestările sale multiple, şi în chipul acesta nici o judecată serioasă nu poate fi statornicită." Desigur, Vianu are în principiu dreptate, numai că Lovinescu, în considerațiile sale generalizatoare, pornea totuşi de la Unul dintre cele mai caracteristice vo-

lume ale poetului (un volum în fond antologic), care putea fi dătător de măsură pentru ansamblul operei sale lirice ; şi, apoi, referirea critică şi analitică la el e doar un pretext pentru a arunca o privire globală asupra restului, fără a se exclude o cunoaştere de ansamblu. E ceea ce Vianu contestă cu mai multă îndreptăţire atunci cînd identifică în *Flori sacre* doar o fază ultimă a poeziei macedonskiene : „Se vede că d-1 Lovinescu n-a urmărit activitatea d-lui Alex. Macedonski, căci altfel ar fi văzut în prefaţa volumului de *Poesii* de la 1882 că nutrea o mare admiraţie pentru înaintaşii săi V. Alecsandri, Bolintineanu si Eliade Rădulescu ; iar dacă mai conştiincios ar fi răsfoit şi colecţia *Literatorului,* ar fi dat peste articole care scoteau la iveală, cu mult entuziasm, talentele, pe atunci tinere, ale d-lor Duiliu Zamfirescu, Traian Demetrescu ş. a."

E un merit indiscutabil al mai tînărului critic faptul de a-1 aşeza pe poetul considerat „modernist" într-o tradiţie, ce-i drept diferită de aceea indicată de Lovinescu şi care era, de fapt, junimistă : „D-1 Macedonski a cultivat, în prima epocă a activităţii sale poetice, poezia socială, în care s-a dovedit cu o originalitate deplină. In a doua parte a cultivat un gen de poezie J în care *Parnasul contemporan* şi-ar fi putut vedea un admirator. Totdeauna a reprezentat curentul neolatin, în speţă francez, aşezîndu-se în tradiţia înaintaşilor săi, E'.iade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, Sîhleanu, Cîrlova, DepărăţeanU, Bolintineanu şi Alecsandri..."

Poezia lui Macedonski este apărată apoi de acuzaţia de exotism (din care Vianu afirmă că nu e cu putinţă a se face j "un cap de acuzare, de vreme ce se regăseşte şi în alte literaturi, la un Leconte de Lisle sau Jose-Maria de Heredia, de asemeni/; la un Gautier sau Banville) şi de preţiozitate, împotriva căreia se ridică hotărît: „Nu preţiozitate de formă, d-le Lovinescu, ci '| formă superioară prin rigoarea cu care controlează elementele formale ale versului şi prin multiplicitatea ritmului".

In sfîrşit, după ce respinge şi ideea lui Lovinescu după care Macedonski şi-ar fi căutat cu tot dinadinsul originalitatea prin. oponentă cu Eminescu („Las pe fiecare să judece seriozitatea^ unei astfel de afirmări"), Vianu încheie ironic, trimiţîndu-1 pey Lovinescu la o *Antologie a poeţilor lirici francezi din Franţdţ şi din străinătate* publicată de J. Fonsny şi J. van Dooren, Ia| care i se recunosc lui Macedonski mari merite în această cali^ tate, şi la un articol în acelaşi sens laudativ din *Paris Journal*

„Socotim că d-1 Al. Macedonski e nemîngîiat. La atîtea confirmări celebre a marelui său talent lipseşte una singură : a d-lui Lovinescu" {*Revizuire* critică, în Făclia, anul I. nr. 8, ianuarie 1916, p. 65—66 ; în *Opere,* II, 1972, p. 671—674).

Este interesant că în revenirea sa ulterioară, prilejuită de moartea poetului, survenită în 1919, cu care ocazie Lovinescu a scris cu adevărat un studiu de „revizuire", care-şi va găsi în final locul în volumul de *Critice,* VI, astfel subintitulat (Ed. Ancora-Benvenisti, 1927), criticul va ţine seama în mod tacit de unele observaţii ale tînărului său adversar, ba chiar se va referi la interpretarea acestuia, ce-şi găsise de curînd expresia într-un articol. *Alexandru Macedonski ca poet,* publicat în *Flacăra,* ;inul V, nr. 37, 25 iunie 1916, p. 446—447 ; în Opere, voi- cit.» p. 675—678). Este mai ales semnificativ că atacul lui Vianu împotriva sa nu-1 va împiedica pe Lovinescu să-1 prenumerecîţiva ani mai tîrziu pe autor printre cei mai preţioşi şî mai solicitaţi colaboratori ai primului Sburdtor.

CENTENARUL LUI GR. ALEXANDRESCU (1812—1912)

Apărut în *Flacăra,* anul II, nr. 5, 17 noiembrie 1912, p. 33—34, de unde reproducem textul.

Acest articol constituie, după toate aparenţele, textul unui discurs pe care Lovinescu l-a ţinut cu ocazia centenarului poetului tîrgoviştean (serbat în 1912, deşi data exactă a naşterii este, pînă azi, controversată). Nu ştim unde a avut loc ceremonia, singura indicaţie, destul de incertă, asupra evenimentului şi participării criticului, găsindu-se în evocarea figurii lui C. Dissescu în *Antologia scriitorilor ocazionali,* 1944. Ne îndreptăţeşte să avansăm ipoteza unui text citit în public tonul solemn, specific oratoriei în astfel de ocazii, cu totul neobişnuit însă lut Lovinescu ; dată fiind lungimea articolului apărut în *Flacăra, e* greu de stabilit dacă el corespunde exact discursului rostit în acea împrejurare festivă.

Articolul foloseşte desigur date din monografia apărută în 1909 la Editura Minerva, la care şi face trimitere, şi începe cu o pledoarie destul de interesantă asupra necesităţii monografiilor avînd drept obiect pe scriitorii din trecut şi dezgroparea din

uitare a activității lor merituoase. Se vede din aceasta că I-ovinescu nu ajunsese în acel moment la ideea „revizuirilor", pe care şi-o va elabora ceva mai tîrziu şi prin care va propune un cu totul alt raport cu clasicii, ducînd însă, în fond, tot lai| •o valorificare a adevăratelor lor merite.

CARAGIALE

Apărut în Convorbiri *literare,* anul XLVI, nr. 11, noiembrie 1912, p. 1304—1319, la rubrica „Cronica dramatică". Republicat în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 3—27, de unde reproducem textul, care figurează ca un prim capitol dintr-un studiu mai amplu, intitulat *Caragiale.* Reluat sub acelaşi titlu, dăr.| tntr-o formă mai redusă şi eu numeroase schimbări de ordin stilistic, în *Critice,* IV, [ed. II], Ed. Alcalay, 1920, p. 9—30. In *Critice,* VI. *Revizuiri,* ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1928, p. 16—31, sub titlul *Caragiale. 1. Comediile sale,* figurează o versiune mai succintă şi schimbată din punct de vedere stilistic.

Acest articol, redactat şi apărut la cîteva luni după moartea.'! lui Caragiale {survenită la 22 iunie 1912), este cel mai cuprind zător şi-mai sever din' seria celor închinate de critic marelui, -scriitor. Deşi nu se dă drept unul de „revizuire" (de altminteri,! termenul nu intrase încă în lexicul lovinescian), ci doar rlivpt o serie de notații provizorii („n-a venit timpul cuvîntuiui din. urmă asupra lui Caragiale"), el are, indiscutabil, un caracter de; apreciere globală şi acel ton de judecată a posterității care se j deschidea în fața celui de curînd dispărut. E o vedere provizo-- rie dar plină de observații critice care dovedesc că autorulJ articolului a meditat asupra textelor caragialiene şi şi-a crista-J "lizat de mult o opinie, găsind acum prilejul de a şi-o facef publică. Amestecul de laude şi de observații acute, uneori defa-'l varabi'e, se îngemănează destul de strîns ; totuşi, dacă ne s'mdim j la împrejurarea care le ocazionează, cînd laudele sînt de rigoare,! critica aceasta a părut contemporanilor ei o adevărată blasfe-f mie, cu atît mai mult cu cît articolul lui Lovinescu apărea înj •*Convorbiri literare,* o revistă care patronase începuturile luşt| Caragiale şi de care acesta se depărtase cu destulă zarvă pentru>| a-şi găsi locul în alte tabere, uneori chiar în cele adverse (prie*|

tenia cu Gherea, colaborarea la *Convorbiri critice,* adeziunea la partidul radical al fostului junimist, G. Fanu, apoi la cel conservator-democrat al lui Take Ionescu). Publicarea unui studiu care ridica atîtea semne de întrebare cu privire la durabilitatea operei caragialiene, la destinul ei în viitorul mai depărtat, putea să pară o emanație a cercului redacțional, poate chiar o răzbunare a junimiştilor față de un „trădător" ale cărui ultime două decenii de activitate fuseseră acoperite de ei cu o semnificativă tăcere, uneori chiar cu un oarecare blam. Chiar dacă Maiorescu nu şi-a exprimat în mod public aceste sentimente şi ?i-a republicat fără schimbări vechile lui judecăți limitate doar la sfera teatrului caragialian, în discuții cu diferiți ciraci sau scriitori mai tineri a ținut şi el să sublinieze partea prea întunecată din viziunea lui Caragiale şi şi-a formulat adeziunea mai degrabă la o literatură „sănătoasă" şi optimistă.

Imediat după apariția studiului lui Lovinescu în *Conuorhiri literare,* G. Ibrăileanu a publicat în *Viața românească o* replică dintre cele semnificative ; ei nu a speculat însă atitudinea schimbată a revistei ca pe un act de ostilitate, ci ca pe o dovadă a decadenței ei iremediabile, iar gestul. criticului mai tînăr i-a apărut drept acțiunea unui epigon: .„Sub iscălitura d-lui Lovinescu, *Convorbirile* publică un articol care vrea să micşoreze pe Caragiale. Fără îndoială, revista aceasta n-a stat pe locmai. ales de-o vreme încoace, a progresat vertiginos. In 1885. pe cînd critica ia această revistă o făcea d- Maiorescu, Convorbirile., aveau o părere mult mai bună despre Caragiale decît astăzi, .cînd aceeaşi atribuție a căzut în sarcina d-lui Lovinescu- Pentru a se edifica, cetitorul să caute articolul d-lui Maiorescu. despre Caragiale în *Critice,* voi. III, Ed. Minerva. Şi, dacă drepturile criticei n-ar .fi. sacre, poate am avea de făcut o mică observație : că tendința *Convorbirilor literare* de a micşora pe Caragiale dovedeşte oarecare lipsă de delicatețe..." Aceasta pentru că scriitorul fusese mereu invocat „printre cele trei-patru nume" de mari scriitori care au aparținut „Junimii" literare şi politice, şi aceasta în ciuda „vulgarităților lui Caragiale, de care. vorbeşte d. Lovinescu".

Şi după acest preambul în care admonestează *Convorbirile literare* şi mai ales pe Maiorescu, cel mai vechi si mai deschis admirator al lui Caragiale, Ibrăileanu continuă : [D. Lovinescu] ..care a lăudat, aşa cum ştiți, pe d-nii Gârleanu, Eftimiu etc, nu e deloc un om lipsit de curaj cînd găseşte cîteva lipsuri unui

Caragiale. Şî, iarăşi, nu e lipsit de curaj, d-sa, care e dramaturgj şi nuvelist ca şi Caragiale, cînd — mulţumit de propria-i operă* literară, cum ne-a declarat-o în acea memorabilă autocritică — îl | ia rău de tot pe defunctul său confrate. Citiţi criticile şi auto-; criticile d-lui Lovinescu şi veţi vedea că d-nii Lovinescu, Gârleanu şi Eftimiu şi ceilalţi prieteni ai d-lui apar mult mai mari decît Caragiale."

Acest mod deformat de a interpreta atitudinea şi de a „re-, iuma" ideile lui Lovinescu continuă pe mai multe pagini; critica: lui Ibrâileanu pare a se face că nu observă diferenţa dintre unj articol amabil, de încurajare la adresa unui tînăr debutant, *şii* judecata fără menajamente, impusă de însăşi importanţa obiec-j tului, care se aplică unui clasic, unui scriitor consacrat. Nică-^ ieri Lovinescu nu a stabilit comparaţii între un Gârleanu sau' Eftimiu şi Caragiale şi însuşi sensul articolului său nu justificai asemenea comparaţii. Deşi critica lui Lovinescu presupunea un[anume nivel al admiraţiei şi cuprindea destule recunoaşteri,? inclusiv situarea scriitorului de curînd decedat alături de Eml*j nescu, criticul de Ia *Viaţa romanească,* în acelaşi stil deformatori şi cu aceeaşi argumentare sofistică, descoperă notele admirativej din articol doar pentru a le pune în contradicţie cu criticile conţinute, asemeni unor absurdităţi, nu asemeni unor nuanţării care precizează opinia autorului lor.

O obiecţie mai întemeiată este aceea că teatrul lui Caraffj giale e unul de moravuri şi critica lui Lovinescu atacă genul nu expresia lui în forma pe care i-a dat-o dramaturgul : „Ape dacă aşa-s comediile de moravuri şi dacă satiricul are menirej de a zugrăvi viaţa şi tipurile în care găseşte «contrastele»- unei epoci de tranziţie — atunci ce-i bănuieşte d. Lovinescu lui Cara^ giale ? Genul literar ? Faptul că a scris comedii de moravuri Creaţia de oameni pe care Lovinescu o recunoaşte dramaturg gului şi prozatorului ar fi, după Ibrăileanu, anulată la consta^ tarea aceluiaşi că personajele caragialiene trăiesc prin stereoti-piile verbale, prin formule repetate, care ţin loc de gîndire. „Aşa a înţeles d. Lovinescu tipurile lui Caragiale!" evclamj Ibrăileanu, deşi observaţia e de forţa evidenţei şi a fost reţinut de majoritatea criticilor ulteriori, inclusiv de G. Călinescu *Istoria literaturii române,* 1941, p. 447. „Iar din faptul că *«maţi* mutele» acestea nu-s decît o formulă, d. Lovinescu trage cc cluzia că nu are mare merit Caragiale de a-i fi făcut vii! «Sut o formulă unică şi bine aleasă e *mult mai uşor* să cetluieşt

o răspîndită categorie de indivizi». Dar chiar dacă ar fi adevărat că tipurile lui Caragiale trăiesc numai *graţie* acestor formule, încă ar fi de admirat că el a găsit formula scurtă şi unică prin (•are a creat, în chip, «suveran», oameni. «E mult mai uşor...-, zice d. Lovinescu, dar e aşa de uşor, încît acela care-i creează astfel e... «suveran în crearea de oameni» !"

O altă obiecţie a lui Ibrăileanu priveşte limitarea analizei lui Lovinescu la dramaturgia marelui scriitor, trecînd cu vederea nuvelele şî schiţele. „Dar Caragiale n-are numai comedii. D. Lovinescu vorbeşte şi de alte opere. Nu vorbeşte însă de *Momente.* Şi sînt o mulţime de oameni care cred că *Momentele,* aproape tot atît de importante ca critică socială, sînt superioare comediilor ca valoare artistică. De ce d. Lovinescu nu vorbeşte de ele, cînd *caracterizează* pe Caragiale ? N-o fi din pricină că acest critic fin de data asta gîndeşte ca marele public, care impresionat de «spiritualele formule» debitate pe toate scenele din ţară, n-a băgat de seamă superioritatea artistică a *Momentelor* ?" De fapt, caracterizarea globală a psihologiei, nivelului cultural şi tipului de inteligenţă, în sfîrşit constatările cu privire la reducţia sufletească şi formulele stereotipe nu se schimbă dacă trecem de la lumea comediilor la aceea a jV/omenteJor. Ibrăileanu are însă dreptate cînd observă că nu doar în *Năpasta* scriitorul a încercat să depăşească formula reducţionistă caricaturală a artei sale, ci şi în *O făclie de Paşti,* în *Kir Ianulea, La hanul lui Minjoalâ,* şi chiar în Păcat, din care „mai departe d-sa citează fraze".

„Şi acuma — abia acuma — continuă Ibrăileanu, vine critica cea mare, lipsurile lui Caragiale.

«Eroii săi nu au nici cea mai mică umbră de farmec, nici o eroină nu aduce cu ea o nelămurită mireasmă de feminitate (!...), d notă de duioşie.*-

In adevăr, Caragiale nu era stîngaci şi efeminat. Era bărbat ! Dar ce duioşie *virilă* în admirabila *In Nirvana,* care, de dltminterea, este cel mai frumos articol în limba românească. Şi cîtă duioşie în *Ironie,* în *Năpasta* (Ion), în unele pasagii din *Păcat !"*

Şi continuînd să replice unor exagerări din critica lovirx'sciană, mult mai nuanţate în text decît reiese din citatele trunchiate, prin nişte exagerări în sens invers, mereu categoric exprimate, Ibrăileanu respinge ideea absenţei naturii din opera marelui prozator, arătînd că există unele pasaje descriptive

frumoaso nu numai în *Hanul lui Minjoală,* cum afirmase Lovinescu, ci şi în *Năpasta,* „în care Ion spune cum i s-a arătat Maica Domnului", pentru a conchide printr-o explicaţie a acestei absenţe (ceea ce de altminteri servea argumentaţiei contrarii, a lui Lovinescu) : „Desigur, în opera lui Caragiale e puţină natură, foarte puţină. Un satiric, un autor de comedii, un critic social, un psiholog — nu are nevoie dc zugrăvirea naturn."

Şi, continuînd rezumarea atît de deformantă a afirmaţiilor din articolul lui Lovinescu, Ibrăileanu îi rezumă obiecţiile asupra stilului caragialian în felul următor:

„In sfîrşit, şi mai odioasă în Caragiale e limba. Caragiale nu ştie româneşte. N-are simţul limbii. Nu ştie limba populară, scrie o limbă orăşenească vulgară etc, etc.

Cît de plouaţi trebuie să se simtă dd. Vlahuţă şi Delavran- | cea de această descoperire — ei, care au făcut atîta caz de limba lui Caragiale. Şi cît de umiliţi ar trebui să ne simţim cu toţii ;J acel care am susţinut că, după cum Eminescu a creat limba artistică a versului, aşa şi Caragiale pe aceea a prozei."

Şi, pornind de la o premisă falsă, inexistentă în textul J lovinescian, Ibrăileanu se străduieşte să demonstreze că I. L. Caragiale a scris atît in „limba populară" cît şi în cea a intelectualilor.

„Există în limba românească, se întreabă el în acelaşi spirit: de exagerare, la vreun scriitor în acest gen, o limbă mai concisă, mai proprie, mai elegantă ?

Cum nu-şi cunoştea limba şi scria vulgar omul care a'" cunoscut toate vorbirile, toate dialectele, care a simţit înţelesuli şi sunetul cuvîntului popular, al cuvîntului orăşenesc şi al neolo-| gismului ca nimene altul ; care a ştiut mai bine ca orirare s&j se folosească de *toate* secretele dicţionarului şi ale sintaxei ?*|

Nu găsiţi că admiratorul d-lui Eftimiu şi al Scenetelor s-a] cam întrecut ?"

In sfîrşit, în partea ultimă a articolului său, Ibrăileam constată unele convergenţe de opinii între Lovinescu şi sine *ît* chestiunea „originalităţii" teatrului lui Caragiale, a cărui atitu* dine critică şi tipologie s-ar regăsi în teatrul lui Alecsandri. notează cu satisfacţie ceea ce i se pare a fi o tacită aprobai a unor idei ce s-ar găsi în *Spiritul critic în cultura română* mai ales faptul că ea apare în *Convorbiri literare,* ruinînt pretenţiile junimiştilor la întîietate în domeniul atitudinii critic

„Şi cînd, acum şapte ani, noi am spus, dovedind, că Alecsandri a fost un junimist printre patruzecioptişti şi că în critica socială din piesele sale găsim critica de mai tîrziu a «Junimii», am fost trataţi drept amatori de paradoxe interesante. «Junimea» — aşa convenea junimiştilor — trebuia să *nu aibă* premergători, să fie născută prin generaţie spontanee." Partea finală a articolului conţine o lungă demonstraţie a acestei teze, în care punctele comune observaţiilor lui Ibrăileanu despre teatrul lui Alecsandri si Caragiale cu afirmaţiile lui Lovinescu sînt semnalate ca premergînd acestora, deşi trebuie precizat că Lovinescu nu se ocupase cu „ideologia" dramaturgului şi nu a considerat-o ca o expresie a ideilor junimiste sau a acţiunii lor. In genere, critica junimistă a avut cu totul alt stil, implicînd şi provocind o dezbatere ideatică de un radicalism unic pînă atunci în cultura noastră, în aceasta constînd adevăratul merit al „Junimii", indiferent de antecesorii ei. (De altminteri, cel care a negat pentru prima dată prioritatea criticii junimiste a fost nu Ibrăileanu, ci O. Densusianu, ca să nu mai vorbim de Alecsandri însuşi în scrisorile către Iacob Negruzzi.)

Aceasta nu-I împiedică pe Ibrăileanu să exclame triumfător : „...Dar, oricum, ne pare bine că s-a convins şi *Convorbirile* că critica junimistă are predecesori, că ea nu e decît o continuare. Trebuie să adăugăm aici că scopul pentru care a scris d. Lovinescu articolul său despre Caragiale a fost «a-1 pătrunde mai adînc»". *(Caragiale şi epigonii „Convorbirilor literare",* în *Viaţa românească,* anul VII, nr. 11/12, noiembrie/decembrie 1912 ; semnat P. *Nicanor &: Co.,* la rubrica „Miscellanea". Reprodus în : G. Ibrăileanu, *Opere,* IV, ed. de Al. Piru si Rodica Rotaru, Ed. Mineiva, 1977, p. 489—499.)

Ironia finală din diatriba lui Ibrăileanu conţine însă un adevăr involuntar : articolul lui Lovinescu a reprezentat un pas mai departe în exegeza caragialiană. In ciuda exagerărilor şi a unor formulări sau exemplificări inadecvate, el a devenit o piatră de hotar în bibliografia problemei, impunîndu-se pentru a fi combătut, completat sau discutat de toţi cei care s-au ocupat de Caragiale şi, mai ales, rămînînd să fie apreciat doar de toate spiritele iconoclaste, care au gustul atitudinilor radicale.

In cartea sa *E. Lovinescu — scepticul mîntuit,* 1971, Eugen Simion, semnalînd replica lui Ibrăileanu la articolul lui Lovinescu, pe care însă o consideră în mod greşit că s-ar referi la jVotiţe *asupra celui din urmă volum al lui Caragiale,* îi dă

dreptate criticului de la *Viața românească* şi afirmă : „să recunoaştem că Lovinescu este prins, aici, pe picior greşit" (p. 490). Pentru ca mai apoi să aprecieze articolul lui Lovinescu în sine : „E, aici, una din paginile cele mai nedrepte din critica Iui Lovinescu, cu atît mai de neînțeles cu cît literatura lui Caragiale — creatoare de tipuri cu o stare civilă precisă şi obiectivă, într-un sens mai general — putea servi criticului ca argument împotriva prozei lirice de la *Sămănătorul"*. Tot Eugen Simion are meritul de a semnala că unele adevăruri' din articolul lui Lovinescu au reapărut sub pana altora, mult mai tîrziu : „Piesele nu constituie, în acest caz, decît «o colecție de imbecili, de imorali, de automați ai unei singure formule» — observație indiscutabil adevărată (reluată mai tîrziu de Eugen Ionescu), folosită însă de Lovinescu ca un argument împotriva operei" (p. 492).

Şi, intrînd în exegeza articolului lovinescian, pe care-t citează însă în versiunea din *Critice,* VI, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, Eugen Simion caută o explicație a acestui moment considerat de el nefericit şi observă că față de Caragiale „Lovinescu manifestă o curioasă intoleranță ideologică, atît de categorică încît aprecierea estetică e fatal întunecată, deviată de la linia ei adevărată". Prezentîndu-1 mai tîrziu, în *Istoria civilizației române moderne,* ca pe o expresie a doctrinei conservatoare, care „merge împotriva evoluției sociale", Lovinescu nu ar face discriminarea pe care o făcuse în cazul lui Eminescu, la care „valoarea ideologică nu urcă nici nu coboară valoarea estetică. [...] Cînd e vorba de Caragiale, scrie Eugen Simion, sensul acestei disocieri dispare. Opera începe să fie discutată în funcție de obiectul ei (materialul puțin trainic.) şi — cu inexplicabile idiosincrasii — în funcție de idealul moral al operei. Chiar formula literaturii e pusă sub semnul întrebării. Procedeul de esență clasică — de a prezenta tipuri cu o unică (deşi puternică) trăsătură morală — e luat ca semnul unei insuficiențe de creație..."

Şi autorul monografiei crede a putea face o constatare generală, angajind subiectivitatea criticului în raporturile cu marele scriitor: „Faptul cel mai sigur e că I. L. Caragiale nu place lui Lovinescu. Cu toată prețuirea din faza *Paşilor pe nisip* şi a formulelor de mai tîrziu, opera îi era, cu hotărîrc, străină ideologiceşte (situație explicabilă şi de admis, întrucît criticul' construise sociologia sa pe o idee opusă !). Ceea ce e însă maigreu de admis e că frînele criticii se arată neputincioase în fața acestei pasiuni polemice. Spiritul critic încetează de a mai fi obiectiv, senin, cum ceruse chiar Lovinescu, şi, culmea, criticul cade în fantasmagoriile adversarilor săi : începe să aibă obsesii etice. Spre bătrînețe, cînd idiosincrasiile tinereții dispar, criticul, influențat poate şi de prețuirea pe care o acordă tinerii săi elevi operei Iui Caragiale, îşi corectează opiniile vechi față de o literatură ce se impusese în ochii generațiilor mai noi" (p. 484).

Explicația pe care o oferă Eugen Simion (prezența unui conflict între idealurile morale ale lui Lovinescu şi realitatea uneori brutală, dar şi mai sigur incontestabilă a dezvăluirilor caragialiene) poate fi unul din motivele unei atitudini de rezervă față de scriitor, dar ea trebuie îmbinată cu idealul său clasic, cu ideea despre purismul stilului şi cu cerința ca arta să ajungă la esențe, nu să se limiteze la observarea şi specularea formelor tranzitorii, istorice, la care se opreşte comedia de moravuri. Şi mai trebuie observat că opiniile lui Lovinescu nu sînt „şerpuitoare", cum afirmă monografistul său în acelaşi context (p. 491), cu oscilații pe etape (în epoca Paşilor..., Lovinescu nu s-a ocupat cu opera^ lui Caragiale, care apare in scrisul său abia în *Critice,* I, 1909) ; el a îmbinat rezerva şi admirația, formulele tăioase şi recunoaşterile cele mai înalte pe parcursul tuturor contactelor sale cu marele scriitor. Nu credem că ar fi vorba nici măcar de oarecare frondă juvenilă în judecățile sale atît de ireverențioase, dar şi de radicale, ci de ceva mai mult: de conştiința că spiritul său critic are a se confrunta cu un mare scriitor, pe care înțelegea să-1 trateze ca atare, dîndu-şi întreaga măsură a talentului. Aceasta îl făcea, după apariția articolului său în *Convorbiri literare,* să lase într-o scrisoare către Elena Farago următoarea frază, destul de neobişnuită, de mare entuziasm față de propria sa performanță: „Articolul meu despre Caragiale ți-a plăcut numai ? Nu l-ai citit. *E formidabil!* In bine sau în rău. Cuvîntul *a plăcea* e prea dulceag pentru o maşină de război aşa de puternică ca acel articol" (Scrisoare din 28 decembrie 1912 ; în E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* editate de N. Scurtu, 1981, p. 150).

Cîțiva ani mai tîrziu, în monografia sa Opera iui *I. L. Caragiale,* voi. I, 1977, p. 26, înregistrînd momentul lovinescian în receptarea operei caragialiene drept acela următor momentului de fixare a termenilor principali „ai raportului artă-realitate" în scrisul scriitorului şi trecîndu-1 Ia capitolul *Tendințe spre sinteză,* Mircea Tomuş ridică problema criticii operei acestuia „în con-

text istoric" pe care o ilustrează după opinia sa E. Lovinescu. „O enunțase Maiorescu însuşi [...] Gherea îi dă însă adevărata, deplina funcționalitate. Pornită de la acest punct, metoda înregistrează imediat două importante momente succesive, în critica lui Ibrăileanu şi în cea a lui E. Lovinescu. Dar pentru cel din urmă, opera lui Caragiale reprezintă, prin tocmai istorismul ei, un eşec căruia i se pronostichează o rapidă uitare." Şi criticul se întreabă dacă nu cumva la un asemenea verdict este fatal să ajungă orice ciritică istorică aplicata în consecvență ? Şi criticul răspunde : „Desigur, nu ; o probează, în parte, relativele succese pe care Ibrăileanu are ocazia să le recolteze pe baza aceluiaşi principiu metodologic, dar, mai ales, permanența ei, în decenii, pînă în zilele noastre, r.-l Şi cum se explică, totuşi, accidentul Lovinescu ? Poate printr-o greşită înțelegere a consecvenței metodologice, convertite în rigiditate, de fapt ; printr-o insuficientă colaborare a celorlalte canale de receptivitate. Înseamnă atunci că Lovinescu fusese victima unei erori de gust ? Greu de admis, prin prisma a ceea ce ştim şi ni se spune despre acest critic şi disponibilitățile lui."

In sfîrşit, referindu-se la acelaşi articol, Mircea Tomuş îi recunoaşte lui Lovinescu meritul de a face raportările cuvenite şi a găsi teatrului caragialian unii antecedenți, ceea ce Maiorescu, de pildă, nu făcuse : „Dar mergînd mai departe, vom descoperi cît de tîrziu s-a făcut în critica noastră raportarea, pe care o simțim astăzi ca pe cea mai firească legătură posibilă, la Alecsandri. Ea aparține lui E. Lovinescu şi repară o nedreptate veche de cîteva bune decenii, de la articolul lui Maiorescu, cel care fusese mai în măsură şi mai obligat să o facă" (p. 123).

E un merit (dacă îl limităm la problema de psihologie şi de tipologie dramatică) pe care Şerban Cioculescu în articolul său din 1935, *Detractorii lui Caragiale,* refuzase să i-1 recunoască Iui Lovinescu, deşi, în urma unei analize minuțioase, îi dăduse totuşi dreptate în unele privințe : „In definitiv, revizuirea lovinesciană a lui Caragiale [criticul are în vedere textul din Lipso de *originalitate a teatrului lui Caragiale]* nu este excesivă, dar în latura ei istorică păcătuieşte printr-o optică greşită : sublinierea continuității istorice a tipurilor caragialeşti e firească Intr-o literatură, aşa cum personajele lui Moliere se regăsesc parțial în comedia burlescă franceză şi se prelungesc mai departe în teatrul lui Regnard. Aşa-zisa «lipsă de originalitate a -teatrului Iui Caragiale» ar fi fost gravă dacă s-ar fi dublat cu nonvaloarea artistică" (*Aspnctc literare contemporane,* 1972, p. 533).

[SCRISOARE CĂTRE REDACȚIE]

Apărut în *Rampa,* anul II, nr. 380, 26 ianuarie 1913, p. 1, de unde reproducem textul.

COSTACHE NEGRUZZI
(1808—1908)

Apărut în *Flacăra,* anul II, nr. 19, 23 februarie 1913, p. 145—146. Republicat în *Critice,* IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 209—217, la secțiunea *Revizuiri literare,* de unde reproducem textul. In *Critice,* V, ed. I, Ed. Viața românească, 1921, p. 103—109. o versiune schimbată din punct de vedere stilistic figurează, sub titlul *Costache Negruzzi,* la secțiunea *Figurine.*

Acest articol reprezintă un tablou sintetic al personalității umane şi inte'ectuale a scriitorului despre care Lovinescu publicase la începutul acelui an o monografie la Editura Minerva (în actuala ediție : *Opere,* III, 1984. p. 121—304). După titîu, pare a fi avut în vedere centenarul naşterii scriitorului, data acestui eveniment fiind controversată pe atunci. Cert este însă că el reia idei din capitolul concluziv al cărții, uneori şi fraze doar uşor modificate, şi scopul lui vădit e de a da publicului larg, care nu avea acces la studiul monografic, o idee despre personalitatea scriitorului, aşa cum o vedea criticul. Faptul că acest articol a putut figura la secțiunea *Revizuiri,* apoi la cea de *Figurine,* atunci cînd a fost publicat în volum, dovedeşte labilitatea acestor titulaturi în concepția destul de imprecisă a lui Lovinescu. Faptul că în ediția definitivă el nu mai apare nici într-una nici într-alia, ba chiar se vede eliminat complet, poate însemna că autorul lui s-a convins că nu se pretează acestor încadrări şi că substanța lui a fost absorbită în monografie.

„COCOŞUL NEGRU"

Apărut în două numere consecutive din *Flacăra,* anul II, nr. 20, 2 martie 1913, p. 157—158 şi anul II, nr. 21, 9 martie 1913, p. 166—167, de unde reproducem textul. Republicat în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 131—134, constituind capitolul al Il-lea din studiul *Victor Eftimiu.* In *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 66—74, se dă sub acelaşi titlu o versiune mai succintă, mult schimbată din punct de vedere stilistic. In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenistî, p. 63—76, textul e şi mai redus şi figurează ca un subcapitol, *Z. Cocoşul negru,* din capitolul IV.

Premiera „fanteziei dramatice" *Cocoşul negru* de Victor Eftimiu a avut loc la Teatrul Naţional din Bucureşti în seara zilei de 25 ianuarie/2 februarie 1913, după ce textul piesei fusese deja tipărit şi o anumită opinie critică avusese timp să se formeze. In ciuda distribuţiei valoroase (C. Nottara, Tony Bulandra, Agepsina Macry, Măria Filotti, Aurel Athanasescu, Elvira Popescu), succesul precedent cu *înşir'te, mărgărite* nu s-a repetat şi autorul a trebuit să se mulţumească doar cu un succes de stimă, mai mult pentru intenţiile sale de a da o mare dramă filozofică decît pentru realizarea efectivă, care totuşi a •constituit un spectacol neobişnuit, pe care Liviu Rebreanu, In cronica sa din *Rampa* (12 februarie 1913), îl consideră a-şi fi făcut „un loc în literatura noastră" (cf. I. Massoff, *Teatrul românesc,* V, 1974, p. 13).

Rezervele lui Lovinescu sînt destul de categorice şi se afirmă In consens cu opiniile celorlalţi critici, observînd caracterul hibrid al întregului, juxtapunerea de teme pe un fond lipsit de unitate, incapacitatea acţiunii de a sluji cu adevărat ideea, care nu ar fi deloc dramatică. Aceasta critică afirmată atît de răspicat arată capacitatea lui Lovinescu de a judeca diferenţiat şi fără menajamente producţiile celor mai buni prieteni ai săi. Spiritul său inconcesiv îl va face să se distanţeze tot mai mult de literatura lui Victor Eftimiu, pe care o salutase cu atîta entuziasm Ia începuturile ei şi asupra căreia va avea prilejul să revină şi mai sever Ia reprezentarea următoarei piese a dramaturgului, *Ringala. Se* poate observa şi în acest caz procedeul tipic criticii lovinesciene, pe care l-a aplicat cu consecvenţă pilduitoare, dar cu rezultate variabile, pînă la moarte : îngăduinţă

ba cliiar primire favorabilă făcută debutanţilor şi severitate crescută pe măsura afirmării operei lor, mergînd pînă la spiritul iconoclast arătat scriitorilor consacraţi şi mai ales „clasicilor".

„COCOŞUL NEGRU" DE VICTOR EFTIMIU

Apărut în *Convorbiri literare-* anul XLVII, nr. 3, martie 1913, p. 306—307, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Acest articol reprezintă, de fapt, nu o „cronică" la un spectacol, deoarece Lovinescu publicase deja una în acest sens si îşi avertizează cititorul ; e un fel de „adaos", prin care-şi verifică primele impresii şi, în liniile cele mai stricte, şi le confirmă.

Trebuie precizat acest lucru, deoarece m decursul activităţii sale publicistice din acest deceniu, cînd dobîndîse posibilităţi largi de publicare, Lovinescu va redacta de multe ori un text critic sau o cronică de spectacol în două variante sau chiar îşi va publica acelaşi text în două reviste.

CINCUANTENARUL ROMANULUI ROMÂNESC

Apărut în Flacăra, anul III, nr. 9, 4 decembrie 1913, p. 73—75. Republicat în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 70—83, de unde reproducem textul. în *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 33—45, articolul e reprodus într-o formă mai redusă şi cu unele modificări de ordin stilistic. In Critice, IV, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1928, p. 5—12, articolul figurează sub titlul *Cincuantenarul romanului român,* într-o versiune mai succintă, cu multe modificări de ordin stilistic. O versiune, cu unele mici modificări faţă de precedenta, este republicată în *Critice,* X, ed. I, 1929, p. 191—198, sub titlul Situaţia *„Ciocoilor vechi si noi" în literatura noastră,* constituind capitolul 2 din secţiunea *N. Filimon.*

Acest articol, prilejuit de semicentenarul apariţiei *Ciocoilor vechi şi noi* de N. Filimon, este, de fapt, un studiu Istoric al

romanului românesc în această perioadă, cu o privire specială asupra raporturilor genului respectiv cu situaţia societăţii contemporane şi cu cerinţele ei. In ciuda faptului că L<ovinescu urmează în mai toate articolele sale ideea de prioritate a esteticului, de data aceasta aprecierea artistică rămîne pe planul secund- Recunoscînd *Ciocoilor...* un mare rol istoric, el face şi unele aprecieri valorice, circumscrise problemei care-1 preocupa şi care poate fi considerată mai mult una de sociologie a literaturii. In acest cadru se justifică existenţa romanului lui Filimon, ca un cap de serie şi ca o operă de observaţie realistă, avînd drept merit punerea în prim-plan a unui tip uman dinamic, lipsit de scrupule, ambiţios şi plin de energie, acţionînd în sensul adevăratei deveniri istorice. Este ceea ce-1 deosebeşte de eroul foarte recent plămădit, dar apărînd în felurite incarnări şi cîştigînd o mare suprafaţă, anume cel al neadaptatului, ai visătorului şi demisionarului, pe care-1 ilustrase literatura sămănătoristă, dar şi aceea a unui Vlahuţă, N. Petraşcu sau Brătescu-Voineşti.

Sub lumina acestei continue distanţări a criticului faţă de unele aspecte ale prozei de atunci, nu va mai apare chiar surprinzătoare validarea sub aspect artistic a tipului arivistului, eminent realizat în cartea lui Filimon, ba mai mult, recunoaşterea realităţii Iui istorice ; în ciuda sfîrşitului său nefericit, noul „ciocoi" este văzut de Lovinescu drept un tip reprezentativ pentru progresul general al societăţii. *Quo non ascendam ?* (Unde nu mă sui ?), deviza insolentă care împodobea (alături de imaginea unei veveriţe) armele celebrului Fouquet, financiarul şi omul de încredere al Iui Mazarin şi care, ca şi Dinu Păturică, după ce a dobîndit o avere fabuloasă, şi-a sfîrşit zilele în închisoare, printr-un act de justiţie al regelui Ludovic al XlV-lea, e citată de două ori în cuprinsul articolului, pentru a ilustra psihologia temerară şi dinamică a tipului de arivist, pe care, criticul îl consideră caracteristic pentru societatea românească; în desfăşurarea ei din ultimele decenii. Este vorba nu de recunoaşterea, cu accente de reprobare, a unei fatalităţi istorice, ci de înţelegerea şi de acceptarea unui adevăr asupra noii societăţi burgheze, cu consecutivul regret că romancierii de mai tîrziu nu l-au admis ca atare. Pentru prima oară astfel, purtătorul principiului formativ al noii societăţi româneşti este indicat de Lovinescu drept unul esenţial, rezultînd din observarea realităţii aşa cum era ea, şi căruia criticul îi conferea, desigur cu exagerare, dar simptomatic pentru vederile sale, titlul de „erou naţional".

In sfîrşit, vechea nemulţumire a criticului din *Criza actuală a literaturii noastre* (1911) şi anume, lipsa de concordanţă între nevoile societăţii româneşti şi expresia artistică impregnată de accente lirice, de paseism şi romantism retardatar, îşi găseşte din nou expresia în articolul despre roman, oferind şî o Indicaţie în spirit realist a căilor pe care scriitorii noştri ar trebui să meargă. *Cincuantenarul romanului românesc* închide o mtreagă problematică socială şi istorică, judecată sau măcar ilustrată prin operele de imaginaţie, mergînd pînă la o declaraţie deschisă în favoarea procesului revoluţionar burghez, al cărui istoric Lovinescu îl va face un deceniu mai tîrziu în *Istoria civilizaţiei române moderne.*

Semnalînd importanţa articolului lui Lovinescu în istoria dezbaterilor asupra posibilităţii romanului în literatura noastră şi reţinând ca un adevăr că „Romanul românesc modern porneşte în primul rînd de aici" (de la *Ciocoii...),* Eugen Simion aduce o obiecţie interesantă şi pe deplin îndreptăţită enunţurilor cu privire la raporturile dintre personaj şi istorie: „E greu însă de dovedit că romanul, în genere, biruie esteticeşte numai în măsura în care alege ca obiect energiile morale triumfătoare. Sînt exemple la îndemîna oricui care contrazic orice idee de discriminare în acest cîmp. Sufletele elegiace pot deveni personaje de roman, ca oricare altele: nu obiectul interesează aici, ci atitudinea faţă de el. învins sau biruitor, victimă a istoriei sau forţă a ei, individul privit în condiţia lui de existenţă e eroul posibil al unui mare roman social. «Indiferenţa» epică, obiectivitatea sînt, în primul rînd, atribute ale creatorului şi nu ale... obiectului prozei" (p. 480). ŞI Eugen Simion explică şi justifică întrucîtva poziţia lui Lovinescu, raportînd-o la epoca în care şi-a scris studiul: „La 1913 predomină literatura lirică şi fantezistă, romanul face, cu precădere, monografia sufletului duios. E, în acest caz, justificată, pînă la un punct, opinia criticului, căci — «oricîte merite ar avea, deci, o astfel de literatură, lirică şi personală, ea nu e nici în tradiţia, nici în formula adevăratului roman»" *(E. Lovinescu — scepticul mintuit,* 1971, p. 480—481).

In sfîrşit, considerăm că articolul lui Lovinescu constituie dacă nu o replică măcar indirectă la teoria maioresciană asupra

eroului de roman (schițată în *Literatura română și străinătatea),* în tot cazul, afirmarea unei poziții categoric opuse, susținută cu un exemplu istoric.

ZECE ANI DE CRITICA

Apărut în *Flacăra,* anul III, nr. 23, 22 martie 1914, p. 185—187 ; reprodus în *Critice,* IU, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 229—235, de unde reproducem textul.

Acest articol, de importanță capitală pentru fixarea ideilor despre critică ale „tînărului" Lovinescu, corespunde doar în parte titlului atît de general pe care autorul şi l-a ales : este nu un bilanț al activității sale, în care s-ar fi putut vedea enumerate lucrările publicate, necazurile şi succesele unei cariere incipiente dar totuşi frămîntate, ci mai curînd un „popas" asupra imaginii şi ideilor despre critică cu care pornise la drum pentru a *l&* constata eventualele schimbări, confirmări sau nuanțări. Articolul trebuie pus deci în legătură cu toate profesiunile de credința' anterioare dar şi cu ceea ce el va publica mai apoi; îndeosebi^ cu *Douăzeci de ani de critică* (prefață la *Critice* VIII, ed. I, 1923),' în care, ceva mai succint, textul este, practic vorbind, reluat şi-, întărit, adăugîndu-i-se un paragraf final în acelaşi sens, dar şi cu *După treizeci de ani de critică* (*Adevărul,* anul 49, nr. 15932,'. 24 decembrie 1935) şi, în sfîrşit, cu *Cariera mea de critic, conA* ferința radiofonică pe care o va ține cu un an înainte de a muri,^ la 3 februarie 1942, şi pe care o va publica in volumul omagial^ *E. Lovinescu* (Ed. Vremea, 1942, p. 205—218).

Interesant este că în acest articol de mărturisiri atît de des-'J chise, de genul celor pe care îndeobşte teoreticienii sau ideologii^ nu sînt dispuşi să le facă, Lovinescu înregistrează cu deosebire* *schimbările* pe care timpul le-a adus în concepția sa, deşi atitudinea lui fundamentală şi felul de a înțelege disciplina nu modificaseră în esență. E un articol de *revizuire* şi, dacă cele] două cuvinte nu s-ar confunda în bună măsură pentru el, l-ai__ numi şi de *autorevizuire,* ilustrlnd în acelaşi timp concepția dl^ namică despre instrumentele sale de lucru. Cea mai importani dintre aceste schimbări este că în critică problema talentul! cedează în fața celei a adevărului. Observînd aceasta, şi referi

du-se la punctul de vedere lovinescian anterior. Florin Mihăilescu notează :

„Postularea unui adevăr în critică e deci incontestabilă, numai calitatea lui e îndoielnică. Neputînd fi obiectivă, critica devine un gen literar. Jiu adevărul, ci talentul triumfă. Ariei renunța la palatul de cleştar în brațele moi ale lui Poesis. Aceasta nu e însă o servitute a criticii, ci însuşi titlul ei de glorie cel mai înalt. [...] Iată Insă că, făcîndu-şi bilanțul, criticul nu se mai arată satisfăcut de această concluzie [...] Şi acuzînd subiectivismul imperialist inerent tinereții, Lovinescu îşi rezumă credința de pînă acum în regimul artistic al criticii. Chiar dacă ar fi sigură, o critică ştiințifică i s-ar fi părut «tristă*, înlăturînd tocmai fantezia şi patima «zămislitoare de frumos*. [...]

Dar iată că fericirea de altădată devine acum cea mai cruntă nefericire, [...] Cum critica nu e totuşi o ştiință, din blestemul neputinței de a fi obiectivă, adevărul ei trebuie să se întemeieze pe altceva decît pe nişte principii sau canoane estetice neschimbate, şi anume pe însăşi personalitatea criticului, mai exact pe gustul şi moralitatea lui. [...]

Sacrificiul frumosului în favoarea adevărului nu înseamnă pentru Lovinescu renunțarea la impresionism [dar] neputîndu-şi funda, prin urmare, autoritatea pe o obiectivitate am zice epistemologică, întrucât nu lucrează cu certitudini de natură ştiințifică, critica trebuie să-şi caute autoritatea în domeniul etic, singura garanție a adevărurilor sale constituind-o cinstea profesională şi obiectivitatea morală, adică impersonalitatea.

Impresionismul înțeles ca tehnică de simplificare şi potențare a efectului e menținut deoarece e necesar. Lipsind adevărul ştiințific, impresia trebuie întărită prin toate resursele artei ce sensibilizează ideile*" (*Bilanțuri nemulțumite;* la capitolul *Drama lui Ariei,* în E. *Lovinescu şi antinomiile criticii,* 1972, p. 76—78).

Ca întotdeauna Insă în decursul activității sale, atunci cînd avem de a face cu o declarație de principii sau cu o profesiune de credință, trebuie să luăm conținutul ideatic în raport cu activitatea sa pragmatică pentru a-i verifica realitatea de fond sau efectul. Zece *ani de* critică pare a fi o schimbare de atitudine, trecerea pe alt plan decît acela în care se afirmase, ba chiar se „consacrase", în sensul bun sau rău al termenului, pînă

atunci. Nouă ni se pare că articolul reprezintă doar un înapoi față de declarațiile peremptorii şi imprudente de mai îna~$ inte, în care de altminteri se întrepătrund şi multe din tezelț afirmate în articolul de bilanț. Accentele însă încep să fl distribuite altfel, cu mai multă tărie asupra „onestității", „gustu-ij lui" şi responsabilității față de sine. Totuşi ce l-a determinat Lovinescu să ajungă la astfel de constatări, oarecum limitative,.! condiționînd practicarea disciplinei ? Desigur că după zece ani âe^ publicistică putea face nu numai nişte constatări de ordin retic pe care i le impunea experiența publicării seriei dej critice extrem de diverse, ci şi unele de ordin practic dintre cele| mai neplăcute. După ce în decurs de un deceniu făcuse să apară] cărți şi articole diverse, teze ştiințifice şi eseuri, piese de tea-| tru şi cronici dramatice sau literare, fusese răsplătit în covârşi-toarea majoritate a cazurilor doar cu insulte, cu ironii şi răs-tălmăciri. (Este sigur că, în textul său, prin „sâmănătorii del ură" E. Lovinescu l-a avut în vedere pe N. Iorga.) Din practicați sa publicistică E. Lovinescu putuse observa nu numai că er unul dintre cei mai „atacați" scriitori români, dar şi că ori«?| scrib fără nume, sau mascat sub un pseudonim, putea să scri<| orice, fără nici o răspundere, mizgălind hîrtia. Ia adăpostul ut publicații uneori prestigioase sau măcar al unei rubrici. Oricui neavenit putea invoca „talentul" şi dreptul la opinie, fără nic o reținere de ordin moral. In decursul perioadei al cărei bil era în măsură să-1 facă, E. Lovinescu nu recoltase decît (inițiat oarecare rînduri binevoitoare şi amuzate din partea lui G. Ibră-J ileanu şi o simplă cronică cu adevărat adecvată la *Criticele* saleîj semnată de G. Bogdan-Duică. Or, aceştia doi se recomandau prifljjf orice, dar nu prin „talentul" literar şi prin calitatea estetică car» criticul le promovase cu precădere in primul sau decenii de activitate şi încercase să le ilustreze prin variatele se preocupări artistice. Schimbarea de accent pe un fond ideatij imuabil (neîncrederea în caracterul scientist al criticii, reafirj marea impresionismului, definit încă o dată în termeni discut bili dar identici cu cei din *Impresionismul în criticS,* 1909, prk ritatea acordată gustului) se produce ca o experiență dintre cel mai amare pe care o poate înregistra istoria unei cariere pe care criticul se. gîndea s-o înfrunte şi de acum înainte cu ae Iaşi curaj.

UN CUVINT

Apărut în *Comedia,* anul I, nr. 1, 15 aprilie 1914, p. 1, de unde reproducem textul.

Acest scurt articol reprezintă unicul text lovinescian publicat în *Comedia,* un ziar care a apărut sub conducerea lui Dem. I'heodorescu la Bucureşti între 15 şi 23 aprilie 1914. Ziarul se înfățişa ca un concurent al *Rampei,* avînd acelaşi profil (în subtitlu se putea citi: *Literatură. Teatru. Muzică. Artă. Sport. Mode. Umor),* dar, după cîte se vede, nu s-a putut menține..

Cuvîntul lui Lovinescu este în mod vădit nu o colaborare, ci unul de sfaturi, rostit de cineva din afara redacției, şi priveşte problemele de etică scriitoricească ce-1 preocupau pe critic in acel moment şi pe care le generalizează la ansamblul publicisticii româneşti.

Aluzia la „Ziaristul ce a publicat cîteva rînduri dintr-o scrisoare privată [şil a fost culcat la pămînt de un glonț" se referă la o afacere scandaloasă petrecută cu cîteva luni mai înainte în Franța, anume, doamna Caillaux, soția ministrului de justiție al Franței, îl împuşcase pe ziaristul Gaston Calmette, directorul ziarului *Le Siecte,* care publicase, cu scopul de a-i şantaja soțul, nişte scrisori de pe vremea cînd ea ii fusese amantă. Curtea cu juri o achitase pe inculpată.

OCTAVIAN GOGA

Apărut sub titlul *Dl. Octavian Goga* (I) şi *Dl. Octavian G»ga („Dl. notar")* în două numere consecutive din *Noua revistă română,* t. XV, nr. 20, 20 aprilie 1914, p. 298—301, la rubrica „Actuale" şi t. XV, nr. 21, 27 aprilie 1914, p. 313—318, la rubrica „Actuale". Sub titlul *Octavian Goga,* cele două articole, care au fost, de fapt, de la început concepute ca două capitole dintr-un studiu omogen, sînt reunite într-unui singur în *Critice,* III. ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 37—52 (partea I) şi p. 53—69 (partea II), de unde reproducem textul.

In *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 3—32, cele două articole figurează tot ca două capitole ale unui singur studiu in-

titulat *Octavian Goga* şi reprezentînd o versiune mai succintă, modificată din punct de vedere stilistic.

în *Critice,* I, *Istoria mişcării „Sămănătorulut",* ed. definitivă, Ed. Aneora-Benvenisti, 1925, articolul despre *Din umbra zidurilor* figurează drept capitolul III, i. *Octavian Goga, poet al „dezrădăcinării" şi al nevrozei contemporane. 2. Talentele mari sleiesc genurile în care se produc. 3. Cum Eminescu a înghițit origina-^ litatea lui Goga.* Articolul despre *Domnul notar* figurează drept capitolul IV, *1. Octavian Goga, dramaturg: Somnul notar". 2. Simplismul psihologiei renegatului. 3. Influența lui Caragiale.* Ambele articole sînt datate *1913,* ceea ce nu poate fi decît greşit, cel puțin pentru partea referitoare la *Domnul notar.*

Prima parte a studiului se ocupă de ultimul volum al lui Goga, *Din umbra zidurilor,* apărut în 1913 şi reprezentînd o oa-j recare schimbare în tematică, el fiind rodul petrecerii poetului (care, de altminteri, a voiajat foarte mult în străinătate în perioada tinereții) departe de locurile natale. Aprecierile lui Lovi-^ nescu sînt extrem de defavorabile, sînt cele mai severe pe care^ lirica lui Goga i le inspirase pînă atunci, marcînd curba coborî-^ toare a talentului poetului. Dacă în această privință verdictul criticului este exact şi a fost confirmat de posteritate, nu acelaşLj lucru s-ar putea afirma despre explicația pe care o încearcă re-^ feritor la acest eşec: e discutabil că autorul noului volum şi-ar,; fi pierdut originalitatea încercind să trateze teme străine de* el şi lăsîndu-se contaminat de nevroza contemporană. In rea-* îitate, *Din umbra zidurilor* ilustrează o fațetă tot atît de personală, a tipului de poet sămănătorist care era Goga şi pe care o anti-| cipase în oarecare măsură St. O. Iosif : ideea dezrădăcinării melancolia sau regretul după paradisul locurilor natale reprezintă^ doar o variantă In tematica liricii lui Goga, perfect aderentă ceea ce scrisese înainte. Observațiile lui Lovinescu referitor li influența Iui Eminescu în acest volum surprind un mare, dc regretabil, adevăr, dovedind însă doar un lucru: imposibilitat lui Goga de a se reînnoi.

Cît priveşte articolul despre *Domnul notar,* el a fost prilejt de premiera la Teatrul Național din Bucureşti a dramei cu ac nume, care a avut loc în seara zilei de 16 februarie 1914, Romald Bulfinsky în rolul titular, cu Iancu Petrescu (N. Bora lancu Brezeanu (Mitruț), Ana Luca, Măria Ciucurescu, G. Ciprian, Al. Mihalescu, Zaharia Bârsan etc. în alte roluri. Sf

colul a constituit un adevărat triumf, dind loc unei manifestări de entuziasm din partea publicului, desigur datorită problematicii piesei, inspirată din realitățile cele mai fierbinți ale societății româneşti din Ardealul aflat pe atunci sub dominație străină. La acestea se adăuga şi experiența amară a autorului însuşi, care candidase in 1910 la un loc de deputat în circumscripția Chişinău (Arad) şi care îşi concepuse drama în atmosfera de confuzie pe care o provocaseră tratativele cîtorva politicieni cu contele Tisza pentru a-şi asigura o „participare" în parlamentul de la Budapesta. In sfîrşit, nu trebuie uitat că reprezentarea la Bucureşti a dramei sale i-a adus autorului condamnarea la închisoare în contumacie din partea autorităților ungureşti, deşi acțiunea imaginată de el nu are cîtuşi de puțin un caracter sedițios, iar reprezentanți ai autorităților aproape nici nu apar pe scenă.

Domnul notar, în ciuda unei reale reuşite în ceea ce priveşte redarea unei atmosfere specifice şi zugrăvirea unor tipuri secundare, păcătuieşte grav prin îngroşarea excesivă a trăsăturilor de caracter ale eroului titular, notarul Traian Văieanu, care devine astfel un soi de monstru destul de, neverosimil, încărcat cu prea multe păcate, ceea ce deplasează problematica politică şi socială a dramei spre un „caz" prea particular, aproape patologic. Cu tot succesul excepțional de la premieră, care a dat multora impresia că trăiesc un eveniment major în istoria teatrului românesc, drama lui Goga nu s-a putut menține în repertoriu şi nu a mai fost reluată pe prima scenă a țării, confirmînd diagnosticul exact pus de Lovinescu la prima ei reprezentație.

Cele două articole ale criticului, marcînd deopotrivă nişte momente nefericite în cariera lui Goga, dar şi depărtarea lui Lovinescu de opera unui poet pe care-1 urmărise de la începuturile sale cu cel mai mare şi diferențiat interes, au fost semnalate de *Viața românească* într-o notiță anonimă de Ia rubrica „Revista revistelor" şi unde autorul, după ce pomeneşte vag de existența *Noii reviste române,* regretînd continua ei apariție, de parcă ar fi fost o calamitate ce trebuia combătută, scrie :

„Apare, apare necontenit, cu frenezie, cu convingere, cu entuziasm, roşie şi lătăreață!

în numărul al nu ştiu cîtelea, d-1 Lovinescu dăscăleşte pe d. Goga că şi-a pierdut personalitatea.

Ne aducem aminte că d. Lovinescu a încercat nu de multă vreme să distrugă şi pe Caragiale. D-1 Lovinescu are o singură admirație mare şi constantă: poetul Victor Eftimiu.

Asta e marota d-sale.

Cum publică d. Eftimiu ceva, d. Lovinescu e gata cu articolul de laudă, destinat celui mai răsplndit cotidian. Azi îl compară cu Goethe,.mîne cu Moliere ş.a.m.d.

A publicat d. Eftimiu un articol în care face reproşuri sentimentale d-lui Goga, cu care *îşi împarte succesele» ? Tronc şl d. Lovinescu cu un articol în care dovedeşte că d. Goga e un fleac !

Strîmbă d. Eftimiu din nas ? Strîmbă şi d. Lovinescu.

In vremurile noastre de dezbinări şi rivalităţi acute, această tovărăşie care nu se dezminte deloc ne înduioşează. E reconfortant să vezi doi amici asaltînd ani întregi, cot la cot şi umăr la umăr, indiferenţa contemporanilor...

Căci de posteritate puţin le pasă*

Articolul a apărut în *Viaţa româneasca,* anul IX, nr. 4/5, aprilie/mai 1914, p. 236—237, şi pare a fi fost scris de Topîrceanu mai curînd decît de G. Ibrăileanu, deşi aluzia la articolul lovînescian despre Caragiale reprezintă o trimitere la o chestiune care suscitase replica în aceeaşi revistă a celui din urmă : nu ni se pare a găsi expresii proprii scrisului lui Ibrăileanu în notiţa anonimă, care rămîne totuşi tipică pentru felul în care revista *Viaţa românească,* prin glasul unui redactor sau al altuia, ţinea să învenineze raporturile dintre Lovinescu şi vreun posibil adversar al acestuia ; In timp ce revista ieşeană aproape că ignorase opera tui Goga (Ibrăileanu ocupîndu-se de el abia în 1912), ea se considera In drept să ia atitudine faţă de un presupus denigrator al acesteia, care scrisese totuşi serii întregi de articole despre poetul ardelean, încă de la debuturile sale publicistice,;; şi dăduse cele mai juste verdicte asupra lui.

M. CODREANU

Apărut, sub titlul *Poetul M. Codreanu,* în *Noua revist română,* anul XVI, nr. 3, 8 iunie 1914, p. 37—39. Republicat Critice, III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, de unde reproducem textufcf

Articolul lui Lovinescu despre volumul Statui al lui M. C< dreanu este probabil cel mai important studiu pe care l-a si citat această culegere de sonete, cea mai caracteristică din

riera poetului. El nu era un debutant; alte două volume, *Diafane* (1901) şi *Din cînd in cînd* (1903?), nu-i reţinuseră însă atenţia pînă atunci criticului şi de altminteri nici nu se impuseseră criticii contemporane. *Statui,* împreună cu o serie de traduceri din Edmond Rostand sau Jean Richepin îl vor consacra, pentru ca aceste realizări şi situaţia sa de profesor la Conservatorul din Iaşi şi director al Teatrului Naţional de acolo să-1 facă să ajungă mult mai tîrziu, cînd practic vorbind abandonase literatura, la Premiul Naţional de literatură şi la o reputaţie mai presus cu mult de realizările artistice efective.

Volumul *Statui* este ce mai valoros al poetului, care nu va mai evolua în mod pozitiv după acest succes; în limitele restrînse ale comentariilor de care s-a bucurat la data apariţiei sau mai tîrziu (G. Călinescu ajunge să-i nege orice valoare), articolul lui Lovinescu este pe departe cel mai important şi mai favorabil, atestând în acelaşi timp lipsa de orice reţinere sectară a autorului său faţă de un literat atît de ataşat cercului *Vieţii româneşti.*

EM. GÂRLEANU

ApărUt în *Noua revistă română,* tom. XVI, nr. 9, 14 septembrie 1914, p. 132—133, la rubrica „Literatură", sub titlul Emil *Gârleanu.* Republicat în *Critice,* III, ed. I, Editura Flacăra, 1915, p. 172—178, de unde reproducem textul, care este completat cu cîteva pagini, de la paragraful marcat cu o steluţă: „Acum, cîteva cuvinte despre cele din urmă lucrări ale lui Gârleanu: *Nucul lui OdobaQ* şi *Din lumea celor care nu cuvtntă...* In această nouă formă, articolul se constituie drept capitolul II, *Em. Gârleanu,* dintr-un grupaj intitulat *Trei prieteni morţi.*

O versiune a acestui din urmă text, modificată din punct de vedere stilistic, în *Critice,* III, 1920, ed. II, Editura Alcalay, 1920, p. 101—110, constituind capitolul II, *Emil Gârleanu,* din acelaşi grupaj, intitulat acum *Triptic.*

In *Critice,* I, *Istoria mişcării „Sămăn&torului",* ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 64—68, figurează o versiune mai succintă, modificată din punct de vedere stilistic şi Intitulată 5. *La moartea lui Gârleanu* şi datată (greşit) *1913,* constitu-

ind capitolul r, *Em. Gârleanu,* din secțiunea II, *Proza şi critica sămănătoristă.*

Articolul acesta, care este alcătuit din necrologul scris la moartea lui Emil Gârleanu (survenită la 2 iulie 1914) şi dintr-un adaos în care criticul ia In considerație ultimele volume ale prozatorului, constituie întrucîtva „ultimul cuvînt" al lui Lovinescu în ceea ce priveşte personalitatea şi opera celui in cauză, deoarece toate revenirile ulterioare din *Istoria literaturii române contemporane* şi din *Memorii* se alcătuiesc din judecăți şi observații lăsate pe hirtie cu mult înainte. Se poate deduce din ele că Lovinescu s-a aliat In bune raporturi cu Gârleanu, încă de Ia început, fără insă a face prea mult caz de talentul celui pe care îl avea în vedere în 1906, atunci cînd proiecta apariția revistei *Epoca* literară, dar de care se poate să se fi apropiat mai ales în faza cînd amîndoi figurau printre redactorii *Convorbirilor* dragomiresciene (devenite mai apoi *Convorbiri critice) şi* unde prozatorul a fost efectiv personajul secund al revistei, un fel de secretar de redacție, chiar şi atunci cînd nu a purtat acest titlu.

Lovinescu îl evocă în termeni destul de calzi pe cel pie care-1 numeşte „prieten"; judecățile despre operă sînt destul de diferențiate şi, în genere, mai binevoitoare pe măsura ce prozatorul dădea Ia iveală volumele sale mai caracteristice, culminind cu *Nucul lui Odobac.* In nici un caz nu rezultă din raporturile lui Lovinescu cu omul Gârleanu şi cu opera acestuia că atitudinea sa ar fi fost determinată sau măcar influențată în vreun fel de directorul *Convorbirilor,* Mihail Dragomirescu, aşa cum afirma G. Ibrăileanu. Avînd în vedere şi textele de față, se poate spune că toate speculațiile răuvoitoare ale redactorului *Vieții româneşti* (care, de cîte ori voia să-1 ridiculizeze \ pe Lovinescu, ÎI definea drept susținătorul lui Gârleanu) se *do*-\ vedesc în afara adevărului (v. în actuala ediție: Opere, IV, 1986v p. 440—443 şi 501).

„CRONICI LITERARE" DE ION TRIVALE

Apărut în *Noua revistă română,* t XVI, nr. 14/15, 9/16 nc iembrie 1914, p. 20, la rubrica „Cronica literară", de unde repr

ducem textul. Articolul a fost republicat sub titlul *Ion Trivale* în *Sburătorul literar,* anul I, nr. 8, 5 noiembrie 1921, p. 195—196.

Este o cronică scrisă la apariția volumului lui Ion Trivale, *Cronici literare,* un critic neutral sau chiar binevoitor, af'at deci într-o situație excepțională printre confrații de atunci ai lui Lovinescu. Este de remarcat că, deşi se văzuse atacat de majoritatea criticilor care dispuneau de posibilități de publicare, Lovinescu nu s-a folosit de ocazia pe care i-o oferea apariția cîte unei cărți a acestora pentru a Ie replica în acelaşi stil sau măcar de a-şi marca dezacordul cu ei. De data aceasta a făcut-o, poate gîndindu-se că situația de bunăvoință reciprocă între el şi Trivale îngăduia o cit mai obiectivă judecare a manifestărilor tînărului critic.

Apărută în revista în care însuşi autorul volumului era un fel de cronicar titularizat, recenzia lui Lovinescu poate fi considerată una dintre cele mai favorabile pe care *Cronicile literare* ale lui Trivale le-au inspirat şi trebuie judecată ca atare, raportind-o la climatul de ostilitate exagerată pe care criticii de atunci îl întrețineau intre ei. Autorul a republicat articolul în mod destul de curios în revista sa proprie, după război, Ia atîția ani de la concepere, poate doar ca un omagiu adus celui căzut pe cîmpul de luptă chiar în primele săptămlni de la începerea luptelor. Ulterior, în revenirile sale din cele două versiuni ale *Istoriei literaturii române contemporane,* judecățile sînt mult mai severe şî criticul reduce Ia aproape nimic activitatea Iui Ion Trivale, căruia îi neagă „sensibilitatea estetică", punlndiM In succesiunea puțin glorioasă a lui M. Dragomirescu, a neaderenților Ia specificul poeziei moderne, simboliste şi post-simboliste.

D. ANGHEL

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 5/6, 22 noiembrie 1914, p. 28—29, la rubrica „Figuri dispărute". In Cultura romanilor, anul I, nr. 3, martie 1915, p. 155—159, se dă, sub acelaşi titlu, •o variantă cu unele modificări de ordin stilistic şi avînd altă introducere. Toată partea de la început a textului din Flacăra,' pînă la ^Nefiind încă momentul unei judecăți reci şi amănunțite — voi însemna cîteva notițe..." a fost înlocuit cu: „Nu mă

gîndesc să sap pe piatra lui funerară. Dalta mi-ar cădea din mînă. A trecut printre umbre prea de curînd. Versurile lui Virgiliu :

Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes

sunt pururi adevărate. Durerea împiedică braţul lui Dedal de a sculpta în aOr faptele Iui Icar. Am putea doar plînge pe mormîntul lui. Şi întreaga literatură română a făcut-o în clipa durerii. O coardă a plesnit din simţirea noastră, o coardă care nu seamănă cu alta. Numai la gîndul acesta înţelegem cît de mare e pierderea unui artist. O notă, care a vibrat cald, nu va mai vibra. Nouă, alţii ne vor lua locul, oglindind în acelaşi chip icoanele lumei acesteia. Un artist adevărat are însă un fel original de-a simţi; în prisma lui lucrurile se râsfrîng altfel. Cînd dispare, se duce cu dînsul o armonie sufletească pe care nu o vom mai auzi. Se rupe o strună, peste care nu *se* va mai juca mîna dibace a meşterului.

Fiindcă nu e nici vremea unui strigăt de durere, nici a unei judecăţi reci şi amănunţite, aş dori să însemn aici..."

Varianta din *Flacăra* a fost publicată în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 184—193, unde constituie capitolul III dintr-un grupaj Intitulat *Trei prieteni morţi* şi de unde reproducem textul. In *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 111—117, este, republicat, cu unele schimbări de ordin stilistic, şi constituie capitolul III din acelaşi grupaj, intitulat de data aceasta *Triptic,* In *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 60—64, se publică o versiune simplificată şi modificată din punct de vedere stilistic, datată *1915* (deşi ea are la bază nu textul din *Cultura românilor,* ci cel din Fineam, apărut în 1914), sub titlul 5. Ultima activitate a *lui D. Anghel şi moartea lui,* constituind subcapitolul final din V7JI. *D. Anghel.*

Acest articol cu caracter de necrolog, scris la câteva zile după *t* încetarea din viaţă a lui D. Anghel (survenită la 13 noiembrie 1914), este un model al atitudinii critice diferenţiate pe care şi-a ^ păstrat-o Lovinescu faţă de un scriitor dispărut de care l-a legat S o prietenie destul de strînsă, in tot cazul foarte sinceră. Rindurile y de evocare a acestei situaţii pot apărea chiar patetice, în ambele? variante ale textului apărut în presă ; sînt, în tot cazul, neaşteptate sub pana criticului, atît în ceea ce priveşte tonul, cît şi sentimentele ce se divulgă. Şi totuşi, chiar în cuprinsul aceluiaşi articol, criticul găseşte cuvenit să vorbească despre ceea ce el considera a fi partea cea mai contestabilă a operei lui Anghel şi care, in mod semnificativ, nu făcuse vreodată obiectul analizei sale. Cu toată bunăvoinţa, cerută de trista împrejurare, cl o judecă sever, recunoseîndu-i calităţi de ordin artistic, dar exprimînd categorice rezerve faţă de genul însuşi al poemului în proză. Este pentru a doua oară după respingerea „epopeii" lui Al. Macedonski, *Le Calvaire de* /eu (în actuala ediţie de *Opere :* I, 1982, p. 384—385), că Lovinescu se rosteşte defavorabil despre genul hibrid al prozei lirice şi fixează nişte coordonate pe care gîndirea sa estetică se va desfăşura în continuare, nedezminţit, pînă la moarte : ideea separării drastice a genurilor, caracterul divergent al evoluţiei prozei şi poeziei.

E de semnalat că Lovinescu observă proliferarea genului, în acel moment istoric, graţie exemplului lui D. Anghel; chiar dacă imitatorii săi în generaţia mai tînăra nu vor fi fost chiar „sute", este evident pentru istoricul literar că de la el obîrşesc o sumă de alte iniţiative (Adrian ManiU, T. Arghezi, Ion Vinea, Al. T. Stamatiad), care vor afla în judecata altor critici aprecieri diferite, acţiunea lui Anghel fiind considerată pozitivă. <AstfeI, G. Călinescu afirmă despre proza acestuia că „este excepţională şi revoluţionară. Fără ea nu s-ar putea înţelege proza de mai tîrziu a lui Tudor Arghezii..." *Istoria literaturii române,* 1941, p. 611.)

Asupra acestei părţi a activităţii lui D. Anghel, Lovinescu va avea ocazia să revină In *Istoria* literaturii *române contemporane,* unde severitatea judecăţii asupra genului incriminat se repetă, ba poate chiar se accentuează, în ediţia prescurtată a cărţii din 1937 susţinîndu-se caracterul de-a dreptul „reacţionar" al iniţiativelor novatoare ale poetului, care ar merge în contrasens cu „legile interne" ale genului epic.

In sfîrşit, în *Memorii,* I, la capitolul *XXL Ambianţa literară a epocii. D. Anghel* (p. 197—204), criticul revine cu o serie de informaţii asupra vicisitudinilor poetului din ultimii săi ani de viaţă; tonul este mult mai detaşat, iar împrejurările „scanda-

loase" sînt evocate destul de crud, în tot cazul într-o coloratură aproape umoristică, nu lipsită de unele indiscreții ce i-au fost imputate.

TEATRUL NAȚIONAL :

„ANDREI BRANIŞTE", EPISOD DRAMATIC IN 3 ACTE DE MARIN SIMIONESCU-RIMNICEANU

Apărut in *Flacăra,* anul IV, nr. 7/8, 6 decembrie 1914, p. 47—48, la rubrica „Cronica literară", de unde reproducem textul. In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 154—157, e publicată o versiune mult mai succintă şi mult schimbată din punct de vedere stilistic, sub titlul: *Atitudinea superioară țt „genul genial" sau* Afarin Sfmiortâscu-Rîmnieeanu.

Drama lui Marin Simionescu-Rîmniceanu, *Andrei Branişte,* singura încercare de acest gen a autorului, s-a Jucat în premieră la Teatrul Național din Bucureşti în seara zilei de 21 noiembrie 1914, rolul titular fiind susținut de Constantin Nottara, iar celelalte de Elvira Popescu şi Ana Luca. Regia a fost încredințată lui C. Nottara şi lui T. Simionescu-Rîmniceanu, fratele autorului, care era şi subdirectorul instituției.

Piesa, deşi a fost un insucces • categoric, determinînd scoaterea ei aproape imediat de pe afiş, a lăsat unora impresia că ar fi căzut din cauza structurii ei prea complexe, inaccesibile publicului obişnuit. Aceasta datorită faptului că autorul se bu-J cura de reputația unui intelectual distins, o speranță a filozofiei^ şi gîndirii artistice româneşti, prin seria de articole şi eseuri:? adunate în 1913 sub titlul *Propilee artistice.* In această calitatea făcuse o întîmpinare destul de defavorabilă *Paşilor pe nisipul* lovinescieni (în ediția de față de *Opere,* I, p. 428— 430). De fapM în următoarele decenii, el nu va depăşi stadiul unor certe pro-| misiuni şi nu va izbuti să se impună prin gîndirea sau literatura! de imaginație ; va deveni însă unul dintre acei „culturali" o specie cu totul opusă modului de acțiune lovinescian, cea maț importantă funcție a lui Marin- Simionescu-Rîniniceami fiind coi>.j ducerea Editurii Cultura națională, la care a ajuns datorit prieteniei sale nedezmințite cu Vasile Pârvan. In schimb, numeli

eroului dramei sale va fi adoptat ca un pseudonim de un tînăr scriitor care s-a entuziasmat de piesa lui Marin Simionescu-Rîmniceanu şi a semnat la începuturile carierei sale Andrei Branişte, pentru ca, după trecerea vremii, să-1 combine cu adevăratul său nume, devenind notoriu în gazetăria interbelică ; Tudor Teodorescu-Branişte.

TEATRUL NAȚIONAL :

„NĂPASTA", DRAMA IN DOUA ACTE DE I. L. CARAGIALE

Apărut in *Flacăra,* anul IV, nr. 9/10, 20 decembrie 1914, p. (i2—64, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul. Articolul a fost republicat în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 28—36, într-o versiune în care s-a suprimat introducerea pînă la paragraful care începe cu: „*Năpasta* e singura operă a lui Caragiale pe care dramaturgul n-a scos-o din observație". Cele aproape două pagini au fost înlocuite cu: „Ne-a mai rămas *Năpasta* ce iese din unitatea armonică a teatrului iul Caragiale". Noua versiune constituie capitolul II dintr-un studiu intitulat *Caragiale* şi a fost reprodusă ca atare, dar cu unele modificări de ordin stilistic, şi in *Critice,* IV, *Revizuiri literare,* ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 31—39.

In *Critice,* VI, *Revizuiri,* ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1928, p. 31—35, studiul despre Năpasta figurează tot ca un capitol secund din studiul despre Caraoiole, dar într-o versiune mai succintă, mult schimbată din punct de vedere stilistic.

Cronica lui Lovinescu a fost prilejuită de reluarea dramei Năpasta de I. L. Caragiale la Teatrul Național din Bucureşti în cadrul stagiunii 1913—1914 şi avînd drept protagonişti pe lancu Petrescu (Dragomir), Iancu Brezeanu (Ion), Olimpia Bârsan (Anca), o ocazie de a verifica rezistența piesei care beneficia de prima reprezentație după încetarea din viață a autorului ei. In ciuda marii creații a lui Iancu Brezeanu în rolul lui Ion (revelat încă de la reprezentarea piesei în 1906, tot In regia lui Paul Gusty) şi In genere a ținutei superioare a spectacolului, care a constituit un reper în fixarea unui stil interpretativ, piesa a fost întîmpinată cu aceleaşi rezerve atît din partea publicului

cit şi a criticii de specialitate. Articolul lui Lovinescu exprimă şi de data aceasta, într-o formă categorică şi concentrată, obiecţii ce se mai aduseseră dramei lui Caragiale, iar opinia lui se situează pe o linie medie In judecata valorică, de la aceea a admiratorilor piesei (C. Dobrogeanu-Gherea) la cei care aveau să-i nege orice valoare (Duiliu Zamfirescu, P. Zarifopol). Ea se va vedea parţial admisă de Şerban Cioculescu în studiul său, *Detractorii lui Caragiale,* 1935, de unde cităm: „E. Lovinescu are însă meritul netăgăduit de a fi arătat scăderile *Năpastei,* în care scriitorul nu a mai pornit de Ia observaţie, ci de la o problemă morală. Spre deosebire de tipurile existente in comediile caragialiene, eroii din *Năpasta sini* fantomatici şi nu rezistă analizei. Iu *Năpasta,* Dragomir nu este realizat, iar -Anca e lipsită de realitate sufletească...», ea «este deci şi In afară de natură şi în afară de teatru». După ce a demontat mecanismul piesei, dovedind slăbiciunea ei, după ce a recunoscut sumar «frumuseţi literare», E. Lovinescu încheie spunînd că *ln-txeaga piesă e luată din lumea ţărănească pe care Caragiale n-a cunoscut-o îndeajuns*. Observaţia *e* dreaptă, dar se cuvenea' adîncită. In completarea izbutitei critici negative. E. Lovinescu a epuizat critica psihologică a dramei, fără să se oprească suficient asupra unui alt punct vulnerabil al ei" (*Aspecte literare contemporane,* 1972, p. 531).

Printre cei care consideră că, dimpotrivă, Lovinescu a greşit fundamental In aprecierile lui la adresa *Năpastei* şi, în genere, a fost inexplicabil şi inadmisibil de nedrept cu opera lui I. L. Caragiale, se numără, în zilele noastre, Eugen Simion, care în monografia sa *E. Lovinescu — scepticul mîntuit,* 1971, crede că in întîlnirea criticului cu această dramă ar fi vorba de una din acele erori inevitabile în cariera oricărui critic: „Cit priveste *Năpasta,* de altă factură decît restul literaturii lui Caragiale, Lovinescu se menţine, tot aşa, într-o atitudine de rezervă, de data aceasta faţă de postulatul psihologic al piesei — «fără aderenţe cu realitatea- (71). Recunoaşte şi aici valoarea plastică, vie, reală a observaţiei, dar contestă verosimilitatea caracterului, unitatea lui sufletească. în formule amabile, judecata e, în fond, şi aici negativă. Dar, dreaptă sau nu, aprecierea porneşte, hî-acest caz, de la criterii pur literare. Injustiţia e, în acest caz, d* acceptat ca o fatalitate în activitatea oricărui critic* (p. 494).

SPECTACOL ÎNTR-UN FOTOLIU: „APUS DE SOARE" DE DELAVRANCEA

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 11, 27 decembrie 1914, p. 75—76, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul. In *Critice,* VII, ed. I, Ed. Alcalay, 1923, p. 89—93, figurează o versiune mult mai redusă şi schimbată din punct de vedere stilistic, sub titlul Barbu *Delavrancea,* în secţiunea de *Figurine.* In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 59—61, textul e şi mai succint şi figurează sub titlul 9. *Consideraţii asupra lui Ştefan cel Mare de Delavrancea din „Apus de soare",* constituind capitolul final dintr-un studiu mult mai amplu, intitulat *111. Adevărul istoric şi psihologic în teatru.*

Articolul lui Lovinescu a fost prilejuit de reluarea pe scena Teatrului Naţional a dramei lui Delavrancea Apus de soare, a cărei premieră avusese loc la 2 februarie 1909, într-un moment în care criticul se afla la Paris, ocupat cu susţinerea tezei de doctorat. Piesa se consacrase deja ca o realizare „clasică", oferind încă de atunci material pentru un spectacol festiv (deschideri de stagiune la Teatrul Naţional din Iaşi, ocazii solemne etc), desigur datorită conţinutului ei patriotic şi pentru posibilitatea oferită unor actori de a recita partituri declamatoare. Succesul în public a fost uriaş, deşi critica s-a arătat împărţită, de la admiratori entuziaşti ca M. Dragomirescu, N. Iorga sau loan Bogdan, la alţii care au respins-o categoric, scriind împotriva ei (Ilarie Chendi) sau în discuţii cu autorul (T. Maiorescu, acesta lefuzînd să-i facă referatul favorabil la Academia Română pentru premiere şi cedînd această sarcină mai întîi lui A. D. Xenopol, apoi, la refuzul acestuia, lui loan Bogdan).

Reluarea a avut loc în decembrie 1914 cu acelaşi C. Nottara (Ştefan cel Mare), Tina Barbu (Doamna Măria), Olimpia Bîrsan (Oana), spectacolul inaugurînd stagiunea 1914—1915 a Teatrului Naţional.

Observaţiile lui Lovinescu privitoare la structura piesei şi la spectacol sînt în genere juste şi coincid cu unele afirmaţii făcute de alţi critici, îndeosebi cu Al. Davila, care, In articolul *Teatrul Naţional — Cronica* din *Acţiunea* (anul VIII, nr. 1773, 20 febr. 1909, p. 1—2), a afirmat că piesa e „o evocare" şi „nu are din însuşirile cerute unei piese de teatru decît forma exterioară, dar nicidecum fondul",; In cazul lui Lovinescu, rezer-

vele se mențin pe linia știută a concepției sale clasice și realiste cu privare Ia teatru.

Rămîne însă o curiozitate aprecierea lui că *Apus de soare* ar cîștiga Ia lectură, căci dacă piesa nu are o articulare propriu-zis dramatică, ea își are locul totuși mai degrabă pe scenă, unde stilul declamator poate fi valorificat de actori pe măsură. Refuzul său de a accepta un spectacol teatral ca pe „o liturghie" poate să fi avut în vedere interpretarea lui I. L. Caragiale din *„Apus de soare'. Câteva note* (în *Universul,* anul XXVII, nr. 70, 13 martie 1909, p. 1), după care piesa lui Delavrancea ar fi „o dramă în genul misterelor sacre", dar poate să fi fost și o consecință a interpretării epocale a lui Constantin Nottara în rolul principal, dînd tonul general al spectacolului și influențînd şî pe ceilalți actori.

In fond, obiecțiile lui Lovinescu privesc stilul oratoric, care poate fi transpus mai justificat pe scenă, și e cu atît mai ciudat să-1 vedem în finalul articolului renunțînd la analiza piesei și lăslndu-se cuprins de vraja „evocării" pe care o realizase dramaturgul, o vrajă la care însă numai cititorul piesei se arăta sensibil, în timp ce spectatorul înjghebării dramatice rămăsese indiferent în fața ei. Lovinescu se mărturisește aici pentru prima dată refractar stilului oralității și preferind în locul unul spectacol *textul,* tocmai în cazul unei realizări literare făcute anume pentru a fi recitate și insemnînd o culminație a acestui gen.

MEMENTO DRAMATIC

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. II, 27 decembrie 1914, p. 76, de unde reproducem testul.

Această notiță, anexată cronicii Ia *Apus de soare,* de Delavrancea, cuprinde o foarte sumară însemnare despre două piese care s-au jucat simultan Ia cele două teatre de proză din București. Apostolul de Hyacinthe Loyson constituie o reluare la Teatrul Național și face parte din seria de spectacole care, date în toamna și iarna lui 1914, nu s-au bucurat de succes. Autorul, un fost preot, orator de larga audiență In societatea pariziană, a încercat să fondeze o nouă biserica, rupînd biserica franceză de Roma, eliminlnd celibatul preoților și încercînd un acord al religiei cu necesitățile societății moderne. Acțiunea lui Hyacinthe Loyson (1827—1912), fost călugăr carmelit, s-a bucurat de o audiență mult mai largă in America, fără a-și atinge scopurile eretice, acțiunea lui fiind condamnată de Roma, iar ecoul ei, pină la urmă, înăbușit.

Celălalt spectacol este *Moartea civilă, o* melodramă „zguduitoare" de Paolo Giaccometti, pe care Compania Mărioara Voiculescu-Bulandra l-a dat pe scena Teatrului Modern în aceeași iarnă a lui 1914 și care constituia totdeauna succese sigure, ce se vor prelungi, în reluări, și după război. In cazul de față, piesa a prilejuit revelarea lui Ion Manolescu și, în mai mică măsură, a celorlalți interpreți, Tony Bulandra și Lucia Sturdza-Bulandra.

TEATRUL NAȚIONAL :
„REGELE LBAR" DE SHAKESPEARE

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 12—13, 10 ianuarie 1915, p. 84—85, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul. Republicat într-o versiune mai redusă, cu unele schimbări de ordin stilistic, în *Critice,* V, ed. I, Ed. Viața românească, 1921, p. 163—169, cu titlul *Regele Lear,* din secțiunea V/. *Glose pe marginea cărților.*

In Critice, III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 38—44, figurează o versiune și mai succintă sub titlul *3. Regele Lear,* ca un capito' din secțiunea *III. Adevărul istoric și psihologic în teatru.*

SACHA GUITRY
COMPANIA VOICULESCU :
CU PRILEJUL LUI „BERG-OP-ZOOM"

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 14, 17 ianuarie 1915, p. 98, Ia rubrica „Cronica dramatică**, de unde reproducem textul.

In *Critice,* III, ed. definitivă, Editura AneeEa-B*nv*nisti, 1927, p. 81—84, figurează o versiune mult mai redusă, alcătuită numai din paginile despre personalitatea Iui Guitry și Intitulată 5. *Fantezie și realism: Sacha Guitry.*

Articolul lui E. Lovinescu a fost prilejuit de premiera comediei lui Sacha Guitry. *Berg-op-Zoom* (în original: *La prise de Berg-op-Zoom),* care a avut loc la Teatrul Modern-Compania Marioara Voiculescu-Bulandra, în ultimele zile ale anului 1914, cu Lucia Sturdza-Bulandra, Tony Bulandra şi Ion Manolescu in rolurile principale. Comedia, de mare succes, dar nu lipsită de situaţii echivoce, nu este una dintre cele mai reuşite ale autorului, dar e foarte caracteristică pentru personalitatea sa, pe care Lovinescu a găsit astfel ocazia de a o evoca mai pe larg, Jăslod pe planul secund ideea de „cronică". într-adevăr, Sacha Guitry (1885—1957) nu este atît Un autor dramatic (deşi istoriile literare continuă a-i pomeni numele) cît un om de teatru, regizor, director de trupă, actor de teatru şi de cinema, o personalitate spectaculoasă şi lipsită de profunzime. Piesele lui sînt scînteietoare de spirit, speculînd fantezismul minor, fără preocupări psihologice, dar oferind partituri generoase actorilor, în primul rînd sie însuşi, care şi-a le-a jucat şi le-a montat pe scenă.

Evocarea „conferinţei" lui Guitry ţinută în sala „Odeon" Ei dă prilejul criticului de a-1 surprinde pe omul de teatru, pe atunci foarte tînăr, în ipostaza lui preferată : monologînd şi scandalizînd, improvizind şi desfăşurîndu-se spectaculos, spre amuzamentul unui public mai fin, dar totuşi lipsit de mari pretenţii artistice. Este una din rarele pagini de evocări de personalităţi străine din opera lui Lovinescu, şi acesta credem că e motivul pentru care această parte a cronicii la spectacolul cu *Berg-op-Zoom* (şi numai ea) a fost reţinută de autor pentru a figura într-unui din volumele de *Critice,* ediţia definitivă.

IN MARGINEA „VOICHIŢEI" DE DUILIU ZAMFIRESCU

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 15, 24 ianuarie 1915, p. 115 şi continuat în aceeaşi revistă, nr. 17, 7 februarie 1915, p. 138—139, de unde reproducem textul. Republicat cu titlul Duiliu *Zamfirescu, dramaturg: „Voichiţa",* ca secţiunea a doua din studiul *Duiliu Zamfirescu,* în *Critice,* IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 81—99, In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 97—104, figurează o versiune mai succintă şi mult schimbată

din punct de vedere stilistic, sub titlul EuotUţia cuceritorului de *femei. 1. Plîngerea doctorului Fingal. 2. Replica Voichiţei.*

Scris „în marginea" unei piese de Duiliu. Zamfirescu, articolul lui Lovinescu nu e o cronică propriu-zisă, ci o serie de însemnări prilejuite de spectacolul cu drama Voichiţa. Premiera acesteia a avut loc în seara zilei de 9 ianuarie 1915, la Teatrul Naţional din Bucureşti, avînd în rolurile principale pe Ion Livescu şi Tina Barbu, iar în celelalte pe G. Ciprian, Cazimir Belcot, I. Sîrbul, Ana Luca, Măria Filotti. In ciuda unei distribuţii de calitate excepţipna'ă şi a numelui prestigios al autorului, care făcea parte din comitetul de lectură al teatrului, piesa nu a recoltat decît un oarecare succes de stimă şi nu a avut decît vreo patru spectacole, în cursul lunilor ianuarie şi februarie ale acelei stagiuni, fără a mai fi reluată pe vreo scenă oficială sau particulară.

Articolul lui Lovinescu se face ecoul destul de fidel al acestei situaţii, nedepăşind prin ton criticile obişnuite ; în mod bizar, tocmai el a provocat iritarea dramaturgului, care avea să trimită aceleiaşi reviste o scrisoare datată „25 ianuarie 1915" şi pe care, reprodueînd-o în *Critice,* IV, ed. cit., sub titlul *Post-scriptum la o critică,* Lovinescu a întovărăşit-o de unele note în subsol, care nu figurează în versiunea din *Flacăra* şi care au fost eliminate în versiunea din *Critice,* III, ed. definitivă:

„Domnule *director,*

De-abia am isprăvit de răspuns unui critic prost, şi mă văd obligat să răspund unui critic făţarnic.

In revista d-voastră, *Flacăra,* d. Lovinescu scrie două coloane asupra piesei mele, *Voichiţa,* şi se leagă de un personagiu secundar, doctorul Fingal, fără să zică un cuvînt despre eroina piesii, care este piesa însăşi.[1]

Acest mod de a face critică de artă eu îl numesc făţarnic.

Onestitatea cea mai elementară obliga pe d. Lovinescu să judece lucrarea mea bărbăteşte şi în întregime, iar nu cu osteneala feminină a unui rege al Bavariei, care caută un Don Juan. Eu nu pot satisface toate gusturile depravate ale criticilor români.

[1] Această scrisoare a fost trimisă după întîiul articol asupra Voichiţei. In al doilea articol am satisfăcut dorinţa d-lui Zamfirescu, oprindu-mă şi Ia eroina piesei.

D. Lovinescu m-a mai tratat o dată din înălţimea fumurilor sale.[1] Nu am zis nimic atunci, ba mi se pare chiar că i-am scris un cuvînt de mulţumire — cum se petrec lucrurile între oameni civilizaţi. Mai mult decît atît: cred că i-am spus cîndva că romanul său, *Aripa morţii,* e bun.[2]

Pentru un om prudent, toate aceste semne de urbanitate trebuiau să fie primite cu înţelesul lor : că, adică, nu e nevoie de adulaţie din partea sa ca judecata mea asupra lucrărilor sale să rămînă imparţială. Cînd însă domnul acesta îşi permite să facă ironie; cînd îşi varsă belteaua sa lipicioasă peste o lucrare netedă şi încearcă să înşele pe cititor, confundînd ped-rul Fingal din *Voichiţa* cu căpitanul Comăneşteanu din *Anna,* sub pretext că face sinteză literară, atunci să mă ierte : cuvîntul cel mai uşor ce i se potriveşte este *făţărnicie.*

Dar la ce se pot atribui aceste întorsături sufleteşti ?

Oamenii sunt pururi aceiaşi: cauţi, cauţi, şi explicaţia e acolea. D. Lovinescu turbură văzduhul, în fiecare an, cu cîte unul sau mai multe zgomote literare, cari, sub formă de critice sau romane, urcă treptele Academiei şi năzuiesc cu sfială către un premiu.

Şi dacă aţi şti, d-le director, că nu am nici puţin vina de a fi combătut lucrarea sa din anii din urmă asupra lui Costache Negruzzi !...

Dar ţara noastră e împărăţia năzbîtiilor. Mi s-a întîmplat să scot la premii cîte un biet autor uitat de Dumnezeu, care nu m-a iertat toată viaţa că nu i-am obţinut premiul întreg, sau, dacă premiul a fost întreg şi considerabil, că raportul nu a fost destul de cald. Şi cum fiecare din aceşti cetăţeni găseşte adăpost într-o gazetă, te pomeneşti, din senin, plouat şi turtit.; Nu răspunzi o dată, taci şi înghiţi a doua oară, pînă ce dezgustul te îneacă. Atunci trebuie să spui fiecăruia ce i se cuvine.,

Rqg să publicaţi scrisoarea de faţă la locul unde a apărut critica d-lui Lovinescu, pentru ca domnul acesta să înveţe pe viitor a fi mai modest. Nici talentul, nici vîrsta, nici poziţia socială ^ — nimic nu-1 îndrituiesc a da lecţii altora, în toate cazurile, nu\ mie.

[1] In articolul Duiliu *Zamfirescu ca romancier,* publicat la' începutul acestui studiu [în volumul de faţă, p. 17—32, n. ed.] Cititorul va putea deci judeca.

[2] A refuzat apoi să-i facă un raport la Academie şi a vot împotriva acestui roman.

Primiţi, vă rog, domnule director, încredinţarea distinsei mele consideraţiuni.

Duiliu Zamfirescu"

In *Flacăra,* anul IV, nr. 16, 31 ianuarie 1915, p. 125, s-a publicat *Răspunsul d-lui Lovinescu,* pe care autorul său îl va reproduce în *Critice,* IV, ed. cit., p. 98—99 :

„D. Duiliu Zamfirescu îmi găseşte critica făţarnică. Eu o credeam numai binevoitoare: de aceea nu se oprea la *Voichiţa,* ci în marginea *Voichiţei.* Obişnuindu-mă de mult de a nu stărui asupra lucrărilor fără valoare literară, am ocolit *Voichiţa* ca o încercare mai prejos de preocupările mele critice şi de meritele foarte temeinice ale d-lui Zamfirescu. Putea s-o înţeleagă. D. Zamfirescu e un romancier de talent, nu şi un om de nuanţe.

Ca mai totdeauna, d. Zamfirescu aminteşte şi în această scrisoare literară de vîrstă, de situaţie socială, de Academie şi de alte bunuri pămînteşti. Amihtindu-le prea des, bănuiesc că se miră de ele. In lumea mea de cultură, cazul acesta e trecut de mult la psihologia burghezului gentilom. Dar d-sa mai vorbeşte şi de premii academice, de ce mi-a scris, de ce mi-a spus, de ce i-am scris altădată. In lumea celor ce locuiesc la un etaj sufletesc, cazul acesta e trecut la psihologia portarului de la *rez-de-chaussee.*

E ceva ce nu se capătă nici cu vîrsta, nici cu situaţii sociale, nici cu Academia. O floare modestă : bunul-simf. De mult doream s-o văd şi la butoniera d-lui Duiliu Zamfirescu. îmi pare rău că trebuie să-mi iau orice nădejde : d. Zamfirescu e îngîmfat şi cu singurul om ce l-a lăudat în ţara românească.

E. Lovinescu"

Publicînd *Post-scriptumul* şi *Răspunsul-,* din *Flacăra* în *Critice,* IV, ed. cit., E. Lovinescu a adăugat în final următoarea notă : „Am publicat acest schimb de scrisori ca un document al vremei. Se va vedea la ce necuviinţe poate fi expus un critic din partea unui scriitor român trecut de vîrsta frivolităţii."

Apărut în *Flacăra* în cîteva numere, de unde reproducem textul, in următoarea ordine:

Scrisorile persane ale lui Mirza-Usbek, I, anul IV, nr. 16, 31 ianuarie 1915, p. 126—127, la rubrica „Cronica dramatică".

Scrisorile persane ale lui Mirza-Usbek, îl, anul IV, nr. 18, 14 februarie 1915, p. 150—151, la rubrica „Cronica dramatică".

Scrisori persane, III; *Usbek scrie lui Ibben,* anul IV, nr. 29, II februarie 1915, p. 163, la rubrica „Cronica dramatică".

Scrisorile persane ale lui Usbek, IV, anul IV, nr. 20, 28 februarie 1315, p. 175—176, la rubrica „Cronica dramatică".

Aceste scrisori, cu excepția celei de a treia, au în continuare cîte un scurt *Memento dramatic,* In care sînt comentate în mod direct evenimente din momentul respectiv al vieții teatrale din Bucureşti.

In *Critice,* VIII, ed. I, Ed. Alcalay, 1923, p. 141—154, cele patru scrisori au fost reunite sub titlul *Scrisori persane asupra teatrului românesc,* cu mențiunea în nota de subsol: „Stagiunea 1914—1915 de sub direcția lui G. Diamandy" şi textul, mult mai succint, a fost concentrat în trei subcapitole numerotate I—III.

In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 85—96, sub titlul *Trei scrisori persane* asupra *teatrului românesc,* se publică o versiune şi mai redusă, cu multe modificări de ordin stilistic.

Aceste „scrisori persane", în care E. Lovinescu recurge la un procedeu clasin pentru a-şi spune în modul cel mai liber opiniile despre situația Teatrului Național din Bucureşti, trebuie să fi trezit un efect deosebit printre contemporani care puteau ghici sub numele exotice de împrumut personaje foarte reale, de notorietate publică. Autorul, reluînd textul pentru a-I introduce în *Critice,* a dat unele explicații în note de subsol care ajută la lămurirea cititorului dar ml mai pot reface atmosfera din respectivul moment şi anumite situații întrucîtva scandaloase, care justificau aprecierile şi ironiile pe care le riscă autorul.

Sîntem în cursul stagiunii 1914—3915, sub direcția lui G. Diamandy, cînd s-au jucat cîteva piese de autori români, prea puține după opinia cronicarilor şi de o valoare artistică scăzută (Tor înainte de G. Diamandy, *Andrei Branişte* de Marin Simionescu-Rîmniceanu şi O *viață* pierduta de Ella Negruzzi). Directorul teatruhiî nu era lipsit de bune intenții: a înființat o şcoală de regie pe care a pus-o sub conducerea cumnatului său T. Simionescu-Rînuiiceanu şi a încercat să dezvolte o mişcare teatrală la sate, ceea ce în stadiul de atunci al societății noastre rurale nu putea avea sorți de izbîndă.

Afară de aceasta, directorul, bolnav de inimă, absenta de la teatru uneori aflîndu-se luni de zile în străinătate şi lăsînd problema conducerii pe seama aceluiaşi cumnat al său, sau a profesorului D. Evolceanu. Conducerea lui a trezit o destul de mare nemulțumire în rîndul actorilor (Marioara Voiculescu, Lucia Sturdza-Bulandra şi Tony Bulandra dîndu-şi demisia), în timp ce ziarele îl acuzau pe director că joacă piesele rudelor sale (însuşi Duiliu Zamfirescu îi era rudă prin alianță).

Critica lui Lovinescu, deşi se dorea doar spirituală, ataca chestiuni grave şi se făcea ecoul unei nemulțumiri generale. Totuşi în acea stagiune s-a reluat *O noapte furtunoasă* de Caragiale şi s-au pus pentru prima oară în scenă destule piese de autori români *(Voichița* de Duiliu Zamfirescu, *Bujorestii* de Caton Theodorian, *Ringala* de Victor Eftimiu etc), Diamandy era (sau a devenit) el însuşi un om de teatru, chiar dacă nu de anvergura lui Al. Davila şi nici de nivelul intelectual al lui Pompiliu EUade.

Mai ales nu se poate afirma că locțiitorul Iul Diamandy, P. Locusteanu, conducător al teatrului în calitate de subdirector, sau succesorul său la conducere. Al. Mavrodi, ar fi dus instituția la strălucire. Ironiile lui Lovinescu vizează o situație generală, iar criticile lui, ca şi ale altor observatori din acea vreme, s-ar fi putut aplica oricăreia din direcțiile care s-au înlocuit mult prea des una pe alta.

MEMENTO DRAMATIC

[I]

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 16, 31 ianuarie 1915, p. 127, de unde reproducem textul.

Scris în continuarea primei *Scrisori persane,* acest *memento* continuă seria de comentarii foarte succinte, cu caracter de informație şi de cronică de spectacol, mai mult decît de comenta-

riu dramatic, pe care Lovinescu le va desfăşura în revista la care colabora.

Piesa lui Henry Bataille (1872—1922) *Luminătorii* (Les *Flambeaux)* nu face parte din marile succese ale reputatului dramaturg. Reprezentată la Paris în 1912, deci foarte recent, piesa încearcă o schimbare de orientare, în sensul renunţării la erotismul predominant în celelalte produceri dramatice ale autorului, oferind o soluţie „idealistă", la fel de falsă, unei situaţii sentimentale, petrecute în casa unui mare savant; totuşi, ea pare să fi constituit un succes pentru Compania Mărioara Voiculescu, îndeosebi pentru tînărul interpret principal. Ion Manolescu.

Comentariile Iui Lovinescu cuprind şi ceva din activitatea Teatrului Naţional, al cărui repertoriu îl critică în treacăt, dar îndeajuns de sever. Se vede din această notiţă că rolul criticului la *Flacăra* devenise de comentator al tuturor aspectelor teatrale, el nerezumîndu-se la cronici propriu-zise, şi mai cu seamă nu doar la studii cu caracter pur literar asupra dramaturgiei epocii, aşa cum păruse la început.

MEMENTO DRAMATIC

mi

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 18, 14 februarie 1915, p. I5i, de unde reproducem textul.

Această cronică la piesa lui G. Diamandy, *Tot înainte.',* a fost publicată ca o anexă la cea de a doua *Scrisoare persană şi* este o revenire asupra dramaturgiei unui autor interesant, dar despre care Lovinescu socotea că nu poseda o autentică vocaţie teatrală. *Tot înainte!* este o dramă socială care închide în acţiunea ei ideile utopice ale autorului despre o posibilă împăcare Intre patroni şi muncitorii dintr-o mare uzină din Franţa, pe care-i vedem ajunşi într-un grav conflict, dar pînă la urmă cooperînd sub conducerea unui inginer luminat care, deşi rudă., prin alianţă cu patronii şi coproprietar al întreprinderii, se rupeV de interesele clasei sale. Deşi în acea uzină se produce în final" o catastrofă datorită unui accident de muncă, sensul optimist

al soluţiei sociale preconizate de Diamandy rămîne valabil, fiind proiectat într-un viitor plin de speranţe spre care se îndreaptă cei momentan învrăjbiţi.

Piesa fusese scrisă mai demult, dar nu fusese reprezentată datorită conţinutului ei considerat revoluţionar. A fost pusă în scenă totuşi în primăvara lui 1915, într-un moment în care director al Teatrului Naţional era autorul însuşi; în ciuda jocului excelent al lui Constantin Radovici, spectacolul a constituit un net insucces, ceea ce poate rezulta şi din succintele comentarii ale lui E. Lovinescu. Acesta conchide destul de defavorabil cu privire la vocaţia de dramaturg al lui Diamandy, concedîndu-i oarecare merite în punerea unor probleme şi în ţinuta intelectuală a producerilor sale. El îşi citează mai vechiul său articol despre Dotorosa, pe care îl dă în versiunea din *Convorbiri literare.* In realitate, „citatul" este o combinaţie între versiunea aceasta şi cea din *Rampa,* pe care am reprodus-o în actualul volum de Opere, p. 85—87. Dăm mai jos adevăratul text din *Convorbiri literare* (anul XLVI, nr. 7, iulie 1912, p. 832—834, la rubrica „Cronica literară") pentru a pune în lumină procedeul cu totul neobişnuit al criticului de a-şi schimba din punct de vedere stilistic textele articolelor, fără a le aduce modificări sub raport ideatic, şi considerînd această operaţie normală, chiar îndreptăţită de raţiuni estetice. Totuşi, ţinem să precizăm că e singura dată cînd Lovinescu procedează aşa, atunci cînd e vorba de variantele aceluiaşi articol publicat în presă; de obicei, modificări cu adevărat notabile criticul nu a făcut decît la republicarea articolelor în volum şi mai ales atunci cînd între respectivele versiuni s-a intercalat o mai mare distanţă de timp.

„3. Un cerebral: teatrul d-lui G. Diamandy

După *înainte* şi după *Bestia,* d. G. Diamandy îşi urmează traiectoria dramatică prin *Dolorosa,* fără nici o ocolire din drum.

D. Diamandy nu e încă un om de teatru, adecă un observator al lumei înconjurătoare, nu în latura ei pitorească sau estetică, ci în latura ei morală, în raporturile el felurite dintre oameni deosebiţi prin cultură, prin viaţă, prin creştere, prin stratificaţie socială, sau prin fatalităţi organice. D. G. Diamandy

nu ştie încă vedea, şi cu atît mai puţin plăsmui ce nu a putut vedea. Şi acestea sunt cele două însuşiri de căpetenie ale omului de teatru : să prindă notele esenţiale ale unui individ din lumea largă şi apoi să le închege în icoana vie a unui erou ce trăieşte sub ochii noştri.

In schimb, d. G. Diamandy e un *cerebral.*

D. Diamandy e un ideolog, adecă nu un om citit ca atiţia alţii, ci şi un mînuitor de idei. Dacă pentru d-sa oamenii nu trăiesc încă, ideile trăiesc, se mişcă, se zbuciumă, au o fiinţă mai puternică decît realităţile de cari ne lovim in fiecare clipă. E un idealist, în înţelesul filozofic al cuvîntului, ce ar tăgădui pumnalul înfipt în plinul pieptului, pentru a nu recunoaşte decît «ideea» răzbunărei pe care o împlineşte.

Aceasta e slăbiciunea şi tăria teatrului d-lui G. Diamandy.

Mai întîi te duce într-o lume închipuită. Vin pe scenă oameni pe cari nu î-aî zărit niciodată la noi, amintindu-ţl, cel mult, figuri văzute aiurea — In Franţa — sau mai ales ce zbucnesc din paginile unor cărţi citite odinioară. Aşa se întîmplâ şi cu piesa *Dolorqsa* : o lume de aiurea, îmbrăcată în costumele patriei, obiceiuri de aiurea, aţît de fireşti atelierelor de la Paris. Te miri că oamenii aceştia vorbesc româneşte, deoarece nimic, dar nimic nu e românesc în cele trei acte ale piesei. Ai pe dată impresia nemijlocită a artificialităţii.

Şi cu toate acestea, în *Dolorosa,* ca şi în *Bestia,* e ceva re trăieşte: e o teorie, o prpblemă, o ciocnire stăruitoare de postulate.

Omul ce stă pe scenă, se zbuciumă şi vorbeşte cam mult, e o umbră, «e ceea ce nu e». Ascultătorul bagă repede de seamă că nu e numai o arătare înşelătoare, o fantomă înălţată să apere holdele.

In loc să încarneze oamenii, în pasiunile lor dezlănţuite şî în aprigile lor nevoi, se ciocnesc teoriile scăpate dintr-o cutie fermecată ; iese una pe scenă, se închină dinaintea lumei, ţine o cuvîntare, împrăştie un rotocol de fum, pînă ce scapă din' alta cutie o alta mai războinică. Cele două teorii se măsoară dir» creştet pînă în tălpi, apoi se năpustesc vajnic. La urmă, fireşte, că una din ele pleacă cu capul spart. Cealaltă rămîne pe scenă}, învingătoare. îşi pune mîinîle în şolduri şi piesa se isprăveşte* astfel cu o biruinţă pe scenă, dacă nu şi în sală.

Intr-un cuvînt, voiam să spun că, deşi lipsit de viziune artistică şi de multe cunoştinţe tecnice, d. Diamandy e o personalitate în mica noastră literatură dramatică. D-sa e un om care gîndeşte, citeşte, se lasă străbătut de literatura Apusului, în ceea ce are ea rodnic.

D. Diamandy e frămîntat de probleme felurite, sociale sau estetice, faţă de care ja atitudine. Ca şi în politică, rămîne şi în teatru un ideolog militant şi un cerebral activ, pentru care ideile trăiesc viaţa veşniciei.

E destul.

Ştiinţa teatrului va veni poate mai tîrziu.

Am ascultat *Bestia* şi anul trecut şi anul acesta. Am admirat-o acum, nu atît prin ce era (deşi actul al treilea e puternic), ci prin ceea ce a iăsat la o parte autorul.

Un autor ce se jertfeşte pe sine — şi încă In chip priceput — are un merit mai mare decît un autor care ar fi înnemerit dintr-o dată o piesă bună."

MEMENTO DRAMATIC

; ' ' [inj

Apărut ca un adaos la cea de a IV-a Scrisoare *persanii,* în *Flacăra,* anul IV, nr. 20, 2B februarie 1915, p. 170, de unde reproducem textul.

E o scurtă notiţă care se referă Ia două spectacole destul de caracteristice dacă le raportăm la repertoriul eteroclit al teatrelor noastre de atunci. Dragoste *neingăduită* de Pierre Wolff este o piesă fără pretenţii, pe care Teatrul Naţional din Bucurpşti *a* ronsiderat cuvenit să o monteze desigur pentru că se sconta pe un succes de public (care, de altminteri, nici nu a lipsit) şi pe buna evoluţie a actorilor, care de obicei îşi impuneau şi ei pretenţiile cînd era vorba de alcătuirea repertoriului, în piesa, care s-a jucat începlnd din februarie 1915, au apărut Tina Barbu, Constantin Radovici, Constanţa Demetriade, Ana Luca şi Aristide Demetriade.

Cealaltă piesă, de cu totul altă anvergură, este dramatizarea lui Henry Bataille după romanul *învierea* de Lev Tolstoi, un

spectacol cel puțin interesant, care mai păstrează ceva din suflul şi problematica umanitară a unuia dintre cele mai importante şi mai discutate romane contemporane. Premiera a avut loc la 10 februarie 1915 la Teatrul Modern, Compania Mărioara Voiculescu-Bulandra, şi a constituit un imens succes pentru tînără şi temerara directoare, dar şi pentru ceilalți interpreți, Tony Bulandra (Nchliudov), Aura Almăjean (mai tîrziu Buzescu). Tanti Cutava, Măria Wecera etc. *i*

Mărioara Voiculescu a interpretat rolul principal, al Maslovei, căci în dramatizarea destul de abilă a lui Bataille, centrul de gravitate al acțiunii trece de la prințul Nehliudov şi de la problema lui de conştiință, la personajul acesteia şi la destinul ei nefericit. Lovinescu s-a folosit de prilejul acestui spectacol pentru a strecura cîteva elogii la adresa scriitorului rus, față de care se vede şi din alte texte critice ale sale că nutrea maximum de admirație, fără însă a omite unele observații cu privire la exotismul problematicii eroului său, atît de străin, credea el, de psiha'ogia comună în societatea aristocratică de la noi clin țară.

Asupra jocului interpretei principale Lovinescu va reveni în articolul următor, *„Mărioara Voiculescu" sau „Despre celebritate"* (în actualul volum de Opere, p. 298—302).

„MĂRIOARA VOICULESCU" SAU „DESPRE CELEBRITATE"

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 21, 7 martie 1915, p. 187—188, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 148—151, se dă o versiune mult simplificată şi modificată din punct de vedere stilistic a acestui articol, care constituie acum subcapitolul *1. Crearea unei „maniere" sau Mărioara Voiculescu,* ^ din capitolul /X. *Metode de a forța atenția* publicului.

Articolul lui Lovinescu, unul dintre puținele comentarii asupra vieții teatrale de atunci care au trecut în paginile -ediției *A* „definitive" de *Critice,* fie şi într-o formă abreviată, are în vedere pe Mărioara Voiculescu, una dintre cele mai mari actrițe din teatrul românesc, aflată în acel moment în faza afirmării

răsunătoare. Născută în 1885, ea intrase în cadrele Teatrului Național din Bucureşti încă de pe vremea cînd era studentă la Conservator (1901) şi se afirmase din ce în ce mai puternic grație fiecărui rol, constituindu-şi un repertoriu extrem de extins, de la piesele de salon la rolul Ancăi din *Năpasta,* şi de la *Casta Diva* de Haralamb *G.* Lecca la rolul Ofeliei din *Hamlet.* După ce, la un moment dat (1912), încercase formula unei companii proprii (după precedentul ilustru al lui Al. Davila), în 1914 întemeiase, împreună cu Lucia Sturdza şi Tony Bulandra, plecați şi ei de la Teatrul Național din cauza sub dirertorului T. Simionescu-Rîmniceanu, „Compania dramatică Mărioara Voiculescu-Bulandra*, izbutind să-1 atragă şi pe Ion Manolescu, angajat de la primul spectacol, Soful ideal de Oscar Wilde, cu care s-a deschis stagiunea la Teatrul Modern (sala Comedia) în seara zilei de 30 august 1914.

Este posibil ca măcar o parte din reproşurile aduse de E. Lovinescu jocului actriței-directoare să fie justificate. Ele nu se mai pot verifica astăzi, deoarece pentru spectatorii de mai tîrziu, Mărioara Voiculescu a fost cu totul altceva decît ilustratoarea cabotinismului pe. scenă şi a deformării sensului unei piese prin impunerea propriei sale persoane, în contrasens cu linia dramatică a acțiunii. Oricum, reproşurile criticului se înscriu în concepția sa realistă despre interpretare şi despre subordonarea regiei şi jocului actorilor textului piesei.

TEATRUL NAȚIONAL : „MĂTUŞICA" („MA TANTE D'HONFLEUR") DE PAUL GAVAULT

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 22, 14 martie 1915, p. 199, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Acest articol a fost scris ca o completare la *Scrisorile persane...* cu puțin timp înainte apărute în aceeaşi revistă. Punctul de pornire l-a constituit această veche farsă a lui Paul Gavault, a cărei premieră a avut Ioc la Teatrul Național din Bucureşti în cursul lunii februarie 1915 şi care, grație interpreților (Măria Giurgea, Nicolae Soreanu, Vasile Toneanu) a' izbutit să facă un succes de public şi de casă dintre cele mai semnificative. Indulgența pe care i-o arată Lovinescu e justificată de însuşi ge-

nul ei, lipsit de orice pretenţii. Ea îi serveşte totuşi de pretext pentru a relua (tot în mod indirect, dar blamîndu-şi maniera indirectă din *Scrisorile persane...)* critica repertoriului Teatrului Naţional, opunîndu-i exemplul celuilalt teatru (în speţă. Teatrul Modern-Compania Marioara Voiculescu-Bulandra) şi unde s-ar fi făcut eforturi merituoase în direcţia promovării unei dramaturgii substanţiale.

Piesele a căror prezenţă pe prima scenă a ţării Lovinescu o consideră nejustificatâ sau de-a dreptul scandaloasă *(O nuntă tn revoluţie* de danezul Sophus Michaelis; *Un fiu din America,* vodevil de Pierre Weber şi Marcel Gerbiâon; *Apostolul* de Paul-Hyacintbe Loyson; *Ca să trăieşti fericit* de Andre Rivoire şi Yves Mirande) aparţin repertoriului stagiunii în curs, sub directoratul atît de contestat al lui G. Diamandy.

IN MARGINEA LUI „HAMLET"

Apărut în *Cultura românilor,* anul I, nr. 2, februarie 1915. p. 76—80, de unde reproducem textul. Reluat într-o formă mai succintă, cu multe modificări de ordin stilistic, în *Critice, V,* ed. 3, Ed. Viaţa românească, 1921, p. 157—162, sub titlul *Hamlet** In secţiunea *VI. Glose pe marginea cărţilor.*

In *Critice, IU,* ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 34—38, figurează o versiune mai redusă, cu multe modificări de ordin stilistic, sub titlul 2. *Hamlet,* ca un capitol din secţiunea *///. Adevărul istoric şi psihologic în teatru.*

Ca şi notele la *Regele Lear* a căror urmare este, şi acest articol despre *Hamlet* este exclusiv unul de „obiecţii" făcute cu aerul unor simple marginalii la o operă celebră, pe care criticul începea prin a afirma că o admiră. Observaţiile lui Lovinescu ţin, cu toate, de concepţia sa clasică asupra teatrului, care presupunea respectarea unităţii psihologice a personajelor, în strînsă corelaţie cu unitatea de. acţiune. Deşi nu formulează un verdict propriu-zis defavorabil, se vede că preferinţele criticului mergeau In cu totul altă direcţie şi modelul Iui teoretic este vechea dramaturgie grecească şi teatrul francez al secolului ai XVlMea.

Ar fi interesant de stabilit Un paralelism între articolele lui Lovinescu despre teatrul shakespeareian şi una din „promenadele literare" aie lui Remy de Gourmont avînd ca obiect pe *Macbeth* şi unde se fac obiecţii similare, tot pe un fond de admiraţie „declarată". E posibil ca Lovinescu să nu fi cunoscut textul eseistului francez (care, în volum, a apărut cam în acelaşi timp, el aflîndu-se cules în s«ia a IV-a de *I*romenades litteraires),* deşi el a fost un foarte atent cititor al acestuia. Chiar dacă nu s-a inspirat din el de-a dreptul, s-a întîlnit cu Gourmont, dată fiind formaţia lor intelectuală comună, gusturile similare şi afinităţile de ordin psihologic.

[„POVEŞTILE FOCULUI" DE VICTOR EFTIMIUJ

Apărut în *Cultura românilor,* anul I, nr. 3, martie 1915, p. 188, la rubrica „Cronica", de Unde reproducem textul. Titlul acestei scurte recenzii lipseşte ; din seria de texte publicate la aceasta rubrică, cel de fuţă este singurul semnat cu iniţialele E. L., ceea ce ne-a făcut să identificăm drept autor pe E. Lovinescu, în favoarea acestei atribuiri pledînd tonul favorabil, al unui cunoscător al lui Eftimiu, ca şi prezenţa criticului printre colaboratorii acestei frumoase dar efemere reviste.

Volumul *Poveştile focului* do Victor Eftimiu apăruse chiar la începutul acelui an la Editura Minerva, şi „recenzia" lui Lovinescu se păstrează într-un ton binevoitor, de simplă prezentare. Singurul accent mai acut intervine în legătură cu constatarea absenţei lirismului în pag mile de proză ale poetului, ceea ce pentru el constituia o surpriză. Este singura dare de seamă asupra vreunei cărţi de proză a autorului, deşi Eftimiu publicase şi avea să publice în continuare o mulţime de romane şi de culegeri de nuvele şi povestiri care, cel puţin cantitativ, îi depăşesc opera de dramaturg şi de poet.

TEATRUL NATIONAL :

„RINGALA", DRAMA IN CINCI ACTE DE VICTOR EFTIMIU

Apărut In trei numere din revista *Flacăra,* la rubrica „Cronica dramatică", după cum unnnnzii : anul IV, nr. 23, 21 martie 1915 ; p. 214-215, anul IV, nr. 25, 4 aprilie 1915, p. 238—239 şi anul IV, nr. 26, 11 aprilie 1915, p. 251—252, de unde reproducem textul.

în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 145—163, cele două articole sînt reunite într-unui singur, constituind capitolul IU din studiul *Victor Eftimiu.* Reprodus într-o formă mai redusă şi schimbată din punct de vedere stilistic în *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, 75—86.

In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, un fragment din acest articol serveşte drept capitolul 5. *Adevărul istoric la eroii scoşi din penumbra istoriei* (p. 44—45), iar altul, parţial, drept capitolu' 8. *Adevărul istoric şi „eroii naţionali" [...] Alexandru cel bun din „Ringala"* (p. 58—59).

Premiera dramei istorice *Ringala* de Victor Eftimiu a avut loc în seara zilei de 11 martie 1915 la Teatrul Naţional din Bucureşti, cu C. Nottara in rolul lui Alexandru cel Bun, Olimpia Bârsan în Ringala, Iancu Petrescu, Agepsina Matri-Eftimiu etc. Plasată la curtea lui Alexandru cel Bun, dar dezvoltînd un subiect fantezist, mai curînd inspirat din *Vlaicu-Voda* al lui Alexandru Davila decît din evenimentele istorice atestate documentar, drama lui Victor Eftimiu nu s-a bucurat de succes nici din partea publicului, nici a criticii ; a fost însă victima unui scandal provocat de Nicolae Iorga, ceea ce a dus în cele din urmă la scoaterea piesei de pe afiş. Anume, marele istoric a convocat o şedinţă a secţiei de istorie a Academiei Române şî a atacat piesa pe motiv că violează grav adevărul istorie şi prezintă o imagine defavorabilă a oamenilor acelor vremi, a curţii domneşti, dar îndeosebi a bătrînului voievod. Academia a adresat o plîngere în acest sens ministrului instrucţiunii publice, I.G. Duca, avînd drept rezultat unele remanieri operate rapid de autor, care însă nu au fost socotite îndestulătoare de înaltul for. In ciuda oponentei la această acţiune a lui Duiliu Zamfirescu, care vorbea în calitate de reprezentant al Academiei în

Comitetul de lectură al teatrului, demersul inspirat de N. Iorga a compromis iremediabil destinul spectacolului.

Prevăzînd probabil unele obiecţii la adresa libertăţii pe care şi-o luase faţă de adevărul istoric, Victor Eftimiu a dat unele lămuriri în piesă ; este posibil ca Lovinescu să fi ţinut seama de riscul pe care şi-I luase dramaturgul şi, de aceea, în cronică insistă asupra problemei adevărului istoric în dramaturgie şi evocă situaţia specială cînd autorii folosesc nu figuri aproape necunoscute, precum era în 1903 Vlaicu (Vladislav) al lui Al. Davila, ci eroi naţionali, consolidaţi prin tradiţie, precum domnitorul moldovean.

Articolul lui Lovinescu exprima însă prea multe rezerve pentru a fi făcut plăcere dramaturgului, motiv pentru care el s-a plîns într-un articol din *Adevărul,* în momentul cînd menţinerea pe afiş a piesei sale devenise subiect de discuţie. Aceasta l-a determinat pe critic să dea publicităţii următoarea notiţă: *„î/n răspuns* al *d-lui Victor Eftimiu.* în urma stăruinţei d-lui N. Iorga, Academia a găsit cu cale să intervină pe lîngă Teatrul Naţional ca să scoată de pe afiş drama istorică a d-lui Victor Eftimiu, *Ringala,* ca fiind cu prea multe greşeli istorice. Măsura e arbitrară şi creează un precedent primejdios. Aş fi spus-o pe larg dacă d-1 Victor Eftimiu n-ar fi adăugat în scrisoarea sa din Adevărul : «Deocamdată însă, d-1 Iorga se agibV Şi nu se agită singur. D-sa cochetr-ază cu amicul meu d-1 E. lovinescu şi găseşte aceleaşi cusururi *Ringalei.* Fereşte-mă, Doamne, de Lovinescu, ră dc Iorga mă apăr singur.»

I s-a ascultat ruga. L-a ferit Dumnezeu de un prieten : nu voi scrie nimic în această chestiune. Rămîne acum să-1 văd pe d-l Victor Eftimiu apărîndu-se singur împotriva d-lui N. Iorga." (*Flacăra,* anul IV, nr. 27, 18 aprilie 1915, p. 264, la rubrica „Kcouri").

Mu'ţi ani mai tîrziu, după moartea lui Lovinescu, Victor Ertimiu avea să evoce acest moment al „prieteniei" sale cu Lovinescu V' să judece cu totul defavorabil atitudinea de atunci a criticului : „Acum treizeci de ani i-am dedicat piesa *Cocoşul negru,* pe care o ascultase în mai multe rînduri, o cunoştea aproape tot cît mine. In articolul publicat după premieră, a găsit acestei fantezii dramatice un defect pe care l-aş fi putut remedia, dacă prietenul care mi-era Lovinescu mi-ar fi atras atenţia la timp.

Un an, doi după aceea, am scris drama istorică *Ringala*, pe care, tot aşa, a ascultat-o în lectură de mai multe ori. Şi iar mi-a găsit, după premieră, nu ştiu ce remediabil cusur.

— Bine, coane Evghenie, i-am spus. De ce nu mi-ai atras atenţia asupra acestor defecte la vreme, ca să le suprim ?! Doar ţi-am citit de mai multe ori şi *Cocoşul negru* şi *Ringala ?!* Nu le-ai remarcat la lectură ?!

— De unde ştii că nu mă rezervam pentru critică ? mi-a răspuns Lovinescu, surîzînd cu inteligenţă.

Ş: din ziua aceea am început, să mă conving că eminentul rritic punea mai presus sacerdoţiul său decît mărturiile trecătoarei prietenii" (*E. Lovinescu,* în *Priviri peste veacuri,* 1944 p, 273—274).

E greu de descoperit acum despre ce defect „remediabil" ar putea fi vorba în cele două piese şi de ce dramaturgul nu a revenit imediat cu modificările cuvenite, urmînd observaţiile criticului. E. Lovinescu în critici'» sale face observaţii plenare, extrem de severe, care angajează întreaga structură a celor două drame.

CEL D1NTÎT CINTAREŢ ROMÂN AL TTALIEI : CHEORGHE ASACHI

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 26, 11 aprilie 1915, p. 242, de undo reproducem textul.

Acest articol, publicat într-o revistă de largă circulaţie, conţine ideile criticului despre poezia lui Asachi, pe care o vede legată prin ambele ei laturi, cea erotică şi cea patriotică, de Italia. Nu ştim dacă acest articol anticipă sau rezumă un capitol din monografia sa *Gh. Asachi,* pe care o elabora atunci şi care va apărea, datorită vicisitudinilor războiului, abia în 1921 ; ea s-a constituit din lecţiile ţinute de autor la Universitatea din Iaşi în 1911—1912 şi a avut desigur pînă la apariţia ei o formă primitivă, pe care nu o cunoaştem. Ideile din cuprinsul articolului se regăsesc într-o formă mult mai amplă, cu un plus de analize şi exemplificări, în partea de început a capitolului IV. *Activitatea literară a lui Asachi 1. Poezia,* din monografia de mai tîrziu (în actuala ediţie de *Opere,* III, 1984, p. 381—386).

TEATRUL NAŢIONAL : „BUJORESTU", COMEDIE IN PATRU ACTE DE CATON THEODORIAN

Apărut în *Flacăra,* in două numere consecutive, dp imrip rrprnducem textul : anul IV, nr. 27, 18 aprilie 1915, p. 262, ia rubrica „Cronica dramatică" ; şi anul IV, nr. 28, 25 aprilie 1915, p. 275, la rubrica „Cronica dramatică".

Piesa lui Caton Theodorian a fost jucată în premieră în seara zilei de 25 martie 1915, cu Romald Bulfinsky în rolul bătrinului Fotin Bujorescu, C. Rado viei (Amos Bujorescu) şi Agepsina Macry {Olga Bujorescu) şi s-a bucurat de un deosebit succes, lăsînd impresia unei realizări rezistente, ceea ce cronica lui Lovinescu nu confirmă nici pe departe. Rec.unosnndu-i autorului unele merite în zugrăvirea mediului şi în fixarea unor tipuri interesante (de la bătrînul maniac la «nărui său ginere, care-i devenise şi fiu adoptiv), criticul nu depăşeşte în comentariul său de imediat după spectacol nivelul unor încurajări binevoitoare. Şi totuşi e cea mai reprezentativă şi valoroasă' lucrare a destul de prolificului scriitor oltean {1873—1939), care a dat cîteva volume de schiţe şi povestiri, ba chiar şi un scurt roman *(Singelc Solovenilor),* apărute, cum se va exprima criticul în Istoria *literaturii române contemporane,* în „coasta sămănătorismului" şi primite cu mare bunăvoinţă mai ales de llarie Chendi.

De acest lucru Lovinescu îşi va da seama nbia după ce Caton Thpodorian îşi va încheia cariera, şi în *Istoria literaturii române contemporane* (ed. 1937) ii va trece la capitolul despre dramaturgi, conchizînd, destul dc defavorabil, că „în definitiv, ca mai toţi scriitorii, Caton Theodorian este autorul unei singure piese. *Bujoreştii..-",* în care îşi va da măsura talentului dar în care şi-a şi epuizat virtuţile imaginative şi puterea de a crea tipuri (p. 345).

MARGINALIA

Apărut în două numere ale revistei FJoeăro, după cum urmează : I : anul IV, nr. 29, 2 mai 1915, p, 287, la rubrica „Cronica

dramatică" şi II : anul IV, nr. 31, 16 mai 1015, p. 311—312, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Nu se poate stabili dacă cele două texte au fost gîndite ca un singur articol omogen, împărțit însă chiar de autor în două, după cum ar dovedî-o numerotarea lor încă de la primul, sau. fiind vorba de o serie de notații „colaterale" textelor propriu-zise de comentarii dramatice, aceste *Marginalia* urmau să constituie o seric, din care autorul nu a redactat decit două. La republicare, această a doua ipoteză ciştigă teren, deşi s-ar putea ca abia mai tîrziu Lovinesru să le fi despărțit una de alta, punîndu-Ie titluri diferite (aşa cum a procedat şi cu alte articole ale sale), deoarece a considerat că prin conținut, dacă nu prin intenție, ele tratau probleme destul de diferite.

Prima parte a articolului *Marginalia* s-a republicat în *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 170—180, unde figurează drept capitolul *4. Psihologia „profesiei",* din secțiunea XX *Glose.*

Acest articol se constituie dintr-o serie de notații asupra psihologiei profesiei de funcționar, care i-au fost prilejuite de spectacolul cu piesa dramaturgului danez Henry Nathansen, *Onoarea biroului,* ultima premieră a Teatrului Național în stagiunea care s-a încheiat la 31 mai 1915. E o comedie de succes, în care Romald Bulfinsky, Ion Morțun, Vasilo Toncanu şi Ion Ianc.ovescu s-au ilustrat în roluri ce-şi găseau o corespondență destul de strînsă cu personajele birocrației de la noi din țară pe care le satirizase Caragiale.

O serie de idei din această parte a articolului, privind psihologia profesiunii, vor fi reluate de Lovinescu în *Formația* şi *deformai ia profesională* din *Aqua forte,* 1941, p. 388—393, secțiunea Fauna *ideilor: disociații,* care conține şi o precizare în nota de subsol : „Câteva din aceste teme au fost tratate şi în *Critice,* III, ed. definitivă. Aici au fost reluate şi scrise din nou."

Partea a doua a articolului Marginalia a fost republicată într-o versiune mai redusă şi cu uncie modificări de ordin stilistic în *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 166—170, constituind capitolul *III. Opere locale, opere universale* din secțiunea *8. Fragmente critice.*

Ideile din această parte a articolului se concentrează asupra aceleiaşi probleme pe care Lovinescu a ridicat-o în toată această

perioadă de început a activității sale cu privire la valoarea unei opere de artă în contextul cultural național şi pe plan universal. Este de bună seamă o preocupare logică şi consecventă la el, ca la toți partizanii relativismului estetic, şi semnele de întrebare cele mai îngrijorătoare se ridică în legătură tocmai cu scriitorii cei mai mari şi mai caracteristici, în primul rînd cu Caragiale, a cărui operă se alimentează din realitățile naționale cele mai stricte, reuşita lui în această privința fiind de natură, după unii, să-i închidă calea spre universal. (Problema ridicată de Lovinescu a fost reluată de mai multe ori de atunci şi o regăsim, în legătură chiar cu Caragiale, în cartea destul de recentă ;i sociologului Traian Herseni, *Sociologia literaturii,* 1975.) împotriva ideii do limitare a audienței operei Iui Caragiale, datorită caracterului ci prea particular, s-a înscris G. Călinescu, venind insă cu argumente de alt ordin, în capitolul despre marele scriitor, din *Istoria literaturii române* (cităm după ediția a Il-a, *1082,* unde textul e mai amplu) : „Ceea ce a făcut pe unii să subestimeze opera lui Caragiale este faptul că *ra* 7iisrăvoşta moravuri, pretinzîndu-se fără vreun ternei estetic cum că obiceiurile şi aspectele de civilizație sînt efemere. N-ar mai exista bunăoară deputați agramați şi comisari escroci, si tot tabloul ar răraînea anacronic. S-a văzut totuşi că înțelegerea lumii lui Caragiale rămîne intactă, că nimic din comicul lui n-a suferit o cit de mică atingere de tonuri şi că dimpotrivă alții îl imită, ca umorişti puri, fără nici o intenție de critică socială." Şi, revenind asupra ideii Iui Lovinescu, de sorginte clasică, asupra distincției între dramaturgia de moravuri şi cea de caracter, el adaugă : „De altfel, e o prejudecată că piesa de moravuri stă mai jos sub raportul permanenței decît piesa de caracter. Precum există categorii individuale, există şi tipuri soriologire. Semicultura, pripirea unei clase către o treaptă superioară, parvenirea, migrația sînt dintre acestea. E cu putință să dispară într-im loc comisarii agramați, dar în virtutea inegalității îndelungi, nu numai între clase, acolo unde mai subzistă, dar şi între oameni judecați sub raportul aptitudinilor, vor fi totdeauna indivizi care să folosească paiațereşte formele grupului în care au intrat de curînd" (p. 503).

CARAGIALE INEDIT

Apărut în *Flacăra,* anul IV, nr. 30, 9 mai 1915, p. 298—299, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Pretextul acestui articol îl constituie apariția volumului lui I. L. Caragiale *Abu-IIasan* (Editura Flacăra, 1915), prima culegere postumă din prozele marelui scriitor. Volumul este îngrijit de fiul decedatului, Luca, şi dat drept conținînd piese inedite. Lovinescu îşi redactează această notiță sub semnul decepției pe care i-au provocat-o atît alcătuirea lui cît şi textele încă necunoscute de către el. E, dincolo de toate acestea, şi un prilej de a relua acuzațiile la adresa limbajului pre,A particular, de multe ori vulgar, al eroilor caragialieni, limbaj pe care criticul îl socoteşte la locul lui în piesele satirice, dar nu şi într-o poveste „orientală" cum era *Abu-Hasan,* piesa de rezistență a volumului în cauză. Vechile obiccț-ii din *Caragiale (Convorbiri literare,* anul XLVI, nr. 11, noiembrie 1912 ; în actualul volum, p. 136—151) revin formulate aproape identic şi, cu mici modificări de ordin stilistic, care *lo* mai atenuează din duritate, Lovinescu reia un întreg pasaj din vechiul articol, de la : „Limba ! Toți criticii au lăudat limba lui Caragiale..." pînă la : „Era o pagubă reală pentru atîția amatori de giumbusuri".

Volumul pe care criticul afirmă în linal că l-ar aştepta este *Reminiscențe,* apărut la un scurt interval după celălalt, în aceeaşi editură Flucâra, şi despre care desigur că ei deținea unele informații.

PSIHOLOGIE FEMENINĂ : EROINELE LUI ALECSANDRI CARAGIALE — DOAMNA CHIAJNA, VIDRA, DOAMNA CLARA ŞI ALTELE...

Apărut în mat multe numere din *Flacăra,* după cum urmează :

Psihologie femenină: Eroinele lui Alecsandri, Caragiale — Doamna Chiajna, Vidra, Doamna Clara şî altele... — anulIV, *nr.* 32, 23 mai 1915, p. 323, la rubrica „Cronica dramatică".

Psihologie femenină: Teatrul lui Alecsandri şi Caragiale — Doamna Chiajna, Vidra, Doamna Clara şi altele... — anul IV, nr. 33, 30 mai J915, p. 335—336, la rubrica „Cronica dramatică"*

Psihologia femenină: Eroinele lui Alecsandri, Caragiale — Doamna Chiajna, Vidra, Doamna Clara $i altele... — anul IV, ar. 34, 6 iunie 1915, p. 347, la rubrica „Cronica dramatică".

Psihologia *femenină: Teatrul lui Alecsandri* şi *Caragiale —r. Doamna Chiajna, Vidra, Doamna Clara şi altele...* — anul IV, nr. 35, 13 iunie 1915, p. 359, la rubrica „Cronica dramatică".

Eroinele lui Alecsandri, Caragiale — Doamna Chiajna, Vidra, Doamna Clara si Ringala —- anul IV, nr. 36, 20 iunie 1915, p. 371, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Republicat, sub forma unui studiu unitar, în *Critice,* IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 167—189, unde. la sfîrşitul textului, este adăugată următoarea notă de subsol: „I. Şi Domnița Ruxanda a d-lui A. de Herz e stăpînită de acelaşi sentiment: dorința de a domni. Cf. *Critice,* I, p. 149" (în actuala ediție, *Opere,* IV, p. 236—237). In *Critice,* VII, ed. I, Ed. Alca'.ay, 1922, p. 51—79, se publică o versiune mai redusă, sub titlul *Psihologia feminină în* literatura dramatică.

In *Critice,* III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, figurează o versiune mai succintă, constituind capitolul I al volumului şi fiind intitulată Psihologia *feminină în literatura dramatică.*

Scriind despre „psihologia feminină" în literatura noastră dramatică, E. Lovinescu a găsit prilejul de a întreprinde un studiu oarecum „în diagonală" prin dramaturgia şi proza ultimelor cinci decenii şi a-şi spune cuvîntul, fie şi în treacăt, despre nişte realizări de ordin artistic din domeniul construirii de tipuri. Deşi aceasta a dus, după opinia sa, la elaborarea unei psihologii speciale, oarecum aberante, a femeii virile, dominatoare si ambițioase, efortul e apreciat ca pozitv, rezultatul păcătuind doar prin unilateralitate.

Studiul despre *Psihologia femenină* face într-un fel pandant cu Cmcua^tenarul romawuîut *românesc,* publicat puțin mai înainte ; în ambele e vorba de Un examen istoric aplicat asupra unui gen sau asupra unei probleme de construcție psihologică, în care înclinațiile clasiciste ale autorului ies destul de clar în evidență. Ele nu intră în conflict cu năzuințele criticului spre complexitate In ceea ce priveşte structura sufletească şi varietate în ceea ce priveşte izvoarele de inspirație, ambele calități fiind recomandate

la fel de insistent în perioada „modernistă" de după primul război mondial.

Fiind un studiu de tipologie şi de istorie literară, nu unul de atitudine şi de verdicte. *Psihologia fementnă* nu s-a bucurat de obişnuitele comentarii pe care textele lovinesciene le suscitau îndeobşte; demnă de semnalat este doar aprobarea măcar parţială a conţinutului său venită din partea lui Şerban Cioculescu, două decenii mai tîrziu, în *Detractorii lui Caragiale*, 1935, acel amplu studiu în care opiniile lui Lovinescu despre marele scriitor sînt urmărite şi amendate punct cu punct, dar unde se poate citi în final : „O ultimă critică este adusă de E. Lovinescu *Psihologiei feminine in literatura dramatică* a lui Caragiale [,..]După d-sa, personajele caragialiene sînt schematice. Obiecţia e îndreptăţită" (*Aspecte literare contemporane*, ed. cit., p. 531).

ÎNCĂ UN NEDREPTĂŢIT : MIRCEA CEL MARE AL D-LUI DAVILA

Apărut în *Flacăra*, anul IV, nr. 37, 27 iunie 1915, p. 383—384, la rubrica „Cronica dramatică", de unde reproducem textul.

Republicat, într-o formă mult mai redusă şi cu multe schimbări de ordin stilistic, în *Critice*, III, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1927, p. 54—58, unde constituie o parte din capitolul *8. Adevărul istoric la „eroii naţionali"; Mircea din „Vlaicu Vodă..."*, capitol al secţiunii JJI. *Adevărul istoric şi psihologic în teatru.*

Acest articol trebuie pus In legătură cu toate celelalte care se ocupă de „licenţele" luate de autorii dramatici în înfăţişarea unor figuri istorice (Vasile Alecsandri, Delavrancea, V. Eftimiu) sau de libertatea pe care alţii şi-o îngăduie faţă de adevărul psihologic. In acelaşi timp, articolul trebuie corelat şi cu unele părţi din. *Psihologia femenină*, în care personajelor din *Vlaicu-Vodă*, Ii se acordă o atenţie deosebită ; în fond, e vorba şi de luarea do poziţie a autorului în chestiunea paternităţii acestei piese, campania de contestare a lui Davila fiind întreţinută de Petre Loeusteanu şi C. Banu chiar în paginile *Flacărei*. Răspunsul lui Lovinescu, măcar indirect, este totuşi categoric : *Vlaicu-Vodă* nu poate fi al lui Odobescu. Chestiunea nemaimeritînd să fie analizată de aproape, criticul se concentrează asupra situaţiei unuia din personaje, e drept, cel mai nehotărît din întreaga piesă şi prezentat în contradicţie cu ceea ce datele istorice ofereau despre el şi se stabilise printr-o destul de întemeiată tradiţie.

S.P.L.

Apărut în trei numere consecutive ale revistei *Flacăra*, după cum urmează : *S.P.L.*, anul IV, nr. 44, 15 august 1915, p. 457—459 ; *S.P.L.*, anul IV, nr. 45, 22 august 1915, p. 470—472 ; *S.P.L. Procurorul Hallers şi un critic „sud-est-european"...*, anul IV, nr. 46, 29 august 1915, p. 489—491. Toate trei articolele sînt publicate sub titulatura generică *Revizuiri literare* şi poartă dedicaţia : „D-lui Barbu Delavrancea". Retipărite In *Critice*, IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 100—134, de unde reproducem textul, în *Critice*, VI, Ed. Alcalay, 1921, p. 55—74, se dă o versiune schimbată din punct de vedere stilistic, sub titlul *Gala Galaction:* în *Critice*, VI, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, figurează o versiune mai succintă, mult schimbată din punct de vedere stilistic, sub acelaşi titlu *Gala Galaction* şi constituind capitolul X al *Revizuirilor.*

E vorba de cea dintîi luare de contact a criticului cu literatura lui Gala Galaction, un scriitor din aceeaşi generaţie sămănătoristă pe care Lovinescu o urmărise atît de atent, dar care începuse să se afirme ceva mai târziu, în bună măsură în paginile revistei *Viaţa românească*, volumu. său de debut, *Bisericuţa din Răzoare*, apărînd în editura acestei reviste în 1914. Ca mulţi prozatori de atunci, el îşi va da încă de la început măsura talentului, evoluţia sa ulterioară, abordarea altor genuri decît al povestirii ducîndu-1 la realizări doar parţial reuşite, în afara vocaţiei propriu-zise. Deşi textele pe care le avea la dispoziţie spre examinare însumau partea cea mai bună a creaţiei prozatorului, E. Lovinescu îl tratează cu o excesivă severitate, în contra opiniei comune care vedea în Galaction un scriitor de cu totul altă anvergură, întrucât sînt singurele încercări ale sale de analiză propriu-zisă, surprinzînd măcar indirect toate notele caracteristice ale autorului, articolele din Flacăra rămîn caracteristice pentru aprecierile estetice globale, ce nu au fost în linii mari contrazise de ceea ce criticul a scris ulterior despre el.

Dincolo însă de toate aceste circumstanțe care păreau a-i contrazice abordarea primă, dar au sfîrşit prin a-i da dreptate, in articolul lui Lovinescu se simte o notă de ostilitate la adresa scriitorului pe care, in *Memoriile-* sale, criticul a ținut mai apoi să o explice, fără a şi-o retrage total, ba, într-un anume sens, Intărindu-şi-o. Lovinescu l-ar fi cunoscut pe Galaction sub forma unui student al Facultății de Teologie (aflată pe atunci în acelaşi local al Universității, la un loc cu Facultatea de Litere) care ținea predici edificatoare pe unul din culoare unui grup de eolegi. Situația neobişnuită se va limpezi mai tîrziu cînd Grigore Pişculescu se va dedica cu totul teologiei, făcînd cariera cunoscută în acest domeniu, mai întîi de predicator şi propagandist religios, mai apoi de preot. E. Lovinescu mărturiseşte a fi avut surpriza de a identifica în studentul „bărbos, cu ochii adînciți în fundul capului, care diserta asupra unui subiect religios cu o elocînță patetică, persuasivă prin sforțare şi prin nu ştiu ce stranie privire de iluminat" pe prefațatorul de pe vremuri al romanului *Poet-Poetă* al liceanului N. D. Cocea, un roman cu totul în afara unor posibile recomandări de ordin etic sau religios. Independent de conținutul romanului, „faptul că, simplu elev de liceu, d. Pişculescu prefața romanul fie şi al unui alt elev de liceu, fi acorda în ochii mei [de licean] un prestigiu incontestabil", scrie Lovinescu (*Memorii,* I, 1930, p. 298—299).

Relațiile dintre cei doi colegi s-au stabilit sub semnul rezervei categorice a lui Lovinescu față de Galaction, care „avea încă de pe atunci aceeaşi expansiune sacerdotală, acelaşi fel de a vorbi encomiastic, anulat doar de o uniformitate fără nuanțe, aceleaşi brațe deschise de frate şi de creştin, suspecte unei naturi reci şi reflexive, aceeaşi onctuozitate plină de o grasă şiretenie popească, din care voi da un singur exemplu. Mulți ani după aceea, la apariția *Bisericuța din Răzoare, la* sala Bibliotecii Academiei, d. Galaction mi-a arătat un număr din *Viața românească* cu un studiu al d-lui Caracostea asupra sa [...]. Era, fireşte, bucuros, dar se şi mira; — «Cine o fi acest Caracostea ? Nu-1 cunoşti cumva ?» In naivitatea mea profană, i-am dat toate referințele ce-mi stăteau în putință asupra admiratorului său, fără să-mi închipui că, în realitate, d. Caracostea era un foarte bun prieten al lui Galaction şi, de nu mă înşel, chiar un fost camarad de şcoală de la SHntul Sava" (*idem,* p. 299—300).

Aceste evocări de situații sînt singurele documente ce pot fi luate drept bază pentru explicarea unei atitudini de netă rezervă şi chiar de antipatie pe oare Lovinescu a păstrat-o scriitorului şi operei sale în tot restul vieții. E de .asemeni posibil ca în evaluarea sa estetică primă un rol să fi jucat şi dorința *Ae* a da o replică exagerărilor admirative o* se lăceau simțite în legătură cu Galaction şi în al căror cadru studiul lui Caracostea (inițial o conferință ținută la Viena în fața studenților seminarului de romanistică al lui Meyer-Liibke, în semestrul de iarnă 1911) se situa ca un punct culminant. El a apărut in *Viața românească* şi dacă textul articolului reproduce exact pe acela al conferinței, rămîne un fapt deopotrivă ciudat şi imprudent proclamarea unui debutant cel mult promițător, cum era Galaction pe atunci, drept un scriitor caracteristic pentru noua literatură română care se cerea semnalată publicului străin.

D. Caracostea avea să replice imediat, în chiar paginile revistei în care articolul lui Lovinescu apăruse: *Autorevizuire. Jntuiție şi_ control* (*Flacăra,* anul IV, nr. 48, 12 septembrie 1915, p. 511—514) şi *Răbojul lui Beckmesser* (*idem,* nr. 49, 19 sept. 1015, p. 524—526). In primul articol, Caracostea lărgeşte multe cadrele discuției (aşa cum avea să o facă totdeauna ulterior în atacarea unor chestiuni) pe un plan mult mai vast decît justifica problema în cauză: el începe prin a discuta situația unei anumite critici pe care ar fi ilustrat-o Lovinescu, o critică de „beatitudine productivă", care are drept obiect „lucruri menite pieirii, nesocotind nevoia unei pregătiri temeinice, potrivite nevoilor de aici." Preopinentul său ar „vrea să imiteze aici, fără altă pregătire, vorbăria sclipitoare a cutărui critic Ia modă aiurea". Aceasta l-ar fi făcut să ignore adevăratele momente cu adevărat importante ale mişcării literare româneşti contemporane : apariția lui Cerna, „înoercări stăruitoare de modernism — fenomen interesant nu prin individualitățile lui, cît prin tendințele iui generale şi — credem cițiva — [prin faptul că] se încheagă personalitatea lui' Galaction."

Importanța acestuia din urmă ar Justifica pe deplin prezentarea' Tui în fața studenților unei universități străine, şi Caracostea revine asupra celor afirmate în conferință, pentru a proba aceasta. El înlătură din discuție publicistica lui Galaction, socotind-o neinteresantă, şi se concentrează asupra cltorva povestiri şi nuvele. Aceasta ar fi partea solidă a creației sale : „Secretul puterii lui, nesesizat de Lovinescu, este elaborarea lentă, a ceva intens trăit."

Cu viziunea sa „impresionistă", Lovinescu ar fi amestecat într-un tot o creație diversă şi inegală, cînd el ar fi trebuit să depisteze esențialul care ar marca personalitatea lui Galaction şi nucleul dezvoltării sale viitoare. De fapt, prin aceasta, Caracostea răspundea numai în parte acuzației lui Lovinescu că ar fi exagerat valoarea povestitorului teleormănean şi ar fi descoperit In el un reprezentant caracteristic al noilor tendințe ale literaturii româneşti. Discuția era amînată de autorul replicei... în viitor, ceea ce nu putea duce, pentru moment, la nici o concluzie utilă.

In continuarea articolului lui Caracostea, a apărut următoarea notă, semnată de E. Lovinescu, din care se poate deduce că articolul s-a publicat cu asentimentul celui pe care-1 ataca :

„O *nota.* — Caracteristic prin spiritul lui, răspunsul d-lui Caracostea merită -bunul de imprimat» pe care-1 cere. In întîiul articol «al vieții sale», d. Caracostea pusese pe d. Galaction în perspective sud-est-europene, desfundînd bibliotecile cezaro crăieşti.

In al doilea, d. Caracostea e un bărbat important şi obosit. Pentru a-1 scrie, «face jertfa de a rupe timp de la preocupări mai serioase» — fiind probabil ocupat cu examenele de corigentă...

Vorbeşte apoi în urma unui «îndelung studiu al fenomenelor literare» sau «netezeşte. definitiv terenul» intrînd în «miezul problemelor» la care nu pot ajunge «diletanții».

Cuvîntînd *de pe o catedră a unei universități străine», d-sa nu poate decît «să surîdă cetind aprecierile criticului Lovinescu». Se ştie că d. Caracostea fusese numit în bugetul statului român ca *lector* al seminarului român înființat la Viena. Mulți studenți avusese şi au aceeaşi situație la Paris, fără să-şi închipuie că vorbesc de «pe o catedră a unei universități străine». D Caracostea vede în mare.

Sud-est-european în întîiul articol, «serenissim» şi «rupîndu-şi timpul de la preocupări mai serioase», în al doilea —• ce va fi pe capul bietei omeniri cînd, în sfîrşit, d. Caracostea se va pune să scrie un al treilea articol — rod al «unui studiu îndelungat al fenomenelor literare»!" (*Flacăra,* anul IV, nr. 48, 12 septembrie 1916, p. 514).

In cel de al doilea articol, care avea să apară în numărul viitor al revistei, aşa cum anticipase în *Nota* sa E. Lovinescu, Caracostea se concentrează mai cu seamă asupra problemei neologismelor, pe care adversarul său le-ar fi dezvăluit şi le-ar fi enumerat în numele unui purism pedant, ceea ce-1 apropia de personajul lui Wagner din *Maeştrii cintăreți din Niirnberg,* Beckmesser, un bătrîn şi anchilozat străjer al „normelor" artistice pe care le încalcă tînărul şi impetuosul cavaler. Wal-ter von Stolzing, biruitor în cele din urmă în competiția artistică. Caracostea ține să arate că neologisme se găsesc şi în paginile altor prozatori, la Brătescu-Voineşti sau la Vlahuță, fără ca aceasta să poată duce la condamnarea lor din punct de vedere artistic. O enumerare a lor, aşa cum făcuse Lovinescu, i se pare criticului său o aberație, care-1 duce cu gîndul la operația similară întreprinsă de un altul, chiar în cadrele publicisticii româneşti. „Dar unde am cetit eu pe vremuri ceva care aducea cu lista de neologisme a d-lui Lovinescu ? O scăpărare de lumină şi de bucurie I Lista există, e făcută de un român, e curată ştiință românească. Autorul ei e d-1 P. V. Haneş. De acum pot cita liniştit, iar d-1 Lovinescu va fi îneîntat de tovărăşie, va fi bucuros să învețe ceva de la conaționalul său şi, văzînd că a avut un înaintaş, să distingă ce-1 deosebeşte de acela, plusul pe care d-sa îl aduce. Străbat lista d-lui Haneş (din articolul *D-l Vlahuță şi limba literară,* cules în *Studii de literatură română,* Bucureşti, 1910, p. 155—190) şi îngrozirea mea nu mai cunoaşte margini. Cititorul care-şi simte îndemnul să meargă la această listă va aduce o bogată recoltă în urma căreia cei ce judecă la fel cu d-1 Lovinescu vor gîndi că numai născocirea lui Guillotin ar putea să spună ultimul cuvînt [...1 Lista d-lui Haneş şi opera scriitorului vă sunt la îndemînă. Iar dacă nu ajunge nici aceasta, mă prind că în o jumătate de oră să dau gata, după sistemul d-lui Lovinescu, pe d-1 Delavrancea, pe Eminescu, pe Alecsandri, pe cine voiți dr-voastră."

Şi, după ce încearcă să apropie cît mai mult procedarea lui Lovinescu de aceea a lui P.V. Haneş din articolul sus-numit, Caracostea îi reproşează că nu examinează „forma", „structurile", limitîndu-se la vocabular, acesta însuşi nefiind examinat temeinic : „...dacă ar fi procedat aşa, criticul nostru n-ar fi fost el însuşi, intuițiunea fulgerătoare s-ar fi spulberat sau ar fi fost potolită de duşul controlului, iar criticul nostru ar fi făcut poate gestul salutar şi eroic de a jertfi, măcar o singură dată în viața sa, pe «a părea» lui *a fi». Căci priviți de aproape procedeul d-lui Lovinescu şi vă veți convinge că, impresionist consecuent, ce-1 preocupă, cînd zice că judecă limba lui Galaction,

este efectul." De fapt, acesta e şi adevărul, Lovinescu urmărind nu statistica neologismelor în sine ci situaţia lor, armonizarea Sh ţesătura lexicală şi mai ales oportunitatea folosirii In cazul unei acţiuni care se petrecea în mediul rural, în Veacul trecut, tntr-o societate încă nesupusă influenţelor occidentale. Asupra acestei probleme se opreşte In treacăt şi Caracostea atunci cînd constată că ele sînt puţin numeroase în „bucăţile descriptive. Acolo unde o psihologie mai complicată e tema nuvelei, neologismele apar potrivit intenţiei artistice." *„La* Vulturi, precizează el, n-are nici un neologism E..1. *Copca rădvanului, Moara lui Călifar,* povestiri cu caracter fantastic sau cu momente de basm, au cel mult douâ-trei..." Numai că *Moara lui Călifar* şi *La* Vulturi fuseseră lăudate chiar de Lovinescu, pentru că le considera nişte excepţii ; exemplele lui erau luate mai ales din *Gloria Constantini* Şi din *De la noi, la Cladova.*

In sfîrşit, o parte din critica lui Lovinescu este acceptată chiar şi de Caracostea, în final: „Dar dacă atîtea învinuiri cad pe rînd, ce rămîne din critica d-lui Lovinescu ? O duzinâ-două de neologisme izbitoare, din care unele evident neîngăduite. Dar presupunînd că, după cum a făcut Gr. Alexandrescu, de pildă, scriitorul scoate o nouă ediţie [...] înlăturîndu-le. Vă închipuiţi încurcătura d-lui Lovinescu !" Desigur că dacă un scriitor şi-ar modifica stilul după observaţiile unui critic, observaţiile acestuia ar deveni inutile... pentru că şi-au îndeplinit rostul. Lui Caracostea problema aceasta i se pare lipsită de importanţă, observaţiile lui Lovinescu fiind doar de amănunt, adevărata problemă fiind: „..este Galaction un poet de seamă sau nu ? Şi atunci [Lovinescu] ar trebui să se descurce serios cu judecarea fiecărei concepţii, aşa cum am făcut în studiul meu. Grea încercare. Rezultatul îl ştiu. Căci, de fapt, cumpăna stă azi astFel: ai, de o parte, o duzină de regretabile neologisme, de alta, cum am arătat aiurea, o personalitate rară, aducînd in sarcina literaturei noastre de azi bucăţi de o poezie adevărată şi aleasă, însufleţită de o simţire religioasă cu largi orizonturi transcendente, o poezie în care latura umană şi cea naţională, înrîuriri străine şi elemente băştinaşe se îmbină adesea în chip caracteristic unei personalităţi artistice bine definite. Am crezut că acestea cîntăresc mult de tot şi am trecut peste multe scăderi pe care le-am relevat în studiul meu. D-l Lovinescu a răspuns prin arătatul răboj..."

Şi, revenind asupra concluziilor studiului său, care prilejuise ironiile lui Lovinescu, Caracostea conchide: „In urma acestei critici, eu îmi formulez judecata mea astfel: după d-l Brăteseu-Voineşti şi alăturea de d-l Sadoveanu — însă profund deosebit de acesta — Galaction e unul din cei trei prozatori de seamă din cîţi s-au impus atenţiei în ultimul deceniu. Două păreri deci stau faţă în faţă ; s-au arătat argumentele. Publicul priceput şi vremea, criticul cel mai bun, vor hotărî cine a văzut drept" (D. Caracostea, Răbojul *lui Beckmesser,* în *Scrieri alese,* I, ed. îngrijită de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1986, p. 74—83).

Concluzia lui Caracostea este, de fapt, o semnătură în alb asupra destinului scriitorului, criticul făcînd apel (într-un mod cît se poate de... neştiinţific) la opinia publică şi la viitorul necunoscut. E. Lovinescu va prinde numaidecît arma ce i-o oferea adversarul său şi va publica în chiar acelaşi număr al revistei o notiţă în care ţine să precizeze :

„Nu se ridică nimeni împotriva neologismelor. Intru cît aduc o noţiune nouă, o nuanţă nouă sau chiar o sonoritate şi consfinţirea unei înrădăcinări netăgăduite, ele sunt îndreptăţite. Chestiunea neologismelor nu e deci o chestie de principiu, ci de măsură şi de talent.

Un adevărat artist ştie să aleagă, pentru că un adevărat artist are intuiţia limbei. Cînd cineva scrie -«probabil că Clara fu aceeaşi ca totdeauna, directorul însă mi se păru scandalos de serviabil şi de galant. Resentimentul meu...» etc, nu mă ridic împotrivă fiecărui cuvînt în parte, ci împotriva împerecherii lor şi a lipsei de măsură ce ne duc la platitudinea stilului. Şi dacă limba trebuie să fie a tuturor, stilul trebuie să poarte întipărirea personalităţii artistului. Stilul e creaţia fiecăruia.

îndărătul acestei discuţii*, ca şi îndărătul tuturor discuţiilor de artă, e însă chestia talentului cu o intuiţie mai dreaptă decît toate cumpenile criticilor fără talent şi ale periegeţilor perspectivelor sud-est-europene. După ce plecase de la «evidenţă» şi de la principii «neclintite», d. Caracostea se lasă, în sfîrşit, pe seama celor doi buni prieteni ai domniei sale: publicul şi vremea. Aşa da ! Pun zăvorul pe uşă. Nu mai sunt acasă. Mai mult, am murit."

Articolul lui Lovinescu despre Galaction a trezit şi o reacţie vehementă din partea unui prieten al „victimei", anume tînărul (pe atunci) Tudor Arghezi, un nume care se afirmase în publi-

cîstică doar ca pamfletar, prin virulenţa neobişnuită a tonului din articolele sale şi printr-o serie de poezii risipite prin reviste aproape necitite. In *Cronica,* anul I, nr. 28, 23 august 1915, el publică sub titlul (care pare a fi al unei rubrici) *Tabula rasa* c notiţă In favoarea lui Galaction, introducînd un ton cu totul neobişnuit într-o discuţie critică şi făcînd autorului articolului un neaşteptat proces de intenţii: „D-1 Eugen Lovinescu, o cunoştinţă veche şî o precocitate literară, era la 14 ani de două ori mai abundent de^ît Balzac şi de trei ori mai genial deeft Goethe. Mina liii scrisese din vreme cîteva volume. La torentul de mediocritate al literaturii mai noi, d-1 Lovinescu a contribuit cu o dărnicie splendidă. L1 La vreo 40 de ani cîţi se pare că are, d-1 Lovinescu se găseşte.pe acelaşi punct literar ca la frageda sa vîrsta de celebritate. Precocitatea a încetat să mai constituie, atît de tîrziu, o promisiune. Scriitor de moment, el şi-a pierdut momentul, în vreme ce alţi scriitori, mai puţin imberbi Ia debut şi mai puţin pripiţi, şi-au consolidat un loc în istoria literaturii. Pe de altă parte, el nu cunoaşte sentimentul nici uneia din compensaţiile care remediază omeneşte atît de bine durerile de ordin artistic. Insuficienţe, care explică precocităţile copilăriei, îl fac impropriu pentru eroismul comun al vieţii. Chiar mediocritatea d-sale literară este atinsă de artificiu.

S-a zvonit că d-I Galaction va fi numit director al Teatrului Naţional. Fără să fie o distincţiune acordată talentului, funcţia de director al teatrelor poate fi socotită la un scriitor ca o recompensă a sîrguinţii literare. Intre diverşii postulanţi la funcţiune, este, măcar sufleteşte, şi d-1 Lovinescu, care, ca orice român, a fost pe la teatru şi a scris că a fost, şi ce a văzut; ar avea chiar drepturi, cîştigate prin faptul iscăliturii pe cîteva aprecieri.

Asupra acestei eventualităţi d-1 Lovinescu scrie un articol despre d-1 Galaction, de critică, într-o revistă. *Flacăra,* la care d-1 Lovinescu consumă resturile, cu lăcomie şi mulţumire. înainte de toate, articolul său trebuie deci socotit ca un act meschin şi numai după aceea ca o critică neizbutită."

Şi, abia după această „introducere" în care atacul la persoană nu invalidează cîtuşi de puţin verdictele celui în cauză, Arghezi încearcă şi o analiză a articolului pentru a dovedi că „deşi capricioase, citatele d-lui Lovinescu nu dovedesc că d-I Galaction conrupe limba ; cel mult că-i strică tiparele uzate". Şi

poetul-pamfletar continuă susţjnînd dreptul ori chiar datoria fiecărui scriitor de a avea „limba lui. Regretabil este că nu are şi d-1 Lovinescu o limbă personală". Aceasta ar fi rezultanta unei personalităţi originale — ceea ce, de fapt, Lovinescu nu contestase şi nici măcar nu pusese în discuţie.

Textul lui Arghezi, care abia mai urmăreşte critica lui Lovinescu şi alunecă spre afirmarea unei „arte poetice" proprii („Scriitorul încărcat cu o personalitate se înfăţişează, însă, prin firea lui, ca un individ puţin docil jugului obişnuinţei. EI va liarnf, cu utilitate, urechile criticului literar sacrosanct şi-i va păsa puţin, de altfel, de rănile pe care le primeşte spiritul de rutină, pregătit în toate timpurile să tragă la răspundere didactică şi doctorală pe un nou-venit"), se întoarce totuşi la această critică pentru a efirma .-

„Din citatele d-lui Lovinescu nu se cunoaşte că d-1 Galaction ar fi un -pîngăritor» de limbă ; rezultă însă din ele că d-1 Lovinescu nu pricepe ce-i limba la un scriitor. D-sa crede că limba este cuvîntul, cuvîntul-mort din vocabular, pe care-1 concepe izolat, atunci cînd numai mişcarea cuvintelor şi influenţa lor reciprocă alcătuiesc o limbă literară."

Şi, după ce concede oarecare adevăr observaţiilor lovinesciene („Iar Ia urma urmei, d-I Galaction, care cumpăneşte fraza şi o lucrează ca un giuvaergiu, are dreptul să scrie şi cu mai puţină autosupraveghere cînd voieşte"), poetul conchide :

„Un lucru este cert, că nu în greşalele sale trebuie căutat d-1 Galaction, dacă le are. Cînd criticul literar face ca d-1 Lovinescu, învinovăţeşte pe scriitor că profanează limba, ca după un rechizitoriu obositor de lung să afirme că acelaşi scriitor are multe pagini frumoase, el e un fumist sau un bolnav de gălbinare literară.

Solidar cum se găseşte întotdeauna cu sineşi, un scriitor trebuie sau contestat în întregime sau primit. Contestat, calităţile lui accesorii nu interesează ; primit, valoarea lui predomină şi atunci defectele nu pot fi înfăţişate pe primul plan. [...]

Deci d-1 Galaction se zvonise că va fi directorul Teatrului Naţional." (Articolul a fost republicat sub titlul *Tabula rasa* în *Tabieie* de cronicar, 1960, p. 67—70; *în Scrieri, 24, 1§74,* p. 144—147, sub titlul Despre critica.)

Faţă de aceste afirmaţii care cuprind şi un proces de intenţii în nici un fel justificat, E. Lovinescu a trimis O *scrisoare,* care

a apărdt sub acest titlu în numărul imediat următor al *Cronicii* (anul I, nr. 29, din 30 august 1915, p. 572—573) : '

„Din partea d-lui Eugen Lovinescu primim următoarea întîmpinare la articolul nostru din numărul trecut, pe care o publicăm cu plăcerea imparțialității. D-sa răspunde la punctul precis : candidatura la direcția Teatrului Național, afirmând că n-ar cuteza să se aşeze în scaunul ocupat altă dată de Ion Ghica.

-" Argumentul e discutabil: o îndrăzneală poate să fie şi faptul că scrii, după Racine, Goethe, Eminescu ori Sainte-Beuve, şi el priveşte, în intenția d-lui Lovinescu, mai mult pe candidații declarați decît pe d-sa. Acelaşi putea să fie şi argumentul nostru, dacă locul lui Ghica nu l-ar fi ocupat şi alții...

. • Din partea noastră ținem să precizăm că d-l Galaction n-a avut nici un amestec în comentariul făcut de noi la articolul d-lui Lovinescu asupră-i, şi că de acest comentariu n-a luat cu- •rioştlnță pînă la apariția revistei.

Domnule Director,

Mi se trimite numărul din *Cronica* în care apreciați un articol al meu, apărut în *Flacăra,* asupra literaturii d-lui Gala Galaction. Lăslnd la b parte aprecierile, mă opresc numai asupra unui fapt. In speranța că nu veți stărui cu ştiință într-o greşeală, îmi iau libertatea de a vă cere o rectificare. Părerile mele asupra literaturii d-lui Galaction nu-i privesc decît literatura. Pentru per- "soana U-lui Galaction am o veche prietenie. Mi^ar părea rău dacă 'o discuție literară ar tulbura-o. N-ar fi însă cea dintîi decepție a meseriei mele de critic.

, Țin, însă să ştiți că, fiind de mai multă vreme în provincie şi la țară, abia acum am aflat de vacanța de la Teatrul Național, j N-am ştiut că d-l Galaction e candidat la un astfel de post.

Mărturisesc că nici nu mi-aş fi. închipuit-o. In ceea ce mă ^priveşte, vă declar că n-am rîvnit niciodată la o aşa de înaltă -situație.. N-am păcătuit nici cu gîndul. îmi era de ajuns să nu uit că-pe scaunul directorial a stat odinioară Ion Ghica.

Mi-ați face deci un mare act de dreptate dacă, păstrîndu-vă vechea dv. asprime pentru neînsemnata mea activitate literară, ați înlătura presupunerile jignitoare din întimpinările ce-mi aduceți. Peste literatura fiecăruia, e onoarea fiecăruia. Nu cred că aveți pînă acum vreun cuvînt ca să mi-o bănuiți.

Primiți, vă rog, domnule director, expresia considerației mele.

E. Ldvinescu

Fălticeni, 21 august 1915"

In mod curios, acest articol, care a produs atîta animozitate şi care se detaşează de celelalte închinate de Lovinescu debutanților prin excesiva severitate a tonului, nu a trezit după cîte se pare nici o reacție din partea „victimei" înseşi, care nu pomeneşte de el în publicistica sau jurnalul său contemporan cW evenimentul. Criticul va semnala faptul oferind şi o explicație de ordin psihologic, pe care posteritatea trebuie s-o aibă în vedere chiar dacă ea nu reprezintă şi o scuză pentru asprimea judecății. Lovinescu i-ar fi citit *Scrisorile către Simforoza* aflate încă în manuscris, impresia ar fi fost defavorabilă şi l-ar fi „spus-o destul de categoric şi autorului". „Şi asupra literaturii de mai tîrziu a d-lui Galaction, adaugă criticul, am avut rezerve şi de ordin pur literar, dar şi de ordin personal, căci, deşi mi-a arătat o nedezmințită dragoste creştinească, exprimată într-un limbagiu înflorit şi encomiast, presimțeam că această atitudine uniform binevoitoare şi apostolică e capabilă să se manifeste anonim sub forme neleale şi fără inocență. De aici, un fel de suspiciune aruncată asupra întregii activități a unui om foarte răspîndit prin toate redacțiile ziarelor şi revistelor, pururi la brațul lui P. Locusteanu, de la *Flacăra,* urcînd cotidian scările *Adevărului* sau ale *Rampei* şi, Ia timp oportun, prezent şi în redacția Viefii *româneşti* de la Iaşi; a unui bizar ortodox devenit, cum e şi azi, propagandist sionist, a unui scriitor supravalorificat pînă la enervare de ziarele în care manifesta propagandismul său. [...] Poate că şi această legitimă suspiciune a influențat cu ceva cele trei articole ale mele din *Flacăra* împotriva literaturii sale, scrise cu o virulență ce-şi depăşea obiectul şi lăsau, pe nedrept, impresia unei chestiuni personale. [...] Publicat în timpul verii şi In lipsa mea din Bucureşti, în septembrie mă aflam la o masă de corectură din tipografia Flăcării, cînd deodată văzui pe Andrei, şeful de atelier, punîndu-se în fața mea cu insistență, ca şi cum ar fi voit să mă apere de apropierea cuiva; cînd mă uitai bine, zării pe d. Galaction, care, dîndu-1 la o parte, mă îmbrățişa cu

efuziune. *Ptiu ! exclamă, făcîndu-şi cruce, Andrei, şi eu care credeam că o să vă încăierați»... Nici vorbă de încăierare ; d. Galaction rămăsese tot în planul vechii sale dragoste creştineşti: «cît îi părea de bine că mă vedea sănătos!... Ce articole frumoase scrisesem pe vară ! Da, da, nu protesta, foarte frumoase... Şi de m-ai şicanat asupra limbii... e ceva natural... asta e meteahna voastră, a dascălilor, de a vă pasiona prea mult pe chestiuni de limbă.» Omul era atît de transfigurat de candoare, de iertare, de umilință creştină, încît, uluit, am plecat cu sentimentul de a fi atins, prin rezerve nedrepte, un suflet curat şi inaccesibil patimilor omeneşti..." Abia mai tîrziu, criticul ar fi avut revelația adevărului asupra personalității lui Galaction r „Izbucnirea războiului mondial, cu trista epocă a neutralității noastre, m-a convins apoi că mă aflam, totuşi, în fața unei nesincerități mai adînci decît aş fi putut bănui, transformată repede, la nevoie, în cinism categoric" (*Memorii,* I, ed. cit., p. 301—302).

Severitatea arătată în acea împrejurare de Lovinescu lui Galaction i-a fost imputată mai tîrziu şi de Eugen Simion, care priveşte reacția criticului într-o perspectivă mai amplă, a situației generale a prozatorului, deci în condițiile pretinse de D. Caracostea în intervenția sa • „...criticul e neaşteptat de aspru cu epica fantastică, poetică, a lui Gala Galaction. în două articole din *Flacăra* neagă prozatorului capacitatea de a stăpîni cuvîntul propriu. Foiletoanele — din seria revizuirilor — sînt reluate în *Critice,* IV (ed. I, 1916) şi intenția lor e de a dovedi «putregaiul unei limbi corupte», «grozava necunoaştere a limbii», o mare — într-un cuvînt — lipsă de talent literar. Autorul are şi pagini reuşite. Opera lui e, însă, fundamental imorală, pentru că siluește bunul cel mai de preț : limba [...]. Frazele par, cu adevărat, improprii, prolixe, artificiale, prea literare, oricum, şi, oricîtă rea intenție ar arăta Lovinescu, oarecare adevăr există în reproşurile lui. Prozatorul s-a apărat, odată, în *Preliminariile* la un volum, citînd din Gautier şi Anatole France exemple de stil elegant, academic, în împrejurări în care personajele ar fi trebuit să vorbească altfel, potrivit condiției lor sociale. Galaction crede, deci, că literatura trebuie să instruiască. şi, aşa cum un bun pedagog evită termenii triviali, scriitorul să folosească un stil curățat de impurități. Să scrie, într-un cuvînt, frumos. Şi Gala Galaction scrie frumos, răsucind de mai multe ori fraza, căutînd cuvîntul sonor. [...] Excesivul rafinament al frazei nu place

însă nici lui G. Călinescu [...] şi în acest punct el se întîlneşte cu E. Lovinescu." (*E. Lovinescu — scepticul mintuit,* 1971, p. 385—386).

Articolul lui Lovinescu despre Galaction, cu o adresă polemică şi în direcția lui D. Caracostea, a trezit, aşadar, ecouri mult mai largi decît justifica obiectul în cauză, provocând pana virulentă a lui Arghezi şi prelungindu-se cu atacuri diverse ale colaboratorilor acestuia de la revista *Cronica.* Criticul a avut prilejul să revină asupra literaturii autorului *Bisericuța din Răzoare,* care s-a desfăşurat mai apoi încă vreo trei decenii, fără ca opinia din 1915 să se schimbe în esență, aceasta datorită faptului că scriitorul însuşi şi-a dat prin acest volum adevărata măsură a talentului său. Analizele lui Lovinescu dar şi referințele sale la personalitatea lui Galaction vor fi mai cumpănite, fără să trebuiască însă să-şi „revizuiască" opinia primă. Indiferent de unele nuanțări, nimeni nu mai vede azi în debutantul din 1915 un „deschizător de drumuri" şi în opera sa „o sinteză" de anvergura celei semnalate cu exagerare admirativă de D. Caracostea. Cu toată severitatea sa excesivă, Lovinescu se dovedeşte mult mai aproape de justa situare a scriitorului chiar în contextul literaturii de atunci.

Asupra mobilelor mai ascunse ale atitudinii lui Lovinescu din articolul despre Galaction, Mircea Anghelescu, care a publicat textul lui D. Caracostea într-o ediție selectivă, repunîndu-1 discuției publice, încearcă o explicație de ordin personal: „Fapt este că cenaclul lui Densusianu, în care se afirmase Caracostea şi în orbita căruia continua încă să fie văzut, a manifestat întotdeauna o inexplicabilă ostilitate față de Lovinescu [...], care explică măcar în parte atitudinea victimei față de oricare din apropiații lui Densusianu. Lovinescu era apoi încă sub impresia penibilă a respingerii sale de la catedra de istorie a literaturii române de la Universitatea din Iaşi, unde fusese preferat Ibrăileanu, conducătorul real al *Vieții româneşti,* revista în care apăruse articolul lui Caracostea. în plus L.1 Caracostea, apărătorul lui Galaction, format într-o universitate germanică, făcea ironii la adresa celor care urmau cu obediență moda Parisului. Erau destule mărunțişuri care să plaseze pe cei doi critici în cîmpuri diferite" (*D. Caracostea, critic şi istoric literar,* prefață la D. Caracostea, *Scrieri alese,* I, Ed. Minerva, 1986, p. XVI).

Cu toată severitatea excesivă a articolului lovinescian, care pare a-1 singulariza în epocă, dacă-1 comparăm cu buna primire de care se bucurase volumul lui Galaction, trebuie preci-

«at că multe aprecieri din cuprinsul său şi-au găsit o corespondenţă, uneori pînă la literalitate, în articolul unui alt critic, Marin Simionescu-Rîmniceanu, apărut în revista *Ramuri* şi intitulat *Note critice.* Şi acesta face referirile polemice cele mai defavorabile la adresa „studiului" lui Caracostea, scris, după opinia sa, „în extaz". Deşi porneşte de la unele consideraţii de istoria artei, ca să probeze sistemul de referinţe greşit al autorului studiului din *Viaţa românească,* Marin Simionescu-Rîmniceanu ajunge şi la obiecţii faţă de arta Iui Gala Galaction, reproşîndu-i îndeosebi neologismele discordante, nepotrivite cu materia povestirilor sale, şi dă o serie de exemple, mai numeroase chiar decit cele citate de Lovinescu şi, fapt semnificativ, luate, ca şi la acesta, mal ales din *De la noi, la Cladova.*

Articolul Iui Marin Simionescu-Rîmniceanu este opera unui critic nu de formaţie france2ă şi „impresionistă", ci germană şi prevalent doctrinară, aşa cum voia să fie şi critica lui Caracostea ; el a apărut în numărul 12/13, 15 iunie/l iulie 1914, p. 210—214, al revistei şi e datat „Constanţa, 15 iunie 1914", deci e redactat concomitent cu cel al lui Lovinescu; lipsa de raporturi personale între cei doi critici, ba chiar antipatia dintre ei, ne întăreşte în convingerea că nu s-au inspirat unul .din articolul -celuilalt, ci s-au întîlnit în intenţia comună de a veşteji nişte exagerări în cîmpul critic, provenite, credea autorul *Notelor critice,* din „suprasimpatie" (p. 214).

In sfîrşit, nu *e* inutil de semnalat că însuşi Ion Trivale, care supusese la apariţie volumul lui Galaction unei analize dintre •cele mai pertinente, a remarcat premierea cărţii de către Academia Română „pentru frumuseţea concepţiei", deşi „sub raportul limbei, e nu o dată o exemplificare oribilă a barbarismului" *(Un specialist filolog, în literatură,* 1915, îh *Cronici literare,* ed. îngrijită de Margareta Feraru, Ed Minerva, 1971, p. 379).

INDICE DE NUME

• CI

A

B

I

C

D

E

U

X

CUPRINSUL

PAGINI DE CRITICA. STUDII ŞI CRONICI